

BKI

Biuletyn Kryminologiczny

THE POLISH BULLETIN OF CRIMINOLOGY

2023 | NR 30

**Polskie Towarzystwo
Kryminologiczne
im. prof. Stanisława Batawii**

**Instytut Nauk Prawnych
Polskiej Akademii Nauk**

BKI

Biuletyn Kryminologiczny

THE POLISH BULLETIN OF CRIMINOLOGY

2023 | NR 30

Pełne wersje opublikowanych prac znajdują się w Central and Eastern European Online Library, <https://www.ceeol.com> oraz w e-Bibliotece Prawniczej, <http://e-bp.inp.pan.pl:8080/xmlui/>.

Streszczenia tekstów są dostępne online w międzynarodowej bazie danych The Central European Journal of Social Sciences and Humanities, <http://cejsh.icm.edu.pl>.

Zgodnie z Komunikatem Ministra Edukacji i Nauki z dnia 17 lipca 2023 r. w sprawie wykazu czasopism naukowych i recenzowanych materiałów z konferencji międzynarodowych „Biuletyn Kryminologiczny” uzyskał 70 punktów.

Wersją referencyjną niniejszego czasopisma jest wersja elektroniczna.

Wytyczne dotyczące składanych tekstów wraz z procedurą recenzowania dostępne są na stronie internetowej: <https://czasopisma.inp.pan.pl/index.php/bk/about/submissions>

Copyright by Instytut Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2024

Teksty opublikowane w „Biuletynie Kryminologicznym” dostępne są na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa 4.0 Międzynarodowa

Tekst licencji: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode.pl>

ISSN: 2084-5383
eISSN: 2084-5375

Redakcja i korekta: *Wydawnictwo INP PAN, Anna Zalewska, Natalia Szymańska*
Proofreading: *Wydawnictwo INP PAN, Eric Hilton*
Projekt graficzny: *Grzegorz Gromulski*, skład: *Włodzimierz Zakrzewski*

Wydawnictwo INP PAN
ul. Nowy Świat 72
00-330 Warszawa
tel. (22) 65 72 738
e-mail: wydawnictwo@inp.pan.pl

KOMITET REDAKCYJNY

dr hab. Beata Gruszczyńska, prof. em. UW – redaktor naczelna
dr Paulina Wiktorska – zastępca redaktor naczelnej
dr Konrad Buczkowski – sekretarz redakcji
dr hab. Paweł Ostaszewski – zastępca sekretarza redakcji, redaktor statystyczny

RADA NAUKOWA

prof. dr hab. Krzysztof Krajewski (Uniwersytet Jagielloński) – przewodniczący
prof. dr hab. Katarzyna Laskowska (Uniwersytet w Białymstoku)
prof. dr hab. Emil Pływaczewski (Uniwersytet w Białymstoku)
prof. dr hab. Irena Rzeplińska (emerytowana profesor Instytutu Nauk Prawnych PAN)
dr hab. Dagmara Woźniakowska-Fajst, prof. UW (prezesa Polskiego Towarzystwa Kryminologicznego, Uniwersytet Warszawski)
dr hab. Witold Klaus, prof. INP (Instytut Nauk Prawnych PAN)
dr Piotr Boćko (Politechnika Koszalińska)
Assoc. Prof. Katarzyna Celińska (John Jay College of Criminal Justice)

RECENZENCI CZASOPISMA W ROKU 2023

dr Katarzyna Badźmirowska-Masłowska (Akademia Sztuki Wojennej), dr Paulina Banaszak-Grzechowiak (Instytut Wymiaru Sprawiedliwości), dr hab. Antoni Bojańczyk, prof. UW (Uniwersytet Warszawski), dr hab. Piotr Chlebowicz, prof. UWM (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski), dr Łukasz Chojniak (Uniwersytet Warszawski), dr Beata Czarnecka – Działuk (Uniwersytet Gdański), dr Gabriela Dobińska (Uniwersytet Łódzki), dr Maciej Duda (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski), dr hab. Przemysław Frąckowiak, prof. ANS w Pile (Akademia Nauk Stosowanych im. Stanisława Staszica w Pile), dr Magdalena Grzyb (Uniwersytet Jagielloński), dr Hubert Iwanicki (Akademia Pedagogiki Specjalnej), dr Mikołaj Iwański (Uniwersytet Jagielloński), dr hab. Justyna Karaźniewicz, prof. UKW (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy), dr hab. Witold Klaus, prof. INP PAN (Instytut Nauk Prawnych PAN), dr Paweł Kobes (Uniwersytet Warszawski), dr hab. Monika Kotowska (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski), dr Łukasz Kwadrans (Uniwersytet Śląski), dr Paweł Łabuz (Wyższa Szkoła Kształcenia Zawodowego), dr Kamil Mamak (Uniwersytet Jagielloński), dr Kamil Roch Miszewski (Uniwersytet Warszawski), dr Maria Niełacna (Uniwersytet Warszawski), dr hab. Aneta Ostaszewska, prof. UW (Uniwersytet Warszawski), dr hab. Tomasz Przesławski (Uniwersytet Warszawski), dr Emilia Rekosz-Cebula (Uniwersytet Śląski), dr Sylwia Różycka-Jaroś (Uniwersytet Warszawski), dr Dariusz Schmidt (Uniwersytet Warszawski), dr Michalina Szafrńska (Uniwersytet Jagielloński), dr Paweł Szczepaniak (Uniwersytet Warszawski), dr hab. Renata Szczepanik (Uniwersytet Łódzki), dr Monika Szulecka (Instytut Nauk Prawnych PAN), dr Maciej Tygielski (Uniwersytet Warszawski), dr hab. Jarosław Utrat-Milecki, prof. UW (Uniwersytet Warszawski), dr Łukasz Wieczorek (Uniwersytet Warszawski), dr Mikołaj Winiewski (Uniwersytet Warszawski), dr Katarzyna Wiśniewska (Uniwersytet Warszawski), dr Justyna Włodarczyk-Madejska (Instytut Nauk Prawnych PAN), dr hab. Dagmara Woźniakowska, prof. UW (Uniwersytet Warszawski)

SPIS TREŚCI

<i>Od Redakcji</i>	7
--------------------------	---

Artykuły

Małgorzata Skowrońska, Radosław Poniak, Dominika Bulska, Wiktor Soral, Mikołaj Winiewski, Paulina Górska <i>Do czego prowadzi „fabrykowanie” harmonii? Odpowiedź na artykuł Katarzyny Szumlewicz pt. „Fabrykowanie wiktymizacji. O błędach w badaniach grup szczególnie wrażliwych na przykładzie dokumentu »Sytuacja społeczna osób LGBT+ w Polsce. Raport za lata 2019–2020«”</i>	9
Tomasz Tyburec <i>Geneza i motywy wprowadzenia do Kodeksu karnego możliwości wymierzenia kary nieredukowalnego dożywotniego pozbawienia wolności</i>	21
Sebastian Traczyk <i>Wychowawcze cele kary w polskim prawie karnym</i>	39
Roksana Turek <i>Kanibalizm z punktu widzenia kryminologii</i>	57
Łukasz Kuliński <i>Idee, definicje i praktyka sprawiedliwości naprawczej</i>	73
Katarzyna Jakubczak-Fopke <i>Sexual abuse and exploitation of children in cyberspace: Current challenges for European criminal policy</i>	95
Maria Nielaczna <i>Czy rzeczywiście istnieje prawo do resocjalizacji? Wprowadzenie do studenckiego projektu publikacji dotyczących tematu „prawa do resocjalizacji”</i>	111
Maria Kopeć <i>Czy prawo osoby skazanej do rehabilitacji to prawo człowieka? Rozważania na tle prawa międzynarodowego o charakterze hard law i soft law</i>	123
Nina Tomaszewska <i>Przestępstwo zgwałcenia w świetle badań akt prokuratorskich. Ujęcie wiktymologiczne</i>	135
Miłosz Korta <i>„Wpływ Community Policing na bezpieczeństwo obywateli na przykładzie policji i straży gminnych”</i>	159
Aleksandra Klimek-Lakomy <i>Analiza profilu nieletnich sprawców czynów karalnych w województwie śląskim w latach 1999–2018 na podstawie danych statystycznych</i>	183
Bartosz Zajac <i>Osadzony o odmiennej tożsamości płciowej w perspektywie więziennej</i>	197
Bartosz Zajac <i>Nielegalny obrót lekami w warunkach izolacji więziennej</i>	213

Martyna Gembal <i>Wpływ efektu aureoli na oceny czynów przestępczych oraz związanych z nimi osób</i>	229
Joanna Klimeczak, Paweł Ostaszewski, Justyna Włodarczyk-Madejska <i>“There were fewer calls, even though there was more violence”: Domestic violence in Poland during the COVID-19 pandemic</i>	259

Sprawozdania

Paulina Sidor-Borek, Dominik Wzorek <i>Sprawozdanie z 35th Baltic Criminology Seminar – Challenges for criminology in turbulent Times, Tallinn, Estonia 19–20 czerwca 2023 r.</i>	277
Konrad Buczkowski <i>Sprawozdanie z XXIII Konferencji Europejskiego Towarzystwa Kryminologicznego 6–9 września 2023 r. – Florencja (Włochy)</i>	281
Piotr Chomczyński, Przemysław Frąckowiak, Michał Szykut <i>I i II edycja cyklu konferencyjnego „Criminology and Public Safety”</i>	285
Szymon Nawrocki <i>Sprawozdanie z Jubileuszowej Konferencji z okazji 25-lecia Kryminologicznego Koła Naukowego Uniwersytetu Warszawskiego</i>	291
Andriy Kosyło <i>Sprawozdanie z międzynarodowej konferencji naukowej w 75. rocznicę uchwalenia Konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa „Prawne i społeczne skutki zbrodni prawa międzynarodowego w Ukrainie”, Warszawa 14 grudnia 2023 r.</i>	295
<i>Publikacje z zakresu kryminologii w 2023 r.</i>	301

OD REDAKCJI

Szanowni Państwo!

Oddajemy w Państwa ręce kolejny – już 30. – numer czasopisma Polskiego Towarzystwa Kryminologicznego im. prof. Stanisława Batawii „Biuletyn Kryminologiczny”. Jest to numer, do którego otrzymaliśmy niezwykle dużą liczbę zgłoszeń, stąd równie obszerny jego rozmiar.

Przy okazji Redakcja składa serdecznie podziękowania wszystkim recenzentkom/recenzentom za podjęcie się prac recenzyjnych nad przesłanymi tekstami oraz Zespołowi Redakcji Wydawnictwa Instytutu Nauk Prawnych PAN, bez pomocy którego ten numer nie nabrałby takiego kształtu.

Bieżący numer otwiera artykuł polemiczny, stanowiący odpowiedź na artykuł Katarzyny Szumlewicz pt. *Fabrykowanie wiktyimizacji. O błędach w badaniach grup szczególnie wrażliwych na przykładzie dokumentu »Sytuacja społeczna osób LGBTA w Polsce. Raport za lata 2019–2020«*, przygotowany przez zespół autorski opracowujący przedmiotowy raport.

Kolejne dwa artykuły poruszają zagadnienia prawno-kryminologiczne. Pierwszy z nich autorstwa Tomasza Tyburcego omawia genezę i motywy wprowadzenia do kodeksu karnego możliwości wymierzenia kary nieredukowalnego dożywotniego pozbawienia wolności. Drugi Sebastiana Traczyka dotyczy wychowawczych celów kary w polskim prawie karnym.

W części poświęconej zagadnieniom teoretycznym w kryminologii znalazły się trzy artykuły: *Kanibalizm z punktu widzenia kryminologii* Roksany Turek, *Idee, definicje i praktyka sprawiedliwości naprawczej* Łukasza Kulińskiego oraz *Sexual abuse and exploitation of children in cyberspace: Current challenges for European criminal policy* Katarzyny Jakubczak-Fopke.

W numerze znalazło się również miejsce dla publikacji prac studenckiego projektu dotyczącego prawa do resocjalizacji. Projekt prowadzony był przez dr Marię Nielaczną w Instytucie Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji Uniwersytetu Warszawskiego, a jego cele zostały opisane we wprowadzeniu zatytułowanym *Czy rzeczywiście istnieje prawo do resocjalizacji?*. W wyniku tego projektu zdecydowaliśmy się opublikować tekst Marii Kopeć, *Czy prawo osoby skazanej do rehabilitacji to prawo człowieka?*, który spełnił wymagania recenzyjne i stanowi interesującą wypowiedź dotyczącą głównego tematu projektu.

W „Biuletynie Kryminologicznym” nie mogło zabraknąć tekstów o charakterze empirycznym. Dotyczą one bardzo różnych zagadnień, którymi zajmuje się współczesna kryminologia – od badań konkretnych typów przestępstw, przez zagadnienia bezpieczeństwa, nieletnich, osadzonych w zakładach karnych, aż do kwestii wpływu COVID-19 na przemoc domową (Nina Tomaszewska *Przestępstwo zgwałcenia w świetle badań akt prokuratorskich. Ujęcie wiktymologiczne*); Miłosz Korta *Wpływ Community Policing na bezpieczeństwo obywateli na przykładzie policji i straży gminnych*; Aleksandra Klimek-Lakomy *Profil nieletnich sprawców czynów karalnych w województwie śląskim w latach 1999–2018 w świetle badań własnych*; Bartosz Zając *Osadzony o odmiennej tożsamości płciowej w perspektywie więziennej*; Bartosz Zając *Nielegalny obrót lekami w warunkach izolacji więziennej*; Martyna Gembal *Wpływ efektu aureoli na oceny czynów przestępczych oraz związanych z nimi osób*; Justyna Włodarczyk-Madejska, Paweł Ostaszewski, Joanna Klimczak *„There were fewer calls, even though there was more violence”: Domestic violence in Poland during the COVID-19 Pandemic*).

Na zakończenie bieżącego numeru „Biuletynu” prezentujemy sprawozdania z konferencji naukowych, które miały miejsce w 2023 r.: *35th Baltic Criminology Seminar. Challenges for criminology in turbulent Times, Tallin, Estonia, 19–20 czerwca 2023 r.* (autorzy: Paulina Sidor-Borek, Dominik Wzorek), *XXIII Konferencja Europejskiego Towarzystwa Kryminologicznego, 6–9 Września 2023 r. – Florencja (Włochy)* (autor: Konrad Buczkowski), *I i II edycja cyklu konferencyjnego „Criminology and Public Safety”, Piła 29–30 listopada 2023 r.* (autorzy: Przemysław Frąckowiak, Piotr Chomczyński, Michał Szykut), *Jubileuszowa*

Konferencja z okazji 25-lecia Kryminologicznego Koła Naukowego Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, 7 grudnia 2023 r. (autor: Szymon Nawrocki) oraz *Międzynarodowa Konferencja Naukowa w 75. Rocznicę Uchwalenia Konwencji w sprawie Zapobiegania i Karania Zbrodni Ludobójstwa „Prawne i społeczne skutki zbrodni prawa międzynarodowego w Ukrainie”*, Warszawa, 14 Grudnia 2023 r. (autor: Andriy Kosylo).

Jak zwykle również zamieszczamy przegląd publikacji kryminologicznych za 2023 r.

Jednocześnie przypominamy, że „Biuletyn Kryminologiczny” znajduje się w Wykazie czasopism naukowych i recenzowanych materiałów z konferencji międzynarodowych MEiN (aktualizacja z 5 stycznia 2024 r.) z przyznaną liczbą 40 pkt za publikację (za 2023 r. – 70 pkt).

Zwracamy również uwagę, że „Biuletyn Kryminologiczny” jest umieszczony w bazach: ERIH Plus, The Central European Journal of Social Sciences and Humanities, Central and Eastern European Online Library, Ebsco – Legal Source, Directory of Open Access Journals oraz ePBP – Polska Bibliografia Prawnicza.

Dziękujemy wszystkim Autorkom i Autorom za przesłane teksty, które pozwoliły na przygotowanie „Biuletynu Kryminologicznego”. Serdecznie zapraszamy do zgłaszania kolejnych artykułów. Szczegóły dotyczące procedury zgłaszania zamieszczone są na końcu numeru oraz naszej stronie internetowej.

Zapraszamy do lektury
Redakcja

**DO CZEGO PROWADZI
„FABRYKOWANIE”
HARMONII? ODPOWIEDŹ
NA ARTYKUŁ KATARZYNY
SZUMLEWICZ
PT. *FABRYKOWANIE
WIKTYMIZACJI.
O BŁĘDACH W BADANIACH
GRUP SZCZEGÓLNIE
WRAŹLIWYCH NA
PRZYKŁADZIE
DOKUMENTU „SYTUACJA
SPOŁECZNA OSÓB LGBT
W POLSCE. RAPORT ZA
LATA 2019–2020”***

Małgorzata Skowrońska

Wydział Socjologii Uniwersytet w Białymstoku

ORCID: 0000-0002-4882-1620

e-mail: m.skowronska@uwb.edu.pl

Radosław Poniat

Wydział Historii, Uniwersytet w Białymstoku

ORCID: 0000-0001-7384-3920

e-mail: r.poniat@gmail.com

Dominika Bulska

Centrum Badań nad Uprzedzeniami,

Wydział Psychologii, Uniwersytet Warszawski

ORCID: 0000-0002-5981-7272

e-mail: dominika.bulska@psych.uw.edu.pl

Wiktor Soral

Centrum Badań nad Uprzedzeniami,

Wydział Psychologii, Uniwersytet Warszawski

ORCID: 0000-0003-2557-8071

e-mail: wikt.soral@psych.uw.edu.pl

Mikołaj Winiewski

Centrum Badań nad Uprzedzeniami,

Wydział Psychologii, Uniwersytet Warszawski

ORCID: 0000-0002-8000-3038

e-mail: mikk@psych.uw.edu.pl

Paulina Górka

Centrum Badań nad Uprzedzeniami,

Wydział Psychologii, Uniwersytet Warszawski

ORCID: 0000-0002-2433-4588

e-mail: paulina.f.gorska@gmail.com

Streszczenie:

Przedstawiony artykuł ma charakter polemiki naukowej sformułowanej przez autorki i autorów wobec tekstu Katarzyny Szumlewicz pt. *Fabrykowanie wiktymizacji. O błędach w badaniach grup szczególnie*

wrażliwych na przykładzie dokumentu „Sytuacja społeczna osób LGBTa w Polsce. Raport za lata 2019–2020”. W tekście artykułu odpowiadano na główne zarzuty stawiane zrealizowanemu autorów/autorki badaniu oraz przygotowanemu raportowi, posilając się aktualną literaturą przedmiotu. Podjęta polemika i dyskusja naukowa obejmują wątki odnoszące się m.in. do pojęcia mikroagresji, tożsamości płciowej i orientacji seksualnej, a także refleksje związane z metodologią i etyką badań społecznych.

Słowa kluczowe:

mikroagresje, etyka badawcza, metodologia badań społecznych, osoby LGBTa, orientacja seksualna, tożsamość płciowa

What does „fabricating” harmony lead to? Response to Katarzyna Szumlewicz’s article entitled Fabricating victimization. About errors in research on particularly sensitive groups based on the example of the document „The social situation of LGBTa people in Poland. Report for 2019–2020”

Summary:

The presented article is a scientific polemic formulated by the authors against the text by Katarzyna Szumlewicz entitled “The fabrication of victimization. On errors in the research of particularly sensitive groups on the example of the document „The social situation of LGBTa people in Poland. Report for the years 2019-2020”. The text of the article answers the main allegations against the authors of the research carried out and the prepared report, using the current literature on the subject. The undertaken polemics and scientific discussion cover topics related to, among others, to the concept of microaggression, gender identity and sexual orientation, as well as reflections related to the methodology and ethics of social research. microaggression, research ethics, social research methodology, LGBT people, sexual orientation, gender identity.

Keywords:

microaggression, research ethics, social research methodology, LGBT people, sexual orientation, gender identity

Niniejszy tekst jest odpowiedzią na artykuł Katarzyny Szumlewicz pt. *Fabrykowanie wiktymizacji. O błędach w badaniach grup szczególnie wrażliwych na przykładzie dokumentu „Sytuacja społeczna osób LGBTa w Polsce. Raport za lata 2019–2020”*, opublikowany na łamach „Biuletynu Kryminologicznego” w 2022 r. (nr 29/2022). Jako autorki/autorzy raportu wskazanego w tytule artykułu odnosimy się do sformułowanych przez Katarzynę Szumlewicz zarzutów, mając na względzie standardy i wysoką jakość dyskusji naukowej. Polemikę tę publikujemy jednak przede wszystkim w trosce o badane osoby LGBTa, o których wiktymizację zostaliśmy posądzeni. Chcemy za wszelką cenę uniknąć sytuacji, w której osoby badane będą zaniepokojone znalezioną w sieci recenzją naszych badań opublikowaną przez czasopismo naukowe. Zwłaszcza że pod wieloma względami jest ona niemerytoryczna. Zgodnie z zasadami debaty naukowej korzystamy z prawa odniesienia się do recenzji naszej pracy tam, gdzie ją opublikowano. Krytyczną odpowiedź na stawiane nam zarzuty umieszczamy więc na łamach „Biuletynu Kryminologicznego”, chociaż ani charakter przeprowadzonego badania, ani poruszane przez nas wątki teoretyczne nie odpowiadają treściom zazwyczaj publikowanym przez to czasopismo.

Przedstawiona poniżej polemika koncentruje się wokół kilku głównych zarzutów sformułowanych przez Autorkę wzmiankowanego artykułu. Ich szczegółowe omówienie uważamy za kluczowe, biorąc pod uwagę cele realizowanego przez nas badania, a także społeczne znaczenie uzyskanych przez nas wyników. W niewielkim stopniu odnosimy się tu do drobnych pomyłek, przeinaczeń czy nieścisłości, choć te również w artykule Katarzyny Szumlewicz występują. Wspomnijmy choćby błędy w przypisach bibliograficznych czy pomyłką nazwę Centrum Badań nad Uprzedzeniami UW, z którym związani są autorzy/autorki raportu.

Szczegółowe odniesienia do recenzji naszych badań rozpoczniemy od kwestii metodologii. Autorka wymienia owo zagadnienie wśród słów kluczowych artykułu, co stanowić powinno poważne zobowiązanie. Uważne spojrzenie na sposób poruszania przez Katarzynę Szumlewicz kwestii metodologicznych prowadzi jednak do pewnych wątpliwości. Podstawową, cytowaną przez Autorkę pracę metodologiczną jest dość już stary i służący za wprowadzenie do metodologii dla studentów pierwszych lat podręcznik Earla Babbiego¹. O ile zasadniczo nie krytykujemy tu samej książki, przyznając nawet, że zadajemy ją studentom/studentkom jako lekturę, o tyle musimy wskazać na jej niską użyteczność przy projektowaniu i ocenianiu badań prowadzonych w Internecie. Nie jest to szczególnie zaskakujące wobec faktu, że podręcznik Babbiego powstał w czasach, gdy dominowały inne techniki badawcze. W ostatnich latach pojawiało się wiele lepszych publikacji skoncentrowanych na wykorzystaniu Internetu w badaniach społecznych². Oczywiście istnieje możliwość, że uwagi Autorki wynikają z jej własnych doświadczeń badawczych związanych z realizacją sondaży. Niestety, w tekście nie przywołano przykładów takich badań.

Kontynuując uwagi metodologiczne, musimy zauważyć, że część z podnoszonych przez Autorkę zarzutów dotyczących niereprezentatywności naszej próby³ (s. 29) i generalnej niezgodności ze standardami badań wiktymologicznych (s. 29–31) odczytujemy jako uwagi świadczące albo o celowym przypisywaniu nam roli, której wcale nie zamierzaliśmy wypełniać, albo o niezaznajomieniu Autorki ze standardami realizacji badań sondażowych (w szczególności tych dotyczących grup mniejszościowych). Przeprowadzone przez nas badanie oraz raport przygotowany na jego podstawie dotyczyły społeczności stygmatyzowanej i często doświadczającej przemocy⁴. W takiej sytuacji próba przeprowadzenia reprezentatywnego sondażu skazana byłaby na klęskę. Badacze tzw. populacji ukrytych wiedzą o tym dobrze, o czym zresztą wyraźnie piszemy w raporcie. Równocześnie zauważyć trzeba, że znaczna część studiów powstających w ramach nauk społecznych nie jest oparta na reprezentatywnych próbach, co nie oznacza przecież, że badania takie są nieprzydatne czy nie przynoszą nowej wiedzy. Spostrzeżenie takie dotyczy nie tylko badań jakościowych, lecz także niereprezentatywnych sondaży, pozwalających choćby na opisywanie związków między wybranymi czynnikami, testowanie hipotez, opisywanie społecznej geografii pewnych procesów. Obecnie istnieje już dość bogata literatura tego zagadnienia, a uzyskane w niej wnioski wskazują na użyteczność niereprezentatywnych sondaży, w tym także tych internetowych⁵. Chcemy też wyraźnie podkreślić, że wszystkie studia wykorzystujące techniki ankietowe nieuchronnie opisywać muszą przede wszystkim deklaracje i opinie. Stawiany nam zarzut, że badamy deklaracje tożsamości (s. 30, 41), opinie (s. 33) i nieobiektywne relacje (s. 33), postawić można zatem prawie każdemu badaniu sondażowemu. Pod wieloma względami nie jest

1 E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003; Pierwsze wydanie z 1975 r. Autorka odnosi się również do dwóch publikacji dotyczących badania przestępczości, ale ponieważ nasze studium nie było poświęcone przestępczości, ich związek z poruszanymi przez nas tematami i zastosowanymi technikami jest dość wątpliwy.

2 Lista jest tu zbyt długa do podawania w przypisie, więc w to miejsce ograniczamy się do zasergowania Autorce sięgnięcia do ostatnich roczników czasopisma „Internet Research”: <https://www.emeraldgroupublishing.com/journal/intr> [dostęp: 10.07.2023].

3 W świetle sugestii Autorki, aby „zwiększyć reprezentatywność próby, chociażby dodatkowym badaniem, przeprowadzonym w odmienny sposób” (s. 31), mamy pewne wątpliwości, czy dobrze rozumie ona pojęcie statystycznej reprezentatywności próby.

4 Por. D. Meyer, *Violence against Queer People: Race, Class, Gender, and the Persistence of Anti-LGBT Discrimination*, Rutgers University Press, New Jersey 2015; L. Kiss, M. Quinlan-Davidson, L. Pasquero, P.O. Tejero, Ch. Hogg, J. Theis, A. Park, C. Zimmerman, M. Hossain, *Male and LGBT survivors of sexual violence in conflict situations: A realist review of health interventions in low-and middle-income countries*, „Conflict and Health” 2020, 14(1), s. 1–26.

5 C. Cornesse, A.G. Blom, *Response Quality in nonprobability and probability-based online panels*, „Sociological Methods & Research” 2023, 52(2), s. 879–908, <https://doi.org/10.1177/0049124120914940>.

to jednak słabość tego rodzaju badań, ale raczej zaleta. Opisywanie choćby przynależności narodowej w oparciu o „obiektywne” posiadanie dowodu osobistego lub wpisanie się na jakąś listę nie wyczerpuje złożoności tego zagadnienia i możliwości istnienia wielu współistniejących identyfikacji oraz różnych znaczeń przypisywanych pozornie tylko jednoznacznym pojęciom. Być może przekonującym argumentem będzie też to, że do deklaracji właśnie odwołują się na przykład realizowane na całym świecie spisy powszechne, w których ramach wykorzystuje się techniki charakterystyczne dla badań sondażowych. Mamy tu na myśli w szczególności zadawane w ramach spisów pytania „tożsamościowe” odnoszące się do identyfikacji regionalnej, lokalnej, przynależności narodowej, etnicznej czy religijnej.

Sprawa wygląda podobnie, jeśli idzie o sprowadzanie doświadczeń jakiejś grupy tylko do tego, co raportują na jej temat oficjalne statystyki tego czy innego ministerstwa (s. 36). Zabieg taki prowadzić musi do ogromnego zubożenia uzyskanego obrazu. Skutkować też może mylnym przekonaniem, że realnym doświadczeniem ludzi jest jedynie to, co zostało zdefiniowane za pomocą normy prawnej. O przejawach takiego myślenia w omawianej tu recenzji będziemy jeszcze wspominać. Zaskakujące jest również to, że do rangi zarzutu podniesione zostaje traktowanie osób badanych, ich odczuć i opinii jako źródła informacji. Jest to bowiem założenie zupełnie standardowe dla reprezentowanych przez nas dyscyplin (psychologia społeczna, socjologia).

Równocześnie musimy stanowczo podkreślić, że naszego badania nie postrzegaliśmy jako badania wiktymologicznego. Zgodnie z jego tytułem interesowała nas sytuacja społeczna osób LGBTQ⁶, czyli zagadnienie zdecydowanie szersze. Pytaliśmy między innymi o pracę, praktyki religijne, sytuację ekonomiczną, plany na przyszłość, edukację, relacje rodzinne i wiele innych sfer życia codziennego. Oczywiście kwestie takie jak przemoc, dyskryminacja i ich negatywne konsekwencje psychiczne stanowiły tu ważny problem badawczy, a liczne nawiązania respondentów/respondentek do tych zagadnień wskazywały na częste występowanie takich zjawisk. Ich opisanie nie było jednak jedynym celem naszego studium. Jeśli w ostatecznym raporcie kwestie te zajmują wiele miejsca, to po części jest to nasza reakcja na uzyskane w sondażu odpowiedzi. Osoby badane bardzo często bowiem szczegółowo opisywały doświadczenia dyskryminacji i przemocy. Należy też podkreślić, że treści takie pojawiały się nie tylko w odpowiedziach na pytania bezpośrednio odnoszące się do tych zagadnień. Często informacje takie otrzymywaliśmy w postaci rozbudowanych odpowiedzi na pytania otwarte. W kontekście naszych wcześniejszych doświadczeń w prowadzeniu badań sondażowych byliśmy wręcz zaskoczeni zarówno częstotliwością, jak i kompleksowością tych odpowiedzi. Dość zauważyć, że na niektóre pytania otwarte odpowiadało ponad 30% badanych. Osoby realizujące sondaże wiedzą dobrze, jak rzadka jest to sytuacja.

Odnosząc się do metodologii, trzeba zaznaczyć jeszcze jedną kwestię. Wiele ograniczeń dotyczących naszego studium my sami wskazaliśmy w przedstawionym raporcie. We wstępie do niego, rozdziale charakteryzującym próbę oraz w innych miejscach piszemy o niereprezentatywności badania, znacznej liczbie ankietowanych nastolatków, problemach związanych z interpretacją odpowiedzi na niektóre pytania. Innymi słowy – w tekście raportu wprost wskazujemy trudności zarówno dotyczące realizacji sondażu, jak i te związane z interpretacją niektórych z otrzymanych wyników. Wiele uwag Katarzyny Szumlewicz, które czytelnik jej artykułu odbierać może jako wynik samodzielnej analizy Autorki, jest zatem powtórzeniem kwestii przez nas opisanych. Musimy tu też podkreślić, że mimo wyraźnie wskazanych ograniczeń przeprowadzonego sondażu nasze doświadczenie badawcze oraz znajomość standardów reprezentowanych przez nas dyscyplin pozwalają nam uznać ostateczne wyniki za wartościowe i warte prezentacji.

Poważnym oskarżeniem, które formułuje wobec nas Katarzyna Szumlewicz, jest widoczne w tytule jej artykułu „fabrykowanie wiktymizacji”. Spróbujmy dotrzeć do sedna postawionego w ten sposób zarzutu. Otóż wedle Katarzyny Szumlewicz naszą intencją – jako naukowców i badaczy – jest opisanie sytuacji społecznej osób LGBTQ w Polsce w taki sposób, by doświadczone przez nie przemoc i dyskryminację celowo

6 W niniejszym tekście posługujemy się różnymi wersjami skrótu opisującego poszczególne warstwy mniejszości seksualnych. Kiedy odnosimy się do wyników przygotowanego przez nas raportu, używamy skrótu LGBTQ. Jeśli w sposób nieco bardziej generalny opisujemy społeczność, to sięgamy po skrót LGBT+. Kiedy zaś odnosimy się do konkretnych badań i publikacji, posługujemy się skrótami tam zastosowanymi.

zwielokrotnić, narażając przy tej okazji osoby badane na dodatkowe cierpienie. Autorka sugeruje też, że faktyczną i być może jedyną motywacją stojącą za realizacją naszego sondażu jest ta powiązana z celowym utrzymywaniem społeczności LGBT+ w poczuciu krzywdy. Do celu tego prowadzą nas wedle Katarzyny Szumlewicz treść zadawanych respondentom/respondentkom pytań, nasze interpretacje, dobór próby (s. 42). Wszystko to, zdaniem Autorki, po to, by „szantażować moralnie osoby kwestionujące chociażby dyskurs aktywizmu transpłciowego czy też obarczyć rządzących winą za problemy niemające z nimi nic wspólnego” (s. 43). Szumlewicz przypisuje nam etyczne nadużycia oraz brak profesjonalizmu w obszarze projektowania i implementacji badań. Oskarża nas także o manipulowanie wynikami, które to rzekomo mielibyśmy dostosowywać do oczekiwań zleceniodawców. Pragniemy zatem wyjaśnić, że chociaż autorzy/autorki raportu w przeciągu ostatnich lat zrealizowali łącznie kilkadziesiąt⁷ projektów badawczych (także o charakterze komercyjnym), to jednocześnie żadne z nas dotychczas nie spotkało się z naciskami odnośnie do wyników owych badań. Nie inaczej było w przypadku współpracy z KPH/Lambda.

Katarzyna Szumlewicz wystosowuje również jeden szczególnie nietrafny argument. Sugeruje mianowicie, że celowo ukrywamy to, że postawy Polek i Polaków wobec osób LGBT+ uległy poprawie w czasie rządów Prawa i Sprawiedliwości. Autorka przywołuje w tym kontekście badania Eurostatu z lat 2015 i 2019, wskazując na wzrost poparcia dla związków partnerskich/małżeństw jedнопłciowych. Zaczniemy od tego, że nieco lepszy wgląd w dynamikę postaw daje analiza danych wykraczających poza wskazane dwa punkty w czasie. Zmianę (na niekorzyść) widać np. w wynikach Europejskiego Sondażu Społecznego pomiędzy latami 2016 i 2018. Na podstawie danych zebranych w reprezentatywnych, czyli – zdaniem Autorki – „prawidłowo wykonanych badaniach ilościowych”, w których dobór próby był losowy, pokazujemy, że postawy wobec osób homoseksualnych pogorszyły się między jesienią 2018 a latem 2019 r. Do podobnych wniosków prowadzą wyniki badań CBOS, w których widoczne jest pogorszenie postaw wiosną 2019 r.⁸ Brakuje zaś wyników dotyczących 2020 r., kiedy na osobach LGBT+ silnie koncentrowano uwagę podczas kampanii wyborczej (wybory prezydenckie), a w debacie publicznej z niespotykaną dotąd intensywnością pojawiały się przekazy o charakterze dyskryminującym czy nienawistnym. Opracowane i dostępne dzisiaj dane (na przykład Polski Sondaż Uprzedzeń 2021 czy wyniki CBOS 2021) faktycznie pokazują zmianę w kierunku większej akceptacji wobec osób LGBT+ (lub osób homoseksualnych). Należy jednak podkreślić, że te wyniki nie anulują odczuć i przekonań osób badanych w związku z doświadczanymi przez nie dyskryminacją, nierównym traktowaniem czy przemocą. Często nie pozwalają też zapomnieć o poczuciu upokorzenia czy stygmatyzacji odczuwanej przez osoby LGBT+ w czasie, o który pytaliśmy w sondażu. No i wreszcie, o ile zmiana postaw obywateli i obywaterek w kierunku większej akceptacji osób LGBT+ jest zasadniczo dobrą wiadomością, to na sytuację społeczną osób badanych ogromny wpływ wywierają także uprzedzenia i dyskryminacja istniejące na poziomie systemowym. Sięgnijmy wreszcie po argument odnoszący się do przepisów prawa. Do czerwca 2023 r., kiedy pisaliśmy niniejszy tekst, nie nastąpiły żadne zmiany o charakterze prawnym poprawiające sytuację osób LGBT+ w Polsce. Gdyby więc doszukiwać się „obiektywnych wskaźników” zmiany zamiast odwoływania się do opinii, których Autorka nie uznaje za źródło wiedzy, zwyczajnie ich nie znajdziemy.

Jednym z szerzej opisywanych przez Katarzynę Szumlewicz elementów naszego badania świadczących o fabrykowaniu wiktymizacji jest kwestia mikroagresji. Autorka poświęca temu zagadnieniu dwa pełne paragrafy swojego tekstu, a nawiązania do tego zjawiska pojawiają się w artykule wielokrotnie, także w innych jego sekcjach. Niestety, niejasne jest, czy Autorka: a) przeciwna jest samej koncepcji mikroagresji jako wskaźnika stygmatyzacji osób należących do mniejszości seksualnych czy też b) za niepoprawną uznaje zastosowaną przez nas skalę, czy raczej c) jest zdania, że tego rodzaju doświadczenia nie są związane z funkcjonowaniem psychicznym osób należących do mniejszości seksualnych w Polsce. Jednocześnie, w odniesieniu do tematyki mikroagresji, Autorka zwyczajnie myli się, pisząc na przykład: „Żadna korelacja objawów takich jak

⁷ Mamy na myśli badania społeczne różnego typu, realizowane przez autorów i autorki indywidualnie lub/i zespołowo.

⁸ Por. J. Scovil, *Stosunek Polaków do osób homoseksualnych*, Komunikat z badań CBOS, nr 121/2021, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2021/K_121_21.PDF [dostęp: 16.06.2023].

»obniżony nastrój, problemy z łaknieniem lub problemy ze snem« z doznawaniem mikroagresji nie została wykazana”. Współczynnik korelacji pomiędzy nasileniem doświadczeń mikroagresji oraz nasileniem objawów depresji – skądinąd niemały, bo wynoszący $r = 0,40$ – zaprezentowany jest w raporcie dwukrotnie – na stronach 97 oraz 160. Systematyczne dane empiryczne, w tym zarówno wyniki przeprowadzonego przez nas badania, jak i rezultaty innych studiów, przytoczone we wstępie do rozdziału o mikroagresjach⁹, są przez Autorkę ignorowane. W swojej dość niekonkretnej krytyce samego terminu mikroagresji odwołuje się ona zresztą wyłącznie do jednej pracy teoretycznej. Ponadto w ramach swojego wywodu Katarzyna Szumlewicz kilkakrotnie przypisuje nam słowa, które w raporcie nie padają. Po pierwsze, Autorka twierdzi, że w raporcie mikroagresje traktowane są jako „forma przemocy”. Tymczasem już na początku rozdziału o mikroagresjach podkreślamy, że w literaturze naukowej są one opisywane są jako niejawna i niebezpośrednia forma stygmatyzacji osób należących do mniejszości, którą od przemocy odróżnia brak jasnej intencji sprawców do wyrządzenia krzywdy. Oznacza to, że mikroagresje stanowią swego rodzaju „szarą strefę”, która przez członków społecznej większości bywa niezauważalna, a dla przedstawicieli mniejszości stanowi kolejny komunikat o wykluczeniu. Po drugie, Autorka tekstu twierdzi, że jako autorzy raportu uznajemy osoby należące do mniejszości LGBTQ+ za „grupę najbardziej pokrzywdzoną i dyskryminowaną”, twierdząc, że wskazanie na inne przykłady wykluczenia systemowego (niepełnosprawność, trudna sytuacja ekonomiczna) „musi być rodzajem mikroagresji, w tym wypadku – niestawiania osób LGBTQ+ na piedestale opresji, do czego odnoszą się kolejne typy mikroagresji” (s. 35). W żadnym z opisanych przez nas typów mikroagresji nie przyjmujemy założenia, że to wyłącznie osoby LGBT+ doznają trudności systemowych lub kulturowych. Wymienione przez nas kategorie wskazują raczej na specyfikę doświadczeń mikroagresji wobec osób LGBTQ+, opisaną w recenzowanych pracach naukowych poświęconych tej tematyce¹⁰. Odnosząc się do wymienionych przez nas kategorii, Katarzyna Szumlewicz w swojej argumentacji zarzuca nam błąd logiczny, a jednocześnie sama go popełnia. Twierdzi bowiem, że opisane w raporcie formy mikroagresji – punkt 3, tj. „Założenie o uniwersalności/jednorodności doświadczeń osób LGBT”, oraz punkt 5, tj. „Dyskomfort/brak akceptacji dla doświadczenia osób LGBT” – się wykluczają. Zgodnie z jej argumentacją nie można bowiem jednocześnie z założenia akceptować stylu życia osób należących do mniejszości oraz uznawać, że ów styl życia to tak naprawdę złożony termin, pod którym kryją się różne style funkcjonowania i ekspresji. Tymczasem można przecież jednocześnie uznać, że sposób życia osób należących do mniejszości jest z założenia moralnie wartościowy (a na pewno nie jest mniej wartościowy niż sposób życia osób heteroseksualnych), i dopuszczać, że te „różne życia” przebiegają różnie. Punkt „Dyskomfort/brak akceptacji dla doświadczenia osób LGBT” odnosi się zatem do problemu porównywania osób LGBT do osób heteronormatywnych i traktowania ich sposobu życia – jakkolwiek by on był – jako gorszego tylko dlatego, że nie jest on heteronormatywny. Punkty 3 i 5 nie stoją więc w sprzeczności. Ponadto Katarzyna Szumlewicz twierdzi, że nie poświęcamy wystarczająco dużo uwagi результатам wskazującym na to, że mikroagresje częściej dostrzegają osoby młode, lepiej wykształcone oraz działające w strukturach aktywistycznych. Zdaniem Autorki wynik ten stanowi dowód na to, że „dostrzeganie przemocy tam, gdzie występuje ona w postaci interpretacji własnych uczuć, wynikać może z oderwania od codziennego życia, łączącego młodzież, elity ekonomiczne i aktywistów”. Jakkolwiek na poziomie interpretacji tego rezultatu można by wchodzić w polemikę i zastanawiać się nad tym, czy częstsze dostrzeganie mikroagresji jest dowodem na „oderwanie od codziennego życia” czy raczej – jak sugerujemy w raporcie – jest przejawem zwiększonej świadomości problemu, to dane empiryczne pokazują, że związki pomiędzy wspomnianymi zmiennymi demograficznymi nie są silne. Analizowane w raporcie

9 Na przykład: K.L. Nadal, M.A. Issa, J. Leon, V. Meterko, M. Wideman, Y. Wong, *Sexual orientation microaggressions: „Death by a thousand cuts” for lesbian, gay, and bisexual youth*, „Journal of LGBT Youth” 2011, 8(3), s. 234–259, <https://doi.org/10.1080/19361653.2011.584204>; M.R. Woodford, A. Kulick, B.R. Sinco, J.S. Hong, *Contemporary heterosexism on campus and psychological distress among LGBQ students: The mediating role of self-acceptance*, „American Journal of Orthopsychiatry” 2014, 84(5), s. 519, <https://doi.org/10.1037/ort0000015>; K.L. Nadal, Y. Wong, K.E. Griffin, K. Davidoff, J. Siken, *The adverse impact of racial microaggressions on college students’ self-esteem*, „Journal of College Student Development” 2014, 55(5), s. 461–474, <https://doi.org/10.1353/csd.2014.0051>.

10 K.L. Nadal, M.A. Issa, J. Leon, V. Meterko, M. Wideman, Y. Wong, *Sexual orientation microaggressions...*, op. cit.

zmienne demograficzne wyjaśniają bowiem tylko 9%. wariacji w częstości doświadczeń mikroagresji. Oznacza to, że doświadczenia mikroagresji są względnie powszechne i nie dotyczą wyłącznie osób młodszych i z wyższym wykształceniem – nawet jeśli osoby te nieco częściej je raportują.

Lektura artykułu, w którym Katarzyna Szumlewicz recenzuje nasze badania, przynosi też pewną refleksję natury ogólnej. Taką mianowicie, że formułowane przez Autorkę zarzuty są w takim samym stopniu zideologizowane i upolitycznione, jak próbuje się to przypisać naszemu raportowi. Pomimo stwierdzenia faktu, że kilka tysięcy osób w Polsce odczuwa silny dyskomfort psychiczny wynikający z postrzegania i/lub traktowania grupy społecznej, z którą się identyfikują – Autorka jednocześnie zdaje się negować istnienie problemu lub umniejszać jego znaczenie. Dobrze pokazuje to fragment artykułu, w którym zaprzecza ona efektom nagonki rozpętanej przez działaczy politycznych, a wpływającej na dobrostan osób, których owa nagonka dotyczyła. Szumlewicz pisze wówczas: „Nawet słynne uchwały, tzw. strefy wolne od LGBT, przyjmowane przez część polskich samorządów, nie wygenerowały ani jednego przypadku indywidualnej dyskryminacji, a przynajmniej organizacje milczą na ten temat” (s. 33). Oczywiście przedstawione przez nas wyniki mogą budzić wątpliwości i w dyskusji naukowej można wyrażać sceptycyzm co do istnienia takich zależności. Katarzyna Szumlewicz konstatuje jednak bezpodstawnie, że takiej zależności nie było/nie ma. Trudno traktować tu użycie wielkiego kwantyfikatora inaczej niż jako przykład motywowanej ignorancji. Tymczasem, kiedy spojrzymy na dane o postępowaniach w sprawie przestępstw z nienawiści zainicjowanych przez polską policję (na podstawie strony hatecrime.osce.org), w których jako motyw wskazano niechęć wobec osób LGBT, według oficjalnych statystyk w 2017 r. toczyło się jedno takie postępowanie. W 2018 r. postępowań było już siedem, a w 2019 r. – 16. W 2020 r. – kiedy funkcjonowały już „strefy wolne od LGBT” – zaraportowano 42 postępowania. Wzrost w stosunku do poprzedniego roku wyniósł zatem 263%. Choć trudno udowodnić bezpośredni związek pomiędzy wprowadzeniem stref a wzrostem przestępstw z nienawiści, to patrząc na tę zmianę, trudno jest przyjąć, że uchwały nie wygenerowały „ani jednego” przypadku dyskryminacji.

Inny problem z przytoczonym zdaniem to specyficzne definiowanie przez Autorkę zjawiska dyskryminacji, widoczne w użytym przez nią sformułowaniu: indywidualna dyskryminacja. Piotr Sztompka w swoim *Słowniku socjologicznym 1000 pojęć* precyzuje, że dyskryminacja oznacza „mniejsze szanse dostępu do wykształcenia, zawodu, majątku, praw politycznych, prestiżu i innych cenionych dóbr z tej tylko racji, że ktoś jest członkiem grupy będącej przedmiotem przesądów czy negatywnych stereotypów i bez uwzględnienia jego indywidualnych kwalifikacji czy zasług”¹¹. Na podobnych elementach definicyjnych (zapisanych nieco ogólniej, w sposób bardziej potoczny) skoncentrowali się także autorzy powszechnie dostępnego słownika Merriam-Webster. Zawarta tam definicja mówi, że dyskryminacja to „the act, practice, or an instance of discriminating categorically rather than individually” [czyn, praktyka bądź przypadek dyskryminowania raczej kategorialnego niż indywidualnego].

Dyskryminowane są zatem nie tyle osoby, ile grupy/kategorie społeczne. Co za tym idzie, efekty dyskryminacji można obserwować nie tylko w przypadku osoby, której bezpośrednio dotyczyły czyn, praktyka bądź przypadek, lecz także wśród znajomych tej osoby podzielających jej identyfikację społeczną czy wśród osób dowiadujących się o takich sytuacjach z mediów. O podobieństwie tych doświadczeń oraz ich efektów (wpływie na zachowania) świadczą choćby niedawne badania brytyjskich badaczy opublikowane w recenzowanym, prestiżowym czasopiśmie psychologicznym¹². Być może do głębszego zrozumienia pojęcia dyskryminacji części czytelników/czytelniczek potrzeba dodatkowego przykładu. Wyobraźmy więc sobie, że celem opisanych wyżej ataków były nie osoby LGBT+, ale na przykład Polacy mieszkający na Wyspach Brytyjskich. Niewątpliwie informacje o takich zdarzeniach dotyczą i oburzają polskie społeczeństwo.

11 P. Sztompka, *Słownik socjologiczny 1000 pojęć*, Znak Horyzont, Kraków 2020, s. 66.

12 Por. J.L. Paterson, R. Brown, M.A. Walters, *The short and longer term impacts of hate crimes experienced directly, indirectly, and through the media*, „Personality and Social Psychology Bulletin” 2019, 45(7), s. 994–1010, <https://doi.org/10.1177/0146167218802835>.

Zastanawiający jest również sposób definiowania przez Autorkę orientacji seksualnej. Jak pisze ona: „Część badanych mogła być również w przedziale wiekowym 13–15 lat, mimo że rozpatrywane w całym raporcie tożsamości odnoszą się do sfery seksualnej i pojęcia seksualnego, które w przypadku osób poniżej 15. roku życia, a więc poniżej tzw. wieku możliwości wyrażenia świadomej zgody na współżycie seksualne, jest społecznie nieaprobowane, a sprawca doprowadzenia do takiego zdarzenia podlega karze” (s. 29). Podany tu cytat, może nazbyt długi, wymaga dokładnej analizy. Dowiadujemy się z niego przede wszystkim, że w opinii Autorki tożsamość seksualna jest konsekwencją kontaktów seksualnych. Tak długo, jak ktoś nie uprawiał seksu z osobą tej samej płci, za osobę homoseksualną nie powinien/powinna się uważać. W jeszcze trudniejszej sytuacji znajdują się osoby aseksualne, które padają tu ofiarą paragrafu 22 – skoro to stosunek seksualny określać ma orientację, a tak długo, jak do niego nie doszło, orientacja budzi wątpliwość, a ich tożsamość zawsze będzie niepewna. Autorka nie tłumaczy, czy w podobny sposób powinniśmy postrzegać też heteroseksualność – czy osoba zainteresowana płcią przeciwną (powiedzmy – nastoletnia albo ślubująca celibat) także znajduje się w strefie niepewnej tożsamości tak długo, jak nie podejmie aktywności seksualnej? Traktowanie tożsamości seksualnej jako konsekwencji współżycia neguje bogatą literaturę wskazującą na co najmniej trzy komponenty tożsamości seksualnej: pożądanie, praktyki i autoidentyfikację¹³. Czynniki te często występuwać mogą jednocześnie, ale wcale nie muszą. Pożądaniu (a czasem i samoidentyfikacji) nie zawsze towarzyszą praktyki. Mimo pożądania i praktyk może nie dochodzić do samoidentyfikacji. Dlatego właśnie w naukach medycznych często sięga się choćby po termin „mężczyźni, którzy uprawiają seks z mężczyznami”¹⁴. W literaturze szeroko opisano także zjawisko *gay for pay*¹⁵. Generalnie rzecz ujmując, utożsamianie aktywności seksualnej z orientacją w kontekście homoseksualności należy do zamierzchłej przeszłości i nie jest obecnie wykorzystywane w naukach medycznych i społecznych. Właściwie od czasu raportu Kinseya w nauce systematycznie odchodzono od tego sposobu definiowania orientacji. Obszerne omówienie tego tematu znacząco wychodzi poza ramy tego tekstu, ale warto podkreślić, że w przeszłości konsekwencjami takiego podejścia były terapie konwersyjne, a także utożsamianie sytuacyjnych zachowań seksualnych (na przykład osób w odosobnieniu) z homoseksualnością. Szeroki przegląd tych zagadnień można odnaleźć w wielu tekstach napisanych także po polsku¹⁶.

Orientacja i tożsamość seksualna okazują się więc pojęciami znacznie bardziej złożonym, niż Autorka to sugeruje, a jej strategia rozwiązywania problemu aktywności seksualnej nastolatków poprzez odwołanie się do normy prawnej rodzi pytanie, czy autentycznie wierzy ona w to, że nastolatki czekają z podjęciem aktywności seksualnej (definiowanej zresztą dość szeroko) do 15. roku życia? Dane GUS na temat nastoletnich ciąż zdają się przeczyć takiemu założeniu, ale nawet ktoś, kto nie zagląda do rocznika statystycznego, a w to miejsce rozmawia z młodzieżą, zapewne odczuwa tu pewne wątpliwości. Podobnie może dziwić niezadowolenie Autorki z tego, że w naszym badaniu „deklarowane tożsamości nie były w żaden sposób sprawdzane bądź weryfikowane” (s. 30). Trudno nam wyobrazić sobie, w jaki sposób powinno się w sondażu internetowym weryfikować czyjąś tożsamość inaczej niż właśnie poprzez prośbę o jej zadeklarowanie. Zastanawia też to, że Autorka umieszcza takie oczekiwanie w paragrafie dotyczącym nastolatków – samopis jest jedną z najbardziej wymiernych metod pomiaru orientacji seksualnej także w pedagogice. Jest wiele uznanych prac raportujących badania osób LGBT+ przed 15. rokiem życia¹⁷.

13 M. Castells, *Siła tożsamości*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 244–245.

14 D. Altman, P. Aggleton, M. Williams, T. Kong, V. Reddy, D. Harrad, T. Reis, R. Parker, *Men who have sex with men: Stigma and discrimination*, „The Lancet” 2021, 380(9839), s. 439–445, [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(12\)60920-9](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(12)60920-9).

15 J. Escoffier, *Gay-for-pay: Straight men and the making of gay pornography*, „Qualitative Sociology” 2003, 26(4), s. 531–555, <https://doi.org/10.1023/B:QUAS.0000005056.46990.c0>.

16 Por. np. K. Grunt-Mejer, G. Iniewicz, *Psychospołeczne korelaty orientacji seksualnej*, [w:] W.Ł. Dragan, G. Iniewicz (red.), *Orientacja seksualna. Źródła i konteksty*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2020, s. 15–48.

17 A.E. Green, M. Price-Feeney, S.H. Dorison, C.J. Pick, *Self-reported conversion efforts and suicidality among US LGBTQ youths and young adults*, „American Journal of Public Health” 2020, 110(8), s. 1221–1227, <https://doi.org/10.1023/B:QUAS.0000005056.46990.c0>; K.J. Conron, *LGBT Youth Population in the United States 2020*, The Williams Institute, UCLA Los Angeles 2020, <https://escholarship.org/uc/item/18t179cz> [dostęp: 11.07.2023]; J. Almeida, R.M. Johnson, H.L. Corliss, B.E. Molnar, D. Azrael, *Emotional distress among LGBT youth: The influence of perceived discrimination based on sexual*

Odnosząc się do kwestii tożsamości seksualnej i płciowej, musimy też stanowczo podkreślić, że sugerowanie przez Autorkę, jakobyśmy „uznali, że w przypadku osób niepełnoletnich, a nawet poniżej 15. roku życia, deklarowane orientacje i tożsamości są stałe, niezmiennie i niepodważalne” (s. 30) stanowi mocną nadinterpretację. To, co badamy, to deklaracje tożsamości w czasie realizacji ankiety¹⁸, bez przesądzania, czy nie ulegną one z czasem zmianie. Jest to zjawisko dotyczące wszystkich badań sondażowych. W takim kontekście problemem nie jest też badanie nastolatów – to, co analizujemy, to ich aktualna sytuacja, doświadczenia, tożsamość. Fakt, że zdecydowali się oni na wypełnienie ankiety, oznacza, że w tym czasie identyfikowali się w określony sposób. Sugerowanie, że ich deklaracje są niejako niepełnowartościowe, bo skąd mogą być ich pewni przed inicjacją seksualną (s. 30), brzmi dość zaskakująco, gdyż sugeruje, że Autorka uznaje, że przed inicjacją seksualną nie występuje orientacja seksualna lub też jest nieokreślona.

Na udzielane przez osoby badane odpowiedzi, związane z ich orientacją seksualną, identyfikacją płciową i różnymi doświadczeniami, możemy spojrzeć także z innej strony. Katarzyna Szumlewicz w swoim artykule w sposób bardzo stanowczy podważa trafność naszych pytań, a także kwestionuje sposób, w jaki interpretowały je osoby badane. Sugeruje na przykład, że część z opisywanych przez respondentów/respondentki doświadczeń ma inne podłoże, a przemoc, dyskryminacja czy nierówne traktowanie spotyka badanych z innych powodów, niż im się wydaje (cała dyskusja na s. 37). Chcemy zatem podkreślić, że osoby badane, opisując doświadczenia przemocy i dyskryminacji, w sposób bezpośredni odnosiły je do swojej orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej. W tym, nomen omen, kontekście zaskakujące, a przede wszystkim nieetyczne są zabiegi podejmowane przez Autorkę artykułu. Cytując zamieszczone w raporcie wypowiedzi osób badanych, Szumlewicz je podważa i trywializuje. Może tu dziwić także pewność, z jaką formułuje kategoryczne sądy bez pełnego dostępu do materiału badawczego. Koncentrujemy uwagę na tych praktykach Autorki głównie ze względu na konsekwencje, które przynosić może lektura jej artykułu osobom LGBT+ biorącym udział w naszym sondażu. Bezpośrednie przywołanie cytatów z osób badanych, wyjęcie ich z kontekstu i przypisanie im nowych znaczeń jest nie tylko błędne merytorycznie, lecz także nieetyczne. Taki zabieg może się wiązać (zwłaszcza dla osób, które brały udział w badaniu) z ponownie przeżywaną traumą bądź innego rodzaju trudnymi przeżyciami psychicznymi.

Literatura kliniczna – ta zarówno poświęcona traumie, jak i ta kryminologiczna, dotycząca wiktymizacji – dość jasno wskazuje na zjawiska retraumatyzacji¹⁹ i powiązane z nimi społeczne uznanie²⁰. Badania pokazują, że osoby, które doświadczyły przestępstw czy innych traumatycznych zdarzeń, są podatne na wtórną wiktymizację między innymi w wyniku braku uznania ich przeżyć przez innych²¹. Negatywne skutki odrzucenia lub izolacji hamujące lub uniemożliwiające powrót do zdrowia po traumie zostały opisane

orientation, „Journal of Youth and Adolescence” 2009, 38(7), s. 1001–1014, <https://doi.org/10.1007/s10964-009-9397-9>.

18 Przy tej okazji warto wyjaśnić także inną kwestię teoretyczną. W tekście raportu używamy na przykład terminów takich jak objawy lub symptomy depresji, ewentualnie sformułowania „kryterium diagnostyczne depresji”. Jednocześnie nie uzurpujemy sobie prawa do stawiania diagnoz medycznych. W naszym badaniu nikt nie był diagnozowany na depresję, ponieważ – jak zauważa Autorka artykułu – depresja to termin medyczny i może być zdiagnozowana jako zaburzenie kliniczne wyłącznie przez klinicystę. Pragniemy jednak podkreślić, że wykorzystane przez nas narzędzie PHQ-8 jest stosowane w badaniach przesiewowych i pozwala oszacować nasilenie symptomów w populacji przy jednoczesnym określeniu tego, czy dana osoba spełnia kryteria diagnostyczne depresji. Szeroko opisujemy te kwestie w rozdziale 12 naszego raportu.

19 M.P. Duckworth, V.M. Follette (red.), *Retraumatization: Assessment, Treatment, and Prevention*, New York, Routledge 2012.

20 B. Jones, J. Müller, A. Maercker, *Trauma and posttraumatic reactions in German Development Aid Workers: Prevalences and relationship to social acknowledgement*, „International Journal of Social Psychiatry” 2006, 52(2), s. 91–100, <https://doi.org/10.1177/0020764006061248>.

21 Z. Solomon, M. Mikulincer, H. Flum, *The implications of life events and social integration in the course of combat-related posttraumatic stress disorder*, „Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology” 1989, 24(1), s. 41–48, <https://doi.org/10.1007/BF01788199>.

na przykład u osób, które przeżyły raka piersi²², u żołnierzy po odbyciu służby²³ oraz u ofiar przestępstw²⁴. Należy podkreślić, że osoby, które niedawno przeżyły traumę, są zwykle bardzo wrażliwe na społeczną informację zwrotną, potwierdzenie, współczucie i wzmocnienie, które otrzymują za pośrednictwem swojej sieci społecznościowej i opinii publicznej²⁵. Wybranie zatem konkretnych wypowiedzi osób badanych przez Autorkę i przedstawienie ich w innym świetle czy zmienionym kontekście, w sposób niezgodny z zamysłem osób badanych, w istocie podważa ich przeżycia. Nosi też znamiona „odmawiania” znaczenia takim doświadczeniom. Jak sugerują badania nad ofiarami przestępstw²⁶, tego rodzaju reakcja powodować może ponowną wiktymizację i negatywne konsekwencje psychologiczne. Dodatkowo także dla całej społeczności LGBT+ stanowić może kolejne potwierdzenie braku uznania społecznego dla traumatycznych doświadczeń zbiorowości.

Zamykając nasze rozważania, chcemy odpowiedzieć na pytanie postawione w tytule niniejszego tekstu, brzmiące: Do czego prowadzi „fabrykowanie” harmonii? Właśnie tak nazwalibyśmy bowiem całą serię pominięć, zniekształceń, nierzetelnych opisów i nietrafnych argumentów, z którymi mamy do czynienia w omawianym artykule. Wymienione powyżej zabiegi przynoszą dwa podstawowe skutki: (1) zakwestionowanie doświadczeń osób badanych; (2) zanegowanie złożonego obrazu rzeczywistości społecznej, który próbowaliśmy możliwie najbardziej precyzyjnie uchwycić w raporcie za lata 2019–2020.

Nie jest naszym celem doszukiwanie się powodów stosowania takich zabiegów, ale musimy podkreślić, że bez względu na źródło mają one konsekwencje dla badanych. To właśnie ze względu na tysiące naszych respondentów/respondentek zdecydowaliśmy się odpowiedzieć na tekst Katarzyny Szumlewicz w duchu polemicznym. Merytoryczna dyskusja naukowa odbywać się powinna w oparciu o jasno zdefiniowane pojęcia, świadomość języka poszczególnych dyscyplin, kompleksową wiedzę na temat metodologii badań oraz znajomość aktualnej literatury przedmiotu. W przypadku niespełniania tych warunków znacznie łatwiej jest deprecjonować pracę innych badaczy, a uzyskane przez nich rezultaty trywializować lub odrzucać na podstawie apriorycznych założeń.

Bibliografia

Literatura:

- Almeida J., Johnson R.M., Corliss H.L., Molnar B.E., Azrael D., *Emotional distress among LGBT youth: The influence of perceived discrimination based on sexual orientation*, „Journal of Youth and Adolescence” 2009, 38(7), s. 1001–1014, <https://doi.org/10.1007/s10964-009-9397-9>.
- Altman D., Aggleton P., Williams M., Kong T., Reddy V., Harrard D., Reis T., Parker R., *Men who have sex with men: Stigma and discrimination*, „The Lancet” 2021, 380(9839), s. 439–445, [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(12\)60920-9](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(12)60920-9).
- Babbie E., *Badania społeczne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.
- Castells M., *Siła tożsamości*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Cornesse C., Blom A.G., *Response quality in nonprobability and probability-based online panels*, „Sociological Methods & Research” 2023, 52(2), s. 879–908, <https://doi.org/10.1177/0049124120914940>.

22 M.J. Cordova, L.L.C. Cunningham, C.R. Carlson, M.A. Andrykowski, *Social constraints, cognitive processing, and adjustment to breast cancer*, „Journal of Consulting and Clinical Psychology” 2001, 69(4), s. 706–711.

23 S.M. Southwick, C.A. Morgan, R. Rosenberg, *Social sharing of Gulf War experiences: Association with trauma-related psychological symptoms*, „Journal of Nervous and Mental Disease” 2000, 188(10), s. 695–700, <https://doi.org/10.1097/00005053-200010000-00008>.

24 A. Maercker, A. Mehr, *What if victims read a newspaper report about their victimization? A study on the relationship to PTSD symptoms in crime victims*, „European Psychologist” 2006, 11(2), s. 137–142, <https://doi.org/10.1027/1016-9040.11.2.137>.

25 T.B. Herbert, C. Dunkel-Schetter, *Negative social reactions to victims: An overview of responses and their determinants*, [w:] L. Montada, S.H. Philipp, M.J. Lerner (red.), *Life Crisis and Experiences of Loss in Adulthood* Hillsdale, Routledge, New York 1992, s. 497–518.

26 A. Maercker, A. Mehr, *What if victims...*, op. cit.

- Duckworth M.P., Follette V.M. (red.), *Retraumatization: Assessment, Treatment, and Prevention*, Routledge, New York 2012.
- Escoffier J., *Gay-for-pay: Straight men and the making of gay pornography*, „Qualitative Sociology” 2003, 26(4), s. 531–555, <https://doi.org/10.1023/B:QUAS.00000005056.46990.c0>.
- Green A.E., Price-Feeney M., Dorison S.H., Pick C.J., *Self-reported conversion efforts and suicidality among US LGBTQ youths and young adults*, „American Journal of Public Health” 2020, 110(8), s. 1221–1227, <https://doi.org/10.2105/AJPH.2020.305701>.
- Grunt-Mejer K., Iniewicz G., *Psychospołeczne korelaty orientacji seksualnej*, [w:] W.Ł. Dragan i G. Iniewicz (red.), *Orientacja seksualna. Źródła i konteksty*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2020, s. 15–48.
- Herbert T.B., Dunkel-Schetter C., *Negative social reactions to victims: An overview of responses and their determinants*, [w:] Montada L., Fillipp S.H., Lerner M.J. (red.), *Life Crisis and Experiences of Loss in Adulthood*, Routledge, New York 1992, s. 497–518.
- Jones B., Müller J., Maercker A., *Trauma and posttraumatic reactions in German Development Aid Workers: Prevalences and relationship to social acknowledgement*, „International Journal of Social Psychiatry” 2006, 52(2), s. 91–100, <https://doi.org/10.1177/0020764006061248>.
- Kiss L., Quinlan-Davidson M., Pasquero L., Tejero P.O., Hogg Ch., Theis J., Park A., Zimmerman C., Hossain M., *Male and LGBT survivors of sexual violence in conflict situations: A realist review of health interventions in low-and middle-income countries*, „Conflict and Health” 2020, 14(1), s. 1–26, <https://doi.org/10.1186/s13031-020-0254-5>.
- Maercker A., Mehr A., *What if victims read a newspaper report about their victimization? A study on the relationship to PTSD symptoms in crime victims*, „European Psychologist” 2006, 11(2), s. 137–142, <https://doi.org/10.1027/1016-9040.11.2.137>.
- Meyer D., *Violence against Queer People: Race, Class, Gender, and the Persistence of Anti-LGBT Discrimination*, Rutgers University Press, Londyn 2015.
- Nadal K.L., Issa M.A., Leon J., Meterko V., Wideman M., Wong Y., *Sexual orientation microaggressions: „Death by a thousand cuts” for lesbian, gay, and bisexual youth*, „Journal of LGBT Youth” 2011, 8(3), s. 234–259, <https://doi.org/10.1080/19361653.2011.584204>.
- Nadal K.L., Wong Y., Griffin K.E., Davidoff K., Striken J., *The adverse impact of racial microaggressions on college students’ self-esteem*, „Journal of College Student Development” 2014, 55(5), s. 461–474, <https://doi.org/10.1353/csd.2014.0051>.
- Paterson J.L., Brown R., Walters M.A., *The short and longer term impacts of hate crimes experienced directly, indirectly, and through the media*, „Personality and Social Psychology Bulletin” 2019, 45(7), s. 994–1010, <https://doi.org/10.1177/0146167218802835>.
- Solomon Z., Mikulincer M., Flum H., *The implications of life events and social integration in the course of combat-related posttraumatic stress disorder*, „Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology” 1989, 24(1), s. 41–48, <https://doi.org/10.1007/BF01788199>.
- Southwick S.M., Morgan C.A., Rosenberg R., *Social sharing of Gulf War experiences: Association with trauma-related psychological symptoms*, „Journal of Nervous and Mental Disease” 2000, 188(10), s. 695–700, <https://doi.org/10.1097/00005053-200010000-00008>.
- Sztompka P., *Słownik socjologiczny 1000 pojęć*, Znak Horyzont, Kraków 2020.
- Woodford M.R., Kulick A., Sinco B.R., Hong J.S., *Contemporary heterosexism on campus and psychological distress among LGBQ students: The mediating role of self-acceptance*, „American Journal of Orthopsychiatry” 2014, 84(5), s. 519–529, <https://doi.org/10.1037/ort0000015>.

Netografia:

Internet Research, <https://www.emeraldgrouppublishing.com/journal/intr> [dostęp: 10.07.2023].

Conron K.J., *LGBT Youth Population in the United States*, The Williams Institute, UCLA Los Angeles 2020, <https://escholarship.org/uc/item/18t179cz> [dostęp: 11.07.2023].

Scovil J., *Stosunek Polaków do osób homoseksualnych*, Komunikat z badań CBOS nr 121/2021, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2021/K_121_21.PDF [dostęp: 10.07.2023].

GENEZA I MOTYWY WPROWADZENIA DO KODEKSU KARNEGO MOŻLIWOŚCI WYMIERZENIA KARY NIEREDUKOWALNEGO DOŻYWOTNIEGO POZBAWIENIA WOLNOŚCI

Tomasz TyburcyMenadżerska Akademia Nauk Stosowanych
w Warszawie

ORCID: 0000-0001-8549-6460

e-mail: tyburcy@vp.pl

Streszczenie:

Artykuł analizuje genezę oraz motywy wprowadzenia do Kodeksu karnego możliwości wymierzenia kary nieredukowalnego dożywotniego pozbawienia wolności, tj. bez możliwości ubiegania się o warunkowe przedterminowe zwolnienie (ustawa z dnia 7 lipca 2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw). Zdaniem autora omawiane przepisy mają charakter populizmu penalnego i stanowią przykład uprzedmiotowienia skazanego, który staje się środkiem do osiągnięcia określonych celów. Odwołują się one do pierwotnych (atawistycznych) instynktów (zemsty). Wprowadzenie do k.k. możliwości wymierzenia kary nieredukowalnego dożywotniego pozbawienia wolności wpisuje się również w zmianę aksjologii, której ustawodawca dał wyraz w zakresie dyrektyw wymiaru kary.

Słowa kluczowe:

populizm penalny, dożywotnie pozbawienie wolności, kara dożywotniego pozbawienia wolności, nieredukowalne dożywotnie pozbawienie wolności, warunkowe zwolnienie, zakaz warunkowego zwolnienia

Origins and motives for the introduction into the Criminal Code of the possibility of imposing an irreducible life sentence

Summary:

The article analyses the genesis and motives of the introduction to the Criminal Code of the possibility of imposing the life imprisonment without parole (Act of 7 July 2022 amending the Act – Criminal Code and certain other acts). In the author's opinion, the provisions in question have the character of penal populism and constitute an example of objectification of the convict, who becomes a means to achieve certain goals. The analysed provisions refer to primal (atavistic) instincts (revenge). The regulations in question will not reduce the level of crime. The introduction of the possibility of imposing a sentence

of irreducible life imprisonment into the Criminal Code is also part of the change in axiology that the legislator has given expression to in terms of the sentencing directives.

Keywords:

penal populism, parole, life imprisonment, life imprisonment without parole, probation, prohibition of parole, parole ban, ban of conditional release

1. Wprowadzenie

Ustawa z dnia 7 lipca 2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw¹ stanowi największą nowelizację Kodeksu karnego z 1997 r. Podstawowym jej celem jest zaostrożenie odpowiedzialności karnej za najpoważniejsze przestępstwa, w szczególności przeciwko życiu, zdrowiu, wolności, wolności seksualnej oraz wobec sprawców wypadków komunikacyjnych popełnionych w stanie nietrzeźwości, pod wpływem środka odurzającego lub kiedy sprawca zbiegł z miejsca zdarzenia, jak również wobec sprawców powracających do przestępstwa². Cel ten zostaje zrealizowany poprzez zmianę systematyki sankcji, tj. likwidację oddzielnej rodzajowo kary 25 lat pozbawienia wolności, podwyższenie ogólnej górnej granicy tzw. terminowej kary pozbawienia wolności z 15 do 30 lat, podwyższenie ogólnej granicy obostrzenia kary pozbawienia wolności z 20 do 30 lat, podwyższenie do 15 lat górnych granic sankcji za występki zagrożone karą 12 lat pozbawienia wolności (do 20 lat w przypadku zbrodni zagrożonych karą 15 lat), podwyższenie dolnych sankcji za niektóre typy czynów zabronionych oraz utworzenie nowych typów kwalifikowanych (np. zgwałcenia).

Istotny element zaostrożenia represji karnej w przedmiotowej ustawie stanowią również przepisy art. 77 § 3 i 4 k.k., które przewidują możliwość orzeczenia przez sąd kary nieredukowalnego pozbawienia wolności, czyli z zakazem warunkowego przedterminowego zwolnienia, co stanowi *novum* w polskim prawie karnym i jest powszechnie krytykowane. Moim zdaniem do nazewnictwa tej formy kary dożywotniego pozbawienia wolności nie należy używać pojęcia kary „bezwzględnego” dożywotniego pozbawienia wolności³. Każda kara dożywotniego pozbawienia wolności ma charakter bezwzględny, ponieważ nie można warunkowo zawiesić jej wykonania. Prawidłową nazwą tej kary jest więc „nieredukowalne dożywotnie pozbawienie wolności”, które to pojęcie stosowane jest w orzecznictwie ETPC⁴.

Po wejściu w życie ww. ustawy (tj. z dnia 1 października 2023 r.) kara nieredukowalnego dożywotniego pozbawienia wolności będzie mogła być wymierzana za niektóre przestępstwa zgrupowane w rozdziale XVI „Przestępstwa przeciwko pokojowi, ludzkości oraz przestępstwa wojenne” i rozdziale XVII „Przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej, za zbrodnie zabójstwa” (art. 148 § 1, 2 i 3 k.k.), umyślne spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu z następstwem śmiertelnym (art. 156 § 3 k.k.) oraz za wprowadzone w tej ustawie niektóre nowe typy kwalifikowane zgwałceń⁵.

1 Ustawa z dnia 7 lipca 2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 2022, poz. 2600. Większość przepisów tej ustawy miała wejść w życie z dniem 14 marca 2023 r. Jednak ten termin został przesunięty na 1 października 2023 r.

2 Szerzej na ten temat zob. T. Tyburcy, *Zmiany unormowania recydywy jurydycznej* (art. 64 i art. 64a k.k.) w ustawie z dnia 7 lipca 2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, „Studia Społeczne” 2022, 4(39), s. 161–184, <https://mans.org.pl/download/149/studiaspoleczne/7883/studia-spoleczne-39-4-2022.pdf> [dostęp: 19.09.2023].

3 Tak błędnie np. J. Kluza, *Kara bezwzględnego dożywotniego pozbawienia wolności w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Prokuratura i Prawo” 2021, t. 1, s. 21 i n.

4 Por. np. Wyrok ETPC z 9 lipca 2013 r., 66069/09, 130/10 i 3896/10, *Vinter i inni p. Wielkiej Brytanii*, LEX/el. 2014; Wyrok ETPC z 4 września 2014 r., 140/10, *Trabelsi p. Belgii*, LEX/el. 2014, [https://etpcz.ms.gov.pl/etpccontent/\\$N/9900000000000001_I_ETPC_000140_2010_Wy_2014-09-04_001](https://etpcz.ms.gov.pl/etpccontent/$N/9900000000000001_I_ETPC_000140_2010_Wy_2014-09-04_001) [dostęp: 19.09.2023].

5 Art. 197 k.k. § 4. Jeżeli sprawca dopuszcza się zgwałcenia wobec małoletniego poniżej lat 15 lub sprawca czynu określonego w § 1–3 działa ze szczególnym okrucieństwem lub następstwem tego czynu jest ciężki uszczerbek na zdrowiu, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 5 albo karze dożywotniego pozbawienia wolności.

§ 5. Jeżeli następstwem czynu określonego w § 1–4 jest śmierć człowieka, sprawca podlega karze pozbawienia wolności na czas

Ustawodawca przewidział dwie podstawy do fakultatywnego orzeczenia kary nieredukowalnego dożywotniego pozbawienia wolności. Pierwsza z nich (art. 77 § 3 k.k.) opiera się na przesłankach formalnych, tj. uprzednim skazaniu za określony rodzaj przestępstwa (przeciwko życiu i zdrowiu, wolności, wolności seksualnej, bezpieczeństwu powszechnemu lub o charakterze terrorystycznym) na karę dożywotniego pozbawienia wolności lub karę pozbawienia wolności na czas nie krótszy niż 20 lat. Natomiast druga podstawa (art. 77 § 4 k.k.) operuje warunkiem materialnym, tj. stwierdzeniem, że charakter i okoliczności czynu oraz właściwości osobiste sprawcy wskazują, że pozostawienie sprawcy na wolności spowoduje trwale niebezpieczeństwo dla życia, zdrowia, wolności lub wolności seksualnej innych osób.

Celem niniejszego artykułu jest analiza genezy oraz przedstawianej przez projektodawcę racjonalizacji wprowadzenia do polskiego porządku prawnego możliwości wymierzenia kary nieredukowalnego dożywotniego pozbawienia wolności – na tle zmiany aksjologii prawa karnego, przewidzianej w przedmiotowej ustawie.

2. Nieredukowalne dożywotnie pozbawienie wolności na tle zmiany aksjologii prawa karnego

Wprowadzenie do k.k. możliwości wymierzenia kary nieredukowalnego dożywotniego pozbawienia wolności wpisuje się również w zmianę aksjologii, której ustawodawca dał wyraz w zakresie dyrektyw wymiaru kary.

Zgodnie z uchwaloną ustawą z art. 53 § 1 k.k. usunięto bowiem cele wychowawcze (kwalifikowana postać prewencji indywidualnej)⁶, którymi sąd nie będzie już mógł się kierować przy wymiarze kary osobie, która nie jest nieletnim albo młodocianym⁷. Wydaje się, że wymierzenie kary nieredukowalnego dożywotniego pozbawienia wolności znacznie redukuje szanse na zrealizowanie celów wychowawczych kary. W tym kontekście wprowadzenie takiej kary oraz rezygnacja z omawianej dyrektywy wymiaru kary, stanowiąc przejaw retributywnej teorii karania, wydają się ze sobą spójne, co rzecz jasna nie oznacza, że zasługują na pozytywną ocenę.

Wbrew pozorom wymierzenie omawianej kary wcale nie musi zminimalizować prawdopodobieństwa powrotu sprawcy na drogę przestępstwa, ponieważ brak nadziei na opuszczenie zakładu karnego będzie w praktyce znacznie utrudniał resocjalizację sprawcy, co w konsekwencji może znacznie zwiększyć szanse na popełnianie przez niego przestępstw na terenie zakładu karnego. Ustawodawca nie uchylił natomiast art. 54 § 2 k.k., a więc wymierzając karę nieletniemu albo młodocianemu, sąd nadal będzie obowiązany kierować się przede wszystkim tym, aby sprawcę wychować. W konsekwencji tego wydaje się, że wymierzenie sprawcy młodocianemu kary nieredukowalnego dożywotniego pozbawienia wolności jest nie do pogodzenia z treścią tego przepisu i takiej kary nie będzie można mu wymierzyć. Trudno bowiem przyjąć, że funkcja wychowawcza kary, o której mowa w tym przepisie, zostałaby wtedy zrealizowana, a tym bardziej że kara orzeczona z zastosowaniem art. 77 § 3 lub 4 k.k. byłaby karą przede wszystkim spełniającą funkcję wychowawczą. Skoro skazany byłby pozbawiony prawa do warunkowego przedterminowego zwolnienia, to znaczy, że kara jest pozbawiona elementu wychowawczego, a ma charakter wyłącznie eliminacyjny. Trafnie wskazuje się również w judykaturze, że surowe karanie sprawców

nie krótszy od lat 8 albo karze dożywotniego pozbawienia wolności.

6 Należy przez nie rozumieć taką zmianę postawy sprawcy wobec wartości podlegających ochronie prawnej, która wynika z internalizacji norm społecznych i ma charakter trwały. Wskazuje się w literaturze, że kara ma prowadzić do ukształtowania dojrzałej osobowości, tak by sprawca po odbyciu kary mógł normalnie funkcjonować w społeczeństwie. Cel wychowawczy utożsamiany jest z resocjalizacją sprawcy, np. poprzez terapię, oddziaływanie przez pracę, wdrożenie sprawcy do wykonywania cięższych na nim obowiązków i funkcji społecznych, wydobywanie się z nałogów, umiejętność przeciwstawiania się negatywnym wpływom środowiska, W. Wróbel, [w:] A. Wróbel, A. Zoll (red.), *Kodeks karny. Część ogólna*, t. 1, cz. 2, *Komentarz do art. 53–116*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, teza 62 do art. 53, s. 52–53.

7 Ustawodawca poszedł jednak dalej niż k.k. z 1969 r., ponieważ nawet ten kodeks nakazywał uwzględniać cele wychowawcze przy wymiarze kary.

młodocianych, zamiast ich wychowania, może przynieść przeciwny rezultat w postaci pogłębienia ich zdemoralizowania, będącego następstwem zbyt długiej izolacji od najbliższych i naturalnego młodego wiekowi w takiej sytuacji poczucia krzywdy⁸.

Omawiana ustawa usunęła również z k.k. prewencję generalną pozytywną jako dyrektywę wymiaru kary (tj. uwzględniania przy wymierzaniu kary potrzeb w zakresie kształtowania świadomości prawnej społeczeństwa o obowiązywaniu danej normy prawnej i jej rzeczywistej ochronie w procesie wymiaru sprawiedliwości)⁹, wprowadzając w jej miejsce prewencję generalną negatywną, czyli odstraszenie społeczeństwa od popełnienia przestępstw poprzez ukaranie sprawcy. Podkreśla się w doktrynie, że „efekt odstraszący wiązany z surowością kary, ale – jak świadczy o tym wielowiekowe doświadczenie – sama surowość jest mało skuteczna, zwłaszcza gdy niska wykrywalność uzasadnia przekonanie potencjalnych sprawców, że w ogóle unikną odpowiedzialności”¹⁰.

W obecnej doktrynie i judykaturze dominuje stanowisko krytyczne wobec koncepcji prewencji generalnej negatywnej jako celu kary. Wskazuje się, że prewencja generalna negatywna nie może stanowić usprawiedliwionego celu sankcji karnej, gdyż wymierzanie kary po to, by odstraszyć innych, narusza konstytucyjną zasadę ochrony godności człowieka. Sprawca przestępstwa nie może być traktowany w sposób przedmiotowy jako środek do odstraszenia innych potencjalnych sprawców¹¹. Ustawodawca postanowił zerwać z instrumentalnym traktowaniem osób skazywanych i oddziaływaniem w drodze tzw. prewencji ogólnej negatywnej, gdyż nie da się tego pogodzić z zasadą sprawiedliwości, humanizmu i godnością człowieka¹².

Wskazuje się w literaturze, że taka formuła rodzi obawę instrumentalnego traktowania sprawcy, którego ukaranie ma być „środkiem” do odstraszenia innych potencjalnych sprawców¹³. Wymiar kary nie może być oddziaływaniem nakierowanym na odstraszenie innych osób, gdyż sprawca nie byłby wtedy traktowany podmiotowo¹⁴. Zwraca się uwagę, że „kara wymierzona konkretnemu sprawcy za konkretny czyn nie może być traktowana jako instrument oddziaływania na potencjalnych sprawców przez ich odstraszenie; nie można przykładowo karać po to, by przestępstw nie popełniano. Spowodowałoby to uprzedmiotowienie skazanego i potraktowanie go jako środka do celu, którym jest zniechęcenie innych do popełniania przestępstw. Potraktowanie sprawcy w ten sposób niewątpliwie naruszałoby jego

8 Wyrok SA w Katowicach z 24 czerwca 2004 r., II AKa 71/04, LEX 148546.

9 Chodzi o ukształtowanie świadomości prawnej społeczeństwa przez stosowanie kar, których funkcja polega na informowaniu go o normach sankcjonowanych oraz karach orzeczonych za ich złamanie, co spełnia też funkcję potwierdzenia obowiązywania tych norm. Chodzi więc o utwierdzenie pożądanego postaw społecznych (internalizacja norm). Podkreśla się w judykaturze, że „cele kary związane z prewencją ogólną wyrażają strategię prewencji generalnej pozytywnej, społecznie integrującej, w miejsce odstraszącej. Celem tak rozumianej prewencji ogólnej jest wymierzenie takich kar, które utwierdzają w świadomości społecznej przekonanie o respektowaniu prawa, dają gwarancję skutecznego zwalczania przestępczości, tworzą atmosferę zaufania ludzi do obowiązującego systemu prawnego i potępienia, a nie współczucia dla ludzi, którzy to prawo naruszają. Innymi słowy, czynnikami decydującymi o takim działaniu prewencji ogólnej są nieuchronność kary, efektywność ścigania, szybkość jej orzekania i wykonania, przekonanie w świadomości społecznej o egzekwowaniu prawa, akceptacja orzeczonej kary jako sprawiedliwej, a więc nieprzekraczającej stopnia winy sprawcy”, wyrok SA we Wrocławiu z 24 stycznia 2019 r., II AKa 409/18, LEX 2620794. Chodzi o utwierdzenie społeczeństwa w przekonaniu, że prawo karne nie pozostaje „na papierze” i każdy poniesie odpowiedzialność w wypadku jego naruszenia. To z kolei powinno służyć poszanowaniu prawa. Nie zakłada się przy tym, że cele ogólnoprewencyjne mogą być osiągnięte przez odstraszenie surowymi karami, lecz przeciwnie – afirmuje się prewencję pozytywną, P. Hofmański, L.K. Paprzycki, A. Sakowicz [w:] M. Filar (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, teza 22 do art. 53, s. 340.

10 A. Marek, *Kodeks karny. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2010, teza 15 art. 53, s. 179

11 W. Wróbel, *Kodeks karny...*, teza 69 do art. 53, s. 54–55. Nie oznacza to jednak, że odstraszenie potencjalnych sprawców nie może być faktycznym wynikiem wymierzenia kary. Nie może być tylko jej celem, a więc nie może wpływać na jej podwyższenie. „Doliczenie dodatkowo do wysokości kary jeszcze pewnego okresu czasu pozbawienia wolności w imię straszenia nieokreślonych innych osób nie jest do zaakceptowania, chociażby ze względów humanitarnych”, wyrok SA w Lublinie z 28 listopada 2012 r., II AKa 248/12, LEX 1237273.

12 V. Konarska-Wrzošek [w:] R.A. Stefański (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2021, teza do art. 53.

13 M. Melezini, *Wybrane problemy nowego podejścia do filozofii karania w świetle ustawy z 13 czerwca 2019 r.*, „Ius Novum” 2020, 14(2), s. 47 i n.

14 Wyrok SA w Lublinie z 28 listopada 2012 r., II AKa 248/12.

godność, zatem stanowiłoby wykroczenie przeciwko art. 30 Konstytucji RP oraz pogwałcenie zasady humanitaryzmu prawa karnego, zawartej w art. 3 k.k. Naruszałoby również art. 40 i 45 Konstytucji¹⁵. Kształtowanie świadomości prawnej społeczeństwa nie może sprowadzać się do negatywnej prewencji ogólnej, pojmowanej wyłącznie jako odstraszenie społeczeństwa¹⁶.

W uzasadnieniu do k.k. z 1997 r. również podkreślono, że kodeks ten odrzuca „cele ogólnoprewencyjne, polegające na odstraszeniu społeczeństwa (prewencja generalna negatywna), zastępowaniu niepowodzeń w wykrywalności przestępstw surowością karania, które nie dadzą się pogodzić z zasadą godności człowieka. Natomiast przyjmuje się, że celem kary jest także kształtowanie świadomości prawnej społeczeństwa przez stosowanie kar, których funkcja polega na informowaniu go o normach sankcjonowanych oraz karach orzekanych za ich złamanie, co spełnia też funkcję potwierdzenia obowiązywania tych norm. Istotnymi warunkami kształtowania świadomości prawnej społeczeństwa są wysoki stopień wykrywalności przestępstw, nieuchronność ponoszenia odpowiedzialności, orzekanie kar (środków) odbieranych jako reakcja sprawiedliwa, nieprzekraczająca stopnia winy sprawcy. Takie kary prowadzą do akceptacji przez członków społeczeństwa poszczególnych norm i systemu prawa, w konsekwencji do stabilizacji porządku prawnego (prewencja ogólna integrująca, pozytywna). Dolną granicę konkretnej kary wyznaczają w zasadzie owe potrzeby stabilizacji, górną natomiast wyznacza (limituje) zasada winy. W tych granicach sąd może wymierzyć karę według potrzeb prewencji indywidualnej¹⁷.

Ponadto zwraca się uwagę, że „nie wydaje się możliwa, a po części również zasadna, pełna rezygnacja z prewencji generalnej negatywnej (choć nie powinna być ona ujmowana jako cel kary, a bardziej jako jej faktyczna funkcja). Zmiany dokonane w obowiązującym Kodeksie karnym, w porównaniu z jego poprzednikiem, nie są bowiem w stanie zdewaluować faktycznego działania odstraszającego kary, np. w przypadkach wymierzania surowych kar w głośnych sprawach medialnych¹⁸. „Kara jest również jednym z ważnych środków zwalczania przestępczości, tak w sensie jej funkcji odstraszającej, jak i w zakresie kształtowania społecznie pożądanych postaw. Chodzi bowiem o to, aby nawet osoby skazane wdrażać do poszanowania zasad współżycia społecznego oraz do przestrzegania porządku prawnego i tym samym przeciwdziałać powrotowi do przestępstwa¹⁹. Wskazuje się jednak, że należy pamiętać o funkcji imitacyjnej winy, która uniemożliwia orzeczenie kary mającej na celu wyłącznie realizację prewencji generalnej negatywnej²⁰. Jak podkreśla się w orzecznictwie, „wymierzanie kar zbyt surowych nie tylko nie umacnia poszanowania prawa, ufności w celowość przestrzegania norm prawnych organizujących społeczeństwo ani zaufania do organów prawo realizujących, ale nawet przeciwnie – może wywoływać mimowolne współczucie społeczeństwa dla przestępcy zbyt surowo ukaranego²¹.

Występują również stanowiska wyrażające ostrożny sceptycyzm nie tylko co do faktycznej możliwości, lecz także co do potrzeby przeciwstawiania pozytywnego oddziaływania ogólnoprewencyjnego eksponowanemu (jeszcze w okresie obowiązywania Kodeksu karnego z 1969 r.) oddziaływaniu negatywnemu. Zdaniem J. Giezka „oczekiwanie, że w praktyce wymiaru sprawiedliwości – wraz ze zmianą, jaka dokonana została w art. 53 k.k. – kara przestanie być postrzegana jako narzędzie odstraszenia, a traktowana będzie jako środek służący społecznej integracji, wydaje się przejawem założenia nazbyt idealizującego rzeczywistość²².

15 J. Kulesza, *Negatywna prewencja generalna*, „Państwo i Prawo” 2011, nr 1, s. 37 i n.; Zob. też szerzej na temat prewencji generalnej negatywnej w tej publikacji oraz powołanej w niej literaturze.

16 Wyrok SA we Wrocławiu z dnia 13 marca 2003 r., II AKA 47/03, „Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych” 2003, nr 10, poz. 99.

17 Uzasadnienie do Kodeksu karnego z 1997 r., s. 151–153, [https://orka.sejm.gov.pl/Druki5ka.nsf/0/C1CA93E0F503AF82C12572EC00267570/\\$file/1756-uzasadnienie.doc](https://orka.sejm.gov.pl/Druki5ka.nsf/0/C1CA93E0F503AF82C12572EC00267570/$file/1756-uzasadnienie.doc) [dostęp: 16.08.2023].

18 S. Żółtek [w:] M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz do artykułów 1–116*, C.H. Beck, Warszawa 2021, tezy do art. 53.

19 Wyrok SA w Gdańsku z 9 maja 2002 r., II AKA 526/01, „Krakowskie Zeszyty Sądowe” 2002, nr 10, poz. 69.

20 S. Żółtek [w:] *Kodeks karny...*, tezy do art. 53.

21 Wyrok SA w Krakowie z 1 lutego 2001 r., II AKA 3/01, „Krakowskie Zeszyty Sądowe” 2002, nr 2, poz. 22.

22 J. Giezek [w:] D. Gruszecka, K. Lipiński, G. Łabuda, J. Giezek (red.), *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021, teza 20 do art. 53, s. 499.

W doktrynie zauważa się więc, że mimo braku uznawania prewencji generalnej negatywnej za cel kary w określonych sytuacjach orzeczona wobec konkretnego sprawcy kara faktycznie może działać odstraszaingly na innych potencjalnych sprawców przestępstw²³. W tym kontekście niektórzy autorzy podają w wątpliwość, czy dezawuowanie takiego właśnie niezamierzonego efektu (którego empiryczna weryfikacja wcale nie jest sprawą prostą) nie jest „przejawem swoistej hipokryzji, która na poziomie deklaracji skłania nas do odrzucania tego, co milcząco i chyba dość chętnie przyjmujemy z »dobrodziejstwem inwentarza«”²⁴. Dlatego Zdaniem J. Giezka, integrując społeczeństwo oraz kształtując jego świadomość prawną, ale jednocześnie uświadamiając pewnym jego członkom dolegliwość oraz nieuchronność kary będącej reakcją na czyn zabroniony, osiągnięty zostaje cel w postaci powstrzymania ich od popełnienia przestępstwa²⁵.

Wydaje się jednak, że stanowisko to jest jednak wątpliwe co najmniej w przypadku przestępstw zagrożonych karą dożywotniego pozbawienia wolności w zakresie wpływu dolegliwości nieredukowalnej jej odmiany na pojawienie się zamiaru popełnienia przestępstwa i jego realizacji, a więc ogólnoprewencyjnej funkcji takiej kary. Jakkolwiek w zakresie nieuchronności wymierzenia takiej kary taki wniosek będzie już mniej kategoriyczny, to wydaje się jednak, że mimo wszystko na procesy motywacyjne potencjalnego sprawcy nie będzie miało większego wpływu to, czy nieuchronnie grożąca mu kara dożywotniego pozbawienia wolności będzie miała charakter redukowalny czy też nie.

Wydaje się natomiast, że prewencja ogólna negatywna może wpływać w pewnym stopniu na spadek przestępczości, a więc może spełniać realnie swoją funkcję, głównie czy nawet jedynie w zakresie tzw. przestępców zawodowych, którzy popełniają np. przestępstwa przeciwko mieniu, przestępstwa gospodarcze, przestępstwa związane z obrotem środkami odurzającymi lub przestępstwo szpiegostwa, gdyż w istotnej mierze zdarza się, że decyzje o ich popełnieniu podejmowane są w oparciu o realnie grożące (wymierzone kary), ale głębsza analiza tej kwestii wykracza poza ramy niniejszego artykułu²⁶.

Zgodnie ze zmienionym art. 53 k.k. sąd będzie więc obowiązany do uwzględniania celów kary w zakresie społecznego oddziaływania. Nie negując kategoriycznie ww. stanowiska mniejszościowego, taką zmianę należy ocenić krytycznie, gdyż jakkolwiek można polemizować z potrzebą uwzględniania przy wymiarze kary również prewencji generalnej negatywnej, to wydaje się, że ustawodawca powinien jednak traktować priorytetowo, a więc dekretować w ustawie prewencję generalną pozytywną.

Omawiana nowelizacja stanowi powrót do aksjologii k.k. z 1969 r. Kodeks ten bowiem w identyczny sposób określał ogólnoprewencyjną dyrektywę wymiaru kary. Wprowadzone rozwiązanie wydaje się spójne systemowo z wprowadzeniem kary nieredukowalnego dożywotniego pozbawienia wolności. Trudno uznać, że orzeczenie kary nieredukowalnego dożywotniego pozbawienia wolności będzie spełniać cele w zakresie prewencji generalnej. Potencjalni sprawcy przestępstw zagrożonych karą dożywotniego pozbawienia wolności nie zostaną bowiem odwiedzeni od ich popełniania z powodu tego, że grozić im będzie kara nieredukowalnego dożywotniego pozbawienia wolności. Możliwość orzeczenia takiej kary nie będzie w stanie oddziaływać na ich sferę emocjonalną (intelektualną) w kierunku niepopełniania takich przestępstw. Decyzje o popełnieniu takich przestępstw nie są bowiem podejmowane w oparciu o grożącą karę. Jak trafnie wskazuje J. Szumski, nie ma żadnych empirycznych dowodów potwierdzających odstraszaingly charakter kary dożywotniego pozbawienia wolności²⁷. Rację ma również L. Wilk,

23 V. Konarska-Wrzošek, *Dyrektywy wyboru kary w polskim ustawodawstwie karnym*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2002, s. 98.

24 J. Giezek [w:] *Kodeks karny...*, teza 20 do art. 53, s. 499.

25 Ibidem.

26 W tym kontekście nie jest przypadkiem, że obecnie bardziej „popularne” są np. kradzieże aut na tzw. butelkę lub w inny sposób, który polega na spowodowaniu opuszczenia przez kierowcę auta przy użyciu podstępu, tak aby złodziej mógł do niego wsiąść i odjechać bez użycia przemocy lub groźby jej użycia, dzięki czemu nie będzie mu grozić wyższa kara za rozbój (od 2 do 12 lat pozbawienia wolności), a zasadniczo odpowie za typ podstawowy kradzieży zagrożony karą od 3 miesięcy do 5 lat pozbawienia wolności. Zagrożenia karne i wymierzone kary analizują również szpiegzy zawodowi, którzy podejmują decyzję działalności na terytorium określonego państwa, uwzględniając takie czynniki.

27 J. Szumski, *Problemy kary dożywotniego pozbawienia wolności*, „Państwo i Prawo” 1996, nr 1, s. 17–18.

który podkreśla, że wśród sprawców przestępstw zagrożonych karą dożywotniego pozbawienia wolności duży jest odsetek takich, dla których właściwie żadna kara „nie stanowi skutecznego hamulca, np. ludzie o niskim poziomie antycypacji, niepotrafiący myśleć kategoriami jutra, ludzie »nieodstraszalni«, np. terroryści, których postępowanie wyznaczone jest treścią i siłą ich przekonań, czy ludzie o tendencjach autodestrukcyjnych, których nieświadomym celem postępowania jest w istocie samozagłada”²⁸.

Wprowadzenie do k.k. możliwości wymierzenia kary nieredukowalnego dożywotniego pozbawienia wolności koresponduje również z podwyższeniem ustawowego okresu, po którym skazany na karę redukowalnego dożywotniego pozbawienia wolności będzie mógł ubiegać się warunkowe zwolnienie z 25 do 30 lat odbytej kary (art. 78 § 3 k.k.) oraz z wprowadzeniem dożywotniego okresu próby w przypadku warunkowego zwolnienia z odbywania tej kary, co spowoduje, że taka kara zasadniczo (poza ulaskawieniem przez Prezydenta RP lub amnestią) nigdy nie ulegnie zatarciu.

3. Istota i racjonalizacja instytucji warunkowego przedterminowego zwolnienia z odbycia reszty kary dożywotniego pozbawienia wolności

Instytucja warunkowego przedterminowego zwolnienia stanowi instrument racjonalizacji polityki karnej, pozwalający na uniknięcie wykonywania kary pozbawienia wolności w przypadkach, kiedy nie jest to bezwzględnie konieczne. Podkreśla się w literaturze, że ma ona bogate tradycje rozwojowe (występowała zarówno w k.k. z 1969 r. oraz k.k. z 1932 r.) i odpowiednią przydatność z punktu widzenia kryminalno-politycznego²⁹. Obecnie prawie wszystkie systemy prawne państw cywilizowanych przewidują możliwość modyfikacji wykonania orzeczenia skazującego na karę dożywotniego pozbawienia wolności³⁰. Trafnie wskazuje się w judykaturze, że „orzekanie co do przedterminowego zwolnienia z reszty kary pozbawienia wolności nie jest ponownym oznaczeniem kary za popełnione przestępstwo, ewentualnie jej łagodzeniem, ale jest racjonalnym stosowaniem środków penitencjarnych dla racjonalizowania kary, by nie pozbawiać wolności bez niezbędnej potrzeby i nie marnować społecznych nakładów na wykonywanie kary, co nie jest bez znaczenia, gdy wiele kar nie może być wykonywanych z braku środków po temu”³¹.

Kodeks karny i Kodeks karny wykonawczy nie kształtują instytucji warunkowego przedterminowego zwolnienia jako prawa podmiotowego skazanego³². Przewidziane jest wyłącznie uprawnienie do ubiegania się o warunkowe zwolnienie z odbycia reszty kary dożywotniego pozbawienia wolności.

Zgodnie z art. 77 § 1 k.k. skazanego na karę pozbawienia wolności³³ sąd może warunkowo zwolnić z odbycia reszty kary tylko wówczas, gdy jego postawa, właściwości i warunki osobiste, okoliczności popełnienia przestępstwa oraz zachowanie po jego popełnieniu i w czasie odbywania kary uzasadniają przekonanie, że skazany po zwolnieniu będzie stosował się do orzeczonego środka karnego lub zabezpieczającego i przestrzegał porządku prawnego, w szczególności nie popełni ponownie przestępstwa³⁴.

28 L. Wilk, *Kara dożywotniego pozbawienia wolności a instytucje warunkowego zwolnienia i prawa łaski*, „Prokuratura i Prawo” 2008, nr 10, s. 19.

29 T. Bojarski [w:] A. Michalska-Warias, J. Piórkowska-Flieger, M. Szwarczyk, T. Bojarski, *Kodeks karny. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, teza 1 do art. 77, s. 251–253.

30 Szerzej na ten temat zob. J. Lachowski, *Warunkowe zwolnienie z reszty kary pozbawienia wolności*, C.H. Beck, Warszawa 2010, s. 25–80.

31 Postanowienie SA w Krakowie z 8 kwietnia 2003 r., II AKz 125/03, „Krakowskie Zeszyty Sądowe” 2003, nr 4, poz. 33.

32 Wyrok TK z 10 lipca 2000 r., SK 21/99, LEX 41216.

33 Przepis jest nieprecyzyjny, gdyż wskazuje wyłącznie na karę tzw. terminowego pozbawienia wolności. Z redakcji innych przepisów wynika jednak, że odnosi się on również do kary 25 lat pozbawienia wolności i dożywotniego pozbawienia wolności, co powszechnie przyjmuje się w literaturze.

34 Szerzej na temat przesłanek warunkowego zwolnienia zob. J. Lachowski, *Instytucja warunkowego przedterminowego zwolnienia*, „Państwo i Prawo” 2008, nr 2, s. 110–121; T. Kalisz, *Warunkowe zwolnienie z reszty kary pozbawienia wolności z perspektywy problemów z ustalaniem treści i kierunku prognozy kryminologicznej*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2013, nr 30, s. 175–190; J. Lachowski, *Przesłanka materialna warunkowego przedterminowego zwolnienia na gruncie kodeksu karnego*, „Prokuratura i Prawo” 2008, nr 11, s. 36–55; L. Przybyłczak, *Instytucja warunkowego przedterminowego zwolnienia w nowym kodeksie karnym i kodeksie karnym wykonawczym*, „Prokuratura i Prawo” 1998, nr 9, s. 73–88.

Zasadnie podkreśla się w literaturze, że warunkowe zwolnienie jest jednym z elementów indywidualizacji penitencjarnej³⁵, a więc nie powinno się z góry w wyroku skazującym przesądzać, jak proces resocjalizacji będzie przebiegać i czy powinien trwać dłużej niż ustawowe minimum. Oceny prognostyczne w tym zakresie są bowiem obciążone dużym ryzykiem błędu i dlatego potrzeby w zakresie prewencji generalnej oraz zadośćuczynienie społecznemu poczuciu sprawiedliwości nie mogą wpływać na podwyższanie ustawowego okresu, po którym skazany będzie mógł ubiegać się o warunkowe przedterminowe zwolnienie³⁶.

Trafne jest stanowisko, że przewidziana w art. 77 § 2 k.k. możliwość ustanowienia przez sąd surowszych ograniczeń co do terminu ubiegania się o warunkowe zwolnienie nie może oznaczać całkowitego wyłączenia prawa skazanego do ubiegania się o skorzystanie z tej instytucji, a sąd nie może wyznaczać takich ograniczeń, które praktycznie eliminują możliwość zastosowania dobrodziejstwa warunkowego przedterminowego zwolnienia (np. 50 lat lub więcej). Decyzja taka, poza naruszeniem istoty tej instytucji, byłaby bowiem także sprzeczna z zasadą humanitaryzmu ustanowioną w art. 3 k.k.³⁷. Nie można jednak kategorycznie stwierdzić, że omawiane przepisy będą formalnie niezgodne z art. 3 k.k., gdyż znajdują się w tym samym akcie prawnym. Wynikiem ich wprowadzenia może być więc konieczność potraktowania ich jako *lex specialis*, a w konsekwencji tego – zmiany wykładni art. 3 k.k., chyba że domniemanie ich konstytucyjności zostanie obalone przez TK.

Wskazuje się w literaturze, że sąd przy wymiarze kary lub innych środków powinien uwzględniać zasadę humanitaryzmu, a w szczególności szanować godność osoby karanej (art. 30 Konstytucji RP). Osoba karana powinna być celem działań związanych z procesem wymierzania kary i jej wykonywania, a nie środkiem służącym do osiągnięcia innych celów (np. odstraszania innych potencjalnych sprawców poprzez wymierzenie jej wysokiej kary). Dlatego na gruncie Kodeksu karnego nie jest dopuszczalne kierowanie się prewencją ogólną w ujęciu negatywnym, tzn. odstraszanie innych potencjalnych sprawców przez wymierzanie surowych kar przekraczających swoją surowością stopień zawinienia i potrzeby resocjalizacyjne sprawcy³⁸. Nie ulega wątpliwości, że wymierzenie kary dożywotniego pozbawienia wolności bez prawa do ubiegania się o warunkowe przedterminowe zwolnienie, a szczególności w związku ze zmianą prewencji generalnej pozytywnej na negatywną w zakresie dyrektyw wymiaru kary, stanowi uprzedmiotowienie skazanego (naruszenie jego godności) i rozwiązanie to należy ocenić krytycznie. Jak wskazuje ETPC, osobowość skazanego na karę dożywotniego pozbawienia wolności nie musi pozostawać bez zmian przez cały okres odbywania tej kary. Może ewoluować wskutek działań resocjalizacyjnych, których podejmowanie jest obowiązkiem państwa – strony Konwencji. Godność ludzka, w tym godność osoby skazanej za najpoważniejsze przestępstwa, stanowi samą istotę regulacji konwencyjnych. Niedopuszczalne jest pozbawienie osoby wolności i niezapewnienie jej realistycznej możliwości resocjalizacji. Uchybia godności człowieka pozbawienie go wolności przy jednoczesnym odebraniu mu wszelkiej nadziei na uwolnienie, po spełnieniu oczywiście odpowiednich warunków prawnych i z zastrzeżeniem, że nie stanowi już zagrożenia dla społeczeństwa³⁹.

Zadośćuczynienie swemu poczuciu sprawiedliwości społeczeństwo znajduje w wysokości wymierzonej kary, nie zaś w ograniczeniu warunkowego przedterminowego zwolnienia⁴⁰. Ogólnoprewencyjne cele postępowania, uwzględniane przy oznaczaniu kary, w tym przez ustalenie warunków zwolnienia surowszych niż zasadniczo przewidziane ustawą (art. 77 § 2 k.k.), nie mają znaczenia w orzekaniu o przed-

35 Zespół środków i metod oddziaływania na skazanych, który zapewnia ich dostosowanie do osobowości skazanego i celu wykonania kary pozbawienia wolności; P. Wierzbicki, *Indywidualizacja penitencjarna w Polsce*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1976, s. 18. Chodzi w szczególności o zindywidualizowane oddziaływanie na skazanych w ramach określonych ustawowo systemów wykonywania kary, w różnych rodzajach i typach zakładów karnych (zob. art. 67 § 2 k.k.w.).

36 A. Pilch, *Prewencyjne wyłączenie warunkowego przedterminowego zwolnienia (na marginesie projektowanej zmiany art. 77 k.k.)*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2018, nr 9, s. 5.

37 A. Marek, *Kodeks karny. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2010, teza 8 do art. 77, s. 244.

38 J. Kulesza, *Negatywna prewencja...*, s. 34 i n.

39 Wyrok ETPC z 13 czerwca 2019 r., 77633/16, *Marcello Viola (nr 2) p. Włochom*, LEX 2680973.

40 Wyrok SA w Łodzi z 28 marca 2002 r., II AKa 32/02, LEX.

terminowym zwolnieniu z odbycia reszty kary pozbawienia wolności. W orzekaniu tym istotne są jedynie poprawcze cele kary (resocjalizacyjne, wychowawcze itp.)⁴¹.

Nie sposób jednak nie zauważyć, że ustawodawca, wprowadzając art. 77 § 3 i 4 k.k., czyni to właśnie w celu zadośćuczynienia społecznemu poczuciu sprawiedliwości, ponieważ w związku z tym, że ewentualne warunkowe zwolnienie zawsze zależy od decyzji sądu penitencjarnego, nonsensem było twierdzenie, że art. 77 § 3 i 4 k.k. mają na celu prewencję indywidualną lub realizację funkcji ochronnej prawa karnego. Taka kara jest możliwa do uzasadnienia wyłącznie w oparciu o teorie retrybtywne, pomijając inne funkcje kary, i z tego powodu jej wprowadzenie należy ocenić krytycznie. W mojej opinii w przypadku przestępstw zagrożonych karą dożywotniego pozbawienia wolności przy wymiarze kary największe znaczenie powinna mieć funkcja sprawiedliwościowa. Nie może to jednak prowadzić do marginalizacji innych funkcji prawa karnego. Trafnie podkreśla się, że tradycyjnie pojmowany retrybtywizm (wysokość kary ma odpowiadać stopniowi winy) nie znajduje już oparcia w k.k., pozostając jednym z wielu celów kary, który powinien być uwzględniony w ramach indywidualnego rozstrzygnięcia⁴².

4. Geneza wprowadzenia kary nieredukowalnego dożywotniego pozbawienia wolności

Historia prób wprowadzenia do Kodeksu karnego kary nieredukowalnego dożywotniego pozbawienia wolności jest stosunkowo długa, bo od pierwszego projektu zgłoszonego do Sejmu upłynęło już kilkanaście lat. Pierwszym podejściem był rządowy projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (druk sejmowy nr 1756) z dnia 18 maja 2007 r., który przewidywał fakultatywną możliwość orzeczenia zakazu warunkowego zwolnienia z odbycia reszty kary pozbawienia wolności oraz kary dożywotniego pozbawienia wolności⁴³.

Drugim podejściem do wprowadzenia takiej kary był przygotowany przez Ministerstwo Sprawiedliwości rządowy projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (UD 528) z dnia 25 stycznia 2019 r.⁴⁴. Projekt ten przewidywał podstawy do obligatoryjnego oraz fakultatywnego jej

41 Postanowienie SA w Krakowie z 27 czerwca 2000 r., II AKz 202/00, „Krakowskie Zeszyty Sądowe” 2000, nr 7–8, poz. 42.

42 W. Wróbel, *Zarzut niewspółmierności kary jako przyczyna odwoławcza*, [w:] D. Szumilo-Kulczycka (red.), *W pogoni za rzetelnym procesem karnym. Księga dedykowana Profesorowi Stanisławowi Wąłtosowi*, Wolters Kluwer, Warszawa 2022, s. 571–586. Jednak, jak wskazuje J. Kochanowski (*Powrót do retrybtywizmu*, „Palestra” 2005, nr 11–12, s. 33), „szczególną przesłanką czy symptomem zapoczątkowanego powrotu jest popularność koncepcji tzw. pozytywnej prewencji generalnej, według której celem kary jest umocnienie obowiązujących norm w świadomości społecznej i która jest niczym innym, jak odmianą Hegłowskiej koncepcji zaprzeczenia zła i potwierdzenia dobra przez sankcję. Jest nią także rosnąca rola, jaką przyznaje się ofierze przestępstwa. Jeśli rzeczywiście chce się traktować ją poważnie, wówczas trzeba wziąć pod uwagę, że ofiara domaga się przede wszystkim sprawiedliwości, przez którą rozumie ona nic innego, jak właśnie sprawiedliwość retrybtywną”.

43 Projekt art. 77 § 2 k.k. przewidywał, że w razie skazania na karę pozbawienia wolności albo na karę dożywotniego pozbawienia wolności sąd może orzec zakaz warunkowego przedterminowego zwolnienia, jeżeli przemawiają za tym motywacja i sposób działania sprawcy, jego właściwości osobiste, a także jego dotychczasowy tryb życia, (druk sejmowy nr 1756 z 18 maja 2007 r., [https://orka.sejm.gov.pl/Druki5ka.nsf/0/C1CA93E0F503AF82C12572EC00267570/\\$file/1756.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/Druki5ka.nsf/0/C1CA93E0F503AF82C12572EC00267570/$file/1756.pdf) [dostęp: 16.08.2023]). Fakultatywna możliwość orzeczenia takiego zakazu dotyczyła więc również tzw. terminowej kary pozbawienia wolności, co nie zostało wprowadzone w ustawie z dnia 7 lipca 2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 2022, poz. 2600. Projekt ten proponował również likwidację kary 25 lat pozbawienia wolności (jako kary odrębnej rodzaju), podwyższając ogólną górną granicę kary pozbawienia wolności do lat 30, a więc było to analogiczne rozwiązanie jak wprowadzone w ww. ustawie. Ponadto omawiany projekt, mimo ww. rozwiązań zwiększających znacznie represyjność prawa karnego, przewidywał jednak również rozwiązania liberalizujące konsekwencje skazania w odniesieniu do krótkoterminowych kar pozbawienia wolności, a mianowicie w art. 77 § 2 i 2a k.k. wskazano, że skazanego na karę pozbawienia wolności nieprzekraczającą 2 lat można warunkowo zwolnić po odbyciu ¼ kary, jeżeli nie było to skazanie za przestępstwo z użyciem przemocy wobec osoby oraz nie był on uprzednio skazany za przestępstwo umyślne lub podobne przestępstwo nieumyślne. To ostatnie rozwiązanie jest jednym z niewielu przewidzianych w tym projekcie zasługujących na rozważenie. Zróżnicowane podejście do drobnej przestępczości, w zakresie zwalczania której zasadne jest wprowadzenie krótszych okresów odbytej kary pozbawienia wolności, uprawniających do ubiegania się o warunkowe zwolnienie, jest bez wątpienia pomysłem rozsądnym.

44 Rządowy projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (UD 528) z dnia 25 stycznia 2019 r., <https://legislacja.gov.pl/projekt/12320403/katalog/12565603#12565603> [dostęp: 16.08.2023].

wymierzenia. Zgodnie z projektowanym art. 77 § 3 k.k. sąd, wymierzając karę dożywotniego pozbawienia wolności sprawcy za czyn popełniony przez sprawcę po prawomocnym skazaniu za inne przestępstwo na karę dożywotniego pozbawienia wolności albo karę pozbawienia wolności na czas nie krótszy niż 20 lat, miał być obowiązany orzec zakaz warunkowego zwolnienia. Natomiast w projektowanym art. 77 § 4 k.k. przewidziano fakultatywną podstawę orzeczenia zakazu warunkowego zwolnienia z takiej kary – sąd może orzec zakaz warunkowego zwolnienia sprawcy, jeżeli charakter i okoliczności czynu oraz właściwości osobiste sprawcy wskazują, że jego pozostawienie na wolności spowoduje trwale niebezpieczeństwo dla życia, zdrowia, wolności lub wolności seksualnej innych osób.

Projekt został skierowany do uzgodnień międzyresortowych, opiniowania i konsultacji publicznych 25 stycznia 2019 r. W pismach przewodnich termin na zgłoszenie uwag ustalono na 14 dni, co stanowiło złamanie § 129 uchwały nr 190 Rady Ministrów z dnia 29 października 2013 r. Regulamin pracy Rady Ministrów (dalej „regulamin pracy Rady Ministrów”)⁴⁵, zgodnie z którym wyznaczenie terminu do zajęcia stanowiska w ramach uzgodnień, konsultacji publicznych lub opiniowania krótszego niż 21 dni od udostępnienia projektu ustawy wymaga szczegółowego uzasadnienia, a jakiegokolwiek uzasadnienia skrócenia terminu nie przedstawiono.

Wprowadzenie w ww. projekcie przepisów umożliwiających orzekanie kary nieredukowalnego dożywotniego pozbawienia wolności było powszechnie krytykowane w czasie opiniowania i konsultacji przez środowisko prawnicze⁴⁶. Ministerstwo Sprawiedliwości nie sporządziło jednak raportu z konsultacji publicznych i opiniowania z odniesieniem się do zgłoszonych uwag i tym samym naruszyło § 51 regulaminu pracy Rady Ministrów.

Na stronie Rządowego Centrum Legislacji nie został również upubliczniony dokument z decyzją Stałego Komitetu Rady Ministrów i związku z tym nie wiadomo, czy zajmował się on omawianym projektem, co może rodzić ryzyko naruszenia przepisów rozdziału 5 regulaminu pracy Rady Ministrów. Projekt został przyjęty bez żadnych poprawek przez Radę Ministrów na posiedzeniu 14 maja 2019 r. i tego samego dnia skierowano go do Sejmu (druk sejmowy nr 3451). Zawierał on ogromną liczbę błędów merytorycznych, technicznych, legislacyjnych i redakcyjnych, z których tylko część usunięto w ramach poprawek w Sejmie i Senacie⁴⁷.

Podczas prac w parlamencie zrezygnowano z wprowadzenia podstawy obligatoryjnej, tj. dokonano zmian w projekcie art. 77 § 3 k.k., wskazując, że w wypadku, o którym mowa w tym przepisie, sąd „może orzec”, a nie „orzeka” zakaz warunkowego zwolnienia. Natomiast projekt art. 77 § 4 k.k. nie uległ zmianie, a omawiane przepisy znalazły się w ustawie z dnia 13 czerwca 2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw uchwalonej przez parlament. Zgodnie z procedurą ustawodawczą (art. 122 ust. 1 Konstytucji RP) Marszałek Sejmu przedstawił uchwaloną ustawę do podpisu Prezydentowi RP, który na podstawie art. 122 ust. 3 Konstytucji RP wystąpił do Trybunału Konstytucyjnego z wnioskiem o zbadanie zgodności ustawy z Konstytucją RP, w trybie kontroli prewencyjnej. Jego wniosek dotyczył zbadania, czy nie doszło do naruszenia procedury ustawodawczej. Natomiast jeżeli chodzi o zbadanie konstytucyjności konkretnych przepisów, to wniosek obejmował wyłącznie art. 1 pkt 37 lit. c ustawy nowelizującej w części obejmującej zmieniany art. 115 § 19 k.k. w zakresie dotyczącym pkt 4 lit. b. Try-

⁴⁵ Uchwała nr 190 Rady Ministrów z dnia 29 października 2013 r. Regulamin pracy Rady Ministrów, M.P. 2022 r., poz. 348.

⁴⁶ Rządowy projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (UD 528) z dnia 25 stycznia 2019 r.

⁴⁷ Szerzej zob. ibidem. Przykładowo można wskazać na uchylenie karalności formy sprawcy doprowadzania małoletniego poniżej lat 15 do obcowania płciowego (zmiany w art. 200 k.k.), wykluczenie możliwości stosowania środków zabezpieczających wobec sprawców przestępstwa obcowania płciowego z małoletnim poniżej 7 lat (nowy art. 200 § 1a k.k.) oraz dopuszczenia się wobec małoletniego poniżej 15 lat innej czynności seksualnej lub doprowadzenia go do poddania się takiej czynności lub jej wykonania (nowy art. 200 § 1d k.k.), uchylenie przepisu typizującego przestępstwo polegające na zmianie wskazania drogomierza pojazdu mechanicznego, ingerowaniu w prawidłowość jego pomiaru lub zleceniu innej osobie wykonania takich czynów (art. 306a k.k.) poprzez błędne oznaczenie numeru artykułu dla wprowadzonych typów kwalifikowanych przestępstw gospodarczych (nowy art. 306a k.k.), uprzywilejowanie sprawców odpowiadających za typ kwalifikowany pobicia względem sprawców typu podstawowego (w zakresie orzekania obligatoryjnego świadczenia pieniężnego – art. 158 § 4 k.k.), a także braki w przepisach przejściowych.

buwał Konstytucyjny w wyroku z 14 lipca 2020 r.⁴⁸ uznał, że omawiana ustawa jest w całości niezgodna z przepisami Konstytucji RP (art. 7 w zw. art. 112 oraz art. 119 ust. 1) ze względu na naruszenie procedury ustawodawczej, co spowodowało, że nie została ona opublikowana w Dzienniku Ustaw, a więc nie weszła w życie.

Kolejna próba wprowadzania do polskiego porządku prawnego możliwości wymierzenia kary dożywotniego pozbawienia wolności z zakazem warunkowego zwolnienia była już udana. Przewidywał ją przygotowany przez Ministerstwo Sprawiedliwości projekt ustawy *o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw* (UD281), który trafił do uzgodnień międzyresortowych, konsultacji publicznych i opiniowania dnia 16 września 2021 r. W zasadzie powtarzał on przepisy art. 77 § 3 i 4 k.k. z ustawy z dnia 13 czerwca 2019 r. *o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw*.

W pismach przewodnich wskazano, że termin na zgłoszenie uwag wynosi 14 dni, a skrócenie tego terminu uzasadniono tym, że większość rozwiązań normatywnych proponowanych w projekcie była już przedmiotem uzgodnień (opiniowania i konsultacji publicznych) w ramach projektu z 2019 r., co ze względu na obszerność projektu i systemowe zmiany, które proponował, nie stanowi przekonującego uzasadnienia. Uwagi do projektu spływały jednak również po upływie tego terminu. Projektodawca odniósł się do nich w raporcie opublikowanym na stronie RCL dnia 9 lutego 2022 r.⁴⁹. Nie zmienia to jednak tego, że część podmiotów mogło uwag nie zgłosić ze względu na zbyt krótki termin przewidziany na ich przesłanie (nie wiedząc, że Ministerstwo Sprawiedliwości odniesie się do uwag zgłoszonych po terminie).

Wprowadzenie w ww. projekcie przepisów umożliwiających orzekanie kary nieredukowalnego dożywotniego pozbawienia wolności po raz kolejny było powszechnie krytykowane w czasie opiniowania i konsultacji przez środowisko prawnicze inne podmioty, które zajmują się ochroną praw człowieka. Krytyczne opinie wskazujące między innymi na niezgodność projektowanego art. 77 § 3 i 4 k.k. z art. 3 EKPC wpłynęły od Rzecznika Praw Obywatelskich, Sądu Najwyższego, Sądu Apelacyjnego Szczecinie, Sądu Okręgowego w Szczecinie, Krajowej Rady Radców Prawnych, Stowarzyszenia Sędziów Polskich „Iustitia” i Ogólnopolskiego Związku Zawodowego Kuratorów Sądowych. Rzecznik Praw Obywatelskich wskazywał, że „wprowadzenie mechanizmów kontroli i następnie redukcji wymierzonej kary powinno mieć charakter realny, co oznacza nie tylko zakaz wyłączenia możliwości jego zastosowania wprost, lecz także pośrednio, poprzez wprowadzenie na tyle wyraźnych ograniczeń czasowych, które w praktyce uniemożliwią skazanemu skorzystanie z niego. Tak orzeczona kara jest pozbawiona systemu redukcyjnego i tym samym prowadzi do uprzedmiotowienia skazanego [...] Zmiana art. 77 § 3 i 4 k.k. oraz art. 78 § 3 k.k. jest niezgodna ze standardami wynikającymi z orzecznictwa ETPC, w tym z orzeczeń w sprawie *Vinter i in. p. Wielkiej Brytanii* (9 lipca 2013 r.), *Ocalan p. Turcji* (18 lutego 2014 r.) i *Laszlo Magyar p. Węgrom* (20 maja 2014 r.), w których wskazano, że kara dożywotniego pozbawienia wolności bez możliwości uzyskania wcześniejszego zwolnienia stanowi nieludzkie i poniżające traktowanie, a zatem naruszenie art. 3 EKPC oraz z orzeczeniem w sprawie *Harachiev i Tolumov p. Bułgarii* (8 lipca 2014 r.), w ramach którego ETPC wskazał, że uznaniowe prawo łaski przysługujące prezydentowi nie jest wystarczające do zagwarantowania zgodności takich przepisów z art. 3 EKPC. W tym stanie rzeczy przyjęte rozwiązania z art. 77 § 3 i 4 k.k. oraz z art. 78 § 3 k.k. pozbawiające skazanego możliwości ubiegania się o warunkowe przedterminowe zwolnienie oraz wydłużająca okres, po upływie którego skazany może ubiegać się o warunkowe zwolnienie, powyżej 25 lat pozbawienia wolności pozostaje w jawnej sprzeczności z gwarancjami wynikającymi z art. 3 EKPC oraz art. 30 Konstytucji w zw. z art. 40 Konstytucji”⁵⁰.

Należy zwrócić jednak uwagę, że krytyka tego przepisu płynęła również ze strony rządowej. Minister spraw zagranicznych w trakcie uzgodnień międzyresortowych oraz w piśmie skierowanym na Stały

48 Wyrok TK z 14 lipca 2020 r., Kp 1/19, LEX 3028994.

49 Odniesiono się do wszystkich uwag zgłoszonych do końca roku 2021. Projekt ustawy o zmianie ustawy–Kodeks karny oraz niektórych innych spraw (UD 281) z dnia 16 września 2021 r., <https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12351306> [dostęp: 16.08.2023].

50 Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich z 30 września 2021 r., II.510.1043.2021.PZ, <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12351306/12815618/12815621/dokument525804.pdf> [dostęp: 16.08.2023].

Komitet Rady Ministrów wskazywał, że „można z dużym prawdopodobieństwem założyć, że już sam fakt wymierzania kary dożywotniego pozbawienia wolności z zakazem warunkowego zwolnienia (projektowany art. 77 § 3 i 4) będzie skutkować wydawaniem przez Trybunał [ETPC – przyp. T.T.] wyroków stwierdzających naruszenie art. 3 Konwencji przez Polskę, co wiązać się będzie z obowiązkiem wypłacenia zadośćuczynień pieniężnych dla osób tak skazanych i podjęcia środków indywidualnych w celu zmiany wyroku. Z tego względu Ministerstwo Spraw Zagranicznych sugeruje ponowne rozważenie zasadności tej inicjatywy i rekomenduje wyłączenie kary dożywotniego pozbawienia wolności z wyżej omawianych przepisów”⁵¹.

Omawiane przepisy zostały również ocenione krytycznie przez Radę Legislacyjną przy Prezesie Rady Ministrów, która w opinii z 29 października 2021 r.⁵² stanowczo wskazała, że naruszają one art. 3 EKPC oraz art. 41 ust. 4 Konstytucji RP, stanowiąc przejaw nieludzkiego lub poniżającego karania, przytaczając wiele orzeczeń ETPC dotyczących przedmiotowej materii. Rada Legislacyjna trafnie zauważyła również, że projektowane przepisy są zbędne i nieracjonalne, gdyż „z uwagi na rozciągnięty w czasie okres odbywania kary dożywotniego pozbawienia wolności, całkowicie nieuprawnione jest przesądzanie, że już na etapie jej wymierzania można niepodważalnie dowieść, że w trakcie jej późniejszego odbywania nie nastąpi stosowna zmiana, która eliminowałaby przekonanie o istnieniu trwałego niebezpieczeństwa ze strony sprawcy dla życia, zdrowia, wolności lub wolności seksualnej innych osób”⁵³. Rządowe Centrum Legislacji również stanowczo wskazało na niezgodność omawianych przepisów z art. 3 EKPC i wynikającą z tego konieczność ich usunięcia z projektu⁵⁴.

W konsekwencji krytyki również ze strony rządowej omawiane przepisy nie zyskały akceptacji Stałego Komitetu Rady Ministrów, który na posiedzeniu 20 stycznia 2022 r. przychylił się do krytycznego stanowiska ministra spraw zagranicznych, w wyniku czego przepis ten został wykreślony z projektu⁵⁵. Następnie Rada Ministrów jednak przyjęła projekt z dodanym art. 77 § 3 i 4 k.k., tj. z uwzględnieniem wniosku ministra sprawiedliwości dotyczącego uzupełnienia projektu o przepisy umożliwiające orzekanie kary nieredukowalnego dożywotniego pozbawienia wolności (projektowany art. 77 § 3 i 4 k.k.) i w takiej wersji został on skierowany do Sejmu⁵⁶.

W trakcie prac nad projektem w komisji i podkomisji sejmowej legislatorzy sejmowi oraz stały ekspert komisji krytykowali art. 77 § 3 i 4 k.k., obnażając jego bezsensowność i niezgodność z art. 3 EKPC, jak również wskazując, że „perspektywa warunkowego zwolnienia jest istotnym czynnikiem motywującym dla sprawcy, dla jego dobrego zachowania się w zakładzie karnym. Gdy odgórnie orzekniemy bezwzględne dożywocie, zabierzemy czynnik motywujący, ryzykujemy, że ci więźniowie nie będą już mieli nic do stracenia. Oni mogą dopuszczać się nawet najbardziej bestialskich czynów w zakładzie karnym”⁵⁷. Strona rządowa w nieudolny sposób próbowała odpierać takie argumenty i tak np. T. Szafrąński (dyrektor Biura Prezydialnego Prokuratury Krajowej) podkreślał, że celem omawianych przepisów jest realizacja nie funkcji odstraszającej, a prewencyjnej⁵⁸, co w mojej opinii jest wnioskiem błędnym, ponieważ bez ich wprowadzenia prewencja indywidualna może zostać zrealizowana w identycznym zakresie, gdyż decyzyja

51 Projekt ustawy o zmianie ustawy–Kodeks karny oraz niektórych innych spraw (UD 281) z dnia 16 września 2021 r.

52 Opinia Rady Legislacyjnej z 29 października 2021 r. o projekcie ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (UD 281) z dnia 16 września 2021 r., <https://www.gov.pl/web/radalegislacyjna/opinia-z-29-pazdziernika-2021-r-o-projekcie-ustawy-o-zmianie-ustawy-kodeks-karny-oraz-niektorych-innych-ustaw-ud-281-z-dnia-16-wrzesnia-2021-r> [dostęp: 16.08.2023].

53 Ibidem.

54 Uwagi Rządowego Centrum Legislacji z 1 października 2021 r. do projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (UD 281) z dnia 16 września 2021 r., <https://legislacja.gov.pl/docs//2/12351306/12815606/12815609/dokument525801.pdf> [dostęp: 16.08.2023].

55 Wyciąg z protokołu ustaleń nr 2/2022 posiedzenia Stałego Komitetu Rady Ministrów w dniu 20 stycznia 2022 r., <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12351306/12815643/12815647/dokument606870.pdf> [dostęp: 16.08.2023].

56 Protokół ustaleń nr 6/2022 posiedzenia Rady Ministrów w dniu 8 lutego 2022r., RM-000-6-22, <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12351306/12815654/12815659/dokument543416.pdf> [dostęp: 16.08.2023].

57 Zob. wypowiedź M. Boruczkowskiego, <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/biuletyn.xsp?sknr=NKK01S-5> [dostęp: 16.08.2023].

58 Wypowiedź T. Szafrąńskiego, <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/biuletyn.xsp?sknr=NKK01S-5> [dostęp: 16.08.2023].

o ewentualnym warunkowym zwolnieniu należy do sądu penitencjarnego. Jeszcze raz należy podkreślić, że omawiane rozwiązanie opiera się wyłącznie na realizacji funkcji sprawiedliwościowej kary, i to w jej najbardziej prymitywnym wydaniu, nie uwzględniając innych funkcji kary.

Wskazywał on również, że brak możliwości wyłączenia warunkowego zwolnienia oznacza, że „sprawca osadzony na dożywocie, ile razy by nie zabił, tyle razy nie utraci tego prawa”, dojdzie do „sytuacji, kiedy popełnienie kolejnej ciężkiej zbrodni przez osobę odbywającą karę dożywocia nie może spotkać się z żadną dodatkową sankcją. W związku z tym jest bezkarne. Wyłączenie takiej możliwości będzie nie tyle motywowało do przestrzegania prawa, żeby zasłużyć na warunkowe zwolnienie, ile ośmielało do łamania prawa, ponieważ złamanie prawa i tak nie pogorszy sytuacji, bo albo dostanę warunkowe zwolnienie, albo nie, ale i tak mi tego nie wyłączy”⁵⁹. T. Szafrński zapomniał jednak, że za przestępstwa popełnione przed chociażby nieprawomocnym wyrokiem i popełnione po nim nie zostaje wydany wyrok łączny (*a contrario* z art. 85 k.k.), a więc ich popełnienie pogarsza sytuację sprawcy, ponieważ będzie on odbywał kary po kolei, a więc popełnienie w zakładzie karnym np. kolejnej zbrodni zabójstwa, za którą sprawca zostanie skazany na kolejną karę dożywotniego pozbawienia wolności, spowoduje, że o warunkowe przedterminowe zwolnienia będzie mógł ubiegać się nie po np. 25 latach, a dopiero po 50 latach odbywania kar. Wbrew temu, co mówił T. Szafrński, to nie brak możliwości wyłączenia warunkowego zwolnienia ośmiela „do łamania prawa, ponieważ złamanie prawa i tak nie pogorszy sytuacji”, ale właśnie wyłączenie możliwości ubiegania się o warunkowe zwolnienie do takiego łamania prawa będzie mogło zachęcać, co pokazuje na brak logiki w argumentacji ww. prokuratura, który *de facto* sam nieświadomie wskazał argumenty przeciwko regulacji, której jest zaciekle zwolennikiem.

Mimo wpłynięcia wielu negatywnych opinii do projektu, wskazujących na niezgodność projektowanego art. 77 § 3 i 4 k.k. z art. 3 EKPC, przepisy te znalazły w ustawie z 7 lipca 2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw⁶⁰. Zgodnie z tymi przepisami:

„§ 3. Wymierzając karę dożywotniego pozbawienia wolności sprawcy za czyn popełniony przez niego po prawomocnym skazaniu za przestępstwo przeciwko życiu i zdrowiu, wolności, wolności seksualnej, bezpieczeństwu powszechnemu lub za przestępstwo o charakterze terrorystycznym na karę dożywotniego pozbawienia wolności albo karę pozbawienia wolności na czas nie krótszy niż 20 lat, sąd może orzec zakaz warunkowego zwolnienia.

§ 4. Wymierzając karę dożywotniego pozbawienia wolności, sąd może orzec zakaz warunkowego zwolnienia sprawcy, jeżeli charakter i okoliczności czynu oraz właściwości osobiste sprawcy wskazują, że jego pozostawanie na wolności spowoduje trwałe niebezpieczeństwo dla życia, zdrowia, wolności lub wolności seksualnej innych osób”⁶¹.

5. Motywy wprowadzenia kary nieredukowalnego dożywotniego pozbawienia wolności

Przedstawiana przez projektodawcę racjonalizacja wprowadzenia omawianego rozwiązania normatywnego zawsze była podobna. Opierała się ona na populistycznym odwoływaniu się do emocji społecznych i indywidualnych, poprzez wskazywanie podczas konferencji prasowych na bulwersujące i coraz bardziej brutalne zabójstwa, podsycaniu w społeczeństwie negatywnych, pierwotnych (atawistycznych) instynktów (zemsty, odwetu), jak również nieodpartym, ale zarazem nieuzasadnionym naukowo przeświadczeniu, że nieredukowalne dożywotnie pozbawienie wolności wpłynie na spadek stopnia przestępczości oraz zapewni społeczeństwu ochronę.

Dlatego słusznie wskazuje się w literaturze, że taka kara jest bardziej symbolem niż racjonalnym środkiem polityki karnej. „Trzeba sobie uzmysłwić, że nasze przekonania o generalno-prewencyjnej

59 Ibidem.

60 Ustawa z dnia 7 lipca 2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 2022, poz. 2600.

61 Ibidem.

funkcji kar najsurowszych są oparte – przynajmniej do pewnego stopnia – na intuicji. Ponadto żądaniom społecznym w tym zakresie często towarzyszą emocje, są one zazwyczaj formułowane pod wpływem jednostkowych, aczkolwiek istotnie bulwersujących zdarzeń, tymczasem – jak słusznie się podkreśla – o tego rodzaju sprawach powinny decydować racje ogólne, a nie jednostkowe zdarzenia, wreszcie tak naprawdę rygorystycznym głosom opinii publicznej nie zawsze towarzyszy gotowość realizowania głoszonych haseł w indywidualnym konkretnym przypadku⁶².

W uzasadnieniu do projektu ustawy wskazano, że w wypadku uprzedniego skazania za przestępstwo, o którym mowa w art. 77 § 3 k.k., na karę dożywotniego pozbawienia wolności albo karę pozbawienia wolności na czas nie krótszy niż 20 lat „z założenia trudno przyjąć, że sprawca mógłby skorzystać z takiego dobrodziejstwa [warunkowego zwolnienia – przyp. T.T.]. O możliwości wyłączenia warunkowego przedterminowego zwolnienia z odbycia reszty kary dożywotniego pozbawienia wolności będzie decydować negatywna prognoza społeczno-kryminologiczna, tj. prognoza co do funkcjonowania skazanego w warunkach wolnościowych, nie zaś prognoza penitencjarna, tj. odnosząca się do dalszego funkcjonowania skazanego w zakładzie karnym. Orzeczenie zakazu warunkowego przedterminowego zwolnienia ma na celu skuteczną ochronę społeczeństwa przed szczególnie brutalnymi przestępstwami popełnianymi przez osoby, które w przeszłości już się takich czynów dopuściły, a w ocenie sądu zachodzi wysokie prawdopodobieństwo, że dopuszczą się ich ponownie. Projektowane rozwiązanie powinno zatem znaleźć zastosowanie wobec najbardziej niebezpiecznych sprawców, w przypadku których zarówno względy sprawiedliwościowe, jak i prewencyjne przemawiają przeciwko warunkowemu przedterminowemu zwolnieniu. W odniesieniu do takich przypadków priorytetowe znaczenie ma aspekt eliminacyjny kary pozbawienia wolności⁶³.

Trafnie podkreślono w uzasadnieniu do projektu, że w polskim systemie prawnym nie istnieje prawo do warunkowego zwolnienia z odbycia reszty kary pozbawienia wolności (dożywotniego pozbawienia wolności), a jedynie prawo do ubiegania się warunkowe zwolnienie⁶⁴. Nie przekonuje jednak stwierdzenie z uzasadnienia do projektu, że biorąc pod uwagę eliminacyjny charakter kary pozbawienia wolności, „w określonych, szczególnych i wyjątkowych sytuacjach powinno być prawnie możliwe wyłączenie możliwości warunkowego przedterminowego zwolnienia z odbycia reszty kary dożywotniego pozbawienia wolności (art. 77 § 3 i 4 k.k.)⁶⁵. Zasadnie podkreśla się bowiem w doktrynie, że funkcja eliminacyjna i zabezpieczająca kary dożywotniego pozbawienia wolności to po części kwestia minimalnych progów przewidzianych dla zwolnienia, po części zaś kwestia organizacyjno-prawnych mechanizmów wykonywania tej kary, szczególnie regulacji prawnej w zakresie właśnie warunkowego zwolnienia⁶⁶. Wprowadzenia możliwości wymierzenia takiej kary w formie nieredukowalnej nie można więc uzasadniać funkcją eliminacyjną. Jak wspomniano bowiem już wcześniej, wymierzenie jej w formie redukowalnej umożliwia eliminację skazanego ze społeczeństwa do końca życia, jeżeli będzie to konieczne, gdyż nadal będzie stwarzał zagrożenie dla istotnych dóbr prawnych.

Słusznie wskazuje się literaturze prawniczej, że wyeliminowanie możliwości warunkowego zwolnienia wyklucza w sposób bezwzględny realizację jednego z uznanych celów karania. „Psychiatrzy, psychologowie, jak i prawnicy (i inni specjaliści) wskazują na niemożność postawienia w stosunku do skazanego z góry generalnie i absolutnie negatywnej prognozy. Byłoby to wyrazem założenia absolutnej, bezwzględnej »niepoprawialności«. Ta zaś jest racją pozorną, gdyż sprzeczna jest z obrazem bytu ludzkiego, który ontologicznie związany z historią, z czasem, nie jest »bytem zamkniętym«, lecz przeciwnie, jawi się jako kategoria dynamiczna i ciągle otwarta⁶⁷.

62 L. Wilk, *Kara dożywotniego...*, s. 18 i n.

63 Uzasadnienie do projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (druk sejmowy nr 2024) z 22 lutego 2022r., s. 38, <https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/0/2851BC6F8739C593C12587F10042EF6E/%24File/2024.pdf> [dostęp: 16.08.2023].

64 Ibidem, s. 37.

65 Ibidem.

66 L. Wilk, *Kara dożywotniego...*, s. 19.

67 Ibidem.

Przedstawiciele nauki prawa karnego wielokrotnie wskazywali, że wprowadzenie do polskiego systemu prawnego możliwości wymierzenia kary nieredukowalnego dożywotniego pozbawienia wolności narusza art. 3 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, który zakazuje stosowania tortur, niehumanitarnego i poniżającego traktowania. Podkreślano, że „założenie jednak z góry, że odmawia się oceny postępowania skazanego przez powołany do tego organ, powoduje, że wymierzony środek nabiera charakteru wskazanego w art. 3 EKPC. Nie sanuje tego fakt, że skazany może się ubiegać o prawo łaski, gdyż jest to środek nadzwyczajny i dlatego ETPC uznał, że tego typu regulacja jest sprzeczna i narusza art. 3 EKPC⁶⁸.

Nie ulega więc wątpliwości, że wprowadzone przepisy nadają karze dożywotniego pozbawienia wolności charakter nieredukowalny, a więc sprzeczny z art. 3 EKPC, tj. stanowiący przejaw niehumanitarnego i poniżającego traktowania, i nie zmienia nic w tym zakresie możliwość ulaskawienia przez Prezydenta RP, które nie jest *stricte* środkiem polityki karnej, a uprawnieniem głowy państwa opierającym się na tradycji ustrojowej.

Takie stanowisko zajmowały również „podmioty rządowe”. Rada Legislacyjna przy Prezesie Rady Ministrów zasadnie wskazała, że „prezydent RP stosuje bowiem prawo łaski w sposób dyskrejonalny, uznaniowy, bez konieczności kierowania się ściśle określonym zestawem kryteriów, w tym formalnie bez konieczności rozważania, czy skazany (w tym na karę dożywotniego pozbawienia wolności) osiągnął już wystarczający stopień rehabilitacji pozwalający mu powrócić do społeczeństwa. Tymczasem w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka stwierdza się w tym kontekście, że jeżeli przepisy prawa krajowego regulujące prezydenckie prawo łaski nie obligują prezydenta do dokonywania oceny czy dalsze uwięzienie skazanego na karę dożywotniego pozbawienia wolności jest uzasadnione względami penologicznymi oraz jeżeli nie określają konkretnych kryteriów czy warunków, jakimi prezydent musi się kierować, stosując prawo łaski, oraz jeżeli nie obligują prezydenta do określania (ujawniania) powodów, dla których zastosował on lub odmówił zastosowania prawa łaski, wówczas samo istnienie w prawie krajowym prezydenckiego prawa łaski nie jest wystarczające dla uznania, że kara dożywotniego pozbawienia wolności bez możliwości warunkowego przedterminowego zwolnienia jest zgodna z art. 3 Konwencji⁶⁹.

6. Podsumowanie

Wprowadzenie do Kodeksu karnego możliwości wymierzenia kary nieredukowalnego dożywotniego pozbawienia wolności jest przejawem populizmu penalnego. Odwołuje się ono do pierwotnych (atawistycznych) instynktów społeczeństwa (chęci zemsty). Stanowi również przykład uprzedmiotowienia skazanego, który staje się środkiem do osiągnięcia określonych celów. Jedyną funkcją prawa karnego, którą takie rozwiązanie może realizować, jest funkcja sprawiedliwościowa. Omawiane przepisy, wbrew deklaracji ustawodawcy, nie będą mieć natomiast wpływu na realizację celów prewencji, zarówno w zakresie indywidualnym, jak i ogólnym. Nie doprowadzą one również do spadku przestępczości. Mogą mieć natomiast negatywny wpływ na stopień bezpieczeństwa w zakładach karnych, gdyż niwelują znacznie szansę na resocjalizację skazanych na nieredukowalne dożywotnie pozbawienie wolności.

Omawiane rozwiązania normatywne rodzą również poważne negatywne konsekwencje w zakresie naruszenia obowiązującego RP prawa międzynarodowego (w szczególności art. 3 EKPC). Istnieją także poważne wątpliwości odnośnie do zgodności ich z przepisami Konstytucji RP, a w szczególności z jej art. 30 zapewniającym ochronę przyrodzonej i niezbywalnej godności człowieka oraz art. 40, który zakazuje okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego karanie. Wydaje się, że prędzej czy później kwestia ta zostanie

68 M. Płatek, *Opinia prawna na temat Projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw* (druk sejmowy nr 2154), s. 20–21, <https://orka.sejm.gov.pl/rexdomk8.nsf/0/EB55C1136FABB1F0C1258232004C80B4/%24File/i331-18A.rtf> [dostęp: 16.08.2023]. Opinia ta została wydana do projektu ustawy 2019 r., który przewidywał analogiczny przepis. Szerzej na temat niezgodności omawianych przepisów z art. 3 EKPC zob. W. Hermeliński, B. Nita-Światłowska, *Kara dożywotniego pozbawienia wolności bez dostępu do warunkowego przedterminowego zwolnienia – refleksje w kontekście gwarancji wynikających z Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, „Palestra” 2018, nr 10, s. 21–29.

69 Opinia Rady Legislacyjnej..., op. cit.

zbadana przez TK – czy to w wyniku wniosku podmiotu kwalifikowanego (np. Rzecznika Praw Obywatelskich), czy też skargi konstytucyjnej złożonej przez skazanego z zastosowaniem art. 77 § 3 lub 4 k.k.

Wprowadzone do k.k. przepisy art. 77 § 3 i 4 stanowią również przejaw nieodpartego braku zaufania do sądów penitencjarnych, gdyż nowelizacja wprowadza możliwość ograniczenia przez sąd wydający wyrok ich kompetencji, tj. ustawodawca boi się, że sąd penitencjarny udzieli warunkowego zwolnienia skazanemu, który nadal stwarza zagrożenie dla istotnych dóbr prawnych. Nie ulega jednak żadnej wątpliwości, że to przecież sąd penitencjarny przy podejmowaniu decyzji o warunkowym przedterminowym zwolnieniu może przeprowadzić bardziej fachową ocenę skazanego niż sąd karny wydający wyrok, w którym orzeknie zakaz warunkowego przedterminowego zwolnienia. Założenie w czasie wydawania wyroku, że sprawca będzie do końca życia stwarzał poważne niebezpieczeństwo dla istotnych dóbr prawnych i z tego powodu powinien do końca życia być izolowany, nie ma oparcia w nauce kryminologii i podważa zarazem ideę resocjalizacji. Nie negując potrzeby uwzględniania w wymiarze kary funkcji sprawiedliwościowej, konieczne jest również uwzględnianie innych funkcji, a omawiane rozwiązanie – jak wskazano wcześniej – nie będzie realizować żadnej z funkcji prewencyjnych, co czyni je sprzecznym z obowiązującymi standardami wymierzania kary.

Bibliografia

Literatura:

- Bojarski T. [w:] A. Michalska-Warias, J. Piórkowska-Flieger, M. Szwarczyk, T. Bojarski, *Kodeks karny. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, teza 1 do art. 77, s. 251–253.
- Giezek J. [w:] D. Gruszecka, K. Lipiński, G. Łabuda, J. Giezek (red.), *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021, teza 20 do art. 53, s. 499.
- Hermeliński W., Nita-Światłowska B., *Kara dożywotniego pozbawienia wolności bez dostępu do warunkowego przedterminowego zwolnienia – refleksje w kontekście gwarancji wynikających z Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, „Palestra” 2018, nr 10, s. 21–29.
- Hofmański P., Paprzycki L.K., Sakowicz A. [w:] M. Filar (red.) *Kodeks karny. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, teza 22 do art. 53, s. 340.
- Kalisz T., *Warunkowe zwolnienie z reszty kary pozbawienia wolności z perspektywy problemów z ustalaniem treści i kierunku prognozy kryminologicznej*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2013, nr 30, s. 175–190.
- Kluza J., *Kara bezwzględniego dożywotniego pozbawienia wolności w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Prokuratura i Prawo” 2021, nr 1, s. 21–43.
- Konarska-Wrzošek V. [w:] R.A. Stefański (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2021, tezy do art. 53.
- Konarska-Wrzošek V., *Dyrektywy wyboru kary w polskim ustawodawstwie karnym*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2002.
- Kulesza J., *Negatywna prewencja generalna*, „Państwo i Prawo” 2011, nr 1, s. 34–44.
- Lachowski J., *Instytucja warunkowego przedterminowego zwolnienia*, „Państwo i Prawo” 2008, nr 2, s. 110–121.
- Lachowski J., *Przesłanka materialna warunkowego przedterminowego zwolnienia na gruncie kodeksu karnego*, „Prokuratura i Prawo” 2008, nr 11, s. 36–55.
- Lachowski J., *Warunkowe zwolnienie z reszty kary pozbawienia wolności*, C.H. Beck, Warszawa 2010, s. 25–80.
- Marek A., *Kodeks karny. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2010, teza 15 do art. 53, s. 179, teza 8 do art. 77, s. 244.
- Melezini M., *Wybrane problemy nowego podejścia do filozofii karania w świetle ustawy z 13 czerwca 2019 r.*, „Ius Novum” 2020, nr 2, s. 38–54.
- Pilch A., *Prewencyjne wyłączenie warunkowego przedterminowego zwolnienia (na marginesie projektowanej zmiany art. 77 k.k.)*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2018, nr 9, s. 35–49.

- Przybyłczak L., *Instytucja warunkowego przedterminowego zwolnienia w nowym kodeksie karnym i kodeksie karnym wykonawczym*, „Prokuratura i Prawo” 1998, nr 9, s. 73–88.
- Szumski J., *Problemy kary dożywotniego pozbawienia wolności*, „Państwo i Prawo” 1996, nr 1, s. 17–18.
- Wierzbicki P., *Indywidualizacja penitencjarna w Polsce*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1976.
- Tyburcy T., *Zmiany unormowania recydywy jurydycznej (art. 64 i art. 64a k.k.) w ustawie z dnia 7 lipca 2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw*, „Studia Społeczne” 2022, 4 (39), s. 161–184, <https://mans.org.pl/download/149/studiaspoleczne/7883/studia-spoleczne-39-4-2022.pdf> [dostęp: 19.09.2023].
- Wilk L., *Kara dożywotniego pozbawienia wolności a instytucje warunkowego zwolnienia i prawa łaski*, „Prokuratura i Prawo” 2008, nr 10, s. 11–24.
- Wróbel W. [w:] A. Wróbel, A. Zoll (red.) *Kodeks karny. Część ogólna*, t. 1, cz. 2, *Komentarz do art. 53–116*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, teza 62 do art. 53, s. 52–53, teza 69 do art. 53, s. 54–55.
- Wróbel W., *Zarzut niewspółmierności kary jako przyczyna odwoławcza*, [w:] D. Szumiło-Kulczycka (red.), *W pogoni za rzetelnym procesem karnym. Księga dedykowana Profesorowi Stanisławowi Waltośowi*, Wolters Kluwer, Warszawa 2022, s. 571–586.
- Żółtek S. [w:] M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz do artykułów 1–116*, C.H. Beck, Warszawa 2021, tezy do art. 53.

Akty prawne:

- Uchwała nr 190 Rady Ministrów z dnia 29 października 2013 r. Regulamin pracy Rady Ministrów, M.P. 2022 r., poz. 348.
- Ustawa z dnia 7 lipca 2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 2022, poz. 2600.

Orzecznictwo:

Sądy międzynarodowe:

- Wyrok ETPC z 9 lipca 2013 r., 66069/09, 130/10 i 3896/10, *Vinter i inni p. Wielkiej Brytanii*, LEX/ el. 2014
- Wyrok ETPC z 4 września 2014 r., 140/10, *Trabelsi p. Belgii*, LEX/el. 2014, [https://etpc.ms.gov.pl/etpccontent/\\$N/9900000000000001_I_ETPC_000140_2010_Wy_2014-09-04_001](https://etpc.ms.gov.pl/etpccontent/$N/9900000000000001_I_ETPC_000140_2010_Wy_2014-09-04_001) [dostęp: 19.09.2023].
- Wyrok ETPC z 13 czerwca 2019 r., 77633/16, *Marcello Viola (nr 2) p. Włochom*, LEX 2680973

Sądy krajowe:

- Postanowienie SA w Krakowie z 27 czerwca 2000 r., II AKz 202/00, „Krakowskie Zeszyty Sądowe” 2000, nr 7–8, poz. 42.
- Wyrok TK z 10 lipca 2000 r., SK 21/99, LEX 41216.
- Wyrok SA w Krakowie z 1 lutego 2001 r., II AKa 3/01, „Krakowskie Zeszyty Sądowe” 2002, nr 2, poz. 22.
- Wyrok SA w Łodzi z 28 marca 2002 r., II AKa 32/02, LEX.
- Wyrok SA w Gdańsku z 9 maja 2002 r., II AKa 526/01, „Krakowskie Zeszyty Sądowe” 2002, nr 10, poz. 69.
- Wyrok SA we Wrocławiu z 13 marca 2003 r., II AKa 47/03, „Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych” 2003, nr 10, poz. 99.
- Postanowienie SA w Krakowie z 8 kwietnia 2003 r., II AKz 125/03, „Krakowskie Zeszyty Sądowe” 2003, nr 4, poz. 33.
- Wyrok SA w Katowicach z 24 czerwca 2004 r., II AKa 71/04, LEX 148546.

Wyrok SA w Lublinie z 28 listopada 2012 r., II AKa 248/12, LEX 1237273.
Wyrok SA we Wrocławiu z 24 stycznia 2019 r., II AKa 409/18, LEX 2620794.
Wyrok TK z 14 lipca 2020 r., Kp 1/19, LEX 3028994.

Pozostałe dokumenty:

Uzasadnienie do Kodeksu karnego z 1997 r., [https://orka.sejm.gov.pl/Druki5ka.nsf/0/C1CA93E0F503AF82C12572EC00267570/\\$file/1756-uzasadnienie.doc](https://orka.sejm.gov.pl/Druki5ka.nsf/0/C1CA93E0F503AF82C12572EC00267570/$file/1756-uzasadnienie.doc) [dostęp: 16.08.2023].

Projekt ustawy o zmianie ustawy–Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (druk sejmowy nr 1756) z dnia 18 maja 2007 r., [https://orka.sejm.gov.pl/Druki5ka.nsf/0/C1CA93E0F503AF82C12572EC00267570/\\$file/1756.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/Druki5ka.nsf/0/C1CA93E0F503AF82C12572EC00267570/$file/1756.pdf) [dostęp: 16.08.2023].

Plątek M., *Opinia prawna na temat Projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw* (druk nr 2154) z 23 lutego 2018r., s. 20–21, <https://orka.sejm.gov.pl/rexdomk8.nsf/0/EB55C1136FABB1F0C1258232004C80B4/%24File/i331-18A.rtf> [dostęp: 16.08.2023].

Rządowy projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (UD 528) z dnia 25 stycznia 2019 r. <https://legislacja.gov.pl/projekt/12320403/katalog/12565603#12565603> [dostęp: 16.08.2023].

Projekt ustawy o zmianie ustawy–Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (UD 281) z dnia 16 września 2021 r., <https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12351306> [dostęp: 16.08.2023].

Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich z 30 września 2021 r., II.510.1043.2021.PZ, <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12351306/12815618/12815621/dokument525804.pdf> [dostęp: 16.08.2023].

Opinia Rady Legislacyjnej z 29 października 2021 r. o projekcie ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (UD 281) z dnia 16 września 2021 r. <https://www.gov.pl/web/radalegislacyjna/opinia-z-29-pazdziernika-2021-r-o-projekcie-ustawy-o-zmianie-ustawy--kodeks-karny-oraz-niektorych-innych-ustaw-ud-281-z-dnia-16-wrzesnia-2021-r.> [dostęp: 16.08.2023].

Wyciąg z protokołu ustaleń nr 2/2022 posiedzenia Stałego Komitetu Rady Ministrów w dniu 20 stycznia 2022 r., <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12351306/12815643/12815647/dokument606870.pdf> [dostęp: 16.08.2023].

Wypowiedź M. Boruckowskiego, <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/biuletyn.xsp?sknrn=NKK01S-5> [dostęp: 16.08.2023].

Wypowiedź T. Szafrąńskiego, <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/biuletyn.xsp?sknrn=NKK01S-5> [dostęp: 16.08.2023].

Protokół ustaleń nr 6/2022 posiedzenia Rady Ministrów w dniu 8 lutego 2022r., RM-000-6-22, <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12351306/12815654/12815659/dokument543416.pdf> [dostęp: 16.08.2023].

Uzasadnienie do projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (druk sejmowy nr 2024), z 22 lutego 2022r., <https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/0/2851BC6F8739C593C12587F10042EF6E/%24File/2024.pdf> [dostęp: 16.08.2023].

WYCHOWAWCZE CELE KARY W POLSKIM PRAWIE KARNYM

Sebastian Traczyk

Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza

Modrzewskiego

ORCID: 0000-0001-9355-7243

e-mail: seb.bastian.law@gmail.com

Streszczenie:

Na przestrzeni lat modyfikowano prawnokarne regulacje związane z dyrektywami wymiaru kary. Zależne było to od wielu czynników, w tym „zapatrywania” się na kwestie wychowawcze kary, które znacząco ewoluowały na gruncie poszczególnych źródeł prawa karnego w Polsce. Wychowawcze cele kary, czyli normatywna tożsamość resocjalizacji, stanowiły i wciąż stanowią problematyczny element konstruowania prawa karnego i stosownej filozofii karania. Zaczynając od analizy formalno-dogmatycznej i historyczno-prawnej aktów prawnych oraz analizy innych dokumentów zastanych od ziem polskich w czasach zaborów, a kończąc na ostatniej nowelizacji Kodeksu karnego z lipca 2022 r., można postawić tezę, że wychowawcze cele kary stanowią niezbędny element prawidłowego funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości i gwarancji praworządnie wymierzanej kary.

Słowa kluczowe:

wychowanie, kara, resocjalizacja, prawo karne, Polska

Educational aims of punishment in Polish criminal law

Summary:

Over the years, the criminal law regulations related to the sentencing directives have been modified. This depended on a number of factors, including the „view” on the educational issues of punishment, which evolved significantly on the grounds of particular sources of criminal law in Poland. The educational goals of punishment, i.e. the normative identity of re-socialisation, constituted and still constitutes a problematic element of the construction of criminal law and the relevant philosophy of punishment. In the light of the formal-dogmatic and historical-legal analysis of legal acts and the analysis of other documents found from the Polish lands in the times of the Partitions and ending with the latest amendment to the Penal Code of July 2022, it is possible to put forward a thesis that the educational purposes of punishment constitute an indispensable element of the proper functioning of the administration of justice and the guarantee of lawfully administered punishment.

Keywords:

upbringing, punishment, resocialisation, criminal law, Poland

1. Wprowadzenie

Nowelizacja Kodeksu karnego z lipca 2022 r., która doprowadziła do likwidacji „celów wychowawczych” kary, zmusza zarówno teoretyków prawa karnego, kryminologów, jak i praktyków (zwłaszcza zajmujących się wykonywaniem kar na gruncie k.k.w.¹) do ponownej analizy, czym są owe „cele wychowawcze” i czy poczynione nowelą zmiany (pozytywnie lub negatywnie) wpłyną na filozofię karania w Polsce. Ewolucja kształtowania wychowawczych celów kary, będąca przedmiotem badań, dotychczas nie została szerszej opisana w literaturze, choć same wychowawcze cele kary były przez wiele lat tak istotnym elementem sądowego wymiaru kary. Niniejsza praca, poprzez metody historyczno-prawną oraz formalno-dogmatyczną, pozwoli prześledzić sposób kształtowania wychowawczych celów kary oraz ich znaczenia w ujęciu dyrektyw sądowego wymiaru kary w Polsce na przestrzeni lat, od pierwszych aktów prawnych i innych dokumentów podejmujących się tej problematyki do ich aktualnych rozwiązań. Celem pracy jest zatem przeglądowe ujęcie ewolucji wychowawczych celów kary w Polsce w kontekście historycznoprawnym, dzięki czemu wypełniona zostanie pewnego rodzaju „luka” w zakresie prawnokarnych rozwiązań polskiego ustawodawcy na przestrzeni wielu lat.

Powracając do przedmiotu badań, wychowawcze cele kary można uogólnić jako gwarancję dyrektyw prewencyjnych, gdzie (obok dyrektyw sprawiedliwościowych) powinny kształtować wymiar kary jako środka prawnego, który ma zarówno zapobiegać przed przestępczością, jak i wychowywać samego przestępcę². Adekwatnym odzwierciedleniem obu wskazanych funkcji prewencyjnych – zarówno wychowania, jak i zapobiegania – gwarantuje szeroko pojęta resocjalizacja. To właśnie resocjalizacja w postaci prawidłowej diagnozy osobowości sprawcy, jego warunków życia i społecznego funkcjonowania przed popełnieniem czynu oraz po jego dokonaniu stanowiła istotny element przy kształtowaniu formy kary już na etapie postępowania sądowego oraz wyroku wyznaczającego „kształt” postępowania wykonawczego. Dotychczasowy model dyrektyw sądowego wymiaru kary posiadał ponadto tzw. pozytywną prewencję ogólną, ukształtowaną przez polskiego ustawodawcę w „kształtowaniu świadomości prawnej społeczeństwa”. Utylitarny charakter ówczesnej kary zakładał, że ma ona cel w postaci różnego rodzaju pozytywnej wartości wobec skazanego (w przyszłości) oraz społeczeństwa, a nie jest ona jedynie „odpłatą” za wyrządzoną przestępstwem krzywdę³.

Zgodnie z już nieobowiązującą treścią art. 53 § 1 k.k. sąd wymierzał karę według swojego uznania, w granicach przewidzianych przez ustawę, bacząc, by jej dolegliwość nie przekraczała stopnia winy, uwzględniając stopień społecznej szkodliwości czynu oraz biorąc pod uwagę cele zapobiegawcze i wychowawcze, które ma osiągnąć w stosunku do skazanego, a także potrzeby w zakresie kształtowania świadomości prawnej społeczeństwa.

Aktualnie ten sam przepis, znowelizowany, brzmi następująco: „Sąd wymierza karę według swojego uznania, w granicach przewidzianych w ustawie, uwzględniając stopień społecznej szkodliwości czynu, okoliczności obciążające i okoliczności łagodzące, cele kary w zakresie społecznego oddziaływania, a także cele zapobiegawcze, które ma ona osiągnąć w stosunku do skazanego. Dolegliwość kary nie może przekraczać stopnia winy.”

Nowelizacja k.k. z lipca 2022 r. diametralnie przekształciła treść przepisu względem dyrektyw sądowego wymiaru kary, gdzie sąd orzekający ostatecznie nie musi już brać pod uwagę (jeśli chodzi o przedmiotowe dyrektywy prewencyjne w stosunku do skazanego) celów wychowawczych kary, a jedynie

1 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy, Dz.U. 1997 Nr 90, poz. 557 ze zm., dalej jako k.k.w.

2 M. Szerer, *Karanie a humanizm*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1964, s. 104.

3 M. Kowalewska-Łukuć, *Ogólne dyrektywy wymiaru kary*, „Prokuratura i Prawo” 2016, nr 9, s. 14.

cele zapobiegawcze, natomiast w stosunku do społeczeństwa – społeczne oddziaływanie, niemające już podstaw do kształtowania świadomości prawnej. Warto zatem odpowiedzieć na pytania, czym były oraz są owe cele wychowawcze kary i jak kształtują się one w wyniku dokonanej nowelizacji k.k., obowiązującej od 1 października 2023 r.

Dyrektywy sądowego wymiaru kary, które obowiązywały do czasu wejścia w życie nowelizacji k.k. z lipca 2022 r., składały się z kilku dyrektyw wspólnie na siebie oddziałujących: dyrektywy winy (wymierzanie kary według uznania sądu, w granicach przewidzianych przez ustawę, dolegliwość nie może przekraczać stopnia winy), dyrektywy prewencyjnego oddziaływania społecznego kary (kształtowanie świadomości prawnej społeczeństwa) oraz dyrektywy prewencji indywidualnej (cele zapobiegawcze i wychowawcze kary względem sprawcy). Wskazana wcześniej nowelizacja dokonała największych zmian na gruncie ostatnich dwóch dyrektyw, będących przedmiotem niniejszej analizy.

2. Cele wychowawcze kary (resocjalizacja)

Usunięcie przez polskiego ustawodawcę celów wychowawczych kary, wprost określanych w literaturze resocjalizacją⁴, zmusza do zdefiniowania, czym jest sama resocjalizacja (na gruncie sądowych dyrektyw wymiaru kary), a tym samym, czy nowelizacja „zlikwidowała” resocjalizację z polskiego prawa karnego. Odpowiedzi na te pytania nie są jednak w pełni oczywiste i jednoznaczne.

Jak zauważono w orzecznictwie:

idea wychowania (resocjalizacji) przez karę zakłada [...] takie dostosowanie wysokości i rodzaju kary kryminalnej do indywidualnych potrzeb sprawcy, aby przez sankcję został on „wychowany”, tj. zrozumiał naganność swojego zachowania i w przyszłości przestrzegał porządku prawnego⁵.

Resocjalizacja definiowana może być zatem jako forma procesu wychowawczego⁶, posiadająca różne ujęcia wobec sprawcy, w szczególności: modyfikacji zachowania (poprzez eliminowanie negatywnych postaw), zmiany społecznej przynależności (z roli przestępcy w człowieka „wolnego”), dokonywania przekształceń emocjonalnych, repersonalizacji, kształtowania nowych postaw, dostosowywania cech sprawcy do sytuacji życiowych w przyszłości czy „budowania” tożsamości społecznej⁷, co ostatecznie czyni osobę sprawcy przestępstwa „ponownie zsocjalizowaną, tzn. uspołecznioną, samodzielną i twórczą”⁸.

Cele wychowawcze kary, wypełniające powyżej opisaną resocjalizację, stanowiły do czasu wejścia w życie nowelizacji z lipca 2022 r. przejaw realnie oddziałującej dyrektywy prewencji indywidualnej, która od 1 października 2023 r. została usunięta przez polskiego ustawodawcę. Problematyczna jest wówczas kwestia, czy resocjalizacja w inny sposób pozostała w regulacjach prawnokarnych czy też została całkowicie „zlikwidowana” na mocy powyższej noweli k.k.

3. Cele wychowawcze kary na ziemiach polskich pod zaborami

Jak już zauważono, „resocjalizacja jest [...] działalnością praktyczną, dyktowaną przez życie społeczne od czasów najdawniejszych, tj. od czasów, kiedy spotykamy początki załączków organizacji społecznych”⁹. Tak

4 J. Kędzierski, *Niestety, ta nowelizacja może wejść w życie*, „Palestra” 2023, nr 7, s. 133.

5 Wyrok SA we Wrocławiu z dnia 14 lutego 2018 r., II AKa 11/18, LEX 2464892.

6 Postanowienie SN z dnia 6 czerwca 1989 r., WRN 12/89, LEX 20404.

7 L. Pytka, *Różne ujęcia definicji resocjalizacji*, [w:] B. Urban, J.M. Stanik (red.), *Resocjalizacja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 74–75.

8 M. Kalinowski, *Struktura procesu resocjalizacji*, [w:] B. Urban, J.M. Stanik (red.), *Resocjalizacja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 235.

9 K. Pospiszył, *Psychologiczne podstawy resocjalizacji*, [w:] B. Urban, J.M. Stanik (red.), *Resocjalizacja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 78.

też pierwsze działania w zakresie „wychowania poprawczego”¹⁰, a następnie „resocjalizacji” rozumiano wówczas jako reakcję państwa względem sprawcy przestępstwa pokazującego swoim dotychczasowym życiem, że nie przystosował się do „normatywności życia”, a przez to trzeba go „przystosować, resocjalizować”¹¹.

Już na przełomie XIX i XX w. zauważono, że kara kryminalna nie miała na celu jedynie ukarać sprawcy, tylko przede wszystkim osiągnąć jego poprawę, przygotowując go do życia na wolności. Wówczas problematyka związana z winą stanowić miała kwestię drugorzędą¹². Tak też poglądy ówczesnych znawców penitencjarystyki, głównie Fryderyka Skarbka¹³ czy Mirosława Nakwaskiego¹⁴, wprost dostrzegały, że kara nie może już pełnić roli jedynie celów zapobiegawczych i stanowić dolegliwości względem sprawcy. Ich poglądy zbliżone były wówczas do teorii głoszonych przez francuskiego penitencjarystę (a zarazem przeciwnika obowiązującego wówczas systemu celkowego) Charlesa Lucasa. To właśnie Charles Lucas podkreślał istotę kształtowania nawyków moralnych wśród skazanych. Nakwaski uzupełnił ten pogląd, zauważając, że to społeczeństwo broni się przed przestępcą i karze go, ale samo społeczeństwo, poprzez różne formy działań lub ich brak, jest jedną z przyczyn popełniania przestępstw¹⁵. W konsekwencji krytyki systemu celkowego już w 1819 r. w *Projekcie ogólnego i szczególnego polepszenia stanu i administracji więzień w Królestwie Polskim* poruszano kwestie praw i obowiązków skazanych, w tym też „unikania moralnego zepsucia”¹⁶.

Cele wychowawcze kary były ponadto istotnym punktem rozważań Juliana Ursyna Niemcewicza; kierowały się w stronę „segregacji” skazanych względem ich dotychczasowego życia¹⁷. To właśnie na próbach „poprawy” przestępców dokonał propozycji podziału ich na: skazanych pierwszy raz (tych, którzy „nie mieli siły oprzeć się chęci dokonania przestępstwa”), dopuszczających się zbrodni, „lecz zachowują pamięć cnoty” oraz „niedających znaku wstydu i mało nadziei poprawy”¹⁸.

Równocześnie istotnym poglądem w zakresie kształtowania dyrektyw prewencyjnych były, stworzone przez Aleksandra Mogilnickiego, poglądy, że nie każdy sprawca zostanie zresocjalizowany, a zatem należy zapobiegać występowaniu przestępczości poprzez działania uprzedzające¹⁹, a: „tylko ta kara jest sprawiedliwa, której zastosowanie odpowiada danym warunkom, wywiera odpowiedni wpływ, powoduje pożądane zmiany”²⁰. Jak zauważył Mogilnicki: „Kara jest lekarstwem przeciwko chorobie społecznej, zwanej przestępstwem”²¹, a przez to tych sprawców, którzy popełniają czyny zabronione „z nawyknięcia”, należy przede wszystkim izolować (nawet bezterminowo)²². Tezy te znalazły w przyszłości swoje odzwierciedlenie w represyjnym traktowaniu sprawców „z przyzwyczajenia” na gruncie k.k. z 1932 r.

Pomimo istnienia różnych dzielnic (zaborów) na terenie ziem polskich penitencjarystyka rozwijała się paralelnie wobec pojawiających się nowych teorii oraz poglądów. Rozwój polskiej penitencjarystyki zawdzięczano głównie podrójom zagranicznym, referatom na kongresach i konferencjach oraz licznym pracom

10 B. Bruchnalska, *Wychowanie poprawcze nieletnich przestępców*, „Kronika Powszechna” 1912, 3(9–10), s. 133–135, <https://bcu1.lib.uni.lodz.pl/dlibra/metadatasearch?action=AdvancedSearchAction&type=-3&val1=Title%22Kronika+Powszechna.+Tyg+odnik+spo%C5%82eczny+literacki+i+naukowy%2C+1912%2C+I%2C+T.3%2C+Nr+9%22> [dostęp: 25.01.2024].

11 B. Wróblewski, *Zarys polityki karnej*, Drukarnia „Zorza”, Wilno 1928, s. 51.

12 D. Raś, *O poprawie winowajców w więzieniach i zakładach dla nieletnich. Propozycje prawników, lekarzy, działaczy społecznych i pedagogów oraz rozwój więziennictwa do połowy XX wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2006, s. 12.

13 F. Skarbek, *Considerations generales sur le meilleur regime de prison*, Imprimerie de la Banque de Pologne, Warszawa 1842, s. 20.

14 M.in. M.H. Nakwaski, *Etudes sur les divers systemes penitentiaires et projet d'un Congres International en Suisse*, Henri Georg, Editeur, Genewa 1860, https://books.google.pl/books?id=WeAqAAAAAA&printsec=frontcover&hl=pl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false [dostęp: 29.01.2024 r.].

15 D. Raś, *O poprawie winowajców...*, s. 22.

16 Ibidem, za: M. Senkowska, *Kara więzienia w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX wieku*, Ossolineum, Wrocław 1961.

17 Por. J.U. Niemcewicz, *O więzieniach publicznych, czyli domach pokuty rzecz krótka*, N. Glücksberg, Warszawa – Krzemieniec 1818.

18 M. Czerwicz, *Więzienioznawstwo. Zarys rozwoju więziennictwa*, Centralny Zarząd Więziennictwa Ministerstwa Sprawiedliwości. Wydział Kadr i Szkolnictwa, Warszawa 1958, s. 53.

19 D. Raś, *O poprawie winowajców...*, s. 29.

20 A. Mogilnicki, *Indywidualizacja kary*, GSW, Warszawa 1900, s. 16.

21 Ibidem, s. 7.

22 Ibidem, s. 15.

naukowym. Zabory były wówczas pozytywnym aspektem w zakresie asymilowania nowych, zagranicznych propozycji i poglądów, pomimo trudności z rozwojem polskich nurtów sensu stricto²³.

Źródła stricte polskiego prawa penitencyjnego pod zaborami kształtowały się w dużej mierze na terenie Królestwa Polskiego i Księstwa Warszawskiego. Tak też w 1818 r. powstał *Kodeks Karzący Królestwa Polskiego*, zastępujący pruskie oraz austriackie akty prawne. I choć redakcją zajmował się Ksawery Potocki, będący przeciwnikiem systemu celkowego, to kodeks ten kodyfikował bardzo surowo przestępstwa (dzielące się na główne, poprawcze i policyjne) poprzez takie środki, jak kara śmierci, kara ciężkiego więzienia oraz kara więzienia warownego (skazani nosili co do zasady kajdany, pościli), a sama resocjalizacja praktycznie nie istniała. Dopiero *Projekt kodeksu postępowania karnego polskiego podług planu przez Komisję Rządową Sprawiedliwości poprawionego i zatwierdzonego* z 1820 r. zalecał humanitarne traktowanie skazanych bez szczegółowego wykazania, na jakiej płaszczyźnie miały odbywać się te zalecenia.

Od 1823 r. sąd mógł decydować w zakresie pracy skazanych, będącej wówczas formą czynnika wychowawczego przestępców. Regulacja ta była później kontynuowana (poprzez *Statut organiczny* w 1832 r.), podkreślając, że praca fizyczna u osadzonych „poprawia” ich charakter²⁴, a skuteczne wyuczenie konkretnego zawodu „było ze wszech miar pożyteczne, gdyż poza walorami wychowawczymi stwarzało możliwość uczciwego bytowania i zarobkowania na wolności”²⁵.

W 1848 r. wszedł w życie, oparty na rosyjskich regulacjach, *Kodeks Kar Głównych i Poprawczych*, który ostateczny kształt osiągnął w wyniku nowelizacji z 1897 r. To właśnie ten akt znacząco przyczynił się do rozwoju poprawczego charakteru kary względem dzieci popełniających przestępstwa, natomiast dorośli skazani jedynie na ciężką pracę fizyczną mogli osiągnąć „poprawę”.

4. Cele wychowawcze kary w II Rzeczypospolitej

Juliusz Makarewicz, prezes Sekcji Prawa Karnego Komisji Kodyfikacyjnej, czołowy karnista w międzywojennej Polsce i jeden z głównych twórców d.k.k. z 1932 r., stał na stanowisku, że kluczowym podłożem przestępczości jest biologiczna natura człowieka²⁶. Właśnie ta, szczególnie „niska”, natura ludzka stanowiła w ocenie Makarewicza przyczynę popełniania przestępstw, a zapobiec można jej tylko dzięki temu, że społeczeństwo wychowa człowieka, a nie tylko będzie go uczyć²⁷. Jak zauważał, przestępstwo miało być formą patologii społecznej, a humanitarne karanie sprawców nie dawało dobrych wyników i było niewłaściwe do innych sprawców niż nieletni oraz chorzy psychicznie²⁸. Mając to na uwadze, dokonano podziału przestępców na: nieletnich (z problemami charakteru, brakiem wychowania i umiejętności w życiu społecznym), zawodowych (mających tak silne skłonności do przestępczości, że tylko surowa kara może być względem nich skuteczna), anormalnych (niepoczytalnych, gdzie zastosowane będą tylko środki zabezpieczające) i częściowo anormalnych²⁹.

W wyniku prowadzonych dyskusji powstał Kodeks karny z 1932 r.³⁰, stanowiący wówczas „ponadczasowy” akt prawny, łączący w sobie dwie wykładnie: szkoły klasycznej prawa karnego (na gruncie zasady subiektywizmu i zindywidualizowanej kary) oraz szkoły pozytywnej prawa karnego (na gruncie ochrony przed przestępczością)³¹. Prawodawca polski wprowadził w nim, co nie miało miejsca na gruncie poprzednich, „zaborczych” aktów prawnych, liczne humanitarne założenia. Tak też w art. 13 d.k.k. z 1932 r. ustalono, że zbrodnię można popełnić tylko umyślnie, w art. 18 d.k.k. skodyfikowano „postępowanie w znacznym stopniu

23 D. Raś, *O poprawie winowajców...*, s. 40.

24 J. Kulbaka, *Wieżniennictwo w Królestwie Polskim w I połowie XIX w. ze szczególnym uwzględnieniem Kodeksu Karzącego z 1818 roku*, „Resocjalizacja Polska” 2021, nr 22, s. 73.

25 J. Kulbaka, *Wieżniennictwo w Królestwie Polskim...*, s. 74.

26 J. Makarewicz, *Zbrodnia i kara*, Wydawnictwo H. Altenberg, Lwów 1922, s. 70–74.

27 D. Raś, *O poprawie winowajców...*, s. 68.

28 Ibidem, s. 69.

29 J. Makarewicz, *Zbrodnia i kara...*, s. 78.

30 Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny, Dz.U. 1932 Nr 60, poz. 571, dalej jako d.k.k. z 1932 r.

31 D. Raś, *O poprawie winowajców...*, s. 70–71.

ograniczone”, a w art. 17 d.k.k. – pełną niepczytalność. Wprowadzono także, w rozdziale XII, możliwość stosowania zamiast kar środków zabezpieczających, natomiast wobec „trzykrotnego” recydywisty, sprawy zawodowego albo z nawykniienia ustalano karę umieszczenia w zakładzie dla niepczprawnych (art. 84 d.k.k.).

Na gruncie prowadzonych badań kluczowa jest jednak treść art. 54 d.k.k. z 1932 r., gdzie ustawodawca zawarł ówczesne dyrektywy sądowego wymiaru kary. Wskazano wówczas, że „sąd wymierza karę według swego uznania, zwracając uwagę na pobudki oraz sposób działania przestępcy”. A w oparciu o już istniejący wtedy Regulamin więzienny z dnia 20 czerwca 1931 r. wprowadzono na terenie państwa polskiego penitencjarny system progresywny³². Podobnie też czynili ówczesznie inni ustawodawcy – m.in. we Włoszech (kodeks karny z 1930 r.), Danii (kodeks karny z 1930 r.) czy Szwajcarii (kodeks karny z 1937 r.).

Problematiczna celowość kary opierała się głównie na winie oraz odpowiedzialności sprawcy. Sama kara musiała mieć zatem konkretny cel³³. Ogromny wkład w poprawczę działania względem skazanych poczynił zatem Edward Neymark, który potwierdzał, że przestępstwo jest formą zjawiska społecznego, ale przyczyny przestępczości są indywidualne wobec sprawcy (np. młody wiek, „niedorozwój moralny”, alkoholizm, „nałogi seksualne” czy brak wychowania społecznego). Porównywał zatem więzienie do szpitala, gdzie sprawcę przestępstwa umieszcza się, aby został zdiagnozowany i wyleczony³⁴. Podkreślał on wychowawczy charakter kary, nie zawsze mogący być zrealizowany poprzez pracę fizyczną skazanego.

Podobny pogląd został zaprezentowany w 1925 r. przez Leona Rabinowicza, wskazującego, że „niezbędnym jest, aby wszyscy więźniowie [...] byli poddawani badaniu fizycznemu i psychicznemu przez lekarzy specjalnie wykwalifikowanych, i aby odpowiednie urządzenia zainstalowane zostały w zakładach. Tego rodzaju system badań przyczyni się do określania biologicznych i społecznych przyczyn przestępczości i do ustalenia właściwego traktowania więźnia”³⁵. Pomimo wzrostu przestępczości w II Rzeczypospolitej i krytyce kryminologii przez Tadeusza Kuczmę środowiska prawnicze stały na oficjalnym stanowisku, że kara ma mieć charakter humanitarny, poprawczy poprzez różne metody wychowywania skazanych (zarówno nieletnich, jak i dorosłych), uwzględniając przy tym społeczne czynniki towarzyszące przestępczości przed popełnieniem czynu.

Wielu polskich uczonych okresu międzywojennego stawalo na stanowisku, że wychowanie przestępców jest adekwatniejsze od ich surowszego karania. Zasadne jest więc przytoczenie słów Jerzego Władysława Śliwowskiego, że „podstawą i celem prawa penitencjarnego jest wychowanie przestępcy i zabezpieczenie społeczeństwa”³⁶. Tak samo uważał też Bronisław Wróblewski, który wśród takich celów kary jak: odwet, podtrzymywanie autorytetu normatywnego, zadośćuczynienie społeczne i izolacja przestępcy podkreślał poprawę moralności sprawcy, co mogło wówczas być, w jego ocenie, istotne „w walce z przestępczością, szczególnie [...] powrotną”³⁷.

Działalność Wróblewskiego często wskazuje się w literaturze w taki sposób, że „podkreślał [on] cel wychowawczy [...] więzienia, powołując się przy tym na doświadczenia państw zachodnich”³⁸, gdzie jedynym słusznym celem kary powinno być nastawienie na wychowywanie skazanych. Stał nadto na stanowisku dostosowania pracy więziennej do skazanego (a nie – jak dotychczas – że było to odwrotne) i otrzymywania wynagrodzenia za tę pracę. Jak zauważono, „prawo karne w koncepcji szkoły humanistycznej przyjmuje treść i formę pedagogiki, posilkującej się karą kryminalną jako swoistym środowiskiem wychowawczym”³⁹, realizowanym następcząco:

32 Ibidem, s. 70–71.

33 M.in. O. Bielawski, *O zbrodni i zbrodniarzu. Szkic kryminologiczny*, Wydawnictwo „Nowiny Psychjacyjne”, Gniezno 1928.

34 Por. E. Neymark, *Zarys etiologii kryminalnej. Wykłady w Centralnej Szkole dla urzędników administracji więziennej Ministerstwa Sprawiedliwości*, Zakłady Graficzne Pracowników Drukarskich, Warszawa 1925.

35 L. Rabinowicz, *Współczesna ewolucja antropologii kryminalnej*, Biblioteka Prawnicza, Warszawa 1934, s. 31.

36 D. Raś, *O poprawie winowajców...*, s. 83; za: J.W. Śliwowski, *Narodziny prawa penitencjarnego*, [w:] „Gazeta Sądowa Warszawska” 1934, nr 44, s. 649–653.

37 B. Wróblewski, *Wstęp do polityki kryminalnej*, Księgarnia Stowarzyszenia Nauczycielstwa Polskiego, Wilno 1922, s. 185.

38 D. Raś, *O poprawie winowajców...*, s. 84.

39 B. Wróblewski, *Prawo karne a moralność. Szkoła humanistyczna prawa karnego*, Drukarnia „Gazety Administracji i Policji Państwowej”, Warszawa 1927, s. 33.

Przez wychowanie rozwojowe rozumie wychowanie takiego rodzaju, które by z przedmiotu oddziaływania uczyniło nie jednostkę bierną, posiadającą określony zasób natłoczonych wiadomości, ale jednostkę czynnosamodzielną, rozwiniętą pod względem moralnym i społecznym⁴⁰.

Zatem to osoba Bronisława Wróblewskiego w największej mierze przyczyniła się do rozwoju wychowawczych celów kary, mających później swoje odzwierciedlenie w pedagogice, psychologii, socjologii, polityce kryminalnej, a ostatecznie prawie karnym. Istotnym elementem, przyczyniającym się do utrwalenia takich działań względem skazanych, była poprawa sytuacji osadzonych w zakładach karnych, gdzie „brak jest nieomal wszystkiego, co mogłoby wpłynąć wychowawczo na przestępcę”⁴¹.

Wraz z dynamicznym rozwojem badań kryminologicznych sądy polskie coraz silniej akcentowały, że przy wymierzaniu kary względem sprawcy należy brać pod uwagę jego „dobro”, a poprzez niewłaściwe umieszczenie w więzieniu można przyczynić się do jego większej demoralizacji czy recydywy⁴². Poglądy te wprost wskazał J. Śliwowski w „Gazecie Sądowej Warszawskiej”: „Rodzi się myśl o wychowawczości kary więziennej, tzn. wykonania jej w ten sposób, aby przestępca po wykonaniu tej kary »więcej niebezpieczeństwa dla społeczeństwa nie przedstawiał« ”⁴³.

W związku z tym, że Sejm powołał w 1924 r. specjalną komisję do zbadania stosunków w więzieniach RP, sprawdzano wówczas bardzo słabą sytuację osadzonych, co doprowadziło do dyskusji pomiędzy parlamentarzystami, dążącymi do wprowadzenia humanitarnego traktowania przestępców w zakładach karnych. Jak zauważył wówczas poseł Zygmunt Piotrowski:

Okrucieństwem i srogością nie poprawi się zbrodniarza. W państwie dobrze urządzonym mało jest kar, bo mało jest zbrodniarzy. Prawodawcy winni więcej dbać o zapobieganie zbrodniom niż o ich ukaranie⁴⁴.

W 1933 r., w konsekwencji sejmowej dyskusji oraz ministerialnego projektu ustawy o organizacji więziennictwa z 1925 r., powstała praca Józefa Loosa, wskazująca, że „założenia polityki kryminalnej w Polsce to odstraszyć, wychować, lecz w praktyce pozostaje to pierwsze”⁴⁵. Podkreślił wówczas niekorzystne skutki przeludnienia więzień, fikcję stosowania humanitarnego Regulaminu⁴⁶ z 1931 r., brak edukacji ponad połowy skazanych, a najważniejsze: krytykę pracy zakładowej jako środka wychowawczego, gdzie sam wskazał, że więzienia „stosują na oślep systemy wychowawcze urągające pojęciom działalności wychowawczej”⁴⁷. Sam Loos nadto stworzył adekwatną na tamte czasy propozycję wychowywania skazanych poprzez „taki system wychowawczy, który by w pierwszym rzędzie czynników wychowawczo-poprawczych postawił podniesienie poziomu kultury i oświaty [...] oraz zabezpieczył każdemu opuszczającemu [więzienie – przyp. S.T.] możliwość pracy”⁴⁸. Powyższe działania ówczesnego polskiego prawodawcy doprowadziły do tego, że d.k.k. z 1932 r., zwany współcześnie „kodeksem Makarewicz”, posiadał humanitarne założenia względem kary oraz sprawców przestępstw. W konsekwencji do Kodeksu karnego już w 1933 r. wprowadzono w zakładach karnych szczegółowe badania antropologiczno-kryminalne sprawców.

40 B. Wróblewski, *Zarys polityki...*, s. 12.

41 A. Ettinger, *Zbrodniarz w świetle antropologii i psychologii*, Księgarnia F. Hoesicka, Warszawa 1924, s. 187.

42 M.in. S. Batawja, *Wstęp do nauki o przestępcy. Zagadnienie skłonności przestępczych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Wrocław 1931; W. Wolter, *Kryminologia a prawo karne*, „Archiwum Kryminologiczne” 1933, 1(2), s. 163–169.

43 J. Śliwowski, *Narodziny prawa penitencjarnego*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1934, nr 44, s. 649.

44 D. Raś, *O poprawie winowajców...*, s. 168; za: Fragment wypowiedzi Z. Piotrowskiego, [w:] *Oskarżam*. Mowa na 279. posiedzeniu Sejmu podczas debaty nad sprawozdaniem Komisji do zbadania stosunków w więzieniach, Warszawa 1926.

45 J. Loos, *Więzienia w Polsce. Cyfry i fakty. Wstęp*, Polska Liga Obrony Praw Człowieka, Warszawa 1933, s. 30.

46 Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 czerwca 1931 r. w sprawie regulaminu więziennego, DzURP z 1931 Nr 71, poz. 577.

47 J. Loos, *Więzienia w Polsce...*, s. 69.

48 Ibidem, s. 41.

Prognozowane dążenie do poprawy polskiego więziennictwa postrzegano wtedy także dość sceptycznie, zauważając, że „z oprawcy lub zwykłego klucznika, dozorca więzienny przekształcić ma się w wychowawcę”⁴⁹, tworząc tym samym stanowisko, iż „trzeba wprowadzić do więzienia odpowiednie organa poprawcze lub uspołeczniające i one to muszą zająć się trudną i odpowiedzialną pracą poprawienia więźnia”⁵⁰.

Wówczas postulowano nad wprowadzeniem do polskich więzień wychowawców osadzonych oraz pedagogów czuwających nad ich „poprawą”. Podkreślano też rolę pracowników zakładów karnych, definiowanych jako służba penitencyjna, „zwiększona o element wychowania poprawczego”⁵¹.

Z końcem dwudziestolecia międzywojennego, w 1939 r., pojawiło się w Polsce przetłumaczone dzieło Quintiliano Saldana, zatytułowane *Nowa kryminologia* z 1929 r. W pracy tej ujednolicono ówczesne stanowisko Międzynarodowego Towarzystwa Prawa Karnego, że kluczowe jest pragmatyczne ujęcie kary, opartej na moralności, adekwatnej praktyce karnej, skutecznej formie ochrony społecznej oraz „pedagogice poprawczej” skazanych⁵².

Powyższy rys historyczny ukazuje zatem, że w okresie międzywojennej Polski nauka prawa karnego oraz innych dziedzin wiedzy o przestępstwie (np. kryminologia, penologia) znacząco podkreślały wartość wychowawczego (poprawczego) podejścia do skazanych – zarówno młodocianych, jak i dorosłych skazanych. Wykształcona na gruncie obowiązujących wtedy przepisów prawa pedagogika więzienna dawała szansę skazanym na ich poprawę i powrót do społeczności na wolności, w przeciwieństwie do chorych psychicznie, wobec których stosowano szeroko pojęte środki zabezpieczające (wówczas jedynie izolacyjne)⁵³. Wyniki prowadzonych badań oraz nastawienie ówczesnych rządzących w Polsce trafnie podsumował poseł Władysław Uziębło:

dziś cały penitencjaryzm opiera się na tej zasadzie, że trzeba przestępcę poprawić, a w tym kierunku nie ma żadnej działalności w więzieniach polskich, oprócz nauczania pisania, czytania i rachunków⁵⁴.

5. Cele wychowawcze kary w prawie karnym PRL

Po drugiej wojnie światowej polska penitencjarystyka przeżywała trzy czasokresy przemian: od 1944 do 1956 r., od 1956 do 1968 r. i od 1968 do 1989 r.

Właśnie pierwszy okres penitencjarystyki PRL spowodował diametralne wyhamowanie względem wychowawczych celów kary. Więziennictwo polskie od 1944 r. należało do resortu bezpieczeństwa publicznego, a później, już jako część Departamentu Więziennictwa i Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, stało się zmilitaryzowaną jednostką Funkcjonariuszy Służby Więziennej⁵⁵. W czasie kształtowania się instytucji państwowych PRL w okresie powojennym ideologia narzuciła postrzeganie przestępców jako politycznych i niebezpiecznych „wrogów narodu”⁵⁶.

Sytuacja związana z postrzeganiem skazanych unormowała się ostatecznie dopiero po śmierci Stalina w 1953 r. W 1956 r. natomiast rozpoczęto tworzenie nowego, socjalistycznego systemu penitencyjnego,

49 Por. L. Rabinowicz, *Czy istnieje postęp w dziedzinie więziennictwa i jakie stąd wypływają wnioski dla pedagogiki więziennej?*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1933, nr 8, s. 35 i nast.

50 L. Rabinowicz, *Podstawy nauki o więziennictwie*, Drukarnia Gebethner i Wolff, Warszawa 1933, s. 243.

51 D. Raś, *O poprawie winowajców...*, s. 204, za: „W Służbie Penitencyjnej” 1936, nr 1.

52 Q. Saldana, *Nowa kryminologia*, Główna Księgarnia Powszechna, Łódź 1939, s. 123.

53 D. Raś, *O poprawie winowajców...*, s. 82.

54 *Więzienia polskie w świetle dyskusji sejmowej: przemówienia posłów Tbugutta, Jeremicza, Inslera, min. Piechockiego, posłów Uziębły, Sobolewskiego, Zwierzyńskiego, Ballina i Prystupy, wygłoszone na posiedzeniach sejmowych w dn. 22, 23, 24 II 1926 r. w dyskusji nad sprawozdaniem Komisji dla Zbadania Więzień*, Komunistyczna Frakcja Poselska, Warszawa 1926, s. 63.

55 R. Szczepanik, *Trudności w pracy wychowawcy więziennego w PRL na łamach „Gazety Penitencyjnej”*, „Resocjalizacja Polska” 2012, nr 3, s. 303.

56 R. Szczepanik, *Trudności w pracy wychowawcy...*, s. 301.

opartego częściowo na wytycznych II RP, co utożsamiać można z rozpoczęciem się drugiego okresu (zwanego też „odwilżą” czy „destalinizacją”).

Należy podkreślić, że w tym czasie nadal obowiązywały takie źródła prawa, jak: dekrety Naczelnika Państwa z 8 lutego 1919 r. (w sprawie tymczasowych przepisów więziennych) i z 7 lutego 1919 r. (o organizacji okręgowych dyrekcji więziennych), Regulamin Więzienny z 20 czerwca 1931 r., ustawa z 26 lipca 1939 r. o organizacji więziennictwa oraz Kodeks karny z 1932 r. Pomimo licznych „starych” rozwiązań normatywnych ówczesne władze stały na stanowisku, że polska penitencjarystyka odnosi liczne sukcesy w zakresie wykształcenia funkcjonariuszy SW, wzrostu ich doświadczenia wobec skazanych, a sami skazani ulegają skutecznej resocjalizacji i odnajdują się w społeczeństwie po odbyciu kary. Oczywiście stanowiska te były w dużej mierze nieprawdziwe, co udowodniono w literaturze lat 90. XX w. oraz współczesnymi publikacjami⁵⁷.

Przełomowym czasem okazały się lata 60. XX w., kiedy to komunistyczna władza PRL zaczęła podzielać humanitarne traktowanie sprawców przestępstw oraz dostrzegła istotny walor w celach ideologiczno-wychowawczych kary, gdzie wówczas miały przywrócić sprawcę do społeczeństwa jako zwykłego obywatela⁵⁸, a samo więziennictwo jako instytucja zostało włączone do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych jako Centralny Zarząd Więziennictwa, a później (w 1956 r.) do Ministerstwa Sprawiedliwości.

W 1955 r. zastąpiono przedwojenny Regulamin z czerwca 1931 r. nowym Regulaminem Więziennym⁵⁹ z października 1955 r., gdzie zliberalizowano podejście służby wobec skazanych, z wyjątkiem jedynie więźniów-śledczych⁶⁰. Cele ideologiczno-wychowawcze kary miały na jego podstawie podkreślać istotność świadomości politycznej skazanych, ponieważ ówczesne

zakłady karne mają szczególne zadanie socjalistycznego wychowania skazanych, a nie sposób sobie wyobrazić realizacji tego zadania bez rozwijania wśród więźniów pracy ideowo-wychowawczej⁶¹.

Działania te wyraźnie zarysowały także podział wśród służb więziennych:

ci z ochrony odpowiedzialni są za bezpieczeństwo zakładu [...], a ci z pionu penitencyjnego za pracę wychowawczą. Zamiast integracji w dobrym tego słów znaczeniu i współdziałania, dzieje się tak, jak w przysłowiu; każdy sobie...⁶²,

będący później istotnym elementem krytyki wśród naukowców. Jak zauważył J.M. Stanik, takim rozwiązaniem wprowadzono do więzień „atmosferę obłudy i zakłamania wyczuwalną szczególnie przez więźniów młodocianych [...], co wytrąca z rąk penitencjarystów ważki argument pedagogiczny, jakim jest jednakowo przez wszystkich widziana troska o przygotowanie wychowanków do uczciwego, pozbawionego obłudy i cwaniactwa życia w społeczeństwie wolnościowym”⁶³. Problematyka wychowawczego oddziaływania ówczesnej kary względem skazanych była oparta na kilku czynnikach: zbyt dużej liczbie skazanych przypadających na jednego wychowawcę, braku kompetencji albo właściwego wykształcenia samych wychowawców, konfliktach

57 M.in. R. Szczepanik, *Społeczno-polityczne determinanty postępowania z osobami pozbawionymi wolności w Polsce okresu minionego półwiecza. Implikacje dla praktyki resocjalizacji penitencyjnej*, „Przegląd Badań Edukacyjnych” 2009, nr 9, s. 173–196; K. Bedyński, *Kształcenie zawodowe funkcjonariuszy Więziennictwa w latach 1944–1989*, [w:] *Nabor i szkolenia funkcjonariuszy Służby Więziennej w polskim systemie penitencyjnym*, Centralny Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej, Kalisz 1995, s. 14–32.

58 R. Szczepanik, *Trudności w pracy...*, s. 307.

59 Regulamin Więzienny. Wyciąg z zarządzenia nr 205/55 Ministra Spraw Wewnętrznych z 21 października 1955 r. w sprawie regulaminu więziennego z uwzględnieniem zmian i uzupełnień wprowadzonych zarządzeniami Ministra Sprawiedliwości: nr 67/57 z 17 czerwca 1957 r., nr 25/58 z 12 kwietnia 1958 r., nr 4/59 z 30 września 1959 r., nr 9/61 z 10 lutego 1961 r., nr 16/62 z 7 lutego 1962 r., nr 12/63 z 8 marca 1963 r.

60 A. Kurek, *Księgozbiory więzienne i czytelnictwo w polskich zakładach penitencyjnych*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2009, nr 62–63, s. 144.

61 Zob. J. Morawski, *Czy praca KO wystarcza?*, „Gazeta Penitencyjna” 1968, nr 63, s. 82.

62 Zob. A. Osmański, *Gdyby nie spostrzegawczość wychowawcy*, „Gazeta Penitencyjna” 1970, nr 102, s. 80 i nast.

63 J.M. Stanik, *Wszyscy jesteśmy wychowawcami*, „Gazeta Penitencyjna” 1968, nr 58, s. 3.

po między pracownikami więzień, natomiast kwestia samych wychowanków nie była wówczas jakimkolwiek problemem z wyjątkiem ewentualnych buntów zakładowych, nasilonych szczególnie w latach 80. XX w.

Zmiany normatywne PRL doprowadziły ostatecznie do zastąpienia „kodeksu Makarewicza” Kodeksem karnym⁶⁴ z 1969 r., gdzie w art. 50 skodyfikowano dyrektywy wymiaru kary. Treść tego przepisu, zwłaszcza w art. 50 § 1 d.k.k. z 1969 r., brzmiała: „Sąd wymierza karę według swego uznania, w granicach przewidzianych w ustawie, oceniając stopień społecznego niebezpieczeństwa czynu i biorąc pod uwagę cele kary w zakresie społecznego oddziaływania oraz cele zapobiegawcze i wychowawcze, które ma ona osiągnąć w stosunku do skazanego”.

Powyższym przepisem polski prawodawca PRL podkreślił znaczenie celów wychowawczych kary, dotychczas niejednoznacznie określonych w ustawie prawnokarnej. Jak zauważono: „Przez cele zapobiegawcze i wychowawcze [...] rozumie się tzw. prewencję szczególną. Zapobieżenie jest pojęciem szerszym od wychowania, obejmuje również izolację lub uniemożliwienie skazanemu w inny sposób popełnienia w przyszłości przestępstw [...]. Każde wychowywanie (reedukacja, resocjalizacja) jest formą oddziaływania zapobiegawczego”⁶⁵. Można zatem dostrzec, że cele zapobiegawcze i cele wychowawcze kary wzajemnie na siebie oddziałują, jeśli razem występują w danym akcie prawnym. Jak ponadto zauważyli komentujący:

kodeks mówi o celach zapobiegawczych i wychowawczych, nie przeciwstawiając sobie tych celów, które z reguły realizowane są równolegle, i wskazując jedynie na różne aspekty oddziaływania indywidualnego. W wypadkach krańcowych celem zapobiegawczym będzie czasowa izolacja skazanego [...], celem zaś wychowawczym wdrożenie do pełnego respektowania porządku prawnego⁶⁶.

Rozwiązania te współczesna literatura ocenia jako konsekwencje uchwał Kongresów ONZ wobec przestępczości⁶⁷, co miało zmniejszyć środki izolacyjne i uzupełnić środki probacyjne⁶⁸, które ostatecznie doprowadzić miały do readaptacji społecznej wobec sprawców przestępstw⁶⁹.

Nową regulacją karną, tak „rozbudowaną” o resocjalizacyjny charakter polityki kryminalnej, ówczesny polski prawodawca stworzył także dodatkowe środki oddziaływania postpenitencjarnego: nadzór ochronny oraz przystosowanie społeczne⁷⁰. Rozwiązania te w opinii ówczesnej doktryny nie przyniosły zamierzonego efektu i dalej były raczej formą dolegliwej kary niż prewencji⁷¹. Sami pracownicy ówczesnej Służby Więziennej wskazywali, że „resocjalizacja w tym przypadku jest parodią”⁷². Z powodu nieskuteczności narzędzia te zostały zniesione w 1990 r. wraz z tzw. zmianą ustrojową⁷³.

Problemy polskiego więziennictwa na przełomie zmian ustrojowych w Polsce w 1989 r. były spowodowane tym, że więźniowie domagali się od „nowej” władzy amnestii. Gdy jednak polski parlament ogłosił amnestię, nie objęła ona większości recydywistów⁷⁴.

6. Cele wychowawcze kary w III Rzeczypospolitej

Po wyborach w czerwcu 1989 r. więziennictwo polskie zmagало się z licznymi trudnościami pozostawionymi po Polsce „Ludowej”. Najbardziej zauważalnym elementem były socjalistyczne, ukierunkowane ideologicznie

64 Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny, Dz.U. 1969 Nr 13, poz. 94, zwany dalej d.k.k. z 1969 r.

65 I. Andrejew, W. Świda, W. Wolter, *Kodeks karny z komentarzem*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1973, s. 229.

66 Ibidem, s. 232.

67 M.in. O. Górniok (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, LexisNexis, Warszawa 2004, s. 105.

68 M. Cieślak, *Polskie prawo karne. Zarys systemowego ujęcia*, Wydawnictwo Prawnicze PWN, Warszawa 1995, s. 435.

69 K. Buchała, A. Zoll, *Kodeks karny. Część ogólna*, Wolters Kluwer, Kraków 1998, s. 105.

70 I. Niewiadomska, *Osobowościowe uwarunkowania skuteczności kary pozbawienia wolności*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007, s. 127.

71 M. Cieślak, *Polskie prawo karne...*, s. 466.

72 Dane z materiałów Archiwum Aresztu Śledczego w Łodzi; za: K. Soboniski, *Przemiany polskiego więziennictwa w minionym pięćdziesięcioleciu na przykładzie historii Aresztu Śledczego w Łodzi*, Fundacja Pedagogium, Łódź 2009, s. 121.

73 Ustawa z 23 lutego 1990 r. – o zmianie Kodeksu karnego i niektórych ustaw, Dz.U. 1990 Nr 14, poz. 84.

74 B. Musidlowski, *Zbirowe wystąpienia osób pozbawionych wolności w latach osiemdziesiątych*, [w:] *Biuletyn RPO*, 32, *Materiały. Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa*, cz. 2, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 1997, s. 248–271.

przepisy prawa karnego, które nie mogły adekwatnie funkcjonować w „nowej” rzeczywistości, zwłaszcza w przypadku, gdy Polska dążyła do członkostwa w strukturach demokratycznej wspólnoty państw europejskich. Od wyborów do 1993 r. nowa władza dokonała wymiany znacznej kadry Służby Więziennej⁷⁵.

Kluczową rolę co do reform współczesnego więziennictwa w Polsce odegrał wówczas płk Paweł Moczydłowski, zaznaczający, że:

w Polsce wybrano model więziennictwa prospołecznego, zapobiegającego demoralizacji skazanych, przygotowującego ich do pomyślnej reintegracji społecznej. Koncepcja ta zakładała m.in. [...] dążenie do normalnych stosunków społecznych w zakładach karnych, redukcja napięć psychicznych, eliminowanie niepotrzebnych ograniczeń dotyczących więźniów, ułatwianie szerokich kontaktów z wolnym społeczeństwem⁷⁶.

Uogólniając tę wypowiedź, wszystkie cele kary wobec osoby skazanego ograniczały się do tego, że miały „poprawiać, wychowywać i leczyć”⁷⁷. Było to jednak bardzo skomplikowane działanie ze względu na wciąż obowiązujący d.k.k. z 1969 r.

Niebagatelne znaczenie odegrała zatem istotna zmiana normatywna w 1997 r., gdy uchwalono nową Konstytucję RP⁷⁸, Kodeks karny⁷⁹ i Kodeks karny wykonawczy⁸⁰. W art. 53 k.k. z 1997 r. wskazano zatem, że sąd wymierza karę według swojego uznania, w granicach przewidzianych przez ustawę, bacząc, by jej dolegliwość nie przekraczała stopnia winy, uwzględniając stopień społecznej szkodliwości czynu oraz biorąc pod uwagę cele zapobiegawcze i wychowawcze, które ma osiągnąć w stosunku do skazanego, a także potrzeby w zakresie kształtowania świadomości prawnej społeczeństwa.

Znacząca liberalizacja kar i środków karnych dotyczyła wielu istotnych kwestii co do wychowawczych jej aspektów, m.in. prawodawca rozszerzył prawa skazanych czy wprowadził ustawowe prawo do sądowej kontroli decyzji zakładów karnych, rozszerzył możliwość stosowania warunkowego zawieszenia wykonania kary, uregulował kwestię warunkowego przedterminowego zwolnienia z odbywanej kary i uspołeczniono zakłady karne⁸¹. Resocjalizacja skazanych nie była zatem dokonywana „na pokaz”, a jako konkretne działanie, poprawiające sytuację skazanych i kondycję współczesnego więziennictwa w Polsce.

Ponad dwie dekady obowiązywania k.k. z 1997 r. gwarantowały legislacyjną stabilność dyrektyw sądowego wymiaru kary, co podkreślano w dotychczasowej literaturze⁸². Pierwsza próba ingerencji polskiego prawodawcy w wychowawcze cele kary została jednak zaproponowana w Rządowym projekcie ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw⁸³, co wywołało podjęcie dyskusji wokół istotności oraz znaczenia wychowawczych celów kary jako dyrektywy sądowego wymiaru kary. W projekcie tym projektodawca wskazał, że zapobiegawcze cele kary zawierają w sobie jej cele wychowawcze, co miało potwierdzać wówczas diametralną modyfikację art. 53 k.k. Wywołana projektem dyskusja dostrzegła jednak stanowisko aktualnego wówczas orzecznictwa, gdzie wskazywano wprost:

kara oprócz dolegliwości powinna także spełniać cele zapobiegawcze i wychowawcze. Ma za zadanie zapobiegać powrotowi sprawcy do przestępstwa oraz kształtować właściwe postawy

75 T. Szymanowski, *Przemiany systemu penitencjarnego w Polsce*, Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 1996, s. 17.

76 Ibidem, s. 17.

77 W. Ambrozik, *Pedagogika resocjalizacyjna. W stronę uspołecznienia systemu oddziaływań*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2016, s. 49.

78 Konstytucja RP z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483.

79 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Dz.U. 1997 Nr 88, poz. 553 ze zm.

80 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy, Dz.U. 1997 Nr 90, poz. 557 ze zm.

81 Uzasadnienie rządowego projektu kodeksu karnego, Warszawa 1997, s. 150.

82 Zob. m.in. W. Wróbel, *Drogi i bezdroża prawa karnego*, „Państwo i Prawo” 2007, nr 9, s. 3; P. Kardas, J. Giezek, *Nowa filozofia karaní, czyli o założeniach i zasadniczych elementach nowelizacji kodeksu karnego*, „Palestra” 2015, nr 7–8, s. 10–24.

83 Druk sejmowy nr 3451 z 14 maja 2019 r., <https://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/0/996CE307123D03FEC12583FA-0069E8F2/%24File/3451.pdf> [dostęp: 29.01.2024].

w społeczeństwie. Oczywistym przy tym jest, iż wychowanie sprawcy nie jest tożsame z pobłażaniem jemu i koniecznością wymierzenia kary łagodnej, gdyż w określonych sytuacjach to właśnie kara izolacyjna odpowiednio wymierzona spełnia nie tylko rolę odwetu za popełnione przestępstwo, ale jest też czynnikiem wychowawczym, pozwalającym na uzmysłowienie sprawcy nie tylko faktu nieopłacalności łamania prawa, ale i związanych z tym konsekwencji⁸⁴.

Kontrowersje merytoryczne wokół projektu spowodowały, że prezydent skierował go do Trybunału Konstytucyjnego, co doprowadziło do uznania dokumentu, 14 lipca 2020 r., jako niezgodnego z Konstytucją RP. Wersja przepisu utrzymywała się zatem w danym brzmieniu do 30 września 2023 r. włącznie, czyli do dnia poprzedzającego wejście w życie nowelizacji k.k. z lipca 2022 r.

Zgodnie z obowiązującym art. 67 § 1–3 k.k.w. samo wykonywanie kary pozbawienia wolności ma na celu wzbudzanie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądaných postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego i tym samym powstrzymania się od powrotu do przestępstwa. Dla osiągnięcia tego celu prowadzi się zatem zindywidualizowane oddziaływanie na skazanych w ramach określonych w ustawie systemów wykonywania kary, w różnych rodzajach i typach zakładów karnych. W oddziaływaniu na skazanych, przy poszanowaniu ich praw i wymaganiu wypełniania przez nich obowiązków, uwzględnia się przede wszystkim pracę, zwłaszcza sprzyjającą zdobywaniu odpowiednich kwalifikacji zawodowych, nauczanie, zajęcia kulturalno-oświatowe i sportowe, podtrzymywanie kontaktów z rodziną i ze światem zewnętrznym oraz środki terapeutyczne.

7. Cele wychowawcze kary wobec nowelizacji k.k. z lipca 2022 r.

Nowelizacja k.k. z lipca 2022 r., która weszła w życie z dniem 1 października 2023 r., zakładała zmianę na gruncie dyrektyw sądowego wymiaru kary, co ponownie rozpoczęło dyskusje nad kwestiami wychowawczymi celów kary. Jak zauważył projektodawca:

przemodelowanie treści art. 53 § 1 k.k. w zakresie sądowych dyrektyw wymiaru kary, przez odmienne określenie dyrektywy prewencji ogólnej oraz podkreślenie jej równorzędnego charakteru z dyrektywą prewencji indywidualnej (szczególnej)⁸⁵.

Skutkowało to likwidacją celów wychowawczych kary i zastąpienia kształtowania świadomości prawnej społeczeństwa społecznym oddziaływaniem. Jak zauważono w uzasadnieniu:

dotychczasowe brzmienie art. 53 § 1 k.k. w odniesieniu do dyrektywy prewencji ogólnej wyrażonej w postaci „potrzeby w zakresie kształtowania świadomości prawnej społeczeństwa” nawiązuje do koncepcji prewencji generalnej pozytywnej, a więc nakierowanej na umacnianie świadomości obowiązywania norm prawnych w społeczeństwie, nieuchronności sankcji karnej i w związku z tym nieopłacalności naruszania norm prawno-karnych. Takie określenie celów generalnoprewencyjnych stanowić miało – zdaniem twórców Kodeksu – odrzucenie rozwiązania przyjętego na gruncie poprzedniego Kodeksu karnego, w którym określenie „społeczne oddziaływanie kary” rozumiane było zarówno jako odstraszenie, jak i wychowywanie społeczeństwa. Oczekiwanie, że kara zostanie pozbawiona swojej odstraszałej funkcji i traktowana będzie wyłącznie jako środek społecznej integracji, który prowadzi do akceptacji norm prawnych i w rezultacie do zmiany zachowań społecznych, zdaje się być przejawem czysto idealistycznej aksjologii, nieprzystającej do rzeczywistości. Nie negując oddziaływa-

84 Wyrok SA we Wrocławiu z dnia 10 kwietnia 2018 r., II AKa 59/18, LEX 2501269.

85 *Uzasadnienie do projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw*, Druk sejmowy nr 2024 z 22 lutego 2022 r., s. 17.

nia na procesy motywacyjne potencjalnych sprawców przestępstwa przez nieuchronność kary, nie należy zarazem dezawuować faktu, że przynajmniej w stosunku do części z nich kształtowanie świadomości prawnej następuje również przez jej surowość, wpływając w ten sposób na „nieopłacalność” popełniania danej kategorii przestępstw. Wskazywano również w doktrynie, że „oczywiście trudno zaprzeczyć, że wyeliminowanie negatywnego aspektu prewencji generalnej z zasad wymiaru kary w Kodeksie karnym z 1997 roku nie mogło zmienić prostego faktu, że w odbiorze społecznym kara kryminalna funkcjonowała pod jego rządami zarówno w tej postaci, że wzmacniała przekonania o prawidłowości i nieprawidłowości określonego zachowania, jak również w tej, że u niektórych stanowiła przesłankę do podjęcia decyzji negatywnej o wkroczeniu na drogę bezprawia jedynie z powodów obawy o negatywne konsekwencje czynu⁸⁶.

Oznacza to zatem, że w myśl projektodawcy tego aktu znaczna część obywateli nie popełnia przestępstw tylko z powodu obaw przed ukaraniem, co miało być główną przyczyną zmian na gruncie dyrektyw wymiaru kary. Kara ma być zatem czynnikiem w pełni odstrasającym potencjalnych sprawców.

Zastosowane przez polskiego prawodawcę, normatywne usunięcie wychowawczych celów kary, wraz z pozostawieniem zapobiegawczych jej celów wobec sprawcy, ukazują zmianę polityki kryminalnej w Polsce, gdzie kluczowe znaczenie odgrywać ma surowość wymierzonej przez sąd kary i jej dolegliwość względem samego sprawcy, a nie jak (dotychczas stosowane) kształtowanie postawy sprawcy już na etapie wyrokowania. Sama resocjalizacja i powrót do społeczeństwa skazanego mogą tym samym diametralnie różnić się od dotychczasowych standardów polskiego prawa karnego.

Humanitaryzm dyrektyw sądowego wymiaru kary jest aktualnie problematyczny, względem nowelizacji z 2022 r. Problem ten poruszono w wielu opiniach do tego druku.

Jak zauważono w ekspertyzie Krakowskiego Instytutu Prawa Karnego Fundacja z 19 lipca 2022 Or.: „zmiana art. 53 k.k. cofa polski porządek prawny o ponad półwiecze, do czasów komunistycznych”, gdzie później ponadto wskazuje się, że:

co więcej, twórca przepisów idzie nawet dalej w regresie polskiego prawa karnego niż wspomniane ustawodawstwo PRL, ponieważ z dyrektyw wymiaru kary usunięty zostaje cel wychowawczy kary w stosunku do skazanego, obecny nawet w przepisach komunistycznych⁸⁷.

Podobne ujęcie problemu zostało zaprezentowane przez Helsińską Fundację Praw Człowieka opinią z 15 lipca 2022 r. oraz decyzją Stowarzyszenia Lex Super Omnia z 12 lipca 2022 r., co jednoznacznie ukazuje, że problem wychowawczych celów kary i zmian na płaszczyźnie dyrektyw jej wymiaru odgrywa ogromne znaczenie na gruncie humanitaryzmu i praworządności państwa prawa.

Niespójność nowelizacji podkreślili także w swojej pracy Jacek Giezek oraz Piotr Kardas⁸⁸, którzy podkreślili, że aspekty wychowawcze w trakcie wykonywania kary (art. 67 k.k.w.) polski ustawodawca usunął z procesu wymierzania samej kary (art. 53 k.k.). I choć autorzy podejmują się próby racjonalizowania stanowiska prawodawcy, to zdecydowanie stoi ono w sprzeczności z dotychczasowym poglądem wobec wychowawczych celów kary na gruncie wyrokowania nad karą przez sąd.

86 M. Królikowski, *Opinia dotycząca ogólnej oceny projektu nowelizacji Kodeksu karnego i jego zgodności z Konstytucją*, Druk sejmowy nr 1756 z 22 czerwca 2007 r., s. 12, <https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/0/2851BC6F8739C593C12587F10042EF6E/%24File/2024-uzas.DOCX> [dostęp: 29.01.2024].

87 A. Barczak-Oplustil, M. Małecki, S. Tarapata, M. Iwański, *Populistyczna nowelizacja prawa karnego. Ustawa z dnia 7 lipca 2022 r. O zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw*. Druk senacki nr 762, s. 14–17, <https://kipk.pl/ekspertyzy/populistyczna-nowelizacja-prawa-karnego/> [dostęp: 29.01.2024].

88 J. Giezek, P. Kardas, *Nowe ujęcie zasad i dyrektyw sądowego wymiaru kary. Kilka uwag na tle uchwalonych zmian normatywnych*, „Prokuratura i Prawo” 2023, nr 7–8, s. 28 i nast.

8. Podsumowanie

Po pierwsze, przeanalizowanie licznych prac naukowych z zakresu prawa karnego, kryminologii, psychologii oraz pedagogiki penitencjarnej potwierdza, że resocjalizacja w postaci wychowawczych celów kary jest jednym z kluczowych elementów jej egzekwowania.

Po drugie, wychowawcze cele kary ewoluowały na gruncie zmian historycznych polskiej penitencjarystyki i do dziś stanowią element dyskusyjny w polskim prawie karnym, gdzie wśród licznych dyrektyw wymiaru kary prawidłowe konstytuowanie wyroków sądowych powinno się opierać na celach zapobiegawczych oraz wychowawczych, wzajemnie oddziałujących względem siebie.

Po trzecie, usunięcie celów wychowawczych z dyrektyw sądowego wymiaru kary na równi z pozostawieniem jej celów zapobiegawczych przejawiać się może licznymi nadużyciami, które mogą być sporne na gruncie sprawiedliwego orzekania w sprawach karnych, a dalej praworządności wydawanych na takiej podstawie wyroków skazujących.

Po czwarte, kluczowa jest zmiana aktualnie obowiązującego rozwiązania normatywnego, a w szczególności „dodanie” do treści art. 53 § k.k. celów wychowawczych kary, w sposób zbliżony do poprzedniej wersji przepisu.

Po piąte, dalsze pozostawienie aktualnie obowiązującego art. 53 § 1 k.k. w dotychczasowym brzmieniu od 1 października 2023 r. może stać się przesłanką do znacznego ograniczania czynników resocjalizacyjnych względem skazanych sprawców przestępstw, co w przyszłości, zamiast ich „odstraszyć”, może być przyczyną dopuszczania się kolejnych przestępstw.

Bibliografia

Literatura:

- Ambrozik W., *Pedagogika resocjalizacyjna. W stronę uspołecznienia systemu oddziaływań*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2016.
- Andrejew I., Świda W., Wolter W., *Kodeks karny z komentarzem*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1973.
- Barczak-Oplustil A., Małecki M., Tarapata S., Iwański M., *Populistyczna nowelizacja prawa karnego. Ustawa z dnia 7 lipca 2022 r. O zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw*, Druk senacki nr 762, <https://kipk.pl/ekspertyzy/populistyczna-nowelizacja-prawa-karnego/> [dostęp: 29.01.2024].
- Batawia S., *Wstęp do nauki o przestępcy. Zagadnienie skłonności przestępczych*, Wydawnictwo PWN, Wrocław 1931.
- Buchała K., Zoll A., *Kodeks karny. Część ogólna*, Wolters Kluwer, Kraków 1998.
- Bedyński K., *Kształcenie zawodowe funkcjonariuszy Więziennictwa w latach 1944–1989*, [w:] *Nabór i szkolenie funkcjonariuszy Służby Więziennej w polskim systemie penitencjarnym*, Centralny Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej, Kalisz 1995, s. 49–77.
- Bielawski O., *O zbrodni i zbrodniarzu. Szkic kryminologiczny*, Wydawnictwo „Nowiny Psychiatryczne”, Gniezno 1928.
- Bruchnalska B., *Wychowanie poprawcze nieletnich przestępców*, „Kronika Powszechna” 1912, 3(9–10), s. 133–135, <https://bcul.lib.uni.lodz.pl/dlibra/metadatasearch?action=AdvancedSearchAction&type=-3&val1=Title:%22Kronika+Powszechna.+Tygodnik+spo%C5%82eczny+literacki+i+naukowy%2C+1912%2C+I%2C+T.3%2C+Nr+9%22> [dostęp: 25.01.2024].
- Cieślak M., *Polskie prawo karne. Zarys systemowego ujęcia*, Wydawnictwo Prawnicze PWN, Warszawa 1995.
- Czerwec M., *Więziennictwo. Zarys rozwoju więziennictwa*, Centralny Zarząd Więziennictwa Ministerstwa Sprawiedliwości. Wydział Kadr i Szkolnictwa, Warszawa 1958.
- Ettinger A., *Zbrodniarz w świetle antropologii i psychologii*, Księgarnia F. Hoesicka, Warszawa 1924.
- Giezek J., Kardas P., *Nowe ujęcie zasad i dyrektyw sądowego wymiaru kary. Kilka uwag na tle uchwalonych zmian normatywnych*, „Prokuratura i Prawo” 2023, nr 7–8, s. 15–37.

- Górniok O. (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, LexisNexis, Warszawa 2004.
- Kalinowski M., *Struktura procesu resocjalizacji*, [w:] B. Urban, J.M. Stanik (red.), *Resocjalizacja*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2008, s. 213–234.
- Kardas P., Giezek J., *Nowa filozofia karania, czyli o założeniach i zasadniczych elementach nowelizacji kodeksu karnego*, „Palestra” 2015, nr 7–8, s. 10–24.
- Kędzierski J., *Niestety, ta nowelizacja może wejść w życie*, „Palestra” 2023, nr 7, s. 129–134.
- Kowalewska-Łukuć M., *Ogólne dyrektywy wymiaru kary*, „Prokuratura i Prawo” 2016, nr 9, s. 5–17.
- Kulbaka J., *Więziennictwo w Królestwie Polskim w I połowie XIX w. ze szczególnym uwzględnieniem Kodeksu Karzącego z 1818 roku*, „Resocjalizacja Polska” 2021, nr 22, s. 61–79.
- Kurek A., *Księgozbiory więzienne i czytelnictwo w polskich zakładach penitencjarnych*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2009, nr 62–63, s. 135–161.
- Loos J., *Więzienia w Polsce. Cyfry i fakty. Wstęp*, Polska Liga Obrony Praw Człowieka, Warszawa 1933.
- Makarewicz J., *Zbrodnia i kara*, Wydawnictwo H. Altenberg, Lwów 1922.
- Mogilnicki A., *Indywidualizacja kary*, GSW, Warszawa 1900.
- Morawski J., *Czy praca KO wystarcza?*, „Gazeta Penitencjarna” 1968, nr 63, s. 3–31.
- Musidłowski B., *Zbiorowe wystąpienia osób pozbawionych wolności w latach osiemdziesiątych*, [w:] *Biuletyn RPO*, 32. Materiały. Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa, cz. 2, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 1997, s. 248–271.
- Nakwaski M.H., *Etudes sur les divers systemes penitentiaires et projet d'un Congres International en Suisse*, Henri Georg Editeur, Genewa 1860, https://books.google.pl/books?id=WeAqAAAAAAMAJ&printsec=frontcover&hl=pl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false [dostęp: 29.01.2024 r.].
- Neymark E., *Zarys etiologii kryminalnej. Wykłady w Centralnej Szkole dla urzędników administracji więziennej Ministerstwa Sprawiedliwości*, Zakłady Graficzne Pracowników Drukarskich, Warszawa 1925.
- Niemcewicz J.U., *O więzieniach publicznych, czyli domach pokuty rzecz krótka*, N. Glücksberg, Warszawa 1818.
- Niewiadomska I., *Osobowościowe uwarunkowania skuteczności kary pozbawienia wolności*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007.
- Oskarżam*. Mowa na 279. posiedzeniu Sejmu podczas debaty nad sprawozdaniem Komisji do zbadania stosunków w więzieniach, Warszawa 1926.
- Osmański A., *Gdyby nie spostrzegawczość wychowawcy*, „Gazeta Penitencjarna” 1970, nr 102, s. 80–96.
- Pospiszył K., *Psychologiczne podstawy resocjalizacji*, [w:] B. Urban, J.M. Stanik (red.), *Resocjalizacja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 78–88.
- Pytko L., *Różne ujęcia definicji resocjalizacji*, [w:] B. Urban, J.M. Stanik (red.), *Resocjalizacja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 73–77.
- Rabinowicz L., *Czy istnieje postęp w dziedzinie więziennictwa i jakie stąd wypływają wnioski dla pedagogiki więziennej?*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1933, nr 8, s. 35–49.
- Rabinowicz L., *Podstawy nauki o więziennictwie*, Drukarnia Gebethner i Wolff, Warszawa 1933.
- Rabinowicz L., *Współczesna ewolucja antropologii kryminalnej*, Biblioteka Prawnicza, Warszawa 1934.
- Raś D., *O poprawie winowajców w więzieniach i zakładach dla nieletnich. Propozycje prawników, lekarzy, działaczy społecznych i pedagogów oraz rozwój więziennictwa do połowy XX wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2006.
- Saldana Q., *Nowa kryminologia*, Główna Księgarnia Powszechna, Łódź 1939.
- Senkowska M., *Kara więzienia w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX wieku*, Ossolineum, Wrocław 1961.
- Skarbek F., *Considerations generales sur le meilleur regime de prison*, Imprimerie de la Banque de Pologne, Warszawa 1842.
- Soboński K., *Przemiany polskiego więziennictwa w minionym pięćdziesięcioleciu na przykładzie historii Aresztu Śledczego w Łodzi*, Fundacja Pedagogium, Łódź 2009.

- Stanik J.M., *Wszyscy jesteśmy wychowawcami*, „Gazeta Penitencjarna” 1968, nr 58, s. 3–16.
- Szczepanik R., *Společno-polityczne determinanty postępowania z osobami pozbawionymi wolności w Polsce okresu minionego półwiecza. Implikacje dla praktyki resocjalizacji penitencjarnej*, „Przegląd Badań Edukacyjnych” 2009, nr 9, s. 173–196.
- Szczepanik R., *Trudności w pracy wychowawcy więziennego w PRL na łamach „Gazety Penitencjarnej”*, „Resocjalizacja Polska” 2012, nr 3, s. 301–316.
- Szerer M., *Karanie a humanizm*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1964.
- Szymanowski T., *Przemiany systemu penitencjarnego w Polsce*, Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 1996.
- Śliwowski J.W., *Narodziny prawa penitencjarnego*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1934, nr 44, s. 649–653, <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/367827/display/Default> [dostęp: 25.01.2024].
- Więznienia polskie w świetle dyskusji sejmowej: przemówienia posłów Thugutta, Jeremicza, Inslera, min. Piechockiego, posłów Uziembły, Sobolewskiego, Zwierzyńskiego, Ballina i Prystupy, wygłoszone na posiedzeniach sejmowych w dn. 22, 23, 24 II 1926 r. w dyskusji nad sprawozdaniem Komisji dla Zbadania Więzień*, Komunistyczna Frakcja Poselska, Warszawa 1926.
- Wolter W., *Kryminologia a prawo karne*, „Archiwum Kryminologiczne” 1933, 1(2), s. 163–169.
- Wróbel W., *Drogi i bezdroża prawa karnego*, „Państwo i Prawo” 2007, nr 9, s. 3–23.
- Wróblewski B., *Prawo karne a moralność. Szkoła humanistyczna prawa karnego*, Drukarnia „Gazety Administracji i Policji Państwowej”, Warszawa 1927.
- Wróblewski B., *Wstęp do polityki kryminalnej*, Drukarnia „Zorza”, Wilno 1922.
- Wróblewski B., *Zarys polityki karnej*, Drukarnia „Zorza”, Wilno 1928.

Akty prawne:

- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 czerwca 1931 r. w sprawie regulaminu więziennego DzURP 1931 Nr 71, poz. 577.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny, Dz.U. 1932 Nr 60, poz. 571.
- Regulamin Więzienny. Wyciąg z Zarządzenia nr 205/55 Ministra Spraw Wewnętrznych z 21 października 1955 r. w sprawie regulaminu więziennego z uwzględnieniem zmian i uzupełnień wprowadzonych zarządzeniami Ministra Sprawiedliwości: nr 67/57 z 17 czerwca 1957 r., nr 25/58 z 12 kwietnia 1958 r., nr 4/59 z 30 września 1959 r., nr 9/61 z 10 lutego 1961 r., nr 16/62 z 7 lutego 1962 r., nr 12/63 z 8 marca 1963 r.
- Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks karny, Dz.U. 1969 Nr 13, poz. 94.
- Ustawa z dnia 23 lutego 1990 r. – o zmianie kodeksu karnego i niektórych ustaw, Dz.U. 1990 Nr 14, poz. 84.
- Konstytucja RP z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997 Nr 78, poz. 483.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Dz.U. 1997 Nr 88, poz. 553.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy, Dz.U. 1997 Nr 90, poz. 557.

Orzecznictwo:

- Postanowienie SN z dnia 6 czerwca 1989 r., WRN 12/89, LEX 20404.
- Wyrok SA we Wrocławiu z dnia 14 lutego 2018 r., II AKa 11/18, LEX 2464892.
- Wyrok SA we Wrocławiu z dnia 10 kwietnia 2018 r., II AKa 59/18, LEX 2501269.

Dokumenty urzędowe:

- Uzasadnienie rządowego projektu kodeksu karnego, Warszawa 1997, [https://orka.sejm.gov.pl/Druki5ka.nsf/0/C1CA93E0F503AF82C12572EC00267570/\\$file/1756-uzasadnienie.doc](https://orka.sejm.gov.pl/Druki5ka.nsf/0/C1CA93E0F503AF82C12572EC00267570/$file/1756-uzasadnienie.doc) [dostęp: 29.01.2024].
- Druk sejmowy nr 3451 z 14 maja 2019 r., <https://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/0/996CE307123D03FEC12583FA0069E8F2/%24File/3451.pdf> [dostęp: 29.01.2024].
- Królikowski M., *Opinia dotycząca ogólnej oceny projektu nowelizacji Kodeksu karnego i jego zgodności z Konstytucją*, Druk sejmowy 1756 z 22 czerwca 2007r., [https://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/95B24B49BF882262C12573080036F112/\\$file/ppc_5.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/95B24B49BF882262C12573080036F112/$file/ppc_5.pdf) [dostęp: 29.01.2024].
- Uzasadnienie do projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, Druk sejmowy nr 2024 z 22 lutego 2022r., <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/druk.xsp?nr=2024> [dostęp: 29.01.2024].

KANIBALIZM Z PUNKTU WIDZENIA KRYMINOLOGII

Roksana Turek

Krakowska Akademia

im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

ORCID: 0000-0001-6627-9137

e-mail: turekroksanam@gmail.com

Streszczenie:

Kanibalizm należy do niewielu zjawisk budzących jednocześnie fascynację i odrazę. Występuje wśród wielu gatunków zwierząt. Sam kanibalizm, choć u ludzi nie zdarza się często, można łatwo dostrzec w wielu kulturach i różnym kontekście. Występuje w wielu tekstach kultury, ma podłoże rytualne wynikające z różnych obrzędów, a także pojawia się w przypadkach tzw. wyższej konieczności, co wynika ze skrajnego głodu. Kanibalizm ma również miejsce przy zabójstwach z motywów seksualnych oraz przy zabójstwach z motywów psychotycznych, co potwierdza światowa kazuistyka.

Słowa kluczowe:

kanibalizm, zabójstwo z lubieżności, zabójstwo, sadyzm, schizofrenia paranoidalna, nekrofagia.

Cannibalism from the point of view of criminology

Summary:

Cannibalism is one of the few phenomena that arouses both fascination and repugnance at the same time. It is found in many species of animals. Cannibalism itself, while not common in humans, can be easily passed over in many cultures and circumstances. It occurs in many texts of culture, has a ritual basis typical of various rituals, but appears in some so-called urgent necessity, which results from the extreme region. Cannibalism also occurs in murders with sexual motives and in murders with psychotic motives, which is confirmed by world casuistry.

Keywords:

cannibalism, lust murder, homicide, sadism, paranoid schizophrenia, necrophagy

1. Wprowadzenie

Dorobek starożytnych Greków jest niezwykle obszerny i wartościowy w wielu dziedzinach życia, zwłaszcza na gruncie kultury, sztuki i filozofii. Starożytna Grecja uważana jest za kolebkę zachodniej cywilizacji. To Grecy jako pierwsi opisali praktyki kanibalistyczne oraz nadali im jeden z używanych do dzisiaj terminów – „antropofagia” (*antropos* – człowiek, *fagein* – jeść)¹. Termin ten jest używany głównie przez antropologów. Należy jednak wskazać, skąd wzięło się powszechnie znane słowo „kanibalizm”. Wyrazem synonimicznym jest również „ludożerstwo”.

Etymologia słowa „kanibalizm” wiąże się z okresem wielkich odkryć geograficznych, dokonywanych przez europejskich żeglarzy. Słowo „kanibalizm” zostało użyte po raz pierwszy przez podróżnika Krzysztofa Kolumba podczas jego odkrywczej wyprawy do Ameryki². Jedno z plemion zamieszkujące wyspy odkryte przez Krzysztofa Kolumba nazywało się „karriba”, co według ich języka znaczyło „odważny”. Hiszpanie, mając problem z jego wymową, uproszcili go do słowa „kanibal”. Po odkryciu, że ów lud praktykuje zjadanie innych ludzi, zaczęto ich nazywać kanibalami.

Zjedzenie drugiego człowieka, co chyba dosyć oczywiste, w naszej kulturze jest czymś nienaturalnym, odrażającym i przerażającym. Ponadto spożycie ludzkiego mięsa przez innego człowieka jest zjawiskiem, które jednocześnie budzi odrazę i pewną fascynację.

2. Podstawowe kwestie terminologiczne

Definicja kanibalizmu z pozoru wydaje się dosyć prosta. Jak podają autorzy *Wielkiego słownika języka polskiego* – Ewa Dereń i Edward Polański – kanibalizm to „zjadanie mięsa ludzkiego przez innych ludzi”³. Pozornie jest to proste wyjaśnienie, jednak należy je uznać za niepełne, gdyż nie wyczerpuje wszystkich cech semantycznych.

Kanibalizm, zgodnie z literaturą naukową, należy definiować jako działanie jednego osobnika gatunku polegające na pożeraniu całości lub części innego osobnika tego samego gatunku⁴. Zjawisko to jest tak naprawdę trudne do zdefiniowania, ponieważ jego istota bywa uzależniona od kontekstu i okoliczności. Dla jednych kanibalizmem będzie wycięcie kawałka ciała ludzkiego i jego zjedzenie, a dla innych chociażby wypicie własnej krwi.

Samo zjawisko kanibalizmu jest dosyć rozpowszechnione w naturze, a dzięki temu dobrze scharakteryzowane w piśmiennictwie. Występuje u wielu gatunków zwierząt, najrzadziej u ssaków. Podłoże kanibalizmu u zwierząt jest różne. Najbardziej znany jest kanibalizm seksualny u samic modliszki, która zjada partnera w czasie kopulacji, występuje on również u niektórych gatunków pajaków.⁵ Natomiast przykładem kanibalizmu u ssaków jest pożeranie się wzajemne rodzeństwa hien, które eliminuje konkurencję, by nie dzielić się z nią pokarmem⁶.

Z kanibalizmem wiąże się zabójstwo kanibalistyczne, które są stosunkowo rzadkie, niemniej jednak każdy z występujących na świecie przypadków przez co najmniej ostatnich 150 lat został szczegółowo opisany. Literatura fachowa definiuje zabójstwa kanibalistyczne jako te, w których ginie człowiek, a części

1 D. Diehl, M.P. Donnelly, *Dzieje kanibalizmu*, Klub dla Ciebie, Łódź 2008, s. 25; V.G. Petreca, G. Brucato, A.W. Burgess, E. Dixon, *Criminal cannibalism: An examination of patterns and styles*, „Aggression and Violent Behaviour” 2021, 56(3), s. 1.

2 Szerzej: W. Arens, *Mit ludożercy. Antropologia i antropofagia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2010, s. 76–80.

3 E. Dereń, E. Polański, *Wielki słownik języka polskiego*, Krakowskie Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2008, s. 311.

4 S. Raymond, A.S. Leger, I. Gasman, *The psychopathological profile of cannibalism: A review of five cases*, „Journal of Forensic Science” 2019, 34(5), s. 1568–1573, <https://doi.org/10.1111/1556-4029.14099>.

5 Szerzej: T. Bilde, Y. Lubin, *Kin recognition and cannibalism in a subsocial spider*, „Journal of Evolution Biology” 2001, 14(6), s. 959–966, <https://doi.org/10.1046/j.1420-9101.2001.00346.x>.

6 E.R. Grela, *Behawioralne następstwa nieprawidłowego żywienia zwierząt*, „Życie Weterynaryjne” 2016, 91(2), s. 94, <https://www.vetpol.org.pl/dmdocuments/ZW-02-2016-03.pdf> [dostęp: 20.11.2023].

ciała są skonsumowane lub przygotowane do spożycia przez zabójcę⁷. Uznawane są za najbardziej ekstremalną formę zabójstwa⁸. Natomiast zabójca kanibal jest kanibalistą, czyli tym, który zabił ofiarę i pożał jej części ciała lub zabezpieczył części ciała, w tym krew, celem spożycia⁹.

Omawiając zjawisko kanibalizmu, nie sposób pominąć inne, pokrewne poniekąd zjawisko „nekrofagii”. Słowo pochodzi z języka greckiego, *nekrós* – „martwy” oraz *phadeín* – „pożerać”. Nekrofagia polega na odżywianiu się padliną, zjadaniem martwych ciał osobników własnego gatunku i innych¹⁰.

Nekrofagia jest najbardziej znana u sępów i hien. U ludzi powiązana jest z nekrofilą (związana z nekrosadyzmem). Polega to na obcowaniu ze zwłokami ludzkimi i znęcaniu się nad nimi, a występujący nekrosadyzm może przejść w nekrofagię, czyli pożeranie martwych już ciał¹¹.

Nekrofagia i kanibalizm wydają się być tym samym zachowaniem. Istnieją jednak pewne różnice. Nekrofag zjada truchło, które przeszło w stan rozpadu gnilnego, i niekoniecznie on doprowadził do śmierci ofiary. Przy kanibalizmie to kanibalista¹² zabija ofiarę i pożera jej ciało.

3. Kanibalizm w tekstach kultury – w literaturze, filmie i sztuce

Zjawisko kanibalizmu jest zakorzenione bardzo głęboko w szeroko rozumianej kulturze. Należy do motywów pojawiających się w literaturze, filmach czy sztuce. Mity, legendy albo bajki są znane każdemu, kto ma za sobą lekcje języka polskiego czy wiedzy o kulturze.

Kanibalizm w kręgu kultury pojawił się już wcześniej, przykładem są greckie mity niejednokrotnie opowiadające o bogach żywiących się ludzkim mięsem. Zresztą – jak wspomniałam na wstępie – Grecy jako pierwsi opisali zjawisko kanibalizmu. I choć z jednej strony zawierają przypowieści moralne pouczające zwykłych śmiertelników, to z drugiej strony są przepełnione krwią, brutalnością i momentami amoralnością.

W micie greckim o narodzeniu świata¹³ Kronos – bóg rolnictwa – jest przedstawiony jako kanibal. Wywodził się on z pierwszego pokolenia olbrzymów istniejących przed bogami olimpijskimi, zwanych tytanami. Kronos był najmłodszym synem Uranosa (Nieba) i Gai (Ziemi). Starożytni Grecy wierzyli, że zgodnie z przepowiednią został on pozbawiony władzy przez własne potomstwo. Z obawy przed utratą władzy każde dziecko połykał zaraz po urodzeniu. Jego żona, Reja, zdołała uratować najmłodsze – Zeusa, podając Kronosowi zawinięty w pieluszkę kamień. Sam motyw kanibalizmu pojawia się w momencie pożerania swoich dzieci.

Inny mit grecki opowiada o Pelopsie, synu Tantala¹⁴. Jako dziecko został zabity przez ojca, który wątpił we wszechwiedzę bogów. Morderstwo syna było próbą poddania ich proroczych zdolności. Ciało Pelopsa poćwiartował, a po uprzednim upieczeniu podał go na uczenie bogom. Uczynił to na sam koniec uczty, gdzie wśród wielu potraw znakomitej jakości podał na złotym półmisku pieczeń z Pelopsa. Większość bogów rozpoznała potrawę, jednak Demeter – bogini urodzaju, pogrążona w tęsknocie za córką – skosztowała przyrządzonego dania. Tantala spotkała kara, a pokrojone kawałki Pelopsa zostały wrzucone do kotła i ugotowane, co przywróciło mu życie w pierwotnej postaci.

Opisując wybrane przypadki kanibalizmu, nie sposób nie wspomnieć o klasyku współczesnej popkultury. Jest nim oczywiście kanibal antybohater, Hannibal Lecter. Postać Lectera została stworzona

7 M. Oostland, M. Brecht, *Kin-avoidance in cannibalistic homicide*, „Frontiers in Psychology” 2020, nr 11, s. 3, <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.02161>.

8 Ibidem.

9 Ibidem.

10 *Nekrografia* [w:] Elektroniczna Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/;3946523> [dostęp: 1.03.2022].

11 L. Wachholz, *Psychopatologia sądowa. Na podstawie ustaw obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej*, Nakład Gebethnera i Wolffa, Warszawa 1923, s. 304.

12 Słowa „kanibalista” używa m.in. M. Oostland, M. Brecht, *Kin-Avoidance...*, op. cit.

13 Szerzej: J. Paradowski, *Mitologia*, Wydawnictwo Puls, Warszawa 1998, s. 36–43.

14 Ibidem, s. 197–199.

przez amerykańskiego autora thrillerów psychologicznych, Thomasa Harrisa. Hannibal wystąpił w cyklu powieściowym, zapoczątkowanym książką pt. *Czerwony smok*. Zresztą postać inteligentnego psychopaty i kanibala jest nie tylko postacią literacką, lecz także ikoną współczesnego kina¹⁵. W czasie drugiej wojny światowej grupa litewskich szabrowników znajduje osieroconego Hannibala i jego młodszą siostrę Miszę. Wygłodzeni zabijają dziewczynkę i dokonują na niej aktu kanibalizmu, karmią jej ciałem również jej brata. To zdarzenie odbija się traumą na życiu Hannibala. W wieku 18 lat dostał się na Litwę, gdzie wpadł na trop swoich oprawców z młodych lat. Po ich odnalezieniu zamordował ich. Przed śmiercią jeden z oprawców przypomniał mu to, że zjadł własną siostrę, co całkiem pozbawiło Hannibala człowieczeństwa, który już wcześniej dokonał jednego zabójstwa. Pierwszego aktu kanibalizmu dokonuje, mszcząc się za śmierć wuja na rzeźniku, którego zabija dwoma cięciami samurajskiego miecza, a następnie wycina mu policzki, które zjada. Lecter jest postacią niezwykle inteligentną, posiadającą antyspołeczne skłonności, co sprawia, że jest niesamowicie niebezpieczną, przebiegłą, a także czarującą osobą ze skłonnościami psychopatycznymi. Postać Hannibala kanibala budzi uczucie grozy, a także pewnego zainteresowania. Przedkłada on wartości estetyczne nad moralne, estetyzuje odrażające akty zbrodni, co wzbudza ambiwalentne emocje u odbiorcy. Przypadek doktora Lectera jest najoryginalniejszą ikoną literacką. Zjadł i zabił kilkanaście osób. Jego samokontrola pozwalała mu na oszukanie poligrafu, a przy najbardziej brutalnych działaniach nie okazywał emocji.

Nie można również zapominać, że nawet w dziecięcej literaturze pojawia się wiele postaci pożerających dzieci. W baśni *Jaś i Małgosia* braci Grimm rodzeństwo zostaje pozostawione przez okrutną macochę w lesie. Zostaje zwabione przez złą czarownicę, która znajduje porzucone dzieci. Małgosię zmusza do pracy, a Jasia zamyka w klatce i tuczy najlepszymi posiłkami, by go zjeść. Dla wielu czytelników nie jest obca postać Baby-Jagi występującej w bajkach i baśniach. Postać Baby-Jagi wywodzi się z wierzeń pradawnych Słowian¹⁶. W naszym kręgu kulturowym porywała głównie dzieci, zabijała je i zjadała. Dzisiaj jej postać wykorzystują rodzice do dyscyplinowania, a fatycznie do straszenia niegrzecznych dzieci.

Motyw kanibalizmu pojawia się nawet w kultowej w ostatnim czasie serii powieści z prawniczką Joanną Chyłką w roli głównej autorstwa Remigiusza Mroza¹⁷. W *Kontratypie* pojawia się historia himalaistki oskarżonej o zabójstwo dwóch kompanów, a nawet o kanibalizm podczas zdobywania Annapurny¹⁸.

Motyw kanibalizmu można znaleźć też w malarstwie. Mowa tutaj m.in. o obrazie Bronisława Wojciecha Linkego „Kanibalizm”, którego twórczość była wstrząsająca i szokująca w swojej odmienności. Sam obraz ukazuje uprzedmiotowienie człowieka zdominowanego przez system komunistyczny. Dzieło malarza jest groteskową interpretacją ówczesnej rzeczywistości. Człowiek postawiony jest na równi z krążkami cebuli na kromce chleba, który staje się pokarmem dla silniejszego. Ukazana jest tutaj przerażająca relacja międzyludzka. Małość jest pokazana przez przyłączenie do lewej ręki metki, co ma sprowadzić człowieka do roli produktu spożywczego. Obraz w sposób symboliczny ukazuje PRL-owską relację na linii władza – obywatel.

15 Postać Hannibala Lectera występuje w powieściach: *Czerwony smok*, *Milczenie owiec*, *Hannibal* oraz *Hannibal po drugiej stronie maski*, a także w filmach o tych samych tytułach. W pierwszych trzech częściach główną rolę grał Anthony Hopkins.

16 O historii Baby-Jagi pisze D. Ucherek, *Baba Jaga, Kościej Nieśmiertelny i inne postacie władające magią w rosyjskich baśniach magicznych a wiedźmy i czarownicy Grimmowsy*, „Prace Literackie” 2018, t. 58, s. 249–271, <http://dx.doi.org/10.19195/0079-4767.58.22>.

17 Joanna Chyłka jest adwokatką, główną bohaterką serii Remigiusza Mroza. Serię z Chyłką otwiera tom *Kasacja* wydany w 2015 r. przez wydawnictwo Czwarta Strona.

18 R. Mróz, *Kontratyp*, Czwarta Strona, Poznań 2018, s. 20.

4. Kanibalizm w ujęciu antropologii – rytuał i religia

Kanibalizm przede wszystkim w społeczności afrykańskiej był społecznie akceptowany. Był uprawiany w ramach obrzędów magicznych lub kultu religijnego. Kanibalizm sięga tysięcy lat wstecz, na co istnieje wiele dowodów, a historycznie stanowił element pewnych kultur¹⁹.

Kanibalizm zinstytucjonalizowany ma miejsce w rytuałach, religii czy obrzędach magicznych. Dzieli się go na endokanibalizm i egzokanibalizm. Endokanibalizm należy definiować jako zjadanie kogoś z własnej grupy społecznej lub społeczności, co może być związane z wierzeniami²⁰. Natomiast egzokanibalizm należy rozumieć jako zjadanie osoby spoza własnej grupy społecznej, w tym zjadanie wroga w celu zdobycia cech ofiary lub zademonstrowania swojej dominacji²¹.

Polski pionier antropologii Bronisław Malinowski w latach 1915–1918 prowadził badania na Wyspach Trobriandzkich, w których analizował kulturę i ekonomię społeczeństwa Nowej Gwinei. Malinowski o kanibalizmie wspomina w kontekście mitu o trzech siostrach z Koudayuri²². Siostry przemieniły się w kamień i symbolizują rozróżnienie między kanibalami i niekanibalami. Jedna z sióstr była zwrócona w kierunku Dobu, wskazuje na plemię Marumweyti'u, czyli to zjadające ludzi. Sam mit przedstawia warunki społeczne, opisuje bohatera wyposażonego w moce, dzieli znajomość magii, budując łódzie i sprowadzając deszcz. Malinowski również wskazuje, że istniało plemię Bouora, które rodziło odragę do kanibalizmu. Magia tutaj jest źródłem nadprzyrodzonej siły (totemem²³).

Plemieniem praktykującym kanibalizm byli również Aztekowie, zamieszkujący tereny dzisiejszego Meksyku. Dla nich kanibalizm był przede wszystkim elementem wierzeń. Nieznaczące porcje mięsa zjadali podczas rytuałów lub podczas obrzędów pogrzebowych, co miało stanowić oznakę szacunku do zmarłego²⁴. Spożywanie przez Azteków ludzkiego mięsa w większych ilościach miało miejsce tylko wtedy, gdy dochodziło do niedoborów protein niezbędnych w utrzymaniu populacji przy życiu²⁵.

Nowa Gwinea, o której to pisał Malinowski, jest najbardziej znana z aktów kanibalizmu, w których miał on podłoże w kulcie religijnym. Aktualnie żadne z plemion nie dokonuje aktów ludożerstwa w obrzędzie lub rytuale, a ostatni zanotowany przypadek miał miejsce w 2012 r. Wtedy oskarżono 29 osób (cały klan) o kanibalizm, jednak sprawa zakończyła się uniewinnieniem ze względu na tamtejszą tradycję²⁶.

Metafizyczny akt kanibalizmu można dostrzec u chrześcijan, chociaż ma on dosyć symboliczny wymiar. Człowiek został stworzony na obraz i podobieństwo Boga. Spożywanie opłatka i picie wina przez kapłanów podczas nabożeństw, a także przyjmowanie opłatka w obrzędzie komunii świętej stanowi akt realnego pożywiania się ciałem i krwią Jezusa Chrystusa. Należy to uznać za osobliwy akt kanibalizmu, który można określić mianem sakralnego. Przyjmowane są bowiem ciało i krew, które mają pogłębić nasze zjednoczenie z Chrystusem, który powiedział: „Kto spożywa moje Ciało i Krew moją pije, trwa we mnie, a Ja w nim”²⁷. W Eucharystii spożywamy ciało Jezusa jako konsekrowany opłatek, a krew jako wino. Jest akt miłości, pokoju i jedności z Bogiem. Dlatego nie powinien być traktowany dosłownie jak krwawy akt kanibalizmu.

19 Szerzej: W. Arens, *Mit ludożercy...*, s. 123–167; B. Malinowski, *Argonauści Zachodniego Pacyfiku. Relacje o poczynaniach i przygodach krajowców z Nowej Gwinei*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1967, s. 375–395.

20 W. Arens, *Mit ludożercy...*, s. 47.

21 Ibidem.

22 Szerzej: B. Malinowski, *Argonauści Zachodniego...*, s. 375–395.

23 Totem był zwierzęciem (rzadziej przedmiotem lub rośliną), który budował mistyczną więź z grupą społeczną. O totemizmie szczegółowo pisał B. Malinowski w publikacji *Wierzenia pierwotne i formy ustroju społecznego*, Akademia Umiejętności, Kraków 1915.

24 W. Arens, *Mit ludożercy...*, s. 219.

25 Ibidem.

26 A. Kubiak, J. Kurzela, *Indonezja. Ludożercy wczoraj i dziś*, Novae Res, Gdynia 2018, s. 48–49.

27 Ewangelia według św. Jana 6, 54–58.

5. Kanibalizm *in extremis* – głód, wojna, kataklizm

Historia odnotowała wiele przypadków, gdy człowiek był zmuszony, w celu przetrwania, uciekać się do zjadania przedstawicieli własnego gatunku. Najbardziej znany jest przypadek sowieckiej Rosji, gdzie działania władz niejednokrotnie doprowadzały do klęsk głodu. Były one tak dramatyczne, że popychały ludzi do zjadania siebie nawzajem. Bez wątpienia druga wojna światowa była konfliktem niezwykle okrutnym, pozbawionym wszelkich zasad, wypełnionym nieludzkimi zbrodniami. Los, jaki spotykał ludzi, był zaznaczony brutalnością, ograbiony ze wszelkiego humanitaryzmu.

Akty kanibalizmu zdarzały się podczas Hołodomoru, czyli wywołanej przez komunistyczne władze ZSRR klęski głodu, która dotknęła Ukrainę w latach 1932–1933. Jednak bardziej znany jest przypadek aktów kanibalizmu mających miejsce w Leningradzie (obecnie Sankt Petersburg) podczas jego blokady przez Wehrmacht w latach 1941–1944. Trwające oblężenie doprowadziło do nieustannego głodu. Ludzie byli wyczerpani do granic możliwości. Racje żywnościowe miały dostarczać niewielką część dziennego zapotrzebowania na energię. W tych warunkach ciała zmarłych zalegające na ulicach zaczęto postrzegać jako marnujące się źródło mięsa. Do aktów kanibalizmu dochodziło wręcz regularnie. Na terenie miasta znajdowano okaleczone zwłoki oraz takie, które nosiły ślady obgryzania. Pojawiały się przypadki, gdzie matki zabijały swoje dzieci, by nakarmić siebie i pozostałe potomstwo. Jedna z innych potwornych historii, mówi nawet o parze ludzi, która zjada ciało swojego małego dziecka, a następnie zwabia troje innych, po czym je zabija i zjada²⁸. Milicja zatrzymywała kanibali, a leningradzki samorząd lekarski podjął próbę zakwalifikowania kanibali jako umyślowo chorych lub zdrowych²⁹. Finalnie stwierdzono, że kanibale w większości byli osobami zdrowymi, ale mieli niskie morale. W praktyce wszyscy zostali potraktowani jako przestępcy, za co część osób została rozstrzelana³⁰. Nasuwa się tutaj jedno pytanie. Czy można karać i jaki ma sens karanie osób, które były *de facto* pozbawione dostępu do żywności? Odpowiedź jest prosta. Nie powinno się karać ludzi za klęskę, którą sprowadzili na nich inni, wyzwalając w nich to, co najmroczniejsze. Znając działanie aparatu terroru w ZSRR, stosowanie kar wobec kanibali miało służyć określonym celom, takim jak chociażby uzyskanie zeznań.

To, że matki zmuszone skrajnym głodem zjadały swoje dzieci, nie było przypadkiem odosobnionym. Sam Marek Edelman, lekarz żydowskiego pochodzenia, wspomina o zjawisku kanibalizmu w getcie warszawskim³¹. Głód był tak ogromny, że zdarzały się przypadki ludożerstwa. Jednym z nich był przypadek 30-letniej Rywki Urman, która odgryzła kawałek swojego zmarłego 12-letniego syna.

Akty ludożerstwa były też obecne w lagrach. Życie w niemieckich obozach koncentracyjnych było istnym piekłem na ziemi. Więźniowie umierali na skutek zimna, głodu i nękańcych ich chorób. Więźniowie byli ofiarami tragicznych warunków życia, pozbawionymi pożywienia, ubrań, byli wiecznie prześladowani, poniżani, bici, zmuszani do niewolniczej pracy. Stawali się nawet przedmiotami pseudo-eksperymentów naukowych³².

Na terenie Polski znajduje się 12 byłych niemieckich nazistowskich obozów koncentracyjnych i zagłady. W jednym z nich, na terenie obecnego Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau, miały miejsce akty

28 A. Ried, *Leningrad. Tragedia oblężonego miasta 1941–1944*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2011, s. 399. Ried w swojej książce, opisując przypadki kanibalizmu, opiera się na raportach NKWD.

29 Ibidem, s. 405.

30 Ibidem, s. 406.

31 Szerzej: H. Krall, *Zdażyć przed Panem Bogiem*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2018, s. 20.

32 Między innymi *Zbrodnica medycyna – materiały Miejsca Pamięci i Muzeum Auschwitz-Birkenau Byłego Niemieckiego Nazistowskiego Obozu Koncentracyjnego i Zakłady*, http://lekcja.auschwitz.org/2022_zmedycyna_pl/?_gl=1*2e0sk*_ga*MjA1NjMwMzY5Ni4xNjg4OTczNDkx*_ga_ES4EZDDBMD*MTY4ODk3MzQ5MS4xLjAuMTY4ODk3MzQ5OS4wLjAuMA [dostęp: 10.07.2023]; *Wspomnienia byłych więźniów obozu Auschwitz*, [w:] A. Wójcik, M. Zdziarski (red.), *Dobranoc, Auschwitz. Reportaż o byłych więźniach*, Instytut Wydawniczy Znak, Kraków 2016.

kanibalizmu³³. O aktach kanibalizmu w obozie Auschwitz pisał nawet były komendant Rudolf Hoess³⁴. Według niego przypadki kanibalizmu w Brzezince zdarzały się nierzadko. Pisz o sytuacji, gdy natknął się na ciało Rosjanina, któremu rozpruto brzuch, a w zwłokach nie było wątroby. Wskazuje również, że podczas prac przy odcinku budowlanego podczas kopania rowów często znajdowano częściowo zjedzone zwłoki Rosjan. O kanibalizmie więźniów pisze również Jan Sehn w monografii obozu oświęcimskiego³⁵. Podaje on, że takie przypadki zdarzały się głównie w bunkrze głodowym.

Również w świadectwach byłych więźniów obozu zdarzają się opisy aktów ludożerstwa. Jan Dziopek, były więzień obozu w Oświęcimiu, opisuje znane mu trzy przypadki kanibalizmu³⁶. Pierwszy z nich miał miejsce w 1942 r., po zamknięciu dwóch więźniów w bunkrze obozu Auschwitz. Zabroniono im udzielać jakiegokolwiek pomocy. Po trzech tygodniach otwarto celę, w której żyjący mężczyzna żywił się rozkładającym ciałem drugiego. Wyprowadzono go przed blok i zastrzelono. Drugi przypadek miał miejsce w laboratorium w Rajsku, gdzie do celów naukowych ugotowano trupa. Pracujący tam więzień wyjął z kotła kawałek ludzkiego mięsa i zjadł go ze smakiem³⁷. Ostatni przypadek miał miejsce podczas pobytu Dzioпка w obozie w Ebensee. Tamtejsze krematorium nie nadążało z paleniem ciał, przez co pod gołym niebem leżały stopy trupów. Wygłodniałym więźniom wycinali z martwych ciał kawałki mięsa. Gotowali je i sprzedawali jako gulasz wśród kolegów w obozie³⁸. Jak wskazuje Dziopek, przez swój pobyt w obozach i związany z nimi głód rozumie on człowieka głodnego i spragnionego i mu szczerze współczuje.

Wyjątkowo uderzającym przypadkiem kanibalizmu jest ten z obozu Auschwitz. Został on opisany przez Stanisława Kłodzińskiego, zresztą byłego więźnia obozu koncentracyjnego Auschwitz-Birkenau³⁹. W dziale bakteriologii Instytutu Higieny, mieszczącym się na terenie obozu, znajdowała się pożywkarnia. Przygotowywano tam bulion mięsny według jednej z tradycyjnie ustalonych receptur z mięsa wołowego, cielęcego lub końskiego. Więźniowie zatrudnieni w laboratorium początkowo myśleli, że wygotowane mięso przez nich jedzone pochodzi z obozowej rzeźni. Mięso, które przywozili esesmani okazało się mięsem ze zwłok więźniów rozstrzelanych w bloku 11 lub zagazowanych w krematoriach znajdujących się na terenie obozu Birkenau. Na ślad makabrycznego odkrycia wpadł więzień Mikołaj Korn. Pewnego dnia przyniósł on do więźnia Jana Reymana, pracującego w laboratorium chemicznym, zawinięty kawałek mięsa z jasną skórą pokrytą włosami. Jakub Lewin oraz Janusz Mąkowski, którzy również byli więźniami obozu, po zbadaniu zgodnie ustalili, że mięso było pochodzenia ludzkiego. Przeprowadzono badania, których wyniki ogłoszono wśród reszty współpracowników zatrudnionych w laboratorium żywiących się wodą mięsną. Wyniki badań wywołały straszliwe wymioty i nudności. Więźniowie zauważyli, że zapach unoszący się z pożywkarni był zawsze mdły i cikliwi, co było zapachem gotowanego ludzkiego mięsa. Po tym wstrząsającym odkryciu więźniowie nie spożywali mięsa, które od tego czasu zakopywali w ogrodzie instytutu. Opisana historia jest wstrząsająca. Ukazuje ona kanibalizm, który nie był świadomym zachowaniem więźniów obozu, a przebiegłym działaniem esesmanów.

33 W celu uzyskania bezpośrednich informacji i ewentualnych materiałów o aktach kanibalizmu skontaktowałam się z właściwymi organami Państwowych Muzeów Byłych Niemieckich Nazistowskich Obozów Koncentracyjnych i Zagłady w Polsce. Odpowiedzi zwrotnie uzyskałam tylko z Treblinki (brak przypadków), Majdanka (brak przypadków) oraz Oświęcimia (kanibalizm występował). W odpowiedzi na zapytanie Centrum Badań Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu wskazało, że w relacjach i we wspomnieniach byłych więźniów obozu, znajdujących się w zbiorach, można znaleźć ledwie kilka wzmianek o aktach kanibalizmu. Nie ma też możliwości wskazania dokładnej liczby aktów kanibalizmu z uwagi za spory zasób relacji i wspomnień. Materiały nie są również udostępniane na cele naukowe.

34 Szerzej: *Wspomnienia Rudolfa Hoessa, Komendanta Obozu Oświęcimskiego*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1960, s. 124.

35 Szerzej: J. Sehn, *Obóz koncentracyjny Oświęcim-Brzezinka*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1961, s. 116.

36 Świadectwo J. Dzioпка, s. 69–70, https://www.zapisyterroru.pl/dlibra/show-content?id=3808&&navref=MTJzOzEyYiBnaJt nNCAYdc7MnZvIDFuMjxbWsgNDg7M3ggMndvOzJ3NSBzZztzMSAydzsyayBiODthdyAxMXk7MTFoIDJ5YjsyeHMg N3k7N20&ref=main&format_id=5 [dostęp: 9.03.2022].

37 Ibidem., s. 70.

38 Ibidem.

39 Szerzej: S. Kłodziński, *Laboratorium Instytutu Higieny SS w Oświęcimiu*, Okupacja i Medycyna, Książka i Wiedza, Warszawa 1975, s. 72–77.

Tragizm ludzkich losów podczas okupacji hitlerowskiej przedstawia również Zofia Nałkowska w opowiadaniu *Dno*⁴⁰. Wspomnienia przywołuje tutaj starsza kobieta, są one dosyć chaotyczne. Opowiada tam m.in. o obozie koncentracyjnym w Ravensbruck oraz o lagrze Bunzig, który w kontekście kanibalizmu jest obiektem zainteresowania. Panował tam głód, a więźniarki musiały pracować po 12 godzin na dobę. Za nawet błahe przewinienia musiały stać pół doby na mrozie czy deszczu lub były zamykane w bunkrze razem z ciałami zmarłych na wskutek wycieńczenia i głodu. Często zdarzało się, że zamknięte w bunkrze kobiety żywiły się ludzkim mięsem. Bezradne i zagubione kobiety, które w otaczającej je rzeczywistości zapomniały o swym człowieczeństwie, dopuszczały się kanibalizmu. Traciły one zmysły z potwornych cierpień, głodu, wyczerpania. Przeżycia te uczyniły je słabe, bezbronne wobec norm okrutnego systemu, który pozbawił je naturalnych ludzkich odczuć.

Opisane historie oddają tragizm drugiej wojny światowej. Wojna wyzwoliła w człowieku najgorsze instynkty w walce o przetrwanie. Szerszy komentarz jest zbędny. Zatrważające jest to, że to „ludzie ludziom zgotowali ten los”⁴¹.

6. Typologia zabójstw kanibalistycznych

6.1. Zabójstwa z motywów seksualnych

Kryminologia dysponuje kazuistyką, która pozwala na dość precyzyjny psychologiczny i psychiatryczny opis sprawców zabójstw kanibalistycznych. Istnieją dwie kategorie zabójców kanibalistycznych. Pierwszą z nich są seryjni zabójcy z motywów seksualnych, o wielkim natężeniu sadyzmu, że sam fakt zabójstwa i znęcania się nad ofiarą, który dostarcza im satysfakcji seksualnej, dopełniają aktem konsumpcji fragmentów ciała swojej ofiary.

Sprawców seryjnych zabójstw na tle seksualnym dzielimy na dwie podstawowe grupy: zorganizowanych, czyli kompulsywnych, i dezorganizowanych, czyli katatymicznych⁴².

Austriacki psychiatra Richard von Krafft-Ebing w swoim dziele *Psychopathia Sexualis* wydanym w 1886 r. opisał zbiór przypadków zaburzeń seksualnych. W tymże dziele wprowadził do nauki terminy takie jak „morderstwo z lubieżności” (Lustmord), „sadyzm” oraz „masochizm”. Ten ostatni nawiązuje do twórczości Leopolda von Sacher-Masocha, a dokładniej jego powieści *Wenus w futrze*, opartej częściowo na elementach autobiograficznych.

W Polsce tę terminologię wprowadził wybitny krakowski medyk sądowy, Leon Wachholz, który odbywał praktykę psychiatryczną u Kraffa-Ebinga. Kluczową pracą z tego zakresu jest studium *O morderstwie z lubieżności* opublikowane w 1900 r. w „Przeglądzie Lekarskim”.

Wachholz, opisując zabójstwa z lubieżności, zaliczył do tej kategorii zabójstw przypadki różniące się od siebie sposobem zadania śmierci. Są to przypadki uduszenia lub zadzierzgnięcia w czasie stosunku seksualnego lub po nim; morderstwa dokonane narzędziem ostrym, albo twardym i tępy, nieraz połączone z rozkawałkowaniem zwłok, spożyciem ich fragmentów etc.

Sadyzm należy do parafilii (zaburzeń preferencji seksualnych), w którym jednostka osiąga pobudzenie seksualne poprzez zadawanie cierpienia fizycznego lub/i psychicznego drugiej osobie, najczęściej

40 Z. Nałkowska, *Medaliony*, Siedmioróg, Wrocław 1974, s. 16–21. *Dno* stanowi jedno z cyklu ośmiu opowiadań w zbiorze *Medaliony* wydanego w 1946 r. w Warszawie, opisujących losy ludzi, którzy przeżyli prześladowania hitlerowskie. Materiały do cyklu zostały zebrane przez Nałkowską, która pracowała w Głównej Komisji Badań Zbrodni Niemieckich w Polsce. Cały zbiór należy do literatury faktu.

41 Cytat otwiera zbiór opowiadań *Medaliony* Z. Nałkowskiej. Pochodzi on z *Dzienników czasów wojny*, gdzie pod datą 28 lipca 1944 r. motto zostało napisane w odmiennie formie.

42 J.E. Douglas, K.E. Ressler, A.W. Burgess, C.R. Hartman, *Criminal profiling from crime scene analysis*, „Behavioral Sciences and Law” 1968, 4(4), s. 412, <https://psycnet.apa.org/doi/10.1002/bsl.2370040405>.

jest on spotykany u mężczyzn⁴³. W klasyfikacji zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania w ICD-10 ma oznaczenie F.65.5 (sadosmachizm).

Jedną z odmian sadyzmu połączoną z fetysyzmem (rodzaj parafilii seksualnej) jest wampiryzm. Źródłem podniecenia jest widok krwi lub smak krwi drugiej osoby, co wiąże się z drapaniem, gryzieniem, piciem krwi, a w skrajnych formach z pożeraniem ciała partnera⁴⁴.

Z psychiatrycznego punktu widzenia najwyższą formą sadyzmu jest zabójstwo z lubieżności⁴⁵. Zabójstwo z lubieżności jest motywowane seksem. Zabójca, dokonując zabójstwa, zaspokaja swój popęd płciowy. Sam akt zabijania jest substytutem stosunku płciowego, w trakcie którego dochodzi zwykle do erekcji i ejakulacji. Przy tak wysokim stopniu sadyzmu może dochodzić nawet do przypadku pożerania zwłok ofiary⁴⁶.

W kazuistyce można znaleźć dobrze opisane przypadki kanibalizmu przy zabójstwach z motywów seksualnych. W tych przypadkach zabicie ofiary było warunkiem koniecznym dla zaspokojenia popędu seksualnego, przy których występował kanibalizm.

Wachholz w swoim dziele *O morderstwie z lubieżności* opisał 130 znanych mu z kazuistyki przypadków morderstwa z lubieżności, w tym występujące przypadki kanibalizmu. Jednym z nich jest podwójne morderstwo dokonane przez 48-letniego wyrobnika, Andrzeja Bichela⁴⁷. Ciekawość obejrzenia wnętrza ofiar, a także rządza smaku ich ciepłego mięsa z pragnieniem krwi miały się przyczynić do popełnienia zbrodni. Inny przypadek mówi o młodym właścicielu winnicy, który spotkawszy dziewczynkę, gwałci ją, wypija jej krew i pożera wydarte serce z klatki piersiowej⁴⁸. Wachholz przytacza również przypadki opisane przez włoskiego kryminologa, Cesare'a Lombroso. Jedną z ofiar zbrodniarza Verzeni ginie na wskutek „ogarnięcia sprawcy lubieżnością”, który zawleka ofiarę w pole, brzytwą rozcina jej brzuch, jelita wydiera i wraz z ubraniami zabiera do domu, gdyż powodują u niego silną rozkosz⁴⁹. Nadto pogryzł uda kobiety, wyssał krew, wyciął łydke, by przygotować z niej posiłek po uprzednim upieczeniu. Kolejny morderca, Diaz de Garagos, upust sadystycznym żądzą skierował na starszą wieśniaczkę, usiłując ją zgwałcić, a następnie własnymi rękoma wrywał jej trzewia brzuszne i nerkę.

Współczesna kazuistyka również opisuje współczesne przypadki kanibalizmu przy zabójstwach z motywów seksualnych. Jeden z takich przypadków występuje w niemieckim casusie. Armin Meiwes dźgnął ofiarę nożem na jej wcześniejsze, wyraźne życzenie i odciął jej penisa⁵⁰. Całe zdarzenie zarejestrował na kamerze, komentując wykonywane czynności. Ciało rozczłonkował, wypatroszył i zjadł. Pozostałe części denata zapakował w worki foliowe, by przechowywać je w zamrażalniku. W późniejszym czasie przygotowywał z nich posiłki. Związek między zabijaniem a zaspokojeniem popędu seksualnego opierał się na nagraniu z dokonanego aktu zabójstwa oraz następujących scenach kanibalizmu. Meiwes satysfakcję seksualną uzyskiwał, oglądając nagrane materiały z amputacji prącia, zabijania i pożerania swojej ofiary⁵¹.

Kanibalizm związany z sadyzmem seksualnym odzwierciedla psychopatyczny mechanizm motywowany przyjemnością seksualną czerpania bólu i sprawowania kontroli nad innym człowiekiem. Leon Wachholz odwołuje się do francuskiego lekarza i kryminologa Alexandre'a Lacassagne dzielącego czynnych sadystów seksualnych na dwie kategorie. Pierwsi z nich to tzw. sanguinares, czyli ci żądni widoku płynącej krwi niewiast, a drudzy to właściwi mordercy z lubieżności – „grands sadiques” – znęcający się nad ofiarą, ćwiartujący jej zwłoki, a nawet pożerający części jej ciała⁵².

43 Z. Lew-Starowicz, *Seksuologia sądowa*, Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, Warszawa 2014, s. 110; H.L. Kaplan, B.J. Sadock, V.A. Sadock, *Psychiatria kliniczna*, Elsevier Urban & Partner, Wrocław 2004, s. 235.

44 Z. Lew-Starowicz, *Seksuologia...*, s. 112.

45 L. Wachholz, *Psychopatologia...*, s. 303.

46 Ibidem, s. 303.

47 L. Wachholz, *Rozważania o przyczynach zbrodni*, Oficyna Krakowskiej Akademii AFM, Kraków 1900, s. 6.

48 Ibidem.

49 L. Wachholz, *Rozważania...*, s. 13.

50 W. Mitsch, *Der Kannibalen-Fall*, „Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik” 2007, t. 5, s. 197.

51 Ibidem.

52 L. Wachholz, *Rozważania...*, s. 43.

Zabójcy z lubieżności (*lust killers*) są zabójcami seryjnymi. Kanibaliści z reguły należą do grupy sprawców zdeorganizowanych. Swoje ofiary często wybierają przypadkowo, nie nawiązują z nimi relacji, a miejsce zbrodni wybierają przypadkiem. Potrzebują bardzo silnych doznań. Zgodnie z badaniami Józefa Gierowskiego sprawcy zabójstw na tle seksualnym wychowywali się w niekorzystnych warunkach. Wychowywali się w rodzinach wielodzietnych o niskim statusie materialno-ekonomicznym, nie wykształcili się u nich pozytywne relacje z rodzicami. Badani nie wykazywali relacji emocjonalnej z matką⁵³. Gierowski wskazuje również, że niekorzystny wpływ na sprawców miały obciążenia biologiczne, takie jak patologia ciąży i porodu⁵⁴.

6.2. Kanibalizm przy zabójstwach z motywów psychotycznych

Drugim rodzajem zabójstw, przy których dochodzi do aktów kanibalizmu, są zabójstwa z motywów psychotycznych. Spośród zaburzeń psychotycznych możemy wyróżnić psychozy endogenne spowodowane czynnikami wewnętrznymi, takie jak schizofrenia paranoidalna i zaburzenia schizoafektywne oraz psychozy endogenne spowodowane czynnikami zewnętrznymi, do których zaliczamy te pojawiające się na skutek zatrucia (np. narkotykami), choroby, w wyniku uszkodzenia układu nerwowego (psychoza organiczna) i silnego stresu (psychoza reaktywna). Nie ma wątpliwości, że powyższe mogą mieć wpływ na popełnianie przestępstw. Potwierdza to Gierowski, który badając sprawców zabójstw z motywów psychotycznych, wskazał, że czyny pozostawały w ścisłym związku z toczącym się procesem chorobowym, mającym wpływ na zaburzenia procesów poznawczych oraz na intensywność i treść przeżywanych emocji⁵⁵.

Na skutek nieprawidłowego odbioru rzeczywistości przez sprawcę z zaburzeniami psychotycznymi często może dochodzić do zabójstw. Typowym przykładem mogą być halucynacje, czyli omamy, powstające bez udziału bodźców zewnętrznych. Polegają one na spostrzeganiu nieistniejących w rzeczywistości przedmiotów, którym towarzyszy błędne poczucie, że coś faktycznie istnieje⁵⁶. Chory nie potrafi odróżnić zafalszowanych spostrzeżeń od spostrzeżeń rzeczywistych, gdyż te zafalszowane są bardziej wyraziste.

U badanych zabójców kanibali z motywów psychotycznych diagnozowano schizofrenię paranoidalną lub mieszanie zaburzenia osobowości z sadystycznymi i psychopatologicznymi cechami osobowości⁵⁷.

Według klasyfikacji ICD-10 schizofrenia paranoidalna ma oznaczenie F20.0 i charakteryzuje się ją jako „dominujące stosunkowo trwałe urojenia, często paranoidalne, którym zwykle towarzyszą omamy, w szczególności słuchowe, jak również inne zaburzenia postrzegania. Zaburzenia afektu, woli i mowy, a także objawy katatoniczne albo nie występują, albo mają stosunkowo niewielkie nasilenie”⁵⁸.

U kanibalistów cierpiących na schizofrenię ataki rozpoczynały się od nagłego działania lub emocji. Za czynnik sprzyjający wywołujący atak należy uznać zażywanie substancji psychoaktywnych (np. marihuana) lub zaniechanie przyjmowania leków⁵⁹. Sprawcy mieli zdiagnozowane urojenia, u których podłoża leżały poczucie prześladowania i krzywdy lub powstałe halucynacje. U badanych z grupy mieszanych zaburzeń osobowości można wskazać, że przyznawali się oni wcześniej do ukrytych planów lub fantazji na temat kanibalizmu. Podczas badań nie zdiagnozowano u nich jakichś czynników sprzyjających, nie stwierdzono objawów, urojeń. W grupie chorych na schizofrenię kanibalizm był reakcją samoobrony w obliczu odczuwanego zagrożenia zniszczeniem fizycznym i psychicznym. W grupie osób z mieszanymi zaburzeniami osobowości kanibalizm pozwalał na odbudowę narcyzmu. Pojawiał się w sytuacjach silnego

53 J.K. Gierowski, *Motywacja zabójstw*, Wydawnictwo AM, Kraków 1989, s. 114–115.

54 Ibidem, s. 115.

55 J.K. Gierowski, *Motywacja...*, s. 132.

56 K. Jena, *Psychopatologia ogólna*, [w:] I. Krupka-Matuszczyk, M. Matuszczyk (red.), *Psychiatria. Podręcznik dla studentów pielęgniarstwa*, Wydawnictwo Śląskiego Uniwersytetu Medycznego, Katowice 2007, s. 15.

57 S. Raymond, *The psychopathological...*, s. 1574.

58 *World Health Organization Międzynarodowa Statyczna Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych*, t. 1, 2009, s. 216.

59 Ibidem.

strachu, upokorzenia i konfliktu, poczucia zagrożenia, zazdrości⁶⁰. Rozładowywał napięcie związane z gniewem i podnosił samoocenę, był sposobem na pozbycie się poczucia niższości lub bezbronności.

U badanych sprawców zabójstw kanibalistycznych z motywów psychotycznych można wskazać, że wszyscy cierpieli z powodu dysfunkcyjnego dzieciństwa, zaniedbania emocjonalnego, przemocy domowej lub wykorzystania seksualnego⁶¹.

W kazuistyce przypadki zabójstw kanibalistycznych z motywów psychotycznych są szczegółowo opisywane, choćby przez hiszpańskich psychiatrów⁶². Jeden z takich przypadków opisuje sprawcę pochodzącego z wielodzietnej rodziny, w której ojciec nadużywał alkoholu. Sam sprawca miał wykształcenie podstawowe, od 18. roku życia palił marihuanę i nadużywał alkoholu. W wieku 15 lat wielokrotnie narzekał, że słyszy głosy, że ktoś chce go otruć – jednak po badaniach nie postawiono żadnej diagnozy. W wieku 26 lat stał się agresywny, miał halucynacje wzrokowe – zdiagnozowano u niego schizofrenię paranoidalną, w związku z czym przez siedem miesięcy przebywał na leczeniu w szpitalu. W wieku 38 lat zamordował kilka osób, a następnie zjadł ich mięso. W pobliżu jego domu zostały odnalezione szczątki ludzkie, a w samym domu dwa pojemniki z fragmentami ciała, znaleziono również ugotowane fragmenty ciała ludzkiego, wnętrzności i skórę pokrojoną na kawałki. Swoj czyn usprawiedliwiał głodem. Opisał swoje urojenia i halucynacje, niemniej jednak nie był świadomy swojej choroby. Akty kanibalizmu były przeprowadzone podczas urojeń, halucynacje słuchowe kazały zabijać i zjadać swoje ofiary. Takie akty są niezwykle rzadkie u schizofreników⁶³.

Badania zabójców kanibalistycznych, u których stwierdzono schizofrenię paranoidalną, odbywały się jeszcze według klasyfikacji ICD-10, która do stycznia 2022 r. była powszechnie używana na świecie. Według ogłoszonej w dniu 18 czerwca 2018 r. nowej – 11. – wersji Międzynarodowej Statystycznej Klasyfikacji Chorób i Problemów Zdrowotnych (ICD-11) całkowicie zrezygnowano z podziału schizofrenii na podtypy, zastępując je jedną kategorią diagnostyczną – „schizofrenia”⁶⁴.

6.3. Cechy wspólne zabójców kanibalistycznych

Zarówno u kanibalistów przy zabójstwach z motywów seksualnych i zabójstwach z motywów psychotycznych można zauważyć pewne podobieństwa, mimo odmiennej motywacji.

Zdecydowana większość zabójców kanibali była płci męskiej⁶⁵. Należą do typów samotników⁶⁶. Kanibaliści z reguły mieli trudne dzieciństwo, które było przepełnione przemocą fizyczną, samobójstwem któregoś członków rodziny, u matek pojawiały się zaburzenia psychiczne⁶⁷. Kanibaliści na ofiary wybierali głównie niespokrewnione osoby, które znali, np. sąsiadów, przyjaciół czy poznane na chwilę przed zabójstwem prostytutki⁶⁸. Bliskie ofiary to najczęściej partnerzy seksualni zabójców⁶⁹. Ich działania nie były w żaden sposób wcześniej planowane.

60 J.K. Gierowski, *Motywacja...*, s. 137.

61 S. Raymond, *The psychopathological...*, s. 1569. J.K. Gierowski wskazuje odmiennie. Według jego wyników badań u sprawców urojeniowych atmosfera rodzinna była dobra, relacje z rówieśnikami również, sporadycznie występowały agresywne zachowania. Niekorzystne były urazy i obciążenia biologiczne. Należy jednak wyraźnie podkreślić, że u badanych nie było mowy o aktach kanibalizmu.

62 M. Ortiz, D.C. Galvis, N. Sances-Mora, C.A. Lopez, *Cannibalism in paranoid schizophrenia: A case report*, „Actas Espanolas de Psiquiatria” 2006, 34(2), s. 137.

63 Ibidem, s. 139.

64 P. Krawczyk, E. Świącicki, *ICD-11 vs. ICD-10 – przegląd aktualizacji i nowości wprowadzonych w najnowszej wersji Międzynarodowej Klasyfikacji Chorób WHO*, „Psychiatria Polska” 2020, 54(1), s. 11, <https://doi.org/10.12740/PP/103876>.

65 M. Oostland, *Kin-avoidance...*, s. 5; V.G. Petreca, G. Bructato, A.W. Burgess, E. Dixon, *Criminal cannibalism...*, s. 5.

66 D. Lester, J. White, B. Giordano, *Cannibalism*, „OMEGA – Journal of Death and Dying” 2015, 70(4), s. 430, <https://doi.org/10.1177/0030222815573732>.

67 S. Raymond, *The psychopathological...*, s. 1570; D. Lester, J. White, B. Giordano, *Cannibalism...*, s. 435.

68 M. Oostland, *Kin-avoidance...*, s. 8–9.

69 Ibidem, s. 5.

6.4. Inne przypadki zabójstw kanibalistycznych

Poza opisanymi powyżej przypadkami zabójstw kanibalistycznych możemy wyodrębnić jeszcze jeden typ zabójstw, który jest najmniej znany i opisywany. Są nimi zabójstwa wynikające z sadyzmu nieseksualnego. Tutaj kanibalizm, podobnie jak przy zabójstwach z lubieżności, jest też ostatecznym wyrazem dominacji nad drugą osobą. Pozbawiony jest jednak substytutu stosunku seksualnego. Kanibalizm będący najwyższą formą agresji obejmuje akty kanibalizmu, u którego podstaw leżą uczucia strachu lub wrogości. Tworzą one potrzebę dominacji, kontroli nad ofiarą poprzez jej zabicie, a ostatecznie zjedzenie jej. Kanibalizm pojawiał się również w sytuacji omamów, które nie były wywołane czynnikami chorobowymi, a upojeniem alkoholowym lub narkotycznym, które wywoływało urojenia⁷⁰. Ten typ zabójcy zjada surowe części ciał swoich ofiar⁷¹.

Przypadki, gdzie kanibalizm był najwyższą formą sadyzmu, oraz te akty kanibalizmu występujące pod wpływem środków odurzających lub alkoholu są niezwykle rzadko opisywane w literaturze psychiatrycznej, częściej ich opisy można znaleźć w artykułach internetowych. Pozostaje więc krótko przedstawić takie przypadki, opierając się na doniesieniach medialnych.

Jednym z takich przypadków jest sprawa amerykańskiego rapera Big Lurcha⁷². W 2002 r. Lurch przebywał z 21-letnią Tynishą Ysais. Niestety, nie są znane szczegóły zabójstwa, ale ofiara została znaleziona z rozerwaną klatką piersiową, z której wyrwano płuca. Badania lekarskie rapera wykazały, że w jego żołądku znajdowało się ludzkie mięso. Sam raper znajdował się pod wpływem silnego środka psychoaktywnego – fencyklidyny – od którego był uzależniony. Można przyjąć, że zabójstwo kobiety przez rapera było dokonane z motywów psychotycznych, choć brak jest szczegółowych informacji (np. o badaniach rapera przez psychiatrów).

Kolejne dwie sprawy miały miejsce w Rosji. Pierwsza dotyczy pary z Krasnodaru⁷³. W 2017 r. robotnicy, którzy pracowali przy budowie drogi, znaleźli telefon, a w nim zdjęcie mężczyzny pozującego z odciętą głową i ludzką ręką w ustach. Kilka dni później znaleziono wiadro ze szczątkami kobiety. Dmitrij Baksziw, który był autorem selfie, tłumaczył się, że na zdjęciu były odnalezione przez niego szczątki. Szczątki, jak twierdził, dla żartu przyniósł do domu. Po zrobieniu zdjęcia wyniósł części ciała do śmietnika, a głowę wsadził do wiadra z zimną wodą. Jak ustalił komitet śledczy, Dmitrij urządzał polowania na ludzi wraz ze swoją żoną Natalią. Para miała zabić nawet 30 osób, w tym ich zjadać⁷⁴. Psychiatrzy stwierdzili, że Natalia jest zdrowa. Nie znamy natomiast wyników badań Dmitrija.

Druga sprawa dotyczy pochodzącego z Archangielska Eduarda Selezneva⁷⁵. Rosjanin zasztytował swoich trzech kolegów podczas imprez. Gdy po upojeniu alkoholem padli, Eduard zamordował kolegów. Ich szczątki gotował, a następnie spożywał. Pozostałości wyrzucał do pobliskiej rzeki. Psychiatrzy uznali go za osobę zdrową. Został skazany na dożywotnie pozbawienie wolności.

Ostatni przypadek dotyczy dwóch mężczyzn mieszkających na terenie USA⁷⁶. Sprawa została opisana przez „New York Post” i miała miejsce w październiku 2020 r.⁷⁷. Młody mężczyzna znalazł ogłoszenie dwóch mężczyzn, którzy podawali się za doświadczonych chirurgów wykonujących operacje zmiany płci.

70 D. Lester, J. White, B. Giordano, *Cannibalism...*, s. 429.

71 Ibidem.

72 Szczegółowo o sprawie pisze M. Wernio w reportażu *Morderstwo i kanibalizm. Sprawa Big Lurcha to najbrutalniejsza zbrodnia w historii hip-hopu*, „Noizz” 2021, <https://noizz.pl/muzyka/rapper-kanibal-sprawa-big-lurcha-to-najbrutalniejsza-zbrodnia-w-historii-rapu/10elgzg> [dostęp: 4.05.2022].

73 Szerzej: MT, *Rosyjska rodzina Hanibala Lectera. Policja zatrzymała małżeństwo kanibali*, „Newsweek” 2017, <https://www.newsweek.pl/swiat/spoleczenstwo/kanibalizm-w-rosji-zatrzymano-rodzine-kanibali/6ghf5rc> [dostęp: 4.05.2022].

74 Ibidem.

75 Szerzej: *Rosja: zabił swoich trzech kolegów i zjadł ich podczas libacji alkoholowych*, „Antyradio”, <https://www.antyradio.pl/News/Rosja-zabil-swoich-trzech-kolegow-i-ich-zjadal-podczas-libacji-alkoholowych-46352> [dostęp: 4.05.2022].

76 Szerzej: S. Kurczuk, *Kanibale wykastrowali mężczyznę i zjedli jego jądra, bo chciał zmienić płeć*, „Antyradio” 2020, <https://www.antyradio.pl/News/Kanibale-wykastrowali-mezczyzne-i-zjedli-jego-jadra-bo-chcial-zmienic-plec-44414> [dostęp: 4.04.2022].

77 Ibidem.

Przekonywali, że mają 15-letnie doświadczenie, co skłoniło mężczyznę do skorzystania z ich usług. Po dotarciu przez ofiarę na miejsce okazało się, że jest to zwyczajny dom, a nie żadna klinika. Jeden z „chirurgów” żartował, że jest kanibalem, i powiedział o częściach ciał poprzednich klientów trzymanyh w lodówce. Operacja trwała dwie godziny. Dzień po kastracji ofiara źle się poczuła i zaczęła krwawić. W szpitalu ofiara wyznała już prawdziwym lekarzom, że mężczyźni próbowali ją nakłonić do udziału w praktykach kanibalistycznych. Personel szpitala zawiadomił policję. Funkcjonariusze podczas przeszukania chaty odnaleźli szczątki przypominające ludzkie jądra. Mężczyźni zostali zatrzymani przez policję.

Opisane wyżej sytuacje są jednymi z kilkunastu, o których pisały media. Niestety, w tych przypadkach trudno jest o dokładne wnioski dotyczące przyczyn kanibalizmu. Nie znamy dzieciństwa kanibali, nie wiemy, czy chorowali psychiatrycznie przed dokonaniem zabójstw kanibalistycznych. Nie są nam znane dokładne wyniki badań przeprowadzonych przez psychiatrów (o ile w ogóle byli badani). Tak naprawdę nie dysponujemy w zasadzie żadnymi danymi, które pomogłyby w ustaleniu przyczyn zabójstw kanibalistycznych w tych konkretnych przypadkach. Dlatego należy podchodzić do nich z dużą dozą ostrożności. Nie można wykluczyć, że faktycznie mogły to być przypadki kanibalizmu z motywów seksualnych czy psychotycznych lub innych (tj. wywołanych sadyzmem nieseksualnym lub środkami psychoaktywnymi, alkoholem), o których nie pisano jeszcze w literaturze fachowej. Nie można wykluczyć również tego, że alkohol czy środki psychoaktywne były czynnikiem sprzyjającym, o czym autorka wspomniała przy zabójstwach z motywów psychotycznych.

7. Zakończenie

Kanibalizm jest zjawiskiem budzącym negatywne emocje. Kojarzony jest z barbarzyństwem, dla wielu może być czymś odrażającym. Choć ludożerstwo mogło się kojarzyć głównie z popkulturą jako coś, co może nie istnieć w otaczającym nas świecie i jednocześnie budzi fascynację, to jednak istnieje on naprawdę.

W niniejszym artykule starano się przybliżyć szeroką problematykę kanibalizmu. Przedstawia on kulturowe i antropologiczne podłoże kanibalizmu. Autorka ukazała tu kanibalizm w rytuałach czy religii, uwzględniając nawet metafizyczny akt kanibalizmu u chrześcijan, będący tzw. normą kulturową. Przedstawiła też drugą stronę medalu – ludożerstwo wymuszone warunkami ekstremalnymi, w sytuacji, gdy warunki kulturowe niekoniecznie miały jakieś znaczenie. Omówiła ponadto wybrane przykłady kanibalizmu w tekstach kultury. Ukazuje to spore zainteresowanie ludożerstwem, które jest motywem literatury, sztuki czy filmografii.

Współczesna kryminologia opiera się na psychologii, psychiatrii oraz socjologii w badaniach nad sylwetką sprawcy oraz wyjaśnieniem przyczyn czynu przestępczego. Potwierdza to światowa kazuistyka, która wskazuje, że zabójstwo połączone ze spożyciem fragmentów zwłok ofiary kryminologia kwalifikuje jako tzw. zabójstwo kanibalistyczne.

Obecnie sprawcami kanibalizmu są zabójcy kanibalistyczni, którzy dokonują przerażających zbrodni z motywów seksualnych i przy zabójstwach z motywów psychotycznych, i to w takich sytuacjach mierzymy się najczęściej z kanibalizmem. Dzięki badaniom psychiatrów, w szczególności amerykańskich, jesteśmy w stanie scharakteryzować zabójców kanibalistycznych, poznać wspólne cechy ich łączące. Wiemy, że zabójcami są zazwyczaj samotni mężczyźni nieplanujący swojego ataku, a na ofiary wybierali niespokrewnione, w jakiś sposób znane ofiary. Inne przypadki zabójstw są niezdiagnozowane i trudno o nich coś więcej powiedzieć poza domysłami.

Bibliografia

Literatura:

- Arens W., *Mit ludożercy. Antropologia i antropofagia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2010.
- Bilde T., Lubin Y., *Kin recognition and cannibalism in a subsocial spider*, „Journal of Evolution Biology” 2001, 14(6), s. 959–966, <https://doi.org/10.1046/j.1420-9101.2001.00346.x>.
- Dereń E., Polański E., *Wielki słownik języka polskiego*, Krakowskie Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2008.
- Diehl D., Donnelly M.P., *Dzieje kanibalizmu*, Klub dla Ciebie, Łódź 2008.
- Douglas J.E., Ressler K.E., Burgess A.W., Hartman C.R., *Criminal profiling from crime scene analysis*, „Behavioral Sciences and Law” 1986, 4(4) s. 401–421, <https://doi.org/10.1002/bsl.2370040405>.
- Ewangelia według św. Jana 6, 54–58.
- Gierowski J.K., *Motywacja zabójstw*, Wydawnictwo AM, Kraków 1989.
- Grela E.R., *Behawioralne następstwa nieprawidłowego żywienia zwierząt*, „Życie Weterynaryjne” 2016, 91(2), s. 93–96, <https://www.vetpol.org.pl/dmdocuments/ZW-02-2016-03.pdf> [dostęp: 20.11.2023].
- Jena K., *Psychopatologia ogólna*, [w:] I. Krupka-Matuszczyk, M. Matuszczyk (red.), *Psychiatria. Podręcznik dla studentów pielęgniarstwa*, Wydawnictwo Śląskiego Uniwersytetu Medycznego, Katowice 2007.
- Kaplan H.L., Sadock B.J., Sadock V.A., *Psychiatria kliniczna*, Elsevier Urban & Partner, Wrocław 2004.
- Kłodziński S., *Laboratorium Instytutu Higieny SS w Oświęcimiu. Bulion z mięsa ludzkiego*, Okupacja i Medycyna, Książka i Wiedza, Warszawa 1975.
- Krawczyk P., Święicki Ł., *ICD-11 vs. ICD-10 – przegląd aktualizacji i nowości wprowadzonych w najnowszej wersji Międzynarodowej Klasyfikacji WHO*, „Psychiatria Polska” 2020, 54(1), s. 7–20, <https://doi.org/10.12740/PP/103876>.
- Krall H., *Zdążyć przed Panem Bogiem*, Wydawnictwo Literackie 2018.
- Kubiak A., Kurzela J., *Indonezja. Ludożercy wczoraj i dziś*, Novae Res, Gdynia 2018.
- Lester D., White J., Giordano B., *Cannibalism*, „OMEGA – Journal of Death and Dying” 2015, 70(4), s. 428–435, <https://doi.org/10.1177/0030222815573732>.
- Lew-Starowicz Z., *Seksuologia sądowa*, Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, Warszawa 2014.
- Malinowski B., *Argonauci zachodniego Pacyfiku. Relacje o poczynaniach i przygodach krajowców z Nowej Gwinej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1967.
- Malinowski B., *Wierzenia pierwotne i formy ustroju społecznego*, Akademia Umiejętności, Kraków 1915.
- Mitsch W., *Der Kannibalen-Fall*, „Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik” 2007 nr 5, s. 197–203.
- Mróz R., *Konraty*, Czwarta Strona, Poznań 2018.
- Nałkowska Z., *Medaliony*, Siedmioróg, Wrocław 1974.
- Oostland M., Brecht M., *Kin-avoidance in cannibalistic homicide*, „Frontiers in Psychology” 2020, nr 11, s. 1–14, <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.02161>.
- Ortiz O.M., Galvis D.C., Sances-Mora N., Lopez C.A., *Cannibalism in paranoid schizophrenia: case report*, „Actas Espanolas de Psiquiatria” 2006, 34(2), s. 136–139.
- Parandowski J., *Mitologia*, Wydawnictwo Puls, Warszawa 1998.
- Petrecu V.G., Brucato G., Burgess A.W., Dixon E., *Criminal cannibalism: An examination of patterns and styles*, „Aggression and Violent Behavior” 2021, 56(3), s. 1–7, <http://dx.doi.org/10.1016/j.avb.2020.101531>.
- Raymond S., Leger A.S., Gasman I., *The psychopathological profile of cannibalism: A review of five cases*, „Journal of Forensic Science” 2019, 64(5), s. 1568–1573, <https://doi.org/10.1111/1556-4029.14099>.
- Ried A., *Leningrad. Tragedia obłożonego miasta 1941–1944*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2011.
- Sehn J., *Obóz koncentracyjny Oświęcim-Brzezinka*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1961.

- Ucherek D., *Baba Jaga, Kościej Nieśmiertelny i inne postacie władające magią w rosyjskich baśniach magicznych a wiedźmy i czarownicy Grimowsy*, „Prace Literackie” 2018, t. 58, s. 249–271, <http://dx.doi.org/10.19195/0079-4767.58.22>.
- Wachholz L., *Rozważania o przyczynach zbrodni*, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 1900.
- Wachholz L., *Psychopatologia sądowa. Na podstawie ustaw obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej*, Nakład Gebethnera i Wolffa, Warszawa 1923.
- World Health Organization *Międzynarodowa Statyczna Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych*, t. 1, 2009.
- Wspomnienia byłych więźniów obozu Auschwitz*, [w:] A. Wójcik, M. Zdziarski (red.), *Dobranoc, Auschwitz. Reportaż o byłych więźniach*, Instytut Wydawniczy Znak, Kraków 2016.
- Wspomnienia Rudolfa Hoessa. Komendanta obozu oświęcimskiego*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1960.

Netografia:

- Kurczuk S., *Kanibale wykastrowali mężczyznę i zjedli jego jądra, bo chciał zmienić płeć*, „Antyradio” 2020, <https://www.antyradio.pl/News/Kanibale-wykastrowali-mezczyzne-i-zjedli-jego-jadra-bo-chcial-zmienic-plec-44414> [dostęp: 4.05.2022].
- MT, *Rosyjska rodzina Hanibala Lectera. Policja zatrzymała małżeństwo kanibali*, „Newsweek” 2017, <https://www.newsweek.pl/swiat/spoleczenstwo/kanibalizm-w-rosji-zatrzymano-rodzine-kanibali/6ghf5rc> [dostęp: 4.05.2022].
- Nekrofagi* [w:] Elektroniczna Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/;3946523> [dostęp: 1.03.2022].
- Rosja: zabił swoich trzech kolegów i zjadł ich podczas libacji alkoholowych*, „Antyradio”, <https://www.antyradio.pl/News/Rosja-zabil-swoich-trzech-kolegow-i-ich-zjadal-podczas-libacji-alkoholowych-46352> [dostęp: 4.05.2022].
- Świadectwo Jana Dziopka, https://www.zapisyterroru.pl/dlibra/show-content?id=3808&&navref=M TJzOzEyYiBnajtnNCAydzc7MnZvIDFuMjsxbWsgNDg7M3ggMndvOzJ3NSBzZztzMSAydzsyayBiODthdyAxMXk7MTFoIDJ5YjsyeHMgN3k7N20&ref=main&format_id=5 [dostęp: 9.03.2022].
- Wernio M., *Morderstwo i kanibalizm. Sprawa Big Lurcha to najbrutalniejsza zbrodnia w historii hip-hopu*, „Noizz” 2021, <https://noizz.pl/muzyka/raper-kanibal-sprawa-big-lurcha-to-najbrutalniejsza-zbrodnia-w-historii-rapu/10elgzg> [dostęp: 4.05.2022].
- Zbrodnicza medycyna – materiały Miejsca Pamięci i Muzeum Auschwitz-Birkenau Byłego Niemieckiego Nazistowskiego Obozu Koncentracyjnego i Zakłady*, http://lekcja.auschwitz.org/2022_Zmedycyna_pl/?_gl=1*2e0sks*_ga*MjA1NjMwMzY5Ni4xNjg4OTczNDkx*_ga_ES4EZDDBMD*MTY4ODk3MzQ5MS4xLjAuMTY4ODk3MzQ5OS4wLjAuMA [dostęp: 10.07.2023].

IDEE, DEFINICJE I PRAKTYKA SPRAWIEDLIWOŚCI NAPRAWCZEJ

Lukasz KulińskiUniwersytet Warszawski, Instytut Profilaktyki
Społecznej i Resocjalizacji
ORCID: 0009-0004-7258-4778
e-mail: l.kulinski@student.uw.edu.pl

Streszczenie:

Artykuł ma na celu omówienie idei, założeń oraz modeli i form sprawiedliwości naprawczej, wraz z próbą ich systematyzacji oraz poszukiwaniem wspólnych cech dla całego ruchu sprawiedliwości naprawczej, obejmującego wiele sfer życia społecznego. W tym celu wyjaśniony został wyjątkowy sposób traktowania przestępczości i innych zachowań dewiacyjnych w tym podejściu. Następnie skonfrontowane zostały poglądy na temat idei, zasad i celów sprawiedliwości naprawczej. Na tej podstawie wskazuje, że mediacja nie powinna być utożsamiana ze sprawiedliwością naprawczą, ponieważ nie zaspokaja potrzeb wszystkich aktorów – osób pokrzywdzonych, sprawcy oraz wspólnoty. W drugiej części artykułu zostały opisane i usystematyzowane różne formy sprawiedliwości naprawczej.

Słowa kluczowe:

sprawiedliwość naprawcza, mediacja, konferencje sprawiedliwości naprawczej, alternatywne reakcje na przestępczość

Evolution of the idea, definition and practice of restorative justice

Summary:

The article aims to discuss the ideas, assumptions, models and forms of restorative justice. Along with an attempt to systematize them and look for common features across the restorative justice movement, which covers many spheres of social life. To this end, the unique way in which crime and other deviant behavior are treated in this approach is explained. Next, views on the ideas, principles and goals of restorative justice are confronted. On this basis, it argues that mediation should not be equated with restorative justice, since it does not meet the needs of all actors – the victim, the offender and the community. In the second part of the article, the various forms of restorative justice were described and systematized.

Keywords:

restorative justice, mediation, restorative justice conferences, alternative responses to crime

1. Idea i problemy definicyjne sprawiedliwości naprawczej

Ian Taylor, Paul Walton i Jock Young w książce *The New Criminology: For a Social Theory of Deviance* już w latach 70. XX w. jako jedni z pierwszych szukali przyczyn przestępczości w sprawowanej przez państwo formalnej kontroli społecznej. Postulowali społeczeństwo posługujące się alternatywnymi formami kontroli społecznej, sprawowanej na poziomie lokalnym¹. To właśnie w tę stronę poszli praktycy i teoretycy sprawiedliwości naprawczej.

Jedną z najważniejszych książek dla rozwoju sprawiedliwości naprawczej (restorative justice – RJ) była napisana w 1990 r. przez Howarda Zehera *Changing Lenses*. W Europie jednym z najważniejszych tekstów dla rozwoju RJ był zaś artykuł Nilsa Christiego *Conflict as property*². Autor określił w nim przestępstwo jako pewną szczególną formę konfliktu, który został skradziony osobie pokrzywdzonej oraz sprawcy przez państwo i profesjonalistów. Argumentując, że współcześnie przestępstwo jest działaniem przeciwko państwu i przez nie jest ścigane. To państwo określa, jakie prawa zostały naruszone i jakie szkody z tego wynikły, to państwo wymierza sprawiedliwość w interesie społecznym. Osoba pokrzywdzona bierze zaś udział w procesie zazwyczaj poprzez specjalistów – prawników – sama zaś może jedynie obserwować proces, często nie rozumiejąc działań reprezentujących ją osób i nie zgadzając się z nimi. Zostało jej odebrane prawo do wpływu na wynik tego procesu. Christie uważa, że konflikt powinien zostać zwrócony, lecz nie jedynie ofierze, ale całej społeczności lokalnej. Uważa on, że sama możliwość rozwiązania konfliktu jest ważniejsza niż rezultat. Bo tylko w ten sposób osoba pokrzywdzona, społeczność, a nawet sam sprawca będą mogli na własnych warunkach i potrzebach (oczywiście wedle pewnych akceptowalnych granic norm społecznych) określić, jak rozwiązać powstały konflikt³.

Jak stwierdza Howard Zehr, jeden z „ojców” sprawiedliwości naprawczej, „definicja przestępstwa zakłada, że jest ono skierowane przeciwko państwu, więc państwo zajmuje miejsce ofiary”⁴. W sprawiedliwości naprawczej – śladem postulatów N. Christiego – „państwo nie jest główną ofiarą”⁵. W tym podejściu przestępstwo jest naruszeniem relacji pomiędzy ludźmi, stwarzając zobowiązania do naprawienia wyrządzonych szkód. W tym celu angażuje się ofiarę, sprawcę i lokalną społeczność w poszukiwanie rozwiązań, które promują pojednanie i naprawę. W tym paradygmacie sprawiedliwość nie oznacza zadawania dalszego cierpienia sprawcy przez karę, lecz restytucję i rozpoczęcie procesu uzdrowienia (healing) osoby pokrzywdzonej i relacji między sprawcą a także społecznością⁶.

Zarówno samo pojęcie sprawiedliwości naprawczej, jak i jej kluczowe wartości cały czas podlegają debacie. Do dzisiaj nie istnieje jedna jej definicja akceptowalna przez większość. Wynika to między innymi z olbrzymiej różnorodności praktyk, które rozwijały się dużo szybciej niż teoria. To ciągle nowe podejście jest wcielane w szkołach; jako alternatywny sposób reakcji na przestępstwo; w sądach dla nieletnich; przez policję na wczesnym etapie postępowania czy w więzieniach po skazaniu⁷. Praktyki RJ wykorzystuje się także w sprawiedliwości okresu przejściowego (transformative justice, transitional justice), czyli w sytuacjach poważnych konfliktów społecznych, jak na przykład po ludobójstwie w Rwandzie⁸. Ponadto w literaturze przedmiotu pisze się nawet o miastach sprawiedliwości naprawczej⁹ i centrach sprawiedliwości naprawczej¹⁰. Są to oczywiście jedynie wybrane przykłady wprowadzania idei i praktyk RJ.

1 K. Krajewski, *Teorie kryminologiczne a prawo karne*, Dom Wydawniczy ABC, Warszawa 1994, s. 132–135.

2 D. Sullivan, L. Tifft, *Introduction: The healing dimension of restorative justice. A one-word body*, [w:] D. Sullivan, L. Tifft (red.), *Handbook of Restorative Justice*, Routledge, New York 2008, s. 25–28.

3 N. Christie, *Conflicts as property*, „British Journal of Criminology” 1977, 17(1), s. 1–15.

4 H. Zehr, A. Gohar, *The Little Book of Restorative Justice*, Good Books, Pennsylvania 2002, s. 12.

5 H. Zehr, H. Mika, *Fundamental concepts of restorative justice*, „Contemporary Justice Review” 1998, t. 1, s. 51.

6 H. Zehr, *Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice*, Herald Press, Scottsdale 1990, s. 181–189.

7 Zob. P. Szczepaniak, *Sprawiedliwość naprawcza w resocjalizacji więźniów*, Uniwersytet Warszawski. Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji, Warszawa 2016.

8 Zob. T. Lachowski, *Perspektywa praw ofiar w prawie międzynarodowym. Sprawiedliwość okresu przejściowego (transitional justice)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2018. Rozwiązania stosowane w Rwandzie nie nawiązywały bezpośrednio do RJ, były one wykorzystaniem lokalnych sposobów radzenia sobie z przestępczością oraz nie zawsze osiągały swoje cele, wręcz w niektórych sytuacjach były ich wypaczeniem.

9 Zob. A. Matczak, *Czym jest miasto sprawiedliwości naprawczej? What is a restorative city?*, „Archiwum Kryminologii” 2021, 43(2), s. 399–427, <https://doi.org/10.7420/AK2021.19>.

10 Zob. Centrum Sprawiedliwości Naprawczej, <http://csn.org.pl/> [dostęp: 5.08.2023].

Dlatego na samym początku konieczne jest dokonanie ważnego rozróżnienia. Sprawiedliwość naprawcza jako sposób reakcji na przestępczość i sposób reakcji na konflikty niebędące przestępstwami czy sposób przywracania ładu i zaufania po dramatycznych przeżyciach narodu będą się znacznie różniły od siebie. Dlatego też współcześnie rozróżnia się sprawiedliwość naprawczą od praktyk naprawczych, które definiuje się jako dziedzinę „nauk społecznych, która bada, jak budować kapitał społeczny i osiągać dyscyplinę społeczną poprzez partycypacyjne uczenie się i podejmowanie decyzji”¹¹.

Generalnie różnica między tymi dwoma terminami sprowadza się do tego, że RJ jest reakcją (formalną lub nieformalną) na przestępstwo. Praktyki naprawcze zaś mają na celu rozwój społeczności, zarządzanie napięciami i konfliktami poprzez budowanie relacji i naprawienie krzywd. Przy czym, w odróżnieniu od sprawiedliwości naprawczej, praktyki naprawcze obejmują też działania proaktywne, takie jak budowanie relacji w wspólnotach, np. w miejscu pracy czy w relacji z władzą. Budowany w ten sposób kapitał społeczny sprzyja lepszej efektywności późniejszych praktyk reaktywnych na powstały już konflikt¹². Praktyki naprawcze nie ograniczają się jedynie do wymiaru sprawiedliwości, a wręcz przeciwnie – wychodzą poza niego.

Carolyn Boyes-Watson dzieli ruch sprawiedliwości naprawczej na cztery główne obszary. Pierwszy, największy oraz zapoczątkowujący następne działania, to ruch dążący do reformy tradycyjnego wymiaru sprawiedliwości w zakresie karnym. Drugi to ruch skupiony na małoletnich, dążący do reform w zakresie opieki społecznej, edukacji (funkcjonowania szkół) oraz wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich. Trzeci obszar obejmuje ruchy, które skupiają się na reformie procesów pokonfliktowych w państwach. Ich celem jest stworzenie warunków do prawidłowego funkcjonowania społeczeństw w pokoju i demokracji. Ruch ten skupia się na różnych działaniach w państwach, które przeszły lub nadal przechodzą wewnętrzne konflikty, szczególnie te o charakterze militarnym czy nawet ludobójstwa. Ostatni obszar obejmuje ruchy na rzecz sprawiedliwości dla rdzennych mieszkańców danych terenów, obejmujące między innymi takie działania jak wspieranie praw do samostanowienia czy naprawienie przeszłych krzywd wyrządzonych podczas kolonizacji¹³.

Termin „sprawiedliwość naprawcza” najczęściej odnosi się do pierwszej i częściowo drugiej kategorii w zakresie działań dotyczących wymiaru sprawiedliwości, pozostałe obszary (również najczęściej) dotyczą raczej praktyk naprawczych. Aby prawidłowo zrozumieć, czym jest RJ, zacznę od próby syntezy wartości, które przyświecają temu paradygmatowi, a następnie omówię problemy definicyjne.

Sprawiedliwość naprawcza wywodzi się między innymi z niektórych tradycyjnych sposobów radzenia sobie z czynami o charakterze przestępnym. Przy czym zaznaczyć należy, że niemożliwe jest przenoszenie rozwiązań wypracowanych w społeczeństwach rdzennych do współczesnych wysokorozwiniętych i zindywidualizowanych społeczeństw. Należy chociażby zwrócić uwagę, że były to małe wspólnoty oparte na więziach familiarnych, a same przestępstwa były znacznie mniej skomplikowane, chociażby przez brak znajomości pisma¹⁴. W tym miejscu warto jeszcze zauważyć, że często powielane twierdzenie, jakoby wszystkie społeczeństwa czy nawet ich większość w którymś z etapów swojego rozwoju wypracowały jakieś formy praktyk chociażby przypominające to, co dzisiaj nazywamy praktykami naprawczymi lub – wężej – sprawiedliwością naprawczą, jest błędem lub w najlepszym razie daleko idącym uproszczeniem¹⁵.

W sprawiedliwości naprawczej, traktując czyn przestępny jako szczególną formę konfliktu, uważa się, że sprawca swoim działaniem odłączył się od lokalnej społeczności, a więc celem RJ jest ponowne włączenie

11 T. Wachtel, *Defining Restorative*, International Institute for Restorative Practices 2016, s. 1, https://www.iirp.edu/images/pdf/Defining-Restorative_Nov-2016.pdf [dostęp: 2.02.2024].

12 Ibidem, s. 1–7; T. Wachtel, *Governance and the use of authority: Encompassing diverse definitions of 'Restorative'*, „European Forum for Restorative Justice” 2016, t. 17, s. 1–12, www.euforumrj.org/sites/default/files/2019-11/merged_printed-newsletter-17-2016.pdf [dostęp: 30.01.2024].

13 C. Boyes-Watson, *Looking at the past of restorative justice: Normative reflections on its future*, [w:] T. Gavrielides (red.), *Routledge International Handbook of Restorative justice*, Routledge, New York 2018, s. 1–14.

14 P. Stępnia, *Więzienie ten dom (mało) dobry. Oblicza i problemy współczesności*, Difin, Warszawa 2021, s. 208–210.

15 K. Daly, *Restorative justice – the real story*, „Punishment and Society” 2002, 4(1), s. 61–64; M. Królikowski, *Sprawiedliwość retributynna wobec sprawiedliwości naprawczej*, „Ius et lex” 2006, nr 4, s. 119–120.

sprawcy do wspólnoty. RJ ma zaspokajać potrzeby osób, które wskutek przestępstwa poniosły szkody (fizyczne, psychiczne czy materialne) – zarówno te bezpośrednie, jak i pośrednie. Zakłada się, że poprzez rozmowę sprawca uzna szkody, które wyrządził, oraz wspólnie z osobą pokrzywdzoną oraz ich bliskimi ustala, co ma zostać zrobione, aby je naprawić¹⁶. Przestępstwo postrzegane jest jako okazja dla ofiar, sprawców oraz społeczności nie tylko do rozwiązania konfliktu, lecz także naprawy i zbudowania lepszych relacji na przyszłość. Jest to szczególne przesunięcie w wyobraźni moralnej (moral imagination) względem podejścia resocjalizującego (w którym częściej używa się metafory choroby, zaburzenia) oraz retributywnego (w tym podejściu sprawca jest często po prostu „zły”), które wydaje się być kluczową zmianą dla sprawiedliwości naprawczej. Pozbywając się dehumanizujących lub medykaliżujących etykiet, człowieczeństwo sprawcy zostaje na pierwszym i widocznym planie, a zerwanie z dotychczasowym chowaniem szkód ofiary za państwem-ofiarą, pozwala w pełni ukazać osobę pokrzywdzoną. Otwierając zablokowaną dotychczas przez te etykiety drogę do dialogu i naprawy¹⁷.

Paul McCold stwierdza, że aby móc mówić o pełnej sprawiedliwości naprawczej, konieczne jest zaangażowanie w upodmiotowiony proces trzech głównych zainteresowanych stron. Czyli osób pokrzywdzonych, osób, które wyrządziły szkodę, czy – wężej – sprawców czynów zabronionych oraz bliskich i wspólnoty (supporters, community of care). Co więcej, proces ten musi dążyć do zaspokojenia potrzeb tych trzech aktorów.

Konieczne jest w tym miejscu przynajmniej krótkie omówienie tego, co kryje się pod pojęciem „wspólnoty” czy też „społeczności lokalnej”. Jak wyżej wspominałem, obok sprawcy i bezpośredniej ofiary zajmuje ona centralne miejsce w procesie sprawiedliwości naprawczej. Z tego wynika, że osoby, które zaliczymy do tej kategorii, będą brały czynny udział w praktykach naprawczych, a więc ich wynik może od nich współzależać. Powody takiego znaczenia wspólnoty są dwa. Mają one za zadanie oddziaływanie na sprawcę prewencyjnie i resocjalizacyjnie oraz reintegracyjną (ten punkt odnosi się także do ofiar). Jednocześnie na gruncie RJ zauważa się, że społeczeństwo przyczynia się do powstania przestępstwa, oczywiście przy czynnym udziale sprawcy, a więc obie te strony mają obowiązek naprawić szkody, które wskutek tego powstały¹⁸. Taka koncepcja początkowo może wydawać się zbyt daleko idącym stwierdzeniem. Wystarczy jednak spojrzeć na teorie naznaczania społecznego czy tworzenia się młodzieżowych podkultur przestępczych, aby zobaczyć, że społeczności chociażby poprzez wykluczanie i naznaczenie mogą przyczyniać się do przestępstw. Jak zwraca uwagę Zygmunt Bauman, indywidualizacja we wszystkich aspektach współczesnych społeczeństw prowadzi do obwiniania i zrzucania odpowiedzialności na jednostkę za sytuacje, które mogą być rozwiązane jedynie systemowo¹⁹. W sprawiedliwości naprawczej dostrzega się ten problem i próbuje na niego odpowiedzieć.

Przez wspólnotę w sprawiedliwości naprawczej rozumie się osoby, z którymi strony przestępstwa są w jakiś sposób powiązane lub które poniosły jakieś szkody (fizyczne czy psychiczne) wskutek czynu przestępczego²⁰. Chodzi na przykład o takie sytuacje, w których przestępstwo narusza poczucie bezpieczeństwa osób innych niż bezpośrednia ofiara czy oddziałuje na większą grupę (np. obraźliwe graffiti w centralnym miejscu osiedla).

Dla lepszego zrozumienia tego terminu warto spojrzeć na trzy kategorie wspólnoty wymieniane w literaturze. Po pierwsze, są to najbliżsi (rodzina czy inne ważne osoby dla jednostki), ta kategoria osób często nazywana jest grupą wspierającą zarówno sprawcę, jak i ofiarę, ich rolę szczególnie podkreśla się w formie konferencji naprawczych. Drugim typem wspólnoty jest wspólnota środowiskowa lub zawodowa: osoby te łączą wykonywany zawód, religia czy inny ruch społeczny. Trzecia kategoria to wspólnoty lokalne, czyli mieszkańcy tej samej ulicy czy dzielnicy, pracujące w tym samym miejscu, a także uczniowie jednej szkoły. W sprawiedliwości naprawczej zabiega się o włączenie tych grup do wspólnego rozwiązania problemu powstałego na skutek przestępstwa²¹.

16 D. Sullivan, L. Tift, *Introduction: The healing dimension of restorative justice. A one-word body*, [w:] D. Sullivan, L. Tift (red.), *Handbook of Restorative Justice: A Global Perspective*, Routledge, London 2005, s. 1–10.

17 A. Levad, *Restorative Justice: Theories and Practices of Moral Imagination*, LFB Scholarly Pub, El Paso 2012, s. 123–128.

18 P. McCold, *Restorative justice: The role of the community*, [w:] B. Galaway, J. Hudson (red.), *From Restorative Justice: International Perspectives*, Criminal Justice Press, Monsey 1996, s. 85–101.

19 Z. Bauman, *Plymna nowoczesność*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2006, s. 48–59.

20 W. Zalewski, *Sprawiedliwość naprawcza początek ewolucji polskiego prawa karnego?*, Arche s.c., Gdańsk 2006, s. 202–203.

21 K. Pranis, *Conferencing and the community*, [w:] G. Burford (red.), *Family Group Conferencing, New Directions in Community-Centered Child and Family Practice*, Routledge, London 2000, s. 1 i n., za: P. Szczepaniak, *Sprawiedliwość naprawcza w resocjalizacji więźniów...*, s. 163.

Krytycy RJ zwracają uwagę na wizję wyidealizowanej wspólnoty, która będzie zainteresowana oraz chętna, by brać udział w różnych praktykach naprawczych²². Nie sposób jednak się z tą krytyką w całości zgodzić. Należy jeszcze raz podkreślić, że wspólnota nie jest określana na podstawie kryterium geograficznego, a kryterium więzi. Oznacza to, że takie osoby będą potencjalnie zainteresowane wszelką pomocą zarówno sprawcy, jak i ofierze. Osoby zaliczane do drugiej wymienionej kategorii także będą zainteresowane udziałem w takich praktykach. Szczególnie w sprawach związanych z nieletnimi wspólnota szkolna, przedstawiciele uczniów, a szczególnie nauczycieli będą zainteresowani czynnym udziałem w RJ, bo przecież jest to element ich pracy i zadań przed nimi stawianych. Najtrudniejszym jednak zadaniem jest zaangażowanie społeczności lokalnych (trzecia kategoria „wspólnoty”), których dobra zostały pośrednio naruszone przez przestępstwo. Istnieją jednak programy, w których udział biorą wyłącznie ofiary pośrednie – będę jej opisywał w dalszej części. Powyższa krytyka jest więc jedynie częściowo uzasadniona.

Wracając do celów sprawiedliwości naprawczej, Paweł Szczepaniak, po analizie literatury przedmiotu, zaproponował ich syntetyczne zestawienie, dość zbliżone z tym, co zaproponował P. McCold. Są one następujące:

1. „zaspokojenie potrzeb ofiar (materialnych, finansowych, emocjonalnych i społecznych);
2. stworzenie sprawcom szans na wzięcie moralnej odpowiedzialności za konsekwencje swoich działań;
3. zintegrowanie ofiar i przestępców ze społecznością;
4. zintegrowanie i zaktywizowanie wspólnoty, tak aby była zdolna wspierać sprawców i ofiary oraz zapobiegać przestępczości na przyszłość”²³.

Tym, co najbardziej odróżnia powyższą klasyfikację od poprzedniego opisu (oprócz jej większej dokładności), jest dodanie w punkcie czwartym elementu prewencyjnego. Autor jednak nie dookreśla, czy chodzi wyłącznie o prewencję wobec sprawcy, który brał udział w jakiejś formie RJ, czy też ogólnie wszystkich członków wspólnoty. Niektórzy z teoretyków RJ, jak na przykład H. Zehr i A. Gohar, wysuwają przeciwstawne twierdzenia. Uważają, że jej głównym celem nie jest zwalczanie czy przeciwdziałanie przyszłej przestępczości, a próba zaspokojenia potrzeb wszystkich stron, naprawienia krzywd wynikających z przestępstwa oraz promowanie konsensualnych sposobów radzenia sobie z konfliktami i innych wartości sprawiedliwości naprawczej²⁴. Ponadto przeciwdziałanie recydywie jest często wymieniane jako jeden z celów RJ, a co więcej – jak pisałem wyżej – jest jednym z obowiązków wspólnoty. Ma się to odbywać poprzez reintegrację sprawcy ze społeczeństwem²⁵, chociażby zgodnie z teorią reintegrującego zawstydenia, a więc – tak jak stwierdził P. Szczepaniak – przy udziale wspólnoty.

Wydaje się, że jest to właściwy pogląd. Niezależnie od tego, jak idealistycznie chcielibyśmy widzieć świat, wszelkie reakcje na przestępczość muszą mieć na celu jej przeciwdziałanie, bo tylko w ten sposób mogą być wspierane przez społeczeństwa i państwa. Dodatkowo jest to bez wątpienia jeden z najważniejszych wskaźników efektywności zarówno kary, jak i innych środków alternatywnych. Ponadto każda racjonalna reakcja na nieporządne zachowanie powinna mieć na celu zwalczanie takiego zachowania na przyszłość, usuwając przyczyny problemów. Dlatego też wspólnota jest tak ważna we wszelkich formach sprawiedliwości naprawczej.

Jednocześnie Andrzej Kojder wskazuje, że jedną z ważniejszych funkcji prawa jest funkcja innowacyjna, a więc nie wyłącznie potwierdzanie już szeroko zinternalizowanych norm i wartości, lecz także wspieranie czy na nawet tworzenie nowych, pożądanych wzorów postępowania²⁶. Sprawiedliwość naprawcza wypełnia

22 J.G. Brown, *The Use of Mediation to Resolve Criminal Cases: A Procedural Critique*, „Emory: L.J.” 1994, t. 43, s. 1247–1309; za: P. Szczepaniak, *Sprawiedliwość naprawcza w resocjalizacji więźniów...*, s. 177.

23 Ibidem, s. 129.

24 H. Zehr, A. Gohar, *The Little Book of Restorative Justice...*, s. 8.

25 T.F. Marshall, *Restorative Justice: An Overview*, Home Office Research Development and Statistics Directorate, London 1999, s. 6; Y. Dandurand, *Handbook on Restorative Justice Programmes*, United Nations Office on Drugs and Crime, Vienna 2020, s. 9.

26 A. Kojder, *Godność i siła prawa. Szkice socjologiczno-prawne*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2001, s. 38–39.

także tę funkcję. W literaturze wymienia się między innymi promowanie oraz wspieranie takich norm i zachowań jak szacunek²⁷, solidarność, prawda (proces RJ wymaga szczerości od uczestników)²⁸, rozwiązywanie konfliktów (w myśl zasad sprawiedliwości proceduralnej), inkluzyjność, reintegracja²⁹ czy nawet demokracja deliberatywna³⁰ (nie zapominając o wspomnianych zmianach w wyobraźni moralnej) oraz wiele innych.

Przechodząc do definicji sprawiedliwości naprawczej, należy zacząć od najczęściej przywoływanej w literaturze definicji opracowanej przez Tony'ego F. Marshalla, którego zdaniem RJ to:

proces, podczas którego strony dotknięte określonym przestępstwem wspólnie ustalają, jak radzić sobie z jego bezpośrednimi skutkami i konsekwencjami na przyszłość³¹.

Definicję tę jednak często poddaje się krytyce. John Braithwaite zauważa, że nie wyjaśnia ona, co i wobec kogo ma zostać naprawione, oraz nie obejmuje najważniejszych wartości RJ³².

Gordon Bazemore i Lode Walgrave zwracają między innymi uwagę, że T.F. Marshall w ogóle nie odnosi się do naprawy szkód wyrządzonych przestępstwem. Mówiąc inaczej, przytoczona definicja nie stawia naprawy jako podstawowego celu sprawiedliwości naprawczej, co więcej – nie stawia ona żadnych celów. Ponadto wymaga bezpośredniego spotkania się stron³³, tym samym znacznie ograniczając inne praktyki naprawcze. Dlatego proponują własną definicję, uznając, że sprawiedliwość naprawcza to:

każde działanie, które jest przede wszystkim ukierunkowane na wymierzanie sprawiedliwości poprzez naprawienie szkód wyrządzonych przestępstwem³⁴.

Ponownie można zapytać: Co z wartościami i zasadami RJ? Co z głównymi aktorami? Czy rzeczywiście każde działanie mające na celu naprawę szkód wyrządzonych przestępstwem można nazwać sprawiedliwością naprawczą? Przecież chociażby w Polsce sądy karne czy cywilne mają prawo zasądzić odszkodowanie za szkody poniesione wskutek czynu zabronionego. Zdaniem wspomnianych wyżej autorów takie działanie można nazwać sprawiedliwością naprawczą. Ponieważ ich zdaniem to nie proces ma znaczenie, a jego intencja i wynik, czyli nie ma znaczenia, jak doszło do zadośćuczynienia, ważne jest, że chciano tego dokonać oraz że tego dokonano³⁵.

Wydaje się, że definicja G. Bazemore'a i L. Walgrave'a jest zbyt ogólna oraz zbyt szeroka, aby była użyteczna. Co więcej, nie wynika z niej potrzeba bezpośredniego zaangażowania w proces ofiary, sprawcy oraz wspólnoty. Brak w niej także potrzeby oddania konfliktu społeczności i stronom. Nie każde naprawienie szkód wyrządzonych przestępstwem jest sprawiedliwością naprawczą.

Jedną z ciekawszych definicji zaproponował Mark S. Umbreit, którego zdaniem:

sprawiedliwość naprawcza to ukierunkowany na ofiarę sposób reagowania na przestępstwo, który umożliwia ofierze, sprawcy, ich rodzinom oraz członkom wspólnoty zaadresowanie szkód (krzywd)

27 Y. Dandurand, *Handbook on Restorative Justice Programmes...*, s. 5–7.

28 T. Chapman, E. Törzs (red.), *Connecting People to Restore Relationships. Practice Guide on Values and Standards for Restorative Justice Practices*, European Forum for Restorative Justice, Leuven 2018, s. 11–12.

29 D.W. Van Ness, K.H. Strong, *Restoring Justice: An Introduction to Restorative Justice*, Anderson Publishing, Waltham 2015, s. 50.

30 Zob. W. Zalewski, *Sprawiedliwość naprawcza – formą demokracji deliberatywnej?*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2016, t. 21, s. 25–35.

31 T.F. Marshall, *Restorative Justice...*, s. 5; Tłumaczenie za: P. Szczepaniak, *Sprawiedliwość naprawcza w resocjalizacji więźniów...*, s. 125.

32 J. Braithwaite, *Restorative justice: Assessing optimistic and pessimistic accounts*, „Crime and Justice” 1999, t. 25, s. 6.

33 G. Bazemore, L. Walgrave, *Restorative juvenile justice: In search of fundamentals and an outline for systemic reform*, [w:] G. Bazemore, L. Walgrave (red.), *Restorative Juvenile Justice: Repairing the Harm of Youth Crime*, Criminal Justice Press, Monsey, New York 1999, s. 47–48; za: P. McCold, *Toward a holistic vision of restorative juvenile justice: A reply to the maximalist model*, „Contemporary Justice Review” 2000, 3(4), s. 374–375.

34 G. Bazemore, L. Walgrave, *Restorative juvenile justice: In search of fundamentals and an outline for systemic reform...*, s. 48, za: P. McCold, *Toward a holistic vision of restorative juvenile justice...*, s. 376.

35 G. Bazemore, L. Walgrave, *Restorative juvenile justice: In search of fundamentals and an outline for systemic reform...*, s. 47–48, za: P. McCold, *Toward a holistic vision of restorative juvenile justice...*, s. 376.

spowodowanych przestępstwem. Sprawiedliwość naprawcza podkreśla znaczenie zapewniania możliwości aktywnego uczestnictwa w procesie oferowania ofiarom wsparcia i pomocy; pociąganie sprawców do bezpośredniej odpowiedzialności wobec pokrzywdzonych osób i społeczności; naprawienie emocjonalnych i materialnych szkód; zapewnienie zainteresowanym stronom (ofiaram, sprawcy, rodzinom i innym osobom wspierającym) możliwości dialogu i rozwiązania problemów; oferowanie sprawcom możliwości rozwoju kompetencji społecznych i reintegracji do wspólnoty; oraz wzmocnienie bezpieczeństwa publicznego poprzez budowanie wspólnoty³⁶.

Warto przytoczyć jeszcze inne rodzaje definicji. Jim Consedine stwierdza, że

sprawiedliwość naprawcza to filozofia, która obejmuje szeroką gamę ludzkich uczuć, łącznie z uzdrowieniem, medytacją, współczuciem, przebaczeniem, litością, pojednaniem, jak również z wyciągnięciem sankcji, gdy jest to konieczne. Uznaje także światopogląd mówiący, że wszyscy jesteśmy powiązani między sobą i to, co robimy, dobre czy złe, ma wpływ na innych. Sprawiedliwość naprawcza proponuje proces, w którym osoby dotknięte zachowaniem przestępczym, ofiary, przestępcy, rodziny lub szersze społeczności, wszyscy biorą udział w rozwiązaniu kwestii powstałych na skutek przestępstwa³⁷.

Dalej dodaje, że taka filozofia opiera się na „przeprosinach, współczuciu, uzdrowieniu, litości, pojednaniu, wybaczeniu, a tam, gdzie to konieczne, na sankcjach”³⁸.

Daniel W. Van Ness i Karen H. Strong podobnie ujmują RJ jako

teorię sprawiedliwości, która kładzie nacisk na naprawę krzywd wyrządzonych przez zachowanie przestępcze. Osiągając swoje cele w procesie, który obejmuje współpracę wszystkich zainteresowanych stron³⁹.

Jeszcze inną, znacznie szerszą definicją posługuje się Europejskie Forum Sprawiedliwości Naprawczej (European Forum for Restorative Justice – EFRJ):

Sprawiedliwość naprawcza jest podejściem do problemu krzywdy lub ryzyka krzywdy poprzez zaangażowanie wszystkich zainteresowanych w dojście do wspólnego zrozumienia i porozumienia, w jaki sposób krzywda lub niewłaściwe postępowanie może zostać naprawione, a sprawiedliwość osiągnięta⁴⁰.

Jak widać, przez RJ w tej definicji rozumie się także praktyki naprawcze, na co wskazuje zwrot „ryzyka krzywd”.

Wszystkie przytoczone definicje różnią się między sobą, w niektórych przypadkach nawet znacznie. Wynika to ze sposobów ujmowania, a w konsekwencji – definiowania RJ. Aida Y. Hass-Wisecup i Caryn E. Saxon⁴¹ wymieniają cztery ujęcia definicyjne sprawiedliwości naprawczej, to jest jako proces (definicja

36 M.S. Umbreit, *Family Group Conferencing: Implications for Crime Victims*, Center for Restorative Justice and Peacemaking, Washington 2000, s. 1.

37 J. Consedine, *Sprawiedliwość naprawcza. Przywrócenie ładu społecznego*, Polskie Stowarzyszenie Edukacji Prawnej, Warszawa 2004, s. 206.

38 Ibidem, s. 220–221.

39 D.W. Van Ness, K.H. Strong, *Restoring Justice...*, s. 44.

40 T. Chapman, M. Laxminarayan, K. Vanspauwen, *Manual on Restorative Justice Values and Standards for Practice*, European Forum for Restorative Justice, Leuven 2021, s. 11.

41 A.Y. Hass-Wisecup, C.E. Saxon, *Restorative Justice. Integrating Theory, Research, and Practice*, Carolina Academic Press, Durham 2018, s. 3–5.

T.F. Marshalla), teorie (D.W. Van Ness i H. Strong), ruch społeczny (C. Boyes-Watson) oraz jako spektrum różnych praktyk bardziej lub mniej naprawczych (P. McCold).

Istnieje także definicja legalna zawarta w Dyrektywie Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29//UE⁴² (dalej: dyrektywa), w art. 2 § 2 lit. d) definiuje RJ jako

wszelkie procedury, dzięki którym ofiara oraz sprawca mają możliwość, pod warunkiem wyrażenia przez nich na to dobrowolnej zgody, czynnego udziału w rozwiązywaniu kwestii będących wynikiem przestępstwa przy pomocy bezstronnej strony trzeciej.

Dyrektywa oprócz mediacji, przykładowo, wyszczególnia jeszcze takie formy RJ (czy używając języka tego aktu – „usługi”) takie jak konferencje grup rodzinnych czy zgromadzenia wyrokujące. Jednak z definicji jasno wynika, że mediacja jest pełną czy nawet podstawową formą sprawiedliwości naprawczej.

W rekomendacji nr CM/Rec(2018)8 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich dotyczącej sprawiedliwości naprawczej w sprawach karnych⁴³ (dalej: rekomendacja) RJ definiuje się jako proces,

który umożliwia osobom pokrzywdzonym przez przestępstwo oraz tym odpowiedzialnym za pokrzywdzenie, jeżeli dobrowolnie wyrażają zgodę, aby przy pomocy przeszkolonej i bezstronnej osoby trzeciej (dalej zwanym „facylitatorem”) aktywnie uczestniczyć w rozwiązywaniu sprawy powstałej w konsekwencji popełnienia tego przestępstwa⁴⁴.

Zwracając uwagę na to, że ten proces „często przyjmuje formę dialogu [...] pomiędzy ofiarą a sprawcą przestępstwa; do którego włączyć można, jeżeli to właściwe inne osoby bezpośrednio czy pośrednio dotknięte przez przestępstwo”⁴⁵, takie jak osoby wspierające, przedstawiciele służb czy członkowie i przedstawiciele społeczności. Rekomendacja uznaje mediację za jeden z modeli sprawiedliwości naprawczej. Podkreśla aktywne uczestnictwo stron i dążenie do włączenia jak największej liczby potencjalnie zainteresowanych osób w różne praktyki, wspólnie nazywane sprawiedliwością naprawczą⁴⁶. W rekomendacji zauważa się potrzebę włączania innych osób poza sprawcą i osobą pokrzywdzoną, jednak wielokrotnie powtarza się, że to dialog między sprawcą a ofiarą jest podstawą sprawiedliwości naprawczej, co oznacza, że mediacja jest utożsamiana z RJ jako jej główną i podstawową formą.

W rekomendacji zwraca się także uwagę na praktyki nieobejmujące charakterystycznego dla sprawiedliwości naprawczej dialogu pomiędzy sprawcą a osobą pokrzywdzoną, które mogą „służyć lub być w bliski sposób prowadzone zgodnie z podstawowymi zasadami sprawiedliwości naprawczej”⁴⁷. Istotne jest, że nie nazywa się ich „sprawiedliwością naprawczą”, a raczej praktykami o charakterze naprawczym czerpiącymi z podejścia i zasad sprawiedliwości naprawczej⁴⁸. Ich opis mieści się w tym, co za C. Boyes-Watson nazwałem właśnie praktykami naprawczymi.

Znaczące jest jednak, że zgodnie z powyższymi podejściami nie jest wymagana obecność trzeciego aktora, to jest lokalnej wspólnoty, co – jak wskazywałem – prowadzi do utożsamiania RJ z mediacją, tak jak powszechnie dzieje się to w Polsce. Pomijając nawet liczne przeszkody w stosowaniu mediacji, które występują zarówno w praktyce, jak i w ustawie, uważam, że nie powinno się traktować mediacji jako idealnego

42 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z 25 października 2012 r. ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępująca decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW (Dz.U. UE. L. 2012 r. nr 315, art. 2 § 2 lit. d).

43 Rekomendacja nr CM/Rec(2018)8 Komitetu Ministrów [Rady Europy] dla państw członkowskich dotycząca sprawiedliwości naprawczej w sprawach karnych. Tłumaczenie Anny Matczak przy udziale członków polskiej reprezentacji projektu Restorative Justice – Strategies for Chanage.

44 Ibidem, pkt 3.

45 Ibidem, pkt 4.

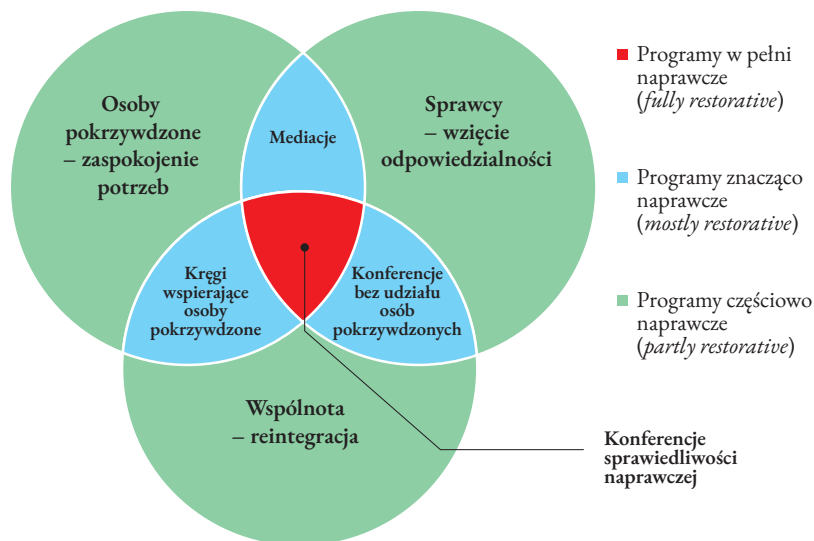
46 Ibidem, pkt 13 i 27.

47 Ibidem, pkt 8.

48 Ibidem, pkt 59–61.

przykładu sprawiedliwości naprawczej. McCold wprost stwierdza, że tylko te praktyki, które zaspokajają potrzeby trzech aktorów, można nazywać sprawiedliwością naprawczą. Mediacje zaś zalicza do praktyk znacząco naprawczych (mostly restorative)⁴⁹, podobne podejście (choć używając trochę innych pojęć) prezentuje Jonathan Derby w podręczniku sprawiedliwości naprawczej wydanym przez Prison Fellowship International (PFI)⁵⁰. Należy zgodzić się z tymi autorami, gdyż – jak wyżej wskazywałem – wspólnota (rodzina, inne ważne osoby, wspólnota lokalna) jest konstruktywnym elementem idei sprawiedliwości naprawczej.

Rys. 1. Poziom „naprawczości” przykładowych praktyk opartych na wartościach sprawiedliwości naprawczej

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: P. McCold, *Toward a holistic vision of restorative juvenile justice: A reply to the maximalist model*, „Contemporary Justice Review” 2000, t. 3, nr 4, s. 401 oraz J. Derby, *Restorative justice. Principles and practice*, „Prison Fellowship International” 2021, s. 6 i 34.

Z uwagi na raczej niepopularną w polskiej literaturze tezę, że nie należy utożsamiać mediacji ze sprawiedliwością naprawczą, za konieczne uważam podsumowanie argumentów za tą tezę. Składać się one będą z czterech poziomów – celów kryminologii jako nauki, idei, wartości i celów sprawiedliwości naprawczej oraz podstaw teoretycznych sprawiedliwości naprawczej.

Po pierwsze, ujęcie sprawiedliwości naprawczej w przytoczonych międzynarodowych dokumentach jest wtórne wobec przytaczanych wcześniej definicji opracowanych przez twórców i osoby zajmujące się sprawiedliwością naprawczą w swoich badaniach. Legalne ujęcie RJ próbuje jedynie naśladować i implemencować to, co przedstawiciele ruchu postulują od wielu lat. Kryminologia to także badanie prawa, szczególnie karnego, oraz w konsekwencji postulowanie zmian w jego obszarze⁵¹, czego przykładem jest chociażby ten artykuł. Dlatego prawne ujmowanie RJ nie może być podstawowym punktem odniesienia dla właściwego zrozumienia omawianych kwestii.

Drugi poziom, czyli to, co właściwie jest ideą i celami sprawiedliwości naprawczej, o czym pisali jej twórcy i ich kontynuatorzy współcześnie. Przytaczałem wiele różnych podejść do sprawiedliwości naprawczej. Tym,

49 P. McCold, *Toward a holistic vision of restorative juvenile justice...*, s. 399–402.

50 J. Derby, *Restorative justice. Principles and practice*, „Prison Fellowship International” 2021, s. 6, 33–40.

51 W. Klaus, *Kryminologia krytyczna*, [w:] E. Drzazga, M. Grzyb (red.), *Nowe kierunki w kryminologii*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2018, s. 89–; T. Newburn, *Criminology*, Routledge, Londyn 2017, s. 5–6, 264–279; P. Ostaszewski, *Kryminologia publiczna*, [w:] E. Drzazga, M. Grzyb (red.), *Nowe kierunki w kryminologii*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2008.

co jednak je bezsprzecznie łączy, jest reintegracja stron ze wspólnotą, wzmacnianie więzi społecznych, wzięcie odpowiedzialności za zdarzenie przez sprawcę i aktywne dążenie do naprawy oraz uznanie w tym swojej roli przez wspólnotę (bliższą i dalszą). Oczywiście jest, że żadnych z tych aspektów nie da się osiągnąć podczas mediacji, gdzie zarówno osoby wspierające, jak i szersza wspólnota są całkowicie poza procesem. Kolejnym elementem jest dążenie do zaangażowania wszystkich osób, które zostały w jakiś sposób dotknięte czynem sprawcy, a w mediacji udział biorą tylko sprawca i bezpośrednia osoba pokrzywdzona. W sprawiedliwości naprawczej podkreśla się nie tylko relacje sprawca – osoba pokrzywdzona, lecz także ofiara – wspólnota i sprawca – wspólnota. W mediacji osobom pokrzywdzonym nie zapewnia się wsparcia bliskich i szerszej wspólnoty – ofiara jest sama⁵². Nie ma więc możliwości ochrony jej przed wtórną wiktyimizacją ze strony bliskich i wspólnoty, w tym między innymi bycia naznaczoną jako „ofiara”. Kolejnym celem sprawiedliwości naprawczej jest promowanie w społeczeństwie nowych wzorców zachowań, a więc cel wykracza poza podstawowe założenia prawa karnego, czyli wsparcia sprawcy i ofiary. Chodzi także o zmiany w społeczeństwie, małych wspólnotach rodzinnych, szkolnych itp. Angażowanie wspólnoty, odbudowa i wzmacnianie więzi są koniecznymi elementami umożliwiającymi reintegrację (wymienianymi raczej przez wszystkich jako jeden z podstawnych celów) i zmianę w postrzeganiu sprawcy, ofiary.

Przechodząc do poziomu trzeciego, czyli podstaw teoretycznych sprawiedliwości naprawczej, nie poruszam szerzej tej kwestii w artykule, dlatego zaznaczę tylko jedną najważniejszą teorię dla RJ, czyli teorię reintegrującego zawstydzania Johna Braithwaita⁵³. Można ją sprowadzić do zdania, że zawstydzanie przez znaczących innych (naznaczanie reintegrujące) jest jednym z najskuteczniejszych mechanizmów powstrzymujących jednostki od podejmowania się zachowań nieakceptowalnych społecznie. Zawstydzanie jest formą naznaczania czynu sprawcy (nie osoby), a następnie umożliwienia przebaczenia oraz wsparcia w odbudowie relacji. To właśnie ta teoria stała się podstawą dla sprawiedliwości naprawczej, oczywiście nie może być ona odnoszona do mediacji, w której udziału nie biorą znaczący inni.

Utożsamianie mediacji ze sprawiedliwością naprawczą zdaje się ignorować wszystkie powyższe aspekty kluczowe dla założeń, idei, wartości, celów i teorii RJ. Może być także hamulcem w rozwoju debaty i praktyki RJ, gdyż będzie sprzyjać braku zrozumienia tej ciągle innowacyjnej formy reagowania na przestępstwa. Raz jeszcze chciałbym podkreślić, że nie twierdzę, iż mediacja nie nawiązuje do sprawiedliwości naprawczej. Argumentuję, że jest ona praktyką częściowo naprawczą (mostly restorative), a tym samym nie powinno się jej w pełni utożsamiać ze sprawiedliwością naprawczą. W podobnym tonie stwierdza Ezzat A. Fattah: „Mediacja nie jest sprawiedliwością naprawczą *pre se*, jest po prostu techniką, formą osiągania porozumienia pomiędzy stronami oraz osiągania naprawczych celów”⁵⁴.

Właściwa terminologia jest kluczowa dla każdej nauki. Pojęcia mają na celu rozróżnienie różnych zachowań, działań społecznych, prowadząc do ich lepszego zrozumienia czy też porządkując dyskusje. Nadmierne rozszerzanie znaczeń pojęciowych prowadzić może do niepożądanego rozmycia danego terminu, utrudniając właściwe zrozumienie rzeczywistości społecznej. Dlatego też warto rozróżniać praktyki naprawcze od praktyk sprawiedliwości naprawczej, a te następnie klasyfikować na skali ich „naprawczości”. Zapewne należałoby także dokonać klasyfikacji praktyk naprawczych, jednak to zadanie wykracza poza cele tego artykułu. Oczywiście powyższe terminy mają wspólne korzenie oraz cechy. Jednak wypracowały różne formy działania, odpowiadają na różne problemy społeczne, więc sposób ich działania będzie się między sobą różnił. Dlatego właśnie nie tylko w celu lepszego ich zrozumienia, lecz także uporządkowania dyskusji konieczne jest ich rozróżnienie.

Przykładowo wspomniana już krytyka odnosząca się do idealizacji wspólnoty oraz naiwności, że będzie ona chętnie brać udział w sprawiedliwości naprawczej (rozumianej w szerszym znaczeniu), nie będzie się odnosiła do wszystkiego, co domyślnie kryje się pod tym terminem. W mediacji nie ma wspólnoty, w konferencjach naprawczych wspólnota to raczej bliscy stron oraz osoby blisko zainteresowane zdarzeniem

52 Oczywiście osoba prowadząca spotkanie ma za zadanie chronić strony przed wyrządzaniem wzajemnych dodatkowych krzywd.

53 E. Ahmed, N. Harris, J. Braithwaite, V. Braithwaite, *Shame Management Through Reintegration*, Cambridge University Press, Cambridge 2001; J. Braithwaite, *Crime, Shame, and Reintegration*, Cambridge University Press, Cambridge 1989.

54 E.A. Fattah, *The dawning of a new era in social reaction to crime: Promise, potential and limitations of restorative justice*, „Archiwum Kryminologii” 2012, nr 34, s. 3, <https://doi.org/10.7420/AK2012A.6>.

(policjant dokonujący zatrzymania, wychowawca szkolny, ofiary pośrednie), rzadziej szersza wspólnota. Dopiero w kręgach naprawczych udział bierze wspólnota w jak najszerszym jej rozumieniu. W praktykach naprawczych opartych na działaniach proaktywnych wspólnota będzie dotyczyła na przykład pracowników, a nie bliskich ofiar czy inne osoby zainteresowane przestępstwem, bo w tych sytuacjach w ogóle ich nie ma.

Nie ma wątpliwości, że powyższy przykład krytyki będzie oznaczał co innego w przypadku różnych typów działań o charakterze naprawczym. Te spostrzeżenia wydają się szczególnie istotne dla polskiej debaty, ponieważ sprawiedliwość naprawcza ciągle jest raczej na jej marginesie. Aby więc prowadzić wartościową dyskusję bez nieporozumień, w pierwszej kolejności trzeba zdefiniować to, o czym w ogóle się rozmawia.

Należy mieć jednak na uwadze częściowo słuszne stwierdzenie D.W. Van Nessa oraz K.H. Strong, że „nie ma autorytatywnego organu, który byłby odpowiedzialny lub był na tyle poważany, aby ostatecznie ustalić, co jest lub nie jest naprawcze”⁵⁵. Uważam jednak, że powinny spełniać one przynajmniej podstawowe założenia idei RJ. Chcąc opisać RJ w praktyce, należy zgodzić się z Anną Matczak, która stwierdza, że „punktem zbieżnym dla wszystkich rozważań jest rozumienie sprawiedliwości naprawczej jako koncepcji zorientowanej na możliwie najpełniejsze naprawienie szkód i krzywd wyrządzonych przestępstwem, przy aktywnym i dobrowolnym udziale pokrzywdzonego, sprawcy przestępstwa, a niekiedy również innych osób z bezpośredniego otoczenia sprawcy i ofiary, lub z uwzględnieniem lokalnej społeczności, którą dotknęło przestępstwo”⁵⁶. Chcąc jednak dążyć do pełnej formy sprawiedliwości naprawczej, zgodnej z jej ideą i założeniami, przez RJ powinno się rozumieć tylko takie praktyki, w których udział biorą osoby ważne dla sprawcy i ofiary, a niekiedy także społeczność lokalna, która została dotknięta przez przestępstwo.

2. Formy sprawiedliwości naprawczej

Zanim przejdę do omówienia podstawowych form RJ, konieczne jest krótkie zasygnalizowanie podstawowych wymogów, które muszą one spełniać. Jedną z najważniejszych zasad wymienianych w literaturze, jak i w wyżej przytaczanej dyrektywie, jest zasada dobrowolnej zgody wyrażonej przez wszystkie strony uczestniczące w mediacji, konferencji naprawczej czy też innych praktykach. Strony muszą mieć zagwarantowaną możliwość wycofania się z procesu na każdym jego etapie. Konieczne jest także zagwarantowanie prawa do odmowy udziału w RJ, oznaczającego, że nikt nie może być w nieuczciwy sposób namawiany do udziału w spotkaniu, a odmowa nie może nieść żadnych konsekwencji prawnych⁵⁷. Oczywiście dobrowolność odnosi się do całego procesu, a więc także zawarcia porozumienia. W „United Nations Basic Principles on the Use of Restorative Justice Programmes in Criminal Matters” w paragrafach 16 i 17 stwierdza się, że niepowodzenie w zawarciu ugody nie może być wykorzystane przeciwko sprawcy w ewentualnym procesie karnym czy podstawą dla surowszego wyroku⁵⁸.

Ponadto sprawcy czynów zabronionych czy szerzej osoby, które wyrządziły szeroko rozumiane szkody, muszą wziąć odpowiedzialność za swoje czyny oraz uznać fakty, o których będzie się rozmawiało. Przy czym nie jest to równoważne z przyznaniem się do winy w sensie prawa karnego, a więc nie może pociągać za sobą prawnych konsekwencji w ewentualnym dalszym procesie sądowym⁵⁹.

Wszystkie spotkania muszą być poufne, a ich uczestnicy o tym poinformowani. Ma to sprzyjać bezpiecznej przestrzeni, która ma umożliwić zaangażowanie w szczerzy dialog oraz chronić uczestników przed stygmatyzacją i konsekwencjami prawnymi. Przy czym w EFRJ, a także w opisywanej rekomendacji

55 D.W. Van Ness, K.H. Strong, *Restoring Justice...*, s. 24.

56 A. Matczak, *Czym jest miasto sprawiedliwości naprawczej?...*, s. 400.

57 Rekomendacja nr CM/Rec(2018)8 Komitetu Ministrów [Rady Europy] dla państw członkowskich dotycząca sprawiedliwości naprawczej w sprawach karnych, zasada 16 i 25; United Nations Basic Principles on the Use of Restorative Justice Programmes in Criminal Matters, ECOSOC Resolution 2002/12 of 24 July 2002; Y. Dandurand, *Handbook on Restorative Justice Programmes...*, s. 16.

58 United Nations Basic Principles on the Use of Restorative Justice Programmes in Criminal Matters, ECOSOC Resolution 2002/12 of 24 July 2002.

59 P. Waszkiewicz, *Zasady mediacji*, [w:] E. Gmurzyńska, R. Morek (red.), *Mediacje. Teoria i praktyka*, Wolters Kluwer, Warszawa 2014, s. 93–96.

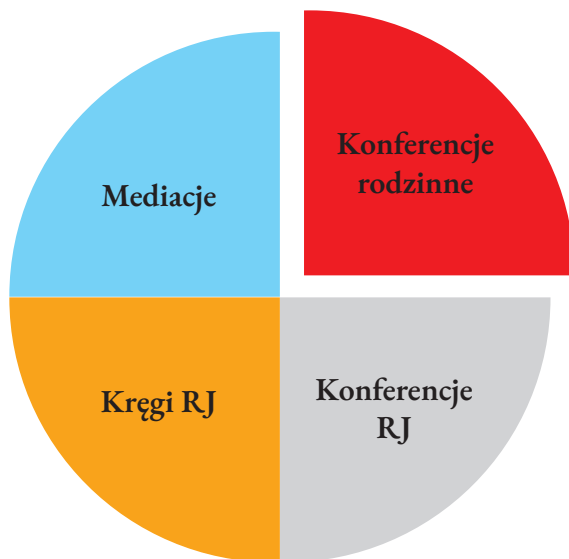
zaznacza się, że w przypadku ujawnienia innych poważnych przestępstw lub nieuchronnych przestępstw facylitator musi zawiadomić odpowiednie instytucje czy też osoby zainteresowane⁶⁰.

Jak już pisałem wyżej, istnieją także liczne zestawienia zasad, które określają, jak sprawiedliwość naprawcza powinna wyglądać w praktyce. Wydaje się, że najważniejsze cztery punkty, z których wynikają kolejne, to:

1. inkluzyjność (inclusion) – wszystkim osobom dotkniętym przez przestępstwo oferuje się możliwość bezpośredniego i aktywnego włączania w procesy naprawcze w reakcji na przestępstwo;
2. spotkanie (encounter) – wszystkim stronom (osobom pokrzywdzonym i sprawcom) umożliwia się spotkanie w bezpiecznym środowisku w celu podjęcia dyskusji na temat przestępstwa oraz umożliwienia opowiedzenia zdarzenia z własnej perspektywy, co pozwala na wyrażenie i zaadresowanie emocji i uczuć. Dzięki temu możliwe jest rozpoczęcie procesu leczenia;
3. naprawienie szkód (amends) – sprawcy czynów zabronionych biorą odpowiedzialność za spowodowane krzywdy oraz ich naprawienie w możliwym zakresie, co w konsekwencji może prowadzić do szczerych przeprosin osoby pokrzywdzonej oraz zmiany własnego zachowania;
4. reintegracja (reintegration) – stronom zapewnia się możliwość i środki do ponownego aktywnego włączenia do swoich wspólnot, zamiast dalszego naznaczania piętnem przestępcy lub ofiary⁶¹.

Istnieją trzy podstawowe modele sprawiedliwości naprawczej – mediacje, konferencje sprawiedliwości naprawczej oraz kręgi.

Rys. 2. Modele sprawiedliwości naprawczej

Źródło: Opracowanie własne.

W literaturze można spotkać się jeszcze z czwartym – child welfare conferencing – który skupia się na problemach pojawiających się w rodzinie (np. przemoc wobec dzieci czy ich zaniedbywanie) lub w związku z problematycznym zachowaniem nieletnich (przestępczość, demoralizacja czy inne problematyczne zachowania). Wyróżnia się ten model z uwagi na trochę inne cele interwencji (rodzina jest w centralnym

60 T. Chapman, M. Laxminarayan, K. Vanspauwen, *Manual on Restorative Justice Values and Standards for Practice...*, s. 38–40; Rekomendacja nr CM/Rec(2018)8 Komitetu Ministrów [Rady Europy] dla państw członkowskich dotycząca sprawiedliwości naprawczej w sprawach karnych. Tłumaczenie Anny Matczak przy udziale członków polskiej reprezentacji projektu Restorative Justice – Strategies for Change, pkt 49.

61 D.W. Van Ness, K.H. Strong, *Restoring Justice...*, s. 50–131.

miejsu), a w konsekwencji ich przebieg i forma są trochę inne. Pozostaje jednak zbliżona do konferencji naprawczych i w ramach tej formy też są często omawiane i tak zostaną potraktowane w tej pracy⁶².

W ramach wszystkich tych modeli wypracowano różne formy, które są w różny sposób uregulowane w prawie krajowym. Jednak pewne podstawowe założenia są bardzo do siebie podobne. Mówiąc inaczej, te trzy modele są pewną idealną i ogólną typologią różnych praktyk RJ. Zaznaczyć trzeba jeszcze, że zarówno w praktyce, jak i teorii nie ma pełnej zgody co do nazw różnych modeli RJ oraz potrzeby ich tworzenia.

J. Consedine opisuje trzy etapy RJ w kontekście konferencji naprawczych, mogą one jednak posłużyć jako pewien wzór dla wszystkich form, są to przygotowanie, spotkanie właściwe oraz ewaluacja (monitoring)⁶³. Pierwszy obejmuje indywidualne rozmowy mediatora, facylitatora czy innych osób prowadzących spotkania ze sprawcą (to powinna być pierwsza osoba, aby nie narażać pokrzywdzonych na ewentualne dalsze niedogodności), osobą pokrzywdzoną oraz innymi osobami zaangażowanymi w proces. W pierwszej kolejności ma to na celu uzyskanie zgód wszystkich stron na udział w spotkaniu, dokładne wytłumaczenie, czym jest RJ oraz czego strony mogą oczekiwać. Także na tym etapie sprawcy uznają swoją odpowiedzialność za popełnione czyny, dokonywana jest także ocena zdolności stron i możliwości przeprowadzenia RJ.

Następnym etapem jest właściwe spotkanie, jest to najbardziej zróżnicowany etap między różnymi formami. Można go jednak podzielić na cztery kluczowe elementy:

1. zrozumienie zła, czyli rozmowa o faktach – co się wydarzyło?
2. dzielenie się krzywdą i jej rozumienie – co się czuje?
3. uzgadnianie warunków reparacji, zadośćuczynienia – co trzeba zrobić, aby naprawić wyrządzone szkody?
4. wprowadzanie zmian – co uczynić, aby sytuacja się nie powtórzyła?⁶⁴

Dzielenie się własnymi narracjami, emocjami i przeżyciami z drugą stroną pozwala spojrzeć osobom pokrzywdzonym i sprawcom na siebie nawzajem z pewną empatią. Osoby pokrzywdzone zapewne nie zaczną myśleć o sprawcach jedynie w pozytywny sposób, ale przynajmniej sprawca może zacząć być postrzegany jak każdy inny człowiek, a nie jako ten „zły”⁶⁵.

Trzeci etap odnosi się do następczego kontrolowania i utrzymywania kontaktu z osobami biorącymi udział w spotkaniu. Osoby prowadzące spotkania naprawcze powinny sprawdzać, czy zobowiązania podjęte przez strony są wykonywane oraz czy nie dochodzi do dalszych konfliktów. Facylitatorka powinna wspierać sprawcę i jego bliskich w dalszej reintegracji i budowaniu zaufania⁶⁶.

Mediacje można zdefiniować jako „sposób rozwiązywania sporów lub konfliktów, w ramach którego skonfliktowanym stronom w dojściu do satysfakcjonującego je rozwiązania pomaga niezwiązana z przedmiotem sporu bezstronna osoba trzecia – mediator”⁶⁷. W mediacji biorą udział sprawca czynu, osoba pokrzywdzona oraz mediator.

Podkreślić należy, że zarówno w tym modelu, jak i we wszystkich innych osoba prowadząca spotkanie naprawcze nie może niczego wymuszać czy naciskać na osoby w nim uczestniczące (w tym wymuszać np. przeprosin czy okazania skruchy). Wszelkie decyzje muszą zostać podjęte całkowicie dobrowolnie przez strony. Rolą mediatora czy innych osób prowadzących spotkanie jest zapewnienie bezpiecznej przestrzeni, reagowanie na możliwość skrzywdzenia którejkolwiek ze stron (fizycznie czy emocjonalnie) oraz pomoc

62 *Guidelines for Family Group Decision Making in Child Welfare*, American Humane Association and the FGDM Guidelines Committee, s. 12–13, 20–21, http://www.pacwrc.pitt.edu/Curriculum/207RemoteFGDMPart2/TableResources/TBLR01_GdlnsFrFmlyGrpDcsnMknngInChldWlfr.pdf [dostęp: 30.01.2024]; P. McCold, *Restorative Justice...*, s. 1–11.

63 J. Consedine, *Conducting a restorative justice conference. Bringing accountability, healing and responsibility to criminal justice processes*, [w:] M. Fajst, M. Platek (red.), *W kręgu kryminologii romantycznej*, Liber, Warszawa 2004, s. 200–201.

64 P. McCold, *Restorative Justice...*, s. 2–3.

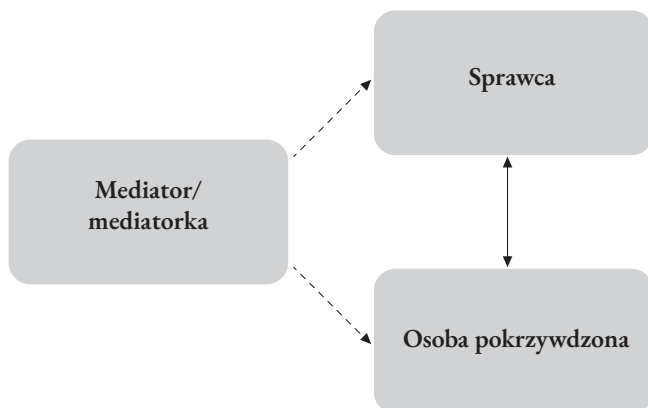
65 D. Moore, *Evaluating family group conferences*, [w:] D. Biles, S. McKillop (red.), *Criminal Justice Planning and Coordination. Conference Proceedings Series No. 24*, Australian Institute of Criminology, Canberra 1994, s. 213.

66 M. Suzuki, W.R. Wood, *Restorative justice conferencing as a 'holistic' process: Convenor perspectives*, „Current Issues in Criminal Justice” 2017, 28(3), s. 277–292.

67 P. Waszkiewicz, *Zasady mediacji...*, s. 157.

w prowadzeniu dialogu, jeżeli taka jest konieczna. Przed spotkaniem taka osoba powinna zaś między innymi pomóc stronom w przygotowaniu do niego⁶⁸.

Rys. 3. Model mediacji

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: P. McCold, *Restorative Justice: The State of the Field 1999*, s. 3.

Istnieje zbyt wiele rozwiniętych etapów mediacji, abym mógł je tutaj chociażby streścić, tym bardziej że – jak wskazywałem wyżej – nie jest to pełna forma RJ, dlatego też zdecydowałem się nie opisywać ich dokładnie. Najważniejsze z uwagi na cel tego artykułu jest podkreślenie, że w przypadku mediacji mediator lub mediatorka biorą czynny udział w całym procesie, regulując dyskusję⁶⁹.

W ramach sprawiedliwości naprawczej istnieje wiele programów mediacji, nieznacznie różniących się od siebie oraz powstałych w różnych miejscach. Jednym z pierwszych modeli był program „Community Mediation (CM)”⁷⁰, jego cele nie są ściśle oparte na idei sprawiedliwości naprawczej i tak też jest do dzisiaj rozwijany. Drugim popularnym programem jest „Victim Offender Reconciliation Programs (VORP)”, zapoczątkowany w Ontario w 1974 r., został on oparty na chrześcijańskich wartościach, co było poddane krytyce. Dlatego na jego podstawie stworzono nowy świecki program pod nazwą „Victim Offender Mediation (VOM)”⁷¹, który stał się najpopularniejszą formą mediacji opartej na idei RJ⁷². Różnice między nimi wynikają z tego, które instytucje je wypracowały, kto je prowadzi czy profesjonalistka, czy wolontariusze po ukończeniu podstawowego treningu, jak wyglądają przygotowania do spotkania czy jakie są cele procesu.

Kolejnym modelem są konferencje sprawiedliwości naprawczej, które są już pełną formą RJ. Pierwszy raz na gruncie legalnym zostały wprowadzone w 1989 r. w Nowej Zelandii, czerpiąc inspiracje ze sposobów sprawowania sprawiedliwości wśród ludności rdzennej – Maorysów⁷³. Konferencje RJ były odpowiedzią na nadreprezentację nieletnich członków tej społeczności w systemie opieki społecznej oraz wymiarze sprawiedliwości⁷⁴. Model ten funkcjonuje zazwyczaj pod nazwą konferencji grup rodzinnych (Family group conferencing – FGC). Rozwiązania wprowadzone w Nowej Zelandii, początkowo skierowane do rodzin, nie miały pełnego

68 D.W. Van Ness, K.H. Strong, *Restoring Justice...*, s. 91–92.

69 E. Gmurzyńska, *Etapy mediacji*, [w:] E. Gmurzyńska, R. Morek (red.), *Mediacje. Teoria i praktyka*, Wolters Kluwer, Warszawa 2014; A. Lewicka, E. Grudzińska, *Mediacja sądowa. Alternatywna metoda resocjalizacyjna?*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2010.

70 Zob. T. Hedeén, *The evolution and evaluation of community mediation: Limited research suggests unlimited progress*, „Conflict Resolution Quarterly” 2004, 22(1–2), s. 101–133.

71 P. McCold, *Restorative Justice...*, s. 2.

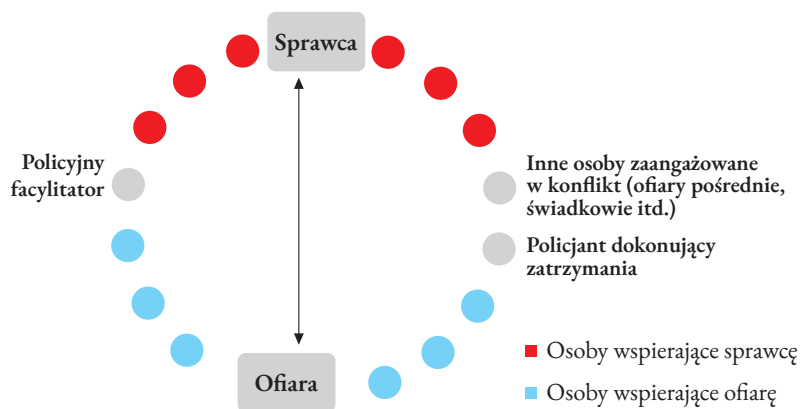
72 C. Pelikan, T. Trenczek, *Victim offender mediation and restorative justice. The European landscape*, [w:] D. Sullivan, L. Tiff (red.), *Handbook of Restorative Justice*, Routledge, New York 2008, s. 63–77.

73 Zob. J. Consedine, *Sprawiedliwość naprawcza. Przywrócenie ład społeczny...*, op. cit.

74 B.R. Raye, W. Roberts, *Restorative processes*, [w:] G. Johnstone, D.W. Van Ness (red.), *Handbook of Restorative Justice*, Willan Publishing, Cullompton, Portland 2007, s. 213.

charakteru RJ. Jednak to na tym modelu oparto wymiar sprawiedliwości dla nieletnich, a ponadto konferencje RJ wprowadzono także do wymiaru sprawiedliwości karnej dla dorosłych⁷⁵. Nowozelandzki model pomocy dzieciom i rodzinom zaczął rozprzestrzeniać się po świecie, tworząc nowe odmiany oraz podstawy teoretyczne. W USA powstał termin „Family Group Decision-Making (FGDM)”, który dzisiaj opisuje wiele różnych programów skierowanych do dzieci i ich rodzin⁷⁶. Jest on jedną z odmian wspomnianego modelu child welfare conferencing. W Wielkiej Brytanii FGC są wykorzystywane w celu ochrony dzieci, na etapach poprzedzających różne postępowania rodzinne, a także w samych postępowaniach rodzinnych oraz w procesach o opiekę nad dzieckiem⁷⁷. Obecnie FGC są podstawową formą reakcji w sprawach nieletnich w Nowej Zelandii. Konferencje są prowadzone przez pracowników systemu opieki społecznej, a nie przez system wymiaru sprawiedliwości. Oprócz sprawcy i ofiary w spotkaniach biorą udział członkowie rodzin obu stron oraz inne ważne dla nich osoby wspierające, a także prawnicy obu stron oraz reprezentanci policji⁷⁸. Zaznaczyć jednak trzeba, że na początku okazało się, że profesjonaliści prowadzący spotkanie szybko przejmowali inicjatywę i zaczęli skupiać się na sprawcy, wskutek czego ofiary nie chciały uczestniczyć w spotkaniach, często doświadczając wtórnej wiktyimizacji⁷⁹. Jednak nowozelandzkie rozwiązania zainspirowały powstały w Australii model „Wagga Wagga Police Conferences”, który od początku został oparty na teorii reintegrującego zawstydzenia, nie zaś wyłącznie na tradycji rdzennych mieszkańców, w tym modelu; konferencje prowadzone są przez funkcjonariuszy policji⁸⁰.

Rys. 4. Model konferencji naprawczych – Wagga Wagga Police Conference

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: P. McCold, *Restorative Justice: The state of the field 1999*, s. 20.

Przebieg konferencji jest bardzo prosty. Jak już pisałem wyżej, można wyróżnić trzy etapy – przygotowanie, spotkanie właściwe oraz ewaluację. Pierwszy i ostatni etap niczym znaczącym się nie różnią od innych form RJ, ewentualnie w jednych formach preferowany jest kontakt telefoniczny, a w innych osobisty czy też inne osoby nadzorują wykonywanie umowy. Istotą jest drugi etap, którego przebieg jest następujący: na początku raz jeszcze powtarzane są zasady. Następnie głos zabiera sprawca, opowiada, co się wydarzyło, dlaczego się

75 P. McCold, *Restorative Justice...*, s. 9–11; P. McCold, *The recent history of restorative justice: Mediation, circles and conferencing*, [w:] D. Sullivan, L. Tift (red.), *Handbook of Restorative Justice*, Routledge, Abingdon 2008, s. 31.

76 M. Lalayants, D. DePanfilis, L. Merkel-Holguin, M. Baldwin, M. Schmidt, J. Treinen, D. Zuñiga, C. Mackereth, T. Anderson, *Building evidence for family group decision-making in child welfare: Operationalizing the intervention*, „Journal of Public Child Welfare” 2022, 16(3), s. 376–383.

77 D. Edwards, K. Parkinson, T. Fisher, J. Owen, *Looked after children as decision makers: Family group conferences in practice*, „Child Care in Practice” 2020, 26(3), s. 321.

78 M.S. Umbreit, *Family Group Conferencing: Implications for Crime Victims...*, s. 1–4.

79 P. McCold, *Restorative Justice...*, s. 15.

80 M.S. Umbreit, *Family Group Conferencing: Implications for Crime Victims...*, s. 1–4.

wydarzyło, mówiąc inaczej: opowiada swoją narrację. Z uwzględnieniem odpowiedzi na pytanie, jaki wpływ jego zdaniem jego działania miały na ofiarę, jej bliskich i wspólnotę lokalną, jego bliskich oraz jego samego. Opowiadanie sprawcy o szkodach, które wyrządził, ma na celu wzięcie przez niego odpowiedzialności, wyrażenie skruchy oraz przeproszenie osoby pokrzywdzonej (co oczywiście w praktyce nie zawsze następuje). Następnie głos zabiera ofiara, opowiadając swoją historię, jak przeżyła zdarzenie, co czuła wtedy oraz co czuje teraz. Po czym głos zabierają jej bliscy, opowiadają na te same pytania, kolejno głosu udziela się bliskim sprawcy oraz innym obecnym na spotkaniu, np. członkom wspólnoty. Następnie dyskusja kierowana jest na temat tego, co należy zrobić, aby naprawić wyrządzone krzywdy i szkody. Po uzgodnieniu następuje bardzo ważna przerwa, podczas której osoby prowadzące spotkanie przygotowują umowę, a uczestnicy mają czas na nieformalne rozmowy. Rozpoczynając tym samym rzeczywisty proces leczenia wspólnoty, gdyż zaczynają oni rozmawiać ze sobą już nie dlatego, że w pewnym sensie muszą, ale chcą, poza systemem, gdyż cele spotkania zostały już osiągnięte. Na koniec umowa zostaje podpisana przez wszystkich uczestników⁸¹.

Oprócz konferencji „policyjnych” istnieje jeszcze wiele innych form, jak na przykład „Community Conference”. Ciekawym typem konferencji naprawczych jest „Drinking Driving Conference, skierowana do osób kierujących samochodem pod wpływem alkoholu, ale bez spowodowania wypadku, czyli bez ofiar. Na spotkaniu obecni są funkcjonariusz dokonujący zatrzymania, prowadzący spotkanie, oczywiście sprawca i jego bliscy oraz reprezentanci społeczności lokalnej⁸².

Istnieje jeszcze forma, którą D.W. Van Ness i H. Strong nazywają „panelami wpływu” (Impact Panels, Victim-Offender panel). Polega ona na łączeniu niepowiązanych ze sobą grup ofiar i sprawców, których łączy podobne przestępstwo. Chodzi o takie sytuacje, w których jedna ze stron przestępstwa nie wyraża chęci uczestniczenia w praktykach naprawczych lub jest to z różnych przyczyn niemożliwe. W takiej sytuacji umożliwia się uczestnictwo w spotkaniach naprawczych z innymi osobami pokrzywdzonymi lub sprawcami podobnych czynów. Cele tego modelu są bardzo podobne do innych: ma być to uświadomienie sprawcy wyrządzonych krzywd wskutek przestępstwa, co w konsekwencji ma doprowadzić do zmiany jego zachowań i postaw. Osoby pokrzywdzone mają zaś szansę znaleźć ukojenie, poprzez możliwość opowiedzenia swojej historii⁸³.

Trzecią formą RJ są kręgi sprawiedliwości naprawczej, często zwane również kołami. Te spotkania ściśle wywodzą się między innymi kultury Aborygenów, będąc konsekwencją ich stylu życia i postrzegania świata. W tych kulturach podkreśla się znaczenie wspólnego decydowania opartego na konsensusie przy zaangażowaniu jak największej liczby członków społeczności, a w konsekwencji potępienie hierarchicznych struktur. Ludzie, odwrotnie od współczesnej indywidualistycznej kultury, postrzegani są jako uczestnicy, części większych całości. Rozpatrując więc wszelkie zachowania naruszające normy społeczne, w „rozprawie” wykracza się poza jednostkę i jej czyn. Spoglądając także na wszystkie „połączone” zdarzenia, które do tego doprowadziły, oraz na innych ludzi, którzy pojawiają się w życiu osoby, której dotyczy spotkanie⁸⁴.

W literaturze wymienia się dwa podstawowe modele kręgów: healing circles (kręgi lecznicze), których celem jest radzenie sobie z długookresowymi problemami społecznymi, jak np. alkoholizm, czy duża skala akceptowalnej przemocy domowej, i sentencing circles (kręgi wyrokujące), których celem jest pomoc sądom w ustalaniu odpowiedzialności i faktów⁸⁵. Stąd też w takim spotkaniu poza osobami biorącymi udział w konferencjach sprawiedliwości naprawczej są jeszcze sędzia, prokurator, obrońca czy policja⁸⁶.

Jedną z zasad odróżniających kręgi od innych praktyk naprawczych jest reguła, według której należy zbudować relacje między uczestnikami przed dyskusją na główny temat. Dlatego też często przed głównym spotkaniem (których może być kilka oraz które mogą trwać po kilka godzin) na etapie przygotowania mają miejsce spotkania z wybranymi uczestnikami, biorącymi udział w interwencji. Kręgi są szczególnie użyteczne

81 J. Braithwaite, *Restorative Justice: Assessing optimistic and pessimistic accounts...*, s. 17; P. McCold, *Restorative Justice...*, s. 13–21.

82 P. McCold, *Restorative Justice...*, s. 15–19.

83 D.W. Van Ness, K.H. Strong, *Restoring Justice...*, s. 86–87.

84 R. Ross, *Duelling paradigmas? Western criminal justice versus aboriginal community healing*, [w:] R. Gosse, J. Henderson, R. Carter (red.), *Continuing Poundmaker and Riel's Quest*, Purich Publishing, Saskatoon 1994, s. 241–249, 262.

85 P. McCold, *Restorative Justice...*, s. 22–23; W. Zalewski, *Sprawiedliwość naprawcza...*, s. 195–196.

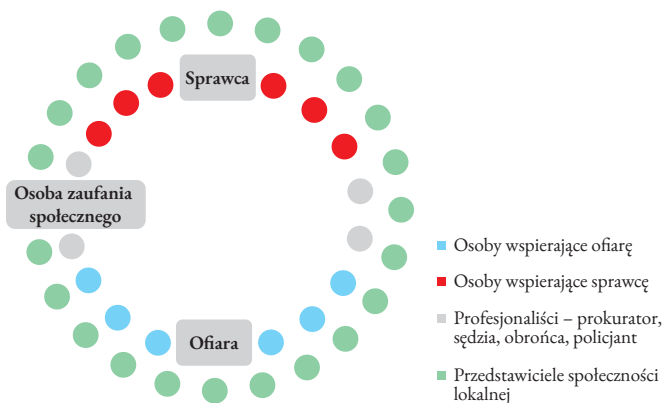
86 P. McCold, *The recent history of restorative justice: Mediation, circles and conferencing...*, s. 29.

w sytuacjach, w których nie ma bezpośredniej ofiary oraz sprawcy, np. bójk w klasie czy nękania. Ponieważ stwarzają one możliwość wyrażenia emocji, a poprzez skupienie się nie na konkretnym incydencie, a raczej długofalowym rozwiązaniu problemów poprzez szeroką dyskusję umożliwią zmiany dynamiki grupowej⁸⁷.

Rys. 5. Model kręgów sprawiedliwości naprawczej – kręgi wyrokujące (sentencing circle)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: P. McCold, *Restorative Justice: The state of the field 1999*, s. 26.

Mediacje, a szczególnie konferencje i koła naprawcze, przyjmują przeróżne formy, które przez swoją specyfikę i ewolucję mogą przyjmować różne nazwy, co utrudnia ich opis i klasyfikację. Aby ułatwić poru-

szanie się w gąszczu praktyk naprawczych Barbara E. Raye i Anna Warner Roberts⁸⁸ proponują systematyzację na podstawie modelu dialogu naprawczego, (restorative dialogue) jako podstawy wszystkich praktyk naprawczych. Charakteryzuje się on inkluzywnością, tak aby zaspokoić potrzeby wszystkich zainteresowanych stron, opiera się na zasadach i wartościach sprawiedliwości naprawczej oraz jest prowadzony w taki sposób, że wszystkie strony mają możliwość wypowiedzenia się, dzieląc się doświadczeniami, spostrzeżeniami, emocjami i perspektywami.

Badaczki wymieniają sześć takich modeli. Pierwszy rodzaj nazywają dialogiem niebezpośrednim (indirect dialogue), polegającym na komunikacji stron poprzez mediatora. Drugi model to facylitowany dialog ofiara – sprawca (facilitated victim – offender dialogue). Przykładem tego modelu są mediacje, gdzie dwie strony rozmawiają ze sobą bezpośrednio przy udziale mediatora. Kolejny to facylitowany dialog ofiara – sprawca – osoby wspierające (facilitated victim – offender – supporter dialogue). Tego typu dialog ma miejsce podczas konferencji sprawiedliwości naprawczej. Czwarty model to facylitowany dialog pomiędzy wszystkimi osobami (facilitated all-party dialogue). W tym przypadku w rozmowie oprócz osób wspierających biorą udział przedstawiciele społeczności lokalnej czy państwa. Przykładem takich spotkań są kręgi sprawiedliwości naprawczej, a także konferencje. Piątym modelem jest dialog kontrolowany (guided dialogue), może on charakteryzować wszystkie formy praktyk naprawczych, a różni się tym, że osoba prowadząca spotkanie jest znacznie aktywniejsza, zadaje pytania, komentuje, podsumowuje spostrzeżenia innych osób. Ostatni scharakteryzowany model autorki nazywają dialogiem bezpośrednim (direct dialogue). W tym modelu to osoby prowadzące spotkanie podejmują decyzje, co powinno zostać zrobione przy uwzględnieniu zdań wszystkich członków, nie jest to jednak w pełni wspólna i demokratyczna decyzja. Autorki zwracają uwagę, że jedynie model drugi, trzeci i czwarty są powszechnie uznawane za naprawcze, ponieważ trzy pozostałe nakładają na członków pewne ograniczenia.

87 B. Stuart, K. Parnis, *Peacemaking circles. Reflections on principal features and primary outcomes*, [w:] D. Sullivan, L. Tifft (red.), *Handbook of Restorative Justice*, Routledge, New York 2008, s. 121–130.

88 B.R. Raye, W. Roberts, *Restorative processes...*, s. 216–224.

3. Zakończenie

Celem, artykułu było ukazanie wielkości poglądów na sprawiedliwość naprawczą. Należy zauważyć, że różni autorzy oraz organizacje wymieniają wiele różnych wartości i zasad RJ oraz stosują różne nazewnictwo na te same praktyki, a więc brakuje pewnej systematyzacji w ramach tego kierunku. Wynika to z trzech czynników. Po pierwsze – jak wskazywałem – nie istnieje organizacja, która mogłaby bezspornie usystematyzować ten kierunek. Po drugie, z uwagi na ciągłą nowość tego ruchu cały czas podlega on rozwojowi, debacie oraz zmianom. Po trzecie, praktyka wyprzedziła teorię, która jest rozwijana dopiero w ostatnich latach. Dodatkowo praktyka powstawała często w różnych miejscach, niezależnie od siebie działając tym samym w różnych systemach prawnych z ich specyficznymi problemami.

Nieścisłości dotyczące tego, jakie są właściwie cele RJ, brak jednorodności oraz systematyzacji, utrudnia właściwe zrozumienie kierunku, prowadząc do poważnych nieporozumień, krytyki celów i założeń, których ten kierunek nie ma. Z tego też prawdopodobnie wynika błędne utożsamianie w Polsce mediacji z RJ. Utrudnia to także poważną i niezwykle potrzebą debatę do dalszego rozwoju sprawiedliwości naprawczej.

W tym artykule podjąłem się próby systematyzacji ruchu sprawiedliwości naprawczej. Oczywiście jest, że z uwagi na zasięg idei sprawiedliwości naprawczej, odnoszonej do niezliczonych dziedzin ludzkiego życia, różnic kulturowych czy systemowych, prawdopodobnie nigdy nie będzie spójności i jednolitości w tym ruchu.

Uważam jednak, że wszystkie działania nazywane naprawczymi czy sprawiedliwością naprawczą łączą wspólne cechy, to jest:

1. nieformalna reakcja na konflikty, przestępstwa, promująca dialog, zrozumienie, wybaczenie i reintegrację, a nie osąd;
2. dążenie do włączenia jak największej liczby zainteresowanych osób oraz zaspokojenia ich potrzeb;
3. dążenie do zmian w społecznej wyobraźni moralnej – przesunięcia z myślenia w kategoriach kary, złego sprawcy, zepchnięcie ofiary na drugi plan i społeczeństwa jako obserwatora na kategorie naprawczości – człowieczeństwa sprawcy, osadzenie ofiary w centrum działań, społeczeństwa zaangażowanego i odpowiedzialnego.

„Sprawiedliwość naprawcza oferuje wielką obietnicę. Oferuje przeniesienie nas, a raczej odejście do średniowiecznego systemu kar, który obowiązywał przez wieki, do nowej ery społecznej reakcji na szkodliwe, krzywdzące zachowania, na osobiste konflikty i spory. Obiecuje nam pokojowy, konstruktywny, mniej uciążliwy, mniej kosztowny, mniej marnotrawny i mniej bolesny sposób radzenia sobie z tymi, którzy naruszają prawo. Oferuje sprawiedliwość bez zamykania winnych w klatkach. Promuje przebaczenie, a nie zemstę. Przywraca harmonię, zapewniając jednocześnie zadośćuczynienie ofierze. Obiecuje wydostać nas z wielkiego karnego bałaganu, w którym obecnie się znajdujemy”⁸⁹.

Sprawiedliwość naprawcza przypomina nam, że kara jest instytucją społeczną. I tak jak każde instytucje społeczne została stworzona przez ludzi i przez nas jest reprodukowana, nie jest więc ani od zawsze, ani „dana z góry”. Projektując ją, mieliśmy zapewne mniej lub bardziej uświadomiane cele i funkcje, które miała ona pełnić. To, o czym zdajemy się często zapominać, to spostrzeżenie Roberta Mertona, że to nie konkretne instytucje są konieczne dla właściwego funkcjonowania społeczeństwa, a funkcje, które one pełnią⁹⁰. Oznacza to, że należy badać, czy instytucje społeczne spełniają te zakładane funkcje oraz czy może nie ma lepszych, które byłyby bardziej dopasowane do obecnego społeczeństwa, potrzeb i wyznań, które przed nami stoją.

Nie będzie zaskoczeniem, że uważam, iż obecne instytucje kary nie są najlepszym rozwiązaniem. Jednocześnie nie wypracowaliśmy rozwiązania, które mogłoby całkowicie zastąpić karę. Postulaty skrajnych abolicjonistów są z oczywistych względów nie tyle niemożliwe do spełnienia, ile niepożądane. Jednak już postulaty N. Christiego, nazwane przez Jarosława Utrata-Mileckiego minimalizmem penologicznym, już jak najbardziej. Dążenie, aby kara rzeczywiście miała charakter ultima ratio, czyli opracowanie nowych re-

89 E.A. Fattah, *The dawning of a new era in social reaction to crime...*, s. 20.

90 R.K. Merton, *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 100–109.

akcji na zachowania przestępcze, tak by dążyć do zastępowania kary wszędzie tam, gdzie to możliwe⁹¹. Tym właśnie jest sprawiedliwość naprawcza – zastąpieniem kary jako cierpienia wszędzie tam, gdzie to możliwe.

Bibliografia

Literatura:

- Ahmed E., Harris N., Braithwaite J., Braithwaite V., *Shame Management Through Reintegration*, Cambridge University Press, Cambridge 2001.
- Bauman Z., *Plynna nowoczesność*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2006.
- Bazemore G., Walgrave L., *Restorative juvenile justice: In search of fundamentals and an outline for systemic reform*, [w:] G. Bazemore, L. Walgrave (red.), *Restorative Juvenile Justice: Repairing the Harm of Youth Crime*, Criminal Justice Press, Monsey, New York 1999.
- Boyes-Watson C., *Looking at the past of restorative justice: Normative reflections on its future*, [w:] T. Gavrielides (red.), *Routledge International Handbook of Restorative Justice*, Routledge, New York 2018.
- Braithwaite J., *Crime, Shame, and Reintegration*, Cambridge University Press, Cambridge 1989.
- Braithwaite J., *Restorative justice: Assessing optimistic and pessimistic accounts*, „Crime and Justice” 1999, t. 25, s. 1–127.
- Chapman T., Laxminarayan M., Vanspauwen K., *Manual on Restorative Justice Values and Standards for Practice*, European Forum for Restorative Justice, Leuven 2021.
- Chapman T., Törzs E. (red.), *Connecting People to Restore Relationships. Practice Guide on Values and Standards for Restorative Justice Practices*, European Forum for Restorative Justice, Leuven 2018.
- Christie N., *Conflicts as property*, „British Journal of Criminology” 1977, 17(1), s. 1–15.
- Christie N., *Dogodna ilość przestępstw*, Polskie Stowarzyszenie Edukacji Prawnej, Warszawa 2004.
- Consedine J., *Conducting a restorative justice conference. Bringing accountability, healing and responsibility to criminal justice processes*, [w:] M. Fajst, M. Płatek (red.), *W kręgu kryminologii romantycznej*, Liber, Warszawa 2004.
- Consedine J., *Sprawiedliwość naprawcza. Przywrócenie ładu społecznego*, Polskie Stowarzyszenie Edukacji Prawnej, Warszawa 2004.
- Daly K., *Restorative justice – the real story*, „Punishment and Society” 2002, 4(1), s. 55–79.
- Dandurand Y., *Handbook on Restorative Justice Programmes*, United Nations Office on Drugs and Crime, Vienna 2020.
- Derby J., *Restorative justice. Principles and practice*, „Prison Fellowship International” 2021, s. 1–72.
- Edwards D., Parkinson K., Fisher T., Owen J., *Looked after children as decision makers: Family group conferences in practice*, „Child Care in Practice” 2020, 26(3), s. 318–330.
- Fattah E.A., *The dawning of a new era in social reaction to crime: Promise, potential and limitations of restorative justice*, „Archiwum Kryminologii” 2012, nr 34, s. 7–42, <https://doi.org/10.7420/AK2012A.6>.
- Gmurzyńska E., *Etapy mediacji*, [w:] E. Gmurzyńska, R. Morek (red.), *Mediacje. Teoria i praktyka*, Wolters Kluwer, Warszawa 2014.
- Hass-Wisecup A.Y., Saxon C.E., *Restorative Justice. Integrating Theory, Research, and Practice*, Carolina Academic Press, Durham 2018.
- Hedeen T., *The evolution and evaluation of community mediation: Limited research suggests unlimited progress*, „Conflict Resolution Quarterly” 2004, 22(1–2), s. 101–133.
- Klaus W., *Kryminologia krytyczna*, [w:] E. Drzazga, M. Grzyb (red.), *Nowe kierunki w kryminologii*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2018, s. 89–110.
- Kojder A., *Godność i siła prawa. Szkice socjologiczno-prawne*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2001.

91 N. Christie, *Dogodna ilość przestępstw*, Polskie Stowarzyszenie Edukacji Prawnej, Warszawa 2004, s. 82–112; J. Utrat-Milecki, *Kara. Teoria i Kultura Penalna. Perspektywa integralnokulturowa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2010, s. 107–108.

- Krajewski K., *Teorie kryminologiczne a prawo karne*, Dom Wydawniczy ABC, Warszawa 1994.
- Królikowski M., *Sprawiedliwość retrybutywna wobec sprawiedliwości naprawczej*, „Ius et lex” 2006, nr 4, s. 107–130.
- Lachowski T., *Perspektywa praw ofiar w prawie międzynarodowym. Sprawiedliwość okresu przejściowego (transitional justice)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2018.
- Lalayants M. DePanfilis D., Merkel-Holguin L., Baldwin M., Schmidt M., Treinen J., Zuñiga D., Mackereth C., Anderson T., *Building evidence for family group decision-making in child welfare: Operationalizing the intervention*, „Journal of Public Child Welfare” 2022, 16(3), s. 376–401.
- Levad A., *Restorative Justice: Theories and Practices of Moral Imagination*, LFB Scholarly Pub, El Paso 2012.
- Lewicka A., Grudziwska E., *Mediacja sądowa. Alternatywna metoda resocjalizacyjna?*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2010.
- Marshall T.F., *Restorative Justice: An Overview*, Home Office Research Development and Statistics Directorate, London 1999.
- Matczak A., *Czym jest miasto sprawiedliwości naprawczej? What is a restorative city?*, „Archiwum Kryminologii” 2021, 43(2), s. 399–427, <https://doi.org/10.7420/AK2021.19>.
- McCold P., *Restorative justice: The role of the community*, [w:] B. Galaway, J. Hudson (red.), *From Restorative Justice: International Perspectives*, Criminal Justice Press, Monsey 1996, s. 85–101.
- McCold P., *Restorative Justice: The State of the Field 1999*, Building Strong Partnerships For Restorative Practices Conference, Burlington, Vermont 1990.
- McCold P., *The recent history of restorative justice: mediation, circles and conferencing*, [w:] D. Sullivan, L. Tift (red.), *Handbook of Restorative Justice*, Routledge, Abigdon 2008, s. 23–51.
- McCold P., *Toward a holistic vision of restorative juvenile justice: A reply to the maximalist model*, „Contemporary Justice Review” 2000, t. 3, nr 4.
- Merton R.K., *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
- Moore D., *Evaluating family group conferences*, [w:] D. Biles, S. McKillop (red.), *Criminal Justice Planning and Coordination. Conference Proceedings Series No. 24*, Australian Institute of Criminology, Canberra 1994.
- Newburn T., *Criminology*, Routledge, London 2017.
- Ostaszewski P., *Kryminologia publiczna*, [w:] E. Drzazga, M. Grzyb (red.), *Nowe kierunki w kryminologii*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2008, s. 179–188.
- Pelikan C., Trenczek T., *Victim offender mediation and restorative justice. The European landscape*, [w:] D. Sullivan, L. Tift (red.), *Handbook of Restorative Justice*, Routledge, New York 2008, s. 63–90.
- Pranis K., *Conferencing and the community*, [w:] G. Burford, *Family Group Conferencing, New Directions in Community-Centered Child and Family Practice*, Routledge, London 2000.
- Raye B.R., Roberts W., *Restorative processes*, [w:] G. Johnstone, D.W. Van Ness (red.), *Handbook of Resorative Justice*, Willan Publishing, Cullompton, Portland 2007.
- Ross R., *Duelling paradigmas? Western criminal justice versus aboriginal community healing*, [w:] R. Gosse, J. Henderson, R. Carter (red.), *Continuing Poundmaker and Riel's Quest*, Purich Publishing, Saskatoon 1994.
- Stępiak P., *Więzienie ten dom (mało) dobry. Oblicza i problemy współczesności*, Difin, Warszawa 2021.
- Stuart B., Parnis K., *Peacemaking circles. Reflections on principal features and primary outcomes*, [w:] D. Sullivan, L. Tift (red.), *Handbook of Restorative Justice*, Routledge, New York 2008.
- Sullivan D., Tift L., *Introduction: The healing dimension of restorative justice. A one-word body*, [w:] D. Sullivan, L. Tift (red.), *Handbook of Restorative Justice*, Routledge, London – New York 2008.
- Suzuki M., Wood W.R., *Restorative justice conferencing as a 'holistic' process: Convenor perspectives*, „Current Issues in Criminal Justice” 2017, 28(3), s. 277–292.
- Szczepaniak P., *Sprawiedliwość naprawcza w resocjalizacji więźniów*, Uniwersytet Warszawski. Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji, Warszawa 2016.
- Umbreit M.S., *Family Group Conferencing: Implications for Crime Victims*, Center for Restorative Justice

- and Peacemaking, Washington 2000.
- Utrat-Milecki J., *Kara. Teoria i kultura penalna. Perspektywa integralnokulturowa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2010.
- Van Ness D.W., Strong K.H., *Restoring Justice: An Introduction to Restorative Justice*, Anderson Publishing, Waltham 2015.
- Wachtel T., *Governance and the use of authority: Encompassing diverse definitions of 'restorative'*, „European Forum for Restorative Justice” 2016, t. 17, s. 1–12, www.euforumrj.org/sites/default/files/2019-11/merged_printed-newsletter-17-2016.pdf [dostęp: 30.01.2024].
- Waszkiewicz P., *Zasady mediacji*, [w:] E. Gmurzyńska, R. Morek (red.), *Mediacje. Teoria i praktyka*, Wolters Kluwer, Warszawa 2014.
- Zalewski W., *Sprawiedliwość naprawcza – formą demokracji deliberatywnej?*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2016, t. 21, s. 25–35.
- Zehr H., *Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice*, Herald Press, Scottdale 1990.
- Zehr H., Gohar A., *The Little Book of Restorative Justice*, Good Books, Pennsylvania 2002.
- Zehr H., Mika H., *Fundamental concepts of restorative justice*, „Contemporary Justice Review” 1998, t. 1, s. 73–81.

Akty prawne:

- United Nations Basic Principles on the Use of Restorative Justice Programmes in Criminal Matters, ECOSOC Resolution 2002/12 of 24 July 2002.
- Rekomendacja nr CM/Rec(2018)8 Komitetu Ministrów [Rady Europy] dla państw członkowskich dotycząca sprawiedliwości naprawczej w sprawach karnych. Tłumaczenie Anny Matczak przy udziale członków polskiej reprezentacji projektu Restorative Justice – Strategies for Change.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z 25 października 2012 r. ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępująca decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW, Dz.U. UE. L. 2012 r. nr 315, s. 57.

Netografia:

- Centrum Sprawiedliwości Naprawczej, <http://csn.org.pl/> [dostęp: 5.08.2023].
- Wachtel T., *Defining Restorative*, International Institute for Restorative Practices 2016, https://www.iirp.edu/images/pdf/Defining-Restorative_Nov-2016.pdf [dostęp: 2.02.2024].

SEXUAL ABUSE AND EXPLOITATION OF CHILDREN IN CYBERSPACE: CURRENT CHALLENGES FOR EUROPEAN CRIMINAL POLICY

Katarzyna Jakubczak-Fopke

Katedra Prawa Karnego Materialnego i Kryminologii
Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Gdański
ORCID: 0000-0003-3708-0430
e-mail: katarzyna.jakubczak-fopke@ug.edu.pl

Summary:

With the increasing development of technology and the spread of internet access, an increasing number of children have been exposed to sexual abuse in cyberspace. Recent events – including the COVID-19 pandemic and the transfer of many everyday activities to the internet – have further increased the risk of exposure to objectionable sexual behaviour. The purpose of the article is to discuss current challenges for European criminal policy in preventing and combating sexual crime, which is seen as one of the greatest threats to children in the 21st century. The author highlights the scope of the phenomenon in European countries, the emergence of new forms of exploitation, the rise of CSAM/CSEM materials and the impact of the COVID-19 pandemic. The article also addresses proposed changes to the law, including the assumptions of the Strategy for the Rights of the Child and the Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council Establishing Rules to Prevent and Combat Child Sexual Abuse.

Keywords:

child sexual abuse, COVID-19 pandemic, child sexual abuse materials, CSAM/CSEM/CSAEM

Wykorzystywanie i niegodziwe traktowanie dzieci w celach seksualnych w cyberprzestrzeni – aktualne wyzwania dla europejskiej polityki karnej

Streszczenie:

Wraz z postępującym rozwojem technologii i upowszechnianiem się dostępu do Internetu, coraz większa liczba dzieci jest narażona na wykorzystywanie seksualne w cyberprzestrzeni. Ostatnie wydarzenia - w tym pandemia COVID i przeniesienie wielu czynności życiowych do sieci - jeszcze bardziej zwiększyły ryzyko narażenia na niepożądane zachowania seksualne. Celem artykułu jest omówienie aktualnych wyzwań dla europejskiej polityki karnej w zakresie zapobiegania i zwalczania przestępczości seksualnej, która jest postrzegana jako jedno z największych zagrożeń dla dzieci w XXI wieku. Autor omawia stan i rozmiar

zjawiska w krajach europejskich, pojawienie się nowych form wykorzystywania, wzrost liczby materiałów CSAM/CSEM oraz wpływ pandemii Covid. W artykule poruszono również proponowane zmiany w prawie, w tym założenia Strategii na rzecz Praw Dziecka oraz Propozycję Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady ustanawiającego przepisy mające na celu zapobieganie i zwalczanie niegodziwego traktowania dzieci w celach seksualnych.

Słowa kluczowe:

seksualne wykorzystanie dzieci, pandemia COVID-19, materiały zawierające seksualne wykorzystanie dzieci, CSAM/CSEM/CSAEM

With the ongoing development of technology and the spread of internet access, an increasing number of children have been exposed to sexual abuse and exploitation in cyberspace. Recent events – including the COVID-19 pandemic and the transfer of many everyday activities to the internet – have further increased the risk of exposure to objectionable sexual behaviour. The purpose of the article is to discuss current challenges for European criminal policy in preventing and combating sexual abuse and exploitation of children in cyberspace.

Child sexual abuse and exploitation is seen as one of the greatest threats to children in the 21st century. This is because any sexual violence threatens one of the most fundamental legal rights: sexual freedom. When it comes to minors, the need to protect sexual freedom takes on a very particular character: it is not just a matter of protecting the autonomy of the individual in deciding about sexual matters, but entails a special need to protect minors out of concern for their proper physical, sexual, emotional and mental development and well-being. According to existing research and the clinical experience of physicians, psychologists and therapists, there is no doubt that sexual abuse is destructive to the health of children and their psychosocial development.¹ Child sexual abuse results in a range of consequences affecting their physical, mental and sexual health and social functioning.² The type and nature of the harm suffered in each case depends on a number of factors: the nature of the act, the circumstances under which it was committed, the relationship with the perpetrator, the age and stage of mental development of the child and the child's individual predispositions.³ Consequences may take the form of a short-term reaction to the abuse or may constitute long-term repercussions that victims face for years, even into adulthood.⁴ As some of the most common consequences of child sexual abuse and exploitation, the literature on the subject mentions bodily injury, appetite disorders, sleep disturbances, pain complaints, anxiety, nightmares, feelings of guilt and shame, lower self-esteem, negative self-esteem, depression, anxiety and even the possibility of a diagnosis of post-traumatic stress disorder.⁵ Even exposure to pornographic content alone can detrimentally affect the development of children, improperly shaping their attitudes and behaviour and significantly disrupting the development of their personality.⁶ In addition to the devastating psychological consequences, the possibility of sexual dysfunction is also pointed out, ranging from excessive interest in the sexual sphere, provocative, risky sexual behaviour or the risk of contracting sexually transmitted

1 Council of Europe, *Convention on the protection of children against sexual exploitation and sexual abuse*, <https://rm.coe.int/1680084822> [accessed: 29.12.2023].

2 V. Konarska-Wrzošek, *Komentarz do art. 200 Kodeksu Karnego*, [in:] A. Lach, J. Lachowski, T. Oczkowski, I. Zgoliński, A. Ziółkowska, V. Konarska-Wrzošek (ed.), *Kodeks karny, Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2023, s. 1073–1081.

3 A. Izdebska, *Konsekwencje przemocy seksualnej wobec dzieci*, „Dziecko Krzywdzone” 2009, 4(29), p. 39.

4 E. Bielawska-Batorowicz, *Odległe następstwa wykorzystywania seksualnego dziecka*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Psychologica” 1998, vol. 2, p. 18.

5 A. Izdebska, *Konsekwencje przemocy...*, op. cit.

6 M. Budyn-Kulik, *Psychologiczne i społeczne następstwa konsumpcji pornografii*, [in:] M. Mozgawa (ed.), *Pornografia*, Wolters Kluwer, Warszawa 2011, p. 194; M. Niedźwiedz, *Problematyka prawna ograniczenia dostępu do treści pornograficznych w internecie ze względu na ochronę dzieci z perspektywy prawa unijnego*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 2017, vol. 15, p. 99.

diseases.⁷ Some research indicates a strong correlation between experiencing sexual violence and exhibiting sexual behavioural disorders, physical violence, severe stress and disrupted family relationships.⁸ The spectrum of disorders also extends to the individual's social functioning, including the potential for regressive behaviour, isolation, aggression, early manifestations of demoralization or self-harm. The multifaceted nature of the negative consequences of sexual abuse, as well as the possibility of their long-term impact on the functioning of the individual, indicates the significant harmfulness of sexual violence and the increased need for legal action, particularly of a preventive nature. The sexual abuse and sexual exploitation of children, including child sexual abuse and exploitation materials, is considered a serious violation of children's fundamental rights to the protection and care necessary for their well-being, provided by the 1989 United Nations Convention on the Rights of the Child and by the Charter of Fundamental Rights of the European Union.⁹

In its discussion of sexual crime, the literature distinguishes the term *child sexual abuse* from *child sexual exploitation*. The definition of child sexual abuse adopted by WeProtect Global Alliance, based on the World Health Organization's guidelines, refers to child sexual abuse as the involvement of a minor (anyone under age 18) in sexual activity that they do not fully comprehend, are unable to give informed consent to, or for which they are not developmentally prepared and cannot give consent.¹⁰ The term *child sexual exploitation* is defined inconsistently in the literature. It is used by both international/national regulations and publications of various organisations dealing with the issue of child protection in general. The term is sometimes used interchangeably with the terms "sexual violence against children", "sexual exploitation of a child" or "commercial sexual exploitation of a child".¹¹ Since the concept of sexual exploitation is used by lawyers, psychologists, educators and doctors as well as journalists and the public, the establishment and adoption of a single definition is very difficult. It is generally accepted that there are three types of definitions for sexual exploitation: legal, clinical and social.¹² The nature and scope of this article precludes a detailed analysis of the evolution and development of these definitions, but for the purposes of the article it is necessary to point out that clinical definitions are constructed for the purpose of diagnosis. Their scope is broad and mainly refers to those characteristics that have a traumatising effect on children. Examples of clinical definitions include those formulated by experts and academics, such as that proposed by sociologist David Finkelhor, the one adopted by the World Health Organization (WHO) in 1999 in Geneva or the definition in force in the DSM-5 classification. Legal definitions operate in many legal acts at various levels. The concept of sexual abuse is defined in international law, including the Convention on the Rights of the Child, the Lanzarote Convention or the national regulations of some countries: the USA, the UK, Scotland or Northern Ireland. Some countries, such as Poland, do not include a legal definition of sexual abuse in their legal order, but this does not mean that the law does not criminalise behaviour of a sexual nature against children. The broadest type is the social definitions, which are based on social opinions and phenomena, and to a lesser extent on scientific research.¹³

7 American College of Obstetricians and Gynecologists, *Adult Manifestations of Childhood Sexual Abuse, Committee Opinion*, „Obstet Gynecol” 2011, vol. 498, p. 392–395.

8 W.N. Friedrich, *Bezpośrednie konsekwencje wykorzystania seksualnego dzieci – przegląd zagadnień*, [in:] M. Sajkowska (ed.), *Wykorzystywanie seksualne dzieci. Teoria, badania, praktyka*, Fundacja „Dzieci Niczyje”, 2004, p. 91.

9 Directive 2011/92/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on combating the sexual abuse and sexual exploitation of children and child pornography, and replacing Council Framework Decision 2004/68/Jha, p. 1.

10 WeProtect Global Alliance, *Global threat assessment 2019*, <https://www.end violence.org/sites/default/files/paragraphs/download/Global%20Threat%20Assessment%202019.pdf> [accessed: 22.07.2023].

11 K. Jakubczak-Fopke, *Seksualne wykorzystanie dzieci w cyberprzestrzeni – wpływ pandemii Covid-19*, [in:] A. Kilińska-Pękacz, N. Michalak, P. Seifert (ed.), *Przestępczość w Polsce i na świecie w dobie pandemii Covid-19 w ujęciu prawnym i kryminologicznym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2021, p. 153; see M. Skórzewska-Amberg, *Prawnokarna ochrona dziecka przed seksualnym wykorzystaniem w cyberprzestrzeni*, Poltext, Warszawa 2019, p. 88.

12 M. Beisert, A. Izdebska, *Wykorzystanie seksualne dzieci*, „Dziecko krzywdzone” 2012, 2(39), p. 50, <https://dzieckokrzywdzone.fdds.pl/index.php/DK/article/view/584> [accessed: 15.08.2022].

13 See K. Jakubczak-Fopke, *Seksualne wykorzystanie dzieci...*, p. 153–154 and the quotes listed there.

For the purposes of this article, child sexual abuse and exploitation are understood as any behaviour, in particular, taking and downloading images of sexually abused children from the internet and contacting a child online with the aim of leading them to engage in sexual activity, whether online (sexual activity in front of a webcam or exchanging sexually explicit text messages) or offline (engaging in online contact with a child with the aim of leading them to meet in the real world and to engage in sexual activity).¹⁴ Such a broad approach was proposed by the agency Virtual Global Task Force – an international alliance of 15 specialised law enforcement agencies working together to combat the global threat of child sexual abuse. In the author's opinion, this conceptualisation best suits the present study and captures the nature and complexity of the issue of child sexual abuse. Such a wide-ranging view of the phenomenon will make it possible to present various reports, including those produced by international and European law enforcement agencies and non-governmental organisations (NGOs), regardless of the legal regulations and terminology used in the legislation of different countries. It will also enable an analysis of the impact of the COVID-19 pandemic on a broad range of acts related to child sexual abuse in cyberspace: the distribution of child sexual abuse material (CSAM), child sexual exploitation material (CSEM) or child sexual exploitation and abuse material (CSEAM) as well as various types of online sexual behaviour.

As a preliminary matter, it is also necessary to clarify why the term CSAM/CSEM should be used in place of the term *child pornography*. Firstly, for the sake of clarity and scientific integrity, the reports quoted and referred to herein also use the terms CSAM/CSEM/CSEAM. Secondly, some international organisations, for example, WeProtect Global Alliance, have for years called for the use of the term CSAM, which they believe accurately reflects the nature of violence and sexual exploitation against children, while protecting their dignity as the victims.¹⁵

1. Pre-2019 status and impact of COVID-19

Until the beginning of the 2000s, the problem of online child sexual exploitation was mostly confined to the production, possession and online distribution of CSAM/CSEM.¹⁶ However, the dynamic nature of information and communication technologies has expanded the notion of internet-facilitated child sexual exploitation to include an evolving range of practices, such as live streaming of child sexual abuse, online grooming and online sexual extortion and coercion, among others.

14 M. Skórzewska-Amberg, *Prawnokarna ochrona dziecka...*, p. 105.

15 WeProtect Global Alliance, *Global threat assessment 2019...*, p. 68.

16 ECPAT International, *Summary paper on online child sexual exploitation*. Bangkok: ECPAT International, <https://ecpat.org/wp-content/uploads/2021/05/ECPAT-Summary-paper-on-Online-Child-Sexual-Exploitation-2020.pdf> [accessed: 23.07.2023].

Tab. 1. The types of services exploited to host child sexual abuse URLs in 2015-2019

	2015	2017	2019
Number of URLs containing child sexual abuse materials	68.092 (118% on the 31,266 figure of 2014)	78.589	132.676
Number of public reports to IWF	112.975 reports to IWF in 2015 (increase of 52% on 2014)	132.636 26% increase on the 2016 figure of 105,420	260.426
Number of reports confirmed as containing criminal content	68.543	80.319	132.730
Where child sexual abuse images are hosted in the world	North America: 57% Europe: 41% Asia: 2% Australia/South America/ Africa/hidden services: <1%	North America: 32% Europe: 65% Asia: 2% Australia/South America/ Africa/hidden services: <1%	North America: 9% Europe: 89% Asia: 2% Australia/South America/Africa/hidden services: <1%
The types of services exploited to host child sexual abuse	Image host: 78% Cyberlocker: 10% Banner site: 4% Website: 2%	Image host: 69% Cyberlocker: 14% Banner site: 7% Forum: 3% (86% growth of websites using disguised method))	Image host: 84% Cyberlocker: 6% Banner site: 5% Website: 2% Forum: 2%

Source: Based on annual IWF 2015–2019 reports.

The following conclusions emerge from an analysis of the data collected by the IWF:^{17, 18, 19}

- The phenomenon of child sexual abuse in cyberspace is not new and was observed long before the pandemic.
- In recent years, both the number of URLs containing CSAM/CSEM/CSEAM and the amount of CSAM/CSEM/CSEAM shared and distributed have grown steadily.
- It should be noted that the reported increase in materials and URLs is a derivative of the rise in the number of crimes and distribution, the increased involvement of government and NGOs in the (active) search for such materials and the development of detection techniques – a significant portion of the material detected by the IWF comes from proactive activities (more than 56.62% in 2019).
- Children's exposure to sexual crime in the world has increased due to the ever-increasing time that minors spend online.
- Between 2015 and 2019, a significant change has taken place in terms of where child sexual abuse materials are hosted. Until 2015, materials were hosted mostly in North America. Since 2015, the trend has decisively reversed, with the majority of materials being hosted in Europe (89%).

17 Internet Watch Foundation, *The annual report 2015*, <https://www.iwf.org.uk/media/r2ndzbac/iwf-2015-annual-report-final-for-web.pdf> [accessed: 23.07.2023].

18 Internet Watch Foundation, *The annual report 2017*, https://www.iwf.org.uk/media/iqqdc3sf/iwf-2017-annual-report-for-web_0.pdf [accessed: 23.07.2023].

19 Internet Watch Foundation, *The annual report 2019*, <https://www.yumpu.com/en/document/read/63240486/iwf-annual-report-2019> [accessed: 23.07.2023].

Since the beginning of the COVID-19 crisis, Europol and NGOs have been monitoring the internet to assess the scope of online child sexual abuse and to determine whether there is an increase in the production and/or distribution of CSAM. Although the data are incomplete, there are strong indications that there has been an increase in the number of cases of child sexual abuse. The potential increase was alerted by the FBI's IC3,²⁰ Ecpat International,²¹ Europol and aid hotlines.

Europol's first report initial indicators that became the focus of research in the following months of the pandemic. Their detailed analysis led to the issuance of another report in June 2020, titled *Exploiting isolation: Offenders and victims of online child sexual abuse during the COVID-19 pandemic*.²² After analysing data obtained from Member States, cooperating countries and data provided by the National Center for Missing and Exploited Children (NCMEC), the Child Rescue Coalition, INHOPE, INSAFE and WebIQ, Europol released the following findings:

- The number of referrals from the NCMEC to Europol indicates the amount of CSAM distributed online. This number began to rise at the beginning of March 2020, around the same time that the first EU Member States enforced their respective lockdowns. Referrals in April 2020 were still substantially higher than usual; however, by May 2020 the situation seemed to have nearly returned to the status quo prior to the COVID-19 pandemic.²³
- The number of referrals for Member States affected by the COVID-19 crisis clearly increased from March to May 2020 in comparison with the same period in 2019.²⁴
- Country-by-country data show that all European countries have seen an increase in submissions to the NCMEC. The data confirm two regularities: an upward trend observed consistently over the years and an additional increase brought on by the onset of the pandemic.²⁵
- Between March and May 2020, many countries saw an increase in the amount of CSAM sent via peer-to-peer (P2P) networks. In the case of Spain, it grew from 20–25 million to around 60–70 million, in China it grew from less than 50 million to more than 125 million and in Italy it increased from around 50 million to as much as 225 million. In Spain, Italy and China, a definite increase occurred in late February and early March. A marked decline was observed at the end of May. In the case of Spain and China, a threefold increase was recorded, while for Italy – which at the time was the European country most severely affected by the pandemic – the recorded number was more than fourfold higher.²⁶

Moreover, based on data obtained from Web-IQ, Europol found that – particularly at the beginning of the pandemic – there was an increase in the number of posts/chats about child sexual abuse on some sites, including the darkweb. These posts ranged from videos depicting various forms of child sexual abuse to sexually explicit videos created by children for their peers. According to Europol's findings, the number of messages on one darkweb forum increased from 500 in December 2019 to more than 1,500 in March–May 2020. The report's overall conclusion is that the number of CSAM files being shared has generally increased, with the scale of the increase varying: some sites/forums saw a 50% increase, while others saw even a 200% increase.²⁷ The pandemic ultimately had a lesser impact on user activity on the darknet than on the internet at large. There were discussions in darkweb forums about the increased possibility of child sexual abuse

20 Public Service Announcement, *Child Abductors Potentially Using Social Media or Social Networks to Lure Victims In Lieu of an In-Person Ruse*, <https://www.ic3.gov/Media/Y2020/PSA201015> [accessed: 10.06.2023].

21 ECPAT International, *Why children are at risk of sexual exploitation during COVID-19*, <https://ecpat.org/story/why-children-are-at-risk-of-sexual-exploitation-during-covid-19/?embed=true> [accessed: 10.06.2023].

22 Europol, *Exploiting isolation: Offenders and victims of online child sexual abuse during the COVID-19 pandemic 19.06.2020*, https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/europol_covid_report-cse_jun2020v.3_0.pdf [accessed: 10.06.2023].

23 Ibidem, p. 6.

24 Ibidem, p. 7.

25 Ibidem, p. 7–8.

26 Ibidem, p. 8.

27 Ibidem, p. 9–10.

during the pandemic; there was even a contest for the best video of child sexual abuse. However, according to Europol such phenomena were already occurring on the darknet before the pandemic, and the observed threads mainly concerned discussions about the impact of the pandemic in a general context.²⁸ Monitoring of discussions regarding the manufacture and production of CSAM through sextorting or grooming did not indicate significant changes in this area. The Europol report shows that user activity was similar to the respective period of 2019.²⁹

The analysis of the above data led to several conclusions. In recent years, the amount of CSAM/CSEM/CSEAM being shared and distributed has steadily increased. The activity related to child sexual abuse via the darkweb or social media is also unsurprising. However, the COVID-19 pandemic has led to a further increase in the distribution and transfer of CSAM/CSEM/CSEAM, particularly via peer-to-peer networks or encrypted messages. The data also confirm a significant increase in the exchange of materials using peer-to-peer networks.³⁰ This increase was particularly observed at the beginning of the pandemic, with the introduction of a so-called “hard lockdown” in many countries. As restrictions were loosened, the levels stabilised to the values observed before the pandemic. Thus, it seems that the restrictions related to the COVID-19 pandemic have contributed to an increase in user activity involving this type of material. Nonetheless, after 3 months of the pandemic there were no data confirming an increase in the production of CSAM/CSEM/CSEAM. Only Interpol noted an increase in materials created by children, with the report not specifying whether this refers to materials sent by children among themselves or materials created as a result of sexual exploitation. The sheer amount of existing CSAEM seems to have been maintained at pre-pandemic levels.

The COVID-19 pandemic has also led to the development of so-called live-streaming shows, which have become particularly dangerous. This phenomenon was especially popular in South-east Asian countries even before the pandemic, due to the high levels of poverty and unemployment that existed there, which were further exacerbated by the pandemic. Moreover, a new phenomenon of “Zoom bombing” has been described, involving uninvited individuals invading conferences/meetings held on the platform Zoom, and then providing on-screen material related to the sexual exploitation of children. Such incidents have been reported worldwide: in Asia, Europe and the Americas.³¹ The impact of the COVID-19 pandemic on child sexual abuse through gaming platforms could not be clearly determined. Even before the pandemic, such platforms were used by perpetrators to establish contact with children and to distribute child sexual abuse material. As a result of the restrictions and bans, the popularity of gaming platforms has increased; however, there has been no significant change in the number of reported cases of distribution. Some platforms have come to Interpol’s attention as potentially posing a danger.³²

2. Post-pandemic situation

An analysis of the data from the first year of the pandemic indicates that the increase recorded in the initial months was a one-time fluctuation, closely linked to the period of the “hard lockdown” measures and the resulting socio-economic changes. The mitigation of these measures was followed by a decline to levels observable before the pandemic.

Subsequent years have so far brought unexpected growth. In July 2020, the European Commission highlighted that the demand for CSAM/CSEM had increased by 25% in some EU Member States as a result of the COVID-19 outbreak. According to the Council of Europe, at least one in five children falls victim

28 Ibidem, p. 10–12.

29 Ibidem.

30 Europol, *Internet organised crime threat assessment (IOCTA 2020)*, p. 36, <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/internet-organised-crime-threat-assessment-iocta-2020> [accessed: 27.07.2023].

31 Interpol, *Threats and trends child sexual exploitation and abuse: Covid-19 impact*, 2020, <https://www.interpol.int/content/download/15611/file/COVID19%20-%20Child%20Sexual%20Exploitation%20and%20Abuse%20threats%20and%20trends.pdf> [accessed: 14.04.2021].

32 Ibidem, p. 13.

to sexual violence during childhood.³³ A 2021 global study held by WeProtect Global Alliance found that more than one in three respondents had been asked to do something sexually explicit online during their childhood, and over half had experienced a form of child sexual abuse online. Children with disabilities face an even higher risk of experiencing sexual violence: up to 68% of girls and 30% of boys with intellectual or developmental disabilities will be sexually abused before their 18th birthday.³⁴

Furthermore, We Protect Global Alliance reported alarming data: between 2019 and 2021 the threat of online child sexual abuse has increased and reached its highest level, in terms of the incidence of online grooming, the number of child sexual abuse materials available online and the scope of sharing and distributing child sexual abuse material and livestreaming shows,³⁵ as shown by data collected by the NCMEM, Insafe, IWF and Europol.

The National Center for Missing and Exploited Children noted an increase of 100% in reports of online sexual exploitation from the public from 2019 to 2020.³⁶ The Internet Watch Foundation (IWF) in 2021 recorded a 77% increase in self-generated sexual materials.³⁷ The IWF assessed over 361,062 reports, which is a 20% increase from just 2020. In 2021 the IWF took action to remove a record-breaking 252,000 URLs which it had confirmed contained images or videos of children being raped and/or suffering sexual abuse. Of these, 182,281 URLs contained images or videos of “self-generated” material, which represents a 374% increase over pre-pandemic levels, as in 2019 analysts took action to remove 38,424 URLs containing self-generated material. The most prevalent was sexual abuse imagery of children aged 11–13, which accounted for almost seven in ten instances identified last year. Just 1% of the sexual abuse imagery showed boys (2,641 instances). In more than half of these cases (53%), the boy was suffering category A sexual abuse, which is penetrative sexual activity, sexual activity with an animal or sadism. By comparison, 17% of the sexual abuse imagery of girls depicted category A activities.

Insafe, a national helpline network that works with INHOPE through Safer Internet Centres (SICs) across Europe, also had a sharp increase in calls received during the second quarter of 2020. Over 19,000 calls were for online-related issues, representing a 70% increase over the same reporting period in 2019.³⁸

As indicated at the outset, all data pointed to an increase between March and May 2020, followed by a decline to pre-pandemic levels due to the loosening of restrictions. Such conclusions seemed justified in light of all the data: reports to the NCMEC and data collected by Europol, Interpol or NGOs such as the IWF. Therefore, while previous years have seen a year-on-year upward trend in both the amount of CSAM/CSCSEM and the number of reports filed with organisations working to combat online sexual abuse, 2021 brought an unexpected increase. The data warrant serious concern. At first, it was thought that the increase in the number of materials and the broader online activity regarding child sexual abuse (more files shared, more connections and domains, more materials being produced and new forms) was due to changes connected with the pandemic, that is, the transfer of a significant part of the activity to the internet, the increased time spent in front of monitors and the resulting increased exposure to online threats, the reduced control by schools because of distance learning, reduced control by parents when combining work with childcare and, finally, in view of restrictions on movement and the enjoyment of social life, the transfer of some perpetrators from traditional reality to the internet. The data for 2021 largely invalidates the hypothesis posed earlier. Although the March–June 2019 increase itself is arguably correlated with the introduction of lockdown measures, the

33 Campaign materials, „Council of Europe” <https://www.coe.int/en/web/children/campaign-materials1> [accessed: 23.07.2023].

34 WeProtect Global Alliance, *Global threat assessment 2021*, p. 16–20, <https://www.weprotect.org/global-threat-assessment-21/#report> [accessed: 24.07.2023].

35 Ibidem, p. 5.

36 Ibidem.

37 Ibidem; see Internet Watch Foundation, *Annual report: Self-generated child sexual abuse*, 2021, <https://annualreport2020.iwf.org.uk/trends/international/selfgenerated> [accessed: 24.07.2023].

38 Europol, *Exploiting isolation: Offenders and victims of online child sexual abuse during the COVID-19 pandemic 19.06.2020*, p. 9, https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/europol_covid_report-cse_jun2020v.3_0.pdf [accessed: 10.06.2023].

current data alone indicate that the phenomenon of child sexual abuse, despite its subsequent decline to the levels observed before the pandemic, is now in a phase of sharp growth. Indeed, we are not seeing the previous increase in online sexual abuse at a relatively constant level, but an increase of tens of percent and, in some cases, more than 100 percent. Such a conclusion also seems to be supported in part by data already available for 2022. The National Center for Missing and Exploited Children received more than 32 million reports in 2022 regarding multiple forms of online child sexual exploitation, of which 99.5% concerned CSAM.³⁹ The number of reports compared to 2020, according to NCMEC data, increased by practically 1.47 times. There was a very marked increase, particularly in the online enticement of children for sexual acts: from more than 44,000 in 2021 to 88,000 in 2022.⁴⁰ There was an even greater increase in cases of unsolicited obscene material sent to a child. More than 3,500 such cases were reported in 2020, more than 5,000 in 2021 and nearly 36,000 in 2022. It should be noted that the incoming reports in 2022 were not only circulated and shared online repeatedly, but that almost 38% of the reported photos and 22% of the videos were completely new, previously unreported files. Thus, there is not only an increase in the distribution of materials already online, but also a large supply of new materials, most of which are self-produced.⁴¹

The data partially match information provided in an annual report by the IWF.⁴² While in terms of the number of reports there was a 4% increase over 2021, the report shows that the amount of child sexual abuse material detected surpassed that of the previous year. There was also a 60% increase in the number of 7–10-year-olds appearing in these horrific images. In addition, there was also an increase in the number of “self-generated” images of boys depicting child sexual abuse. The category of self-generated images of boys accounted for 31% (831) of all images depicting child sexual abuse of boys in 2021, while in 2022 this number rose to 56% (3,504) – an overall increase of 25%.⁴³

Given that a significant number of organisations involved in the fight against child sexual abuse have not yet published data or reports for 2022, it is not possible to draw categorical conclusions based on the reports reviewed above. However, it seems that the data from recent years show the following picture. The growth of CSAM/CSEM continues, with a marked acceleration in recent years. Online sexual exploitation is less about the perpetrator forcibly leading children into sexual activity, as a significant portion of the material is self-produced. Some of it is produced by children completely unaware of the situation, as part of contact with their peers, and then it flows out to the internet, where it circulates through addresses and CSAM file-sharing sites. Some of it is created by children as part of sextortion, in which children are targeted and encouraged to share explicit photos, and then blackmailed by the offenders, who threaten to share the images with the child’s friends, family or others unless they give the blackmailer money. Girls are still the most common victims of CSAM. There has been an increase in the severity of child sexual abuse material, classified under UK law as Category A or B: from 17% Cat. A in 2020 to 20% in 2022, and from 16% Cat. B materials in 2020 compared to 26% in 2022).⁴⁴

The increase in self-generated materials partly correlates with the increase in the number of underage users online, and especially with the increased presence of children online, who spend much more time in the virtual world than they did a few years earlier.⁴⁵ Undeniably, the trend observed in recent years of

39 National Center for Missing and Exploited Children, *CyberTipline 2022 Report*, <https://www.missingkids.org/cybertiplinedata> [accessed: 29.07.2023].

40 Ibidem.

41 Ibidem.

42 Internet Watch Foundation, *The annual report 2022*, https://annualreport2022.iwf.org.uk/wp-content/uploads/2023/04/IWF-Annual-Report-2022_FINAL.pdf [accessed: 29.07.2023].

43 Ibidem, p. 3.

44 Ibidem, p. 32. (Cat. A images involve penetrative sexual activity or sexual activity with an animal or sadism; Cat. B images involve non-penetrative sexual activity).

45 According to research conducted by Kantar Public for EY Polska, sitting for hours in front of a screen is an increasingly common phenomenon. During the week, 34% of teens spend a minimum of 4 hours a day online. At weekends, the percentage rises to 60%, and nearly 20% of those surveyed spend more than 8 hours online. EY Polska, *Badanie EY Polska: Młodzi w internecie – bez kontroli, bez ograniczeń, bez świadomości zagrożeń*, https://www.ey.com/pl_pl/news/2023/05/ey-ostrozni-w-sieci-mlodzi-w-internecie [accessed: 31.07.2023].

moving everyday activities online, the increased number of social networks, the transfer of interpersonal relationships and contact to the internet and the availability of smartphones, smartwatches and other networked devices have all increased the risk of exposure to unwanted sexual behaviour online as well as the risk of becoming a victim of online exploitation.

3. Legal framework in the EU

The problem under study has been recognised by the European Union. In 2020, after the first analyses from the pandemic, it was recognised that at least one out of every five children is a victim of sexual abuse, and the rapid development of technology has led to a drastic increase in reports of child sexual abuse online concerning the EU.⁴⁶ It was also rightly recognised (as is also evident from the data in Figure 1) that the EU has become the place from which the most child sexual abuse material in the world is shared.⁴⁷

The growing scale of the phenomenon is compounded by the difficulty in effectively identifying perpetrators and conducting investigations. Firstly, the rapidly changing world of technology allows perpetrators to use more and more modern methods, making them more difficult to detect and identify, such as encrypted connections and instant messengers, darknet exchanges and chat rooms and peer-to-peer file transfer technology. Secondly, law enforcement agencies face many difficulties from their own side. The lack of regulations obliging owners of websites, or hosts, to monitor users for CSAM/CSEM uploads, the lack of network boundaries versus multiple jurisdictions, procedural difficulties in obtaining data from US companies and difficulties exchanging electronic evidence are just a few examples.

Given these diagnosed problems, the existing national and EU legal solutions have proved insufficient. Within the framework of national legal orders, members of the European Union were combating the sexual exploitation of children and providing a wide range of criminal response mechanisms, from isolation punishments, through measures such as prohibiting contact with minors or certain environments or prohibiting work with minors, to maintaining registers of sex offenders. Individual solutions vary from country to country. To date, the only comprehensive legislation for combating child abuse has been the Directive on Combating Sexual Abuse of Children.⁴⁸ The Directive established minimum standards for defining crimes and penalties for the sexual abuse and sexual exploitation of children and child sexual abuse material, covering the prevention and prosecution of crimes and the provision of assistance and protection to victims. In order to harmonise laws in EU countries, the Directive sets a minimum framework for the formation of substantive criminal law norms by introducing mandatory criminalisation of crimes related to sexual abuse (e.g. being a witness to such acts), sexual exploitation, child pornography, sexual solicitation (e.g. grooming) and minimum sentences of imprisonment. The Directive also contains the obligation to implement measures of an administrative nature to improve the exchange of information between states, including that of criminal records.⁴⁹ Unfortunately, the provisions of the Directive have still not been implemented by all EU countries,⁵⁰ and the challenges posed by the constant development of technology have proven that the existing solutions are insufficient.

As a result, it became necessary to take further action. In 2020, the European Commission announced the EU Strategy for a more effective fight against child sexual abuse, assuming key goals in the fight against

46 European Commission, *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, EU strategy for a more effective fight against child sexual abuse, COM/2020/607 final*, p. 2, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0607> [accessed: 31.07.2023].

47 Ibidem, p. 3, see Fig. 1.

48 Directive 2011/92/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on combating the sexual abuse and sexual exploitation of children and child pornography, and replacing Council Framework Decision 2004/68/Jha, p. 1.

49 European Commission, *Communication from the Commission...*, p. 4.

50 On 15 February 2023, the European Commission instructed Belgium, Bulgaria, Latvia, Luxembourg, Hungary, Malta, Austria, Poland, Romania, Slovakia, Slovenia and Finland to remedy shortcomings in relation to their failure to correctly transpose all the requirements of the Child Sexual Abuse Directive (Directive 2011/93/EU), https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/PL/inf_23_525 [accessed: 29.07.2023].

child abuse.⁵¹ The strategy contained eight demands, which focussed on ensuring full implementation of the current legislation (Directive 2011/93/EU); ensuring the effectiveness of digital regulations; identifying legal gaps, best practices and priority actions; enhancing cooperation between all stakeholders; and strengthening law enforcement efforts at the national and EU levels, including through establishing the Center and Innovation Lab at Europol, enhancing prevention activities and establishing a European Centre for the Prevention of and Fight Against Child Sexual Abuse.⁵² The strategy was announced for 2020–2025, laying the groundwork for further action in the area of combating online child abuse.

At the same time, it should be noted that the European Electronic Communications Code (EECC) came into force in December 2020.⁵³ The aim of the EECC was to modernise Europe's regulatory framework for electronic communications so as to provide consumers with more choice and to strengthen their rights. The EECC also aimed to ensure higher standards for communications services, including more efficient and accessible emergency notifications. The Code introduced a new definition of electronic communications services, which are defined as number-independent interpersonal communications services (NI-ICS), such as internet mail, chat services and internet telephony providers.⁵⁴ Unfortunately, the regulation has had undesirable effects in terms of combating sexual crimes against children in cyberspace. The explicit application of the Privacy and Electronic Communications Directive calls into question the compatibility, with regard to privacy, of the use of algorithms that block the detection of child pornography, which organisations use to actively search the internet for CSEM/CSAM. The amendments to the Privacy Directive (2002/58/EC) did not provide a basis for the use of measures for detecting child pornography or other forms of paedophilic activity (including the scanning of content with appropriate algorithms). Such measures have so far often been used by service providers, such as instant messaging services. It has become necessary to amend and introduce a temporary regulation that derogates from certain provisions of the Privacy Directive with regard to the use of technology by providers of interpersonal communications services that do not use numbers to process personal and other data for the purpose of combating online child sexual abuse. The regulations were repealed by Regulation 2021/1232/EU of the European Parliament and of the Council of July 14, 2021 on a temporary derogation from certain provisions of Directive 2002/58/EC with regard to the use of technology by providers of interpersonal communications services that do not use numbers to process data.⁵⁵ The regulation is temporary and remains in effect until 3 August 2024. It is therefore necessary to implement regulations that will allow services to voluntarily detect and report online child sexual abuse and to remove child sexual abuse material. If these provisions expire, technology companies will no longer be able to detect, report or remove illegal content on communications services, which are currently the most widely used channel for disseminating child sexual abuse and grooming material from electronic communications services. This will make it easier for criminals to sexually abuse children with impunity.

The proposal to adopt the final regulation was submitted on 11 May 2022. The proposed Regulation of the European Parliament and of the Council laying down rules to prevent and combat child sexual abuse consists of two main building blocks.⁵⁶ Firstly, the Commission pointed out that to date there has been

51 European Commission, *Communication from the Commission...*, op. cit.

52 Ibidem.

53 Directive (EU) 2018/1972 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 establishing the European Electronic Communications Code (Recast) text with EEA relevance, PE/52/2018/REV/1, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=154763333762&uri=CELEX%3A32018L1972> [accessed: 29.07.2023].

54 European Parliament, *Briefing: EU legislation in progress, combating child sexual abuse online*, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/738224/EPRS_BRI\(2022\)738224_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/738224/EPRS_BRI(2022)738224_EN.pdf) [accessed: 31.07.2023].

55 Regulation (EU) 2021/1232 of the European Parliament and of the Council of 14 July 2021 on a temporary derogation from certain provisions of Directive 2002/58/EC as regards the use of technologies by providers of number-independent interpersonal communications services for the processing of personal and other data for the purpose of combating online child sexual abuse (text with EEA relevance), PE/38/2021/REV/1, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32021R1232> [accessed: 23.07.2023].

56 Proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council laying down rules to prevent and combat child sexual abuse, Brussels 11.05.2022, COM(2022) 209 final, https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:13e33abf-d209-11ec-a95f-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_1&format=PDF [accessed: 31.07.2023].

a lack of regulations requiring service providers to detect, report and remove child abuse material. Some organisations were doing this voluntarily, as exemplified before. Thus, the Commission emphasised the creation of a safe space, imposing on providers obligations to detect, report, remove and block known and new child sexual abuse material or the solicitation of children, regardless of the technology used in the online exchanges.⁵⁷ Secondly, in order to monitor the obligations, the Commission has proposed the establishment of the EU Centre on Child Sexual Abuse as a decentralised agency that enables the implementation of the new Regulation, prevents and combats child sexual abuse and supports victims. The Centre shall work with companies, research institutes and law enforcement agencies to help them share information and best practices, ensuring oversight, transparency and accountability. The Centre's tasks will be as follows:

- Coordinating efforts to combat child sexual abuse by preventing, detecting and reporting it and assisting victims.
- Providing EU countries with expertise on prevention and assistance to victims.
- Supporting law enforcement agencies to follow up on reports and to rescue children.
- providing companies with indicators to find and report child sexual abuse online.
- Working closely with partners outside the EU, including similar centres in the USA, Canada and Australia.⁵⁸
- At the moment, the regulation has not been adopted. Council debates have taken place, and the proposal is awaiting the first reading.⁵⁹

4. Conclusions

To summarise the discussion so far, it seems that actual challenges for criminal policy in combating online child sexual exploitation involve social, legal and technological aspects.

The first challenge is to prevent a further surge in the number of URLs and the distribution/sharing of CSAM. Despite the actions taken by law enforcement agencies and NGOs (the fact that they are actively seeking CSAM and the relatively short time for removing the sites), the number of URLs continues to grow at an alarming rate; between 2020 and 2021, it more than doubled. Of course, this does not lead to the simple conclusion that criminal behaviour or the number of perpetrators have grown, but the sharp increase recorded recently is a reason to take a hard look at the problem and to take steps to effectively reduce the amount of CSAM/CSEM.

Additionally, a phenomenon which has become particularly dangerous in recent times is “self-made CSAM”. A significant portion of it is created in voluntary contact with peers, or for the purposes of social media activity.

In this context, it is important to consider the further direction of preventive interventions. Certainly, the goals established in the EU strategy for a more effective fight against child sexual abuse and also the proposed changes to the law in the regulation laying down rules to prevent and combat child sexual abuse deserve approval. The imposition of a duty to actively track, search for and report CSAM/CSEM can make a significant contribution to improving the situation, both in terms of detecting perpetrators and efficiently removing materials in order to counter the victimisation or sextortion of those involved. Nevertheless, it is important to remember that the world of cyberspace is developing extremely rapidly. No changes in the law can keep up with the ever-evolving virtual reality. Even the best algorithms to capture CSAM/CSEM will not end criminal activity. Therefore, bearing in mind that most of the CSAM/CSEM is self-generated by children, in the author's opinion, the emphasis should be on sexual education, especially online safety education and the constant expansion/improvement of preventive measures.

⁵⁷ Ibidem, p. 5.

⁵⁸ Ibidem, p. 20.

⁵⁹ Wniosek Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady ustanawiające przepisy mające na celu zapobieganie niegodziwemu traktowaniu dzieci w celach seksualnych i jego zwalczanie, COM (2022) 209, Procedure 2022/0155/COD, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/HIS/?uri=CELEX:52022PC0209> [accessed: 29.07.2023].

Today's children are born into an era of virtually unlimited access to the internet, and they very quickly acquire the ability to use a smartphone; nevertheless, most of them lack knowledge of the real dangers in virtual reality. Surprisingly, they often have no knowledge that materials sent/uploaded to the internet are never removed from it, and they are unaware that a person they are corresponding with may not necessarily be who they say they are. As reported in a recent study by EY Poland, more than 60% of respondents do not have parental control software, one in four respondents opened a file from an unknown source or clicked on a link sent from a stranger and 48% of teens admitted to talking to people they had met only online. Particular importance should therefore be attached to raising awareness among minors of the consequences of online activity, the real dangers of posting material on social networks and threats such as grooming, sexting, sextortion and even deepfakes. In turn, online safety education should be closely linked to sex education. At a certain stage of growth, it is quite normal to be interested in the sexual dimension of life. Therefore, online safety cannot be discussed in isolation from the natural stage in psychosexual growth, so as not to create barriers to communication and taboos. The overriding goal is to enable minors to use the internet safely, with an awareness of the dangers that come from it.

The second key challenge is to tighten international legal cooperation in criminal proceedings. It is important to remember that the internet is a global village, without traditional borders. Effective prevention and combating of internet crime therefore requires the development of regulations not so much on a national or European level, but on a supranational level. The largest server rooms are located in the United States, India, the United Kingdom and China. The lack of traditional borders and the fact that data flows often pass through several countries entail both procedural and data protection issues. Particularly pressing is the problem of data sharing through social media platforms. Not only P2P networks, but also social media networks (Facebook, Instagram, Snapchat and Tik-Tok) are used to distribute CSAM/CSEM. According to previous transparency reports, Facebook rejected up to 85% of disclosure requests for disclosure of data from Poland. The situation has improved; according to the latest Transparency Report the rate of accepted requests from Poland is about 58%. However, in 2021 Poland submitted fewer than 5,000 requests in total, while the website Dyżurnet.pl received more than 6,500 notifications regarding CSAM/CSEAM.⁶⁰ Difficulties in effective international cooperation. prevention and combating of internet crimes, reduces the efficiency of criminal proceedings, prevents the proper respect of victims' rights and does not ensure due effectiveness of criminal law mechanisms.

Bibliography

Scientific publications:

- Beisert M., Izdebska A., *Wykorzystanie seksualne dzieci*, „Dziecko krzywdzone” 2012, 2(39), 48–66, <https://dzieckokrzywdzone.fdds.pl/index.php/DK/article/view/584> [accessed: 15.08.2022].
- Bielawska-Batorowicz E., *Odległe następstwa wykorzystywania seksualnego dziecka*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Psychologica” 1998, vol. 2, p. 15–28.
- Budyn-Kulik M., *Psychologiczne i społeczne następstwa konsumpcji pornografii*, [in:] M. Mozgawa (ed.), *Pornografia*, Wolters Kluwer, Warszawa 2011, p. 190–226.
- Friedrich W.N., *Bezpośrednie konsekwencje wykorzystania seksualnego dzieci – przegląd zagadnień*, [in:] M. Sajkowska, *Wykorzystywanie seksualne dzieci. Teoria, badania, praktyka*, Fundacja „Dzieci Niczyje”, 2004, p. 91.
- Izdebska A., *Konsekwencje przemocy seksualnej wobec dzieci*, „Dziecko Krzywdzone” 2009, 4(29), p. 37–55.
- Jakubczak-Fopke K., *Seksalne wykorzystanie dzieci w cyberprzestrzeni – wpływ pandemii Covid-19*, [in:] A. Kilińska-Pękacz, N. Michalak, P. Seifert (ed.), *Przestępczość w Polsce i na świecie w dobie pandemii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2021, p. 153–166.

60 NASK Państwowy Instytut Badawczy, *Raport 2021*, 2021, Dyżurnet.pl, <https://dyzurnet.pl/uploads/2022/03/Raport-Dyzurnet.pl-2021.pdf> [accessed: 31.07.2023].

- Konarska-Wrżosek V., *Komentarz do art. 200 Kodeksu Karnego*, [in:] A. Lach, J. Lachowski, T. Oczkowski, I. Zgoliński, A. Ziółkowska, V. Konarska-Wrżosek (ed.), *Kodeks karny. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2023, p. 1073–1081.
- Niedzwiedz M., *Problematyka prawna ograniczenia dostępu do treści pornograficznych w internecie ze względu na ochronę dzieci z perspektywy prawa unijnego*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 2017, vol. 15, s. 98–115.
- Skórzewska-Amberg M., *Prawnokarna ochrona dziecka przed seksualnym wykorzystaniem w cyberprzestrzeni*, Poltext, Warszawa 2019.

Official documents:

- Council of Europe, *Convention on the protection of children against sexual exploitation and sexual abuse*, <https://rm.coe.int/1680084822> [accessed: 29.12.2023].
- American College of Obstetricians and Gynecologists, *Adult Manifestations of Childhood Sexual Abuse, Committee Opinion*, “Obstet Gynecol” 2011, vol. 498, p. 392–395.
- Directive 2011/92/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on combating the sexual abuse and sexual exploitation of children and child pornography, and replacing Council Framework Decision 2004/68/Jha.
- Internet Watch Foundation, *The annual report 2015*, <https://www.iwf.org.uk/media/r2ndzbac/iwf-2015-annual-report-final-for-web.pdf> [accessed: 23.07.2023].
- Internet Watch Foundation, *The annual report 2017*, https://www.iwf.org.uk/media/iqqdc3sf/iwf-2017-annual-report-for-web_0.pdf [accessed: 23.07.2023].
- Directive (EU) 2018/1972 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 establishing the European Electronic Communications Code (Recast) text with EEA relevance, PE/52/2018/REV/1, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1547633333762&uri=CELEX%3A32018L1972> [accessed: 29.07.2023].
- WeProtect Global Alliance, *Global threat assessment 2019*, <https://www.endviolence.org/sites/default/files/paragraphs/download/Global%20Threat%20Assessment%202019.pdf> [accessed: 22.07.2023].
- Internet Watch Foundation, *The annual report 2019*, <https://www.yumpu.com/en/document/read/63240486/iwf-annual-report-2019> [accessed: 23.07.2023].
- ECPAT International, *Why children are at risk of sexual exploitation during COVID-19*, <https://ecpat.org/story/why-children-are-at-risk-of-sexual-exploitation-during-covid-19/?embed=true> [accessed: 10.06.2023].
- Europol, *Exploiting isolation: Offenders and victims of online child sexual abuse during the COVID-19 pandemic*, https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/europol_covid_report-cse_jun2020v3_0.pdf [accessed: 10.06.2023].
- European Commission, *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, EU strategy for a more effective fight against child sexual abuse, COM/2020/607 final*, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0607> [accessed: 31.07.2023].
- Interpol, *Threats and trends child sexual exploitation and abuse: Covid-19 impact*, 2020, <https://www.interpol.int/content/download/15611/file/COVID19%20-%20Child%20Sexual%20Exploitation%20and%20Abuse%20threats%20and%20trends.pdf> [accessed: 14.04.2021].
- Europol, *Internet organised crime threat assessment (IOCTA 2020)*, <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/internet-organised-crime-threat-assessment-iocta-2020> [accessed: 27.07.2023].
- Public Service Announcement, *Child Abductors Potentially Using Social Media or Social Networks to Lure Victims In Lieu of an In-Person Ruse*, <https://www.ic3.gov/Media/Y2020/PSA201015> [accessed: 10.06.2023].

- Regulation (EU) 2021/1232 of the European Parliament and of the Council of 14 July 2021, PE/38/2021/REV/1, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32021R1232> [accessed: 23.07.2023].
- ECPAT International, *Summary paper on online child sexual exploitation*. Bangkok: ECPAT International, <https://ecpat.org/wp-content/uploads/2021/05/ECPAT-Summary-paper-on-Online-Child-Sexual-Exploitation-2020.pdf> [accessed: 23.07.2023].
- Internet Watch Foundation, *Annual report: Self-generated child sexual abuse*, 2021, <https://annualreport2020.iwf.org.uk/trends/international/selfgenerated> [accessed: 24.07.2023].
- NASK Państwowy Instytut Badawczy, *Raport 2021*, 2021, Dyzurnet.pl, <https://dyzurnet.pl/uploads/2022/03/Raport-Dyzurnet.pl-2021.pdf> [accessed: 31.07.2023].
- WeProtect Global Alliance, *Global threat assessment 2021*, <https://www.weprotect.org/global-threat-assessment-21/#report> [accessed: 24.07.2023].
- European Parliament, *Briefing: EU legislation in progress, combating child sexual abuse online*, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/738224/EPRS_BRI\(2022\)738224_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/738224/EPRS_BRI(2022)738224_EN.pdf) [accessed: 31.07.2023].
- Internet Watch Foundation, *The annual report 2022*, https://annualreport2022.iwf.org.uk/wp-content/uploads/2023/04/IWF-Annual-Report-2022_FINAL.pdf [accessed: 29.07.2023].
- Wniosek Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady ustanawiające przepisy mające na celu zapobieganie niegodziwemu traktowaniu dzieci w celach seksualnych i jego zwalczanie, COM (2022) 209, Procedure 2022/0155/COD.
- National Center for Missing and Exploited Children, *CyberTipline 2022 report*, <https://www.missingkids.org/cybertiplinedata> [accessed: 29.07.2023].
- Proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council laying down rules to prevent and combat child sexual abuse, Brussels 11.05.2022, COM(2022) 209 final, https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:13e33abf-d209-11ec-a95f-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_1&format=PDF [accessed: 31.07.2023].
- European Parliament, *Briefing: EU legislation in progress, combating child sexual abuse online*, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/738224/EPRS_BRI\(2022\)738224_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/738224/EPRS_BRI(2022)738224_EN.pdf) [accessed 31.07.2023].
- EY Polska, *Badanie EY Polska: Młodzi w internecie – bez kontroli, bez ograniczeń, bez świadomości zagrożeń*, https://www.ey.com/pl_pl/news/2023/05/ey-ostrozni-w-sieci-mlodzi-w-internecie [accessed: 31.07.2023].

Online sources:

- Campaign materials*, „Council of Europe”, <https://www.coe.int/en/web/children/campaign-materials1> [accessed: 23.07.2023].

CZY RZECZYWIŚCIE ISTNIEJE PRAWO DO RESOCJALIZACJI? WPROWADZENIE DO STUDENCKIEGO PROJEKTU PUBLIKACJI DOTYCZĄCYCH TEMATU „PRAWA DO RESOCJALIZACJI”

Maria Nielaczna

Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji
WSNŚiR, Uniwersytet Warszawski
ORCID: 0000-0003-2384-0902
e-mail: maria.nielaczna@uw.edu.pl

Streszczenie:

Przedmiotem artykułu jest po pierwsze próba odpowiedzi na pytanie: „Czy więźniowie mają prawo do rehabilitacji?” – prawo, za którym stoi roszczenie o konkretne usługi w postaci programów poprawczych lub tradycyjnych metod, jak praca i edukacja. Po drugie, próba porównania pojęć „resocjalizacja” i „rehabilitacja”, celem wyjaśnienia podobieństw i różnic. Po trzecie, artykuł wyjaśnia również, że odpowiedzi na to pytanie szukali studenci kierunku kryminologia, bazując na pięciu naukowych tekstach, a mianowicie: *The Supreme Court and the Rehabilitative Ideal* Chada Flansersa, *Toward a Theory of Prisoners’ Rights* Richarda L. Lippke, *Rehabilitation as a Positive Obligation* Sonji Meijer, *Why dignity matters: Dignity and the right (or not) to rehabilitation from international and national perspectives* Amandy Ploch, *Do Criminal Offenders Have a Constitutional Right to Rehabilitation?* Edgardo Rotmana oraz *Inmate’s Right to Rehabilitation during Incarceration: A Critical Analysis of the United States Correctional System* Sheldona Seigafo. Formułując swoją odpowiedź, studenci zidentyfikowali wspólny mianownik tego prawa – bo za takowe uznali prawo do rehabilitacji – jak godność osobista, której poszanowanie rodzi obowiązek państwa stworzenia oferty poprawczej dla więźniów celem odzyskania przez nich wolności i życia zgodnego z prawem. Po czwarte, artykuł przedstawia krótką analizę każdego z tekstów.

Słowa kluczowe:

rehabilitacja, resocjalizacja, godność osobista, więźniowie, prawa więźniów

Is there really a right to rehabilitation? Introduction to a student publication project on the topic of „the right to rehabilitation”

Summary:

The subject of this article is an attempt to answer the question, „Do prisoners have a right to rehabilitation?” – a right behind which is a claim for specific services in the form of correctional programs or traditional

methods, such as work and education. Second, it attempts to compare the terms rehabilitation and rehabilitation to clarify the similarities and differences. Thirdly, the article also explains that the answer to this question was sought by criminology students based on five scientific texts, namely: *The Supreme Court and the Rehabilitative Ideal*, Chad Flansers, *Toward a Theory of Prisoners' Rights*, Richard L. Lippke, *Rehabilitation as a Positive Obligation*, Sonja Meijer, *Why dignity matters: Dignity and the right (or not) to rehabilitation from international and national perspectives*, Amanda Ploch, *Do Criminal Offenders Have a Constitutional Right to Rehabilitation?*, Edgardo Rotman and *Inmate's Right to Rehabilitation during Incarceration: A Critical Analysis of the United States Correctional System*, Sheldon Seigafo. In formulating their response, the students identified the common core of this right – for they considered the right to rehabilitation as such – as personal dignity, respect of which gives rise to the state's obligation to create a correctional offer for prisoners in order to regain their freedom and live a lawful life. Fourth, the article provides a brief analysis of each text.

Keywords:

rehabilitation, human dignity, prison penalty, human rights

Istotą prawa do czegoś (skonkretyzowanego prawa podmiotowego) jest roszczenie, gdyż jego treścią jest uprawnienie człowieka do żądania od państwa konkretnego świadczenia lub postępowania w określony sposób. Większość praw podmiotowych, w tym praw człowieka, ma taki charakter i taką moc. Okazuje się jednak, że nie każde prawo podmiotowe generuje roszczenie. Pewna część z nich zobowiązuje państwo do kierowania się określonymi zasadami postępowania lub świadczenia, lecz to za mało, aby przyznać człowiekowi roszczenie o realizację prawa. Zasady te są postulatem polityki państwa, a w prezentowanym temacie „prawa do resocjalizacji” zasada ta jest wpisana w kodeks karny wykonawczy (art. 67), doktrynę¹ oraz stanowi wiodący kierunek polityki wykonania kary w państwach europejskich.

Stąd bliżej jednak do pracy socjalnej² ze skazanymi niż do ich resocjalizacji i bliżej praw socjalnych. Jeśli chodzi o pracę socjalną, to P. Stępiak stwierdza, że „proces wycofywania się ustawodawcy z terminologii i logiki resocjalizacyjnej jest ewidentny”³. Tymczasem priorytetowa w pracy socjalnej jest konkretna pomoc społeczna, a drugoplanowe znaczenie mają reedukacja, zatrudnienie czy leczenie. Jeśli chodzi o regulacje dotyczące praw socjalnych, to są one „ujęte w ramy tzw. norm programowych wyznaczających w sposób ogólny cele i kierunki działalności państwa w różnych dziedzinach. Sporny w przypadku tych norm jest stopień i sposób związania nimi podmiotów określonych w Konstytucji”⁴. Trzeba stwierdzić, że w odróżnieniu od wolności i praw osobistych i politycznych nie wszystkie prawa socjalne zostały wyrażone w konstytucji lub ustawie jako klasyczne prawa. Część z nich została ujęta w postaci nie tyle praw podmiotowych jednostki, ile w sformułowaniach wytyczających określone kierunki polityki państwa⁵.

Państwo może jednak myśleć inaczej o prawie skazanego do resocjalizacji, czego przykładem są Niemcy, które reprezentują jeden z lepszych modeli wykonania kary: reintegracja społeczna stanowi najważniejszy cel kary kryminalnej, a prawo do resocjalizacji jest nierozłączną częścią praw gwarantowanych przez kon-

1 K. Dąbkiewicz, *Kodeks karny wykonawczy: komentarz*, LexisNexis, Warszawa 2013; K. Postulski, *Kodeks karny wykonawczy: komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2014.

2 P. Stępiak, *Praca socjalna w postępowaniu ze skazanymi*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2007, 69(4), s. 159–173; P. Stępiak, *Oportunistyczny model pracy socjalnej ze skazanymi*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2014, 33(3617), s. 113–130; L. Tyszkiewicz, *Spór wokół resocjalizacji i pracy socjalnej w polskiej polityce kryminalnej*, [w:] W. Ambrozik, P. Stępiak (red.), *Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej: III Krajowe Sympozjum Penitencjarne*, Centralny Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej, Poznań 2004.

3 P. Stępiak, *Oportunistyczny model...*, s. 115.

4 B. Banaszak, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej: komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2012.

5 M. Jabłoński, *Identyfikacja wolności i praw jednostki w pracach nad treścią Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 roku*, [w:] M. Jabłoński (red.), *Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym*, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2014, s. 19.

stytucję. Niemiecki Federalny Trybunał Konstytucyjny stwierdził, że obowiązkiem władz więziennych jest zatem dążenie do resocjalizacji skazanych oraz przeciwdziałanie negatywnym skutkom pozbawienia wolności i destruktywnym zmianom w osobowości, które towarzyszą warunkom więziennym. Dlaczego? Gdyż resocjalizacja stanowi konstytucyjny wymóg w każdej społeczności uznającej ludzką godność za kwestię pierwszoplanową. Sprawcy przestępstwa należy dać szansę, by po odpokutowaniu za swoją zbrodnię powrócił do społeczeństwa⁶. Nie trzeba dodawać, że ETPC zaaprobował ten sposób myślenia, co oznaczało, że Wielka Brytania, a następnie Holandia⁷ naruszyły godność więźnia i zostały zobowiązane, by zmienić swoje prawo lub praktykę.

1. Rehabilitacja jako zamiennik resocjalizacji?

W zagranicznej debacie naukowej używa się właśnie terminu „rehabilitacja”, który oznacza „odzyskanie utraconych kompetencji przez przestępców”. Sam termin ma konotacje medyczne, a jego popularność wiąże się ze względami koncepcjami kary, bazującymi na rozwoju wiedzy naukowej (psychologii, socjologii, kryminologii)⁸. W pewnym etapie dziejowym przyjęliśmy koncepcję, że przestępczość – uwarunkowana osobowością i środowiskiem człowieka – jest chorobą, którą można leczyć. W tej koncepcji rehabilitacja (tudzież resocjalizacja) przeżywała swój renesans w wykonaniu kary pozbawienia wolności. Dlatego, oprócz niej, drugim popularnym terminem w Europie i Ameryce jest *treatment*, czyli leczenie. Chodzi o spektrum oddziaływań na skazanego, nie tylko o charakterze medycznym.

Współcześnie termin *rehabilitation* stracił klarowne znaczenie i bardziej zbliża się do znaczenia tego, co oznacza termin *reform*, czyli poprawa, przekształcenie. „reforma” i „rehabilitacja” są stosowane wymiennie lub równolegle jako niekonkurencyjne, spójne ze sobą pojęcia na określenie celu wykonania kary⁹, przy czym „reforma ma na celu zmianę cech charakteru, motywacji lub dyspozycji, natomiast rehabilitacja ma na celu poprawę umiejętności, zdolności i możliwości”¹⁰. Ponadto rehabilitacja oznacza nie tylko osobisty wysiłek skazanego, a wobec tego jego zobowiązanie, które zaciągnął na skutek popełnionego przestępstwa i poddaniu się karze, lecz także odpowiedź społeczeństwa, które jest zobowiązane zapewnić skazanemu odpowiednią aprobatę, wsparcie i włączenie w swoje szeregi, w konsekwencji jego ekspiacji¹¹. Państwo ma sprzyjać tej odpowiedzi. To część umowy społecznej i naturalnej reakcji, która się budzi po zmianie, jaką przeszedł skazany. Kto nie chciałby zrehabilitować Babinicza vel Kmicica? Przestępca może odzyskać honor i zasłużyć na szacunek.

To intrygujące rozumienie rehabilitacji jakby rozszerzonej wersji resocjalizacji rodzi kontrowersyjne pytania – właśnie o prawo do konkretnych usług od państwa, czy to celem zapewnienia odpowiednich warunków życia, czy oddziaływań i decyzji¹², aby skazany był w stanie, nie tylko polegając na sobie, lecz także na praworządnie funkcjonującym państwie i dojrzałym społeczeństwie, odpokutować za swoją zbrodnię

6 Decyzja z 21 czerwca 1977 r., 51 45 BVerfGE 187, *Kara dożywotniego pozbawienia wolności (lebenslange Freiheitsstrafe)*; cyt. za Wyrok ETPC z 9 lipca 2013 r., 66069/09, 130/10 i 3896/10, *Vinter i inni p. Wielkiej Brytanii*, § 69, LEX/el. 2014. Tłumaczenie: www.trybunal.gov.pl.

7 Wyrok ETPC z 26 kwietnia 2016 r., 10511/10, *Murray p. Holandii*, LEX/el. 2017.

8 J. Warylewski, *Kara podstawy filozoficzne i historyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2007, s. 52 i n.

9 D.G. Scott, N. Flynn, *Prisons & Punishment: The Essentials*, SAGE, Los Angeles 2014, s. 42–43.

10 L. Forsberg, T. Douglas, *What is criminal rehabilitation?*, „Criminal Law and Philosophy” 2022, 16(1), s. 108.

11 F. McNeill, H. Graham, *Conceptualizing rehabilitation: Four forms, two models, one process and a plethora of challenges*, [w:] P. Ugwu-dike, H. Graham, F. McNeill, P. Raynor, F.S. Taxman, C. Trotter (red.), *The Routledge Companion to Rehabilitative Work in Criminal Justice*, Routledge, Abingdon 2019, s. 12–14.

12 R. Canton, *Should there be a right to rehabilitation?*, [w:] P. Ugwu-dike, H. Graham, F. McNeill, P. Raynor, F.S. Taxman, C. Trotter (red.), *The Routledge Companion to Rehabilitative Work in Criminal Justice*, Routledge, Abingdon 2019, s. 37; Y. Jewkes, K. Gooch, *The rehabilitative prison: An oxymoron, or an opportunity to radically reform the way we do punishment?*, [w:] P. Ugwu-dike, H. Graham, F. McNeill, P. Raynor, F.S. Taxman, C. Trotter (red.), *The Routledge Companion to Rehabilitative Work in Criminal Justice*, Routledge, Abingdon 2019, s. 157; A. Liebling, *Moral performance, inhuman and degrading treatment and prison pain*, „Punishment & Society” 2011, 13(5), s. 530–550; A. Liebling, H. Arnold, *Prisons and Their Moral Performance: A Study of Values, Quality, and Prison Life*, Oxford University Press, Oxford 2004; R. Ricciardelli, *Surviving Incarceration: Inside Canadian Prisons*, Wilfrid Laurier University Press, Waterloo, Ontario 2014 s. 208.

i odzyskać wolność osobistą – istotny element godności osobistej, która opiera się na autonomii osobistej, możliwości samorealizacji i rozwoju. Takie rozumienie celu wykonania kary akcentuje i ukonkretnia obowiązki administracji więziennej i prawo skazanego do resocjalizacji¹³. Wiąże się ono z koncepcją przyzwoitości, gdyż tylko przyzwoite, czyli na miarę godności człowieka, więzienia mogą oferować zachęty konieczne do promowania zachowań zgodnych z prawem¹⁴.

2. Dlaczego to „Wprowadzenie” do projektu studenckich artykułów w „Biuletynie Kryminologicznym”?

W ramach zajęć dydaktycznych „Egzekucja kary kryminalnych” studenci drugiego roku kierunku kryminologia mieli możliwość zaliczenia przedmiotu, pisząc tekst naukowy na podany przeze mnie temat w oparciu o lekturę pięciu zagranicznych artykułów. Mogli również sięgnąć po inne znane sobie teksty naukowe, które uwzględniają zapodaną problematykę. Tematem ich artykułu było pytanie: „Czy więźniowie mają prawo do rehabilitacji?”. Otrzymali pięć tekstów, które rzucały inne światło na problem „prawa do rehabilitacji”, a mianowicie: *The Supreme Court and the Rehabilitative Ideal* Chada Flansersa, *Toward a Theory of Prisoners' Rights* Richarda L. Lippke, *Rehabilitation as a Positive Obligation* Sonji Meijer, *Why dignity matters: Dignity and the right (or not) to rehabilitation from international and national perspectives* Amandy Ploch, *Do Criminal Offenders Have a Constitutional Right to Rehabilitation?* Edgardo Rotmana oraz *Inmate's Right to Rehabilitation during Incarceration: A Critical Analysis of the United States Correctional System* Sheldona Seigafo.

Dzięki lekturze pięciu tekstów, wiedzy z zajęć, znajomości orzecznictwa i standardów postępowania z więźniami, a w końcu dzięki własnej refleksji studenci mieli spróbować odpowiedzieć na pytanie zawarte w temacie. Stąd podobny temat i problem każdego z artykułów, lecz unikalne treści – oryginalne i indywidualne, gdyż do każdego z autorów przemówił inny nieco aspekt, który wzbogacił on o własne przemyślenia i treści odwołując się do szerszej literatury naukowej, orzecznictwa i międzynarodowych standardów postępowania z więźniami.

Wybrałam 12 najlepszych prac, które w moim przekonaniu spełniały kryteria artykułu naukowego, który warto opublikować, gdyż przedstawia nie tylko walor naukowy, lecz także unikalną treść o prawach więźnia i nową perspektywę postrzegania pozytywnych obowiązków państwa. A to służy nie tylko nauce, lecz także wymiarowi sprawiedliwości oraz ludziom, których bezpośrednio dotyczy stanowienie i stosowanie prawa. Dotyczy więc nas – społeczeństwa i samych więźniów. Powinien więc ujrzeć światło dzienne. Tych 12 studentów zostało więc zaproszonych do opracowania swoich prac w formie artykułów naukowych i zgłoszenia ich publikacji w „Biuletynie Kryminologicznym”.

We „Wprowadzeniu” warto odpowiedzieć na pytanie, na czym polega inność prezentowanych w tych pięciu tekstach źródłowych poglądów, skoro miały stać się inspiracją dla studentów.

Po pierwsze, wszystkie przypominały o godności osobistej jako wartości „każdego człowieka”, a więc również uwięzionego przestępcy, potępionego za czyn i naznaczonego piętnem kary. Przy czym ich autorzy odwołali się do tez sformułowanych przez sądy w sprawach konkretnych skazanych. Po drugie, zdefiniowali reakcję przyzwoitego państwa, które chroni tę godność niezależnie od tego, co zrobił człowiek, gdyż ważne jest, kim jest faktycznie i kim potencjalnie stać się może. Po trzecie, wykazali, że przywołane przez nich sprawy sądowe pozwoliły podnieść cywilizacyjny poziom traktowania przestępców pozbawianych wolności

13 R.L. Lippke, *Toward a theory of prisoners' rights*, „Ratio Juris” 2002, 15(2), s. 122–145; S. Meijer, *Rehabilitation as a positive obligation*, „European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice” 2017, 25(2), s. 145–162; A. Ploch, *Why dignity matters: Dignity and the right (or not) to rehabilitation from international and national perspectives*, „International Law and Politics” 2012, 44(3), s. 887–949; E. Rotman, *Do criminal offenders have a constitutional right to rehabilitation?*, „Journal of Criminal Law and Criminology” 1986, 77(4), s. 1023–1068.

14 A. Liebling, H. Arnold, *Prisons and Their Moral Performance...*, op. cit.; F. Neubacher, A. Liebling, D. Kant, *Same problems, different concepts and language: What happens when prison climate research goes on a journey?*, „European Journal of Criminology” 2021, 20(4), s. 1446–1463.

i zweryfikować dotychczasowe podejście do resocjalizacji tudzież rehabilitacji. Jest to możliwe dzięki realizacji wzajemnego zobowiązania przynajmniej dwóch podmiotów – skazanego i państwa – które chcą lub mają osiągnąć oficjalny cel wykonania kary. Dlatego zdaniem autorów zobowiązanie to wymaga uregulowania, gdyż wówczas zyskuje gwarancje wzajemnych świadczeń i ewentualnych roszczeń. Najwyższym poziomem regulacji jest konstytucja, choć prawo do resocjalizacji może być również zapewnione w ustawie zwykłej (np. art. 95 k.k.w.).

Po czwarte, autorzy zgodnie podkreślali, że prawo do resocjalizacji – którego realizacja wiąże się z wzajemnymi zobowiązaniami – wprost wynika z elementarnej zasady poszanowania ludzkiej godności, a to przekonuje, aby uznać, że więźniowie mają roszczenie do państwa o konkretne świadczenia i decyzje.

Potwierdzają to wyroki ETPC, w przywołanych sprawach *Vinter p. Wielkiej Brytanii i Murray p. Holandii*¹⁵, jak również w sprawie *James, Wells i Lee p. Wielkiej Brytanii*¹⁶, w której uznał on, że doszło do naruszenia wolności osobistej w związku z detencją więźniów po upływie tzw. okresu punitynnego (wymaganego przez ustawodawcę okresu odbycia kary) i do czasu podjęcia kroków, aby zapewnić im dostęp do odpowiednich programów rehabilitacyjnych, przygotowujących ich do życia po opuszczeniu jednostki penitencjarnej. W sprawie *Laszlo Magyar p. Węgrom*¹⁷ ETPC stwierdził, że państwo ma urealnić szanse na zwolnienie, jak tylko skazany spełni określone kryteria. Skazany powinien wiedzieć, co musi zrobić, aby skutecznie ubiegać się o wcześniejsze zwolnienie i na jakich warunkach. Prawo w należyty sposób musi gwarantować uwzględnienie postępów w jego resocjalizacji i zmian. Inaczej mówiąc, państwo ma zapewnić – zarówno na poziomie ustawy, jak i praktyki – prawo do resocjalizacji, która daje wymaganą szansę odkupienia win i uwolnienia od ciężaru kary¹⁸. W sprawie *Matiošaitis i inni p. Litwie*¹⁹ Trybunał stwierdził, że ignorowanie poczynionych przez więźniów postępów i skazywanie ich na życie w izolacji, bez możliwości udowodnienia, że się zmienili, skutkuje życiem w warunkach, które umniejszają godności ludzkiej.

3. Krótka analiza pięciu tekstów

Omawiając sprawę *Graham p. Florida*²⁰, Ch. Flanders przypomina trzy „upadłe” modele resocjalizacji – przemijające trendy, które wpływały na życie konkretnego człowieka i jego godność, a więc również na nasze pojęcie godności oraz jej ochrony. Twierdzi, że poparte uzasadnieniem doktryny, polityki czy nauki trzy modele resocjalizacji (rehabilitacji) zostały zdyskredytowane przez ich niechlubną praktykę w świetle poszanowania godności człowieka. Chodziło o model rehabilitacji jako leczenia (*rehabilitation as treatment*), rehabilitacji jako „treningu” (*rehabilitation as training*) oraz rehabilitacji jako reformy (*rehabilitation as reform*). Z jednej strony, krytykuje on wniosek, który płynie z analizy tej sprawy, że rehabilitacja nie jest czymś, co zapewnia państwo, ale czymś, co przestępca ma przejść poprzez proces osobistej pracy: refleksji, wyrzutów sumienia i pokuty; że sprowadza się ona do osobistej reformy skazanego. Z drugiej strony, chwali, że sprawa ta przypominała o resocjalizacyjnym celu wykonania kary, odsuwając takie cele jak odstraszenie i odpłata. Autor przypomina również, że więzienie jako miejsce izolacji nie sprzyja resocjalizacji (rehabilitacji), w związku z czym społeczeństwo nie może osądzać, czy konkretny więzień będzie zrehabilitowany w trakcie odbywanej kary, a państwo nie może oceniać jego wyrzutów sumienia, refleksji i pokuty na tym etapie jego życia.

15 Wyrok ETPC z 26 kwietnia 2016 r., 10511/10, *Murray p. Holandii*.

16 Wyrok ETPC z 18 września 2012 r., 25119/09, 57715/09 i 57877/09, *James, Wells i Lee p. Wielkiej Brytanii*.

17 Wyrok ETPC z 20 maja 2014 r., 73593/10, *Laszlo Magyar p. Węgrom*, LEX/el. 2014.

18 Zob. wyrok ETPC z 8 lipca 2014 r., 15018/11 i 61199/12, *Harakhiev i Tolunov p. Bułgaria*; wyrok ETPC z 13 listopada 2014 r. (ostateczny z 13 lutego 2015 r.), 40014/10, *Bodein p. Francja*, LEX/el. 2014; wyrok ETPC z 4 października 2016 r., 37871/14, *T.P. i A.T. p. Węgry*, LEX/el. 2016.

19 Wyrok ETPC z 23 maja 2017 r., 22662/13, 51059/13, 58823/13, 59692/13, 59700/13, 60115/13, 69425/13, 72824/13, *Matiošaitis i inni p. Litwie*, HUDOC.

20 Orzeczenie SN USA, 130 S. Ct. 2011, 2030 (2010), *Graham p. Florida*; pełne omówienie zob. N. Arya, *Using Graham v. Florida to challenge juvenile transfer laws*, „Louisiana Law Review” 2010, 71(1), s. 99–155; M.E. Berkheiser, *Death is not so different after all: Graham v. Florida and the Court's „Kids are different” eighth amendment jurisprudence*, „Scholarly Works” 2011, nr 36, s. 1–62.

W drugim tekście Richard L. Lippke szuka odpowiedzi na pytanie, czy przestępcy tracą całość lub część swoich praw osobistych („moralnych”), czy państwo ma jakikolwiek obowiązek ułatwiania korzystania z zachowanych przez nich praw oraz jakie konkretne prawa więźniowie zachowują lub nabywają. W konkluzji stwierdza, że więźniowie zachowują wiele praw osobistych, że są one tak samo rygorystyczne jak w przypadku niewięźniów, a państwo ma obowiązek ułatwiania im korzystania z nich. Wniosek taki może wymagać radykalnej zmiany istniejących praktyk na etapie wykonywania kary, gdyż władze więzienne będą musiały podjąć nadzwyczajne środki, aby zapewnić więźniom możliwości resocjalizacji (rehabilitacji). Jest to jednak uzasadnione z uwagi na ogromną liczbę osób dotkniętych uwięzieniem, zarówno bezpośrednio, jak i pośrednio. Autor podkreśla, że pozbawienie wolności nie tylko poważnie ogranicza korzystanie z pewnych praw osobistych, lecz także zagraża innym prawom tego rodzaju, a mianowicie: (1) wprowadza przeszkody w realizacji zachowanych praw (np. utrudnia bądź uniemożliwia wykonywanie pracy zarobkowej); (2) powoduje zanik kluczowych zdolności i predyspozycji potrzebnych do korzystania z nich (np. osłabia zdolność do tworzenia znaczących i pozytywnych relacji z innymi po ich uwolnieniu, utrudniając korzystanie w przyszłości z prawa do wolności zrzeszania się). Wobec tego autor pyta, czy te dodatkowe straty wynikające z uwięzienia są uzasadnione czy też są skutkami ubocznymi, zwiększającymi dolegliwość kary, i czy państwo ma obowiązek ograniczyć je lub wyeliminować. Nie sposób stwierdzić, że wątpliwości te powstają na skutek niewydolności systemu więziennego i punitywnej polityki państwa, za którą stoi dominująca koncepcja kary więzienia jako odwetu oraz izolacji, a nie resocjalizacji.

Dłatego w trzecim tekście Sonja Meijer dowodzi, że – choć koncepcja resocjalizacji (rehabilitacji) jest różnie interpretowana w krajach europejskich – to w europejskiej polityce karnej kładzie się nacisk na resocjalizacyjny cel pozbawienia wolności, a nie na odwet czy izolację. Autorka dowodzi również wspólnego rdzenia prawnej definicji resocjalizacyjnego celu kary i wynikających zeń pozytywnych obowiązków państwa. Wspólnym rdzeniem jest godność ludzka i zasada poszanowania jej przez państwo²¹, gdyż sprzeczne z godnością ludzką jest przymusowe pozbawienie osoby jej wolności bez dążenia do jej rehabilitacji²². Więźniowie powinni mieć zapewnioną resocjalizację (rehabilitację) w oparciu o ich przyrodzoną wartość jako istot ludzkich. W humanistycznym, skoncentrowanym na wolności modelu resocjalizacji więźniowie są uznawani za posiadaczy praw, w tym prawa do resocjalizacji poprzez wspieranie osobistej odpowiedzialności. S. Meijer analizuje orzecznictwo sądów krajowych i międzynarodowych oraz standardy postępowania z więźniami, które konkretyzują prawa więźniów i obowiązki państwa, a w syntezie stwierdza, że pozbawienie człowieka wolności bez podejmowania wysiłków na rzecz jego resocjalizacji i perspektywy pewnego dnia odzyskania wolności byłoby niekompatybilne z poszanowaniem jego godności. Inaczej mówiąc, uznanie resocjalizacji (rehabilitacji) za pozytywny obowiązek państwa, oparty na godności człowieka, jest konieczne, bo wyjaśnia, że musi być ona zawsze brana pod uwagę i nie może być dominowana przez inne aspekty, jak obawy władz więziennych, opinia publiczna czy sprawiedliwościowy cel kary²³. Dominacja tych aspektów, łatwo podsycanych przez politykę państwa, zniechęca do uznania priorytetu autentycznych wysiłków skazanego, realnej jego reformy (przemiany) i oczekiwania, że w konsekwencji, zostanie on zrehabilitowany i przywrócony społeczeństwu.

Zdaniem autorki pozytywny obowiązek państwa do resocjalizacji (rehabilitacji) skazanego wynika z szacunku dla jego zdolności do moralnego i racjonalnego działania oraz obliguje władze do pomagania mu w korzystaniu z jego autonomii. Zgodnie z orzecznictwem Niemieckiego Trybunału Konstytucyjnego oraz ETPC:

21 To istota systemu ochrony praw człowieka. Zob. wyrok ETPC z 9 lipca 2013 r., 66069/09, 130/10 i 3896/10, *Vinter i inni p. Wielkiej Brytanii*, § 113; wyrok ETPC z 29 kwietnia 2002 r., 2346/02, *Pretty p. Wielkiej Brytanii*, § 65, LEX 75647; wyrok ETPC z 8 listopada 2011 r., 18968/07, *V.C. p. Słowacji*, § 105, LEX 1001108.

22 Wyrok ETPC z 26 kwietnia 2016 r., 10511/10, *Murray p. Holandii*, § 101.

23 S. Meijer, *Rehabilitation as a positive obligation...*, s. 161.

Obowiązkiem władz więziennych jest zatem dążenie do resocjalizacji wszystkich więźniów (dożywników), a resocjalizacja jest wymogiem konstytucyjnym dla każdego społeczeństwa, które akceptuje godność ludzką jako swoją centralną część²⁴.

Obowiązek ten wynika również z tego, że udowodnione jest, że resocjalizacja (rehabilitacja) zapobiega recydywie, a więc chroni społeczeństwo²⁵. Jednocześnie badania naukowe dowiodły, że podejście oparte na izolacji, ubezwłasnowolnieniu skazanych i „straszeniu” więzieniem lub długim wyrokiem nie wpływa na obniżenie poziomu powrotności do przestępstwa²⁶. Dlatego S. Meijer stwierdza, że państwa są zobowiązane do zaoferowania więźniom odpowiednich i konkretnych możliwości resocjalizacji.

W czwartym tekście Amanda Ploch, podobnie jak jej poprzedniczka, stwierdza, że podstawowym uzasadnieniem resocjalizacji więźniów jest godność ludzka, ponieważ jej koncepcja ma najsilniejszą zdolność promowania konkretnego, niezmiennego prawa do resocjalizacji, a nie jedynie wątpliwych czy doraźnych usług resocjalizacyjnych²⁷. Takie usługi są iluzoryczne, a więc szkodzą społeczeństwu, gdyż rzadko kiedy zapobiegają recydywie. Tak więc rozróżnienie między resocjalizacją opartą na godności człowieka a resocjalizacją opartą na innych ideach jest kluczowe, gdyż konkretne uzasadnienia resocjalizacji wpływają na to, jak w praktyce prowadzi się oddziaływania resocjalizacyjne i z jakim skutkiem dla więźnia oraz dla społeczeństwa. Autorka obrazuje te różnice, porównując trzy kraje: Stany Zjednoczone ze względu na masowy wskaźnik prizonizacji i odmowę uznania prawa do resocjalizacji (rehabilitacji), Niemcy, ponieważ radykalnie przyjmują model ułatwiający rehabilitację skazanych, oraz Zjednoczone Królestwo, które zajmuje środkową pozycję między tymi dwoma biegunami. Jej zdaniem te dwa ostatnie przykłady państw wskazują, że jeśli godność ludzka jest przyjęta jako koncepcja fundamentalna, to może to utorować drogę do prawa do resocjalizacji (rehabilitacji). Wobec tego ci, którzy chcą zachęcać do rozszerzania oferty resocjalizacyjnej dla więźniów z korzyścią dla ochrony społeczeństwa, powinni w swoich działaniach posługiwać się pojęciem godności ludzkiej.

Kolejny tekst Edgardo Rotmana zwięźcza dotychczasowe przemyślenia. Uznanie prawa do resocjalizacji wymaga polityki karnej, która szanuje ludzką godność więźniów, gdyż godność ludzka jest ważnym uzasadnieniem resocjalizacji i dlatego na niej powinna opierać się owa polityka²⁸. Autor przypomina, że zwyczajowe prawo międzynarodowe ustanawia obowiązek rehabilitacji wyrażony w Regułach Minimalnych Narodów Zjednoczonych dotyczących Traktowania Więźniów z 1955 r., zmodyfikowanych przez Wzorcowe Reguły Minimalne Narodów Zjednoczonych Postępowania z Więźniami, tzw. Reguły Mandeli z 2015 r.,²⁹ i w Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka z 1978 r., a wiele narodów europejskich włącza resocjalizację (rehabilitację) jako mandat konstytucyjny³⁰. Autor zauważa trzy ważne rzeczy. Po pierwsze, idea resocjalizacji (rehabilitacji) – a w praktyce jej pozory – jest wykorzystywana do nadmiernego przedłużania pobytu w więzieniu lub maskowania nadmiernie inwazyjnych metod oddziaływania. Po drugie, brak resocjalizacji (rehabilitacji) pretenduje do stwierdzenia, że kara jest nieludzka i okrutna. Po trzecie, model resocjalizacji, wywodzący się

24 Zob. sprawa *War Criminal* 72, BVerfGE 105 (1986).

25 Zob. Wyrok ETPC z 4 grudnia 2007 r., 44362/04, *Dickson p. Wielkiej Brytanii*, § 28, 32, 36. Również, B. Stańdo-Kawecka, *Cele wykonywania kary pozbawienia wolności w państwach europejskich*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2007, 11(1), s. 261–281; T. Ugelvik, *The transformative power of trust: Exploring tertiary desistance in reinventive prisons*, „The British Journal of Criminology” 2022, 62(3), s. 623–638; T. Ward, S. Maruna, *Rehabilitation: Beyond the Risk Paradigm*, Routledge, London; New York 2007.

26 M.R. Gottfredson, T. Hirschi, *Modern Control Theory and the Limits of Criminal Justice*, Oxford University Press, New York 2020, s. 25, 151; S.J. Listwan, C.J. Sullivan, R. Agnew, F.T. Cullen, M. Colvin, *The pains of imprisonment revisited: The impact of strain on inmate recidivism*, „Justice Quarterly” 2013, 30(1), s. 144–168; T. Orsagh, J.R. Chen, *The effect of time served on recidivism: An interdisciplinary theory*, „Journal of Quantitative Criminology” 1988, 4(2), s. 155–171.

27 A. Ploch, *Why dignity matters...*, s. 890.

28 E. Rotman, *Do criminal offenders...*, s. 1027.

29 Rezolucja przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne ONZ z 29 września 2015 r.

30 Zob. Konstytucja Włoch z 22 grudnia 1947 r., art. 27; Konstytucja Hiszpanii z 27 grudnia 1978 r., art. 25; Konstytucja Niemiec z 23 maja 1949 r., np. decyzja TK z 21 czerwca 1997 r., 45 BVerfGE 187, *Lebenslange Freiheitsstrafe*.

z perspektywy antropocentrycznej i humanistycznej, zakłada, że istotna zmiana człowieka może wynikać tylko z własnego wglądu, i wykorzystuje dialog do wspierania procesu samopoznania. Resocjalizacja humanistyczna, a więc również racjonalna, daje skazanym solidną i godną zaufania okazję do zmiany swojego życia. W ten sposób model ten stara się obudzić w nich głęboką świadomość ich relacji ze społeczeństwem, co skutkuje autentycznym poczuciem odpowiedzialności społecznej. To właśnie ten model resocjalizacji (rehabilitacji) potwierdza koncepcję więźniów jako posiadaczy praw. Ten status prawny generuje poczucie własnej wartości i zaufania do systemu prawnego oraz sprzyja możliwości samokontroli i odpowiedzialnego życia w społeczeństwie. Wysiłki resocjalizacyjne koncentrują się na umożliwieniu więźniowi bycia pełnoprawnym obywatelem, którego kulminacją jest prawo do resocjalizacji, i w sposób, który wzmacnia jego uczestnictwo i reprezentację.

W związku z tym prawo do resocjalizacji można sformułować jako prawo do możliwości powrotu do społeczeństwa z większą szansą na bycie użytecznym obywatelem i całkowitej rezygnacji z przestępczości. To prawo wymaga nie tylko konkretnych oddziaływań, jak edukacja i terapia, lecz także nieniszczącego środowiska więziennego i – jeśli to możliwe – mniej restrykcyjnej alternatywy dla uwięzienia oraz izolacji (np. zakład typu półotwartego, praca lub udział w zajęciach wolnościowych poza terenem więzienia). Prawo do resocjalizacji (rehabilitacji) oznacza dążenie do pełnego przywrócenia obywatelskich i politycznych praw obywatelskich po zwolnieniu. Tymczasem odmowa prawa do resocjalizacji wynika z braku troski o przyszłe życie skazanego, jego rodziny i najbliższego społecznego otoczenia oraz sprowadza się do biernej i obojętnej akceptacji nieuchronnego pogorszenia, które przyniesie życie w izolacji więziennej. E. Rotman zwraca uwagę, że kara pozbawienia wolności jako izolacja i deprywacja wielu potrzeb zagraża innym prawom niż te, które zostały utracone w wyniku popełnienia przestępstwa i wynikającej z niego kary kryminalnej. Sposób jej wykonywania może zwiększać dolegliwość orzeczonej kary, a więc dostarczać dowodów, że kara godzi w godność skazanego oraz wolność od niehumanitarnego traktowania. Autor podkreśla, że znaczna większość więźniów to ludzie upośledzeni społecznie, którzy potrzebują podstawowego wsparcia w dziedzinie edukacji, szkolenia zawodowego i podstawowej nauki społecznych kompetencji. Tymczasem piętno kryminalne znacznie pogłębia ich upośledzenie społeczne, przez co wymaga dodatkowych wysiłków ze strony państwa.

E. Rotman przypomina, że podstawowe ludzkie potrzeby tworzą moralną podstawę do ustanowienia prawnego obowiązku państwa w celu przeciwdziałania skutkom izolacji i ubezwłasnowolnienia, które powoduje kara pozbawienia wolności. Prawo to wymaga od państwa troski afirmatywnej i pozytywnego wkładu w dobro więźniów, przeciwdziałając szkodom wynikającym z kary pozbawienia wolności. Rehabilitacja w tym sensie oznacza wysiłek państwa, aby zapobiegać i neutralizować niepożądane szkodliwe skutki uboczne własnej interwencji karnej, a także odpowiadać na ludzkie wyzwanie rzucone przez upośledzonego społecznie przestępcę³¹. Idąc dalej za tą myślą, autor stwierdza, że poddawanie skazanych szkodliwym skutkom kary pozbawienia wolności bez stworzenia im jakiegokolwiek sposobności przeciwdziałania tym krzywdom jest karą dodatkową i bezprawną, przy czym zrównuje on szkodliwe skutki kary właśnie z brakiem możliwości rehabilitacji na poziomie edukacyjnym, pracowniczym czy terapeutycznym, z brakiem możliwości osobistego rozwoju i zaniechaniem włączenia skazanego w życie społeczności, do której miałby wrócić poprzez różne formy przepustek i programów przed zwolnieniem³².

Autor konkluduje, że resocjalizacja (rehabilitacja) będzie w pełni, a więc i efektywnie, realizowana tylko wtedy, gdy zostanie uznana za prawo sprawcy, niezależne od względów utylitarnych i przejściowych strategii karnych czy opinii polityków. Uznanie tego prawa wzmacnia status prawny skazanego wobec dyskrejonalnych decyzji i działań administracji więziennej, chroniąc go przed jej arbitralnością.

Ostatni tekst Sheldona Seigafo to krytyka amerykańskiego systemu więziennego spowodowana nie tylko „masowym uwięzieniem”³³, lecz także – co ważniejsze – nieprzyjęciem przez system więzienny reso-

31 E. Rotman, *Do criminal offenders...*, s. 1028.

32 Ibidem, s. 1067.

33 M. Gottschalk, *Cell blocks & red ink: Mass incarceration, the great recession & penal reform*, „Daedalus” 2010, 139(3), s. 62–73; M. Gottschalk, *The carceral state and the politics of punishment*, [w:] J. Simon, R. Sparks (red.), *The SAGE Handbook of*

cializacji (rehabilitacji) jako rdzenia operacji poprawczych. Autor krytykuje odmowę przyznania więźniom „absolutnego” prawa do resocjalizacji, mimo udowodnionego badaniami związku między realizacją tego prawa a niższym wskaźnikiem recydywy³⁴. Wobec niego koncentracja systemu więziennictwa na resocjalizacji więźniów jest jedynym sposobem skutecznego wypełniania obowiązku ochrony społeczeństwa przed przestępczością. Autor tłumaczy, co rozumie przez „absolutne” prawo, i krytykuje sądy – jedyne podmioty, które mogą stanąć na straży podstawowych praw człowieka i wzmocnić status skazanego – że powstrzymują się od przyznawania więźniom bezwzględniego prawa do programów resocjalizacyjnych podczas pobytu w więzieniu, gdyż władze więzienne „nie są konstytucyjnie zobowiązane do resocjalizacji więźniów”³⁵.

Podobnie stwierdza J.W. Palmer, który podkreśla, że niekonstytucyjne jest uniemożliwianie osadzonemu rehabilitacji przez administrację więzienną³⁶. Brak sensownych możliwości resocjalizacji jest jedną z przyczyn, dla których kilka stanowych systemów penitencjarnych zostało uznanych za niekonstytucyjne. W sprawie *James p. Wallace* [406 F. Supp. 318 (M.D. Ala. 1976)] zauważono, że sądy nie uznały pozytywnego programu resocjalizacyjnego za prawo konstytucyjne. Oczywiście było jednak, że system penitencjarny nie może być prowadzony w taki sposób, aby utrudniał osadzonemu podejmowanie prób własnej resocjalizacji lub choćby prób uniknięcia degradacji fizycznej, psychicznej lub społecznej. W sprawie *Alberti p. Sheriff of Harris County, Texas* [406 F. Supp. 649 (S.D. Tex. 1975)] sąd nakazał administracji więziennej zapewnienie odpowiednich programów zawodowych i edukacyjnych w celu wspierania rehabilitacji więźniów³⁷. Są to jednak wyjątki, dlatego S. Seigafo uważa, że jedynie zaangażowanie Sądu Najwyższego USA doprowadzi do ustanowienia podstawowego prawa więźnia do resocjalizacji podczas odbywania kary, gdyż:

zamykanie przestępców za murami bez próby ich zmiany jest kosztownym szaleństwem z krótkoterminowymi korzyściami – wygrywaniem bitew, przegrywając wojnę. To jest złe. To jest drogie. To jest głupie³⁸.

Do jakich jednak wniosków doszli studenci? Spośród 12 autorów zaproszonych do przygotowania artykułu i złożenia go do „Biuletynu Kryminologicznego” wyzwanie to podjęło dziewięć osób. Jeden z tekstów nie spełniał kryteriów formalnych i ponieważ niezbędne uzupełnienia nie zostały wprowadzone, został odrzucony przed wysłaniem do recenzji. W toku procesu recenzyjnego osiem pozostałych osób otrzymało bardzo szczegółowe recenzje swoich tekstów, najczęściej obejmujące sugestie ich istotnego rozbudowania o dodatkowe wątki. Niestety, tylko jedna z autorek wprowadziła sugerowane poprawki i odesłała tekst po recenzji (Maria Kopeć, *Czy prawo osoby skazanej do rehabilitacji to prawo człowieka? Rozważania na tle prawa międzynarodowego o charakterze hard law i soft law*, „Biuletyn Kryminologiczny” 2023, nr 30), pozostali zrezygnowali z dalszej pracy nad swoim tekstem.

Punishment and Society, SAGE, Los Angeles 2013, s. 205–241; M. Gottschalk, *Democracy and the Carceral State in America*, „The Annals Of The American Academy” 2014, nr 651, s. 288–295; M. Liam, „Free but still walking the yard”: Prisonization and the problems of reentry, „Journal of Contemporary Ethnography” 2018, 47(5), s. 671–694; M. Lynch, *The social psychology of mass imprisonment*, [w:] J. Simon, R. Sparks (red.), *The SAGE Handbook of Punishment and Society*, SAGE, Los Angeles 2013, s. 242–259; B. Pettit, B. Western, *Mass imprisonment and the life course: Race and class inequality in U.S. incarceration*, „American Sociological Review” 2004, 69(2), s. 151–169; J. Simon, *Beyond the panopticon: Mass imprisonment and the humanities*, „Law, Culture and the Humanities” 2010, 6(3), s. 327–340; L. Wacquant, *The curious eclipse of prison ethnography in the age of mass incarceration*, „Ethnography” 2002, 3(4), s. 371–397.

34 L. Gideon, H.E. Sung, *Rethinking Corrections: Rehabilitation, Reentry, and Reintegration*, SAGE, Los Angeles 2011; J.W. Palmer, *Right to rehabilitation programs, right to medical aid, and right to life chapter outline*, [w:] J.W. Palmer, *Constitutional Rights of Prisoners*, Routledge, Abingdon 2010, s. 219–257; K.W. Wanberg, H.B. Milkman, *Cognitive-Behavioral Treatment: A Review and Discussion for Corrections Professionals*, National Institute of Corrections, Washington 2007.

35 S. Seigafo, *Inmate's right to rehabilitation during incarceration: A critical analysis of the United States correctional system*, „International Journal of Criminal Justice Sciences” 2017, 12(2), s. 185.

36 J.W. Palmer, *Right to rehabilitation...*, s. 221 i n.

37 Ibidem, s. 222.

38 S. Seigafo, *Inmate's right to rehabilitation...*, s. 193.

Bibliografia

Literatura:

- Arya N., *Using Graham v. Florida to challenge juvenile transfer laws*, „Louisiana Law Review” 2010, 71(1), s. 99–155.
- Banaszak B., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2012.
- Berkheiser M.E., *Death is not so different after all: Graham v. Florida and the Court's „Kids are different” eighth amendment jurisprudence*, „Scholarly Works” 2011, nr 36, s. 1–62.
- Canton R., *Should there be a right to rehabilitation?*, [w:] P. Ugwuđike, H. Graham, F. McNeill, P. Raynor, F.S. Taxman, C. Trotter (red.), *The Routledge Companion to Rehabilitative Work in Criminal Justice*, Routledge, Abingdon 2019, s. 32–43.
- Dąbkiewicz K., *Kodeks karny wykonawczy: komentarz*, LexisNexis, Warszawa 2013.
- Forsberg L., Douglas T., *What is criminal rehabilitation?*, „Criminal Law and Philosophy” 2022, 16(1), s. 103–126.
- Gideon L., Sung H.E., *Rethinking Corrections: Rehabilitation, Reentry, and Reintegration*, SAGE, Los Angeles 2011.
- Gottfredson M.R., Hirschi T., *Modern Control Theory and the Limits of Criminal Justice*, Oxford University Press, New York 2020.
- Gottschalk M., *Cell blocks & red ink: Mass incarceration, the great recession & penal reform*, „Daedalus” 2010, 139(3), s. 62–73.
- Gottschalk M., *Democracy and the Carceral State in America*, „The Annals of the American Academy” 2014, nr 651, 288–295.
- Gottschalk M., *The carceral state and the politics of punishment*, [w:] J. Simon, R. Sparks (red.), *The SAGE Handbook of Punishment and Society*, SAGE, Los Angeles 2013, s. 205–241.
- Jabłoński M., *Identyfikacja wolności i praw jednostki w pracach nad treścią Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 roku*, [w:] M. Jabłoński (red.), *Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym*, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2014, s. 15–26.
- Jewkes Y., Gooch K., *The rehabilitative prison: An oxymoron, or an opportunity to radically reform the way we do punishment?*, [w:] P. Ugwuđike, H. Graham, F. McNeill, P. Raynor, F.S. Taxman, C. Trotter (red.), *The Routledge Companion to Rehabilitative Work in Criminal Justice*, Routledge, Abingdon 2019, s. 153–166.
- Liam M., *„Free but still walking the yard”: Prisonization and the problems of reentry*, „Journal of Contemporary Ethnography” 2018, 47(5), s. 671–694.
- Liebling A., *Moral performance, inhuman and degrading treatment and prison pain*, „Punishment & Society” 2011, 13(5), s. 1446–1463.
- Liebling A., Arnold H., *Prisons and Their Moral Performance: A Study of Values, Quality, and Prison Life*, Oxford University Press, Oxford 2004.
- Lippke R.L., *Toward a theory of prisoners' rights*, „Ratio Juris” 2002, 15(2), s. 122–145.
- Listwan S.J., Sullivan C.J., Agnew R., Cullen F.T., *The pains of imprisonment revisited: The impact of strain on inmate recidivism*, „Justice Quarterly” 2013, 30(1), s. 144–168.
- Lynch M., *The social psychology of mass imprisonment*, [w:] J. Simon, R. Sparks (red.), *The SAGE Handbook of Punishment and Society*, SAGE, Los Angeles 2013, s. 242–259.
- McNeill F., Graham H., *Conceptualizing rehabilitation: Four forms, two models, one process and a plethora of challenges*, [w:] P. Ugwuđike, H. Graham, F. McNeill, P. Raynor, F.S. Taxman, C. Trotter (red.), *The Routledge Companion to Rehabilitative Work in Criminal Justice*, Routledge, Abingdon 2019, s. 10–19.
- Meijer S., *Rehabilitation as a positive obligation*, „European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice” 2017, 25(2), s. 145–162.

- Neubacher F., Liebling A., Kant D., *Same problems, different concepts and language: What happens when prison climate research goes on a journey?*, „European Journal of Criminology” 2021, 20(4), s. 1446–1463.
- Orsagh T., Chen J.R., *The effect of time served on recidivism: An interdisciplinary theory*, „Journal of Quantitative Criminology” 1988, 4(2), s. 155–171.
- Palmer J.W., *Right to rehabilitation programs, right to medical aid, and right to life chapter outline*, [w:] J.W. Palmer, *Constitutional Rights of Prisoners*, Routledge, Abingdon 2010, s. 219–257.
- Pettit B., Western B., *Mass imprisonment and the life course: Race and class inequality in U.S. incarceration*, „American Sociological Review” 2004, 69(2), s. 151–169.
- Ploch A., *Why dignity matters: Dignity and the right (or not) to rehabilitation from international and national perspectives*, „International Law and Politics” 2012, t. 44, s. 887–949.
- Postulski K., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2014.
- Ricciardelli R., *Surviving Incarceration: Inside Canadian Prisons*, Wilfrid Laurier University Press, Waterloo, Ontario 2014.
- Rotman E., *Do criminal offenders have a constitutional right to rehabilitation?*, „Journal of Criminal Law and Criminology” 1986, 77(4), s. 1023–1068.
- Scott D.G., Flynn N., *Prisons & Punishment: The Essentials*, SAGE, Los Angeles 2014.
- Seigafo S., *Inmate's right to rehabilitation during incarceration: A critical analysis of the United States correctional system*, „International Journal of Criminal Justice Sciences” 2017, 12(2), s. 183–195, <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.1034656>.
- Simon J., *Beyond the panopticon: Mass imprisonment and the humanities*, „Law, Culture and the Humanities” 2010, 6(3), s. 327–340.
- Stańdo-Kawecka B., *Cele wykonywania kary pozbawienia wolności w państwach europejskich*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2007, 11(1), s. 261–281.
- Stępiak P., *Oportunistyczny model pracy socjalnej ze skazanymi*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2014, 33(3617), s. 113–130.
- Stępiak P., *Praca socjalna w postępowaniu ze skazanymi*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2007, 69(4), s. 159–173.
- Tyszkiewicz L., *Spór wokół resocjalizacji i pracy socjalnej w polskiej polityce kryminalnej*, [w:] W. Ambrozik, P. Stępiak (red.), *Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej: III Krajowe Sympozjum Penitencjarne*, Centralny Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej, Poznań 2004.
- Ugelvik T., *The transformative power of trust: Exploring tertiary desistance in reinventive prisons*, „The British Journal of Criminology” 2021, 62(3), s. 623–638.
- Wacquant L., *The curious eclipse of prison ethnography in the age of mass incarceration*, „Ethnography” 2002, 3(4), s. 371–397.
- Wanberg K.W., Milkman H.B., *Cognitive-Behavioral Treatment: A Review and Discussion for Corrections Professionals*, National Institute of Corrections, Washington 2007.
- Ward T., Maruna S., *Rehabilitation: Beyond the Risk Paradigm*, Routledge, London; New York 2007.
- Warylewski J., *Kara podstawy filozoficzne i historyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2007.

Orzecznictwo:

- Decyzja z 21 czerwca 1977 r., 51 45 BVerfGE 187, *Kara dożywotniego pozbawienia wolności (lebenslange Freiheitsstrafe)*.
- Decyzja TK z 21 czerwca 1997 r., 45 BVerfGE 187, *Lebenslange Freiheitsstrafe*.
- Sprawa *War Criminal*, 72 BVerfGE 105 (1986).
- Wyrok ETPC z 29 kwietnia 2002 r., 2346/02, *Pretty p. Wielkiej Brytanii*, § 65, LEX 75647.
- Wyrok ETPC z 4 grudnia 2007 r., 44362/04, *Dickson p. Wielkiej Brytanii*, HUDOC.
- Wyrok ETPC z dnia 8 listopada 2011 r., 18968/07, *V.C. p. Słowacji*, § 105, LEX 1001108.

Orzeczenie SN USA, 130 S. Ct. 2011, 2030 (2010), *Graham p. Florida*.

Wyrok ETPC z 18 września 2012 r., 25119/09, 57715/09 i 57877/09, *James, Wells i Lee p. Wielkiej Brytanii*, HUDOC.

Wyrok ETPC z 9 lipca 2013 r., 66069/09, 130/10 i 3896/10, *Vinter i inni p. Wielkiej Brytanii*, § 69, LEX/el. 2014.

Wyrok ETPC z 20 maja 2014 r., 73593/10, *Laszló Magyar p. Węgrom*, LEX/el. 2014.

Wyrok ETPC z 8 lipca 2014 r., 15018/11 i 61199/12, *Harakechiev i Tolumov p. Bułgaria*.

Wyrok ETPC z 13 listopada 2014 r. (ostateczny z dnia 13 lutego 2015 r.), 40014/10, *Bodein p. Francja*, LEX/el. 2014.

Wyrok ETPC z 26 kwietnia 2016 r., 10511/10, *Murray p. Holandii*, LEX/el. 2017.

Wyrok ETPCz 4 października 2016 r., 37871/14, *T.P. i A.T. p. Węgry*, LEX/el. 2016.

Wyrok ETPC z 23 maja 2017 r., 22662/13, 51059/13, 58823/13, 59692/13, 59700/13, 60115/13, 69425/13, 72824/13, *Matiošaitis i inni p. Litwie*, HUDOC.

Akty prawne:

Konstytucja Włoch z 22 grudnia 1947 r.

Konstytucja Niemiec z 23 maja 1949 r.

Konstytucja Hiszpanii z 27 grudnia 1978 r.

Rezolucja przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne ONZ z 29 września 2015 r.

CZY PRAWO OSOBY SKAZANEJ DO REHABILITACJI TO PRAWO CZŁOWIEKA? ROZWAŻANIA NA TLE PRAWA MIĘDZYNARODOWEGO O CHARAKTERZE *HARD LAW* I *SOFT LAW*

Maria Kopec

Uniwersytet Warszawski

ORCID: 0000-0003-0165-8755

e-mail: marysiaakopec@gmail.com

Streszczenie:

Przedmiotem artykułu jest próba odpowiedzi na pytanie, czy rehabilitacja społeczna osoby pozbawionej wolności jest prawem człowieka? A następnie, czy na podstawie tego prawa jednostka ma roszczenie do państwa o jego realizację? W tym celu omówione zostały różnice między kluczowymi dla tego problemu pojęciami, takimi jak prawa człowieka, prawa publiczne podmiotowe oraz rehabilitacja. Przedstawiona została koncepcja godności jako źródła prawa do rehabilitacji, a także najważniejsze akty prawne o charakterze prawno-człowieczym, z których prawo do rehabilitacji można wywodzić. Omówione zostały również międzynarodowe standardy postępowania z więźniami, które jednoznacznie wskazują na rehabilitację jako cel wykonywania kary pozbawienia wolności. Rozważania umożliwiły wyciągnięcie wniosku o słuszności uznania prawa do rehabilitacji za prawo człowieka, na podstawie którego osoba pozbawiona wolności ma roszczenie do państwa.

Słowa kluczowe:

rehabilitacja społeczna, godność, kara pozbawienia wolności, prawa człowieka

Is a prisoner's right to rehabilitation a human right? Considerations on the base of international *hard law* and *soft law*

Summary:

The subject of this article is an attempt to answer the question of whether the social rehabilitation of a prisoner is a human right? And then whether, on the basis of this right, the individual has a claim to the state for its realization? To this end, the differences between the key concepts for this problem, such as human rights, public subjective rights and claims, are discussed. The concept of dignity as a foundation for the right to rehabilitation is presented, as well as the most important legal acts of human rights from which the right to rehabilitation can be derived. Also, the international standards for the treatment of prisoners, which explicitly identify rehabilitation as an objective of imprisonment, are discussed. The considerations

made it possible to draw a conclusion about the validity of recognizing the right to rehabilitation as a human right, on the basis of which a prisoner has a claim to the state.

Keywords:

rehabilitation, human dignity, prison penalty, human rights

1. Wprowadzenie

Niniejszy artykuł ma na celu przeanalizowanie, czy osoba skazana na karę pozbawienia wolności ma prawo do rehabilitacji społecznej, a w konsekwencji – czy na podstawie tego prawa ma roszczenie do państwa o prowadzenie względem siebie oddziaływań resocjalizujących? Innymi słowy, czy państwo ma prawny obowiązek podejmowania względem więźnia działań ukierunkowanych na jego rehabilitację? Tak postawione pytanie wymaga wyjaśnienia podstawowych pojęć, a także analizy przepisów prawa, ich interpretacji oraz orzecznictwa. Zasadnym jest również omówienie międzynarodowych standardów postępowania z więźniami. Jako prawo o charakterze soft law ze swojej istoty standardy te nie mają charakteru przepisów prawnych¹, a więc nie mogą być samoistną podstawą roszczeń. Niemniej jednak, zgodnie ze stanowiskiem Trybunału Konstytucyjnego, chociaż międzynarodowe standardy postępowania z osobami skazanymi nie mają charakteru wiążącego, „określają one minimalne standardy humanitarnego traktowania więźniów, które powinny być przestrzegane w każdym demokratycznym państwie prawnym. Stanowią one także ważne wskazówki interpretacyjne, które powinny być brane pod uwagę przy interpretacji prawa polskiego”². Dlatego też ich przybliżenie wydaje się konieczne. Sam problem zaś jest istotny z uwagi na zmiany w polskim prawie karnym z 2022 r., które zdają się negować resocjalizacyjną funkcję kary, a nawet całkowicie uniemożliwiać jej realizację, co odnosi się zwłaszcza do wprowadzenia możliwości orzeczenia kary dożywotniego pozbawienia wolności bez szansy na ubieganie się o warunkowe przedterminowe zwolnienie z jednoczesnym wyeliminowaniem wychowawczego celu stosowania kary kryminalnej.

2. Prawa człowieka a roszczenie do państwa

Aby rozstrzygnięcie tytułowej kwestii stało się możliwe, w pierwszej kolejności należy wyjaśnić czym jest prawo, a czym roszczenie w kontekście praw człowieka. Następnie omówienia wymaga pojęcie rehabilitacji społecznej. W nauce przyjmuje się, że prawa człowieka to prawa podmiotowe, które przysługują każdemu człowiekowi³. Zdaniem Zbigniewa Radwańskiego i Adama Olejniczaka „prawem podmiotowym jest złożona sytuacja prawna wyznaczona podmiotom przez obowiązujące normy i chroniąca prawnie uznane interesy tych podmiotów. Na sytuację tę składają się wolne, w aspekcie normatywnym, zachowania psychofizyczne lub konwencjonalne podmiotu uprawnionego, z którymi sprzężone są obowiązki innego podmiotu lub innych podmiotów”⁴. Jeśli norma prawna tego nie wyłącza, podmiot prawa ma kompetencję do żądania od organu państwa realizacji związanych z prawem obowiązków⁵. Chociaż prawo podmiotowe jest fundamentem prawa prywatnego⁶, na przełomie XIX i XX wieku wykształciła się w nauce także koncepcja publicznych praw podmiotowych, regulujących stosunki jednostka-państwo⁷.

1 M. Płatek, *Europejskie reguły więzienne a polskie prawo i praktyka penitencjarna*, „Studia Iuridica” 1997, nr 34, s. 169, <https://sw.gov.pl/assets/32/73/72/6b0ae142a042f99b49e243261e51570450c20152.pdf> [dostęp: 2.08.2023].

2 Wyrok TK z 23 lutego 2010 r., P 20/09, Dz.U. 2010 Nr 34, poz. 191.

3 W. Brzozowski, A. Krzywoń, M. Wiącek, *Prawa człowieka*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021, s. 31.

4 Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo cywilne. Część ogólna*, C.H. Beck, Warszawa 2021, s. 87.

5 A. Brzozowski, W. Kocot, E. Skowrońska-Bocian, *Prawo cywilne. Część ogólna*, Wolters Kluwer, Warszawa 2018, s. 230.

6 Ibidem, s. 225.

7 R. Andrzejczuk, *Prawa człowieka w świetle koncepcji praw podmiotowych*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2007, 18(1), s. 27, <https://ojs.tnkul.pl/index.php/rnp/article/download/7608/7596> [dostęp: 22.08.2023].

Wyróżnia się dwojakie rozumienie praw człowieka jako praw podmiotowych. Pierwsze z nich zakłada, że prawa człowieka to prawa podmiotowe o charakterze zasad, a drugie – o charakterze konkretnych uprawnień⁸. Skonkretyzowane prawo podmiotowe, a więc takie, którego treścią jest uprawnienie do żądania od oznaczonego podmiotu zachowania w określony sposób, jest roszczeniem. Wskazuje się, że poza prywatnoprawnymi roszczeniami istnieją także roszczenia publicznoprawne, gdy uprawniony może żądać określonego zachowania od władzy publicznej⁹. Jednak nie każde prawo człowieka jako prawo podmiotowe generuje roszczenie. Część praw podmiotowych to tzw. zasady polityki państwa, na podstawie których jednostce nie przysługuje roszczenie¹⁰. W obrębie praw podmiotowych rozróżnia się tzw. wolności „do” i wolności „od”. Te pierwsze uznaje się za nakładające na państwo pewne obowiązki, a te drugie za sferę nieingerencji państwa¹¹. Na gruncie orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (dalej: ETPC) wykształciła się jednak koncepcja obowiązków pozytywnych państwa (ang. *positive obligations*), zgodnie z którą nawet wolność „od” wymaga od państwa podjęcia takich działań, które zapewnią jednostce warunki do swobodnej realizacji wolności¹². Ta wiedza umożliwia rozważenie czy na gruncie praw człowieka, przyznanych w aktach międzynarodowych oraz w prawie krajowym, możemy mówić o prawie podmiotowym do rehabilitacji, a jeśli tak – czy prawo to może stanowić podstawę roszczenia o oddziaływania resocjalizujące.

Słowo rehabilitacja jest w języku angielskim używane jako odpowiednik polskiego słowa resocjalizacja¹³. Pojęcie rehabilitacji szeroko wyjaśnia Thomas Mathiesen. Biorąc pod uwagę etymologię tego słowa stwierdza, że rehabilitacja oznacza obecnie „przywrócenie czegoś do funkcjonowania”. W przypadku więźniów nie chodzi jednak o to, że dochodzi naprawienia wszelkich wyrządzonych szkód, lecz o to, że wyrządzone szkody zostają przezwyciężone, a skazany nawet po ich przezwyciężeniu pozostaje za nie odpowiedzialny. Ponadto to przezwyciężenie nie następuje przez akt woli władzy, ale przez odpowiedzialne działanie skazanego. Niemniej jednak, nawet przypisanie skazanemu odpowiedzialności za tak rozumianą rehabilitację wymaga działania po stronie władz, polegającego na takiej alokacji zasobów przeznaczanych na readaptację społeczną, która umożliwiłaby skazanym „anulowanie dyskredytacji” i powrót do społeczeństwa z poczuciem przywrócenia godności i honoru¹⁴. W literaturze wyróżnia się rehabilitację osobistą, jurystyczną, moralną i społeczną. Pierwsza oznacza osobisty wysiłek w celu poprawy, druga odzyskiwanie utraconych praw i poprzedniego statusu prawnego, trzecia moralne zadośćuczynienie za czyn, a ostatnia – „odnosi się do działań, które zarówno przywrócą skazanemu formalny status społeczny, jak i udostępnią mu osobiste i społeczne środki do tego celu”¹⁵. Idąc za poglądem Marii Niełaczonej przyjmuję, że rehabilitacja wiąże się z koniecz-

8 Ibidem, s. 25.

9 W. Brzozowski, A. Krzywoń, M. Wiącek, *Prawa człowieka...*, s. 27.

10 Ibidem, s. 28.

11 Ibidem, s. 29.

12 M. Jankowska-Gilberg, *Zakres obowiązków pozytywnych państwa na tle aktualnego orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 2009, t. 7, s. 37, <https://europeistyka.uj.edu.pl/documents/3458728/de453179-cb6d-4e32-98af-75848bce4441> [dostęp: 2.08.2023]; W. Brzozowski, A. Krzywoń, M. Wiącek, *Prawa człowieka...*, s. 30.

13 M. Niełaczonej, *Administracja więzienna. Służba czy władza?*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2023, s. 30.

14 T. Mathiesen, *Prison on Trial*, Waterside Press, Winchester 2006, s. 27–28, <https://criminologiacabana.files.wordpress.com/2015/08/thomas-mathiesen-prison-on-trial.pdf> [dostęp: 22.08.2023].

15 F. McNeill, H. Graham, *Conceptualizing rehabilitation: Four forms, two models, one process and a plethora of challenges*, [w:] P. Ugwu-dike, H. Graham, F. McNeill, P. Raynor, F.S. Taxman, C. Trotter (red.), *The Routledge Companion to Rehabilitative Work in Criminal Justice*, Routledge, Abingdon 2019, s. 12–14; M. Vanstone, *Promoting inclusion and citizenship? Selective reflections on the recent history of the policy and practice of rehabilitation in England and Wales*, [w:] P. Ugwu-dike, H. Graham, F. McNeill, F.S. Taxman, Ch. Trotter (red.), *The Routledge Companion to Rehabilitative Work in Criminal Justice*, Routledge, Abingdon 2019, s. 24; cyt. za: M. Niełaczonej, *Administracja więzienna...*, s. 33.

nością zapewnienia odpowiednich warunków życia w trakcie odbywania kary, a warunki te uwzględniają odpowiednie programy dla więźniów, odpowiednią kulturę organizacji zapewniającą „ludzką” atmosferę, tj. atmosferę autonomii i odpowiedzialności, co będzie zachęcać skazanych do pozytywnej zmiany¹⁶.

3. Godność człowieka jako źródło prawa do rehabilitacji

Źródłem wszystkich wolności i praw człowieka jest godność osoby ludzkiej¹⁷. Jest ona niezbywalna, nienaruszalna, a władze publiczne mają obowiązek jej poszanowania i ochrony¹⁸. Dlatego też godność stanowi podstawę i najbardziej odpowiednie uzasadnienie dla prawa do rehabilitacji społecznej. Jest tak dlatego, że koncepcja godności skupia się bardziej na jednostce, a nie społeczeństwie jako całości. Uzasadnia konieczność zindywidualizowanych oddziaływań mających poprawiać sytuację osoby pozbawionej wolności¹⁹. W literaturze wskazuje się, że tak rozumiane prawo do rehabilitacji, wynikające z poszanowania godności człowieka, samo w sobie powinno oznaczać pozytywne uprawnienie uwięzionych do prowadzenia względem nich oddziaływań resocjalizujących. To by tworzyło po stronie administracji więzienia obowiązek podejmowania wysiłków w celu zapewnienia takich oddziaływań²⁰. Tak rozumiane prawo do rehabilitacji skazanych stanowiłoby nakaz moralny, a nie jedynie część życia więziennego²¹. Byłoby skutecznym narzędziem zmniejszania recydywy, poprawy bezpieczeństwa publicznego i depopulacji więzień²². Tu rodzi się ważne pytanie – czy i na jakiej podstawie rehabilitacja społeczna może być postrzegana jako pozytywny obowiązek państwa oraz co taki obowiązek implikuje?

Międzynarodowe akty prawno-człowiecze, z jednym istotnym wyjątkiem, nie mówią bezpośrednio o rehabilitacji społecznej, a tym bardziej o prawie do niej. O karze mowa jest głównie w odniesieniu do wspomnianej już godności oraz obowiązku humanitarnego karania, wolnego od tortur, niehumanitarnego i poniżającego traktowania. Odwołując się jedynie do aktów prawno-człowieczych o mocy wiążącej dla Polski należy wspomnieć zwłaszcza o Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (dalej: EKPCz)²³, Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych (dalej: MPPOiP)²⁴ oraz Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania (dalej: KoZT)²⁵. Szczególne znaczenie w omawianym kontekście ma MPPOiP, gdyż to on stanowi wyjątek, w którym o rehabilitacji społecznej mowa jest wprost. Artykuł 10 pkt 3 MPPOiP wskazuje, że system penitencjarny obejmować będzie traktowanie więźniów, którego zasadniczym celem będzie ich poprawa i rehabilitacja społeczna. Sformułowanie „obejmować będzie” oznacza, że przepis mówi o stanie obligatoryjnym, a nie jedynie

16 Ibidem, s. 34–35.

17 J.J. Mrozek, *Godność osoby ludzkiej jako źródło praw człowieka i obywatela*, „Civitas et lex” 2014, nr 1, s. 41, <https://doi.org/10.31648/cetl.1850>.

18 W. Brzozowski, A. Krzywoń, M. Wiącek, *Prawa człowieka...*, s. 124.

19 A. Ploch, *Why dignity matters: Dignity and the right (or not) to rehabilitation from international and national perspectives*, „International Law and Politics” 2012, 44(3), s. 890, https://nyujilp.org/wp-content/uploads/2010/06/44-3_Ploch_Web.pdf [dostęp: 2.08.2023].

20 Ibidem, s. 893.

21 Ibidem, s. 894.

22 S. Seigafo, *Inmate's right to rehabilitation during incarceration: A critical analysis of the United States correctional system*, „International Journal of Criminal Justice Sciences” 2017, 12(2), s. 184, <https://doi.org/10.5281/zenodo.1034656>.

23 Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2, Dz.U. 1993 Nr 61, poz. 284.

24 Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r., Dz.U. 1977 Nr 38, poz. 167.

25 Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 10 grudnia 1984 r., Dz.U. 1989 Nr 63, poz. 378.

pożądanym²⁶. Zwłaszcza, że zgodnie z pkt 10 Komentarza Ogólnego nr 21 do artykułu 10 pkt 3 MPPOiP, żaden system penitencjarny nie może być jedynie retrybucyjny, za to każdy powinien dążyć do reformacji i rehabilitacji społecznej więźnia²⁷. Przyjęcie zaś, że celem oddziaływań penitencjarnych będzie rehabilitacja społeczna, wymusza na państwie podjęcie takich działań, które tę rehabilitację umożliwią. Podobnie można wnioskować z art. 67 kodeksu karnego wykonawczego²⁸ (dalej: kkw), zgodnie z którym celem wykonywania kary pozbawienia wolności jest wzbudzanie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądanych postaw. Skoro ustawodawca stawia karze taki cel, niezrozumiałym byłoby przyjęcie, że nie ma obowiązku go realizować. Nie można przyjąć, że przepis ten przyznaje prawo o charakterze wolności „od”, a więc że jedynie tworzy sferę nieingerencji państwa. Wydaje się to oczywiste z uwagi na fakt, że więzienie znacząco ogranicza możliwości osadzonych i swobodę działania. Pozytywna przemiana bez odpowiednich narzędzi możliwa jest tylko w sytuacji, gdy osoba skazana ma dostatecznie silną motywację wewnętrzną. Zakładając jednak, że celem każdej kary pozbawienia wolności jest społeczna readaptacja, poleganie na wewnętrznej motywacji nie wystarcza. Większość więźniów to osoby społecznie wykluczone, które potrzebują podstawowego wsparcia w zakresie edukacji, szkolenia zawodowego czy wykształcenia zachowań społecznych. Te podstawowe potrzeby człowieka tworzą moralny obowiązek państwa w zakresie przeciwdziałania skutkom kary pogłębiającym wykluczenie²⁹.

Zgodnie z art. 3 EKPCz oraz art. 7 MPPOiP nikt nie może być poddany torturom ani nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu. Dodatkowo art. 1 KoZT wprowadza szeroką definicję tortur, bezwzględnie zakazując ich stosowania także w ramach wykonywania kary. Art. 2 KoZT zobowiązuje państwa do zapobiegania torturom. Podobnie obowiązek godnego karania sformułowany jest w art. 40 oraz 41 ust. 4 Konstytucji RP³⁰ oraz w art. 3 kodeksu karnego³¹ i art. 4 kkw. Wynika z niego obowiązek zapewnienia przez państwo takich warunków osadzenia, w których respektowana jest godność osoby uwięzionej, a sposób i metody pozbawienia wolności nie mogą przekroczyć minimalnego, nieuniknionego poziomu cierpienia³². Przepisy te tworzą tzw. zasadę humanitaryzmu, która jest kluczową dyrektywą wymiaru i wykonywania kary. Zdaniem Trybunału Konstytucyjnego, „traktowanie humanitarne musi uwzględniać minimalne potrzeby każdego człowieka, z uwzględnieniem przeciętnego poziomu życia w danym społeczeństwie i wymaga od władzy publicznej pozytywnych działań w celu zaspokojenia tych potrzeb”³³. Bez wątpienia minimalne potrzeby człowieka we współczesnym społeczeństwie nie ograniczają się jedynie do przeżycia³⁴. Wobec tego, czy kara pozbawienia wolności, która nie zawiera elementu resocjalizacji, a więc będąca jedynie odwetem za czyn, pozostaje w zgodzie z ideą humanitarnego karania? Andrzej Bałandynowicz twierdzi, że „ze względu na autonomię i godność człowieka trzeba wyzbyć się oceny poprzez czyny i wprowadzić ocenę poprzez pryzmat osoby” oraz, że „jeśli ktoś chce się zajmować procesem reintegracji (...) powinien wykorzystywać wszystko, co jest pozytywne po stronie osoby, a nie bazować na elementach ocennych, klasyfikacyjnych,

26 A. Ploch, *Why dignity matters: Dignity and the right (or not)...*, s. 907.

27 UN Human Rights Committee (HRC), CCPR General Comment No. 21: Article 10 (Humane Treatment of Persons Deprived of Their Liberty), 10 april 1992, <https://www.refworld.org/docid/453883fb11.html> [dostęp: 31.07.2023].

28 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy, Dz.U. 1997 Nr 90, poz. 557.

29 E. Rotman, *Do criminal offenders have a constitutional right to rehabilitation*, „Journal of Criminal Law and Criminology” 1987, 77(4), s. 1027–1028, <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=6540&context=jclc> [dostęp: 2.08.2023].

30 Konstytucja RP z dnia 2 kwietnia 1997 r. uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 r., przyjęta przez Naród w referendum konstytucyjnym w dniu 25 maja 1997 r., podpisana przez Prezydenta RP w dniu 16 lipca 1997 r., Dz.U. 1997 Nr 78, poz. 483.

31 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Dz.U. 1997 Nr 88, poz. 553.

32 W. Brzozowski, A. Krzywoń, M. Wiącek, *Prawa człowieka...*, s. 143.

33 Wyrok TK z dnia 17 lipca 2008 r., SK 25/07, LEX 460339.

34 E. Rotman, *Do criminal offenders have a constitutional right to rehabilitation...*, s. 1027.

elementach pomniejszających te właśnie zasoby ze względu na uzewnętrznione zachowanie i czyn³⁵. Wydaje się więc, że uwięzienie człowieka bez zapewnienia mu oddziaływań poprawczych, a więc oddziaływań o pozytywnym i wspierającym potencjale, powoduje, że kara jedynie mnoży cierpienie. Uniemożliwia realizację zasady indywidualizacji, której istotą jest dostosowanie oddziaływań do indywidualnych cech osoby skazanej³⁶. Dlatego też zasadnym jest stwierdzenie, że poszanowanie godności człowieka implikuje konieczność zapewnienia oddziaływań umożliwiających rehabilitację, a to z kolei oznacza, że osoby skazane powinny mieć prawną możliwość domagania się ich od państwa³⁷.

Kwestię tę rozważał wielokrotnie także ETPC. Szczególnie w sprawach dotyczących tzw. bezwzględnego dożywocia, a więc dożywotniego pozbawienia wolności bez możliwości ubiegania się o wcześniejsze zwolnienie. Chociaż możliwość rehabilitacji wydaje się szczególnie istotna w kontekście właśnie dożywocia, argumentację ETPC można stosować do wszystkich osób pozbawionych wolności. Zdaniem ETPC kara dożywotniego pozbawienia wolności musi być redukowalna *de iure* i *de facto*. Uznaje, że nie do pogodzenia z godnością człowieka jest pozbawianie go wolności bez dążenia do jego rehabilitacji i zapewnienia szansy na odzyskanie wolności w przyszłości. Ponadto wskazuje, że „jeżeli skazany przebywa w warunkach pozbawienia wolności bez jakiegokolwiek perspektywy zwolnienia i możliwości oceny odbywania przez niego kary dożywocia, istnieje niebezpieczeństwo, że może już nigdy nie odpokutować za popełnione przestępstwo: cokolwiek robiłby w więzieniu, jakkolwiek wyjątkowe postępy by poczynił na drodze do resocjalizacji – jego kara pozostaje niezmienna i nie podlega weryfikacji”, a taki stan jest sprzeczny z zasadą humanitaryzmu wyrażoną w art. 3 EKPCz³⁸. W ostatnich latach ETPC podtrzymuje również stanowisko, że nacisk na rehabilitację i reintegrację stał się obowiązującym czynnikiem, który państwa członkowskie muszą brać pod uwagę przy projektowaniu swoich polityk karnych³⁹. Do państwa należy decyzja jakie środki są konieczne w celu umożliwienia skazanemu na dożywotnie pozbawienie wolności rehabilitowania się w taki sposób, aby móc ubiegać się o zwolnienie. Margines oceny jest szeroki, a interpretacja art. 3 EKPCz nie powinna nadmiernie obciążać władz krajowych w zakresie tej decyzji. Jednakże państwo spełnia wymogi art. 3 EKPCz wtedy, gdy zapewnia takie warunki odbywania kary, udogodnienia, środki i leczenie, które umożliwiają więźniom dożywotnim rehabilitowanie się⁴⁰.

Mimo to ETPC przyznaje, że EKPCz nie gwarantuje bezpośrednio prawa do rehabilitacji a art. 3 EKPCz nie może być rozumiany w ten sposób, że państwo ma obowiązek zapewnienia konkretnych programów resocjalizujących. Musi jednak stworzyć osobom pozbawionym wolności perspektywę jej odzyskania. Perspektywa ta, żeby była realna, wymaga takich warunków odbywania kary, które rehabilitację i odzyskanie wolności faktycznie umożliwią⁴¹. Podsumowując, choć EKPCz nie mówi wprost o prawie do resocjalizacji, prawo to pośrednio z niej wynika. Zapewnienie godnych warunków uwięzienia stanowi pozytywny obowiązek państwa, które musi stworzyć w izolacji penitencjarnej przestrzeń do resocjalizacji. Przyjęcie takiego toku myślenia pozwala na wniosek, że obowiązek ten wiąże się z roszczeniem jednostki o jego realizację. Przykładowo, poprzez zapewnienie odpowiedniego wsparcia psychologicznego osobom pozbawionym wolności, umożliwienie im podtrzymywania bliskich relacji z rodziną, zapewnienie stabilnego zatrudnienia oraz kształcenia⁴². Te oddziaływania wymienia także art. 67 §3 kkw, uznając je za istotne w osiągnięciu celu kary jakim jest wzbudzanie woli współdziałania w kształtowaniu społecznie pożądaných postaw.

35 A. Baładynowicz, *Podmiotowość osoby i dobro wspólne w procesie reintegracji społecznej a system probacji*, „Resocjalizacja Polska” 2012, nr 3, s. 113.

36 T. Szymanowski, *Prawo karne wykonawcze z elementami polityki karnej i penitencjarnej*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 242–243.

37 S. Meijer, *Rehabilitation as a positive obligation*, „European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice” 2017, 25(2), s. 149, <https://doi.org/10.1163/15718174-25022110>.

38 Wyrok ETPC z 9 lipca 2013, 66069/09, 130/10 i 3896/10, *Vinter i inni p. Wielkiej Brytanii*, par. 112, HUDOC.

39 Wyrok ETPC z 30 czerwca 2015, 41418/04, *Koroshenko p. Rosji*, par. 121, HUDOC.

40 Wyrok ETPC z 26 kwietnia 2016, 10511/10, *Murray p. Niderlandom*, par. 110 i 111, HUDOC.

41 Wyrok ETPC z 8 lipca 2014, 15018/11 i 61199/12, *Harakhiev i Tolumov p. Bułgarii*, HUDOC.

42 S. Seigafo, *Inmate's right to rehabilitation...*, s. 188–191.

4. Prawo do rehabilitacji a międzynarodowe standardy postępowania z więźniami

Szczególne znaczenie w wyznaczaniu standardów postępowania z więźniami mają Wzorcowe Reguły Minimalne ONZ (dalej: RM)⁴³ oraz Europejskie Reguły Więzienne (dalej: ERW)⁴⁴. Określają one pewne minimum, jakie państwa muszą spełnić, aby wykonywanie kary pozbawienia wolności było zgodne z zasadą poszanowania godności ludzkiej i humanitarnego wykonywania kary. Zdaniem Moniki Płatek, praktyka stosowania rekomendacji pokazuje, że choć ich celem było wyznaczenie jedynie punktu wyjścia, to dla wielu państw są punktem docelowym w budowaniu jakości postępowania z więźniami. Za przejaw hipokryzji uważa jedynie moralny obowiązek przestrzegania minimalnych standardów, jako że „w dobie obecnej, gdy coraz większą rolę przywiązuje się do norm prawa międzynarodowego, powinny mieć one charakter wiążący i ustawodawczy, i praktyków”⁴⁵. Ze stanowiskiem tym należy się stanowczo zgodzić, z jednym tylko zastrzeżeniem, że współczesna tendencja do zaostrzania warunków wykonywania kary pozbawienia wolności w Polsce pokazuje, że rzeczone standardy przestają być już punktem docelowym, a stają się w ocenie ustawodawcy nieracjonalną przesadą, a nawet nadmierną wygodą. Mimo teoretycznie niewiążącego charakteru standardów postępowania z więźniami, ich wpływ na kształt polityki penitencjarnej jest znaczący. ERW są wykorzystywane w orzecznictwie ETPC⁴⁶, natomiast treść RM została niejako inkorporowana do art. 10 pkt 3 MPPOiP⁴⁷.

Aksjologiczną podstawą ERW jest wyrażone także w międzynarodowych aktach prawno-człowieczych głębokie przekonanie o godności ludzkiej jako naczelnej wartości, która wyznacza moralne granice działania państwa w ramach wykonywania kary uwięzienia⁴⁸. RM z kolei jako nadrzędny swój cel stawiają ochronę społeczeństwa przed przestępczością, jednak jego osiągnięcie uzależniają od poszanowania godności osób pozbawionych wolności⁴⁹. Wobec tego można uznać, że oba te akty uznają godność człowieka za wartość nadrzędną. Z godności zaś wywodzą określone obowiązki państwa związane z wykonywaniem kary pozbawienia wolności, stawiając na czele dążenie do reintegracji osoby skazanej ze społeczeństwem.

Zgodnie z ERW każda kara pozbawienia wolności powinna być prowadzona tak, by ułatwić osobie skazanej reintegrację z wolnym społeczeństwem (7 ERW). RM z kolei przyznają, że tylko taka kara, która umożliwia osobie skazanej, by po powrocie do społeczeństwa była skłonna i zdolna do przestrzegania prawa oraz prowadzenia samodzielnego życia, jest w stanie doprowadzić do celu stosowania tej kary, jakim jest ochrona społeczeństwa przed przestępczością i zmniejszenie recydywy. W związku z tym administracja więzienna oraz inne właściwe organy powinny oferować osobom skazanym wykształcenie, szkolenia zawodowe, pracę, i inne środki zaradcze, moralne, duchowe, zdrowotne czy sportowe (4 RM). Oba akty uznają konieczność powrotu osoby skazanej do społeczeństwa (co stanowi istotny argument przeciwko nieredukowalnej karze dożywotniego pozbawienia wolności), ale także – jej reintegracji z tym społeczeństwem. RM precyzują, że powrót na wolność ma się wiązać ze zdolnością do przestrzegania prawa i prowadzeniem samodzielnego życia. Te umiejętności zaś osiągać można choćby za pomocą kształcenia czy pracy, ale

43 Wzorcowe reguły minimalne ONZ dotyczące postępowania z więźniami, przyjęte po 13. Kongresie ONZ w sprawie Zapobiegania Przestępczości i Promowania Sprawiedliwości Karnej w dniu 29 września 2015 r., Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego 217 A (III), 15-16487 (E) 011015, 1516487, https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Reguly_Mandeli.pdf, [dostęp: 31.07.2023].

44 Rekomendacja Rec (2006)2 Komitetu Ministrów do państw członkowskich Rady Europy w sprawie Europejskich Reguł Więziennych przyjęta przez Komitet Ministrów w dniu 11 stycznia 2006 r. na 952 posiedzeniu delegatów, <https://sw.gov.pl/assets/98/29/13/4d0aa81edd3ddc0d1132f1bde154ab564484eb10.pdf> [dostęp: 31.07.2023].

45 M. Płatek, *Europejskie Reguły Więzienne...*, s. 171.

46 D. van Zyl-Smitt, S. Snacken, *Prawa więźniów w perspektywie europejskiej ostatnich lat*, „Archiwum Kryminologii” 2009, nr 31, s. 18, <https://doi.org/10.7420/AK2009A>.

47 S. Joseph, K. Mitchell, L. Gyorki, C. Benninger-Budel, *Seeking Remedies for Torture Victims: a Handbook on the Individual Complaints Procedures of the UN Treaty Bodies*, OMCT, Geneva 2006, s. 197.

48 A. Ploch, *Why dignity matters: Dignity and the right (or not)...*, s. 919.

49 Ibidem, s. 921.

także innych wymienionych oddziaływań. Takie podejście wynika ze sformułowanej w obu aktach zasady normalizacji, zgodnie z którą życie w więzieniu powinno odpowiadać, tak dalece jak tylko jest to możliwe, pozytywnym aspektom życia w wolnym społeczeństwie (5 ERW, 5.1 RM).

Trudno sobie wyobrazić, że osoba skazana, zwłaszcza odbywająca karę długoterminową, nabędzie te kompetencje, jeśli w czasie jej wykonywania więzienie nie zaoferuje jej tego, co stanowi powinność samodzielnego i samowystarczalnego wolnego człowieka – np. kontaktu z bliskimi, odpowiedniej edukacji czy pożytecznej i odpłatnej pracy. RM wskazują wyraźnie, że zbyt duże różnice między życiem w więzieniu a życiem na wolności powodują zmniejszenie u więźniów poczucia odpowiedzialności lub szacunku należnego im jako istotom ludzkim (5.1. RM). Innymi słowy, tak ERW jak i RM wymagają prowadzenia takich oddziaływań resocjalizujących, które umożliwią powrót osoby skazanej na wolność z pozytywnym dla niej i społeczeństwa skutkiem. Wynika to nie tylko z wyżej przytoczonych reguł, ale także całościowego wydźwięku obu dokumentów, z których można wnioskować jednoznacznie, że samo ukaranie i zadbanie o podstawowe potrzeby osoby skazanej nie wystarczy, aby karę można było nazwać godną i humanitarną. Do tego potrzebne są odpowiednie oddziaływania, które zapewnią części osób skazanych zachowanie ciągłości życia w społeczeństwie, a innych nauczą życia w społeczeństwie od podstaw.

ERW i RM nie są jedynymi zaleceniami dotyczącymi postępowania z osobami uwięzionymi. Choć zakres niniejszego opracowania nie pozwala na omawianie ich wszystkich, warto przytoczyć także rekomendację Rady Europy nr 2003(23) o wykonywaniu przez administrację więzienną kary dożywotniego pozbawienia wolności oraz innych długoterminowych kar pozbawienia wolności, dalej: Rec 2003(23)⁵⁰. Wynika z niej, że celem wykonywania kary dożywotniego pozbawienia wolności i innych kar długoterminowych jest m.in. poszerzenie osobom uwięzionym możliwości, aby z powodzeniem powróciły do społeczeństwa i prowadziły po zwolnieniu zgodne z prawem życie⁵¹. Jednocześnie, życie w więzieniu powinno być organizowane tak, aby było maksymalnie zbliżone do codziennego życia na wolności⁵², w tym poprzez umożliwienie dokonywania osobistych wyborów w sprawach codziennego funkcjonowania, oferowanie odpowiednich warunków materialnych oraz odpowiednich bodźców fizycznych, umysłowych oraz emocjonalnych.⁵³ W świetle dotychczasowych rozważań można uznać, że bodźce te wiążą się z nauką, pracą, podtrzymywaniem więzi rodzinnych oraz rozwojem moralnym.

Z powyższego wynika, że kara długoterminowa, w tym kara dożywotniego pozbawienia wolności, podobnie jak każda inna kara pozbawienia wolności powinna być wykonywana z nastawieniem na powrót osoby osadzonej do społeczeństwa. To zaś wymaga takiego reżimu więziennego, który rehabilitację społeczną umożliwi. Przedstawiona interpretacja pozostaje w zgodzie zarówno z międzynarodowymi aktami prawnoczłowieczymi, jak i przytoczonym wyżej orzecznictwem ETPC. Choć nie można uznać, że powyższe rekomendacje tworzą po stronie osób pozbawionych wolności jakiegokolwiek prawa czy roszczenia, z pełnym przekonaniem należy stwierdzić, że kształtują moralny obowiązek demokratycznego państwa, aby zapewniać tym osobom takie warunki osadzenia, które nie pozbawiają ich sprawczości i odpowiedzialności za własne życie, a dadzą im szansę na odzyskanie wolności i życie w zgodzie z prawem.

50 Rekomendacja Rady Europy nr 2003(23) o wykonywaniu przez administrację więzienną kary dożywotniego pozbawienia wolności oraz innych długoterminowych kar pozbawienia wolności przyjęta wraz z Urzędowym komentarzem przez Komitet Ministrów na jego 885. posiedzeniu w dniu 9 października 2003 r., „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2011, nr 72–73, s. 111–122.

51 2 Rec 2003(23).

52 4 Rec 2003(23).

53 21 Rec 2003(23).

5. Zakończenie

Powyższe rozważania prowadzą do wniosku, że osoby pozbawione wolności w Polsce mają prawo do rehabilitacji, choć nie jest ono wyrażone wprost. Prawo takie wynika z prawa międzynarodowego o charakterze *hard law* i *soft law*. Bezpośrednio można je wywodzić z art. 10 pkt 3 MPPOiP, który jako umowa międzynarodowa ratyfikowana za zgodą wyrażoną w ustawie ma w Polsce moc obowiązującą i może stanowić samoistną podstawę skargi do Komitetu Praw Człowieka. Artykuł 10 pkt 3 MPPOiP stanowił przedmiot bardzo niewielu skarg składanych do Komitetu, co może być wynikiem trudności w ustaleniu, że dana osoba jest pokrzywdzona zaniechaniem państwa, które nie przyjęło odpowiedniej polityki mającej na celu rehabilitację skazanych⁵⁴. W Uwagach Końcowych dotyczących Belgii z 1998 r. Komitet stwierdził, że „zasadniczym celem uwięzienia powinna być reforma i rehabilitacja społeczna przestępców” wobec czego „Komitet wzywa Państwo-Stronę do opracowania programów resocjalizacyjnych zarówno na czas pozbawienia wolności, jak i po zwolnieniu, kiedy to byli przestępcy muszą zostać ponownie zintegrowani ze społeczeństwem, aby nie stać się recydywistami”⁵⁵. Wydaje się zatem, że brak takich programów resocjalizacyjnych lub formułowanie programów, które szybko się wyczerpują i nie umożliwiają skazanym progresji, bezpodstawne uniemożliwianie skazanemu ewolucji w ramach kary (np. poprzez utrudnianie mu dostępu do edukacji, pracy, kontaktu ze światem zewnętrznym, zmiany zakłady karnego na jednostkę o lżejszym rygorze), mogłyby stanowić podstawę skargi do Komitetu na naruszenie art. 10 pkt 3 MPPOiP.

Pośrednio prawo do rehabilitacji wynika także z przepisów nakazujących humanitarne karanie, a zwłaszcza z art. 3 EKPCz, co niejednokrotnie stwierdzał ETPC dokonując interpretacji przepisu w ramach rozstrzygania spraw przed nim zawisłych. Również w tym wypadku podstawę skargi mogłoby stanowić przede wszystkim bezpodstawne utrudnianie skazanemu progresji oraz brak oferty dla skazanych, zwłaszcza długoterminowych, która umożliwiałaby im poprawę, a w efekcie odzyskanie wolności.

Można uznać zatem, że prawo to wynika pośrednio również z krajowych przepisów dotyczących humanitarnego karania i celów wykonywania kary pozbawienia wolności. Ponadto o reintegracji osoby skazanej ze społeczeństwem mowa w międzynarodowych standardach postępowania z więźniami, i choć w tym wypadku nie można mówić o wynikającym z nich prawie do rehabilitacji i istniejącym na tej podstawie roszczeniu, to z pewnością można mówić o przyjętym przez państwa moralnym zobowiązaniu do rehabilitacji społecznej osób pozbawionych wolności. Prawo do rehabilitacji, stanowiąc publiczne prawo podmiotowe, generuje po stronie jednostki roszczenie do państwa o stworzenie takich warunków, w których jego realizacja będzie możliwa. Nie można przy tym zaakceptować biernej postawy państwa i uznania rehabilitacji społecznej więźniów jedynie za zasadę polityki państwa czy przestrzeń nieingerencji, zależną od woli jednostki. Istota uwięzienia polega bowiem na całkowitym uzależnieniu człowieka od państwa. W warunkach takiej niemocy osoby pozbawionej wolności nieingerencja nie wystarcza do osiągnięcia celów, jakie stawia się karze. Dlatego prawo do rehabilitacji tworzy po stronie władzy tzw. pozytywny obowiązek aktywności na rzecz zwiększenia szans osoby skazanej na readaptację społeczną. Rozumianą przy tym nie tylko jako powrót do społeczeństwa, a jako prowadzenie wolnego od przestępstw, odpowiedzialnego, stabilnego życia.

⁵⁴ S. Joseph, K. Mitchell, L. Gyorki, C. Benninger-Budel, *Seeking Remedies for Torture Victims...*, s. 203.

⁵⁵ UN Human Rights Committee (HRC), *UN Human Rights Committee: Concluding Observations: Belgium*, 19 November 1998, CCPR/C/79/Add.99, <https://www.refworld.org/docid/3df377f62.html> [dostęp: 11.07.2023].

Bibliografia

Literatura:

- Andrzejczuk R., *Prawa człowieka w świetle koncepcji praw podmiotowych*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2007, 18(1), s. 25–33, <https://ojs.tnku.pl/index.php/rnp/article/download/7608/7596> [dostęp: 22.08.2023].
- Balandynowicz A., *Podmiotowość osoby i dobro wspólne w procesie reintegracji społecznej a system probacji*, „Resocjalizacja Polska” 2012, nr 3, s. 107–135.
- Brzozowski A., Kocot W., Skowrońska-Bocian E., *Prawo cywilne. Część ogólna*, Wolters Kluwer, Warszawa 2018.
- Brzozowski W., Krzywoń A., Wiącek M., *Prawa człowieka*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021.
- Jankowska-Gilberg M., *Zakres obowiązków pozytywnych państwa na tle aktualnego orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 2009, t. 7, s. 35–48, <https://europeistyka.uj.edu.pl/documents/3458728/de453179-cb6d-4e32-98af-75848bce4441> [dostęp: 2.08.2023].
- Joseph S., Mitchell K., Gyorki L., Benninger-Budel C., *Seeking Remedies for Torture Victims: A Handbook on the Individual Complaints Procedures of the UN Treaty Bodies*, OMCT, Geneva 2006.
- Mathiesen T., *Prison on Trial*, Waterside Press, Winchester 2006, <https://criminologiacabana.files.wordpress.com/2015/08/thomas-mathiesen-prison-on-trial.pdf> [dostęp: 22.08.2023].
- McNeill F., Graha, H., *Conceptualizing rehabilitation: Four forms, two models, oe process and a plethora od challenges*, [w:] P. Ugwudike, H. Graham, F. McNeill, P. Raynor, F.S. Taxman, C. Trotter (red.), *The Routledge Companion to Rehabilitative Work in Criminal Justice*, Routledge, Abindgon 2019.
- Meijer S., *Rehabilitation as a positive obligation*, „European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice” 2017, 25(2), s. 145–162, <https://doi.org/10.1163/15718174-25022110>.
- Mrozek J.J., *Godność osoby ludzkiej jako źródło praw człowieka i obywatela*, „Civitas et lex” 2014, nr 1, s. 41–47, <https://doi.org/10.31648/cetl.1850>.
- Nielączna M., *Administracja więzienna. Służba czy władza?*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2023.
- Ploch A., *Why dignity matters: Dignity and the right (or not) to rehabilitation from international and national perspectives*, „International Law and Politics” 2012, 44(3), s. 887–949, https://nyujilp.org/wp-content/uploads/2010/06/44-3_Ploch_Web.pdf [dostęp: 2.08.2023].
- Plątek M., *Europejskie reguły więzienne a polskie prawo i praktyka penitencjarna*, „Studia Iuridica” 1997, nr 34, s. 167–186, <https://sw.gov.pl/assets/32/73/72/6b0ae142a042f99b49e243261e51570450c20152.pdf> [dostęp: 2.08.2023].
- Radwański Z., Olejniczak A., *Prawo cywilne – część ogólna*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2021.
- Rotman E., *Do criminal offenders have a constitutional right to rehabilitation*, „Journal of Criminal Law and Criminology” 1987, 77(4), s. 1023–1068, <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=6540&context=jclc> [dostęp: 2.08.2023].
- Seigafo S., *Inmate’s right to rehabilitation during incarceration: A critical analysis of the United States correctional system*, „International Journal of Criminal Justice Sciences” 2017, 12(2), s. 183–195, <https://doi.org/10.5281/zenodo.1034656>.
- Szymanowski T., *Prawo karne wykonawcze z elementami polityki karnej i penitencjarnej*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017.
- Vanstone M., *Promoting inclusion and citizenship? Selective reflections on the recent history of the policy and practice of rehabilitation in England and Wales*, [w:] P. Ugwudike, H. Graham, F. McNeill, P. Raynor, F.S. Taxman, C. Trotter (red.), *The Routledge Companion to Rehabilitative Work in Criminal Justice*, Routledge, Abindgon 2019.
- Zyl-Smitt D. van, Snacken S., *Prawa więźniów w perspektywie europejskiej ostatnich lat*, „Archiwum Kryminologii” 2009, nr 31, s. 7–33, <https://doi.org/10.7420/AK2009A>.

Akty prawne:

- Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2, Dz.U. 1993 Nr 61, poz. 284.
- Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r., Dz.U. 1977 Nr 38, poz. 167.
- Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 10 grudnia 1984 r., Dz.U. 1989 Nr 63, poz. 378.
- Konstytucja RP z dnia 2 kwietnia 1997 r. uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 r., przyjęta przez Naród w referendum konstytucyjnym w dniu 25 maja 1997 r., podpisana przez Prezydenta RP w dniu 16 lipca 1997 r., Dz.U. 1997 Nr 78, poz. 483.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Dz.U. 1997 Nr 88, poz. 553.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy, Dz.U. 1997 Nr 90, poz. 557.
- UN Human Rights Committee (HRC), CCPR General Comment No. 21: Article 10 (Humane Treatment of Persons Deprived of Their Liberty), 10 April 1992, <https://www.refworld.org/docid/453883fb11.html> [dostęp: 31.07.2023].
- UN Human Rights Committee (HRC), *UN Human Rights Committee: Concluding Observations: Belgium*, 19 November 1998, CCPR/C/79/Add.99, <https://www.refworld.org/docid/3df377f62.html> [dostęp: 11.07.2023].
- Rekomendacja Rady Europy nr 2003(23) o wykonywaniu przez administrację więzienną kary dożywotniego pozbawienia wolności oraz innych długoterminowych kar pozbawienia wolności przyjęta wraz z Urzędowym komentarzem przez Komitet Ministrów na jego 885 posiedzeniu w dniu 9 października 2003 r., „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2011, nr 72–73, s. 111–122.
- Rekomendacja Rec (2006)2 Komitetu Ministrów do państw członkowskich Rady Europy w sprawie Europejskich Reguł Więziennych przyjęta przez Komitet Ministrów w dniu 11 stycznia 2006 r. na 952. posiedzeniu delegatów, <https://sw.gov.pl/assets/98/29/13/4d0aa81edd3ddc0d1132f1bde154ab564484eb10.pdf> [dostęp: 31.07.2023].
- Wzorcowe reguły minimalne ONZ dotyczące postępowania z więźniami, przyjęte po 13. Kongresie ONZ w sprawie Zapobiegania Przestępczości i Promowania Sprawiedliwości Karnej w dniu 29 września 2015 r., Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego 217 A (III), 15-16487 (E) 011015, 1516487, https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Reguly_Mandeli.pdf [dostęp: 11.07.2023].

Orzecznictwo:

- Wyrok TK z 23 lutego 2010 r., P 20/09, Dz.U. 2010 Nr 34, poz. 191.
- Wyrok ETPC z 9 lipca 2013, 66069/09, 130/10 i 3896/10, *Vinter i inni p. Wielkiej Brytanii*, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 8 lipca 2014, 15018/11 i 61199/12, *Harakchiev i Tolumov p. Bułgarii*, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 30 czerwca 2015, 41418/04, *Koroshenko p. Rosji*, HUDOC.
- Wyrok ETPC z 26 kwietnia 2016, 10511/10, *Murray p. Królestwu Niderlandów*, HUDOC.

PRZESTĘPSTWO ZGWAŁCENIA W ŚWIELE BADAŃ AKT PROKURATORSKICH. UJĘCIE WIKTYMOLOGICZNE

Nina Tomaszewska

Katedra Kryminologii, Wydział Prawa i Administracji,
Uniwersytet Jagielloński
ORCID: 0009-0007-6024-9616
e-mail: ninawtomaszewska@gmail.com

Streszczenie:

Artykuł ma na celu zarysowanie prawnego i wiktymologicznego charakteru przestępstwa zgwałcenia. Autorka podejmuje w nim zagadnienia roli ofiary w genezie tego czynu zabronionego oraz mity i stereotypy odnoszące się do niego. Praca przedstawia także wyniki przeprowadzonych przez autorkę badań empirycznych, w których analizie poddano 61 spraw na etapie postępowania przygotowawczego, skupiających się na zależności między charakterystyką ofiary zgwałcenia a skłonnością prokuratorów do wnoszenia oskarżenia do sądu.

Słowa kluczowe:

zgwałcenie, wiktimizacja, wiktymologia, ofiary zgwałceń

The crime of rape in view of study of prosecution files. A victimological approach

Summary:

The purpose of the article is to outline legal and victimological aspects of rape. The author addresses the issue of the role of the victim in the genesis of this crime as well as myths and stereotypes relating to it. The paper also presents the results of an empirical study conducted by the author in which 61 cases of preparatory proceedings were analyzed, investigating the dependence between a victim's characteristics and a prosecutor's tendency to bring an indictment.

Keywords:

rape, victimization, victimology, victims of rape

1. Wprowadzenie

Przestępstwo zgwałcenia to bez wątpienia najcięższy czyn zabroniony zwrócony przeciwko dobru prawnemu, jakim jest wolność seksualna. Dobro to mieści się z pewnością w prawie do poszanowania życia prywatnego chronionego w art. 8 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności¹ oraz art. 47 Konstytucji RP. Wolność seksualna chroniona jest więc źródłami prawa powszechnie obowiązującego o charakterze nadrzędnym, następnie uzupełnianymi w szczególności poprzez normy sankcjonujące zawarte w Kodeksie karnym². Szczególny charakter tego dobra objawia się w nadzwyczajnie negatywnych skutkach jego naruszenia doznawanych przez ofiarę. Przejawiają się one zwłaszcza w formie wtórnej wiktymizacji i związanym z nią korelowaniem zgwałcenia z mitami i ze stereotypami odnoszącymi się do bycia ofiarą tego przestępstwa.

2. Rola ofiary w genezie przestępstwa zgwałcenia

2.1. Koncepcje przyczynienia się ofiary do zaistnienia przestępstwa zgwałcenia

Wiktymologia, jako odrębna nauka, do której twórców zaliczyć trzeba z pewnością B. Mendelsohna, od początków swego istnienia starała się znaleźć punkt odniesienia czy chociażby wytyczne, na podstawie których można by określić podatność konkretnej jednostki na stanie się ofiarą, jej predestynację do tego. Wcześni autorzy tworzyli teorie, które w ich przekonaniu mogły stanowić kryterium wyodrębniające podmioty o większym od innych poziomie wiktymności. W ich założeniach owe koncepcje nie tylko miały pełnić funkcje prewencyjne, lecz także w pewnych sytuacjach powinny stanowić podstawę do optymalizacji wymiaru kary sprawcy w sposób proporcjonalny do „zawinienia” ofiary czy też jej przyczynienia się do zaistnienia przestępstwa.

Jedną z pierwszych koncepcji w tym zakresie – o ile nie pierwszą – zaprezentował H. von Hentig. W swoim dziele *The Criminal and his Victim* autor napisał: „W pewnym sensie ofiara kształtuje i formuje przestępcę”³. Jako jeden z pierwszych badacz podkreślił konieczność socjologicznego i psychologicznego ujęcia genezy przyczynienia się ofiary do popełnienia przestępstwa, zaznaczając niewystarczający do tego charakter regulacji prawnych. Zdaniem psychologa w określonych sytuacjach zachowanie ofiary w ciągu przyczynowym skutkującym zaistnieniem przestępstwa okazać się może czynnikiem sprawczym. H. von Hentig już w latach 40. XX w. określał ofiarę jako jeden z czynników sprawczych, który odgrywa niemałą rolę w zaistnieniu przestępstwa. Psycholog zaznaczał potrzebę uwzględnienia zachowania się pokrzywdzonego w metodach karania sprawcy i zapobiegania ponownemu popełnieniu przestępstwa⁴.

Menachem Amir, kontynuator słynnej myśli M.E. Wolfganga, przeniósł na grunt zgwałcenia koncepcję wywołania czy nawet przyspieszenia tego przestępstwa przez ofiarę (*victim precipitation*⁵). Owo „przyspieszenie” zgwałcenia było przez M. Amira ściśle oddzielane od zachowań prowokujących czy uwodzących. Termin ten odnosi się do sytuacji, kiedy ofiara najpierw wyraziła zgodę na czynność seksualną, jednak przed jej rozpoczęciem wycofała się, a także przypadków, gdy nie zareagowała ona wystarczająco silnie przeciwko propozycji odbycia stosunku płciowego czy innej czynności seksualnej. Wywołanie zgwałcenia

1 Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2, Dz.U. 1993 Nr 61, poz. 284 ze zm.

2 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Dz.U. 2022, poz. 1138 ze zm.; dalej „Kodeks karny” lub „k.k.”.

3 H. von Hentig, *The criminal and his victim: Studies in sociobiology of crime*, Yale University Press, New Haven 1948, s. 384 (tłumaczenie własne).

4 Ibidem, s. 436.

5 Kryminolog przeniósł koncepcję przyspieszenia przestępstwa w odniesieniu do zabójstw, której twórcą był M.E. Wolfgang, na płaszczyznę zgwałceń. W ujęciu M.E. Wolfganga owo przyspieszenie przestępstwa następuje, gdy ofiara wykazuje się jako pierwsza wobec sprawcy siłą fizyczną, zachowuje się agresywnie czy używa broni, co następnie katalizuje zabójstwo; M.E. Wolfgang, *Patterns in Criminal Homicide*, University of Pennsylvania Philadelphia 1958, s. 124 i n.; za: E. Bieńkowska, *Wpływ zachowania ofiary na rozstrzygnięcie sprawy o zgwałcenie*, Ossolineum, Wrocław 1984, s. 17.

będzie miało miejsce również w warunkach ryzyka, kiedy ofiara zachowuje się w sposób, który w danym kręgu kulturowym odebrany być może przez sprawcę za zaproszenie do stosunku seksualnego⁶.

Z przeprowadzonych przez kryminologa badań empirycznych, obejmujących przypadki zgwałceń z użyciem siły fizycznej lub groźby jej użycia (*forcible rapes*) w Filadelfii w latach 1958 oraz 1960, wynikało, że z 646 przypadków aż 122 (19%) stanowiły zgwałcenia przyspieszone zgodne z definicją M. Amira⁷. Analiza powyższych spraw doprowadziła badacza do następujących konkluzji: ofiarami zgwałceń wymuszonych padają głównie białe kobiety między 15. a 19. rokiem życia; cechują się one wyższym odsetkiem używania alkoholu (przez ofiarę bądź ofiarę i sprawcę) od zgwałceń standardowych; charakterystyczna dla nich jest zła reputacja ofiary; ofiarą padają w szczególności osoby mieszkające blisko sprawcy lub miejsca zdarzenia; ich ofiarą częściej padają osoby, które spotkały sprawcę w barze lub na imprezie; ich ofiary częściej zostają zgwałcone poza miejscem zamieszkania sprawcy; częstsze jest w nich użycie przez sprawcę przymusu do podporządkowania sobie ofiary oraz jej poniżenie; istnieje bliska relacja między sprawcą a ofiarą – od znajomych do członków rodziny (zdaniem M. Amira im bliższa jest relacja, tym większe jest prawdopodobieństwo uznania zachowania ofiary za wywołujące zgwałcenie)⁸. M. Amir wskazywał, że wszystkie powyższe okoliczności występują statystycznie z większym nasileniem w przypadkach zgwałceń przyspieszonych.

Mając na uwadze przedstawioną teorię popartą badaniami empirycznymi, M. Amir podkreślał, że przypadki zgwałcenia przyspieszonego będą miały miejsce w warunkach ryzyka lub niepewności (bezzradności) częściej od przypadków standardowego zgwałcenia. Według kryminologa wpływ na zaistnienie wyróżnionego przez siebie typu zgwałcenia będzie więc miało w szczególności zachowanie ofiary i jego interpretacja przez sprawcę, a także cechy potencjalnego pokrzywdzonego. M. Amir wskazywał na konieczność wzięcia pod uwagę czynników dotyczących ofiary jako mających znamienne znaczenie dla zaistnienia zgwałcenia, przy określaniu stopnia winy sprawcy, akcentując, że w pewnych przypadkach to nie tylko sprawca, lecz także ofiara jest odpowiedzialna za to, co się jej przydarzyło⁹.

W materii koncepcji przyczynienia się ofiary do zaistnienia przestępstwa również polskie piśmiennictwo nie pozostawało w tyle. T. Hanausek, Z. Marek oraz J. Widacki wyróżniali ofiary nieświadomie ułatwiające sprawcy dokonanie zgwałcenia (np. poprzez spożywanie alkoholu, odwiedzanie ich mieszkań) oraz te zachowujące się w sposób „prowokujący” (taki jak zezwalanie na pieszczoty czy też poprzednie odbywanie z nimi stosunków seksualnych). Z przeprowadzonych przez autorów badań wynikało, że na decyzję o wyborze ofiary wpływało jej doświadczenie seksualne. Sprawcy bowiem w wielu przypadkach usprawiedliwiali zajście reputacją zgwałconej kobiety, sposobem jej prowadzenia się czy wykazywaną postawą moralną¹⁰.

E. Górski i S. Krzyżanowski, tworząc typologię zgwałceń w ujęciu wiktymologicznym, wyróżnili wśród niej trzy typy, w których to ofiara odpowiada za zaistnienie tego czynu: zgwałcenie sprowokowane oraz zgwałcenie zmyślone i urojone. Jeśli chodzi o to pierwsze, to autorzy definiowali je jako „dopuszczenie przez kobietę do takiej sytuacji, która w konsekwencji może doprowadzić, wbrew jej woli, do odbycia stosunku płciowego”¹¹. Zgwałcenie sprowokowane podzielić można na trzy stadia: wabienie partnerki za jej zgodą, zbliżenie partnerów za zgodą oraz odbycie stosunku płciowego już bez zgody ofiary i przy jej oporze¹². Zgwałcenie zmyślone zachodzi natomiast, gdy „czyn nierządny” w ogóle nie zaistniał, a zgwałcenie urojone – w sytuacji, gdy stosunek nastąpił za zgodą kobiety, która następnie chce ukryć fakt wolicjonalności jego odbycia¹³. Tych dwóch ostatnich typów nie można zatem w ogóle uznać za przestępstwo, skoro nie są realizowane ustawowe znamiona zgwałcenia.

6 M. Amir, *Victim precipitated forcible rape*, „The Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science” 1968, 58(4), s.493, 495.

7 Ibidem, s. 496.

8 Ibidem, s. 502.

9 Ibidem.

10 T. Hanausek, Z. Marek, J. Widacki, *Zgwałcenia*, Departament Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW, Warszawa 1976, s. 24–25.

11 E. Górski, S. Krzyżanowski, *Zgwałcenie i jego sprawca*, Departament Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW, Warszawa 1973, s. 16.

12 Ibidem.

13 Ibidem, s. 18–19.

E. Bieńkowska definiowała pojęcie przyczynienia się ofiary jako sytuację, „gdą ofiara swoim zachowaniem przejawianym w okresie poprzedzającym popełnienie zgwałcenia w jakiś sposób bezpośrednio wpłynęła na zachowanie sprawcy”¹⁴, a warunkami koniecznymi takiego przyczynienia są: bezpośredni kontakt ofiary ze sprawcą poprzedzający popełnienie przestępstwa oraz taki przebieg interakcji, w którym zachowanie ofiary w pewien sposób „współkształtuje rozwój danego zdarzenia przestępnego”¹⁵. Kryminolożka wymieniała następujące przejawy zachowań, które następnie wpływać mogą na przyczynienie się ofiary do zaistnienia zgwałcenia: naiwność, łatwowierność, lekkomyślność, niedbalstwo, nieostrożność, kokieteria, prowokacja. Autorka zwracała uwagę na rozumienie pojęcia prowokacji w ujęciu wiktymologicznym, tj. w sposób szerszy od prowokacji prawnokarnej. Sprowokowanie zgwałcenia może mieć zatem charakter świadomy bądź nie¹⁶. E. Bieńkowska swoją koncepcję przyczynienia się ofiary bazowała na kryterium sposobu, w jaki ofiara wpływa na rozwój sytuacji krymino- i wiktymogennej. Sposób ten może mieć charakter inspirujący (wywołujący zamiar popełnienia przestępstwa), umożliwiający (dający sposobność realizacji przez sprawcę powziętego wcześniej zamiaru zgwałcenia) lub ułatwiający (upraszczający realizację znamion zaplanowanego uprzednio czynu zabronionego)¹⁷.

Przeprowadzone przez kryminolożkę badania empiryczne stanowiły podstawę do stworzenia przez nią również typologii zgwałceń. E. Bieńkowska wyróżniła zgwałcenia interakcyjne oraz te, które nie były poprzedzone wcześniejszym osobistym kontaktem między sprawcą a ofiarą, a przybrały postać nagłych i niespodziewanych ataków. Na gruncie przeprowadzonej analizy badaczka ustaliła, że w tej pierwszej grupie dominowały zgwałcenia bez przyczynienia się ofiary lub te, w których przyczynienie to było nieświadome. Metodą podziału zgwałceń nieinterakcyjnych była natomiast premedytacja sprawcy. Wśród tej grupy większość stanowiły zgwałcenia połączone z uprzednim czatowaniem na ofiarę. Z analizy zgwałceń poprzedzonych wcześniejszą interakcją wynikało, że czynnikiem powodującym przyczynienie się ofiary jest najczęściej spożywanie przez nią alkoholu, które w niektórych sytuacjach powodowało również wątpliwości co do tego, czy w ogóle doszło do wypełnienia znamion przestępstwa zgwałcenia¹⁸.

2.2. Rodzaj relacji pomiędzy sprawcą a ofiarą i jej wpływ na byt przestępstwa zgwałcenia

Badając kwestię roli ofiary w genezie przestępstwa zgwałcenia, konieczne zdaje się przeanalizowanie relacji, jaka zachodzi między nią a sprawcą, a także kwestii, czy jej rodzaj ma wpływ na zaistnienie tego przestępstwa. Stosunki występujące między tymi podmiotami w przedmiotowych opracowaniach zazwyczaj dzieli się na: partnerów, bliskich przyjaciół, rodzinę, znajomych oraz obcych. Poniżej skrótowo przedstawione zostaną wybrane badania autorów zajmujących się analizowanymi przypadkami, a także trendy i tendencje z nich wynikające.

C. ONZ i D. Holleran swoje badania prowadzili w Kansas City i Filadelfii. Autorzy podzielili stosunki między sprawcą a ofiarą na cztery grupy: znajomych i przyjaciół (*acquaintances and friends*), obcych (*strangers*), rodzinę (*relatives*) oraz partnerów seksualnych (*intimate partners*). Spośród 526 przeanalizowanych spraw 113 stanowiły zgwałcenia dokonane przez nieznajomego lub osobę niemożliwą do zidentyfikowania; 210 – przez przyjaciela lub znajomego; 87 – przez osobę spokrewnioną lub spowinowaconą; 116 – przez partnera (seksualnego). Z przeprowadzonych badań wynikało również, że ofiary podejmujące zachowania ryzykowne (takie jak samotne spacerowanie po zmierzchu, zaproszenie sprawcy do domu, oferowanie usług seksualnych) były częściej ofiarami zgwałceń przez nieznajomych niż innych sprawców. Ten typ zgwałceń charakteryzował się również częstszą obecnością fizycznych dowodów przestępstwa bądź świadka, który mógł potwierdzić wersję zdarzeń prezentowaną przez ofiarę. Liczniejsze były tam również przypadki użycia

14 E. Bieńkowska, *O wiktymo- i kryminogennej roli alkoholu w genezie zgwałcenia*, „Przegląd Prawa Karnego” 1996, nr 14–15, s. 34–35.

15 Ibidem, s. 35.

16 E. Bieńkowska, *Rola ofiary w genezie przestępstwa zgwałcenia*, „Studia Prawnicze” 1979, 3(61) s. 248–249, <https://doi.org/10.37232/sp.1979.3.10>.

17 E. Bieńkowska, *O wiktymo- i kryminogennej...*, s. 35.

18 Ibidem, s. 36–40.

przez sprawcę noża bądź innej broni. Natomiast najwyższy odsetek fizycznych obrażeń zanotowany został wśród partnerów seksualnych. Skłonność prokuratorów do wniesienia aktu oskarżenia uzależniona była głównie od trzech czynników: obecności fizycznego dowodu, zachowania i reputacji ofiary oraz historii przestępczości sprawcy. Prokuratorzy byli najbardziej skłonni do wniesienia oskarżenia, gdy istniała silna podstawa dowodowa, podejrzany był już wcześniej skazany oraz nie było wątpliwości co do „moralnego” charakteru ofiary. Natomiast relacja sprawca – ofiara w ostatecznym rachunku nie miała wpływu na skłonność prokuratorów do wniesienia aktu oskarżenia¹⁹.

S.E. Ullman, H.H. Filipas, S.M. Townsend i L.L. Starzynski, w celu przeanalizowania relacji ofiara – sprawca i jej wpływu na zaistnienie zgwałcenia, przeprowadzili badania wiktyimizacyjne (ankietowe) 1084 ofiar zgwałcenia. Ich analiza doprowadziła autorów do następujących wniosków: 45% respondentek wskazało, że zostały zgwałcone przez znajomego, 22,4% – przez partnera (męża), 20% – przez osobę obcą, 12% – przez członka rodziny. Ofiarami zgwałceń przez nieznajomych padały osoby starsze niż w pozostałych typach, ponadto sprawcy tych zgwałceń wykazywali się większą brutalnością i częściej padały przy nich groźby zamachu na życie ofiary. Najmniejszą przemocą charakteryzowały się natomiast zgwałcenia przez partnera. W przypadku zgwałceń przez krewnych i nieznajomych napaści miały miejsce rzadziej niż w innych grupach, a ofiary krewnych najdłużej zwlekały z ujawnieniem informacji po napaści. Ofiarą we wszystkich typach z wyjątkiem zgwałcenia przez znajomego (w tym przypadku rozkładało się to po połowie) padały częściej kobiety należące do mniejszości etnicznych²⁰.

Próbę zbadania stosunków między ofiarą i sprawcą w kontekście przestępstwa zgwałcenia podjęła także J.A. Siddique. Dane, które analizowała, pochodziły z National Crime Victimization Survey (NCVS), tj. badań ankietowych przeprowadzanych okresowo w USA. J.A. Siddique podzieliła relacje sprawcy z ofiarą na trzy grupy: obcych, znajomych i partnerów. Wyniki wykazały, że najwyższy odsetek stanowiły zgwałcenia przez osoby znajome – było ich ponad dwa razy więcej niż zgwałceń „partnerskich” i ponad trzy razy więcej od zgwałceń przez obcych. Ponad połowa ofiar była zamężna w momencie zaistnienia przestępstwa, a 30,6% było wówczas w wieku 18–29 lat. 35,2% respondentek żyło natomiast na przedmieściach. W przypadku zgwałceń przez obcych wiek ofiary nie miał większego wpływu na popełnienie przestępstwa, natomiast bardziej narażone były kobiety niezamężne i wdowy. Na zgwałcenie ze strony partnera seksualnego wystawione były najczęściej kobiety w separacji. Bardziej narażone na wiktyimizację (we wszystkich trzech typach) były ponadto kobiety mieszkające samotnie oraz te żyjące w agresywnym środowisku domowym²¹.

M. Bocheński przeprowadził natomiast badania aktowe w sprawach o czyny z art. 197 i 200 Kodeksu karnego. Jeśli chodzi o zgwałcenia, to w kontrze do poprzednich konkluzji największy odsetek stanowiły przestępstwa popełnione przez osobę obcą (aż 53,4% – M. Bocheński uzasadnia tak duży odsetek większą skłonnością ofiar takich zgwałceń do ich zgłaszania organom ścigania). Zgwałcenia dokonane przez znajomych oscylowały na poziomie 25,7%, a te przez partnera – 10,7%. Podobną część stanowiły zgwałcenia przez krewnych (rodzica, opiekuna – 5,8%, innego członka rodziny – 4,4%). Ponadto ze zbadanych przez M. Bocheńskiego spraw wynikało, że w prawie 28% analizowanych przypadków zgwałcenie przyjęło postać obcowania płciowego poprzedzonego atakiem – napaścią przez osobę obcą (w dużej mierze decyzja o ataku podejmowana była pod wpływem chwili, spontanicznie). 19,5% stanowiły natomiast tzw. zgwałcenia towarzyskie, które poprzedzone były zazwyczaj dłuższą interakcją sprawcy i ofiary, a nawet kontaktami seksualnymi. Dość spory odsetek (12,6%) stanowiły również zgwałcenia usiłowane – popełniane zarówno przez obcych, jak i znajomych. Głównym ich czynnikiem była okazja przestępcza. Jeśli chodzi zaś o przestępstwa

19 C. Spohn, D. Holleran, *Prosecuting sexual assault: A comparison of charging decisions in sexual assault cases involving strangers, acquaintances, and intimate partners*, „Justice Quarterly” 2001, 18(3), s. 667–677, <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/199720.pdf> [dostęp: 22.08.2023].

20 S.E. Ullman, H.H. Filipas, S.M. Townsend, L.L. Starzynski, *The role of victim–offender relationship in women’s sexual assault experiences*, „Journal of Interpersonal Violence” 2006, 21(6), s. 803–814, <https://doi.org/10.1177/0886260506288590>.

21 J.A. Siddique, *Age, marital status, and risk of sexual victimization: Similarities and differences across victim–offender relationships*, „Journal of Interpersonal Violence” 2016, 31(15), s. 2564–2672, <https://doi.org/10.1177/0886260515579507>.

dokonywane przez krewnych, to M. Bocheński zauważył swoiste przekonanie sprawców o ich uprawnieniu do zaspokajania swoich potrzeb seksualnych i ignorowanie przez nich sygnałów otrzymywanych od ofiary²².

Powyżej zaprezentowane badania nie pozwalają na wyciągnięcie w pełni jednolitych wniosków czy ustalenie homogenicznych trendów między relacją sprawca – ofiara a zaistnieniem zgwałcenia. O ile bowiem trzy pierwsze analizy charakteryzowały się najwyższym odsetkiem zgwałceń popełnianych przez znajomych, o tyle już ta ostatnia wskazuje osobę obcą jako tę najczęściej dopuszczającą się tego przestępstwa. Uzasadnione wydaje się tu jednak stanowisko, że ofiary „zgwałceń towarzyskich”, ze względu właśnie na wcześniejszą znajomość ze sprawcą, a także często przygodne kontakty seksualne, obawiają się zgłosić fakt pokrzywdzenia przestępstwem organom ścigania. Jest to zdecydowanie argument na uzasadnienie przewagi tego rodzaju zgwałceń w badaniach wiktymizacyjnych oraz mniejszą ich liczbę w badaniach aktowych. Inną konkluzją, którą można wyciągnąć z przeanalizowanych spraw, jest częstsze używanie przez sprawcę siły w przypadku zgwałceń przez osoby obce. Uzasadniać to można pewną koniecznością w tym rodzaju zgwałcenia wymuszenia u ofiary podległości, która w pozostałych przypadkach wynikać może już z samej znajomości sprawcy przez ofiarę.

Badając relację między ofiarą a sprawcą, nie można pominąć, że niezwykle ważną rolę odgrywają nie same stosunki między tymi podmiotami, lecz także cechy ofiary. Wydaje się, że powyższe badania pełnią znamioną funkcję przy rozważaniach na temat tego, które grupy są najbardziej narażone na wiktymizację zgwałceniem. Dodać jednak należy, że wnioski wyciągane z owych analiz nie powinny ograniczać takich grup w podejmowanych przez nie aktywnościach, a raczej skierować je należy na zmianę pewnych norm kulturowych legitymizujących przemoc i obwinianie ofiar.

2.3. Mity i stereotypy o zgwałceniu

Mity i stereotypy odnoszące się do zgwałcenia zdefiniować można jako „fałszywe przekonania dotyczące napaści na tle seksualnym”²³. Przykładowo wyróżnić można następujące stereotypy: „każda zdrowa kobieta może oprzeć się gwałcicielowi, jeśli naprawdę tego chce”, „kobiety krzyczą o zgwałceniu, tylko jeśli zostały uwiedzione albo mają coś do ukrycia”²⁴ czy też „prosiła się o to”, „kobiety mają tendencję do interpretowania komplementów jako molestowania, gdy są podrywane przez mężczyzn”, „jeśli kobieta nie powie »nie«, to nie może następnie powoływać się, że została zgwałcona”²⁵. Służyć one mają najczęściej jako narzędzie do „wyjaśniania i usprawiedliwiania przemocy seksualnej wobec kobiet”²⁶, konsekwentnie przypisując ofierze winę za zaistnienie zdarzenia. Ze względu jednak na powszechną obecność stereotypów dotyczących ofiar płci męskiej (takich jak: „niemożliwe jest zgwałcenie mężczyzny”, „mężczyzna, który nie ucieka albo nie walczy, jest winny zaistnieniu zgwałcenia”, „mężczyzna nie może być strauumatyzowany zgwałceniem”, „mężczyźni gwałceni są głównie przez osoby homoseksualne”, „zgwałcony mężczyzna traci swoją męskość”²⁷) wskazać należy, że ich celem jest umniejszanie cierpienia ofiary w ogóle, bez względu na jej przynależność

22 M. Bocheński, *Prawnokarna reakcja wobec sprawców przestępstw z art. 197 KK i 200 KK w świetle teorii i badań empirycznych*, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 350–358.

23 R.M. Hayes, K. Lorenz, K.A. Bell, *Victim blaming others: Rape myth acceptance and the just world belief*, „Feminist Criminology” 2013, 8(3), s. 202, <https://psycnet.apa.org/doi/10.1177/1557085113484788> (tłumaczenie własne).

24 M.R. Burt, *Cultural myths and supports for rape*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1980, 38(2), s. 217, <https://doi.org/10.1037/0022-3514.38.2.217>; cyt. za: A.R. Thelan, E.A. Meadows, *The illinois rape myth acceptance scale – subtle version: Using an adapted measure to understand the declining rates of rape myth acceptance*, „Journal of Interpersonal Violence” 2022, 37(19–20), s. 17808, <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.38.2.217> (tłumaczenie własne).

25 A.R. Thelan, E.A. Meadows, *The illinois rape...*, s. 17809, 17815 (tłumaczenie własne).

26 R.J. Dawtry, P.J. Cozzolino, M.J. Callan, *I blame therefore it was: Rape myth acceptance, victim blaming, and memory reconstruction*, „Personality and Social Psychology Bulletin” 2019, 45(8), s. 1269, <https://doi.org/10.1177/0146167218818475>. (tłumaczenie własne).

27 M. Davies, J. Gilston, P. Rogers, *Examining the relationship between male rape myth acceptance, female rape myth acceptance, victim blame, homophobia, gender roles, and ambivalent sexism*, „Journal of Interpersonal Violence” 2012, 27(14), s. 2810, 2812, <https://doi.org/10.1177/0886260512438281>. (tłumaczenie własne).

plciową. Mity te są na tyle niebezpieczne, że wpływać mogą na werdykty sędziów, politykę państwa czy interpersonalne relacje.

Z przeprowadzonych przez R.J. Dawtry'ego, P.J. Cozzolino oraz M.J. Callana badań wynika, że osoby przejawiające większą akceptację dla mitów o zgwałceniu są bardziej skłonne do obwiniania ofiary. Mają one również tendencję do odtwarzania zdarzenia jako spójnego z omawianymi mitami²⁸. M. Davies, J. Gilston i P. Rogers ustalili natomiast, że wyższa aproba dla owych stereotypów przejawiana jest przez mężczyzn. Mężczyźni przypisują również większą winę ofierze płci męskiej²⁹. R.M. Hayes, K. Lorenz oraz K.A. Bell, badając związek między wiarą w „sprawiedliwy świat” (*The Just World Belief*)³⁰ a akceptacją mitów o zgwałceniu, ustaliły, że osoby, które wierzą, że innych spotyka to, na co zasługują, są również bardziej skłonne do popierania mitów na temat zgwałcenia, a tym samym do większego obwiniania ofiary³¹. Natomiast analiza badań A.K. Fansher i S.B. Zedaker doprowadza do konkluzji o istnieniu związku między wiarą w mity o zgwałceniu a negatywnym nastawieniem do kobiet, przekonaniem, że ofiara katalizuje zgwałcenie, silnym przywiązaniem do „tradycyjnego” systemu opartego na stereotypowych przekonaniach dotyczących ról płci³².

Wskazać zatem można, że aproba mitów o zgwałceniu zależy ściśle od czynników związanych z konkretną jednostką oraz jej cech, takich jak wykazywany seksizm, mizoginia, akceptacja patriarchatu zakładającego dominację mężczyzny i uległość kobiety czy determinizm. Co jednak pozytywne, odnotowano ostatnio spadek poparcia dla owych stereotypów³³.

Szczególnie niepokojącą postacią wtórnej wiktymizacji jest przejawianie jej przez funkcjonariuszy policji oraz organy wymiaru sprawiedliwości. Są to bowiem podmioty, które nie powinny w swoich działaniach kierować się mitami czy stereotypami niejako rządzącymi w powszechnej świadomości przestępstwem zgwałcenia. D. Patterson w przeprowadzanych badaniach zauważyła alarmującą prawidłowość – sprawy o zgwałcenie, co do których postępowanie zostało wszczęte bądź wniesiony został akt oskarżenia, charakteryzowały się znacznie większą „wiarygodnością ofiar” – były to przede wszystkim kobiety po 30. roku życia, które zgłaszały fakt popełnienia przestępstwa w przeciągu dwóch godzin od zdarzenia. Ofiary „wiarygodne” wskazywały na uprzejmość policjantów, a także ich szacunek oraz łagodne traktowanie. Jednakże ofiary zgwałceń, których sprawy nie zostały wszczęte, określały funkcjonariuszy jako pozbawionych współczucia, a nadto czuły się ignorowane i zranione. Wiele z nich podkreślało obwinianie ich za jakiś aspekt zdarzenia czy kwestionowanie ich osoby. Ofiary te sygnalizowały gorsze samopoczucie po złożeniu zeznań, uczucie poniżenia i wstydu oraz przewidywały, że niezależnie od dowodów nie otrzymają pomocy ze strony państwa³⁴. Można zatem zaryzykować stwierdzenie, że wtórna wiktymizacja pojawiać się będzie głównie w przypadkach, w których sylwetka ofiary dopasowana zostać może do jakiegoś stereotypu odnośnie do przestępstwa zgwałcenia, tj. przejawiać się ona będzie mniejszą wiarygodnością ze względu na posiadane cechy łączone przez społeczeństwo z koncepcjami przyczynienia się ofiary do realizacji przez sprawcę znamion tego czynu zabronionego.

28 R.J. Dawtry, P.J. Cozzolino, M.J. Callan, *I blame...*, s. 1272–1280.

29 M. Davies, J. Gilston, P. Rogers, *Examining the...*, s. 2814–2820.

30 „Wiara w to, że działania jednostki przyniosą jej to, na co zasługuje, oraz że jednostka zasługuje na to, co dostaje” (tłumaczenie własne) – D. Fetchenhauer, G. Jacobs, F. Belschak, *Belief in a just world, causal attributions, and adjustment to sexual violence*, „Social Justice Research” 2005, nr 18, s. 26, <https://doi.org/10.1007/s11211-005-3369-1>; cyt. za: R.M. Hayes, K. Lorenz, K.A. Bell, *Victim blaming...*, s. 203.

31 R.M. Hayes, K. Lorenz, K.A. Bell, *Victim blaming...*, s. 208–217.

32 A.K. Fansher, S.B. Zedaker, *The relationship between rape myth acceptance and sexual behaviors*, „Journal of Interpersonal Violence” 2022, 37(1–2), s. 908–917, <https://doi.org/10.1177/0886260520916831>.

33 Zobacz: A.R. Thelan, E.A. Meadows, *The illinois...*, s. 17812–17813 oraz źródła tam powołane.

34 D. Patterson, *The linkage between secondary victimization by law enforcement and rape case outcomes*, „Journal of Interpersonal Violence” 2011, 26(2), s. 330–340, <https://doi.org/10.1177/0886260510362889>.

3. Badania aktowe

3.1. Metoda badawcza

Przed analizą wyników badań empirycznych konieczne jest przedstawienie metodologii ich prowadzenia. Na wstępie autorka zdecydowała się przeprowadzić badania jedynie akt postępowań przygotowawczych w sprawach o czyny z art. 197 § 1 i 2 Kodeksu karnego. Zawężenie to spowodowane jest dwoma czynnikami: po pierwsze możliwościami badawczymi autorki oraz gabarytami niniejszego opracowania; po drugie – tym, że wstępna selekcja czynów wypełniających znamiona czynów zabronionych z art. 197 § 1 i 2 k.k. odbywa się właśnie na etapie postępowania przygotowawczego – w tym znaczeniu zarysowuje się niebagatelny wpływ organów ścigania na podjęcie decyzji, czy do popełnienia przestępstwa w ogóle doszło, jeszcze przed wszczęciem właściwego postępowania, w którym dochodzi do oceny charakteru czynu, tj. postępowania sądowego.

W ramach przeprowadzanych badań postawione zostało następujące pytanie badawcze: Czy charakterystyka ofiary oraz jej relacja ze sprawcą wpływają na decyzję prokuratora o sposobie zakończenia postępowania przygotowawczego? Na tak zakresłony problem sformułowano dwie hipotezy badawcze:

1. Prokuratorzy są skłonniejsi do wniesienia aktu oskarżenia w sytuacji, gdy sprawca i ofiara są dla siebie osobami obcymi.
2. Prokuratorzy są skłonniejsi do umorzenia postępowania, gdy zachowanie ofiary miało charakter „przyczyniający się” do popełnienia przestępstwa (ofiara zachowywała się „prowokująco”, podejmowała działania „ryzykowne”).

Badania empiryczne przeprowadzone zostały na podstawie akt postępowań przygotowawczych Prokuratury Rejonowej Kraków-Śródmieście Wschód i Prokuratury Rejonowej Kraków-Śródmieście Zachód w Krakowie. Ograniczenie to wynika z możliwości badawczych autorki. Badania obejmują 61 losowo dobranych spraw wszczętych w latach 2016–2022. Wśród nich 35 stanowią sprawy wszczęte na podstawie art. 197 § 1, a 26 – sprawy wszczęte na podstawie art. 197 § 2 k.k. Liczba sprawców odpowiada liczbie zbadanych spraw, natomiast więcej niż jedna ofiara zdarzyła się tylko w jednym z analizowanych przypadków.

3.2. Charakterystyka i typologia badanych czynów

W związku z przeprowadzonymi badaniami przeanalizowanych zostało 61 czynów z art. 197 § 1 i 2 Kodeksu karnego. Jeśli chodzi o formę ich popełnienia, to zdecydowaną większość stanowiły zgwałcenia dokonane. Było ich 57 (93,4%), wśród czego 32 stanowiły czyny z art. 197 § 1 k.k., a 25 – te z art. 197 § 2 k.k. Usiłowania stanowiły jedynie ok. 6,6% przebadanych spraw (dokładnie cztery sprawy), przy czym trzy z nich stanowiły usiłowania czynów z art. 197 § 1 k.k. Wśród badanych spraw znalazła się tylko jedna o popełnienie przestępstwa z art. 197 § 2 k.k. w formie usiłowania.

W tym miejscu przydatne zdaje się utworzenie typologii zgwałceń, która w kolejnej części pracy będzie mieć niebagatelne znaczenie dla rozszyfrowywania wyników badań. Zdecydowaną większość zbadanych spraw stanowiły te z art. 197 § 1 Kodeksu karnego, które podzielić można następująco: po pierwsze, te charakteryzujące się doprowadzeniem ofiary do obcowania płciowego przez osobę obcą poprzez napaść lub podstęp – było to 16 przypadków (26,2%); po drugie, tzw. zgwałcenia towarzyskie, tj. popełnione przez znajomych ofiary, wśród których znalazło się siedem przypadków (11,4%); następnie, ze względu na relację między ofiarą i sprawcą, wyróżnia się też grupa zgwałceń partnerskich (małżeńskich) – w jej ramach do czterech (6,6%) zgwałceń doszło w związku ze znęcaniem się, natomiast cztery pozostałe (6,6%) miały charakter zdarzeń jednorazowych, incydentalnych; jeden przypadek (1,6%) stanowiło zgwałcenie przez krewnego. Znaczną grupę stanowiło również „seksualne dotykanie ofiary wbrew jej woli”³⁵, obejmujące takie zachowania jak: dotykanie ofiary w miejscach intymnych (piersi, pośladki, krocze, uda), niechciane przez ofiarę pocałunki, ocieranie się o ofiarę. W grupie tej znalazło się aż 25 przypadków (41%). Mniejszą

35 Nazwę czerpię od M. Bocheńskiego, *Prawnokarna reakcja...*, s. 307.

liczbę stanowiły zgwałcenia w formie stadialnej usiłowania. Składały się na nią cztery przypadki (6,6%), obejmujące zarówno czyny z art. 197 § 1, jak i § 2 k.k.

Tabela 1. Typologia zgwałceń na gruncie przeprowadzonych badań

Typ zgwałcenia	Liczba bezwzględna	%
Seksualne dotykane wbrew woli	25	41
Obcowanie płciowe – napaść lub podstęp osoby obcej	16	26,2
Zgwałcenie partnerskie (małżeńskie)	8	13,2
Zgwałcenie towarzyskie	7	11,4
Zgwałcenie usiłowane	4	6,6
Zgwałcenie przez krewnego	1	1,6
Ogółem	61	100

Źródło: Badania własne.

3.3. Sposób zakończenia postępowania

Aby móc odpowiedzieć na postawione wcześniej pytanie badawcze, niezbędne jest przybliżenie sposobów zakończenia badanych spraw. Jako że badania prowadzone były na podstawie akt postępowań przygotowawczych, możliwe były cztery sposoby ich zakończenia: umorzenie (na podstawie art. 17 § 1 pkt 1 i 2 lub art. 322 k.p.k.³⁶), wniesienie aktu oskarżenia, wniesienie wniosku o umorzenie postępowania (na podstawie art. 324 k.p.k.) lub wniesienie wniosku o skazanie bez rozprawy (na podstawie art. 335 § 1 k.p.k.).

Analiza losowo dobranych spraw przyniosła następujące rezultaty: w 41 przypadkach (67,2%) postępowanie zostało umorzone, w 17 (27,9%) – wniesiono akt oskarżenia, w dwóch (3,3%) – wniosek o umorzenie postępowania na podstawie art. 324 k.p.k., w jednym (1,6%) – wniosek o wydanie na posiedzeniu wyroku skazującego. Widoczna jest zatem przewaga decyzji w formie umorzenia postępowania. Te natomiast występowały z następujących przyczyn: 17 wobec stwierdzenia, że brak jest danych dostatecznie uzasadniających popełnienie czynu, 11 w związku z brakiem znamion czynu zabronionego, 11 w związku z niewykryciem sprawcy, dwie wobec stwierdzenia, że czynu nie popełniono. Zaznaczyć przy tym należy, że w latach 2016–2022 w Prokuraturze Rejonowej Kraków-Śródmieście Wschód postępowania kończyły się w następujący sposób: 12 aktów oskarżenia z art. 197 § 1 k.k. i dwa z art. 197 § 2 k.k., 55 umorzeń z art. 197 § 1 k.k. i 35 z art. 197 § 2 k.k., jeden wniosek o skazanie bez rozprawy z art. 197 § 1 k.k., zero wniosków o umorzenie postępowania. W Prokuraturze Rejonowej Kraków-Śródmieście Zachód statystyki były następujące: 14 aktów oskarżenia z art. 197 § 1 k.k. i 14 aktów oskarżenia z art. 197 § 2 k.k., 79 umorzeń z art. 197 § 1 k.k. i 52 umorzenia z art. 197 § 2 k.k., po jednym wniosku o skazanie bez rozprawy z art. 197 i 2 k.k., jeden wniosek o umorzenie postępowania z art. 197 § 1 k.k. i dwa z art. 197 § 2 k.k.

Tabela 2 przedstawia sposoby zakończenia postępowania w wartościach bezwzględnych i procentowych w stosunku do poszczególnych typów zgwałcenia.

36 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego, Dz.U. 2022 r., poz. 1375; dalej: „k.p.k.”.

Tabela 2. Sposób zakończenia postępowania z wyszczególnieniem typów zgwałcenia

	Seksualne dotykane wbrew woli	Obcowanie płciowe - napaść lub podstęp osoby obcej	Zgwałcenie			
			partnerskie (małżeńskie)	towarzyskie	usiłowane	przez krewnego
Umorzenie w związku z brakiem danych dostatecznie uzasadniających popełnienie czynu	6 (35,3%)	6 (35,3%)	3 (17,6%)	1 (5,9%)	0 (0,0%)	1 (5,9%)
Umorzenie w związku z brakiem znamion czynu zabronionego	0 (0,0%)	5 (45,4%)	3 (27,3%)	3 (27,3%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)
Umorzenie w związku z niewykryciem sprawcy	8 (72,7%)	2 (18,2%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)	1 (9,1%)	0 (0,0%)
Umorzenie w związku ze stwierdzeniem, że czynu nie popełniono	1 (50,0%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)	1 (50,0%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)
Akt oskarżenia	8 (47,0%)	3 (17,6%)	2 (11,8%)	2 (11,8%)	2 (11,8%)	0 (0,0%)
Wniosek o umorzenie postępowania (art. 324 k.p.k.)	1 (50,0%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)	1 (50,0%)	0 (0,0%)
Wniosek o skazanie bez rozprawy	1 (100,0%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)
Ogółem	25 (100,0%)	16 (100,0%)	8 (100,0%)	7 (100,0%)	4 (100,0%)	1 (100,0%)

Źródło: Badania własne.

W przypadku pierwszego typu umorzenia (w związku z brakiem danych dostatecznie uzasadniających popełnienie czynu) dominowały zarówno czyny z art. 197 § 2 k.k., jak i obcowanie płciowe wywołane napaścią lub podstępem osoby obcej. Organy ścigania umarzały postępowanie ze względu na brak znamion czynu zabronionego w przypadku obcowania płciowego z osobą obcą, a także zgwałceń partnerskich i towarzyskich. Umorzenie w związku z niewykryciem sprawcy występowało przede wszystkim w stosunku do seksualnego dotykania wbrew woli. Jest to o tyle ciekawe, że takie umorzenie nie oznacza ostatecznego zakończenia postępowania przygotowawczego, które może zostać podjęte na nowo w przypadku wykrycia sprawcy. Oznacza to, że w przypadku tego typu organy ścigania były skłonniejsze do uznania, że czyn wypełnił znamiona określone w art. 197 § 2 k.k. niż w przypadku typu z paragrafu pierwszego tego przepisu.

Jeśli chodzi o akty oskarżenia, to stwierdzić można, że wnoszone one były przez prokuratora na podstawie art. 197 § 1 i 197 § 2 Kodeksu karnego w zasadniczo tej samej proporcji, z niewielką przewagą zgwałceń z paragrafu pierwszego. W identycznej proporcji przedstawiały się wnioski o umorzenie postępowania ze względu na niepoczytalność sprawcy (jeden dotyczył seksualnego dotykania wbrew woli, a drugi usiłowania doprowadzenia przemocą do obcowania płciowego). Wniosek o skazanie bez rozprawy dotyczył natomiast jedynie seksualnego dotykania wbrew woli.

3.4. Miejsce popełnienia czynu

Dla dokładniejszej analizy przeprowadzonych badań konieczne zdaje się omówienie miejsca popełnienia czynu zabronionego. Spośród 61 zbadanych spraw do 15 (24,6%) zgwałceń doszło w centrum miasta (rozumianym jako ulice, place, parki), z czego aż 12 stanowiły czyny z art. 197 § 2 k.k., a jedynie trzy z paragrafu pierwszego tego przepisu. W czterech przypadkach (6,6%) zgwałcenie miało miejsce w barze. Do dwóch przypadków (3,3%) doszło w autobusie, z których oba stanowiły czyny z art. 197 § 2 k.k. Cztery przypadki (6,6%) stanowiły zgwałcenia popełnione na klatce schodowej (z czego aż trzy stanowiły zgwałcenia z art. 197 § 2 k.k.), dwa (3,3%) – na cmentarzu (oba na gruncie art. 197 § 1 k.k.). W trzech przypadkach (4,9%) miejscem zdarzenia było miejsce pracy ofiary (spośród nich dwa czyny stanowił art. 197 § 2 k.k.). Jeden przypadek (1,6%) miał miejsce w szkole (art. 197 § 2 k.k.), dwa (3,3%) – w salonie masażu, stanowiącym jednocześnie miejsce pracy sprawcy. Dziesięć czynów (16,4%) popełniono w mieszkaniu sprawcy, z czego 100% stanowiły zgwałcenia z art. 197 § 1 Kodeksu karnego. Do sześciu (9,8%) doszło w mieszkaniu ofiary, wśród czego również 100% stanowiły czyny z art. 197 § 1 k.k. Trzy sprawy (4,9%) miały miejsce we wspólnym mieszkaniu ofiary i sprawcy (tu również podstawą normatywną był jedynie art. 197 § 1 k.k.). W dwóch przypadkach (3,3%) miejscem zdarzenia było inne mieszkanie (oba z nich stanowiły czyny z art. 197 § 1 k.k.), w czterech (6,6%) – pokój w hostelu lub hotelu (w trzech z nich podstawą normatywną był art. 197 § 1 k.k.). W samochodzie ofiary, samochodzie sprawcy i taksówce zgwałcenie miało miejsce po jednym razie (1,6% razy trzy przypadki).

Na gruncie tak przedstawionych wyników można zasadniczo podzielić miejsce popełnienia czynu na następujące kategorie: miejsce publiczne, tj. „teren lub pomieszczenie przeznaczone dla wszystkich ludzi”³⁷, obejmujące ulice, parki, place, bary, autobusy, klatki schodowe, cmentarze, szkoły (28 przypadków – 45,9%); miejsce prywatne, do którego zaliczyć należy mieszkanie, samochód oraz pokój hotelowy lub hostelowy (27 przypadków – 44,3%); oraz inne miejsca obejmujące miejsce pracy ofiary lub sprawcy oraz taksówkę (sześć przypadków – 9,8%). Tabela 3 przedstawia ilościowy i procentowy udział konkretnych typów zgwałcenia w wyróżnionych kategoriach miejscowych, z szerszym podziałem miejsc prywatnych.

37 *Miejsce publiczne*, [w:] *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/miejsce-publiczne;2482899.html> [dostęp: 15.02.2023].

Tabela 3. Miejsce popełnienia poszczególnych typów zgwałcenia

	Seksualne dotykane wbrew woli	Obcowanie płciowe – napisać lub podstęp osoby obcej	Zgwałcenie			
			partnerskie (małżeńskie)	towarzyskie	usiłowane	przez krewnego
Miejsce publiczne	19 (67,9%)	7 (25,0%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)	2 (7,1%)	0 (0,0%)
Mieszkanie sprawcy	0 (0,0%)	6 (60,0%)	1 (10,0%)	3 (30,0%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)
Mieszkanie ofiary	0 (0,0%)	1 (16,6%)	3 (50,0%)	1 (16,6%)	0 (0,0%)	1 (16,6%)
Wspólne mieszkanie	0 (0,0%)	0 (0,0%)	3 (100%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)
Inne mieszkanie	0 (0,0%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)	1 (50,0%)	1 (50,0%)	0 (0,0%)
Pokój hotelowy/ hostelowy	1 (25,0%)	0 (0,0%)	1 (25,0%)	1 (25,0%)	1 (25,0%)	0 (0,0%)
Samochód sprawcy lub ofiary	0 (0,0%)	2 (100,0%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)
Inne miejsce	5 (83,3%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)	1 (16,7%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)
Ogółem	25 (100%)	16 (100%)	8 (100%)	7 (100%)	4 (100%)	1 (100%)

Źródło: Badania własne.

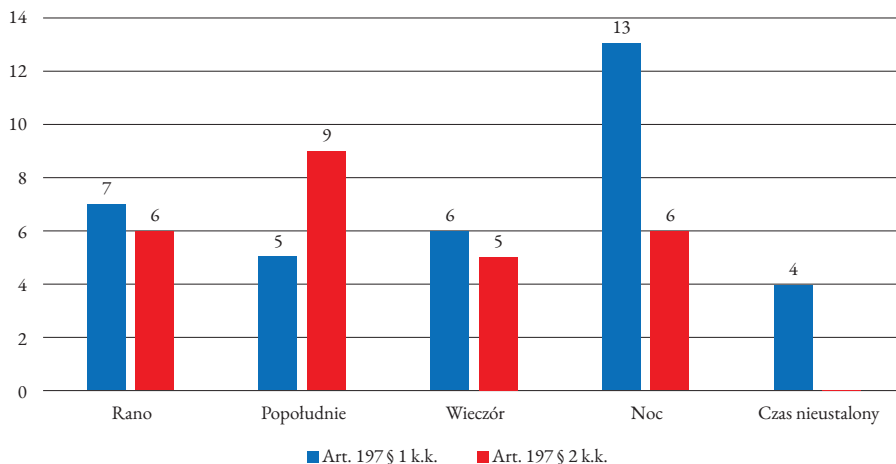
Przedstawione wyniki pozwalają na wyciągnięcie ważkich wniosków. Po pierwsze, zauważalna jest przeważająca liczba czynów z art. 197 § 2 Kodeksu karnego popełnianych w miejscach publicznych. Uzasadnieniem dla takiego rezultatu może być w szczególności łatwość znalezienia przez sprawcę w takich miejscach okazji przestępczej. Do seksualnego dotykania wbrew woli dochodzi bowiem najczęściej w miejscach tłocznych bądź też na otwartej przestrzeni, z której łatwo uciec. Z kolei w przestrzeni prywatnej dochodzi częściej do czynów realizujących znamiona art. 197 § 1 k.k. Powyższa analiza prowadzi do wniosku, że w mieszkaniu sprawcy najczęściej dochodzi do obcowania płciowego poprzez napisać lub podstęp ze strony osoby obcej, a następnie do zgwałceń towarzyskich. Znaczący odsetek tych ostatnich odnotowano również w mieszkaniu ofiary. Wynikać to może z istoty tego typu zgwałcenia, charakteryzującego się wzmożoną ufnością ze strony ofiary do sprawcy, prowadzącego do wpuszczenia go do swojego mieszkania. Oczywisty jest natomiast stuprocentowy udział zgwałceń partnerskich we wspólnym mieszkaniu sprawcy i ofiary. W przypadku zgwałcenia w hotelu lub hostelu nie przeważał żaden z wymienionych typów, natomiast w samochodzie sprawcy lub ofiary zgwałcenie popełniano jedynie w formie obcowania płciowego poprzez napisać lub podstęp.

3.5. Czas popełnienia czynu

Przeprowadzone badania aktowe pozwalają również na określenie trendów w zakresie czasu popełnienia przestępstwa. Z 61 przeanalizowanych spraw do 13 (21,3%) czynów doszło w godzinach porannych, do 14 (23,0%) w godzinach popołudniowych, do 11 (18,0%) w godzinach wieczornych, do 19 (31,1%) w go-

dzinach nocnych. W czterech przypadkach (6,6%) czasu popełnienia czynu nie ustalono. Wykres 1 i 2 przedstawiają odpowiednio rozkład czynów oraz typów zgwałceń do pory dnia ich popełnienia.

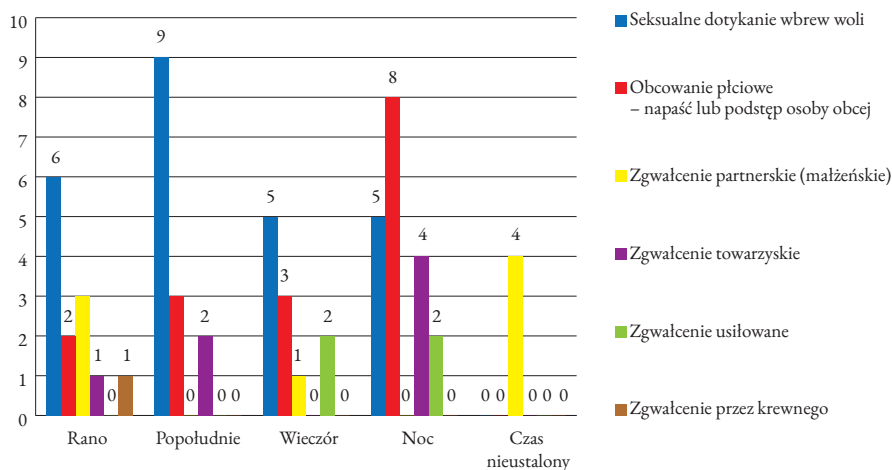
Wykres 1. Liczba czynów w poszczególnych porach dnia

Źródło: Badania własne.

Dane przedstawione na wykresie 1 prowadzą do wniosku, że pora dnia była znaczącym predykatem różniącym intensywność popełnienia przestępstw z art. 197 § 1 i 2 Kodeksu karnego w porze popołudniowej i nocnej. W godzinach popołudniowych popełniano prawie dwa razy więcej czynów z paragrafu drugiego, podczas gdy godziny nocne charakteryzowały się ponad dwukrotnie częstszym występowaniem czynów z art. 197 § 1 k.k. Pozostałe pory dnia nie przedstawiały tak dużych dystynkcji między poszczególnymi typami.

Wykres 2. Czas popełnienia poszczególnych typów zgwałcenia

Źródło: Badania własne.

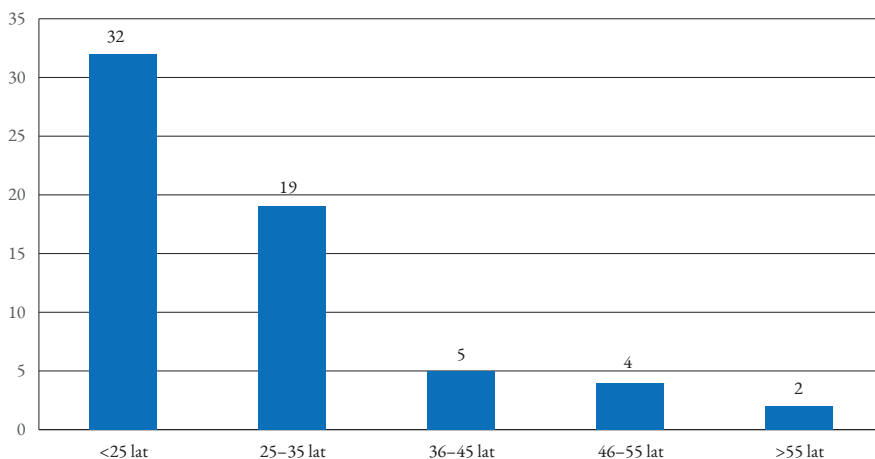
Na podstawie przedstawionych wyników wskazać można, że najczęstszymi porami popełniania niemal wszystkich typów zgwałceń były godziny poranne, wieczorne i nocne. Warto zauważyć, że jedynie seksualne dotykanie wbrew woli oraz obcowanie płciowe poprzez napaść lub podstęp miały miejsce w każdym okresie, przy czym te pierwsze szczególnie w porze popołudniowej, a te ostatnie – nocnej. Najwięcej zgwałceń towarzyszących odnotowano w porze nocnej, zgwałcenia uśiłowane występowały jedynie wieczorem i w nocy. Jedyne zgwałcenie przez krewnego miało miejsce rano. Jeśli zaś chodzi o zgwałcenia partnerskie, to zauważyć trzeba najwyższy (jak również jedyny) odsetek popełniania ich w czasie nieustalonym. Powodem takich rezultatów może być częste popełnianie tego typu zgwałcenia w związku ze znęcaniem się, co skutkować może niemożnością przypomnienia sobie przez ofiarę dokładnej pory zdarzenia.

3.6. Charakterystyka ofiar

Powyższa analiza prowadzi kolejno do konieczności scharakteryzowania ofiar omawianych czynów. Po pierwsze, zaznaczyć należy, że spośród 61 zbadanych spraw w 100% ofiarami były kobiety. Jak zaznaczono na wstępie, w jednej sprawie występowała więcej niż jedna ofiara – było ich więc 62. Trend taki zupełnie nie dziwi. Wynikać może w szczególności z preferencji seksualnych sprawców, jak również wiązać się z możliwie większą stygmatyzacją i wstydem łączącym się z faktem bycia zgwałconym jako mężczyzna, co w konsekwencji prowadzi do niezgłaszania przez nich tego zdarzenia organom ścigania.

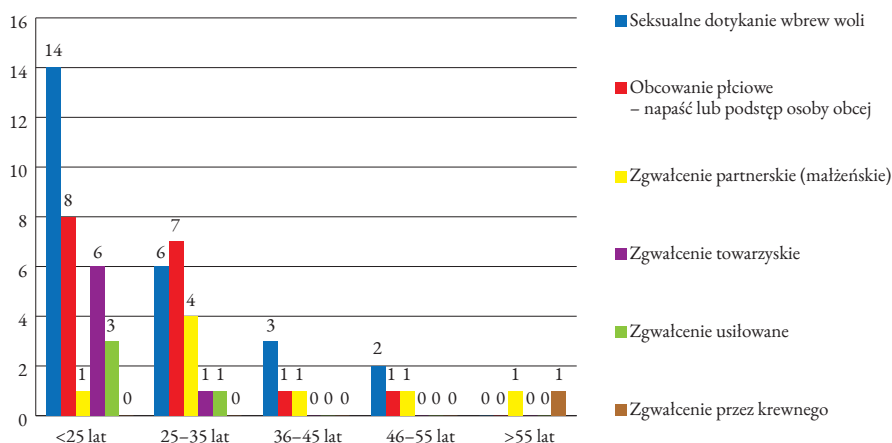
Jako że płeć ofiar rysuje się jednolicie, warto przeanalizować trendy dotyczące ich wieku. Po pierwsze, ponad połowę ofiar stanowiły kobiety w wieku poniżej 25 lat (32 przypadki – 51,6%). Ofiar w wieku 25–35 lat było 19 (30,6%). W przedziale 36–45 lat znalazło się pięć ofiar (8,1%), a w przedziale 46–55 lat – cztery ofiary (6,5%). W wieku powyżej 55 lat były dwie ofiary (3,2%). Dokładnych danych na temat wieku ofiar dostarczają wykresy 3 i 4.

Wykres 3. Stosunek liczby ofiar do ich wieku

Źródło: Badania własne.

Wykres 4. Wiek ofiar w poszczególnych typach zgwałcenia

Źródło: Badania własne.

Przeważającą większość ofiar stanowiły kobiety młode. Trend taki występował we wszystkich wyróżnionych typach, przy czym największy odsetek występował przy seksualnym dotykaniu wbrew woli, zgwałceniach towarzyskich oraz napaściach przez osoby obce. Przyczyn takich rezultatów może być wiele, w szczególności należy podkreślić większą częstotliwość kontaktów towarzyskich wśród osób młodych, częstsze wychodzenie na imprezy i spożywanie alkoholu. Niebagatelnym czynnikiem może być również większa atrakcyjność młodszych kobiet dla sprawców. Warto zauważyć, że zgwałcenia usiłowane występowały jedynie w grupie ofiar poniżej 25 lat oraz kategorii w przedziale 25–35 lat, tj. wśród osób młodych, zdolnych do odparcia zamachu czy ucieczki. W wieku powyżej 56. roku życia kobiety padały ofiarami jedynie zgwałcenia partnerskiego i zgwałcenia przez krewnego.

W celu dokładniejszej charakterystyki ofiar nakreślić należy również ich status zawodowy. Dane przedstawiono w tabeli 4.

Tabela 4. Status zawodowy ofiar z wyszczególnieniem typów zgwałcenia

	Seksualne dotykane wbrew woli	Obcowanie płciowe - napaść lub podstęp osoby obcej	Zgwałcenie			
			partnerskie (małżeńskie)	towarzyskie	usiłowane	przez krewnego
Studentka/uczenica	10 (40,0%)	9 (36,0%)	1 (4,0%)	3 (12,0%)	2 (8,0%)	0 (0,0%)
Pracownica biurowa	2 (50,0%)	0 (0,0%)	1 (25,0%)	0 (0,0%)	1 (25,0%)	0 (0,0%)
Pracownica w usługach/sprzedawczyni	3 (42,8%)	2 (28,6%)	0 (0,0%)	1 (14,3%)	1 (14,3%)	0 (0,0%)
Nauczycielka/wychowawczyni	2 (66,7%)	0 (0,0%)	1 (33,3%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)

	Seksualne dotykane wbrew woli	Obcowanie płciowe - napaść lub podstęp osoby obcej	Zgwałcenie			
			partnerskie (mażeńskie)	towarzyskie	usiłowane	przez krewnego
Lekarka/pielęgniarka/terapeutka	3 (60,0%)	1 (20,0%)	1 (20,0%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)
Przedsiębiorca	2 (100,0%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)
Emerytka/rencistka	0 (0,0%)	0 (0,0%)	1 (50,0%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)	1 (50,0%)
Bezrobotna	1 (16,7%)	4 (66,6%)	0 (0,0%)	1 (16,7%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)
Inne	2 (25,0%)	1 (12,5%)	3 (37,5%)	2 (25,0%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)

Źródło: Badania własne.

Powyższe dane ilustrują bardzo duży odsetek studentek i uczennic w strukturze zawodowej ofiar – było ich 25, czyli 40,3%. Wiąże się to z pewnością z ich strukturą wiekową, w której przeważały ofiary w wieku poniżej 25. roku życia. Jeśli zaś chodzi o inny status zawodowy, to przeprowadzone badania nie dostarczyły wyników, na podstawie których można by nakreślać trendy bądź wskazać większe predyspozycje do zostania ofiarą ze względu na zawód. Status zawodowy ofiar w analizowanych sprawach był bowiem bardzo zróżnicowany.

Ze względu na temat niniejszej pracy, a także postawione w niej pytania badawcze podjęta zostanie kolejno próba przeanalizowania, czy zachowanie ofiary miało wpływ na podjęcie przez prokuratora decyzji co do sposobu zakończenia postępowania przygotowawczego. Chodzi o to, czy podejmowanie przez ofiarę zachowań ryzykownych, takich jak spożywanie alkoholu, samotne nocne spacery, łapanie „stopa” czy interakcja z nieznanym, sprzyjało prokuratorskiej decyzji o umorzeniu postępowania. Danych na ten temat dostarcza tabela 5.

Tabela 5. Sposób zakończenia postępowania a zachowanie ofiary

	Umorzenie				Akt oskarżenia	Wniosek o umorzenie postępowania (art. 324 k.p.k.)	Wniosek o skazanie bez rozprawy
	brak danych dostatecznie uzasadniających popełnienie czynu	brak znamion czynu zabronionego	niewykrycie sprawcy	czynu nie popełniono			
Spożywanie alkoholu przez ofiarę	4 (50,0%)	1 (12,5%)	3 (37,5%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)
Spożywanie alkoholu/narkotyków przez sprawcę	3 (23,0%)	1 (7,7%)	0 (0,0%)	1 (7,7%)	6 (46,2%)	1 (7,7%)	1 (7,7%)
Wspólne spożywanie alkoholu	3 (27,3%)	3 (27,3%)	1 (9,0%)	0 (0,0%)	4 (36,4%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)

	Umorzenie				Akt oskarżenia	Wniosek o umorzenie postępowania (art. 324 k.p.k.)	Wniosek o skazanie bez rozprawy
	brak danych dostatecznie uzasadniających popełnienie czynu	brak znamion czynu zabronionego	niewykrycie sprawcy	czynu nie popełniono			
Zła reputacja ofiary	2 (40,0%)	1 (20,0%)	2 (40,0%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)
Wcześniejsza interakcja między ofiarą i sprawcą	3 (21,4%)	5 (35,7%)	1 (7,2%)	0 (0,0%)	5 (35,7%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)
Wpuszczenie sprawcy do mieszkania/ pójście do mieszkania sprawcy	5 (33,3%)	9 (60%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)	1 (6,7%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)
Samotne powroty w porze nocnej	1 (25,0%)	0 (0,0%)	3 (75,0%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)
Bierne zachowanie ofiary	7 (24,1%)	8 (27,6%)	4 (13,8%)	2 (6,9%)	6 (20,8%)	1 (3,4%)	1 (3,4%)
Podjęcie przez ofiarę walki	4 (25,0%)	0 (0,0%)	5 (31,3%)	0 (0,0%)	7 (43,7%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)
Istnienie innych dowodów korespondujących z wersją zdarzeń ofiary	0 (0,0%)	1 (5,3%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)	15 (78,9%)	2 (10,5%)	1 (5,3%)

Źródło: Badania własne.

W ośmiu sprawach ofiara spożywała przed zdarzeniem alkohol. W 13 robił to sprawca. W 11 przypadkach alkohol spożywali zarówno ofiara, jak i sprawca. Należy więc stwierdzić, że alkohol mógł być czynnikiem katalizującym zgwałcenie, gdyż jego obecność potwierdzona została w ponad połowie zbada-nych spraw (32 sprawy – 52,5%). Warto zauważyć, że spożywanie alkoholu przez ofiarę zawsze prowadziło do umorzenia postępowania, podczas gdy jego obecność u sprawcy częściej prowadziła organy ścigania do wniosku, że czyn popełniono, co w rezultacie skutkowało najczęściej wniesieniem aktu oskarżenia do sądu. Jeśli chodzi o wspólne spożywanie alkoholu przez ofiarę i sprawcę, to częściej kończyło się ono umorzeniem postępowania, chociaż zdarzały się przypadki wniesienia oskarżenia.

W pięciu przypadkach można stwierdzić, że do czynienia mamy z tzw. złą reputacją ofiary. W czterech przypadkach wynikała ona z zeznań świadków, którzy wskazywali, że ofiara była „łatwa” czy niewierna, często godziła się na przygodne stosunki seksualne, ubierała się wyzywająco. W jednej sprawie natomiast ofiarą była kobieta świadcząca za pieniądze usługi seksualne. Wszystkie te sprawy zakończyły się ich umorzeniem, przy czym dwie ze względu na niewykrycie sprawcy, tj. organy ścigania nie wykluczały, że czyn wypełniał znamiona zgwałcenia.

Czternaście przypadków łączyło się z wystąpieniem wcześniejszej interakcji między ofiarą a sprawcą. Chodzi tu o sytuacje, kiedy osoby te były sobie zasadniczo obce, a nawiązana interakcja (np. w formie

rozmowy, wspólnego picia w barze czy tańczenia) bezpośrednio poprzedziła zdarzenie. Tu także zauważyć można tendencję prokuratora do umorzenia postępowania, która jest niemal dwukrotnie wyższa niż skłonność do wniesienia aktu oskarżenia. Wynikać to może z przekonania organów ścigania, że ofiara, nawiązując interakcję z nieznajomym, powinna przewidywać możliwe konsekwencje swojego zachowania.

Piętnaście spraw łączyło się z wpuszczeniem sprawcy do mieszkania przez ofiarę bądź wejścia przez nią do mieszkania sprawcy. Jak można zauważyć, dominowały tu umorzenia postępowania ze względu na brak znamion czynu zabronionego – innymi słowy, doszło do obcowania płciowego, jednak ze względu na zachowanie ofiary wyrażające się w ufności wobec sprawcy i powinności przewidywania konsekwencji swoich działań oraz sprzeczność jej zeznań z wyjaśnieniami sprawcy organy ścigania uznawały, że do zgwałcenia nie doszło, tj. brak jest dowodów na brak wyrażenia przez ofiarę zgody lub stawiania przez nią oporu.

W czterech sprawach ofiara wracała do domu w nocy, łąpała „stopa” bądź spacerowała po zmierzchu. W tych przypadkach zauważalna jest tendencja prokuratora do umarzania postępowania w związku z niewykryciem sprawcy. Trend taki uzasadnić można właśnie faktem popełnienia czynu w porze nocnej, charakteryzującej się zmniejszoną widocznością oraz mniejszą liczbą potencjalnych świadków, co zdecydowanie zwiększa liczbę okazji przestępczych.

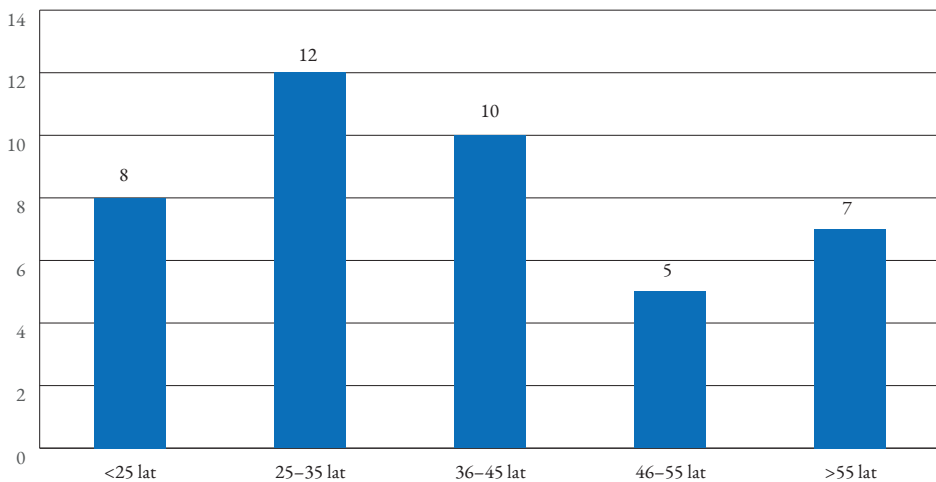
W 29 przypadkach ofiara nie stawiała wyraźnego oporu wyrażającego się np. w krzyczeniu czy odpychaniu sprawcy lub próbie wyrwania się mu. Sprawy te kończyły się zazwyczaj umorzeniem, chociaż – co zauważalne – prokurator korzystał również z innych metod zakończenia postępowania. Natomiast w 16 przypadkach można mówić o stawianiu przez ofiarę takiego oporu. W tych sprawach, mimo że decyzje o umorzeniu dominowały, należy wskazać, że prokurator nie negował faktu zaistnienia zgwałcenia, gdyż większość stanowiły umorzenia ze względu na niewykrycie sprawcy. Ponadto aż 43,7% stanowiły akty oskarżenia, co oznacza, że stawianie wyraźnego oporu było istotnym czynnikiem ważącym na podjęciu przez organy ścigania ostatecznej decyzji.

Co więcej, w 19 sprawach wystąpiły inne dowody, które korespondowały z wersją przedstawianą przez ofiarę w zeznaniach. Były to w szczególności zeznania świadków, którzy widzieli zdarzenie, słyszeli odgłosy ofiary i sprawcy bądź potwierdzali częste agresywne zachowania sprawcy w szczególności w odniesieniu do zgwałceń partnerskich. Dowody stanowiły również nagrania z monitoringu, ślady DNA sprawcy na ubraniach lub bieliźnie ofiary oraz przyznanie się sprawcy do popełnionego czynu. W omawianym typie spraw dominowały widocznie akty oskarżenia.

3.7. Charakterystyka sprawców

Mimo że badania skupiają się zasadniczo na ofiarach zgwałceń, warta zdaje się krótka charakterystyka ich sprawców. W zbadanych sprawach wystąpiło 61 sprawców, jednak wykrytych zostało 42, z czego 100% stanowili sprawcy płci męskiej, co wydaje się korespondować z płcią ofiar. Ośmiu sprawców (19,0%) w czasie popełnienia przestępstwa było w wieku poniżej 25 lat, 12 (28,6%) znajdowało się w przedziale wiekowym 25–35 lat, 10 (23,8%) – w przedziale 36–45 lat, pięciu (11,9%) – w przedziale 46–55 lat. Siedmiu sprawców (16,7%) miało ponad 55 lat w czasie zdarzenia. Dokładny rozkład liczby sprawców w stosunku do ich wieku oraz poszczególnych typów zgwałceń przedstawiony został na wykresach 5 i 6.

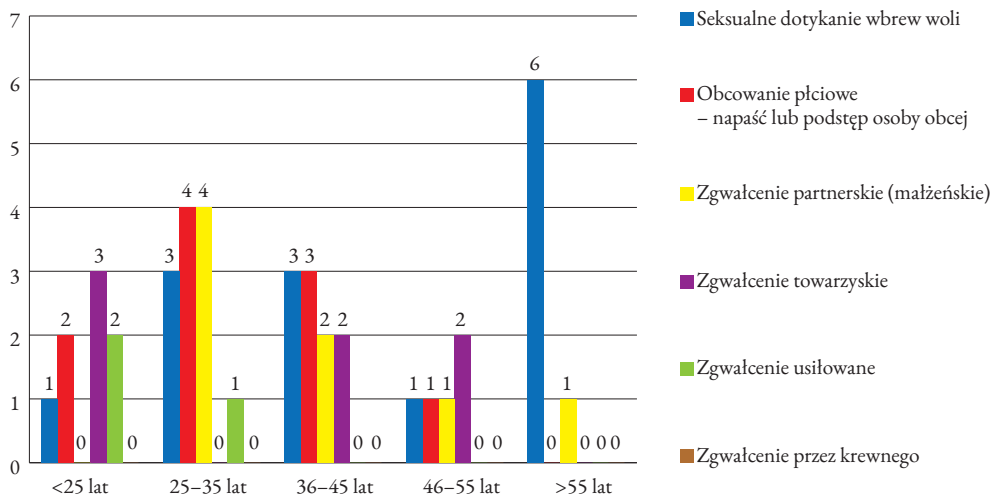
Wykres 5. Stosunek liczby sprawców do ich wieku

Źródło: Badania własne.

Przedstawione dane sugerują, że największy odsetek sprawców stanowili mężczyźni w wieku 25–35 lat. Byli to więc ludzie młodzi, można założyć, że zdrowi i sprawni fizycznie, co jest konieczne w przypadku zgwałcenia, by przełamać opór stawiany przez ofiarę. Duży odsetek stanowili również sprawcy w przedziale wiekowym 36–45 lat.

Wykres 6. Wiek sprawców w poszczególnych typach zgwałcenia

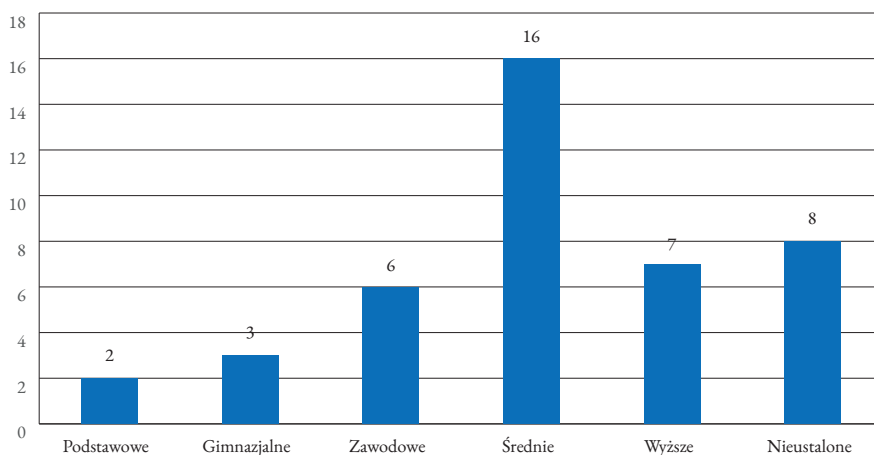
Źródło: Badania własne.

Pierwsze, co zwraca uwagę na powyższym wykresie, to kwestia popełniania zgwałceń przez mężczyzn w wieku powyżej 55 lat. Należy wskazać, że podana kategoria sprawców popełnia najwięcej czynów z art. 197 § 2 Kodeksu karnego. Zależność taka nie dziwi, gdyż seksualne dotykane wbrew woli nie wymaga posiadania przez sprawcę tej samej sprawności fizycznej co zgwałcenie z art. 197 § 1 k.k. Jeśli chodzi o sprawców

w wieku poniżej 25 lat, to popełniali oni przede wszystkim zgwałcenia towarzyskie. Zgwałcenia partnerskie dominowały w przedziale wiekowym 25–35 lat. Również w tej kategorii przeważały zgwałcenia w formie obcowania płciowego poprzez napaść lub podstęp ze strony osoby obcej. Zgwałcenia usiłowane występowały jedynie w dwóch najmłodszych grupach. Ciekawi też dominacja zgwałceń towarzyskich wśród sprawców w wieku 46–55 lat. Wynikać ona może z samotności mężczyzn w tej grupie wiekowej i nawiązywania nowych kontaktów w szczególności na portalach randkowych.

Kolejną kwestią jest wykształcenie sprawców. Spośród zbadanych spraw największą grupę stanowili sprawcy z wykształceniem średnim – było to 16 osób (38,0%), a następnie z wykształceniem wyższym – siedmiu sprawców (16,7%). Sześciu sprawców (14,3%) miało wykształcenie zawodowe, trzech (7,2%) gimnazjalne, a dwóch (4,8%) – podstawowe. Nie udało się natomiast ustalić wykształcenia pozostałych ośmiu (19,0%) wykrytych sprawców. Dane te zaprezentowane zostały na wykresie 7.

Wykres 7. Wykształcenie sprawców

Źródło: Badania własne.

Przeprowadzone badania dostarczyły rezultatów, na gruncie których większość zgwałceń (których sprawca został wykryty) popełnionych zostało przez mężczyzn ze stosunkowo wysokim wykształceniem – wśród przeanalizowanych spraw dominują sprawcy z wykształceniem średnim i wyższym. Jest to przeciwieństwo wyników otrzymanych w badaniach przez M. Bocheńskiego³⁸. Ta sprzeczność wynikać może z tego, że powołany kryminolog prowadził badania aktowe spraw sądowych, i to na zdecydowanie szerszą skalę. Badania przedstawione w niniejszej pracy dotyczą natomiast jedynie akt postępowań przygotowawczych, zostały one również okrojone o część, w której sprawca nie został wykryty, co uniemożliwiło określenie jego wykształcenia.

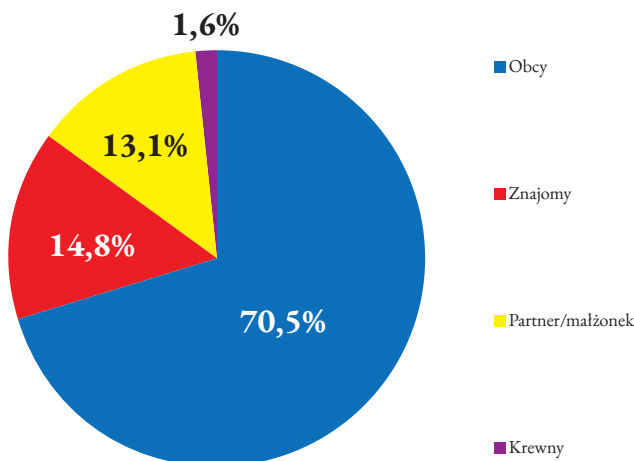
3.8. Relacja między ofiarą a sprawcą

Niezwykle istotne z perspektywy niniejszej pracy stają się rozważania na temat relacji między ofiarą i sprawcą zgwałcenia. Stwierdzić należy, że w przeważającej większości zbadanych spraw ofiara i sprawca byli dla siebie osobami obcymi (43 przypadki – 70,5%), kolejno można mówić o zgwałceniu przez znajomego (dziewięć przypadków – 14,8%), następnie przez partnera lub małżonka (osiem przypadków – 13,1%).

38 M. Bocheński, *Prawnokarna reakcja...*, s. 335–336.

Jeden przypadek (1,6%) dotyczył zgwałcenia przez krewnego. Dane te zaprezentowane zostały w formie graficznej na wykresie 8.

Wykres 8. Relacja między ofiarą a sprawcą

Źródło: Badania własne.

Wskazać należy, że przedstawione rezultaty korespondują ze skonstruowaną typologią zgwałceń. Większość z nich stanowiły bowiem czyny nazwane jako seksualne dotykane wbrew woli oraz obcowanie płciowe poprzez napaść lub podstęp przez obcego. O ile te ostatnie już w swej istocie wyrażają relację między ofiarą a sprawcą, o tyle w grupie tych pierwszych również dominowały czyny popełnione przez osobę obcą dla ofiary (były to 23 czyny spośród 25). Dominacja osób obcych jako sprawców stanowiła również rezultat badań E. Bieńkowskiej³⁹, M. Amira⁴⁰ czy M. Bocheńskiego⁴¹. Powyższe wyniki nie korespondowały natomiast z badaniami przytoczonymi w punkcie 2.2. niniejszego artykułu – z większości z nich wynikało bowiem, że dominującym typem relacji między sprawcą a ofiarą zgwałcenia jest ich szeroko pojęta znajomość. Znowu zaznaczyć jednak należy, że różnica wynikać może z powołania się na badania wiktymizacyjne, uzupełniające liczbę stwierdzonych przestępstw, których respondenci często nie zgłaszają faktu pokrzywdzenia organom ścigania. Przewaga osób obcych jako tych najczęściej popełniających zgwałcenie w ramach analizy akt postępowań przygotowawczych nie dziwi. Po pierwsze, można spróbować wysunąć hipotezę, że ofiara jest skłonniejsza do poinformowania policji o popełnieniu na jej szkodę przestępstwa przez osobę obcą właśnie przez brak jakiegokolwiek z nią relacji, braku kontaktu z nią. Po drugie, zwraca uwagę kwestia okazji przestępczych. Chodzi o to, że omawiana grupa sprawców najczęściej nie planowała zamachów, a dochodziło do nich raczej „pod wpływem chwili”, przeważnie połączonych ze spożywaniem alkoholu przez samego sprawcę bądź zarówno przez niego, jak i ofiarę.

Kolejną kategorię stanowili sprawcy będący dla ofiary znajomymi. Pod tym pojęciem mieści się szeroko pojęta znajomość istniejąca przed zdarzeniem, tj. nie wchodzi w nie np. pojedyncza interakcja w postaci krótkiej rozmowy czy tańca chwilę przed popełnieniem czynu. Zgwałcenia przez znajomego, określane mianem towarzyskich, charakteryzują się najczęściej zwiększoną ufnością ofiary wobec sprawcy, sprowadzającą się do wpuszczenia go do swego mieszkania bądź wejściem z nim do jego mieszkania czy pokoju hotelowego, a także zmniejszoną uważnością ze względu na większe poczucie bezpieczeństwa. Mogą się one cechować sprzecznym odbieraniem sygnałów wysyłanych przez ofiarę, co skutkować może właśnie zgwałceniem.

39 E. Bieńkowska, *Wpływ zachowania...*, s. 79.

40 M. Amir, *Victim...*, s. 500.

41 M. Bocheński, *Prawnokarna reakcja...*, s. 350–351.

Niewiele mniejszy odsetek stanowiły zgwałcenia popełnione przez partnera (małżonka). Wśród tych czynów zwraca uwagę po pierwsze, że do niektórych z nich doszło w związku z przemocą domową i znęcaniem się, co oznacza, że sprawca był (lub mógł być) świadomy popełnianego czynu. Należy jednak zwrócić uwagę na zgwałcenia o charakterze incydentalnym. Nie można bowiem odmówić możliwości niezdawania sobie przez sprawcę sprawy z realizacji znamion czynu z art. 197 § 1 Kodeksu karnego. Z przeprowadzonych badań wynika bowiem, że w przypadku zgwałceń partnerskich ofiara bardzo często przybierała bierną postawę bądź w końcu ulegała sprawcy pod jego naciskami. Nie wypada jednak pominąć faktu patriarchalnego sposobu życia wielu rodzin, w których obcowanie płciowe uznawane jest za obowiązek żony, a także anachronicznej definicji zgwałcenia jako stosunku pozamałżeńskiego⁴².

Wśród zbadanych spraw jedna dotyczyła zgwałcenia przez krewnego, a dokładnie relacji ciotka – bratanek. Sprawa ta została jednak umorzona ze względu na stan psychiczny ofiary, który skutkował uznaniem jej zeznań za niewiarygodne. Tak niewielki odsetek tego rodzaju zgwałcenia argumentować można większym poczuciem wstydu przez ofiarę, możliwym zastraszaniem przez sprawcę, obawą niewierzenia przez najbliższą rodzinę.

Aby odpowiedzieć na zadane we wstępie pytanie badawcze, konieczne będzie przeanalizowanie stosunku relacji między ofiarą a sprawcą do sposobu zakończenia postępowania. Danych na ten temat dostarcza tabela 6.

Tabela 6. Relacja między ofiarą i sprawcą a sposób zakończenia postępowania

	Umorzenie				Akt oskarżenia	Wniosek o umorzenie postępowania (art. 324 k.p.k.)	Wniosek o skazanie bez rozprawy
	brak danych dostatecznie uzasadniających popełnienie czynu	brak znamion czynu zabronionego	niewykrycie sprawcy	czynu nie popełniono			
Obcy	12 (27,9%)	5 (11,6%)	11 (25,6%)	1 (2,3%)	12 (27,9%)	2 (4,7%)	0 (0,0%)
Znajomi	1 (11,1%)	3 (33,3%)	0 (0,0%)	1 (11,1%)	3 (33,3%)	0 (0,0%)	1 (11,1%)
Partnerzy/ małżonkowie	3 (37,5%)	3 (37,5%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)	2 (25,0%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)
Krewni	1 (100,0%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)
Ogółem	17 (100,0%)	11 (100,0%)	11 (100,0%)	2 (100,0%)	17 (100,0%)	2 (100,0%)	1 (100,0%)

Źródło: Badania własne.

Z przedstawionych danych wynika, że akt oskarżenia był wnoszony najczęściej w sytuacji, gdy ofiara i sprawca byli znajomymi (33,3%). Również w przypadku tej relacji został wniesiony jedyny wniosek o skazanie bez rozprawy. Oskarżenie było jednak wnoszone w każdej kategorii z wyjątkiem zgwałcenia przez krewnego. Najwięcej umorzeń dotyczyło zgwałceń partnerskich, a następnie przez osoby obce, przy czym wśród tych ostatnich znaczny odsetek stanowiło umorzenie ze względu na niewykrycie sprawcy.

42 Szerzej zob.: R. Krajewski, *Prawa i obowiązki seksualne małżonków. Studium prawne nad normą i patologią zachowań*, Wolters Kluwer, Warszawa 2009, s. 234–257.

4. Podsumowanie

Przechodząc do zakończenia powyższej analizy, warto rozpocząć od odpowiedzi na postawione we wstępie hipotezy badawcze. Po pierwsze, czy prokuratorzy są skłonniejsi do wniesienia aktu oskarżenia w sytuacji, gdy sprawca i ofiara są dla siebie osobami obcymi. Powyższa hipoteza okazała się błędna. Z przeprowadzonych badań wynika bowiem, że akt oskarżenia wnoszony jest stosunkowo często w przypadku każdej badanej relacji między ofiarą a sprawcą (z wyjątkiem zgwałcenia przez krewnego), a największa częstotliwość dotyczy zgwałcenia przez znajomego. Taki trend należy uznać za pozytywny. Pozwala on na przyjęcie, że organy ścigania nie kierują się w podejmowaniu decyzji stereotypami odnośnie do relacji między stronami zgwałcenia. Oznacza to, że mimo że sprawa o zgwałcenie przez znajomego może być problematyczna i niejednoznaczna ze względu właśnie na znajomość ofiary i sprawcy, organy ścigania nie ulegają zawsze wyjaśnieniom sprawcy o braku znamion czynu zabronionego, ale polegają też na zeznaniach ofiary co do charakteru zdarzenia.

Druga hipoteza badawcza dotyczyła większej skłonności organów ścigania do umorzenia postępowania, gdy zachowanie ofiary miało charakter „przyczyniający się” do popełnienia czynu. Tę hipotezę należy natomiast uznać za prawdziwą. Z przeprowadzonych badań wynika wiele wniosków ją argumentujących. Na wstępie podkreślić trzeba, że takie zachowanie ofiary jak spożywanie alkoholu przed zdarzeniem we wszystkich przypadkach prowadziło do umorzenia postępowania (gdy robił to sprawca, prokurator głównie wnosił akty oskarżenia). Ponadto umorzeniem kończyły się postępowania, w których stwierdzona została negatywna reputacja ofiary (ofiara była prostytutką lub z zeznań świadków wynikało, że ofiara jest „łatwa”, „niewierna”, zachowuje się wyzywająco w stosunku do mężczyzn). Wpuszczenie przez ofiarę sprawcy do swego mieszkania lub wejście z nim do jego mieszkania tylko w jednym przypadku zakończyło się wniesieniem przez prokuratora aktu oskarżenia do sądu. Również samotne nocne powroty lub bierna postawa wobec napastnika kończyły się w szczególności umorzeniami, przy czym zważyć trzeba na spory odsetek braku wykrywalności sprawców, jeśli chodzi o napadzi w porze nocnej.

Powyższe rozważania prowadzą do wniosku, że mity i stereotypy na temat zgwałcenia są cały czas obecne wśród organów ścigania i wpływają na podejmowane przez nie decyzje. Mimo że relacja między ofiarą a sprawcą nie ma aż tak istotnego wpływu na decyzję prokuratora o wniesieniu aktu oskarżenia, zachowanie ofiary, określane powszechnie jako „ryzykowne”, już tak. Konieczna jest dzisiaj znowu gruntowniejsza edukacja na temat mitów i stereotypów odnośnie do zgwałcenia i wzmacnianie przekonania o ich niezasadności. Należy bowiem stwierdzić, że większość zachowań ofiary określanych mianem ryzykownych należy do działań sprowadzających się do zwykłych interakcji międzyludzkich. Spożywanie alkoholu, nocne spacery, łapanie „stopa” czy wpuszczenie znajomego do mieszkania zazwyczaj bowiem nie katalizują zgwałcenia, które jest zdarzeniem patologicznym. Jak zostało to zaznaczone we wcześniejszej części pracy, badania aktowe czy wiktymizacyjne mają na celu określenie pewnych trendów i tendencji kierujących konkretnym przestępstwem, a ich celem ma być nie ograniczanie potencjalnych ofiar w swoich działaniach, lecz zmiana norm kulturowych legitymizujących ich obwinianie.

Bibliografia

Literatura:

- Amir M., *Victim precipitated forcible rape*, „The Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science” 1968, 58(4), s. 493–502.
- Bieńkowska E., *Rola ofiary w genezie przestępstwa zgwałcenia*, „Studia Prawnicze” 1979, 3(61), s. 237–271, <https://doi.org/10.37232/sp.1979.3.10>.
- Bieńkowska E., *Wpływ zachowania ofiary na rozstrzygnięcie sprawy o zgwałcenie*, Ossolineum, Wrocław 1984.
- Bieńkowska E., *O wiktymo- i kryminogennej roli alkoholu w genezie zgwałcenia*, „Przegląd Prawa Karnego” 1996, nr 14–15, s. 33–42.

- Bocheński M., *Prawnokarna reakcja wobec sprawców przestępstw z art. 197 KK i 200 KK w świetle teorii i badań empirycznych*, C.H. Beck, Warszawa 2016.
- Burt M.R., *Cultural myths and supports for rape*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1980, 38(2), s. 217–230, <https://doi.org/10.1037/0022-3514.38.2.217>.
- Davies M., Gilston J., Rogers P., *Examining the relationship between male rape myth acceptance, female rape myth acceptance, victim blame, homophobia, gender roles, and ambivalent sexism*, „Journal of Interpersonal Violence” 2012, 27(14), s. 2807–2823, <https://doi.org/10.1177/0886260512438281>.
- Dawtry R.J., Cozzolino P.J., Callan M.J., *I blame therefore it was: Rape myth acceptance, victim blaming, and memory reconstruction*, „Personality and Social Psychology Bulletin” 2019, 45(8), s. 1269–1282, <https://doi.org/10.1177/0146167218818475>.
- Fansher A.K., Zedaker S.B., *The relationship between rape myth acceptance and sexual behaviors*, „Journal of Interpersonal Violence” 2022, 37(1–2), s. 903–924, <https://doi.org/10.1177/0886260520916831>.
- Fetchenhauer D., Jacobs G., Belschak F., *Belief in a just world, causal attributions, and adjustment to sexual violence*, „Social Justice Research” 2005, nr 18, s. 25–42, <https://doi.org/10.1007/s11211-005-3369-1>.
- Górski E., Krzyżanowski S., *Zgwałcenie i jego sprawca*, Departament Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW, Warszawa 1973.
- Hanausek T., Marek Z., Widacki J., *Zgwałcenia*, Departament Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW, Warszawa 1976.
- Hayes R.M., Lorenz K., Bell K.A., *Victim blaming others: Rape myth acceptance and the just world belief*, „Feminist Criminology” 2013, 8(3), s. 202–220, <https://doi.org/10.1177/1557085113484788>.
- Krajewski R., *Prawa i obowiązki seksualne małżonków. Studium prawne nad normą i patologią zachowań*, Wolters Kluwer, Warszawa 2009.
- Miejsce publiczne*, [w:] *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/miejsce-publiczne;2482899.html> [dostęp: 15.02.2023].
- Patterson D., *The linkage between secondary victimization by law enforcement and rape case outcomes*, „Journal of Interpersonal Violence” 2011, 26(2) s. 328–347, <https://doi.org/10.1177/0886260510362889>.
- Siddique J.A., *Age, marital status, and risk of sexual victimization: Similarities and differences across victim-offender relationships*, „Journal of Interpersonal Violence” 2016, 31(15), s. 2556–2575, <https://doi.org/10.1177/0886260515579507>.
- Spohn C., Holleran D., *Prosecuting sexual assault: A comparison of charging decisions in sexual assault cases involving strangers, acquaintances, and intimate partners*, „Justice Quarterly” 2001, 18(3), <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/199720.pdf> [dostęp: 22.08.2023].
- Thelan A.R., Meadows E.A., *The illinois rape myth acceptance scale – subtle version: Using an adapted measure to understand the declining rates of rape myth acceptance*, „Journal of Interpersonal Violence” 2022, 37(19–20), s. 17807–17833, <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.38.2.217>.
- Ullman S.E., Filipas H.H., Townsend S.M., Starzynski L.L., *The role of victim-offender relationship in women's sexual assault experiences*, „Journal of Interpersonal Violence” 2006, 21(6) s. 798–819, <https://doi.org/10.1177/0886260506288590>.
- von Hentig H., *The criminal and his victim: Studies in sociobiology of crime*, Yale University Press, Nowy Jork 1948.
- Wolfgang M.E., *Patterns in Criminal Homicide*, University of Pennsylvania, Philadelphia 1958.

Akty Prawne:

- Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2, Dz.U. 1993 Nr 61, poz. 284.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r.–Kodeks karny, Dz.U. 2022, poz. 1138.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r.–Kodeks postępowania karnego, Dz.U. 2022 r., poz. 1375.

WPŁYW *COMMUNITY* *POLICING* NA BEZPIECZEŃSTWO OBYWATELI NA PRZYKŁADZIE POLICJI I STRAŻY GMINNYCH

Miłosz Korta

Uniwersytet Jagielloński

ORCID: 0009-0002-5067-7143

e-mail: kortamilosz02@gmail.com

Streszczenie:

Bezpieczeństwo jest fundamentalnym aspektem życia publicznego, a jego zapewnienie stanowi kluczową rolę policji. Istnieje jednak wiele koncepcji pracy policyjnej, które dążą do osiągnięcia tego celu. Jedną z nich jest *Community Policing*, która zakłada, że funkcjonariusze mundurowi powinni być jak najbliżej lokalnych mieszkańców oraz stopniowo zyskiwać ich zaufanie, co ostatecznie przyczyni się do zwiększenia współpracy ogółu społeczeństwa z organami ścigania. W pracy policjantów aktywnie wspierają ich strażnicy gminni, którzy w polskich warunkach stanowią uzupełnienie koncepcji środowiskowej policji. W artykule przedstawione zostały historia *Community Policing*, jej główne cele i sposoby realizacji w Polsce, a także sugestie rozwiązań i propozycji usprawnień w tej dziedzinie. Oparto się przy tym na wynikach badań prowadzonych na terenie miasta Krakowa, dotyczących skuteczności pracy dzielnicowych oraz strażników miejskich wraz z opinią publiczną na ten temat.

Słowa kluczowe:

bezpieczeństwo, *Community Policing*, policja, dzielnicowi, strażnicy gminni, prewencja, kryminologia

Impact of *Community Policing* on citizen safety on the example of Police and Municipal Guards

Summary:

Security is a fundamental aspect of public life and it is a key role of the police to ensure it. There is a number of concepts of police work that seek to achieve this goal. One of them is *Community Policing*, which assumes that uniformed officers should maintain close relations with local residents and gradually gain their trust, which will ultimately increase the cooperation of the general public with law enforcement. Police officers are actively supported in their work by municipal guards who, under Polish conditions, complement the

community policing concept. The article presents the history of community policing, its main aims and methods of implementation in Poland, as well as suggested solutions and proposed improvements in this field. This is based on the results of research carried out in the city of Kraków on the effectiveness of the work of community officers and municipal guards, together with public opinion on the subject.

Keywords:

security, Community Policing, police, community officers, municipal guards, prevention, criminology

1. Wprowadzenie

Współczesne społeczeństwa stoją przed nieustannym wyzwaniem utrzymania bezpieczeństwa i porządku publicznego w dynamicznie zmieniającym się świecie. Praktyka jednak pokazuje, że zapewnienie stanu idealnego ładu w państwie jest niemal niemożliwe. Tradycyjne podejścia policyjne, oparte na reakcji na przestępstwa i działania represyjne, coraz częściej spotykają się z ograniczeniami w efektywnym rozwiązywaniu problemów kryminalnych i społecznych oraz stają się niewystarczające w kontekście zapewnienia bezpieczeństwa. W odpowiedzi na te wyzwania narodziło się pojęcie *Community Policing*, czyli polityka policyjna oparta na współpracy z lokalnymi społecznościami oraz aktywnym zaangażowaniu policji w rozwiązywanie problemów społecznych na poziomie lokalnym.

CP definiowana jest jako „ideologia trwałego zbliżania policji, instytucji rządowych i pozarządowych oraz społeczności lokalnych w celu tworzenia poczucia wspólnego celu, którym jest bezpieczeństwo oraz poprawa życia obywateli”¹ oraz „nowa filozofia sprawowania funkcji policyjnych, realizująca ideę bliskiej współpracy sąsiedzkiego policjanta z członkami lokalnej społeczności (community)”². W niniejszym artykule naukowym autor skoncentruje się na dogłębnej analizie koncepcji *Community Policing*, genezie jej powstania, głównych założeniach, a także jej rzeczywistym wpływie na bezpieczeństwo publiczne.

2. Historia *Community Policing*

Prekursorem oraz realnym pionierem i głównym pomysłodawcą *Community Policing* był Arthur Woods, który w latach 1914–1919 sprawował funkcję szefa policji w Nowym Jorku. Wskazał on wówczas bezrobocie jako główną przyczynę występowania przestępczości w swoim miejscu pełnienia służby. W rezultacie jego działań policjanci nie ograniczali się jedynie do tradycyjnych zadań związanych z egzekwowaniem prawa i utrzymaniem porządku poprzez ujmowanie przestępców. Dodatkowo byli oni zaangażowani w działania z zakresu polityki socjalnej, która skupiała się głównie na wspomaganiu osób chwilowo bezrobotnych w poszukiwaniu pracy, udzielaniu wsparcia osobom, które popadły w konflikt z prawem, aż do zapewnienia opieki dzieciom z nuboższych regionów, aby chronić je przed narażeniem na zachowania przestępcze³.

Okres od 1920 do 1960 r., jeśli spojrzeć na rozwój lokalnie zorientowanych sił policyjnych, można opisać jako czas stagnacji. Główną przyczyną zastoju w tym okresie były wyzwania, z którymi amerykańska policja musiała się mierzyć w kontekście swojego własnego personelu, który był zaangażowany w polityczne powiązania oraz towarzyszącą im korupcję⁴. W latach 60. w Stanach Zjednoczonych, w wyniku ogólnokrajowych kryzysów i protestów wywołanych oskarżeniami o brutalność policyjną podczas tłumienia

1 O.M. Willard, *Community-Oriented Policing: A System Approach to Policing*, Prentice Hall Publishing, New Jersey 1998, s. 51.

2 J. Czapska, J. Wójcikiewicz, *Policja w społeczeństwie obywatelskim*, Zakamycze, Kraków 1999, s. 129.

3 J.H. Skolnick, D.H. Bayley, *Community Policing: Comparative Aspects of Community Oriented Police Work*, University of Chicago Press, Chicago 1988, s. 37–38.

4 J. Czapska, J. Wójcikiewicz, *Policja w społeczeństwie...*, s. 134.

zamieszek, zaufanie społeczeństwa do policji znacznie osłabło. Narastające kontrowersje sugerowały, że instytucja ta stawała się coraz mniej efektywna i pozbawiona właściwych środków umożliwiających skuteczne wykonywanie swoich obowiązków⁵. Analizom napiętej sytuacji lat 60. przyjrzała się bliżej komisja Kerner, powołana przez prezydenta USA Lyndona Johnsona w 1967 r.

Po siedmiu miesiącach, w marcu 1968 r., komisja wydała oficjalny raport rządowy, ukazujący źródła destabilizacji społeczeństwa amerykańskiego. Podstawową przyczyną problemów identyfikowaną w raporcie była głęboko osadzona postawa rasistowska skierowana przeciwko społeczności Afroamerykanów. Co więcej, eksponowano narastającą tendencję do stosowania agresywnych działań przez organy ścigania, które często skutkowały nadużywaniem uprawnień ze strony funkcjonariuszy. Rozwijający się brak komunikacji między obywatelami a organami utrzymującymi porządek publiczny budził również niepokój. Taka sytuacja wywołała antypatię społeczeństwa wobec samej instytucji policji⁶. Zrozumiano, że policja bez wsparcia społeczności lokalnych nie będzie mogła skutecznie zapobiegać przestępczości. W ciągu kolejnych lat w Stanach Zjednoczonych przeprowadzono serię badań oraz eksperymentów społecznych, które miały potwierdzić efektywność *Community Policing* jako jednej ze strategii działań policyjnych. Głównie skoncentrowano się na przeanalizowaniu, w jaki sposób zwiększenie liczby funkcjonariuszy na obszarach o większym występowaniu przestępczości wpływa na rzeczywistą poprawę bezpieczeństwa w badanych regionach. Istotną uwagę poświęcono również służbie patrolowej, stanowiącej ważny filar działań prewencyjnych policji.

Wyniki przeprowadzonych badań ukazały jednak pewne rozbieżności. Przykładowo: eksperyment w Kansas City wykazał, że samo zwiększenie patroli wcale nie skutkowało obniżeniem wskaźników przestępczości⁷. Podobne konkluzje płynęły z analiz przeprowadzonych w 1982 r. w New Jersey⁸. Ponadto w miejscowościach takich jak Nashville, Tennessee⁹, Flint i Newport News¹⁰ zaobserwowano widoczne obniżenie przestępczości.

Możliwe jest sformułowanie tezy, że nie istnieje jedna wyraźna reguła, która jednoznacznie wpływałaby na pojawienie się takiego związku. W wielu przypadkach kluczowymi czynnikami mogą okazać się uwarunkowania geograficzne oraz społeczne danego miasta, w którym przeprowadzane są eksperymenty. Przykładowo: analizując badania z lat 1990–1991 przeprowadzonych w Krakowie¹¹, można stwierdzić, że rzeczywiste zwiększenie obecności patroli na obszarze Rynku Głównego doprowadziło do obniżenia wskaźników przestępczości o kilkadziesiąt procent. Niemniej to, co przynosi rezultaty w jednym środowisku, niekoniecznie musi działać w innym.

Warto zaznaczyć, że choć istnieją poważne wątpliwości co do samej skuteczności zwiększania liczby funkcjonariuszy na danym obszarze w kontekście faktycznego spadku liczby przestępstw, to powyższe badania wyraźnie wskazują pozytywne trendy. Przede wszystkim ludzie, którzy widzą policjantów, czują się spokojniejsi i widocznie wzrasta ich poziom poczucia bezpieczeństwa. Ponadto społeczności lokalne zaczęły postrzegać wspólną odpowiedzialność na równi z instytucją władzy za zapewnienie swojego własnego bezpieczeństwa, co z kolei przełożyło się na zwiększenie jej współpracy z organami egzekwującymi prawo. Potwierdziły to badania prowadzone w Baltimore w 1982 r.¹².

5 M. Ostrzycka, *Idea community policing jako źródło innowacyjnych metod współpracy społeczności lokalnych z policją w Polsce*, „Przegląd Prawniczy Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza” 2015, nr 5, s. 112.

6 J.H. Skolnick, D.H. Bayley, *Community Policing...*, s. 40.

7 D.J. Farmer, *The Future of Local Law Enforcement: The Federal Role in Crime and Justice in America. Critical Issues for the Future*, Pergamon Policy Studies, Oxford 1979, s. 90–109.

8 M. Torstensson, *The work of the police in the urban environment*, [in:] P.O.H. Wikström (ed.), *Crime and Measures Against Crime in the City*, National Council for Crime Prevention Sweden, Stockholm 1990, s. 168; za: J. Czapska, J. Wójcikiewicz, *Policja w społeczeństwie...*, s. 122.

9 J.P. Levine, M.C. Musheno, D.J. Palumbo, *Criminal Justice in America: Law in Action*, Wiley Publishing, New York 1986, s. 256.

10 T. Bennett, *The effectiveness of a police – initiated fear – reducing strategy*, „The British Journal of Criminology” 1991, t. 31, s. 2.

11 M. Małek, *Służba patrolowa. Organizacja i zasady funkcjonowania na przykładzie posterunku policji w Rynku Głównym w Krakowie*, [nie publikowana praca magisterska], Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1992, s. 62–75; Za: J. Czapska, J. Wójcikiewicz, *Policja w społeczeństwie...*, s. 123.

12 G. Cordner, *Fear of crime and the police – an evaluation of a fear-reduction strategy*, „Journal of Police Science & Administration”, 14(3), s. 223–233.

Znaczącą funkcję w rozwoju koncepcji środowiskowej policji odegrała również tzw. teoria rozbitych szyb. Zgodnie z nią brak reakcji ze strony władz miejskich na drobne, mniej istotne naruszenia norm społecznych (jak np. niszczenie okien w opuszczonych budynkach) sprzyja zauważalnemu zwiększeniu przestępczości. Stąd każde wykroczenie popełnione na danym obszarze powinno być związane z natychmiastową reakcją policji (lub ewentualnie innych organów, takich jak straż miejska), ponieważ bierność właściwych instytucji zachęca ludzi do coraz śmielszych zachowań, które niekoniecznie są zgodne z obowiązującym prawem¹³.

3. Założenia *Community Policing*

Community Policing wyrastał jako reakcja na zmienne wymogi służby policyjnej, szczególnie w kontekście skutecznego i efektywnego utrzymania bezpieczeństwa publicznego. W tym nurcie odstępowano stopniowo od scentralizowanego i biurokratycznego modelu działania policji, który wielu obywatelom kojarzył się raczej z niedostępną twierdzą, nie zaś z rzeczywistym miejscem, gdzie mogliby rozwiązać swoje palące problemy. Priorytetami stały się indywidualna osoba i jej codzienne zmartwienia. Omawiana koncepcja posiada znamiona specyficznego rozumienia usług publicznych¹⁴, oddziałujących między siłami porządkowymi a lokalnymi społecznościami. Następuje ona poprzez wymianę informacji oraz gotowość wspierania policji przez ludzi w jej zadaniach. Z kolei policja w stosunku do obywateli przyjmuje postawę długu, przekładając to na wysoki poziom wykrywalności przestępstw. W rezultacie rosną także jej zaufanie społeczne i powszechna legitymizacja, a sami okoliczni mieszkańcy są bardziej zaangażowani w zapewnienie swojego bezpieczeństwa.

Jest to kwestia o fundamentalnym znaczeniu, bo brak aktywnego uczestnictwa społecznego oraz brak poczucia przynależności ludzi do wspólnoty uniemożliwiają w pełni zrealizowanie koncepcji *Community Policing*. Idealnie zaangażowana społeczność lokalna powinna odznaczać się przede wszystkim gotowością do współpracy z innymi instytucjami państwa, twórczością objawiającą się poprzez poszukiwanie coraz to nowych rozwiązań sprzyjających podejmowaniu kolejnych inicjatyw, zaangażowaniem i wzajemnym poczuciem solidarności wobec dobra wspólnego, zdolnością samoorganizacji oraz samodzielnego rozwiązywania swoich problemów, chęcią do uczenia się, a także otwartością i tolerancją wobec wszystkich członków lokalnej grupy¹⁵.

Istotnym przedsięwzięciem jest zatem budowanie kapitału społecznego, czyli sytuacji, w której dana jednostka może zwrócić się do kogoś ze swojego otoczenia z prośbą o pomoc, np. rodziny, przyjaciół tudzież sąsiadów, w sytuacjach wymagających wsparcia. Ważne jest natomiast to, aby ludzie w danej chwili nie czuli nagłej potrzeby, aby ktoś im się „odwdzięczył” za udzieloną pomoc, ale czynili to raczej bezinteresownie¹⁶. W rezultacie tego procesu następuje wzrost kapitału społecznego dzięki zwiększeniu poziomu zaufania.

Wśród głównych zamierzeń *Community Policing* w literaturze oprócz wzrostu legitymizacji policji oraz rozwijania wspólnot obywatelskich wymienia się także: redukcję przestępczości, podnoszenie poziomu poczucia bezpieczeństwa mieszkańców danego obszaru oraz poprawę jakości ich życia. Aby osiągnąć planowane cele, konieczne jest przeprowadzenie istotnych reform w strukturze policji oraz zmian priorytetów w działaniach funkcjonariuszy. Niektóre z postulowanych zmian obejmują:

- a. zmiany w systemie dowodzenia polegające na utworzeniu małych, lokalnych jednostek policji w taki sposób, aby nie tylko były one jak najbliższe społecznościom lokalnym, lecz także umożliwiały sprawną mobilizację sił na danym obszarze¹⁷;

13 G.L. Kelling, C.M. Coles, *Wybite szyby. Jak zwalczyć przestępczość i przywrócić ład w najbliższym otoczeniu*, Media Rodzina, Poznań 2000, s. 29–31.

14 R. Łuszcz, *Koncepcja policji środowiskowej (community policing) jako rdzeń marketingu relacji w procesie świadczenia usług publicznych przez policję*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas Zarządzanie” 2016, nr 1, s. 118–119.

15 U. Grzęda, *Model aktywności społecznej*, [w:] A. Theiss (red.), *Aktywne społeczności. Zmiana społeczna. Katalog praktyk*, Stowarzyszenie Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL, Warszawa 2010, s. 2–6.

16 R.D. Putnam, *Samotna gra w kręgle. Upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008, s. 37.

17 J. Czapska, J. Wójcikiewicz, *Policja w społeczeństwie...*, s. 146.

- b. aktywne uczestnictwo policjantów w regularnych spotkaniach z lokalną społecznością, na których omawiane są bieżące problemy związane z przestępczością i zagrożeniami¹⁸;
- c. wprowadzenie pieszych patroli, zwłaszcza na obszarach mniej uczęszczanych, takich jak osiedla, uliczki czy zaułki¹⁹;
- d. ustanowienie grup sąsiedzkiej czujności (Neighborhood Watch), które angażują społeczność lokalną we wzmożoną czujność i współpracę w zakresie zapobiegania przestępczości²⁰;
- e. promowanie koncepcji szklanych posterunków, które mają na celu zbliżenie policji do społeczeństwa poprzez obecność funkcjonariuszy w miejscach dostępnych i widocznych dla mieszkańców²¹;
- f. współpracę z wieloma instytucjami, zwłaszcza samorządowymi, które zajmują się prewencją przestępczości²².

Niestety, idea *Community Policing* niesie ze sobą pewne istotne ograniczenia. Po pierwsze, jej decentralizacja i zwiększona interakcja z organizacjami i instytucjami społecznymi mogą prowadzić do upolitycznienia działalności policji oraz realizacji partykularnych interesów konkretnych ugrupowań, co w konsekwencji może osłabić kontrolę obywatelską nad tą instytucją²³. Po drugie, funkcjonariusze zaangażowani w praktykę *Community Policing* mogą zostać wyizolowani od tradycyjnego środowiska policyjnego i być postrzegani przez swoich kolegów jako policjanci „drugiej kategorii”, ponieważ ich zadania nie będą skupiać się na klasycznych działaniach związanych ze ściganiem przestępców, lecz na codziennych interakcjach z mieszkańcami. Może to także prowadzić do wzbudzenia kontrowersji wśród samych funkcjonariuszy, gdyż praca policjantów pierwszego kontaktu może być postrzegana przez nich jako mniej wymagająca pod względem wysiłku i poziomu stresu, bardziej bezpieczna, a jednocześnie mniej podlegająca kontroli ze strony społeczeństwa²⁴.

Przeciwnicy koncepcji środowiskowej policji podnoszą także istotny zarzut dotyczący jej rzekomej łagodności wobec przestępczości²⁵. Argumentują, że dostępna liczba funkcjonariuszy w służbach mundurowych nie jest wystarczająca, aby angażować ich w intensywne działania prewencyjne. Uważają oni, że pierwszeństwo powinny mieć działania represyjne organów ścigania.

4. Realizacja *Community Policing* w Polsce

W Polsce policjantami specjalnie oddelegowanymi do realizacji koncepcji środowiskowej policji są dzielnicowi, którzy najczęściej sprawują swoją funkcję na niewielkim stosunkowo, wydzielonym obszarze nazywanym rewirem. Obecnie w Polsce funkcję tę pełni ok. 8 tys. funkcjonariuszy²⁶.

Instytucja dzielnicowego w Polsce została ustanowiona 6 września 1926 r.²⁷ na mocy Rozkazu nr 331 KGP. W owym okresie funkcja ta była uważana za elitarną i była dostępna wyłącznie dla podoficerów. Głównym zadaniem dzielnicowego było wówczas gromadzenie kompleksowej wiedzy na temat przypisanego mu obszaru. Jednakże w wyniku wybuchu drugiej wojny światowej działalność dzielnicowych została zawieszona. Wznowiono ją dopiero na mocy Rozkazu nr 10 Komendanta Głównego

18 M. Sokołowski, *Uspolecznienie działań policji w demokratycznym państwie prawa*, [w:] S. Sulowski, M. Brzeziński (red.), *Trzy wymiary współczesnego świata*, ELIPSA Dom Wydawniczy, Warszawa 2015, s. 295–310.

19 J. Czapska, J. Wójcikiewicz, *Policja w społeczeństwie...*, s. 147.

20 Ibidem, s. 146.

21 Ibidem, s. 149.

22 Ibidem, s. 146.

23 J. Czapska, *Community policing w Polsce – możliwości i ograniczenia*, [w:] J. Czapska, J. Widacki (red.), *Bezpieczeństwo lokalne. Społeczny kontekst prewencji kryminalnej*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2000, s. 152.

24 Ibidem, s. 153–154.

25 D. Drozdowski, *Podstawowe elementy bezpieczeństwa lokalnego*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2016, nr 1, s. 206–207.

26 *Kim są dzielnicowi i jakie są ich zadania*, „Dzielnicowy bliżej nas”, <https://dzielnicowy-blizej-nas.policja.pl/dbn/kim-sa-dzielnicowi/1366,Kim-sa-dzielnicowi-i-jakie-sa-ich-zadania.html> [dostęp: 24.12.2023].

27 Rozkaz nr 331 KGP Państwowej z 6 września 1926 r., wraz z instrukcją określającą dokładną rolę i zadania dzielnicowego.

Milicji Obywatelskiej z dnia 15 maja 1955 r. W kolejnych dziesięcioleciach uprawnienia dzielnicowych były stopniowo rozszerzane. Szczególny impuls w tym zakresie nastąpił w 1974 r. na mocy Rozkazu nr 7 Komendanta Głównego Milicji Obywatelskiej. Po zmianach ustrojowych i politycznych na przełomie lat 80. i 90. podstawą prawną funkcjonowania dzielnicowych były kolejno Rozkaz nr 4 KGP (20 kwietnia 1995 r.), Zarządzenie nr 15 KGP (23 września 1999 r.), Zarządzenie nr 528 KGP (6 czerwca 2007 r.), aż do obowiązującego aktualnie Zarządzenia nr 5 KGP z dnia 20 czerwca 2016 r. w sprawie metod i form wykonywania zadań przez dzielnicowego i kierownika dzielnicowych.

Zgodnie z Zarządzeniem nr 5 KGP dzielnicowy zajmuje się przede wszystkim:

- a. działaniami rozpoznawczymi, polegającymi na gromadzeniu niezbędnych informacji z zakresu stosunków społecznych i ekonomicznych, rozmieszczeniu zjawisk kryminogennych, relacji między mieszkańcami rewiru oraz planowaniu wydarzeń okresowych, jak np. imprezy kulturalne czy sportowe;
- b. realizowaniem zadań z zakresu profilaktyki społecznej i probacyjnej, które dotyczą osób mających już wcześniej konflikt z prawem poprzez inicjowanie i uczestniczenie w spotkaniach edukacyjnych, informowanie mieszkańców o zagrożeniach, utrzymywanie kontaktu z ofiarami przestępstw oraz przeciwdziałanie przemocy w rodzinie (procedura Niebieskiej Karty);
- c. ściganiem sprawców przestępstw i wykroczeń, udzielaniem pomocy ofiarom przestępstw, zabezpieczeniem miejsca zdarzenia, ustaleniem świadków zdarzenia, osób pokrzywdzonych oraz rysopisów sprawców;
- d. kontrolowaniem przestrzegania prawa powszechnie obowiązującego oraz przepisów prawa miejscowego.

Rewiry dzielnicowych tworzy komendant powiatowy (miejski) policji. On również odpowiada za zwalnianie kierowników dzielnicowych ze sprawowanej funkcji po zasięgnięciu opinii wójta (burmistrza lub prezydenta miasta)²⁸. Dzielnicowym może zostać wyłącznie funkcjonariusz, który posiada co najmniej trzyletni staż w służbie. Dodatkowo kandydat chcący pełnić tę funkcję musi przejść serię specjalnych szkoleń z zakresu komunikacji społecznej, profilaktyki i problematyki uzależnień²⁹. Funkcjonariusz dzielnicowy pełni ponadto istotną rolę prewencyjną. Wobec sprawcy przestępstwa jest to sytuacyjne zapobieganie przestępczości drugiego i trzeciego stopnia³⁰. Zapobieganie drugiego stopnia dotyczy wykrycia potencjalnej jednostki, w której zaczynają rodzić się dysfunkcyjne zachowania, i eliminacji w niej wszystkich czynników kryminogennych, które mogłyby doprowadzić ją do zrealizowania czynu zabronionego³¹. W ramach tej prewencji dzielnicowy skupia się na grupach o podwyższonym ryzyku, które mogą być już niedostosowane do społeczeństwa lub stać się takie w niedalekiej przyszłości, co może sprzyjać kształtowaniu w nich przestępczego stylu życia. Działania te obejmują przede wszystkim prewencję zakłóceń w życiu publicznym, szczególnie poprzez zapobieganie różnym formom wykroczeń. Działalność prewencyjna trzeciego stopnia polega na nadzorze dzielnicowego nad jednostką, która już weszła w konflikt z prawem (najczęściej są to osoby, które przebywają na warunkowym zwolnieniu z odbywania kary bądź takie, które zakończyły już całkowicie jej odbywanie) i monitorowaniu procesu jej resocjalizacji.

W 2015 r. Najwyższa Izba Kontroli przeprowadziła ocenę pracy policjantów pierwszego kontaktu w Polsce i w roku następnym opublikowała raport dotyczący ich działalności. Wyniki przeprowadzonych inspekcji ujawniły wiele istotnych nieprawidłowości. Pierwszym problemem wskazanym w raporcie była obserwacja, że dzielnicowi często wykonywali zadania, które w zasadzie nie były związane z charakterystyką ich pracy, a można nawet posunąć się do stwierdzenia, że te działania w ogóle nie powinny nigdy wchodzić w zakres ich kompetencji. Wynikało to bowiem z ograniczeń kadrowych i finansowych policji³². Szcze-

28 Ustawa o Policji z dnia 6 kwietnia 1990 r., Dz.U. 1990 Nr 30, poz. 179, art. 8a pkt 2–3.

29 K. Majcher, *Normatywno-społeczne uwarunkowania pełnienia funkcji dzielnicowego w świetle obowiązujących aktów prawnych*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin-Polonia” 2021, 68(2), s. 133.

30 J.J.M. van Dijk, J. de Waard, *A two dimensional typology of crime prevention projects*, „Crime Justice Abstracts” 1991, s. 483–503.

31 Ibidem.

32 *NIK o wykonywaniu zadań przez dzielnicowych*, „NIK” 2016, s. 10–16, <https://www.nik.gov.pl/kontrola/wyniki-kontroli-nik/kontrola,15380.html> [dostęp: 24.12.2023].

gólnie istotnym tego przejawem było przydzielanie im licznych dodatkowych obowiązków, takich jak np. eskortowanie osadzonych, patrolowanie obszarów wykraczających poza swój obszar czy pilnowanie imprez masowych. Czasami dochodziło nawet do tak kuriozalnych sytuacji, kiedy dzielnicowy nie miał w ogóle czasu na realizowanie swoich własnych zadań, bo przykładowo posiadał kilka rewirów służby w zastępstwie za kolegów. Taki stan rzeczy częściowo wynikał z ogólnikowych sformułowań i niesprecyzowanych przepisów prawnych, które umożliwiały przełożonym nakładanie na dzielnicowych dodatkowych obciążeń³³. Przykładem takiego aktu prawnego było Zarządzenie nr 5 KGP (§ 39 ust. 2).

Aspekt ten wybrzmiał także w wynikach badań ogólnopolskich przeprowadzonych w 2017 r. na grupie ponad 5 tys. dzielnicowych z różnych regionów Polski. Respondenci na pytanie: „Jakie czynniki utrudniają Panu/Pani pracę w zakresie profilaktyki społecznej?” odpowiedzieli w zdecydowanej większości (59,13%), że jest to spowodowane nadmiarem obowiązków. Część ankietowanych (9,34%) wskazała brak czasu jako utrudnienie, a kolejna grupa ankietowanych (8,08%) podniosła problem niewystarczającej liczby dzielnicowych. Wnioskując z powyższego, aż 76,55% ankietowanych potwierdziło wyniki analiz NIK w kontekście opisywanego problemu³⁴.

Kolejnym zagadnieniem było ustalenie poziomu rozpoznawalności policjantów pierwszego kontaktu w regionie, w którym pełnili oni swoje funkcje. Badania przeprowadzone przez Najwyższą Izbę Kontroli wykazały, że aż 83% respondentów nie posiadało wiedzy na temat tożsamości swojego dzielnicowego. Co więcej, jeszcze bardziej niepokojące jest to, że ponad połowa uczestników badania nie miała rozeznania na temat jego działań oraz nie wiedziała dokładnie, kim on tak zasadniczo jest³⁵. W literaturze przedmiotu panuje niestety już dość znany slogan, że „dzielnicowy jest jak yeti, każdy o nim słyszał, ale nikt go nie widział”. Ponadto zaobserwowano korelację między poziomem zaludnienia obszaru a niedostateczną wiedzą mieszkańców na temat tożsamości swojego dzielnicowego. W przypadku obszarów o wyższym poziomie zaludnienia ludzie wykazywali się większą nieznanomością w tym zakresie³⁶.

NIK podkreśliła również istnienie kwestii wypalenia zawodowego wśród tej grupy pracowniczej. Aż 32,86% z ponad 5 tys. dzielnicowych, którzy zostali zapytani: „Czy zajmowane stanowisko służbowe spełnia Pana/Pani aspiracje zawodowe?”, udzieliło odpowiedzi negatywnej na zadane pytanie³⁷. Z kolei aż 22,76% z nich deklaroowało, że w najbliższym czasie zamierzają zmienić swoje miejsce zatrudnienia³⁸.

Ostatnimi palącymi problemami w działalności polskich policjantów pierwszego kontaktu okazały się niewłaściwe doboru dostępnych szkoleń z zakresu profilaktyki, a także niedostateczne wyposażenie funkcjonariuszy. W praktyce niezwykle częstym zjawiskiem był nawet brak dostępu do telefonu służbowego dla policjanta i korzystanie przez niego z osobistego sprzętu³⁹.

Rekomendacje NIK dla KGP, mające na celu poprawę funkcjonowania instytucji dzielnicowego, brzmiały następująco:

- a. wzmocnienie kadrowe i finansowe policji;
- b. wprowadzenie mechanizmów planowania zadań dla dzielnicowych w perspektywie długookresowej;
- c. poprawienie wyposażenia dzielnicowych;
- d. wprowadzenie modyfikacji programu specjalistycznego kursu dla dzielnicowych;
- e. utworzenie ścieżki awansu poziomego umożliwiającego rozwój zawodowy i finansowy dzielnicowych.

33 Ibidem.

34 J. Stawnicka, I. Klonowska, *Rola dzielnicowego w nowoczesnej formacji policyjnej z perspektywy działań edukacyjno-wychowawczych i profilaktycznych w społecznościach lokalnych*, Komenda Główna Policji, Warszawa 2017, s. 102.

35 NIK o wykonywaniu zadań..., s. 40.

36 Ibidem.

37 J. Stawnicka, I. Klonowska, *Rola dzielnicowego...*, s. 206.

38 Ibidem, s. 217.

39 NIK o wykonywaniu zadań..., s. 12–13.

Niestety, działania podjęte przez KGP i MSWiA po opublikowaniu raportu były w dużej mierze pozorowane. Kolejne zarządzenia wydawane przez KGP nie odnosiły się bowiem bezpośrednio do wyników przeprowadzonych kontroli i nie wprowadzały nowych rozwiązań mających na celu usprawnienie pracy dzielnicowych⁴⁰. Oprócz rozpoczęcia programu „Dzielnicowy bliżej nas” w czerwcu 2016 r., przewidującego przyznawanie nagród dla tych funkcjonariuszy, którzy najlepiej wykonywali swoje zadania w roku poprzednim (zwykle kilkadziesiąt osób), a także utworzenia stopnia awansowego starszego dzielnicowego⁴¹, mającego podreperować stan liczebny formacji policjantów pierwszego kontaktu, nie zauważono dalej idących zmian.

Sama NIK ustaliła w toku licznych kontroli, że przepisy zarządzeń ustanawiające ograniczenia w przydzielaniu dodatkowych zadań dzielnicowym przez kierowników terenowych jednostek policji (np. kierowanie ich do patroli poza obszarem rejonu służbowego i graniczącego) były interpretowane w sposób rozszerzający i wypaczający ich pierwotne znaczenie⁴². Trudno tutaj zatem mówić o dobrej woli i intencjach przełożonych względem policjantów pierwszego kontaktu.

W kontekście wdrażania koncepcji środowiskowej policji w Polsce istnieje także wiele problemów wynikających z przekonań zakorzenionych głęboko w społeczeństwie polskim. Obserwuje się także tendencję do traktowania policji jako oddzielonej od reszty społeczności instytucji. Wynika to częściowo z historii, zwłaszcza z okresu PRL, gdy siły policyjne (wtedy Milicja Obywatelska) były kojarzone raczej z brutalnością i bezwzględnością niż z chęcią nawiązywania dialogu z okolicznymi mieszkańcami⁴³. Można odnieść wrażenie, że Polacy poprzez pryzmat pojedynczych, agresywnych interwencji, gdzie funkcjonariusze przekroczyli swoje uprawnienia, próbują zaimplementować je niemal do każdego mundurowego, co jest bardzo krzywdzące w stosunku do całej formacji policyjnej. Te czynniki, połączone z pozbawionym wrażliwości społeczeństwem polskim i narastającą znieczulicą oraz zanikiem pielęgnowania wspólnych tradycyjnych wartości⁴⁴, prowadzą do ogromnego ograniczenia kapitału społecznego, o którym była mowa wyżej.

W Polsce oprócz policji również straże gminne uczestniczą w realizacji zadań z zakresu *Community Policing*. Powstanie służb porządkowych na poziomie gminy w Polsce było bezpośrednio związane z procesem transformacji ustrojowej po 1989 r. oraz wynikającą z niej decentralizacją władzy publicznej⁴⁵. Gmina, jako fundamentalna jednostka samorządu terytorialnego, zyskała również odpowiedzialność za zapewnienie swojego własnego bezpieczeństwa⁴⁶. W celu realizacji tego zadania rady gmin mogą, na mocy własnych uchwał, tworzyć swoje służby mundurowe⁴⁷. W Polsce straże gminne rozpoczęły swoją działalność od 1990 r. W początkowym okresie ich funkcjonowanie było ogólnikowo uregulowane przepisami ustawy o policji. Dopiero w 1997 r. wprowadzono specjalną ustawę o strażach gminnych, która precyzyjnie określiła cele i ramy działalności tych służb. W większości gmin istnieją tendencje do długotrwałego przyznawania strażnikom roli wsparcia dla policji w zwalczaniu przestępczości pospolitej, rozwiązywaniu incydentów naruszających porządek publiczny oraz rozprawianiu się z problemami społecznymi, takimi jak nadużywanie alkoholu i narkotyków⁴⁸. W gminach, w których organem wykonawczym są burmistrz lub prezydent miasta, straże gminne określane są strażami miejskimi.

Strażnikiem może zostać osoba, która łącznie spełnia następujące kryteria: jest obywatelem polskim, osiągnęła 21. rok życia, posiada pełnię praw publicznych oraz wykształcenie średnie lub branżowe, cieszy się nienaganną reputacją, wykazuje się sprawnością fizyczną i psychiczną, nie jest skazana wyrokiem sądu,

40 K. Majcher, *Normatywno-społeczne uwarunkowania...*, s. 141.

41 Zarządzenie nr 6 KGP z 21 lutego 2017 r., zmieniające zarządzenie w sprawie metod i form wykonywania zadań przez dzielnicowego i kierownika dzielnicowych, § 1, Dz. Urz. KGP 2017, poz. 12.

42 NIK o wykonywaniu zadań..., s. 10–16.

43 M. Ernest, *Idea community policing w pracy polskiej Policji*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy” 2016, 21(4), s. 62.

44 D. Drozdowski, *Podstawowe elementy...*, s. 199–200.

45 J. Czapska, J. Wójcikiewicz, *Policja w społeczeństwie...*, s. 139–140.

46 Ibidem.

47 Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o strażach gminnych, art. 2, Dz.U. 1997 Nr 123, poz. 779.

48 J. Czapska, J. Wójcikiewicz, *Policja w społeczeństwie...*, s. 145.

a także ma uregulowany stosunek do służby wojskowej⁴⁹. Główne obszary działania strażników miejscowych obejmują przede wszystkim:

- a. ochronę spokoju i porządku w miejscach publicznych;
- b. kontrole ruchu drogowego i transportu publicznego;
- c. współdziałanie z właściwymi podmiotami w zakresie ratowania zdrowia i życia obywateli;
- d. zabezpieczenie miejsca przestępstwa, katastrofy lub innego podobnego zdarzenia;
- e. ochronę obiektów komunalnych i urządzeń użyteczności publicznej;
- f. doprowadzanie osób nietrzeźwych;
- g. pilnowanie porządku podczas zgromadzeń i imprez masowych;
- h. informowanie społeczności lokalnej o stanie i rodzajach zagrożenia w okolicy;
- i. konwojowanie dokumentów i przedmiotów wartościowych dla potrzeb gminy.

W celu dobrego realizowania swoich zadań strażnicy gminni dysponują szerokim wachlarzem narzędzi prewencji i kar, które mogą stosować. Należą do nich: pouczenie, legitymowanie, doprowadzenie na policję, dokonanie kontroli osobistej lub sprawdzenia osób doprowadzanych, nakładanie mandatów bądź wniosków o ukaranie do sądu czy usuwanie pojazdów i unieruchamianie ich przez blokady zakładane na koła. W aspekcie realizacji założeń *Community Policing* oraz zwiększania poziomu bezpieczeństwa strażnicy miejscowi ściśle współpracują z lokalną policją. Współpraca ta objawia się poprzez wymianę informacji dotyczących zagrożeń, ustanowienie wzajemnego systemu łączności, koordynację rozmieszczenia sił policyjnych i straży, wspólne działania w celu utrzymania porządku podczas zgromadzeń publicznych, organizowanie wspólnych szkoleń oraz ćwiczeń czy realizowanie razem godzin patrolowych.

NIK nie oszczędziła krytycznych ocen także w odniesieniu do działań straży gminnych. W okresie, który objęła kontrola trwająca od 2019 do 2021 r., stwierdzono, że nałożone przez strażników miejskich sankcje za popełnione wykroczenia wykazywały znaczącą zależność od ich indywidualnego podejścia. Co istotne, za to samo wykroczenie jeden strażnik w jednym miejscu udzielał pouczenia, podczas gdy inny w drugim miejscu wystawiał mandat⁵⁰.

Strażnicy gminni borykają się ponadto z licznymi stereotypami na swój temat, które wpływają na sposób, w który są postrzegani przez ludzi. Często kojarzy się ich jako osoby nadmiernie skrupulatne, gotowe reagować nawet na najdrobniejsze wykroczenia⁵¹. Przykładem tego może być egzekwowanie przepisów dotyczących stref płatnego parkowania (głównie w miastach), co często jest postrzegane jako uciążliwe dla mieszkańców. Innym przykładem jest kontrolowanie legalności działalności handlowej. Niekiedy skutkuje to negatywnym wizerunkiem strażników jako tych, którzy mogą upominać, a nawet karać za nieprzestrzeganie przepisów osoby starsze i ubogie (obraz biednej babci z pietruszką). Dodatkowym stereotypem związanym z funkcjonariuszami straży gminnej jest przekonanie, że osoby te nie spełniły wymagań, aby zostać przyjęte do policji, co w społecznym mniemaniu jest utożsamiane z pewnym niepowodzeniem w życiu zawodowym⁵². Powyższe postawy mieszkańców generują najczęściej niechęć wobec funkcjonariuszy straży gminnej, prowadząc do nieuzasadnionego krytykowania ich pracy, komentowania działań, obrażania, a także niestety nierzadkiego naruszania nietykalności cielesnej i stosowania wyzwisk⁵³. Taki stan rzeczy bynajmniej nie sprzyja pozytywnemu odbiorowi pracy miejskich mundurowych.

Innym ważnym problemem w sferze straży gminnych jest zagadnienie wynagrodzeń. Z badań przeprowadzonych w 2021 r. wynika, że satysfakcja strażników miejskich z poziomu wypłacanych im zarobków

49 Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o strażach gminnych, art. 11–24, Dz.U. 1997 Nr 123, poz. 779.

50 *Kary od straży miejskiej według uznania straży miejskiej. NIK apeluje o zmianę przepisów*, „NIK” 2022, <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/kary-mandaty-od-straży-miejskiej.html> [dostęp: 24.12.2023].

51 M. Szafrńska, Ł. Dziura, R. Dorczak, *Strażnik miejski, czyli kto? Rozwój tożsamości straży miejskiej i strażników*, Instytut Spraw Publicznych UJ, Kraków 2021, s. 71–72.

52 Ibidem, s. 66.

53 Ibidem, s. 71–72.

pozostawia wiele do życzenia⁵⁴, przy czym aż ponad połowa badanych nie wyraziła zadowolenia z tej kwestii⁵⁵. Podobnie niepokojące wyniki uzyskano w odniesieniu do perspektyw kariery i możliwości awansu w ramach pracy w strażach gminnych, gdzie 47,7% respondentów wyraziło na ten temat swoje niezadowolenie⁵⁶. Ponadto warto zaznaczyć, że strażnicy miejscy doświadczają znacznego poziomu stresu i są narażeni na stałą ocenę swojej efektywności w miastach, których ulice patrolują. Rady miast w każdej chwili uchwałą mogą niestety łatwo rozwiązać strażę (i to zwykłą większością głosów). Warto także zwrócić uwagę na to, że strażnicy miejscy nie cieszą się takimi samymi przywilejami i uposażeniami jak inne służby mundurowe, pomimo wykonywania podobnych obowiązków⁵⁷. W związku z tym, pracując na co dzień na ulicach, często w starszym wieku, znajdują się w nieporównywalnie gorszej sytuacji względem innych grup zawodowych. To z kolei może skutkować drenażem doświadczonych mundurowych do innych formacji, takich jak policja.

Dodatkową sprawą wartą potępienia jest to, że strażę gminne dysponują stosunkowo ograniczonym zakresem uprawnień w porównaniu z policją. Rezultatem są nietypowe sytuacje, w których nie mogą one dokończyć swoich interwencji w terenie, ponieważ brakuje im kompetencji, które posiadają inne służby⁵⁸.

Powyższe czynniki stresogenne prowadzą do stopniowego wypalenia zawodowego miejskich mundurowych i obniżenia jakości ich pracy⁵⁹. Mogą być też przeszkodami w powolnym, lecz systematycznym procesie kształtowania się odrębności i tożsamości strażników miejskich.

5. Metodologia badań

Przedmiotem badań w niniejszej pracy jest jedna ze strategii działań policji, czyli *Community Policing*. Głównym celem przeprowadzonych badań było dokonanie analizy realizacji tej koncepcji pracy policji w polskich warunkach oraz ustalenie, w jakim stadium rozwoju obecnie się znajduje. Za przykład posłużył tutaj Kraków. Warto wspomnieć, że sam *Community Policing* może być realizowany w sposób odmienny w różnych krajach, co w tym przypadku stanowi pewną trudność. Niemniej jednak główne założenia tej koncepcji, jak bliskość policji i lokalnych społeczności, będą występować niezależnie od sposobów wcielania tej doktryny życie w różnych środowiskach.

Skupiając się przede wszystkim na więzi łączącej policję z lokalnym społeczeństwem, należało odpowiedzieć na pytanie, jak jej istnienie wpływa na poziom poczucia bezpieczeństwa miejscowych wspólnot – główne pytanie badawcze dotyczyło zatem tego, czy Kraków można uznać za bezpieczne miasto. Samo bezpieczeństwo w literaturze definiuje się nie tylko jako stan osiągnięcia poczucia bezpieczeństwa danego podmiotu, lecz także jako cały proces, który dąży do jego zapewnienia⁶⁰. Aby jednak to bezpieczeństwo obywatelom zapewnić, odpowiednie organy państwowe muszą aktywnie uczestniczyć w eliminowaniu przestępczości i zachowań szkodliwych społecznie. W Krakowie za wymienione wyżej zadania odpowiadają policja wraz ze strażą miejską. Pytania szczegółowe dotyczyły zatem kwestii, w jaki sposób straż miejska i policja wywiązują się ze swoich obowiązków, jaki jest zakres działania tych instytucji, jakie opinie i zdanie o nich mają krakowianie oraz to, jak realizowanie przez nie swoich funkcji wpływa na poczucie bezpieczeństwa mieszkańców miasta.

Badanie naukowe przeprowadzone w okresie lipiec–sierpień 2023 r. obejmowało cztery główne etapy badawcze. Przy każdym etapie badawczym wyróżniono poszczególne hipotezy – łącznie jest ich 11. Główną hipotezą badawczą jest H1. Dodatkowo wyróżniono 10 hipotez szczegółowych – są to hipotezy od H2 do H11.

54 Ibidem, s. 86.

55 Ibidem, s. 162.

56 Ibidem, s. 163.

57 Ibidem, s. 87.

58 Ibidem, s. 76.

59 Ibidem, s. 197.

60 S. Koziej, *Bezpieczeństwo: istota, podstawowe kategorie i historyczna ewolucja*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2011, nr 2, s. 19–39.

W pierwszej części badania dokonano analizy danych z lat 2017–2022, które zostały pozyskane z raportów Straży Miejskiej Miasta Krakowa. Analiza ta miała na celu zidentyfikowanie najważniejszych aspektów działalności straży miejskiej w Krakowie w omawianym okresie.

Druga część badania obejmowała przegląd statystyk policyjnych Komendy Miejskiej Policji w Krakowie również z lat 2017–2022, które zawierają informacje na temat głównych kategorii przestępstw popełnianych na terenie miasta wraz z poziomem ich wykrywalności w tamtym czasie, a także półroczne plany priorytetowe krakowskich dzielnicowych obejmujące okresy od 1 lutego 2023 r. do 31 lipca 2023 r. i od 1 sierpnia 2023 r. do 31 stycznia 2024 r.

Analiza ilościowa tych danych została przeprowadzona w celu porównania ich z wynikami uzyskanymi na podstawie wspomnianych wyżej raportów Straży Miejskiej Miasta Krakowa. W tym miejscu sformułowano następujące hipotezy badawcze:

H1: Kraków jest bezpiecznym miastem;

H2: Policja nie wykorzystuje całego swojego potencjału w walce z przestępczością na terenie Krakowa;

H3: Straż Miejska Miasta Krakowa, biorąc pod uwagę środki, które zostały włożone w jej działalność w porównaniu z policją, skuteczniej przyczynia się do zapewnienia bezpieczeństwa w mieście;

H4: Zakres działalności dzielnicowych pokrywa się niemal w całości z wykonywaniem zadań straży-miastowych.

W trzeciej części badania przeanalizowane zostały statystyki z różnych edycji Barometru Krakowskiego z lat 2015–2022. Głównym tego celem było sprawdzenie poziomu zaufania społecznego do Straży Miejskiej Miasta Krakowa w porównaniu z krakowską policją. Kolejne hipotezy badawcze brzmią następująco:

H5: Zaufanie społeczne krakowian do straży miejskiej systematycznie, lecz powoli rośnie;

H6: Zaufanie społeczne krakowian do straży miejskiej jest większe niż do policji.

Ostatnia część badania polegała na przeprowadzeniu sondy ulicznej wśród losowej grupy stałych mieszkańców Krakowa w celu uzyskania ich opinii i odczuć dotyczących własnego bezpieczeństwa oraz działalności instytucji straży miejskiej i policji w mieście. W badaniu wzięło udział 500 osób (w tym 310 mężczyzn i 190 kobiet), znajdujących się w różnym wieku (od 18. do 75. roku życia). Badanie było prowadzone w dwóch porach dnia: od godz. 6 do godz. 12 oraz od godz. 14 do godz. 20. Przy realizacji ankiet wybrano docelowo cztery dzielnice Krakowa (Mistrzejowice, Bieńczyce, Czyżyny i Nową Hutę). Odpowiednio z Nowej Huty i Mistrzejowic udział w badaniu wzięło po 150 osób, natomiast w Bieńczycach i Czyżynach było to 100 osób. Za technikę badania posłużyło ankietowanie, a narzędziem badawczym był specjalny kwestionariusz z pięcioma pytaniami. Końcowymi hipotezami badawczymi są:

H7: Większość mieszkańców Krakowa czuje się bezpiecznie w swoim mieście;

H8: Przeważająca większość mieszkańców Krakowa nie zna imienia i nazwiska swojego dzielnicowego;

H9: Mniejszość mieszkańców Krakowa uważa, że dzielnicowi wpływają znacząco na ich poczucie bezpieczeństwa;

H10: Większość mieszkańców Krakowa uważa, że straż miejska znacząco wpływa na ich poczucie bezpieczeństwa;

H11: Większość mieszkańców Krakowa uważa, że Straż Miejska Miasta Krakowa powinna zostać rozwiązana.

Finalne wyniki badania pozwalają na weryfikację lub odrzucenie powyższych hipotez i dostarczają wgląd w postrzeganie skuteczności działań policji i straży miejskiej w Krakowie.

6. Wyniki badań

Podstawowymi obszarami działalności Straży Miejskiej Miasta Krakowa są: przeciwdziałanie problemowi alkoholizmu, realizacja uchwał antysmogowych Rady Miasta Krakowa, prowadzenie działań profilaktycznych, nadzór nad ruchem drogowym, utrzymanie porządku i spokoju publicznego, egzekwowanie przepisów dotyczących Parku Kulturowego, wsparcie dla osób bezdomnych, troska o stan czystości i estetyki miasta oraz wdrażanie systemu monitoringu wizyjnego.

Od 2017 r. systematycznie rośnie liczba strażników miejskich w Krakowie. W 2017 r. było ich 408, w 2018 – 426, 2019 – 435, 2020 – 445, 2021 – 441, 2022 – 460⁶¹. 17 lipca 2023 r. w Krakowie pracowało aż 466 mundurowych⁶². Co można zauważyć, liczebność samej formacji przekłada się tutaj znacznie na statystyki działalności całej Straży Miejskiej Miasta Krakowa. Uśredniając, od 2017 r. średnio przez sześć lat przyjmowała ona ok. 100 tys. zgłoszeń interwencyjnych, ujawniała 100 tys. wykroczeń, udzielała rocznie 45 tys. pouczeń, kierowała 2,5 tys. wniosków o ukaranie do sądu, a także nakładała ok. 43 tys. mandatów na mieszkańców Krakowa.

Warto zauważyć, że liczba zgłoszeń interwencyjnych, mandatów i popełnianych wykroczeń (szczególnie z zakresu bezpieczeństwa i porządku w komunikacji) wykazywała systematyczny wzrost od 2017 do 2019 r. W okresie pandemii (głównie 2020 r.) liczby te znacząco spadły, co można przypisać ograniczeniom w przemieszczaniu się mieszkańców oraz zmniejszonej aktywności społecznej. Od 2021 r. obserwuje się ponowny wzrost tych wskaźników, które niestety osiągają najwyższy poziom od sześciu lat.

Wydawać by się mogło, że tak duży wzrost liczb mógłby spowodować paraliż niejednej formacji, co jednak nie stało się w przypadku Straży Miejskiej Miasta Krakowa. Przy wzroście raptem kilkunastu mundurowych rok do roku, nawet pomimo ciągłego wzrostu liczb interwencji tudzież wykroczeń (nawet o kilka tysięcy!), funkcjonariusze bardzo dobrze sobie radzą. Przyjmując dane za kulminacyjny 2022 r., przeciętny strażnik miejski w Krakowie średnio w ciągu roku realizował 255 zgłoszeń interwencyjnych, ujawniał 260 wykroczeń, pouczał 90 osób, kierował sześć wniosków do sądu o ukaranie, a także nakładał 135 mandatów karnych. Można z tego wyprowadzić wniosek, że strażnicy miejscy w Krakowie realizują niezwykle skutecznie swoje zadania.

Niestety, od 2021 r. odnotowuje się w Krakowie wspomniany wyżej wzrost liczby zgłoszeń interwencyjnych, zwłaszcza w kategoriach przeciwdziałania wykroczeniom przeciwko bezpieczeństwu i porządkowi w komunikacji oraz ustawie o wychowaniu w trzeźwości. Niewielki wzrost odnotowuje się przy wykroczeniach przeciwko porządkowi i spokoju publicznemu, obyczajowości publicznej oraz przeciwko urządzeniom publicznym. Pozostałe kategorie wykroczeń utrzymują się na względnie stabilnym poziomie. Zaistniały stan rzeczy może mieć swoje źródło w wielu czynnikach, przede wszystkim takich jak zmiany społeczno-ekonomiczne i konsekwentny wzrost liczby ludności w Krakowie. Obecnie w Krakowie stale zameldowanych jest ok. 803 tys. ludzi⁶⁴, a stale zamieszkałych może być ponad 1 mln ludzi.

61 *Raporty Straży Miejskiej Miasta Krakowa*, „Straż Miejska Miasta Krakowa” 2017–2022, https://strazmiejska.krakow.pl/192635,artykul,strona_glowna.html/214698,artykul,raporty_strazy_miejskiej_miasta_krakowa.html [dostęp: 24.12.2023].

62 Na podstawie udzielonej informacji publicznej przez Straż Miejską Miasta Krakowa z 17 lipca 2023 r.

64 *Miasto Kraków*, „Urząd statystyczny w Krakowie”, <https://krakow.stat.gov.pl/zakladka2/> [dostęp: 24.12.2023].

Tabela 1. Statystyki Straży Miejskiej Miasta Krakowa (lata 2017–2022)

Wybrane aspekty działalności Straży Miejskiej Miasta Krakowa (lata 2017–2022) ⁶⁵							
Kategoria/Rok	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Łącznie
Zgłoszenia interwencyjne	96 406	105 016	112 763	85 102	97 099	103 508	599 894
Liczba wykroczeń	93 774	96 808	102 434	85 649	114 049	120 047	612 761
Pouczenia	42 820	56 118	47 411	33 685	45 677	41 450	267 161
Wnioski o ukaranie do sądu	1225	3793	2990	2871	2941	2770	16 590
Mandaty	21 366	36 897	41 973	39 476	56 305	62 222	258 239
Kodeks wykroczeń (w tym przeciwko):	77 935	77 984	82 773	68 605	107 016	118 757	533 070
Porządkowi i spokojowi publicznemu	1769	1936	2086	2434	2378	4249	14 852
Bezpieczeństwu osób i mienia	409	425	338	172	247	407	1998
Bezpieczeństwu i porządkowi w komunikacji	65 411	65 102	70 519	56 587	72 247	72 692	402 558
Obyczajowości publicznej	3363	3422	3250	3224	4294	5942	23 495
Przeciwko urządzeniom publicznym	6921	7023	6476	5423	6181	8003	40 027
Ustawie o wychowaniu w trzeźwości	9913	11 879	14 248	13 848	16 708	22 313	88 909
Ustawie o utrzymaniu czystości i porządku w gminach	3465	3241	2630	1229	2761	2749	16 075
Inne przepisy o wykroczeniach	2523	3780	2887	2022	2200	2402	15 814
Ujęci sprawcy przestępstw	122	107	126	98	121	99	673
Osoby ujęte, poszukiwane przez policję	11	14	8	18	6	7	64
Założone blokady na pojazdy	9977	11 081	14 534	13 873	17 309	17 670	84 444
Nietrzeźwi odwiezieni do MCPU	4209	4443	5117	4033	3717	3879	25 398
Nietrzeźwi odwiezieni do miejsca zamieszkania	310	271	294	255	244	209	1583
Usunięte graffiti	595	990	794	707	836	1127	5049
Oferowana pomoc bezdomnym	5737	2042	8984	8501	7705	7330	40 299
Liczba godzin w ramach prowadzonej profilaktyki	3384	3836	3666	2254	3230	4773	21 143
Kontrole palenisk	9650	8517	6367	3624	3150	3243	34 551

Źródło: Opracowanie na podstawie *Raportów Straży Miejskiej Miasta Krakowa* (lata 2017–2022).65 *Raporty Straży Miejskiej Miasta Krakowa...*, op. cit.

Ważne jest także podkreślenie, że praca strażników miejskich w Krakowie nie ogranicza się wyłącznie do działań represyjnych, lecz także obejmuje szeroki zakres działań prewencyjnych i pomocowych. Należą do nich m.in. usuwanie graffiti, pomoc bezdomnym, prowadzenie działań profilaktycznych w szkołach czy kontrole palenisk w mieście, co wyraźnie pokazuje służebną rolę strażników miejskich wobec krakowian.

Jeśli dołożyć do tego to, że nie każde działanie mundurowych kończy się nałożeniem mandatu lub skierowaniem wniosku o ukaranie do sądu, a duża część interwencji ma na celu tylko pouczyć obywateli (co widać w liczbie pouczeń udzielanych przez strażników miejskich w Krakowie na poziomie ok. 40 tys. rocznie), to okazuje się wówczas, że społeczeństwo ma wyjątkowo niesprawiedliwe zdanie o tej formacji, które może wynikać z różnych zakłamanych stereotypów na jej temat, niemających absolutnie żadnego pokrycia w faktach.

Straż miejska w Krakowie realizuje także zadania należące do policji, w tym szczególnie ujmowanie osób, których ta poszukuje. Warto wrócić tutaj do problemu, który był poruszany wcześniej – straż gminne nie posiadają takich samych kompetencji jak policja, a pomimo to realizują jej zadania. Prawdą jest, że katalog wewnętrzny zadań straży gminnych w Polsce niemal całkowicie pokrywa się z katalogiem działań policji⁶⁶. Straż miejska pełni tutaj formę odciażania policji od – wydawać by się mogło – błahych problemów, aby ta skuteczniej mogła walczyć z poważną przestępczością. Ale jak to wygląda w praktyce?

W krakowskiej policji służyło w lipcu 2023 r. 3279 funkcjonariuszy⁶⁷. Liczba przestępstw zarejestrowanych na obszarze miasta Krakowa utrzymuje się na poziomie ok. 20 tys. rocznie (przy utopijnym założeniu, że każdy czyn zabroniony zostaje zgłoszony prędzej czy później na policję). Ogólna wykrywalność przestępstw przez krakowską policję wykazuje stały wzrost od 2017 r. i osiągnęła najwyższy poziom 62,5% w ubiegłym roku. Mimo obiecującej tendencji wzrostowej istotne jest zwrócenie uwagi na średnią wykrywalność różnych kategorii przestępstw popełnianych w ciągu ostatnich sześciu lat na terenie miasta Krakowa, co rysuje mniej optymistyczny obraz sytuacji. W szczególności krakowska policja może pochwalić się zadowalającą wykrywalnością w przypadku przestępstw takich jak zabójstwa, przestępstwa narkotykowe, przestępstwa korupcyjne oraz przestępstwa drogowe, zwłaszcza te związane z prowadzeniem pojazdu pod wpływem alkoholu lub narkotyków, gdzie wykrywalność w tych obszarach przekracza 90%. Wykrywalność przestępstw związanych z ustawą o bezpieczeństwie imprez masowych oraz przestępstw gospodarczych, choć nie jest na satysfakcjonującym poziomie, można bardziej wyrozumiale ocenić, ponieważ nie są one bezpośrednio związane z zagrożeniem dla życia i zdrowia ludzkiego. Niestety, zauważyć można znaczące niedociągnięcia w dziedzinie zwalczania przestępstw seksualnych, gdzie niemal co drugi sprawca zgwałcenia unika odpowiedzialności prawnej. Wykrywalność przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu ludzkiemu, w tym rozbojów, bójek, pobić i uszczerbków na zdrowiu, utrzymuje się na stosunkowo niskim poziomie w okolicach 65%, co w tym wypadku może być określone jako niezadowalające. Najniższe wskaźniki wykrywalności obserwuje się w przypadku przestępstw związanych z kradzieżami i uszkodzeniem mienia. Średnia wynosi tutaj dla kradzieży z włamaniem ok. 43,5%, kradzieży rzeczy – ok. 26%, uszkodzeń mienia – również ok. 26%, natomiast kradzieży samochodów – jedynie 16%. Kradzież samochodów wykazuje się najniższym poziomem wykrycia przez krakowską policję spośród wszystkich analizowanych kategorii przestępstw.

66 M. Szafrńska, E. Dziura, R. Dorczak, *Strażnik miejski...*, s. 73.

67 Na podstawie informacji publicznej udzielonej przez Komendę Wojewódzką Policji w Krakowie z 17 lipca 2023 r.

Tabela 2. Statystyki Komendy Miejskiej Policji w Krakowie

Przestępstwa popełniane na terenie miasta Krakowa wraz z ich wykrywalnością ^{68, 69}													
Kategoria/Rok	2017	W*	2018	W	2019	W	2020	W	2021	W	2022	W	Średnia W
Przestępstwa ogółem	20 302	57,5 %	18 017	58,04 %	19 471	59,34 %	17 639	61,77 %	18 016	60,18 %	21 642	62,5 %	59,89 %
Rozbój/wymuszenia rozbójnicze	359	65,3 %	230	61,8 %	210	59,05 %	157	65,63 %	129	68,22 %	115	66,38 %	64,4 %
Bójka i pobicie	98	67,3 %	104	69,2 %	78	73,08 %	61	59,02 %	67	79,1 %	55	60 %	67,95 %
Uszczerbek na zdrowiu	243	73,1 %	168	68,5 %	198	66,16 %	149	70 %	145	67,59 %	153	67,1 %	68,74 %
Kradzież z włamaniem	1535	30,8 %	1477	36,9 %	1405	43,57 %	1308	46,5 %	1406	53,52 %	1560	50,09 %	43,56 %
Kradzież rzeczy	4052	20,2 %	3720	21,9 %	3678	25,96 %	3005	28,02 %	2993	30,86 %	3296	30,18 %	26,19 %
Kradzież samochodu	213	6,1 %	169	5,3 %	143	9,09 %	106	12,04 %	95	16,16 %	68	47,37 %	16,01 %
Uszkodzenie rzeczy	1250	27,8 %	1118	24,8 %	1179	23,67 %	1103	26 %	988	26,27 %	1124	26,13 %	25,78 %
Zabójstwo	7	85,7 %	9	100 %	10	90 %	10	90 %	4	100 %	7	100 %	94,28 %
Zgwałcenie	51	52,9 %	40	52,4 %	40	57,5 %	16	68,75 %	26	42,31 %	25	68 %	56,98 %
Przestępstwa gospodarcze	2395	62,9 %	2487	60,5 %	2829	55,02 %	2196	47,48 %	4191	55,33 %	4873	61,81 %	57,17 %
Przestępstwa narkotykowe	2110	95,8 %	2479	97,7 %	2307	96,45 %	2675	98,24 %	1736	97,06 %	1558	97,5 %	97,13 %
Przestępstwa korupcyjne (bez art. 231 k.k.)	18	94,4 %	22	95,4 %	584	100 %	8	87,5 %	7	85,71 %	87	100 %	93,84 %
Przestępstwa drogowe, w tym:	952	97,8 %	874	96,7 %	901	97,56 %	721	95,01 %	649	95,99 %	763	98,03 %	96,85 %
Prowadzenie pojazdu pod wpływem alkoholu	730	100 %	640	100 %	668	99,85 %	519	99,61 %	474	99,79 %	593	100 %	99,88 %
Przestępstwa z Ustawy o bezpieczeństwie imprez masowych	24	62,5 %	19	89,5 %	19	68,42 %	10	50 %	28	67,86 %	40	52,5 %	65,13 %

* Wykrywalność.

Źródło: Statystyki Komendy Miejskiej Policji w Krakowie (lata 2017–2022).

68 Na podstawie informacji publicznej udzielonej przez Komendę Miejską Policji w Krakowie z 9 sierpnia 2023 r.

69 Raporty o stanie Miasta, „biuletyn informacji publicznej, Kraków”, <https://www.bip.krakow.pl/?mmi=509> [dostęp: 24.12.2023].

Tabela 3. Liczba interwencji podejmowanych przez krakowską policję

Dane/Rok	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Liczba interwencji podejmowanych przez policję w Krakowie	82 054	77 088	75 230	72 547	74 808	76 105
Liczba interwencji policji bez uwzględnienia liczby przestępstw	61 752	59 071	55 759	54 908	56 792	54 463

Źródło: Badania własne.

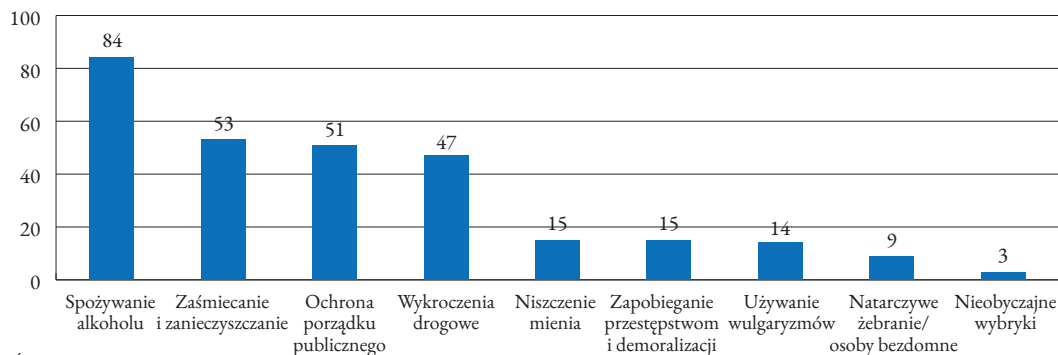
Zadaniem Straży Miejskiej Miasta Krakowa było odciążenie policji poprzez przejęcie pewnych jej obowiązków, co miało umożliwić policji efektywniejsze działania w obszarach związanych z poważniejszymi przestępstwami. Okazuje się jednak, że jeśli spojrzeć na ogólną liczbę interwencji w latach 2017–2022 i odejść od niej liczbę przestępstw, to wyjdzie na jaw, że zgłoszeń interwencyjnych niebędących przestępstwami (a wykroczeniami bądź działalnością prewencyjną) było kolejno: 61 752, 59 071, 55 759, 54 908, 56 792 i 54 463.

Dojść zatem można do konkluzji, że model powyższej symbiozy policji i straży miejskiej jest zwykłą fikcją i tak oto policja w większości realizuje te rzeczy, w których specjalizuje się straż miejska. Należy wspomnieć, że krakowska policja posiada siedmiokrotnie większy garnizon od Straży Miejskiej Miasta Krakowa, a pomimo to nie radzi sobie z wykrywaniem przestępstw. Warto zauważyć, że przedstawiony stan rzeczy może być rezultatem deficytów w zakresie zarządzania służbą patrolową oraz braku właściwie określonych priorytetów w działaniach podejmowanych przez policję.

Skuteczne działania policji warunkują także liczne działania prewencyjne i zapobiegawcze, które w ramach tej formacji mają opierać się głównie na służbie dzielnicowych. Obecnie, tj. na dzień 21 sierpnia 2023 r., w Krakowie funkcjonuje łącznie 159 rewirów dzielnicowych⁷⁰, które stanowią integralną część struktury organizacyjnej policji w mieście. Warto zaznaczyć, że rewiry te zostały podzielone na poszczególne komisariaty, co ma gwarantować lepsze zarządzanie i koordynacje zasobami ludzkimi. Dokładny podział rewirów na poszczególne komisariaty prezentuje się w następujący sposób: Komisariat 1 obejmuje 16 rewirów, 2 – 10, 3 – 24, 4 – 18, 5 – 23, 6 – 26, 7 – 24 i 8 – 18⁷¹. Występuje tutaj również nietypowa sytuacja, w której aż 19 funkcjonariuszy posiada do siebie przypisany więcej niż jeden obszar patrolowy bądź sprawuje zastępstwo czasowe za swojego kolegę z pracy.

Wykres 1. Plany priorytetowe krakowskich dzielnicowych (1.02.2023–31.07.2023)

Liczba krakowskich dzielnicowych zajmujących się poszczególnymi zakresami spraw
(1.02.2023–31.07.2023)

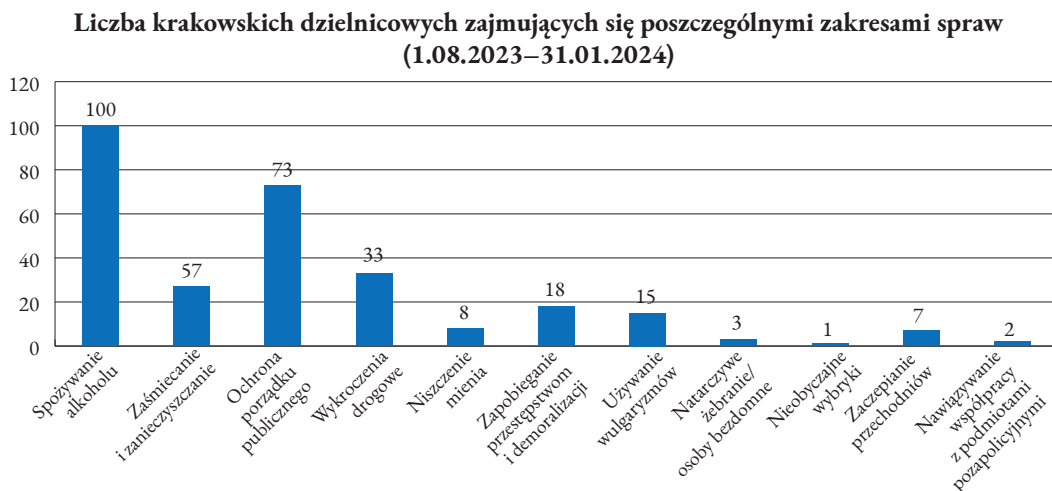

Źródło: Badania własne.

70 *Dzielnicowi–KMP w Krakowie*, „Komenda Miejska Policji w Krakowie”, <https://krakow.policja.gov.pl/kr1/dzielnic> [dostęp: 24.12.2023].

71 *Ibidem*.

Wykres 2. Plany priorytetowe krakowskich dzielnicowych (1.08.2023–31.01.2024)

Źródło: Badania własne.

Działalność krakowskich dzielnicowych koncentruje się głównie na monitorowaniu oraz interwencjach związanych ze spożywaniem alkoholu w przestrzeni publicznej, zaśmiecaniu i zanieczyszczaniu miasta, utrzymaniem porządku publicznego oraz egzekwowaniem przepisów dotyczących wykroczeń drogowych.

Niestety, obserwacje wykazują, że w porównaniu z wcześniejszym okresem nastąpił znaczący wzrost przypadków spożywania alkoholu w miejscach publicznych oraz występowania incydentów związanych z zakłócaniem porządku publicznego. W związku z tym Rada Miasta Krakowa podjęła decyzję o wprowadzeniu ograniczeń w sprzedaży napojów alkoholowych na obszarze całego miasta⁷². Ograniczenia te obowiązują od północy do godz. 5.30 i weszły w życie 1 lipca 2023 r. Pierwsze efekty wprowadzonych zmian zauważyć będzie można dopiero za rok. Spadła natomiast liczba mundurowych zajmująca się wykroczeniami drogowymi (aż o 14%). Pozostałe statystyki dotyczące innych obszarów interwencji utrzymują się na stabilnym poziomie.

Nie można przeoczyć tego, że wszystkie omawiane wyżej zagadnienia leżą zasadniczo w zakresie kompetencji strażników miejskich. Każda z powyższych kategorii spraw wchodzi w skład ich zadań. Można nawet stwierdzić, że dzielnicowi odgrywają rolę strażników miejskich w policji. Byłby to zadowalający układ, ponieważ zarówno policjanci pierwszego kontaktu, jak i strażę gminne mogłyby na tym polu wzajemnie się uzupełniać, gdyby jednak ci pierwsi realizowali wyłącznie swoje obowiązki, co widać już, że nie jest prawdą.

W tym miejscu znajdują zatem potwierdzenie druga, trzecia i czwarta hipoteza badawcza (H2, H3 i H4). Odnośnie do hipotezy pierwszej (H1) wydaje się, że w tej chwili można byłoby także ją przyjąć, chociaż przy sporej dawce ostrożności i z zastrzeżeniem, że żeby Kraków stał się naprawdę bezpiecznym miastem, trzeba w tym kierunku jeszcze wiele przedsięwziąć.

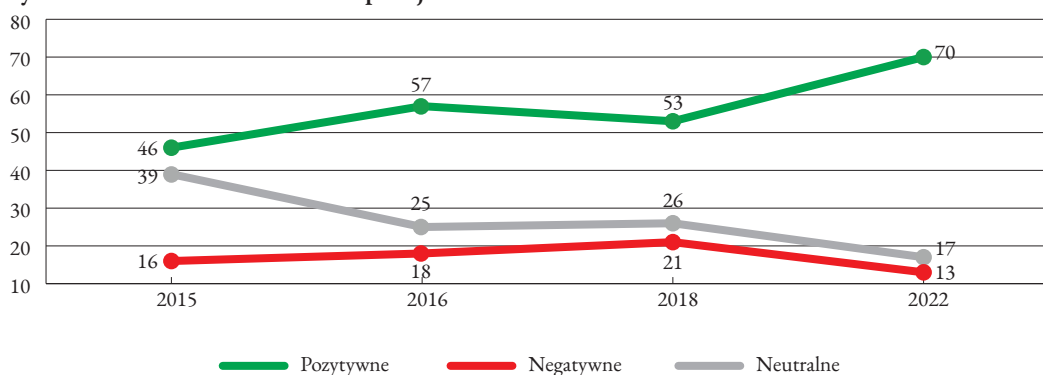
W kontekście omawianej tematyki warto także przeanalizować wyniki Barometru Krakowskiego, czyli badania społecznego, które systematycznie jest realizowane na zlecenie Urzędu Miasta Krakowa. Jednym z jego aspektów jest badanie oceny poziomu zaufania, którym mieszkańcy miasta darzą różne instytucje publiczne, w tym policję oraz straż miejską. W okresie od 2015 do 2022 r. można zauważyć stały wzrost poziomu zaufania krakowian wobec zarówno policji, jak i Straży Miejskiej Miasta Krakowa. W 2022 r. wskaźnik zaufania do policji wyniósł 70%, co stanowi wzrost o 24% w porównaniu z wynikiem z 2015 r. Zaufanie społeczne do straży miejskiej wyniosło natomiast w 2015 r. 25%, a w 2022 r. było to już 52%.

72 Uchwała nr CX/2970/23 Rady Miasta Krakowa z 17 maja 2023 r., w sprawie wprowadzenia na terenie Gminy Miejskiej Kraków ograniczeń w godzinach nocnej sprzedaży napojów alkoholowych przeznaczonych do spożycia poza miejscem sprzedaży, Dz. Urz. Woj. Małop. 2023, poz. 3781.

Należy zauważyć, że zaufanie społeczne mieszkańców Krakowa jest wyższe wobec policji niż wobec straży miejskiej. Pomimo coraz lepszego zdania mieszkańców o tej formacji nadal aż 28% obywateli Krakowa wyraża na jej temat negatywną opinię. Pozwala to na przyjęcie hipotezy piątej (H5) i na jednoczesne odrzucenie hipotezy szóstej (H6).

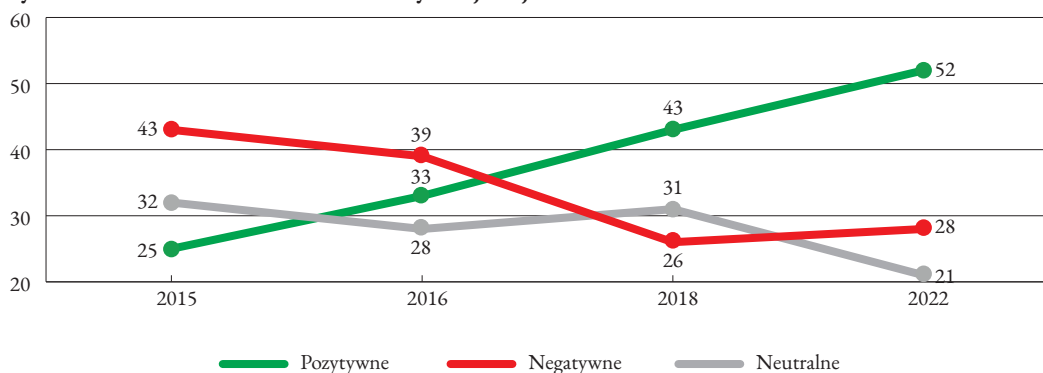
Na zakończenie niniejszej analizy prezentowane są wyniki sondy ulicznej przeprowadzonej w lipcu 2023 r. w Krakowie. Badanie objęło losową grupę 500 mieszkańców (310 mężczyzn i 190 kobiet) w różnych grupach wiekowych, choć przeważającą część stanowiły osoby w wieku ok. 30–50 lat. Badanie zostało przeprowadzone w czterech krakowskich dzielnicach. Były to kolejno: Mistrzejowice, Bieńczyce, Czyżyny oraz Nowa Huta. Udział w sondzie był oczywiście anonimowy, a osoby ankietowane zostały uprzedzone o celach badań.

Wykres 3. Zaufanie krakowian do policji⁷³

Źródło: Raporty z badań Barometru Krakowskiego (2015–2022).

Wykres 4. Zaufanie krakowian do straży miejskiej⁷⁴

Źródło: Raporty z badań Barometru Krakowskiego (2015–2022).

Niestety, samo badanie napotkało jednak wyraźne trudności związane z niechęcią respondentów do udzielania odpowiedzi na postawione pytania, co wpłynęło znacząco na utrudnienie oraz wydłużenie procesu badawczego. Chętniej w badaniu chciały udzielać odpowiedzi osoby młodsze niż starsze. Pytania, na które próbowano uzyskać odpowiedzi, brzmiały następująco:

⁷³ *Barometr Krakowski*, „Rozwój Krakowa”, https://strategia.krakow.pl/bank_informacji_o_miescie_i_metropolii/253657,artykul,barometr_krakowski.html [dostęp: 24.12.2023].

⁷⁴ Ibidem.

- a. Czy czuje się Pan/Pani bezpiecznie w Krakowie?
- b. Czy zna Pan/Pani imię i nazwisko swojego dzielnicowego?
- c. Czy działalność dzielnicowych wpływa na zwiększenie poczucia Pana/Pani bezpieczeństwa w Krakowie?
- d. Czy straż miejska znacząco wpływa na poprawę Pana/Pani poczucia bezpieczeństwa w Krakowie?
- e. Czy Straż Miejska Miasta Krakowa powinna zostać rozwiązana?

Tabela 4. Wyniki sondy ulicznej

Nr pytania/ Odpowiedź	Odpowiedź Tak – M*+K**	Odpowiedź Tak – Tylko M	Odpowiedź Tak – Tylko K	Odpowiedź Nie – M+K	Odpowiedź Nie – Tylko M	Odpowiedź Nie – Tylko K
1	433	267	166	67	43	24
2	26	17	9	474	293	181
3	169	82	87	331	228	103
4	282	166	116	218	144	74
5	157	79	78	343	231	112

*Mężczyźni, **Kobiety

Źródło: Badania własne.

W możliwych wariantach odpowiedzi na pytania została wyeliminowana opcja „nie wiem”, co miało służyć przede wszystkim klarowności i prostocie odpowiedzi oraz redukcji błędu statystycznego związanego z brakiem opinii. Wyniki są następujące: w kontekście pierwszego pytania zdecydowana większość respondentów (86,6%) wyraziła pozytywną opinię na temat swojego poczucia bezpieczeństwa w Krakowie, podczas gdy tylko 13,4% ankietowanych stwierdziło, że nie czuje się w nim bezpiecznie. W grupie badawczej wśród kobiet można zauważyć nieco wyższy odsetek pozytywnej odpowiedzi na to pytanie w porównaniu z mężczyznami – 92,22% kobiet czuje się niezagrażonych w mieście, kiedy w stosunku do drugiej płci jest to 86,12%.

Ze względu na uzyskane wyniki sondy ulicznej warto w tym miejscu także przytoczyć wnioski z przeprowadzonych badań w latach 2002–2005, które dotyczyły poczucia bezpieczeństwa mieszkańców wielkich miast. Zrealizowane zostały one w Amsterdamie, Budapeszcie, Hamburgu, Wiedniu oraz Krakowie. Z każdego miasta wydzielono wówczas dwa obszary. Jednym z nich była dzielnica o charakterze śródmiejskim, a drugim dzielnica peryferyjna z wysoko zabudowanymi blokami mieszkalnymi. W Krakowie warunek ten spełniły odpowiednio Kazimierz/Grzegórzki oraz Nowy Bieżanów⁷⁵. Badane krakowskie dzielnice wypadły na tle pozostałych rejonów miast najgorzej pod względem kognitywnego lęku przed przestępczością⁷⁶. Pytane grupy mieszkańców Kazimierza/Grzegórzek (546 osób) i Nowego Bieżanowa (542 osoby) niepokoiły się bardziej niż mieszkańcy innych miast: bezrobociem, biedą, przemocą w szkołach, chuliganami czy przestępczością⁷⁷. Ostatniej z nich obawiało się lekko ponad 85% ankietowanych w obu dzielnicach. Podobna sytuacja wystąpiła z subiektywną oceną ryzyka wiktymizacji. Badani mieszkańcy Krakowa w porównaniu z mieszkańcami pozostałych czterech miast częściej uważali, że w przyszłości mogą stać się ofiarą: pobicia, uszkodzenia ciała, napaści, rabunku, napastowania seksualnego, zgwałcenia,

75 K. Krajewski, *Niepokoje, lęki, strach przed przestępczością i rozmiary wiktymizacji w pięciu badanych miastach*, [w:] K. Krajewski (red.), *Poczucie bezpieczeństwa mieszkańców wielkich miast. Kraków na tle innych miast europejskich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008, s. 88–89.

76 Ibidem, s. 125.

77 Ibidem, s. 103–107.

włamania do mieszkania i do samochodu⁷⁸. Subiektywne odczucia mieszkańców Kazimierza/Grzegórzek i Nowego Bieżanowa nie znajdowały jednak uzasadnienia w rozmiarach rzeczywistych zagrożeń w mieście. O ile mieszkańcy wspomnianych dzielnic bali się, że zostaną w przyszłości ofiarą przestępstwa, o tyle strach ten nie przekładał się na ich bezpośrednie lub pośrednie doświadczenia wiktymizacyjne we wspomnianych wcześniej rodzajach przestępstw. Tym samym Kraków na tle innych miast w żaden sposób nie wyróżnił się negatywnie. Strach mieszkańców obu dzielnic wpisywał się więc raczej w kulturę lęku⁷⁹.

Odnosząc wspomniane wyżej badania do przeprowadzonej sondy ulicznej, można wyciągnąć wnioski, że o ile jeszcze 20 lat temu z badanej grupy 1088 mieszkańców Krakowa ponad 85% z nich obawiało się przestępczości (i nie czuło się bezpiecznie w swoim mieście), o tyle obecnie odsetek ten na przykładzie badanej grupy 500 osób zmniejszył się o ponad 70% w stosunku do badań sprzed 20 lat. Nie ma tutaj także znaczenia fakt różnicy 588 osób między badaniami, ponieważ niemal identyczne odsetki mieszkańców Kazimierza/Grzegórzek i Nowego Bieżanowa obawiały się przestępczości na początku lat dwutysięcznych (86,2% i 88,9%), a między liczbami osób, które wzięły udział w badaniu w poszczególnych dzielnicach (tj. 546 i 542), a liczbą 500 nie zachodzą większe różnice.

Na temat znajomości imienia i nazwiska własnego dzielnicowego pozytywnie wypowiedziało się jedynie 5,2% badanych, a 94,8% uczestników badania nie posiadało takiej wiedzy. W odpowiedziach odmownych na powyższe pytanie zdanie zarówno mężczyzn, jak i kobiet jest bardzo do siebie zbliżone – odsetek w obu przypadkach oscyluje na poziomie ok. 95%.

Większość ankietowanych (66,2%) na trzecie pytanie udzieliła przeczącej odpowiedzi, natomiast 33,8% z nich zareagowało na nie pozytywnie. Z danych wynika, że wśród grupy badawczej więcej mężczyzn nie zgadza się ze stwierdzeniem, że dzielnicowi wpływają znacząco na ich bezpieczeństwo (73,5%), podczas gdy wśród kobiet niezgadających się z tym pytaniem jest już tylko 54,2% z nich. Wpływ działalności strażników miejskich na swoje własne poczucie bezpieczeństwa pozytywnie zaaprobowało 56,4% ankietowanych, negatywnie zaś 43,6%. W odsetkach odpowiedzi między płciami występuje tutaj analogiczna sytuacja jak w pytaniu poprzednim. Proporcjonalnie więcej kobiet (61%) niż mężczyzn (53,5%) uważa, że straż miejska przyczynia się do większego zapewniania poczucia bezpieczeństwa. Kobiety zatem w omawianym badaniu lepiej oceniały działalność zarówno dzielnicowych, jak i strażników miejskich w Krakowie.

W przypadku ostatniego pytania (najbardziej kontrowersyjnego) przeważająca większość respondentów (68,6%) stanęła w obronie istnienia Straży Miejskiej Miasta Krakowa i na zadane pytanie odpowiedziała negatywnie. Tylko 31,4% osób biorących udział w badaniu zdecydowało się na przyjęcie pomysłu likwidacji straży miejskiej w Krakowie. Większy odsetek mężczyzn odpowiedział przecząco na zadane pytanie (bo aż 74,6% z nich), a wśród kobiet wyniósł on już jedynie 58,9%. Takie wyniki z pewnością mogą świadczyć o tym, że coraz więcej mieszkańców miasta zaczyna doceniać istotną rolę Straży Miejskiej Miasta Krakowa w zapewnieniu bezpieczeństwa i porządku publicznego. Wyniki badania wskazują, że jedynie w przypadku czwartego pytania można zaobserwować wyraźny podział opinii społecznej. W świetle zgromadzonych danych hipotezy badawcze 7., 8., 9. i 10. znajdują swoje potwierdzenie, natomiast 11. należy odrzucić.

Podsumowując uzyskane wnioski z badań, należy podkreślić, że:

- Kraków można uznać za bezpieczne miasto (H1);
- Policja nie wykorzystuje skutecznie wszystkich swoich dostępnych środków i możliwości w walce z przestępczością na terenie Krakowa (H2);
- Straż Miejska Miasta Krakowa pod względem środków, którymi dysponuje względem policji, skuteczniej przyczynia się do zapewnienia bezpieczeństwa w mieście (H3);
- Dzielnicowi i strażnicy miejscy mają niemal identyczny zakres swoich obowiązków (H4);
- Krakowianie stopniowo obdarzają straż miejską w Krakowie coraz większym zaufaniem (H5);
- Krakowianie mają większe zaufanie względem policji niż straży miejskiej (H6);

78 Ibidem, s. 126–130.

79 Ibidem, s. 140.

Większość mieszkańców Krakowa, która uczestniczyła w badaniu:

- a. twierdzi, że ich miasto jest bezpieczne (H7);
- b. nie wie, kim jest ich dzielnicowy (H8);
- c. uważa, że działalność dzielnicowych nie wpływa na zwiększenie ich poczucia bezpieczeństwa (H9);
- d. sądzi, że działalność strażników miejskich wpływa na zwiększenie ich poczucia bezpieczeństwa (H10);
- e. jest zdania, że nie należy likwidować Straży Miejskiej Miasta Krakowa (H11).

Analiza wyników badań potwierdziła większość z postawionych 11 hipotez (H1, H2, H3, H4, H5, H7, H8, H9 i H10), odrzucone natomiast zostały hipotezy H6 i H11.

7. Przyszłość *Community Policing* w Polsce

Po dokładnej analizie implementacji koncepcji *Community Policing* w Polsce można dostrzec wiele istniejących nieprawidłowości, które stanowią znaczące przeszkody w jej realizacji. Istnieją jednak określone strategie i metody, które mogłyby przyczynić się do zmiany obecnej sytuacji.

Na początku należy zastanowić się nad zakresem uprawnień, które aktualnie posiadają straże gminne. W mojej ocenie do zapewnienia wyższego poziomu bezpieczeństwa w większych miastach (w tym w omawianym Krakowie) przyczyniłoby się niewątpliwie to, że strażnicy miejscy dysponowałiby takimi samymi uprawnieniami, które posiada policja. Skutkowałoby to utworzeniem ze straży miejskich policji municypalnych⁸⁰. Proponowane zmiany obejmowałyby m.in. wprowadzenie możliwości stosowania pełnych środków przymusu bezpośredniego czy posiadania służbowej broni palnej. Gdyby do tego zapewnić strażom gminnym dostęp do baz danych (np. osób poszukiwanych), mogłyby aktywnie uczestniczyć w wykonywaniu wielu interwencji policyjnych, o niewielkim stopniu skomplikowania (drobne przestępstwa), co w praktyce jeszcze bardziej by odciążyło samą policję.

Nie należy przy tym zapominać bynajmniej o liczebności samej formacji i tym, że straże miejskie powinny rok do roku zwiększać swoją liczebność proporcjonalnie do liczby przyjmowanych zgłoszeń. W samym Krakowie zadowalającym poziomem byłby stan osobowy ok. 1 tys. strażników miejskich. Władze miasta powinny także zapewniać im atrakcyjne wynagrodzenia (nie niższe niż w innych służbach mundurowych) i godne warunki zatrudnienia, aby zatrzymać omawiany powyżej problem drenażu doświadczonych strażników miejskich do innych formacji.

Warte uwagi byłoby także wprowadzenie do ustawy o strażach gminnych zapisu, że rada miasta może je rozwiązać, ale nie zwykłą większością głosów. Podwyższenie progu miałoby za zadanie zapobiec pochopnym decyzjom rozwiązywania straży gminnych pod wpływem zbędnych emocji tudzież populistycznych sloganów. Należałoby także podjąć zmiany w prawie i wprowadzić ustawę, w której jasno byłyby określone obowiązki i uprawnienia policjantów pierwszego kontaktu, których nie mogłyby zmieniać według uznania zarządzenia kolejnych komendantów głównych policji. Dobrym pomysłem byłoby utworzenie specjalnych posterunków dzielnicowych na terenie każdej z dzielnic, które oczywiście znajdowałyby się pod hierarchiczną zależnością komendy powiatowej policji.

Kolejnym krokiem mogłoby być zwiększenie liczby dzielnicowych (szczególnie w dużych ośrodkach miejskich). Trzeba jednak przy tym rozwiązaniu pamiętać o tym, że samo zwiększenie liczby dzielnicowych może spowodować wzmocnienie ich anonimowości w społeczeństwie i to, że jeszcze więcej ludzi nie będzie wiedziało, kto w zasadzie jest ich dzielnicowym. Rozwiązaniem tego problemu mogłaby okazać się prosta zmiana nazewnictwa, polegająca na wprowadzeniu po jednym funkcjonariuszu na daną jednostkę miasta, który rzeczywiście wyłącznie nazywany byłby dzielnicowym i koordynowałby pracę wszystkich policjantów, którzy realizowaliby obowiązki funkcjonariusza pierwszego kontaktu. Finalnie doszłoby do sytuacji, że samych dzielnicowych w danym rejonie miasta mogłoby być nawet kilkudziesięciu i ich liczba nie spadłaby,

80 M. Szafrńska, Ł. Dziura, R. Dorczak, *Strażnik miejski...*, s. 82–83.

a mieszkańcy miasta lepiej by się orientowali, do kogo mogą w pierwszej kolejności zgłosić się po pomoc. Przykładowo w Krakowie jest 18 dzielnic, byłoby zatem 18 dzielnicowych. Zadaniem dzielnicowego byłoby koordynowanie działań policji na danym obszarze, a także rozpowszechnianie we wszystkich możliwych mediach informacji o sobie i swojej działalności. Oczywiście na obszarach wiejskich model ten mógłby zostać zrealizowany, jednak odbywałby się prawdopodobnie na mniejszą skalę. Sam dzielnicowy byłby jednocześnie kierownikiem swojego zespołu, który byłby złożony z 30–50 funkcjonariuszy (głównie tych mundurowych, którzy już sprawowali funkcję dzielnicowego na terenie danej jednostki miasta, tylko że na obszarze osiedla). Liczba członków zespołu zostałaby obwarowana rzeczywistymi potrzebami oraz liczbą ludności. Sam zespół zajmowałby się działalnością administracyjną oraz głównie służbą patrolową. Ta z kolei nie obejmowałaby tutaj patroli samochodowych, lecz piesze, i – co warto zaznaczyć – odbywałaby się ona w miejscach mniej uczęszczanych (osiedla, zaułki). Dzielnicowy byłby natomiast wybierany przez radę dzielnicy i tylko przez nią odwoływany, co byłoby istotnym aspektem udziału społeczności lokalnych w jego legitymizacji.

Reforma służby patrolowej ma na celu przede wszystkim optymalizację rozmieszczania sił policyjnych oraz odpieranie nieodpowiednich argumentów sugerujących, że policja nie dysponuje wystarczającą liczbą funkcjonariuszy, aby skutecznie patrolować miasto w godzinach nocnych. Sprzyjającym pomysłem mogłoby być wprowadzenie patroli samochodowych realizowanych tylko przez jednego policjanta. Wbrew pozorom nie jest on wówczas bardziej narażony na niebezpieczeństwo, a dwa patrole jednoosobowe mogą objąć większy zasięg niż pojedynczy patrol wieloosobowy⁸¹. Optymalne wykorzystanie zasobów policyjnych w powyższym kontekście oraz zwiększenie liczby patroli pieszych może przyczynić się do efektywniejszych działań policyjnych oraz poprawy poziomu bezpieczeństwa na obszarze miasta. Proponowana zmiana jednak również wymagałaby zmiany obecnie obowiązującego prawa.

Niezwykle istotne jest podniesienie prestiżu i atrakcyjności stanowiska dzielnicowego w ramach policji, w celu zapobieżenia sytuacji, w której funkcjonariusze ci mogą postrzegać swoją służbę jako swoiste „zesłanie na karę”. Tutaj warto rozważyć wprowadzenie konkretnych środków, takich jak system gratyfikacji finansowych, które byłyby ściśle związane z wykonywaną funkcją i uwzględniałyby staż służbowy funkcjonariuszy niezależnie od ich podstawowego wynagrodzenia. Należy dążyć do unikania sytuacji, w której stanowisko dzielnicowego jest postrzegane jako niskie w hierarchii służbowej i jest obsadzone przeważnie przez najmłodszych i niedoświadczonych funkcjonariuszy, których głównym celem jest szybkie opuszczenie tego stanowiska⁸².

Autor wyraża nadzieję, że niniejsza praca stanowić będzie bodziec do zainicjowania dialogu wśród innych badaczy na temat realizowania koncepcji *Community Policing* w Polsce.

Bibliografia

Literatura:

- Bennett T., *The effectiveness of a police – initiated fear – reducing strategy*, „The British Journal of Criminology” 1991, t. 31, s. 1–14.
- Czapska J., *Community policing w Polsce – możliwości i ograniczenia*, [w:] J. Czapska, J. Widacki (red.), *Bezpieczeństwo lokalne. Społeczny kontekst prewencji kryminalnej*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2000, s. 140–154.
- Czapska J., Wójcikiewicz J., *Policja w społeczeństwie obywatelskim*, Wydawnictwo Zakamycze, Kraków 1999.
- Cordner G., *Fear of crime and the police – an evaluation of a fear-reduction strategy*, „Journal of Police Science & Administration” 1986, 14(3), s. 223–233.
- Dijk J.J.M. van, Waard J. de, *A two dimensional typology of crime prevention projects*, „Crime Justice Abstracts” 1991, s. 483–503.

81 R.R. Roberg, J. Kuykendall, J. Crank, *Police & Society*, Roxbury Publishing, Belmont 1993, s. 328.

82 J. Widacki, *Rewiry dzielnicowych. Przełom czy kolejna zmarnowana szansa na reformę Policji?*, [w:] J. Czapska, J. Widacki (red.), *Bezpieczeństwo lokalne. Społeczny kontekst prewencji kryminalnej*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2000, s. 139.

- Drozdowski D., *Podstawowe elementy bezpieczeństwa lokalnego*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2016, nr 1, s. 199–208.
- Ernest M., *Idea community policing w pracy polskiej Policji*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy” 2016, nr 21, s. 61–69.
- Farmer D.J., *The Future of Local Law Enforcement: The Federal Role in Crime and Justice in America. Critical Issues for the Future*, Pergamon Policy Studies, Oxford 1979.
- Grzęda U., *Model aktywności społecznej*, [w:] A. Theiss (red.), *Aktywne społeczności. Zmiana społeczna. Katalog praktyk*, Stowarzyszenie Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL, Warszawa 2010, s. 2–6.
- Kelling G.L., Coles C.M., *Wybite szyby. Jak zwalczyć przestępczość i przywrócić ład w najbliższym otoczeniu*, Wydawnictwo Media Rodzina, Poznań 2000.
- Koziej S., *Bezpieczeństwo: istota, podstawowe kategorie i historyczna ewolucja*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2011, nr 2, s. 19–39.
- Krajewski K., *Niepokoje, lęki, strach przed przestępczością i rozmiary wiktymizacji w pięciu badanych miastach*, [w:] Krajewski K., *Poczucie bezpieczeństwa mieszkańców wielkich miast. Kraków na tle innych miast europejskich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008, s. 85–142.
- Levine J.P., Musheno M.C., Palumbo D.J., *Criminal Justice in America: Law in Action*, Wiley Publishing, New York 1986.
- Łuszcz R., *Koncepcja policji środowiskowej (community policing) jako rdzeń marketingu relacji w procesie świadczenia usług publicznych przez policję*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas Zarządzanie” 2016, nr 1, s. 113–124.
- Majcher K., *Normatywno-społeczne uwarunkowania pełnienia funkcji dzielnicowego w świetle obowiązujących aktów prawnych*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin-Polonia” 2021, 68(2), s. 131–144.
- Małek M., *Służba patrolowa. Organizacja i zasady funkcjonowania na przykładzie posterunku policji w Rynku Głównym w Krakowie*, nie publikowana praca magisterska, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1992.
- Ostrzycka M., *Idea community policing jako źródło innowacyjnych metod współpracy społeczności lokalnych z policją w Polsce*, „Przegląd Prawniczy Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza” 2015, nr 5, s. 111–129.
- Putnam R.D., *Samotna gra w kręgle. Upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.
- Robegg R.R., Kuykendall J., Crank J., *Police & Society*, Roxbury Publishing, Belmont 1993.
- Skolnick J.H., Bayley D.H., *Community Policing: Comparative Aspects of Community Oriented Police Work*, University of Chicago Press, Chicago 1988.
- Sokołowski M., *Uspołecznienie działań policji w demokratycznym państwie prawa*, [w:] S. Sulowski, M. Brzeziński (red.), *Trzy wymiary współczesnego świata*, ELIPSA Dom Wydawniczy, Warszawa 2015, s. 295–309.
- Stawnicka J., Klonowska I., *Rola dzielnicowego w nowoczesnej formacji policyjnej z perspektywy działań edukacyjno-wychowawczych i profilaktycznych w społecznościach lokalnych*, Komenda Główna Policji, Warszawa 2017.
- Szafrańska M., Dziura Ł., Dorczak R., *Strażnik miejski, czyli kto? Rozwój tożsamości straży miejskiej i strażników*, Instytut Spraw Publicznych UJ, Kraków 2021.
- Torstensson M., *The work of the police in the urban environment*, [in:] P.-O.H. Wikström (ed.), *Crime and Measures Against Crime in the City*, National Council for Crime Prevention Sweden, Stockholm 1990..
- Widacki J., *Rewiry dzielnicowych. Przełom czy kolejna zmarnowana szansa na reformę Policji?*, [w:] J. Czapka J. Widacki (red.), *Bezpieczeństwo lokalne. Społeczny kontekst prewencji kryminalnej*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2000.
- Willard O.M., *Community-Oriented Policing: A System Approach to Policing*, Prentice Hall Publishing, New Jersey 1998.

Akty prawne:

- Rozkaz nr 331 KGP Państwowej z 6 września 1926 r., wraz z instrukcją określającą dokładną rolę i zadania dzielnicowego.
- Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji, Dz.U. 1990 Nr 30, poz. 179.
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o strażach gminnych, Dz.U. 1997 Nr 123, poz. 779.
- Zarządzenie nr 6 KGP z 21 lutego 2017 r. zmieniające zarządzenie w sprawie metod i form wykonywania zadań przez dzielnicowego i kierownika dzielnicowych, Dz. Urz. KGP 2017, poz. 12.
- Uchwała nr CX/2970/23 Rady Miasta Krakowa z 17 maja 2023 r. w sprawie wprowadzenia na terenie Gminy Miejskiej Kraków ograniczeń w godzinach nocnej sprzedaży napojów alkoholowych przeznaczonych do spożycia poza miejscem sprzedaży, Dz. Urz. Woj. Małop. 2023, poz. 3781.

Netografia:

- Barometr Krakowski*, „Rozwój Krakowa”, https://strategia.krakow.pl/bank_informacji_o_miescie_i_metropolii/253657, artykuł, *barometr_krakowski.html* [dostęp: 24.12.2023].
- Dzielnicy-KMP w Krakowie*, „Komenda Miejska Policji w Krakowie”, <https://krakow.policja.gov.pl/kr1/dzielnicy> [dostęp: 24.12.2023].
- Kary od straży miejskiej według uznania straży miejskiej. NIK apeluje o zmianę przepisów*, „NIK” 2022, <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/kary-mandaty-od-strazy-miejskiej.html> [dostęp: 24.12.2023].
- Kim są dzielnicowi i jakie są ich zadania*, „Dzielnicowy bliżej nas”, <https://dzielnicowy-blizej-nas.policja.pl/dbn/kim-sa-dzielnicowi/1366>, *Kim-sa-dzielnicowi-i-jakie-sa-ich-zadania.html* [dostęp: 24.12.2023].
- Miasto Kraków*, „Urząd statystyczny w Krakowie”, <https://krakow.stat.gov.pl/zakladka2/> [dostęp: 24.12.2023].
- NIK o wykonywaniu zadań przez dzielnicowych*, „NIK” 2016, <https://www.nik.gov.pl/kontrola/wyniki-kontroli-nik/kontrola,15380.html> [dostęp: 24.12.2023].
- Raporty o stanie Miasta*, „biuletyn informacji publicznej, Kraków”, <https://www.bip.krakow.pl/?mmi=509> [dostęp: 24.12.2023].
- Raporty Straży Miejskiej Miasta Krakowa*, „Straż Miejska Miasta Krakowa” 2017–2022, https://strazmiejska.krakow.pl/192635,artykul,strona_glowna.html/214698,artykul,raporty_strazy_miejskiej_miasta_krakowa.html [dostęp: 24.12.2023].

ANALIZA PROFILU NIELETNICH SPRAWCÓW CZYNÓW KARALNYCH W WOJEWÓDZTWIE ŚLĄSKIM W LATACH 1999–2018 NA PODSTAWIE DANYCH STATYSTYCZNYCH

Aleksandra Klimek-Lakomy

Akademia WSB w Dąbrowie Górniczej

ORCID: 0000-0002-4634-0938

e-mail: a.klimek@onet.eu

Streszczenie:

Celem opracowania jest przedstawienie profilu nieletniego sprawcy czynów karalnych w województwie śląskim w latach 1999–2018. W opracowaniu zostały ukazane badania własne przeprowadzone na terenie województwa śląskiego, na podstawie danych statystycznych uzyskanych z Komendy Wojewódzkiej Policji w Katowicach. Analiza dotyczy określenia profilu nieletniego, który najczęściej dopuszcza się łamania prawa. Ponadto w opracowaniu przedstawiono, jak na przestrzeni 20 lat ewoluowało łamanie prawa przez dziewczęta i chłopców.

Słowa kluczowe:

nieletni, przestępczość, profil nieletniego, czyny karalne, województwo śląskie

Statistical analysis of the profiles of juvenile criminals in the Silesian voivodeship between 1999 and 2018

Summary:

The aim of the study is to present the profile of a juvenile delinquency of criminal acts in the Silesian Voivodeship in the years 1999–2018. The study presents own research conducted in the Silesian Voivodeship, based on data obtained from the Provincial Police Headquarters in Katowice. The analysis concerns determining the profile of minors who most often break the law. Moreover, the study presents how the violation of the law by girls and boys has evolved over the course of twenty years.

Keywords:

juvenile, offense, profile of a minor, criminal acts, Silesian Voivodeship

1. Wprowadzenie

Od przełomu lat 80. i 90. XX w., wraz z rozpoczęciem procesu transformacji ustrojowej, w Polsce nastąpiły istotne zmiany w zakresie liczby przestępstw popełnianych przez nieletnich¹. Na początku XXI w. doszło do znaczącego wzrostu wykrytych przestępstw popełnionych przez dzieci i młodzież. Później nastąpił ich wyraźny spadek². Przemianom tym towarzyszyła spadająca liczba młodzieży, co może świadczyć o tym, że przynajmniej częściowo doszło do wzrostu jej demoralizacji. W okresie III RP zmienił się również sposób działania nieletnich przestępców. Pojawiły się nowe formy ich zachowań związane m.in. z użyciem najnowszych technologii informacyjnych (komputery, smartfony, Internet) oraz z popularyzacją wśród najmłodszych środków psychoaktywnych. Szeroki dostęp do mass mediów również odegrał znaczącą rolę w rozwoju nieletnich³. Bez wątpienia duży wpływ na nieletnich i ich zachowanie ma intensywny tryb życia ich rodziców, opiekunów, a także ich samych. Nie bez znaczenia pozostaje to, że funkcja wychowawcza rodziny w ostatnich latach została osłabiona⁴.

Celem niniejszego opracowania jest sporządzenie profilu nieletniego sprawcy czynów karalnych w województwie śląskim w latach 1999–2018. Wybór cezury początkowej wynika z przeprowadzenia w 1999 r. reformy administracji terenowej, czego efektem było powstanie województwa śląskiego. Przyjęcie 2018 r. jako cezury końcowej uwarunkowane jest ukazaniem pierwszych 20 lat od czasu utworzenia województwa śląskiego. Takie rozwiązanie pozwoliło ująć charakter, ewolucję i implikacje zjawiska przestępczości nieletnich dla bezpieczeństwa publicznego w województwie śląskim od momentu jego powstania⁵.

Wokół nieletnich dopuszczających się łamania prawa narosło wiele stereotypów i przekłamań, do czego przyczyniły się także media. Środowisko dziennikarskie, podejmując ten temat stosunkowo często (choć ze zróżnicowanym natężeniem), podchodzi do niego zazwyczaj bardzo powierzchownie, szukając sensacji i skupiając się na wycinkowych, szokujących przykładach czynów karalnych popełnianych przez dzieci i nastolatków⁶. W ramach badań w naukach o bezpieczeństwie temat ten jest podejmowany stosunkowo

- 1 Terminu „przestępczość nieletnich” używam w znaczeniu potocznym. W polskiej nauce występuje on już od wielu lat, zob. np. E. Żabczyńska, A. Strzembosz, T. Szymanowski, *Dalsze losy nieletnich i młodocianych sprawców przestępstw*, „Archiwum Kryminologii” 1974, nr 6, s. 128–187. Natomiast, jak podaje M.H. Veillard-Cybalski, pojęcie to pojawiło się po raz pierwszy już w 1815 r. w Anglii, na tle wyroku sądu karnego Old Bailey w Londynie, który skazał na śmierć pięcioro dzieci od 8. do 12. roku życia, zob. M.H. Veillard-Cybalski, *Nieletni przestępcy w świecie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1968, s. 14. Najbardziej spójna i konkretna definicja przestępczości nieletnich została przedstawiona przez B. Kowską-Erlich, zgodnie z którą można wyodrębnić dwojakie rozumienie przestępczości nieletnich: wąskie i szerokie. Pierwsze obejmuje wyłącznie takie czyny popełnione przez nieletnich, które naruszają przepisy obowiązującego prawa karnego. Natomiast do szerokiego pojęcia tego terminu można zaliczyć wszelkie czyny nieletnich nie tylko zagrożone normami prawa karnego, lecz także wykazujące symptomy nieprzystosowania społecznego.
- 2 W 1990 r. stwierdzono 60 525 przestępstw nieletnich, w 2000 r. – 76 442, w 2011 r. – 101 026, a 2013 r. – 70 452. W 2018 r. było już tylko 25 528. Zob. *Przestępczość nieletnich 1990–2013*, „Policja”, <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przestepczosc-nieletni/50256,Przestepczosc-nieletnich-1990-2013.html> [dostęp: 1.10.2023]; *Informacja dotycząca stanu zagrożenia przestępczością nieletnich w Polsce w 2018 roku*, „Policja”, <https://www.policja.pl/download/1/317544/file> [dostęp: 25.08.2020].
- 3 K. Makaruk, J. Włodarczyk, P. Skoneczna, *Problematyczne używanie Internetu przez młodzież. Raport z badań. Dajemy dzieciom siłę*, Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, Warszawa 2019, s. 23, <https://www.gov.pl/attachment/c04aeabe-84e8-4fce-b893-8189e0962bc> [dostęp: 26.10.2023].
- 4 OSVITA.IN, *Przestępczość nieletnich: przyczyny, obowiązki, zapobieganie*, „osvita.in” 2021, <https://przestepczosc-nieletnich-przyczyny-obowiazki-zapobieganie> [dostęp: 27.09.2023].
- 5 A. Klimek-Lakomy, *Przestępczość nieletnich jako zagrożenie dla bezpieczeństwa publicznego na przykładzie województwa śląskiego po reformie administracji terenowej w 1999 r.* (niepublikowana rozprawa doktorska 2021, obrona 5 lipca 2022 r.), Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Wydział Nauk o Bezpieczeństwie w Krakowie.
- 6 kde, *15-latek oskarżony o wyjątkowo brutalne zabicie. Ukradł wódkę i papierosy*, „TVN24” 2013, <https://tvn24.pl/polska/15-latek-oskarzony-o-wyjatkowo-brutalne-zabicie-ukradl-wodke-i-papierosy-ra325327-3432888> [dostęp: 9.10.2023]; B. Jeleń, *Zabójstwo w szkole w Wawrze. Zatrzymano kolejnych dwóch nieletnich*, „DzieńDobryTVN” 2019, <https://dziendobry.tvn.pl/newsy/zabojstwo-w-szkole-w-wawrze-zatrzymano-kolejnych-dwoch-nieletnich-da303927-ls5342612> [dostęp: 15.10.2023]; *Uwaga! TVN: 14-latek zabił macochę i ranił brata. Inspirował się zabiłcami*, „kurier lubelski” 2020, <https://kurierlubelski.pl/uwaga-tvn-14latek-zabil-macochę-i-ranił-brata-inspirował-się-zabiłcami/ar/c1-14763940> [dostęp: 25.09.2023].

rzadko. Natomiast jest on o tyle istotny, że doświadczenia związane z popełnianiem czynów karalnych w okresie dojrzewania mogą być jednym z najważniejszych czynników kryminogennych już po wejściu w dorosłość. Co za tym idzie, zachowania przestępcze dzieci i młodzieży mogą w dłuższej perspektywie czasu determinować inne formy przestępczości w Polsce. Wobec tak istotnego problemu należy spróbować odpowiedzieć na pytanie, dlaczego młody człowiek decyduje się popełnić czyn zabroniony. Poważne trudności rodzi zrozumienie specyficznych uwarunkowań, charakteru oraz implikacji przestępczości nieletnich⁷.

2. Metodologia

Województwo śląskie jest obszarem unikalnym pod względem demograficznym, o wysokim stopniu urbanizacji⁸. Najwyższa w Polsce gęstość zaludnienia (366 os./km²), wynikająca z występowania na tym terenie konurbacji górnośląskiej, nie pozostaje potencjalnie bez wpływu na bezpieczeństwo publiczne. To właśnie w stolicy Śląska – Katowicach – już od wielu lat odnotowuje się najwyższą liczbę stwierdzonych przestępstw w relacji do liczby mieszkańców⁹. Problem ten dotyczy również nieletnich. W 2018 r. województwo śląskie znalazło się w czołówce obszarów z najwyższym procentowym wskaźnikiem udziału czynów karalnych nieletnich w ogóle stwierdzonych przestępstwach¹⁰.

W świetle wskazanych tendencji istnieje konieczność zrozumienia przyczyn i konsekwencji zachowań kryminalnych dzieci i młodzieży na tym obszarze. Z raportów policyjnych wynika, że przestępczość nieletnich była poważnym wyzwaniem dla bezpieczeństwa publicznego w województwie śląskim. Statystyka sądowa w sprawach nieletnich z lat 2010–2016 jest potwierdzeniem, że województwo śląskie jest regionem, gdzie nieletni najczęściej dopuszczają się łamania prawa. W 2015 r. orzeczono wobec nieletnich w województwie śląskim 3705 prawomocnych środków opiekuńczo-wychowawczych, poprawczych i kar. Była to największa liczba ze wszystkich województw w Polsce. Rok później, tj. w 2016 r., również województwo śląskie osiągnęło niechlubne pierwsze miejsce, ale liczba orzeczonych prawomocnie środków opiekuńczo-wychowawczych, poprawczych i kar wzrosła do 3823, stanowiąc tym samym 14,4 wszystkich prawomocnie osądzonych nieletnich w 2016 r.¹¹

Podstawowym źródłem danych poddanych analizie w niniejszej pracy były surowe statystyki na temat przestępczości nieletnich (ujawnionej i stwierdzonej) w województwie śląskim w latach 1999–2018, udostępnione przez Komendę Wojewódzką Policji w Katowicach. Zostały one podzielone na dwa jakościowo różne systemy danych, obejmujące osobno lata 1999–2012 oraz 2013–2018. Pierwszy system nosił nazwę *Temida*. Jego początki sięgają okresu PRL. Został on zniesiony zarządzeniem KGP nr 5 z 31 stycznia 2013 r.¹², w którym uchylono Zarządzenie nr 350 KGP z 1 lipca 2003 r. Skutkowało to zniesieniem Policyjnego Sys-

7 Kwestie te od dekad są przedmiotem ożywionej debaty naukowej. Zob. W.S. Comanor, L. Phillips, *The impact of income and family structure on delinquency*, „Journal of Applied Economics” 2002, 5(2), s. 209–232; M. Bernasiewicz, *Środowiskowe uwarunkowania przestępczości w brytyjskich badaniach kryminologicznych*, „Forum Pedagogiczne” 2017, nr 1, s. 27–36.

8 Zob. *Informacja o stanie bezpieczeństwa na terenie podległym Komendzie Miejskiej Policji w Katowicach w 2018 r.*, Komenda Miejska Policji w Katowicach, Katowice 2019, <https://katowice.policja.gov.pl/download/49/542256/StanbezpieczenstwaKatowice2018.pdf> [dostęp: 25.09.2023].

9 *Dane GUS: Katowice jednym z najmniejbezpieczniejszych miast w Polsce*, „InfoKatowice” 2019, <https://www.infokatowice.pl/2019/08/07/dane-gus-katowice-jednym-z-najmniejbezpieczniejszych-miast-w-polsce/> [dostęp: 3.09.2023].

10 Współczynnik ten wyniósł kolejno: 6,6% dla KWP Wrocław, 4,9% dla KWP Łódź, 3,9% dla KWP Poznań i 3,8% dla KWP Katowice. Zob. *Informacja dotycząca stanu zagrożenia przestępczością nieletnich w Polsce w 2019 roku*, Biuro Prewencji KGP, Wydział Prewencji, <https://www.infokatowice.pl/2019/08/07/dane-gus-katowice-jednym-z-najmniejbezpieczniejszych-miast-w-polsce/> [dostęp: 3.09.2023].

11 Zob. *Statystyka sądowa. Sprawy nieletnich. Prawomocne orzeczenia w latach 2010–2016*, Warszawa 2017, s. 12–13, <https://isws.ms.gov.pl/pl/bazastatystyczna/publikacje/download,2779,14.html> [dostęp: 26.10.2023].

12 Zarządzenie nr 5 KGP z 31 stycznia 2013 r. uchylające zarządzenie w sprawie zbierania, gromadzenia, przetwarzania i opracowywania danych statystycznych o przestępczości oraz zamachach samobójczych i wypadkach tonięcia, Dz.Urz. KGP 2013.16.

temu Statystyki Przystępczości *Temida* od 1 stycznia 2013 r. Proces jego odkodowania dla celów analizy oparto na Zarządzeniu nr 17 KGP z 22 listopada 2000 r.¹³.

W momencie zaprzestania działalności *Temidy* wszystkie zadania związane z obszarem regulowanym w uchylonym zarządzeniu zostały przejęte przez nowy Krajowy System Informacji Policyjnej (KSIP). Celem nowego systemu było lepsze odwzorowanie rzeczywistości. Dane zawarte w systemie KSIP, w porównaniu z *Temidą*, są bardziej szczegółowe i rozbudowane, co daje większe możliwości w zakresie analizy form przestępczości nieletnich. Ponadto jest to system opisowy, w przeciwieństwie do poprzedniego, gdzie dane były przedstawione jako katalog cyfr, który następnie należało odkodować za pomocą Zarządzenia nr 350 KGP z 1 lipca 2003 r., w sprawie zbierania, gromadzenia, przetwarzania i opracowania danych statystycznych o przestępczości oraz zamachach samobójczych i wypadkach tonięcia. Dopiero takie działanie pozwalało zdobyć informacje o przestępstwie dla celów analitycznych. Podsumowując, analizę przestępczości nieletnich w latach 1999–2012 oparto na systemie *Temida*, natomiast w latach 2013–2018 – na systemie KSIP¹⁴. Dane z obu systemów pozyskano 7 maja 2019 r. i 18 sierpnia 2020 r. z Komendy Wojewódzkiej Policji w Katowicach.

Po uzyskaniu, zagregowaniu i rozkodowaniu danych statystycznych KWP w Katowicach dokonano analizy statystycznej tych materiałów, jak również badania opierając się na metodzie analizy treści. W dwóch ostatnich przypadkach z całego odkodowanego i uporządkowanego zbioru danych, obejmującego ponad 193 558 indywidualnych rekordów, wybrano odpowiednie kategorie do dalszej analizy.

Poddano analizie treści także wszelkie dokumenty i informacje dotyczące funkcjonowania systemu przeciwdziałania przestępczości nieletnich w województwie śląskim. Badano dokumenty, które zostały zamieszczone na stronach internetowych i w Biuletynach Informacji Publicznej władz samorządowych, instytucji centralnych, policji oraz trzech funkcjonujących na terenie Śląska zakładów poprawczych. W opracowaniu zastosowano metodę badawczą statystyczną¹⁵, opierając się na danych statystycznych uzyskanych z Komendy Wojewódzkiej Policji w Katowicach.¹⁶

3. Płeć nieletnich dopuszczających się czynów karalnych

Przez cały badany okres (1999–2018) nieletni chłopcy naruszyli prawo w województwie śląskim 92 468 razy, a dziewczęta 13 078 (Tabela 1). Tym samym chłopcy byli siedem razy częściej skłonni dopuszczać się czynów karalnych w porównaniu z dziewczętami (w 1999 r. współczynnik ten wynosił ponad 13). Jednocześnie na przestrzeni badanych 20 lat nastąpił wyraźny spadek częstotliwości popełnianych przez nich przestępstw w liczbach bezwzględnych. W 1999 r. liczba przypadków łamania przez nich prawa wyniosła 6049, a już

13 Zarządzenie nr 17 KGP z 22 listopada 2000 r. w sprawie rejestracji statystycznej przestępczości oraz zamachów samobójczych i wypadków utonięć, Dz.Urz.KGP.2001.1.1.

14 Wyjaśnić należy, że w badanym okresie, tj. w latach 1999–2018, doszło do zmiany sposobu rejestracji statystyk policyjnych na temat przestępczości nieletnich. Analizę z lat 1999–2012 oparto na danych z systemu statystyki przestępczości *Temida*. Do końca 2012 r. czyny karalne nieletnich były wykazywane w momencie skierowania wniosku o wszczęcie postępowania do sądu rodzinnego i nieletnich. Natomiast od 2013 r. dane rejestrowane są w Krajowym Systemie Informacji Policji (KSIP). Wykazywane są one po uzyskaniu informacji o wszczęciu i zakończeniu postępowania przez sędziego rodzinnego. Zaistniała sytuacja utrudniła wyciągnięcie jednoznacznych wniosków na temat całego okresu lat 1999–2018. Co za tym idzie, w analizie wzięto pod uwagę tę zmianę. Zwracano uwagę na ogólne tendencje w badanym okresie, a także na zmiany, które zachodziły w latach 1999–2012 oraz 2013–2018 osobno. Wyciągnięcie wniosków na temat całego okresu jest możliwe, tylko opierając się na danych dotyczących prawomocnych orzeczeń, które zapadły w sprawach nieletnich. Statystyki te są dostępne w dziale „Opracowania Wieloletnie” Ministerstwa Sprawiedliwości. Zob. *Nieletni – prawomocne orzeczenia w latach 2000–2020*, „Ministerstwo Sprawiedliwości”, <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie/> [dostęp: 31.01.2024]. Więcej informacji na temat zmiany zasad rejestracji danych policyjnych można znaleźć pod adresem: *Przestępczość nieletnich 1990–2013*, „Policja”, <https://statystyka.policja.pl/st/wybranestatystyki/przestepczoscnieletni/50256,Przestepczosc-nieletnich-1990-2013.html> [dostęp: 31.01.2024].

15 Z. Bobowski, *Wybrane metody statystyki opisowej i wnioskowania statystycznego*, Wydawnictwo Wałbrzyskiej Wyższej Szkoły Zarządzania i Przedsiębiorczości, Wałbrzych 2004.

16 Opracowanie powstało na podstawie wyników badań w ramach prac nad rozprawą doktorską A. Klimek-Lakomy, *Przestępczość nieletnich...*, op. cit.

w 2018 r. było ich jedynie 1273. Oznaczało to więc spadek o 78,9% Tymczasem tendencja dotycząca liczby przestępstw popełnianych przez dziewczęta na terenie województwa śląskiego wygląda zupełnie inaczej. Liczba ich czynów karalnych wzrosła w latach 1999–2010 o ponad 254% W 1999 r. status podejrzanych miało 463 z nich, natomiast w 2010 r. było ich już 1178. Porównując początek i koniec badanego okresu, tj. lata 1999 i 2018, widoczna jest jedynie bardzo niewielka poprawa wśród zdemoralizowanych dziewcząt. W 2018 r. zarejestrowano w statystykach 367 podejrzanych nieletnich dziewcząt, co stanowi spadek w stosunku do 1999 r. o jedynie 20,7% Oznacza to zarazem, że między początkiem a końcem badanego okresu doszło do olbrzymiej zmiany w tym zakresie. W 1999 r. nieletni chłopcy ponad 13 razy częściej (6049/463) popełniali przestępstwa w porównaniu z dziewczętami, w 2018 r. tylko 3,4 razy (1273/367). Wskazuje to na rosnący udział nieletnich dziewcząt w procedurze przestępczym na terenie województwa śląskiego. Warto zauważyć, że problem przestępczości nieletnich dziewcząt jest nie tylko problemem województwa śląskiego, lecz także całego kraju. Jak wynika ze statystyk policyjnych z lat 2009–2011, nieletnie do 16. roku życia coraz częściej dopuszczały się przestępstwa groźby karanej (w 2011 r. – 1044 przestępstwa). Jest to tym bardziej niepokojące, że już w tak młodym wieku dochodzi do kontaktu z czynem karalnym. Nieletnie dziewczęta do lat 16 w 2016 r. również coraz częściej dopuszczały się przestępstw zapisanych w ustawie o przeciwdziałaniu narkomanii (568)¹⁷.

4. Struktura wieku dopuszczających się łamania prawa

Jeśli chodzi o strukturę wiekową¹⁸, to dolną granicą u chłopców było dziewięć lat. Najczęściej chłopcy dopuszczali się czynów karalnych w wieku 16 lat (Tabela 2). Często łamali prawo również jako 15-, 14- czy 13-latkowie, lecz jedynie w 2018 r. grupa wiekowa 15 lat przewyższyła grupę 16-latków. Co niepokojące, dość często przestępstwa popełniali również 12-latkowie. Było to zauważalne w 2013 r., kiedy dopuścili się oni aż 23 czynów karalnych. Później w tej grupie wiekowej można było zaobserwować spadek. Jednocześnie podkreślić należy, że w przedziale wiekowym 13–16 lat od 2009 r. (z jedynym wyjątkiem – 2016 r.) także można dostrzec tendencję spadkową aktywności przestępczej chłopców. Dla tych kategorii wiekowych w statystykach policyjnych widoczny jest bardzo duży wzrost między latami 1999 a 2000. Później następuje systematyczny spadek aż do 2018 r. Warto podkreślić, że statystycznie najczęściej podejrzanymi byli w badanym okresie 16-latkowie (średnia roczna: 1668) oraz 15-latkowie (średnia roczna: 1251). Dla porównania: średnia roczna dla 14-latków wynosiła 887, a dla 13-latków 526,9. Należy jednak podkreślić, że w udostępnionych statystykach policyjnych, nieobejmujących wszystkich zarejestrowanych czynów karalnych nieletnich, niemal nie odnotowano podejrzanych 17- i 18-latków.

Dla nieletnich przestępczyni dolną granicę wiekową stanowiło 10 lat. Tak samo jak nieletni chłopcy najczęściej wkraczały na drogę przestępczą w wieku 16 lat (Tabela 3). Średnia roczna dziewcząt w tym wieku o statusie „podejrzana” dla lat 1999–2018 to ponad 320. W przypadku 15-latek było to 276,3, a 14-latek – 213. Zauważalny był również udział 13-latek, dla których średnia roczna wynosiła ponad 119. Dla kategorii wiekowej 10–12 lat liczba podejrzanych dziewcząt w ciągu 20 lat wynosiła jedynie 60, była więc marginalna w stosunku do skali przestępczości nieletnich w województwie śląskim. Podobnie jak w przypadku statystyk dotyczących podejrzanych mężczyzn w udostępnionych przez KWP danych niemal zupełnie brakowało rekordów odnoszących się do kategorii wiekowych od 17 lat wzwyż.

17 Zob. K. Kamińska, K. Góralczyk, P. Czeczot, *Zjawisko przestępczości kobiet w ujęciu kryminologicznym i w świetle wyników badań empirycznych*, [w:] Ł.B. Pilarz (red.), *Prawo publiczne i prawo karne w XXI w. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Naukowe Tygiel, Lublin 2019, s. 73–86.

18 Zob. P. Kozłowska-Kalisz, P. Seledec, *Rozmiary i struktura przestępczości nieletnich w Polsce w latach 90. XX wieku*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2004, nr 3, s. 87–100.

Tabela 1. Struktura płci nieletnich przestępców w województwie śląskim w latach 1999–2018

Rok/Płeć	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Suma
1 – męska	6049	6841	6370	5211	4890	5800	6011	6107	6347	6070	6273	5808	5371	4993	2701	1800	1472	1630	1451	1273	92 468
2 – żeńska	463	541	499	415	523	602	654	820	930	920	1061	1178	1033	940	567	395	432	401	337	367	13 078

Analiza danych statystycznych na podstawie danych udostępnionych przez Komendę Wojewódzką Policji w Katowicach.

Tabela 2. Struktura wieku nieletnich przestępców (chłopcy) w województwie śląskim w latach 1999–2018

Rok/Wiek	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Suma
9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	2
10	0	0	0	0	1	1	0	0	0	7	0	0	0	0	1	1	1	1	0	0	13
11	0	2	3	0	2	1	1	1	2	5	0	0	1	3	1	3	6	0	1	0	32
12	0	7	4	4	1	3	7	4	4	9	2	3	0	6	23	14	17	13	16	5	142
13	56	626	601	502	457	632	537	632	873	849	879	768	684	679	430	341	257	269	244	222	10338
14	83	1192	1204	938	859	1142	1183	1123	1323	1309	1428	1237	1161	1020	682	462	363	423	321	290	17743
15	150	1901	1837	1396	1439	1636	1803	1817	1768	1747	1816	1677	1658	1433	756	527	416	451	410	382	25020
16	174	3113	2721	2371	2131	2385	2480	2530	2377	2144	2148	2123	1867	1852	804	446	408	470	453	372	33369
17	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	5	0	3	4	2	16
18	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Analiza danych statystycznych na podstawie danych udostępnionych przez Komendę Wojewódzką Policji w Katowicach.

Tabela 3. Struktura wieku nieletnich przestępców (dziewczęta) w województwie śląskim w latach 1999–2018

Rok/Wiek	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Suma
10	2	0	0	0	0	2	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	1	1	0	0	8
11	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	1	1	2	0	8
12	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	4	5	10	5	5	3	38
13	574	68	51	35	48	93	92	89	122	136	125	184	178	136	73	82	85	62	70	96	2399
14	1002	120	129	98	122	121	138	183	229	257	290	296	275	251	171	99	139	128	103	109	4260
15	1742	145	134	121	179	184	199	278	268	256	344	358	316	276	172	125	120	118	93	98	5526
16	2722	208	185	161	174	202	225	270	310	271	301	339	264	277	145	81	76	85	62	59	6417
17	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	2	0	1	2	2	8
18	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Analiza danych statystycznych na podstawie danych udostępnionych przez Komendę Wojewódzką Policji w Katowicach.

Tabela 4. Struktura wykształcenia i struktura zawodowa nieletnich przestępców w województwie śląskim (chłopcy)

Rok/Status	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Suma
Uczeń	5075	5603	5440	4538	4586	5639	5825	5951	6211	5958	6177	5711	5293	4939	bd.	bd.	bd.	bd.	bd.	bd.	76946
Pracujący	25	19	21	16	7	3	3	12	10	10	9	7	5	14	bd.	bd.	bd.	bd.	bd.	bd.	161
Rencista, emeryt	7	3	6	6	1	0	0	1	1	1	1	1	3	0	bd.	bd.	bd.	bd.	bd.	bd.	31
Niepracujący i nieposzukujący pracy	931	1199	889	645	273	131	162	115	102	82	69	58	47	29	bd.	bd.	bd.	bd.	bd.	bd.	4732
Bezrobotny	6	14	11	6	20	27	19	22	20	16	15	26	21	11	bd.	bd.	bd.	bd.	bd.	bd.	234
Student	5	3	0	0	2	0	2	6	2	1	1	5	2	0	bd.	bd.	bd.	bd.	bd.	bd.	29
Pracujący w gospodarstwie rolnym własnym lub osoby najbliższej	0	0	3	0	0	0	0	0	0	2	1	0	0	0	bd.	bd.	bd.	bd.	bd.	bd.	6
Pracujący – pomagający w prowadzeniu rodzinnej działalności gospodarczej	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	bd.	bd.	bd.	bd.	bd.	bd.	1
Nielegalnie zatrudniony lub nielegalnie prowadzący działalność zarobkową	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	bd.	bd.	bd.	bd.	bd.	bd.	1
Nieokreślone (puste pole)															2701	1800	1472	1630	1451	1273	10327

Analiza danych statystycznych na podstawie danych udostępnionych przez Komendę Wojewódzką Policji w Katowicach.

Tabela 5. Struktura wykształcenia i struktura zawodowa nieletnich przestępców w województwie śląskim (dziewczęta)

Rok/Status	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Suma
Uczeń	401	445	444	382	493	587	647	808	915	909	1052	1168	1026	937	bd.	bd.	bd.	bd.	bd.	bd.	10214
Pracujący	3	3	1	1	2	0	1	1	6	3	0	1	1	1	bd.	bd.	bd.	bd.	bd.	bd.	24
Rencista, emeryt	2	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	bd.	bd.	bd.	bd.	bd.	bd.	4
Niepracujący i nieposzukujący pracy	56	88	54	32	25	13	6	9	8	6	8	8	1	1	bd.	bd.	bd.	bd.	bd.	bd.	
Bezrobotny	1	4	0	0	2	2	0	1	1	2	1	1	2	1	bd.	bd.	bd.	bd.	bd.	bd.	18
Student	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	bd.	bd.	bd.	bd.	bd.	bd.	3
Pracujący w gospodarstwie rolnym własnym lub osoby najbliższej	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	bd.	bd.	bd.	bd.	bd.	bd.	1
Pracujący – pomagający w prowadzeniu rodzinnej działalności gospodarczej	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	bd.	bd.	bd.	bd.	bd.	bd.	0
Nielegalnie zatrudniony lub nielegalnie prowadzący działalność zarobkową	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	bd.	bd.	bd.	bd.	bd.	bd.	0
Nieokreślone (puste pole)															567	395	432	401	337	367	2499

Analiza danych statystycznych na podstawie danych udostępnionych przez Komendę Wojewódzką Policji w Katowicach.

5. Wykształcenie nieletnich dopuszczających się czynów karalnych

Analiza struktury wykształcenia i zawodu nieletnich dopuszczających się czynów karalnych objęła wyłącznie lata 1999–2012, ze względu na brak dostępności tych danych w systemie KSIP (Tabele 4 i 5). Można stwierdzić, że zarówno wśród nieletnich dziewcząt, jak i chłopców najczęściej na drogę przestępczą wkraczali uczniowie oraz osoby niepracujące i nieposzukujące pracy¹⁹. Uczeń-sprawca w latach 2007–2010 stanowił 98% spośród wszystkich kategorii, a w latach 2011–2012 – aż 99%. W okresie 1999–2002 spora część niepracujących i nieposzukujących pracy nieletnich sprawców łamała prawo. Było ich bowiem odpowiednio 15, 18, 14 i 12%. Natomiast w kolejnych latach stanowili znikomy procent. Nieletnie sprawczynie-uczennice w latach 2004 i 2007 stanowiły 98%, lecz w latach 2005–2006 i 2008–2011 – 99%. Natomiast w 2012 r. było ich praktycznie 100%, ponieważ jedynie trzech czynów karalnych dopuściły się jako osoba pracująca, niepracująca i nieposzukująca pracy oraz bezrobotna. Zaskakujące jest to, że nieletni niepracujący i nieposzukujący pracy coraz rzadziej dopuszczali się czynów karalnych w badanym okresie.

6. Stan świadomości nieletniego w chwili popełnienia czynu karalnego

Istotne jest określenie stanu świadomości nieletnich sprawców w momencie popełnienia czynu karalnego. Dotyczy ono użycia alkoholu lub środków psychoaktywnych²⁰. Z analizy danych KWP w Katowicach wynika jasno, że w większości przypadków w badanym okresie wykryci sprawcy byli trzeźwi (Tabele 6 i 7), co wyraźnie przeczy popularnemu wizerunkowi młodych kryminalistów jako osób nagminnie będących pod wpływem napojów wysokowych lub narkotyków²¹. Najwięcej nietrzeźwych nieletnich przestępców w statystykach odnotowano w 1999 r., bo aż 487. W 2018 r. były to już tylko 22 przypadki. Zaskakująco niewiele – być może ze względu na niepełne statystyki policyjne lub brak odpowiednich testów na obecność narkotyków – odnotowano nieletnich nadużywających narkotyki. Średnia roczna dla badanego okresu wyniosła 4,8. Należy przy tym pamiętać, że najczęstszą kategorią w ramach działu „Stan świadomości” w danych statystycznych była ta wskazująca, że nie udało się go ustalić (średnia roczna: 2326 przypadków). Jeśli chodzi o dziewczęta, to sytuacja była bardzo podobna. Zdecydowana większość odnotowanych spraw z nimi związanych wskazywała, że stanu świadomości nie udało się ustalić (średnia roczna: 345 przypadków) lub że były one trzeźwe (191,8). Rocznie odnotowywano nie więcej niż kilkadziesiąt przestępstw dziewczyn w odmiennym stanie świadomości, tzn. pod wpływem środków odurzających, narkotyków lub alkoholu. W 2018 r. był to tylko jeden przypadek.

7. Sprawca indywidualny

W latach 1999–2012 w większości przypadków akty przestępczości nieletnich miały charakter indywidualny, tzn. sprawca działał sam. W 2012 r. takich przypadków było aż 15 006. Porównując z 1999 r., oznaczało to trzykrotny wzrost. Stosunkowo często przestępstwo było popełniane również przez dwóch nieletnich. Najwięcej takich przypadków wystąpiło w 2012 r. – 3435, co oznaczało ponad dwukrotny wzrost na przestrzeni 14 lat. Przestępstw grupowych (trzyosobowych lub większych), w których uczestniczyli tylko nieletni, było nieco mniej. W 1999 r. takich przypadków odnotowano 1003, a w 2012 r. – 1284. Średnia roczna przestępstw popełnianych przez te grupy dla lat 1999–2012 wyniosła ponad 854.

19 Zob. Ł. Czekaj, *Przestępczość nieletnich w środowisku szkolnym*, „Studia de Securitate et Educatione Civili” 2010, nr 1, s. 27–32.

20 Zob. K. Tsirigotis, E. Lewik-Tsirigotis, B. Baster, *Przestępczość nieletnich – główne teorie wyjaśniające zjawisko*, „Pedagogika Rodziny” 2012, nr 2–3, s. 83–98.

21 M. Łajtar, *Alkohol a przestępczość nieletnich*, „Terapia Uzależnienia i Współuzależnienia” 2000, nr 3, <http://www.psychologia.edu.pl/czytelnia/63-terapia-uzalenienia-i-wspouzalenienia/319-alkohol-a-przestepczosc-nieletnich.html> [dostęp: 14.08.2020].

Tabela 6. Stan świadomości nieletnich przestępców w województwie śląskim w latach 1999–2018 (chłopcy)

Rok/Stan świadomości	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Suma
Trzeźwy	2385	2729	2553	2255	2038	2482	2333	2141	2056	2085	1904	1502	1282	983	710	385	254	289	209	189	30764
Nietrzeźwy, pod wpływem alkoholu	487	478	449	290	300	288	291	229	368	333	259	241	188	199	62	33	34	26	14	22	4591
Pod wpływem innego środka odurzającego	20	13	15	7	6	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	3	3	2	77
Nieustalony	2644	3003	2754	2239	2076	2245	2472	2580	3015	2871	3293	3276	3087	3014	1883	1362	1132	1305	1222	1061	46534
Pod wpływem narkotyku	4	5	0	12	5	10	9	9	3	3	2	6	6	4	7	4	1	3	3	0	96
Trzeźwy, zbiegł z miejsca wypadku komunikacyjnego	1	9	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	11
Nietrzeźwy, zbiegł z miejsca wypadku komunikacyjnego	1	2	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0	6
Nieustalony, zbiegł z miejsca wypadku komunikacyjnego	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	2	4	0	0	0	0	7
Puste (nieokreślone)	507	602	595	407	465	769	906	1038	905	778	815	783	808	792	37	12	47	0	0	0	10266

Analiza danych statystycznych na podstawie danych udostępnionych przez Komendę Wojewódzką Policji w Katowicach.

Tabela 7. Stan świadomości nieletnich przestępców w województwie śląskim w latach 1999–2018 (dziewczęta)

Rok/Stan świadomości	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Suma
Trzeźwy	227	208	191	163	210	246	260	261	282	282	316	293	233	168	153	72	88	51	65	68	3837
Nietrzeźwy, pod wpływem alkoholu	11	23	17	13	16	19	19	28	31	26	38	41	20	23	8	8	3	7	4	1	356
Pod wpływem innego środka odurzającego	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
Nieustalony	165	228	219	172	216	233	220	344	436	451	516	621	588	562	397	301	323	342	268	298	6900
Pod wpływem narkotyku	0	0	0	1	0	0	2	1	1	0	3	1	0	0	0	0	3	1	0	0	13
Trzeźwy, zbiegł z miejsca wypadku komunikacyjnego	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Nietrzeźwy, zbiegł z miejsca wypadku komunikacyjnego	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nieustalony, zbiegł z miejsca wypadku komunikacyjnego	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Puste (nieokreślone)	60	80	71	66	81	104	153	186	180	161	188	222	191	187	9	14	18	0	0	0	1971

Analiza danych statystycznych na podstawie danych udostępnionych przez Komendę Wojewódzką Policji w Katowicach.

Tabela 8. Liczba nieletnich sprawców czynów karalnych w województwie śląskim w latach 1999–2012

Rok/Liczba sprawców	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	Suma
Indywidualnie przez nieletniego	5092	6331	5316	4452	5088	5570	6642	7561	7296	8157	9577	12562	14010	15006	112660
Przez dorosłego i nieletniego	118	103	121	93	64	109	127	132	149	125	130	110	123	96	1600
Przez dwóch nieletnich	1695	2042	1730	1164	1004	1281	1344	1296	1185	1614	1633	1526	2036	3435	22985
W grupie trzysobowej i większej z udziałem nieletnich i dorosłych	126	160	129	81	103	137	105	79	92	82	116	96	89	117	1512
W grupie trzysobowej i większej z udziałem tylko nieletnich	1003	1238	916	726	628	851	604	627	809	812	707	810	944	1284	11959

Analiza danych statystycznych na podstawie danych udostępnionych przez Komendę Wojewódzką Policji w Katowicach.

Nieletni stosunkowo często współpracowali także z dorosłymi kryminalistami, co jest tendencją bardzo niepokojącą. Może bowiem skutkować nie tylko przenoszeniem się bardziej groźnych form przestępczości w środowisko młodzieżowe, lecz także prowadzić do wciągania dzieci i młodzieży w zorganizowane struktury przestępcze. Na przestrzeni wskazanych 14 lat nieletni wraz z dorosłym średnio dopuszczali się 114,3 czynu karalnego rocznie. Najwięcej takich przypadków odnotowano w 2007 r. (149). Grupy mieszane (trzyosobowe lub większe), składające się z obu kategorii wiekowych, były prawie tak samo częste. Średnia dla 14 lat wyniosła 108.

8. Zakończenie

Brak autorytetów wśród dorosłych oraz brak odpowiedniej opieki przyczyniają się do tego, że dzieci już od najmłodszych lat pozostawione są same sobie²². Mając na uwadze powyższe wyniki badań, należy wskazać, że najistotniejszym elementem, od którego należałoby zacząć, jest zapoznanie dzieci i młodzieży, a także rodziców, z jakim niebezpieczeństwem może spotkać się nasze dziecko i jakie mogą być konsekwencje jego czynów. Dlatego tak ważne są wszelkie inicjatywy, które organizuje policja na terenie całego kraju, aby w przyszłości wiedzieć, jak zapobiegać i przeciwdziałać przestępczości nieletnich^{23, 24}.

Na podstawie analizy części posiadanych rekordów można stwierdzić, że śląscy nieletni chłopcy w latach 1999–2012 średnio popełniali siedem razy częściej przestępstwa niż nieletnie dziewczęta. Co dość interesujące, widoczna była tendencja do wyrównywania się tej różnicy płci ze względu na to, że na początku badanego okresu częstotliwość przestępstw popełnianych przez chłopców była aż 13 razy wyższa niż dziewcząt. Tak więc świadczyło to o rosnącym udziale nieletnich dziewcząt w procederze przestępczym na Śląsku. Po transformacji ustrojowej ich przestępczość w Polsce znacznie wzrosła, szczególnie na przełomie XX i XXI w. Jest to zagadnienie o tyle interesujące i ważne społecznie, gdyż to właśnie one w przyszłości będą pełniły rolę matek, a co za tym idzie – będą kształtować następne pokolenia²⁵.

Analiza danych udostępnionych przez KWP w Katowicach pozwoliła stwierdzić, że największą średnią liczbę przestępstw na Śląsku popełniały osoby w wieku 16 lat. Występowały sytuacje, choć bardzo rzadko, kiedy czynów karalnych dopuszczali się osoby poniżej 10. roku życia.

W wyniku badań ustalono, że większość sprawców przestępstw w badanym okresie była trzeźwa. Liczba nietrzeźwych nieletnich, którzy zaangażowali się w proceder przestępczy, zdecydowanie spadła między 1999 a 2018 r., z poziomu ponad 400 do ponad 20 rocznie. Niewiele odnotowano też osób znajdujących się pod wpływem środków odurzających (średnia: 4,8 rocznie), co jednak mogło wynikać z luk w statystykach policyjnych lub braku odpowiednich testów. W większości zarejestrowanych przypadków występowała kategoria „nieustalony” lub „pusty”. Oznacza to, że wiarygodność tych statystyk mogła być ograniczona.

Większość wykrytych czynów karalnych nieletnich miała charakter indywidualny, ale ich liczba wzrosła trzykrotnie między 1999 a 2012 r. Stosunkowo często dochodziło do procederu przestępczego, w którym uczestniczyło dwóch nieletnich. W tej kategorii doszło do dwukrotnego wzrostu liczby takich czynów między 1999 a 2012 r. Nieletni zdecydowanie rzadziej działali w grupach trzyosobowych lub większych. W zależności od roku, w porównaniu z działaniami indywidualnymi, było takich przypadków kilku do – kilkunastu mniej. Nieletni wraz z dorosłymi rzadziej dopuszczali się czynów zabronionych (zarówno w kategorii dwóch osób, jak i trzech oraz więcej). W sumie rejestrowano ich ok. 200 rocznie i ich liczba nie uległa znacznym zmianom.

22 J. Włodarczyk-Madejska, *Sylwetki nieletnich sprawców, wobec których sąd orzekł umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym lub zakładzie poprawczym*, „Archiwum Kryminologii” 2017, t. 39, s. 308–311, <https://doi.org/10.7420/AK2017>.

23 Zob. *Dzielnicy z zabrzańskiej dwójki z wizytą u uczniów*, „Policja Śląska” 2023, <https://slaska.policja.gov.pl/kat/informacje/wiadomosci/369953,Dzielnicy-z-zabrzańskiej-dwojki-z-wizyta-u-uczniow.html> [dostęp: 20.10.2023].

24 „Dopalacze kradną życie” – Spotkanie policjantów z uczniami ZSTIO nr 2, „Komenda Miejska Policji w Katowicach” 2015, <https://katowice.policja.gov.pl/k14/informacje/wiadomosci/152397,quotDopalacze-kradna-zyciequot-Spotkanie-policjantow-z-uczniami-ZSTiO-nr-2.html> [dostęp: 19.10.2023].

25 I. Budrewicz, *Przestępczość nieletnich dziewcząt*, [w:] S. Kawula, H. Machel (red.), *Młodzież a współczesne dewiacje i patologie społeczne*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Gdańsk-Toruń 1994, s. 56–57. Zob. też: D. Woźniakowska-Fajst, *Nieletnie, niebezpieczne, niegrzechne, niegroźne?*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2010.

W świetle powołanych powyżej wyników badań statystycznych należy zwrócić uwagę, że wzrost nieletnich dziewcząt w procedurze przestępczym jest szczególnie niepokojący. Można stwierdzić, że przemiany kulturowo-cywilizacyjne odegrały tutaj znaczącą rolę: coraz lepszy dostęp do dóbr materialnych, emancypacja kobiet oraz osłabiona funkcja rodziny, a co za tym idzie – wysoki poziom rozwodów oraz liberalne podejście wychowawcze²⁶. Jak słusznie zauważono, to rodzina jest tarczą przed niebezpieczeństwem współczesnej cywilizacji. Zgodnie z teorią Jamesa Gilligana wstyd i upokorzenie, którego możemy doświadczyć w grupach pierwotnych (rodzinie), mogą być źródłem późniejszego stosowania przemocy przez ofiarę. Uwarunkowania rodzinne, takie jak rozbita rodzina, wielkość rodziny, styl wychowania, relacje wewnątrz rodzinne, mają istotny wpływ na przestępczość²⁷. Jakość życia rodzinnego nierzadko jest czynnikiem decydującym o losie jednostki²⁸.

Bibliografia

Literatura:

- Bernasiewicz M., Noszczyk-Bernasiewicz M., *Family Life and Crime*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2017.
- Bernasiewicz M., Noszczyk-Bernasiewicz M., *Przestępczość nieletnich w USA i w Polsce na podstawie wybranych statystyk kryminalnych*, „Archiwum Kryminologii” 2020, 42(2), s. 207–238, <http://doi.org/10.7420/AK2020B>.
- Bernasiewicz M., *Środowiskowe uwarunkowania przestępczości w brytyjskich badaniach kryminologicznych*, „Forum Pedagogiczne” 2017, nr 1, s. 27–36.
- Bobowski Z., *Wybrane metody statystyki opisowej i wnioskowania statystycznego*, Wydawnictwo Wałbrzyskiej Wyższej Szkoły Zarządzania i Przedsiębiorczości, Wałbrzych 2004.
- Budrewicz I., *Przestępczość nieletnich dziewcząt*, [w:] S. Kawula, H. Machel (red.), *Młodość a współczesne dewiacje i patologie społeczne*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Gdańsk-Toruń 1994, 145–162.
- Comanor W.S., L. Phillips L., *The impact of income and family structure on delinquency*, „Journal of Applied Economics” 2002, 5(2), s. 209–232.
- Czekaj Ł., *Przestępczość nieletnich w środowisku szkolnym*, „Studia de Securitate” 2010, nr 1, s. 27–32.
- Kamińska K., Góralczyk K., Czeczot P., *Zjawisko przestępczości kobiet w ujęciu kryminologicznym i w świetle wyników badań empirycznych*, [w:] Ł.B. Pilarz (red.), *Prawo publiczne i prawo karne w XXI w. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Naukowe Tygiel, Lublin 2019, s. 73–86.
- Klimek-Lakomy A., *Przestępczość nieletnich jako zagrożenie dla bezpieczeństwa publicznego na przykładzie województwa śląskiego po reformie administracji terenowej w 1999 r.* (niepublikowana rozprawa doktorska 2021, obrona 5 lipca 2022 r.), Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Wydział Nauk o Bezpieczeństwie w Krakowie.
- Kozłowska-Kalisz P., Seledc P., *Rozmiary i struktura przestępczości nieletnich w Polsce w latach 90. XX wieku*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2004, nr 3, s. 87–100.
- Makaruk K., Włodarczyk J., Skoneczna P., *Problematiczne używanie Internetu przez młodzież. Raport z badań. Dajemy dzieciom siłę*, Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, Warszawa 2019, <https://www.gov.pl/attachment/c04aeabe-84e8-4fee-b893-8189e096e2bc> [dostęp: 26.10.2023].

26 M. Bernasiewicz, M. Noszczyk-Bernasiewicz, *Przestępczość nieletnich w USA i w Polsce na podstawie wybranych statystyk kryminalnych*, „Archiwum Kryminologii” 2020, 42(2), s. 234, <http://doi.org/10.7420/AK2020B>.

27 M. Bernasiewicz, M. Noszczyk-Bernasiewicz, *Family Life and Crime*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2017, s. 69–70.

28 K. Zimny, *Przestępczość nieletnich w świecie rzeczywistym i cyberprzestrzeni*, [w:] A. Andrzejewska, J. Bednarek, S. Ćmiel (red.), *Człowiek w świecie rzeczywistym i wirtualnym. Wybrane patologie społeczno-wychowawcze w cyberprzestrzeni*, Wyższa Szkoła Gospodarki Euroregionalnej, Józefów 2013, s. 149–153.

- Tsirigotis K., Lewik-Tsirigotis E., Baster B., *Przestępczość nieletnich – główne teorie wyjaśniające zjawisko*, „Pedagogika Rodziny” 2012, nr 2–3, s. 83–98.
- Veillard-Cybulsky M.H., *Nieletni przestępcy w świecie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1968.
- Włodarczyk-Madejska J., *Sylwetki nieletnich sprawców, wobec których sąd orzekł umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym lub zakładzie poprawczym*, „Archiwum Kryminologii” 2017, t. 39, s. 308–311, <http://doi.org/10.7420/AK2017J>.
- Woźniakowska-Fajst D., *Nieletnie, niebezpieczne, niegrzeczne, niegroźne?*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2010.
- Zimny K., *Przestępczość nieletnich w świecie rzeczywistym i cyberprzestrzeni*, [w:] A. Andrzejewska, J. Bednarek, S. Ćmiel (red.), *Człowiek w świecie rzeczywistym i wirtualnym. Wybrane patologie społeczno-wychowawcze w cyberprzestrzeni*, Wyższa Szkoła Gospodarki Euroregionalnej, Józefów 2013, s. 133–153.
- Żabczyńska E., Strzembosz A., Szymanowski T., *Dalsze losy nieletnich i młodocianych sprawców przestępstw*, „Archiwum Kryminologii” 1974, nr 6, s. 127–187, <https://doi.org/10.7420/AK1974F1>.

Akty prawne:

- Zarządzenie nr 17 KGP z 22 listopada 2000 r. w sprawie rejestracji statystycznej przestępczości oraz zamachów samobójczych i wypadków utonięć, Dz.Urz.KGP.2001.1.1.
- Zarządzenie nr 5 KGP z 31 stycznia 2013 r. uchylające zarządzenie w sprawie zbierania, gromadzenia, przetwarzania i opracowywania danych statystycznych o przestępczości oraz zamachach samobójczych i wypadkach tonięcia, Dz.Urz. KGP 2013.16.

Netografia:

- Dane GUS: Katowice jednym z najmniejbezpieczniejszych miast w Polsce*, „InfoKatowice” 2019, <https://www.infokatowice.pl/2019/08/07/dane-gus-katowice-jednym-z-najmniejbezpieczniejszych-miast-w-polsce/> [dostęp: 3.09.2023].
- „Dopalacze kradną życie” – Spotkanie policjantów z uczniami ZSTIO nr 2, „Komenda Miejska Policji w Katowicach” 2015, <https://katowice.policja.gov.pl/k14/informacje/wiadomosci/152397,quotDopalacze-kradna-zyciequot-Spotkanie-policjantow-z-uczniami-ZSTiO-nr-2.html> [dostęp: 19.10.2023].
- Dzielnicy z zabrzańskiej dwójki z wizytą u uczniów*, „Policja Śląska” 2023, <https://slaska.policja.gov.pl/kat/informacje/wiadomosci/369953,Dzielnicy-z-zabrze-2023-wizyta-u-uczniow.html> [dostęp: 20.10.2023].
- Informacja dotycząca stanu zagrożenia przestępczością nieletnich w Polsce w 2018 roku*, „Policja”, <https://www.policja.pl/download/1/317544/file.file> [dostęp: 25.08.2020].
- Informacja o stanie bezpieczeństwa na terenie podległym Komendzie Miejskiej Policji w Katowicach w 2018 r.*, Komenda Miejska Policji w Katowicach, Katowice 2019, <https://katowice.policja.gov.pl/download/49/542256/StanbezpieczenstwaKatowice2018.pdf> [dostęp: 25.09.2023].
- Jeleń B., *Zabójstwo w szkole w Wawrze. Zatrzymano kolejnych dwóch nieletnich*, „DzieńDobryTVN” 2019, <https://dziendobry.tvn.pl/newsy/zabojstwo-w-szkole-w-wawrze-zatrzymano-kolejnych-dwoch-nieletnich-da303927-ls5342612> [dostęp: 15.10.2023].
- kde, *15-latek oskarżony o wyjątkowo brutalne zabójstwo. Ukradł wódkę i papierosy*, „TVN24” 2013, <https://tvn24.pl/polska/15-latek-oskarzony-o-wyjatkowo-brutalne-zabojstwo-ukradl-wodke-i-papierosy-ra325327-3432888> [dostęp: 9.10.2023].
- Łajtar M., *Alkohol a przestępczość nieletnich*, „Terapia Uzależnienia i Współuzależnienia” 2000, nr 3, <http://www.psychologia.edu.pl/czytelnia/63-terapia-uzalenienia-i-wspouzalenienia/319-alkohol-a-przestepczosc-nieletnich.html> [dostęp: 14.08.2020].

- Nieletni – prawomocne orzeczenia w latach 2000–2020*, „Ministerstwo Sprawiedliwości”, <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie/> [dostęp: 31.01.2024].
- OSVITA.IN, *Przestępczość nieletnich: przyczyny, obowiązki, zapobieganie*, „osvita.in” 2021, <https://przestepczosc-nieletnich-przyczyny-obowiazki-zapobieganie/> [dostęp: 27.09.2023].
- Przestępczość nieletnich 1990–2013*, „Policja”, <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przestepczosc-nieletni/50256,Przestepczosc-nieletnich-1990-2013.html> [dostęp: 1.10.2023].
- Uwaga! TVN: 14-latek zabił macochę i raniał brata. Inspirował się zabójcami*, „kurier lubelski” 2020, <https://kurierlubelski.pl/uwaga-tvn-14latek-zabil-macochę-i-ranił-brata-inspirował-się-zabójcami/ar/c1-14763940> [dostęp: 25.09.2023].
- Informacja dotycząca stanu zagrożenia przestępczością nieletnich w Polsce w 2019 roku*, Biuro Prewencji KGP, Wydział Prewencji, <https://www.infokatowice.pl/2019/08/07/dane-gus-katowice-jednym-z-najniebezpieczniejszych-miast-w-polsce/> [dostęp: 3.09.2023].
- Statystyka sądowa. Sprawy nieletnich. Prawomocne orzeczenia w latach 2010–2016*, Warszawa 2017, s. 12–13, <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/publikacje/download,2779,14.html> [dostęp: 26.10.2023].

OSADZONY O ODMIENNEJ TOŻSAMOŚCI PŁCIOWEJ W PERSPEKTYWIE WIĘZIENNEJ

Bartosz Zająć*

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: 0000-0002-4819-4313

e-mail: bartoosz.z@interia.pl

Streszczenie:

W artykule poruszono problematykę odmienniej tożsamości płciowej skazanych mężczyzn odbywających karę pozbawienia wolności w polskim systemie penitencjarnym. Badano opinię funkcjonariuszy Służby Więziennej na temat uregulowań prawnych, proponowanych rozwiązań czy potencjalnych zagrożeń dotyczących ich osadzenia. W szczególności sprawdzano, czy umieszczenie takich osób nie narusza ich podstawowych praw dotyczących poszanowania godności.

Słowa kluczowe:

tożsamość płciowa, Służba Więzienna, funkcjonariusze Służby Więziennej, osadzony, więziennictwo

Transgender inmate in prison prospect

Summary:

The article talks about different of transgender males in Polish penitentiary system. Opinion survey was checked on prison service, about transgender males, legal regulations, proposed solutions in this topic or potential hazards for this type of inmates. In particular, checked whether their rights and dignity have not been violated.

Keywords:

gender identity, prison service, prison guards, inmate, prison system

1. Wprowadzenie

Przedmiotem rozważań przyjętych w niniejszej pracy jest wskazanie sytuacji prawno-społecznej osób o odmienniej tożsamości płciowej, które odbywają karę pozbawienia wolności w polskim systemie penitencjarnym. Wychodząc od próby wskazania definicji tożsamości płciowej, należy przyjąć, że jest ona kształtowana poprzez różnicę pomiędzy płcią w ujęciu metrykalnym a identyfikowaniem się z nią. Za tożsamość płciową

* Funkcjonariusz Służby Więziennej w Zakładzie Karnym w Barczewie.

przyjmuje się płeć, która jest – co istotne – psychicznie odczuwalna, nie zaś za płeć w ujęciu metrykalnym, która to jest stwierdzana w momencie narodzin¹. Tożsamość płciowa jest subiektywnym atrybutem, jak również kształtuje się na długo przed tożsamością seksualną². Samodzielnie zdefiniowana tożsamość płciowa jest integralną częścią osobowości i podstawowym aktem samookreślenia godności i wolności. Wobec tego nikt nie może być zmuszany do poddania się zabiegom medycznym, sterylizacji lub terapii hormonalnej jako wymogowi uznania przez prawo tożsamości płciowej³. Problematyka uregulowania tożsamości płciowej była tematem podjętym również przez polskiego ustawodawcę. Pojawiła się w projekcie ustawy o zmianie ustawy Kodeksu karnego⁴, gdzie wskazano, że „tożsamość płciowa to utrwalone, intensywnie odczuwane doświadczanie i przeżywanie własnej płciowości, która odpowiada lub nie płci wpisanej do aktu urodzenia”⁵.

2. Uwarunkowania prawne traktowania osób pozbawionych wolności

Punktem wyjścia do wskazania podstawy prawnej osób pozbawionych wolności są zapisy Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Na mocy jej przepisów wszystkie osoby należy traktować w sposób nienaruszający godności, ponieważ „przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych”⁶.

Przepis poszanowania godności ludzkiej wynika wprost z zadań Służby Więziennej (SW), gdzie wskazano, że personel zapewnia osobom pozbawionym wolności i tymczasowo aresztowanym humanitarne warunki bytowe oraz poszanowanie godności⁷. Jednocześnie zapisy dotyczące godności pojawiają się jeszcze w Ustawie o Służbie Więziennej w kontekście realizowania zadań przez funkcjonariuszy Inspektoratu Wewnętrznej Służby Więziennej⁸, ogólnego postępowania wobec osób pozbawionych wolności⁹, roty ślubowania¹⁰ czy też naruszenia dyscypliny służbowej¹¹.

Traktowanie każdej osoby pozbawionej wolności w sposób humanitarny oraz z poszanowaniem jej godności wynika również z aktów prawnych międzynarodowych. Jak podkreślają J. Banach-Guttierrez oraz M. Janicz, system penitencjarny ma umożliwiać osiągnięcie zasadniczego celu, jakim jest poprawa i rehabilitacja społeczna sprawców przestępstw. Ponadto – jak wynika z orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej (TSUE) – na państwo będące członkiem nakładany jest obowiązek upewnienia się, że warunki, w których osadzony odbywa karę pozbawienia wolności, nie naruszają jego godności¹².

Częściowo zasady postępowania z osobami pozbawionymi wolności przedstawiają cele i zadania klasyfikacji. Zgodnie z założeniami w celu właściwego rozmieszczenia wewnątrz zakładu, jak również celem zapewnienia bezpieczeństwa i właściwych oddziaływań dokonuje się klasyfikacji¹³. Jednocześnie w przepisach

1 K. Zawadzka, *Płeć jako temat polityki na przykładzie regulacji prawnych dotyczących tożsamości płci*, „Chorzowskie Studia Polityczne” 2017, nr 11, s. 149.

2 M. Leżucha, K. Czerwiec, *Prawnoczłowiecze aspekty funkcjonowania osób transpłciowych we współczesnym świecie*, „Kultura i Edukacja” 2022, nr 1, s. 63–64, <https://doi.org/10.15804/kie.2022.01.04>.

3 Zob. szerzej: M. Grzyb, *Tożsamość płciowa to nie płeć – refleksje na tle wyroku Sądu Okręgowego w Warszawie z 29.09. 2020 r.*, „Prawo w Działaniu” 2022, nr 52, s. 262–263.

4 Podaję za: Projekt ustawy o zmianie ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny <https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/dok?OpenAgent&9-020-29-2019> [dostęp 12.06.2023].

5 §26 z projektu ustawy o zmianie ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (nie wszedł w życie).

6 Konstytucja RP z 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997 Nr 78, poz. 483, art. 30.

7 A. Nowogrodzka, K. Kulawik, *Realizacja ustawowych zadań Służby Więziennej a warunki pełnienia służby przez funkcjonariuszy Służby Więziennej*, [w:] M. Szewczyk, S. Grzesiak (red.), *Potencjał kadrowy Służby Więziennej w kontekście wykonywanych zadań służbowych*, DiG, Warszawa 2022, s. 17.

8 Zob. szerzej: Ustawa z dnia 9 lutego 2010 r. o Służbie Więziennej, Dz.U. 2022, poz. 2470, art. 23c.

9 Zob. szerzej: Ibidem, art. 27.

10 Zob. szerzej: Ibidem, art. 41.

11 Zob. szerzej: Ibidem, art. 230.

12 J. Banach-Guttierrez, M. Janicz, *Zakaz nieludzkiego lub poniżającego traktowania osób skazanych na karę pozbawienia wolności w świetle prawa karnego Unii Europejskiej*, „Studia Prawnoustrojowe” 2022, nr 55, s. 28, <https://doi.org/10.31648/sp.7407>.

13 Zob. szerzej: Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy, Dz.U. 2023, poz. 2260, art. 82.

wewnętrznych SW nie ma zapisów odnoszących się do sposobów traktowania osób o odmiennej tożsamości płciowej, transpłciowych, transseksualnych lub w trakcie tranzycji płciowej. Osadzanie takich osób odbywa się na zasadach ogólnych, tj. uwzględniając założenia klasyfikacji, gdzie bierze się pod uwagę przesłanki formalne (np. wiek, uprzednia karalność) oraz materialne (np. stan zdrowia)¹⁴. Oddzielne umieszczanie kobiet i mężczyzn w zakładach karnych jest elementarną zasadą w systemie więziennictwa¹⁵. Warto w tym miejscu przytoczyć pogląd Małgorzaty Seroczyńskiej oraz Anny Śledzińskiej-Simon dotyczący postulowanych zmian prawnych osób transpłciowych w Polsce. Wskazane rekomendacje odnoszą się również do kwestii osadzania w zakładach karnych, gdzie autorki wskazują na: „wprowadzenie zasady osadzania w zakładach penitencjarnych zgodnie z tożsamością i ekspresją płciową osoby pozbawionej wolności, przy adekwatnym zapewnieniu jej bezpieczeństwa przed agresją fizyczną, słowną oraz seksualną. Formami ochrony nie powinny być całkowita izolacja czy inny ciągły monitoring, ponieważ naruszają inne dobra chronione osoby pozbawionej wolności¹⁶”.

3. Uwarunkowania psychologiczne i społeczne

Jak słusznie zauważyli Sławomir Grzesiak oraz Damian Skowron, podejmowanie badań dotyczących odmiennej orientacji seksualnej lub też tożsamości płciowej w zakładach karnych jest rzadko przyjmowaną perspektywą badawczą, ponieważ problem jest wciąż marginalizowany¹⁷.

Niewątpliwie z odbywaniem kary pozbawienia wolności związana jest deprywacja potrzeb. Wpływa ona na poczucie bezpieczeństwa skazanych. Jej negatywnymi następstwami są między innymi gwałty homoseksualne, agresja czy też przemoc ze strony współwięźniów¹⁸. Podobnego zdania jest Aleksandra Bajor, stwierdzając, że negatywny wpływ na poczucie bezpieczeństwa i deprywację potrzeb mają między innymi małe i ciasne cele, które naruszają zaspokajanie potrzeb indywidualności¹⁹.

Jednocześnie należy wskazać, że odbywanie kary pozbawienia wolności przez osoby deklarujące przynależność do środowiska Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender (LGBT) jest zdecydowanie inne niż pozostałej populacji więziennej. Przede wszystkim osoby takie narażone są na większy stres mniejszościowy i wykluczenie, co powoduje przeżywanie traumatycznych wydarzeń w sposób bardziej intensywny. Przekłada się to na konieczność otrzymania przez nich możliwie szerszej pomocy specjalistycznej w postaci kontaktów z psychologiem²⁰.

Jedną z grup, które najczęściej doświadczają zjawiska znanego jako *hate speech*, są środowiska LGBT²¹. Problem ten został dostrzeżony również przez organizacje międzynarodowe. Komisarz Praw Człowieka Rady Europy w memorandum dotyczącym stygmatyzacji osób LGBT w Polsce wskazał, że jest to po-

14 K. Bąk, *Wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec recydywistów penitencjarnych*, [w:] K. Pujer (red.), *Problemy Nauk Prawnych*, t. 2, Exante, Wrocław 2017, s. 81–82.

15 M. Grzyb, *Płć za kratami. Tożsamość płciowa jako nowe wyzwanie dla systemu penitencjarnego*, [w:] M. Grzyb (red.), K. Krajewski (red.), *Polityka kryminalna: między teorią a praktyką. Księga jubileuszowa profesor Janiny Blachut*, Państwowy Instytut Prawa Karnego, Kraków 2022, s. 100.

16 M. Seroczyńska, A. Śledzińska-Simon, *Założenia zmian prawnych osób transpłciowych w prawie polskim*, [w:] W. Dynarski, K. Śmiszek (red.), *Sytuacja prawna osób transseksualnych w Polsce. Raport z badań i propozycje zmian*, Fundacja Trans-Fuzja, Polskie Towarzystwo Prawa Antydyskryminacyjnego, Warszawa 2013, s. 186.

17 S. Grzesiak, D. Skowron, *Postępowanie z osobami o odmiennej orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej w polskim systemie penitencjarnym na tle wybranych systemów penitencjarnych innych państw*, [w:] S. Grzesiak (red.), *Psychopedagogiczne aspekty wykonywania kary pozbawienia wolności*, DiG, Warszawa 2020, s. 39–40.

18 A. Lewicka-Zelent, *Poczucie bezpieczeństwa osób pozbawionych wolności w kontekście bezpieczeństwa społecznego i psychologicznego*, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*” 2019, 32(3), s. 264–265, <http://dx.doi.org/10.17951/j.2019.32.3.261-272>.

19 A. Bajor, *Bezpieczeństwo osób pozbawionych wolności w kontekście bezpieczeństwa psychologicznego oraz społecznego*, „*Studia Bezpieczeństwa Narodowego*” 2020, nr 18, s. 18, <https://doi.org/10.37055/sbn/145293>.

20 J. Helios, W. Jedlecka, T. Kalisz (red.), *Zakład karny i szkoła jako przykłady instytucji totalnych*, Helios, Wrocław 2020, s. 53.

21 K. Gorazdowski, *Próba oceny karnoprawnych regulacji zwalczania mowy nienawiści w Polsce*, „*Studia Administracji i bezpieczeństwa*” 2019, nr 6, s. 96.

ważny problem w Polsce, który jest wynikiem homofonicznych wystąpień polityków, których celem jest szerzenie nietolerancji i nienawiści²².

Sprzeciw organizacji międzynarodowych wywołała również sprawa Margot (Michał S.), aktywistki LGBT, która została tymczasowo aresztowana i osadzona w męskim więzieniu w Płocku., Margot utożsamia się on jako osoba niebinarna czyli taka, która nie czuje się ani mężczyzną, ani kobietą. W związku z powyższym Komisarz Praw Człowieka Rady Europy Dunja Mijatović wezwała do wypuszczenia Margot. W obronie „aktywistki” odbywały się protesty oraz też pisano listy otwarte. W celu zapewnienia bezpieczeństwa Margot umieszczona została w celi jednoosobowej²³.

Innym przykładem szeroko poruszającym w mediach była sprawa transpłciowej kobiety przebywającej w Zakładzie Karnym w Barczewie. Jej pobyt był przedmiotem kontroli oraz raportu Rzecznika Praw Obywatelskich (RPO) w zakresie stwierdzenia problemów systemowych związanych z więziennictwem. W przedmiotowym raporcie stwierdzono potencjalne uchybienia dotyczące zapewnienia odpowiednich warunków bytowych, które wynikają właśnie z rozwiązań systemowych. W szczególności dotyczyły dostępności przedmiotów w celi mieszkalnej w postaci stanika oraz szminki, kontroli osobistej związanej z brakiem wyboru płci funkcjonariusza dokonującego kontroli czy też braku informacji dotyczących zmiany płci²⁴. Jak wskazuje Filip Cieply, z problematyką odbywania kary pozbawienia wolności związany jest abolicjonizm, w tym jego forma dotycząca społeczności LGBT oraz osób, którzy nie są pewni swojej tożsamości seksualnej (LGBTQ+). Podkreśla się, że osoby nieheteronormatywne częściej niż inni skazani podlegają przemocy w zakładach karnych. Istnieje również problem segregacji seksualnej. Warto nadmienić, że aktywność seksualna osób pozbawionych wolności jest mocno ograniczona²⁵.

4. Założenia metodologiczne

Najskuteczniejszą metodą w badaniu funkcjonariuszy SW, wydaje się być sondaż diagnostyczny. Ma on swoje racjonalne uzasadnienie, ponieważ w toku prowadzonych działań i czynności służbowych mają możliwość udzielenia odpowiedzi na poszczególne pytania zawarte w kwestionariuszu ankiety w sposób nienaruszający prawidłowego toku służby. Narzędziem badawczym jest kwestionariusz ankiety składający się z 14 pytań zamkniętych o zróżnicowanej kafeterii odpowiedzi oraz trzech pytań otwartych.

Celem niniejszej pracy było zdobycie wiedzy dotyczącej funkcjonowania osadzonych o odmiennej tożsamości płciowej w zakładzie karnym dla mężczyzn. Podjęcie takiej tematyki pozwoli potencjalnie znaleźć odpowiedzi dotyczące:

- preferowanych rozwiązań systemowych w zakresie osadzania osób o odmiennej tożsamości płciowej,
- kategorii potencjalnych zagrożeń bezpieczeństwa,
- aktualnie stosowanych rozwiązań w tym zakresie,
- możliwych zmian dotyczących rozmieszczenia w zakładach karnych osób o odmiennej tożsamości płciowej.

5. Charakterystyka demograficzno-społeczna respondentów

W badaniu ankietowym wzięło udział 170 respondentów z dwóch zakładów karnych typu zamkniętego na terenie Okręgowego Inspektoratu Służby Więziennej w Olsztynie. Szczegółowe odpowiedzi dotyczące płci, wieku, wykształcenia oraz danych dotyczących służby zostały przedstawione za pomocą poniższych tabel. Badanie trwało od 17 do 21 kwietnia 2023 r.

22 H. Machińska, *Historia magistra vitae est?*, [w:] A. Krajewska, M. Rawłuszko (red.), *Równouprawienie. Księga jubileuszowa dla Profesora Magdaleny Fuszary*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2022, s. 209–210.

23 J. Helios, W. Jedlecka, T. Kalisz (red.), *Zakład...*, s. 54.

24 Zob. szerzej: Raport z Krajowego Mechanizmu Prewencji Tortur z wizytacji Zakładu Karnego w Barczewie z 17 stycznia 2023 r., KMP.571.13.2022.JJ, s. 6–8.

25 F. Cieply, *Współczesny abolicjonizm więzień*, „Prawo i Więź” 2022, 1(39), s. 38–39, <https://doi.org/10.36128/priw.vi39.321>.

Tabela 1. Struktura płci respondentów

Lp.	Płeć	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	kobieta	32	18,8%
2	mężczyzna	138	81,2%
3	razem	170	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

Spośród wszystkich respondentów zdecydowaną większość stanowili mężczyźni, 81,2%, natomiast kobiety reprezentowały 18,8% grupy badawczej. Należy nadmienić, że w badanych jednostkach penitencjarnych karę pozbawienia wolności odbywają skazani mężczyźni, co ma decydujący wpływ na obsadę personelu.

Tabela 2. Wiek respondentów

Lp.	Przedział wiekowy	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	od 18 do 25 lat	23	13,5%
2	od 26 do 35 lat	61	35,9%
3	od 36 do 45 lat	74	43,6%
4	od 46 do 55 lat	12	7%
5	powyżej 56 lat	–	–
6	razem	170	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

Najwięcej respondentów znajdowało się w przedziale wiekowym pomiędzy 36. a 45. rokiem życia, co stanowi 43,6% grupy badawczej. Niewiele mniej osób znajdowało się w przedziale pomiędzy 26. a 35. rokiem życia, co przełożyło się na 35,9% ogółu. Najmniej było osób w przedziale pomiędzy 46 a 55 lat – 7%. Grupę powyżej 56. roku życia nie reprezentował żaden respondent. Należy uznać, że powyższe dane wskazują na młodą kadrę penitencjarną.

Tabela 3. Struktura wykształcenia

Lp.	Poziom wykształcenia	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	średnie	71	41,8%
2	wyższe licencjackie	25	14,7%
3	wyższe magisterskie	73	42,9%
4	brak odpowiedzi	1	0,6%
5	razem	170	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

W badanym elemencie struktury demograficzno-społecznej najwięcej osób posiadało wykształcenie wyższe magisterskie – 42,9%, niewiele mniej było funkcjonariuszy i funkcjonariuszek z wykształceniem średnim – 41,8%. Jedna osoba nie wskazała posiadanego poziomu wykształcenia.

Tabela 4. Działy służbowe respondentów

Lp.	Działy organizacyjne	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	ochrona	104	61,2%
2	penitencjarny	35	20,5%
3	służby zdrowia	3	1,8%
4	ewidencja	6	3,6%
5	inne (kwatremistrzowski, finansów)	21	12,3%
6	brak odpowiedzi	1	0,6%
7	razem	170	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

Najliczniejszą grupę w badaniu ankietowym stanowili funkcjonariusze z działu ochrony – 61,2% respondentów, najmniej liczną była zaś grupa z działu służby zdrowia – 1,8%. Jedna osoba nie udzieliła odpowiedzi na zadane pytanie. Działy ochrony i penitencjarny są najliczniejszymi w jednostce penitencjarnej.

Tabela 5. Korpus zaszerzgowania respondentów

Lp.	Korpusy służbowe	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	szeregowych	35	20,5%
2	podoficerów	94	55,3%
3	chorążych	20	11,8%
4	oficerów	cn	11,8%
5	brak odpowiedzi	1	0,6%
6	razem	170	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

Najwięcej wskazań otrzymała odpowiedź „korpus podoficerów” – 55,3%, w korpusach chorążych oraz oficerów było po 11,8% respondentów. Podobnie jak w poprzednich pytaniach jedna osoba nie wskazała żadnej odpowiedzi. Zdecydowana większość stanowisk w dziale ochrony jest skorelowana z korpusem podoficerów, stąd też wynika duża liczba wskazań.

6. Omówienie wyników badań własnych

W przedmiotowym badaniu respondenci odpowiadali na wiele pytań dotyczących uregulowań prawnych kwestii związanych z tożsamością płciową, wpływem na system penitencjarny czy też proponowanych i postulowanych rozwiązań w zakresie osadzania mężczyzn o odmiennej tożsamości płciowej. Odpowiedzi na pytania z kwestionariusza ankiety zanalizowano w tabelach poniżej.

Tabela 6. „Czy w Pani/Pana opinii problematyka osadzonych o odmiennej tożsamości płciowej jest dobrze uregulowana w przepisach prawnych?”

Lp.	Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	tak	36	21,2%
2	nie	82	48,2%
3	nie mam zdania	52	30,6%
4	razem	170	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

W pierwszym pytaniu poproszono respondentów o ocenę uregulowań prawnych. Zdaniem większości z nich nie są one dobrze uregulowane – 48,2%, zdanie odmienne miało 21,2%. Natomiast duża liczba osób nie miała zdania na ten temat – 30,6%.

Tabela 7. „Czy w Pani/Pana ocenie osadzony o odmiennej tożsamości płciowej stanowi wyzwanie dla współcześnie funkcjonujących zakładów karnych?”

Lp.	Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	jest poważnym problemem i wyzwaniem	54	29,9%
2	nie jest poważnym problemem i wyzwaniem	18	9,9%
3	jest zjawiskiem marginalnym	49	27%
4	należy przyjąć, że w niedalekiej przyszłości będzie wyzwaniem i problemem	41	22,7%
5	nie mam zdania	17	9,4%
6	inne	2	1,1%
7	razem	181*	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

* W powyższym pytaniu 170 respondentów udzieliło 181 odpowiedzi.

Zdanie respondentów dotyczące osadzonych o odmiennej tożsamości płciowej zostało podzielone pomiędzy trzy największe wskazania. Najwięcej osób wskazało, że jest poważnym problemem i wyzwaniem – 29,9%, jednocześnie aż 27% osób wskazało, że jest to zjawisko marginalne. Dodatkowo znaczna część respondentów wskazała, że w niedalekiej przyszłości będzie stanowiło to wyzwanie i problem – 22,7%. Zaledwie dwie osoby wskazały odpowiedź inne – wśród nich znalazła się propozycja własnej odpowiedzi, że „regulacje dotyczące odmiennej tożsamości płciowej wymagają uzupełnienia przepisów prawnych”.

Tabela 8. „W Pani/Pana ocenie w jakim zakładzie karnym powinien być osadzony o odmiennej tożsamości płciowej?”

Lp.	Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	typ zamknięty dla mężczyzn	32	17,6%
2	typ zamknięty dla kobiet	9	4,9%
3	zakład innego typu dla mężczyzn	13	7,1%
4	zakład innego typu dla kobiet	3	1,7%
5	w zależności od cech psychofizycznych	49	26,9%
6	w wyznaczonym oddziale lub celi niezależnie od typu zakładu	50	27,5%
7	nie mam zdania	20	11%
8	inne	6	3,3%
9	razem	182*	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

* W powyższym pytaniu 170 respondentów udzieliło 182 odpowiedzi.

Podobnie jak we wcześniejszym pytaniu odpowiedzi respondentów wskazały dwa sposoby osadzania skazanych o odmiennej tożsamości płciowej – zdaniem 27,5% ankietowanych powinien być to wyznaczony oddział lub cela mieszkalna niezależnie od typu zakładu – 27,5% odpowiedzi, a jedna osoba mniej wskazała, że jest to zależne od cech psychofizycznych. Jednocześnie uznanie wśród respondentów znalazły wszystkie propozycje wskazane w kafeterii. Najmniej wskazań otrzymała odpowiedź „zakład karny innego typu (niż typ zamknięty) dla kobiet” – 1,7%. Należy odnotować, że 6 osób udzieliło odpowiedzi „inne”, wśród nich znalazły się dwa wskazania, że „jest to zależne od tego, co ma wpisane w dowodzie osobistym” oraz „dostosowane do tożsamości płciowej”.

Tabela 9. „Czy w Pani/ Pana ocenie powinien powstać odrębny typ zakładu karnego dla osób o odmiennej tożsamości płciowej?”

Lp.	Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	tak	52	30,6%
2	nie	92	54,1%
3	nie mam zdania	25	14,7%
4	brak odpowiedzi	1	0,6%
5	razem	170	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

Analizując odpowiedzi respondentów, również w kontekście poprzedniego pytania, warto zauważyć, że w opinii funkcjonariuszy i funkcjonariuszek nie ma konieczności stworzenia osobnego zakładu karnego dla osadzonych o odmiennej tożsamości – 54,1%, odmiennego zdania było 30,6%. Zaledwie jedna osoba nie udzieliła odpowiedzi na powyższe pytanie.

Tabela 10. „Jaki typ zakładu w Pani/Pana ocenie byłby najlepszy z punktu widzenia takich osób?”

Lp.	Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	tylko typ zamknięty	49	28%
2	tylko typ półotwarty	8	4,6%
3	tylko typ otwarty	3	1,7%
4	w zależności od popełnionego czynu	93	53,1%
5	nie mam zdania	21	12%
6	inne	1	0,6%
7	razem	175*	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

* W powyższym pytaniu 170 respondentów udzieliło 175 odpowiedzi.

Respondenci w powyższym pytaniu wskazali, że osadzonych o odmiennej tożsamości płciowej należy osadzać zgodnie z tym, jaki czyn popełnili – 53,1%, natomiast 28% respondentów wskazuje, że powinien być to typ zamknięty. Zaledwie jedna osoba wskazała inną odpowiedź, lecz nie zaproponowała własnej propozycji typu zakładu.

Tabela 11. „Czy w Pani/Pana ocenie osadzony o odmiennej tożsamości płciowej stanowi zagrożenie dla bezpieczeństwa jednostki penitencjarnej?”

Lp.	Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	tak	93	54,7%
2	nie	56	32,9%
3	nie mam zdania	21	12,4%
4	razem	170	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

Zdaniem większości respondentów przebywanie osadzonego o odmiennej tożsamości płciowej wpływa na zagrożenie bezpieczeństwa jednostki – 54,7% wskazań respondentów, odmiennego zdania było 32,9%.

Tabela 12. „Jakie w Pani/Pana ocenie jest to zagrożenie?”

Lp.	Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	może być ofiarą przemocy i prześladowań ze strony skazanych	133	31,4%
2	może być ofiarą przemocy i prześladowań ze strony funkcjonariuszy	21	5%
3	jest narażona na zachowania suicydalne	47	11,1%
4	jest narażona na niski status w hierarchii więziennej	66	15,6%
5	będzie stwarzać zagrożenie bezpieczeństwa jednostki w postaci buntu i wystąpień wobec administracji	18	4,3%
6	będzie potencjalną ofiarą nierównego traktowania i naruszeń praw człowieka	48	11,3%
7	będzie ofiarą naruszeń dotyczących poszanowania godności	46	10,9%
8	będzie generować inne zdarzenia nadzwyczajne	38	9%
9	inne	6	1,4%
10	razem	423*	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

* W powyższym pytaniu 170 respondentów udzieliło 423 odpowiedzi.

W powyższym pytaniu respondenci wskazali największą liczbę odpowiedzi, oceniając, że występuje bardzo wiele potencjalnych zagrożeń występujących w związku z osadzeniem skazanego o odmiennej tożsamości płciowej. Najwięcej z nich uzyskała odpowiedź, w której osadzonymoże być ofiarą przemocy i prześladowań ze strony innych skazanych – 31,4%, jak również jest narażona na niski status w hierarchii więziennej – 15,6%. Warto dodać, że w przedmiotowym badaniu pytano respondentów o wskazanie zagrożeń wynikających z umieszczenia osadzonego o odmiennej tożsamości płciowej (który formalnie jest mężczyzną, lecz utożsamia się z inną płcią). Takie sformułowanie pytania wynika z tego, że badanie ankietowe miało miejsce w zakładach, gdzie karę pozbawienia wolności odbywają mężczyźni, zatem formalnie nie istniała możliwość, by przebywała tam kobieta, która jest w trakcie tranzykcji zmiany płci lub która tylko deklarowała taką chęć. Jednocześnie należy uznać, że w niniejszych badaniach zabrakło pytania, czy osoba taka może być źródłem zagrożenia dla innych skazanych oraz jakie potencjalnie mogą być to zagrożenia.

Tabela 13. „Jakie środki Służba Więzienna w Pani/Pana ocenie powinna wdrożyć, by chronić takich osadzonych?”

Lp.	Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	umieszczanie w celach monitorowanych	45	18,6%
2	umieszczanie w oddziałach odizolowanych, na wzór oddziałów „N”	86	35,4%
3	nie dopuszczać do kontaktu z innymi osadzonymi	64	26,3%
4	nie powinna stosować żadnych innych środków niż te wynikające z przepisów	32	13,2%
5	nie mam zdania	13	5,3%
6	inne	3	1,2%
7	razem	243*	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

* W powyższym pytaniu 170 respondentów udzieliło 243 odpowiedzi.

Warto na wstępie odnotować, że funkcjonariusze SW zauważają problem osadzania takich skazanych. Zdaniem respondentów jest to przede wszystkim umieszczanie w oddziałach odizolowanych na wzór oddziału dla osadzonych niebezpiecznych – 35,4%, jak również jest to niedopuszczanie do kontaktu z innymi osadzonymi – 26,3%. Zaledwie 3 osoby nie miały zdania na powyższy temat. Widać wyraźnie, że działania, które podejmuje SW, w znacznej mierze dotyczą względów bezpieczeństwa.

Tabela 14. „Czy aktualnie stosowane rozwiązania w Pani/Pana ocenie są skuteczne?”

Lp.	Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	tak	47	27,6%
2	nie	31	18,2%
3	nie wiem	49	28,8%
4	nie mam zdania	40	23,6%
5	brak odpowiedzi	3	1,8%
6	razem	170	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

Najwięcej odpowiedzi respondentów wskazało na problem z oceną skuteczności obecnie stosowanych rozwiązań – 28,8%. Wśród pozostałych odpowiedzi 27,6% wskazało, że stosowane rozwiązania są skuteczne, a 18,2% wyraziło opinię odmienną.

W pierwszym z pytań o charakterze otwartym poproszono respondentów o ocenę skuteczności rozwiązań prawnych oraz wskazanie, czy są pozytywne czy negatywne. Wśród 59 osób, które wskazały ich pozytywną wartość, znalazły się odpowiedzi: skazani są izolowani od innych osób przebywających w zakładzie karnym – 6 osób, jest to sztuczny i marginalny problem – wskazania, nie ma zdarzeń nadzwyczajnych z takimi osobami – 2 wskazania, tacy skazani nie stwarzają problemów – 2 wskazania, przepisy prawne są wystarczające – 1 wskazanie, można kontrolować za pomocą monitoringu – 1 wskazanie, nie dzieje się im krzywda – 1 wskazanie.

Natomiast wśród 66 osób, które dały odpowiedź negatywną, wskazano: brak przepisów lub niejednoznaczne przepisy – 12 wskazań, jest to nowa sytuacja dla SW – 5 wskazań, izolować od innych skazanych – 2 wskazania, problem przy osadzaniu takich skazanych – 1 wskazanie, problem przy kontroli osobistej – 1 wskazanie, zakłady karne nie są przystosowane do osadzania takich osób – 2 wskazania, brakuje zakładów dla takich skazanych – 1 wskazanie, nie ma warunków, które w ocenie RPO byłyby odpowiednie – 1 wskazanie, przepisy mogą zostać ulepszone – 1 wskazanie.

Tabela 15. „Jakie rozwiązania powinna zastosować Służba Więzienna w kontekście osadzania osób o odmiennej tożsamości płciowej?”

Lp.	Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	dokonywanie odmiennej klasyfikacji	50	19,5%
2	kierowanie do lekarza psychiatry celem orzecznictwa	64	24,9%
3	umieszczanie w celi monitorowanej celem obserwacji i diagnozy	48	18,7%
4	kierowanie wniosku do sądu o ustalenie płci	62	24,1%
5	nie mam zdania	27	10,5%
6	inne	6	2,3%
7	razem	257*	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

* W powyższym pytaniu 170 respondentów udzieliło 257 odpowiedzi.

W kolejnym pytaniu poproszono respondentów o wskazanie rozwiązań potencjalnie mogących być zastosowanymi przez SW podczas rozmieszczania osadzonych o odmiennej tożsamości płciowej. Zdaniem większości respondentów będzie to kierowanie skazanych do lekarza psychiatry celem właściwego orzecznictwa – 24,9%, jak również kierowanie wniosku do sądu celem ustalenia płci – 24,1% wskazań. Warto odnotować, że 2,3% osób wskazało odpowiedź „inne”, wśród nich znalazły się propozycje odpowiedzi: „stosować obowiązujące przepisy prawne”, „powinno się stworzyć oddzielny zakład, gdzie przebywałyby osoby w trakcie zmiany płci lub po jej zmianie”, „dokonać analizy przez funkcjonariuszy Służby Więziennej”.

Tabela 16. „Czy w Pani/Pana ocenie osadzonych o odmiennej tożsamości płciowej będzie więcej w warunkach więziennych?”

Lp.	Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	zdecydowanie tak	38	22,3%
2	tak	76	44,6%
3	zdecydowanie nie	1	0,6%
4	nie	13	7,7%
5	nie mam zdania	35	20,6%
6	inne	1	0,6%
7	brak odpowiedzi	6	3,6%
8	razem	170	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

W ostatnim pytaniu o charakterze zamkniętym wskazano tendencję pojawiania się i zwiększania liczby osadzonych o odmiennej tożsamości płciowej. Zdaniem większości respondentów będzie ich przybywało – 44,6%. Jedna osoba wskazała odpowiedź inną, twierdząc, że będzie ich tyle samo. Jednocześnie na powyższe pytanie aż 3,6% nie udzieliło żadnej odpowiedzi.

Dwa ostatnie pytania miały charakter otwarty. W pierwszym z nich poproszono respondentów o wskazanie najbardziej optymalnych rozwiązań dotyczących rozmieszczania osadzonych o odmiennej tożsamości płciowej w zakładach karnych. Wobec tego wskazano następujące rozwiązania: „powinni być izolowani od innych/izolować od innych osadzonych” – 6 wskazań, „umieszczać w osobnych oddziałach lub celach” – 15 wskazań, „powinien być osadzony w jednostkach podobnych do szpitali psychiatrycznych” – 1 wskazanie, „umieszczać w celach monitorowanych” – 2 wskazania, „nie ma takich rozwiązań” – 1 wskazanie, „oddzielne spacery i grupy” – 1 wskazanie, „nie osadzać z członkami podkultury grypsujących” – 1 wskazanie, „ustalenie płci przez sąd” – 5 wskazań, „osadzać z posobnymi skazanymi, tj. o odmiennej tożsamości płciowej” – 4 wskazania, „stworzyć osobny typ zakładu” – 4 wskazania, „stworzyć osobny oddział z mieszanym składem funkcjonariuszy, tj. kobietami i mężczyznami, w celu dokonywania kontroli osobistej” – 1 wskazanie, „nie należy ich izolować, ponieważ mniejszości seksualnych się nie izoluje” – 1 wskazanie.

W kolejnym pytaniu poproszono respondentów o wskazanie, czy przebywanie skazanych mężczyzn o odmiennej tożsamości płciowej narusza w ocenie respondentów godność skazanych. Odpowiedź twierdzącą wskazało 6 osób, podając następującą argumentację: „występuje ryzyko stygmatyzacji, może być ofiarą prześladowań, narusza ich godność, w związku z tym należy ich izolować” – 4 wskazania, „jest to subiektywna ocena skazanego, która może wskazywać na naruszenie godności, lecz zgodnie z prawem nie narusza jej”, „w pewien sposób narusza godność skazanych, ponieważ Służba Więzienna nie jest przygotowana do przyjmowania takich osób” – po 1 wskazaniu.

Natomiast odpowiedź negatywną wskazało zdecydowanie więcej osób – 41, wśród nich znajdują się: „funkcjonariusze podchodzą do wszystkich skazanych z godnością i poszanowaniem ich praw” – 6 wskazań, „formalnie w świetle prawa jest mężczyzną” – 5 wskazań, „są izolowani od reszty skazanych” – 3 wskazania, „więzienie to nie hotel” – 3 wskazania, „płeć nie jest stanem psychicznym, odbywanie kary nie narusza godności, umieszczony jest zgodnie z zapisem w dowodzie osobistym, w prawie polskim występują tylko dwie płci”, „kara ma być dolegliwa, nie ma innych rozwiązań na tę chwilę”, „są osadzani zgodnie z przeznaczeniem”, „osadzony powinien dostosować się do typu zakładu”, „formalnie nadal są mężczyznami”, „musi być określona płeć sądownie”, „zmiana płci to wybór osadzonych”, „są to osoby poszkodowane przez los”, „tacy osadzeni popełniając przestępstwo, również naruszyli czyjąś godność”,

„dalej jest mężczyzną, wobec tego nie może być osadzany z kobietami”, „zmieniając płeć świadomie narażają się na niebezpieczeństwo ze strony innych osób”, „są traktowani jak każda inna osoba pozbawiona wolności”, „powinno traktować się jak z płcią, z którą się urodził”, „zmiany płci odbywają się sądowo, w innym przypadku osadzony mógłby zmieniać ją codziennie” – po 1 wskazaniu.

7. Podsumowanie

Problematyka osób pozbawionych wolności o odmiennej tożsamości płciowej wydaje się niedostatecznie uregulowana w polskich przepisach prawnych. Przede wszystkim SW nie publikuje danych statystycznych dotyczących przebywania w jednostkach penitencjarnych osób o nieustalonej tożsamości płciowej, w trakcie tranzykcji płci. Przedstawione dane dotyczą tylko przebywania kobiet i mężczyzn²⁶. Widać to również w przeprowadzonych badaniach ankietowych wśród funkcjonariuszy SW. Istnieje wiele problemów w tym zakresie oraz rozwiązań, które usprawniłyby osadzanie skazanych o odmiennej tożsamości płciowej. Z jednej strony respondenci wskazali, by osoby takie umieszczać zgodnie z podstawami klasyfikacji, tj. biorąc pod uwagę charakter przestępstwa, a z drugiej strony izolować takie osoby od reszty populacji skazanych. Dużo informacji udało się pozyskać w trakcie analizy pytań o charakterze otwartym. Zasadne wydaje się stworzenie wyznaczonego oddziału lub celi dla osadzonych o odmiennej tożsamości płciowej w innym zakładzie karnym typu zamkniętego. Nie ma natomiast konieczności stworzenia osobnego typu zakładu, ponieważ takich osób jest zbyt mało. Wydaje się, że postulowane przez respondentów kierowanie do lekarza psychiatry lub sądu nie jest uregulowane w przepisach prawa, co wiąże się z tym, że SW nie ma formalnie takiej możliwości.

Zasadne jest również tutaj odwołanie się do innych systemów penitencjarnych, gdzie problematyka taka została już omówiona. Gruntownej analizie przepisów prawnych dokonali Sławomir Grzesiak oraz Damian Skowron, odwołując się między innymi do rozwiązań zastosowanych w stanie Queensland (Australia), gdzie podczas osadzania bierze się pod uwagę deklarację osoby pozbawionej wolności odnośnie do jej płci (deklaruje ona, czy jest kobietą czy mężczyzną), w Wielkiej Brytanii zaś istnieje komisja ds. osób transpłciowych, która jest zwoływana w momencie zatrzymania przestępcy, w swojej działalności pomaga ona personelowi osadzić właściwie osobę o odmiennej tożsamości płciowej. Ciekawe rozwiązania zastosowana również Kanada, gdzie tamtejsza służba ma obowiązek dostosować postępowanie wykonawcze do deklarowanej tożsamości płciowej osoby zatrzymanej, niezależnie od jej anatomicznych cech. Powoduje to umieszczenie przestępców zgodnie z ich wolą dotyczącą tożsamości płciowej, chyba że występują poważne problemy zdrowotne lub względy bezpieczeństwa²⁷. Jednocześnie – jak wskazuje Magdalena Grzyb – rozwiązania wskazywane między innymi w Wielkiej Brytanii obarczone są również wadami. Mianowicie wystąpił tam problem bezpieczeństwa kobiet osadzonych w zakładach karnych wraz z transpłciowymi kobietami płci męskiej. Doprowadziło to do niewątpliwej kolizji z prawami kobiet opartymi na płci w ujęciu biologicznym²⁸.

26 Zob. szerzej: *Roczna Informacja statystyczna za rok 2022*, „Służba Więzienna” <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna> [dostęp: 12.06.2023].

27 Zob. szerzej: S. Grzesiak, D. Skowron, *Postępowanie z osobami...*, s. 39–50.

28 M. Grzyb, *Płeć za kratami. Tożsamość płciowa...*, s. 99–101.

Bibliografia

Literatura:

- Bajor A., *Bezpieczeństwo osób pozbawionych wolności w kontekście bezpieczeństwa psychologicznego oraz społecznego*, „Studia Bezpieczeństwa Narodowego” 2020, nr 18, s. 15–24, <https://doi.org/10.37055/sbn/145293>.
- Banach-Guttierrez J., Janicz M., *Zakaz niehumanitarnego lub poniżającego traktowania osób skazanych na karę pozbawienia wolności w świetle prawa karnego Unii Europejskiej*, „Studia Prawnoustrojowe” 2022, nr 55, s. 25–41, <https://doi.org/10.31648/sp.7407>.
- Bąk K., *Wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec recydywistów penitencjarnych*, [w:] K. Pujer (red.), *Problemy Nauk Prawnych*, t. 2, Exante, Wrocław 2017, s. 51–64.
- Cieply F., *Współczesny abolicjonizm więzień*, „Prawo i Więź” 2022, 1(39), s. 31–52, <https://doi.org/10.36128/prw.vi39.321>.
- Gorazdowski K., *Próba oceny karnoprawnych regulacji zwalczania mowy nienawiści w Polsce*, „Studia Administracji i bezpieczeństwa” 2019, nr 6, s. 93–115.
- Grzesiak S., Skowron D., *Postępowanie z osobami o odmiennej orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej w polskim systemie penitencjarnym na tle wybranych systemów penitencjarnych innych państw*, [w:] S. Grzesiak (red.), *Psychopedagogiczne konteksty wykonywania kary pozbawienia wolności*, Warszawa 2020, DiG, s. 39–67.
- Grzyb M., *Płeć za kratami. Tożsamość płciowa jako nowe wyzwanie dla systemu penitencjarnego*, [w:] M. Grzyb, K. Krajewski (red.), *Polityka kryminalna: między teorią a praktyką: księga jubileuszowa profesor Janiny Blachut*, Krakowski Instytut Prawa Karnego, Kraków 2022, s. 99–117.
- Grzyb M., *Tożsamość płciowa to nie płeć – refleksje na tle wyroku Sądu Okręgowego w Warszawie z 29.09.2020 r.*, „Prawo w Działaniu” 2022, nr 52, s. 255–271.
- Helios J., Jedlecka W., Kalisz T. (red.), *Zakład karny i szkoła jako przykłady instytucji totalnych*, Helios, Wrocław 2020.
- Lewicka-Zelent A., *Poczucie bezpieczeństwa osób pozbawionych wolności w kontekście bezpieczeństwa społecznego i psychologicznego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2019, 32(3), s. 261–272, <http://dx.doi.org/10.17951/j.2019.32.3.261-272>.
- Leżucha M., Czerwiec K., *Prawnoczwłowiecze aspekty funkcjonowania osób transpłciowych we współczesnym świecie*, „Kultura i Edukacja” 2022, nr 1, s. 60–85, <https://doi.org/10.15804/kie.2022.01.04>.
- Machińska H., *Historia magistra vitae est?*, [w:] A. Krajewska, M. Rawłuszko (red.), *Równouprawnienie. Księga jubileuszowa dla Profesory Magdaleny Fuszary*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2022, s. 209–215.
- Nowogrodzka A., Kulawik K., *Realizacja ustawowych zadań Służby Więziennej a warunki pełnienia służby przez funkcjonariuszy Służby Więziennej*, [w:] M. Szewczyk, S. Grzesiak (red.), *Potencjał kadrowy Służby Więziennej w kontekście wykonywanych zadań służbowych*, DiG, Warszawa 2022, s. 15–32.
- Seroczyńska M., Śledzińska-Simon A., *Założenia zmian prawnych osób transpłciowych w prawie polskim*, [w:] W. Dynarski, K. Śmiszek (red.), *Sytuacja prawna osób transseksualnych w Polsce. Raport z badań i propozycje zmian*, Fundacja Trans-Fuzja, Polskie Towarzystwo Prawa Antydyskryminacyjnego, Warszawa 2013, s. 119–148.
- Zawadzka K., *Płeć jako temat polityki na przykładzie regulacji prawnych dotyczących tożsamości płci*, „Chorzowskie Studia Polityczne” 2017, nr 11, s. 147–162.

Akty prawne:

Konstytucja RP z 2 kwietnia 1997 r. Dz.U. 1997 Nr 78, poz. 483.

Ustawa z dnia 9 lutego 2010 r. o Służbie Więziennej, Dz.U. 2022, poz. 2470.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy, Dz.U. 2023, poz. 2260.

Projekt ustawy o zmianie ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (nie wszedł w życie), <https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/dok?OpenAgent&9-020-29-2019> [dostęp: 12.06.2023].

Raport z Krajowego Mechanizmu Prewencji Tortur z wizytacji Zakładu Karnego w Barczewie z 17 stycznia 2023 r., KMP.571.13.2022.JJ.

Netografia:

Roczna Informacja statystyczna za rok 2022, „Służba Więzienna”, <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna> [dostęp: 12.06.2023].

NIELEGALNY OBRÓT LEKAMI W WARUNKACH IZOLACJI WIĘZiennej

Bartosz Zająć*

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: 0000-0002-4819-4313

e-mail: bartoosz.z@interia.pl

Streszczenie

W artykule omówiono zagadnienia związane z nielegalnym obrotem lekami w warunkach zakładu karnego. Wskazano, że jest to przykład przedmiotu niebezpiecznego, który potencjalnie może naruszyć bezpieczeństwo jednostki penitencjarnej oraz wpływać niekorzystnie na jej funkcjonowanie. Praca miała charakter badawczy, jej celem było przedstawienie zjawiska nielegalnego handlu lekami przez osoby pozbawione wolności oraz wskazanie katalogu potencjalnych zagrożeń, które z niego wynikają. Dodatkowo wskazano obszary, które wymagają dalszej poprawy w zakresie przeciwdziałania zjawisku nielegalnego obrotu lekami.

Słowa kluczowe:

Służba Więzienna, bezpieczeństwo, funkcjonariusze, obrót lekami, przedmioty niebezpieczne, zakład karny

Illegal medicines trade in prisons

Summary:

The article presents the issue of illegal medicines trade in prisons. This is an example dangerous item, which influences on prisons safety and has an adverse effect on the functioning of penitentiary unit.

The article is a research about illegal medicines trade among inmates, and shows potentially dangers of illegal medicines trade, additionally article indicates things that can be improve.

Keywords:

Prison Service, safety, prison guards, illegal medicines trade, dangerous items, prison

* Funkcjonariusz Służby Więziennej w Zakładzie Karnym w Barczewie.

1. Wprowadzenie do tematyki obrotu lekami w zakładach karnych

Problematyka związana z obecnością leków w zakładach karnych i aresztach śledczych powinna być rozpatrywana na co najmniej dwóch płaszczyznach. Po pierwsze, zgodnie z przepisami osadzonym zapewnia się bezpłatne świadczenia zdrowotne oraz leki¹, które podawane są na określonych zasadach szczegółowych, wynikających z przepisów odrębnych². Po drugie mogą stanowić one przedmiot niedozwolony w zakładzie karnym. Katalog substancji i przedmiotów niedozwolonych jest obszerny, tj. są to przedmioty, które mogą utrudniać prawidłowy tok postępowania karnego, utrudniają realizację ustalonego porządku wewnętrznego obowiązującego w danym zakładzie karnym lub areszcie śledczym lub też mogą stanowić zagrożenie dla bezpieczeństwa jednostki³. Na fakt zaklasyfikowania leków do środków niebezpiecznych i niepożądanych w zakładzie karnym wskazują między innymi Monika Kotowska⁴ czy też Marlena Januszkiewicz⁵.

Co oczywiste, Służba Więzienna prowadzi nadzór nad obrotem leków, ich wydawaniem i stanem posiadania w celi mieszkalnej. Wynika to między innymi z obowiązku realizowania wydania leków przez funkcjonariusza działu ochrony po godzinach pracy ambulatorium⁶ czy też zwracania uwagi na posiadane w celi mieszkalnej leki w ramach przeciwdziałania samobójstwom osób pozbawionych wolności⁷. Jednocześnie należy zauważyć, że leki podobnie jak tytoń oraz kawa w warunkach izolacji penitencjarnej stanowią swoistego rodzaju towar, który jest przedmiotem nielegalnego handlu. Zdaniem Norberta Malca i Dominika Hryszkiewicza na leki podobnie jak na narkotyki jest znaczny popyt w zakładach karnych. Autorzy wskazują, że dostają się one na teren jednostek penitencjarnych analogicznie do substancji narkotycznych. Służą one zróżnicowanym celom, takim jak nielegalny obrót, wywoływanie stanów chorobowych, używanie na własne potrzeby⁸. Z ich pomocą można również kupić usługi wykonywane przez innych skazanych⁹. Faktem jest również, że część leków ma podobne działanie do narkotyków, w szczególności środki nasenne, uspokajające¹⁰ i psychotropowe¹¹. Niewątpliwie też na zjawisko obrotu lekami wpływa przebywanie w jednostkach osadzonych uzależnionych od narkotyków oraz leków psychotropowych¹².

Warto nadmienić, że szczegółowa procedura związana z obrotem leków na terenie jednostek organizacyjnych Służby Więziennej regulowana jest przez wiele ustaw¹³, rozporządzeń¹⁴, zarządzeń¹⁵ oraz instrukcji

1 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy, Dz.U. 1997 Nr 90, poz. 557, art. 115

2 Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 14 czerwca 2012 r. w sprawie udzielania świadczeń zdrowotnych przez podmioty lecznicze dla osób pozbawionych wolności, Dz.U. 2012, poz. 738, par. 9..

3 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy, art. 242 § 16.

4 Zob. szerzej: M. Kotowska, *Przemyt przedmiotów niebezpiecznych i niedozwolonych na teren jednostek penitencjarnych*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2014, nr 83, s. 124.

5 M. Januszkiewicz, *Wypadki nadzwyczajne zagrażające bezpieczeństwu jednostek penitencjarnych*, [w:] E. Guziuk-Makaruk, E. Pływaczewski (red.), *Współczesne oblicza bezpieczeństwa*, Temida 2, Białystok 2015, s. 161.

6 M. Strzelec, R. Nowacki, *Oddział mieszkalny jako fundamentalny element w bezpieczeństwie penitencjarnym – rola oddziałowego*, „The Prison Systems Review” 2023, nr 117, s. 261.

7 Instrukcja nr 2/16 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z 29 sierpnia 2016 r. w sprawie zapobiegania samobójstwom osób pozbawionych wolności, par. 16.

8 N. Malec, D. Hryszkiewicz, *Zdarzenia zagrażające bezpieczeństwu w zakładach karnych*, „Przegląd Policyjny” 2021, 4(144), s. 55–70.

9 E.W. Pływaczewski, G.B. Szczygieł, *Zachowania korupcyjne osadzonych*, „Archiwum Kryminologii” 2006, t. 26, s. 302.

10 Zob. szerzej: M. Moulin-Stożek, *Narkotyki w więzieniach. Polityka wykonywania kary pozbawienia wolności wobec osób będących użytkownikami środków odurzających, substancji psychoaktywnych lub środków zastępczych na tle rozważań o celach kary*, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza, Częstochowa 2021, s. 32.

11 Zob. szerzej: T. Głowik, *Problematyka narkomanii w izolacji więziennej*, „Serwis Informacyjny Narkomania” 2008, 3(42), s. 8.

12 R. Poklek, *Instytucjonalne i psychospołeczne aspekty więzienia*, COSW, Kalisz 2010, s. 109.

13 Między innymi Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu narkomanii, Dz.U. 2005 Nr 179, poz. 1485, art. 28; ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej, Dz.U. 2010 Nr 79, poz. 523, art. 8.

14 Zob. szerzej: Rozporządzenie Ministra Zdrowia z 1 marca 2013 r. w sprawie leczenia substytucyjnego, Dz.U. 2013, poz. 368, § 2.

15 Zob. szerzej: Zarządzenie nr 69/23 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z 31 października 2023 r. w sprawie sposobów ochrony, konwojowania oraz zadań ochronnych funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej, § 37.

i procedur o charakterze wewnętrznym¹⁶. Widać to w szczególności w sytuacji leczenia odwykowego substancją o nazwie metadon, gdzie takie rozwiązania zastosowane są nie tylko w polskim systemie więziennictwa¹⁷.

2. Założenia metodologiczne

Podejmując badania w zakładach karnych, gdzie grupą badawczą są funkcjonariusze Służby Więziennej, zasadne jest wykorzystanie metody sondażu diagnostycznego. Pozwoli ona zebrać wiele odpowiedzi od szerokiej grupy respondentów w relatywnie krótkim czasie. Kolejnym argumentem przemawiającym za wykorzystaniem takiej metody jest możliwość przeprowadzenia badań z uwzględnieniem specyfiki służby funkcjonariuszy w taki sposób, by nie godziła w ich obowiązki. W tym celu przygotowano ustandaryzowany kwestionariusz ankiety, w którym znalazły się łącznie 10 pytań o różnicowym charakterze (zamknięte, półotwarte i otwarte) i kateria odpowiedzi. Dopełnieniem kwestionariusza są pytania metryczkowe pozwalające określić badaną grupę respondentów.

Badania zostały przeprowadzone w dwóch jednostkach penitencjarnych w Okręgowym Inspektoracie Służby Więziennej w Olsztynie (OISW Olsztyn) wśród funkcjonariuszy Służby Więziennej pełniących służbę w różnych działach organizacyjnych. Z uwagi na charakterystykę służby i okresu urlopowego badania zostały rozłożone w czasie od 16 do 28 sierpnia 2023 r. Miało to na celu dotarcie możliwie do jak największej liczby funkcjonariuszy, jak również prowadzenie badań w sposób nienaruszający bezpieczeństwa jednostki penitencjarnej. Chęć przystąpienia do badań ankietowych wyraziło łącznie 200 osób, uwzględniając dwie jednostki penitencjarne.

Celem badania było poznanie opinii funkcjonariuszy Służby Więziennej na temat nielegalnego obrotu lekami w jednostkach penitencjarnych. Wskazane odpowiedzi respondentów miały na celu zobrazowanie problematyki nielegalnego obrotu lekami w jednostkach penitencjarnych. W szczególności istotne wydawało się znalezienie odpowiedzi na pytania: Jak istotny jest to obecnie problem? Jakie podmioty uczestniczą w nielegalnym obrocie lekami? Jakie konsekwencje w stosunku do osób uczestniczących w nielegalnym obrocie lekami wyciąga Służba Więzienna? Jakie rozwiązania w tym zakresie powinna stosować Służba Więzienna?

3. Struktura demograficzno-społeczna grupy respondentów

Analizując strukturę demograficzno-społeczną respondentów biorących udział w badaniu, wzięto pod uwagę następujące wskazania: określenie płci, przedziału wieku respondentów, posiadane wykształcenie oraz elementy związane ze służbą, tj. dział w jednostce penitencjarnej, korpus zaszeregowania oraz przedział stażu służby. W badaniach wzięło udział 200 funkcjonariuszy w dwóch jednostkach podstawowych Służby Więziennej. Wyniki przedstawiono w tabelach poniżej.

Tabela 1. Struktura płci respondentów

Lp.	Płeć	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	kobieta	47	23,5%
2	mężczyzna	150	75%
3	brak odpowiedzi	3	1,5%
4	razem	200	100%

Źródło: opracowanie na podstawie badania własnego.

16 Zob. szerzej: Procedura przechowywania i wydawania Metadonu w Ambulatorium Zakładu Karnego w ramach leczenia substytucyjnego; Instrukcja nr 6/2021 Dyrektora Zakładu Karnego w sprawie ustalania procedury i przechowywania i wydawania leków oraz ustalenia odrębnego sposobu wydawania leków z grupy opioidowych leków przeciwbólowych i leków psychiatrycznych osadzonym w ZK.

17 Zob. szerzej: T. Kolind, H. Duff, C. Frank, *Three enactments of drugs in Danish prison drug treatment: Illegal drugs, medicine and contrainers*, „Drugs” 2016, 23(2), s. 146.

W pierwszej omawianej tabeli respondenci wskazali swoją płeć. Najwięcej spośród wszystkich respondentów było mężczyzn – 75% odpowiedzi, kobiet było zaledwie 23,5%, natomiast 3 osoby nie wskazały żadnej odpowiedzi. Tak wysoki odsetek mężczyzn wynika przede wszystkim z tego, że w badanych jednostkach przebywają osadzeni mężczyźni, co przekłada się na konieczność zatrudnienia większej liczby mężczyzn do realizowania wszelkich czynności wobec osób pozbawionych wolności¹⁸. W kolejnej tabeli określona zostanie struktura wieku respondentów.

Tabela 2. Wiek respondentów

Lp.	Przedział wiekowy	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	od 18 do 25 lat	25	12,5%
2	od 26 do 35 lat	60	30%
3	od 36 do 45 lat	86	43%
4	od 46 do 55 lat	23	11,5%
5	powyżej 56 lat	1	0,5%
6	brak odpowiedzi	5	2,5%
7	razem	200	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

Najwięcej wskazań uzyskał przedział wiekowy od 36 do 45 lat – 43% badanych, na kolejnym miejscu znalazły się wskazania przedziału od 26 do 35 lat – 30% respondentów. Zaledwie jedna osoba wskazała wiek powyżej 56 lat. Należy odnotować również, że 5 osób nie wskazało żadnej z przedstawionej odpowiedzi. W kolejnym pytaniu respondenci wskazali posiadane wykształcenie.

Tabela 3. Struktura wykształcenia

Lp.	Poziom wykształcenia	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	średnie	81	40,5%
2	wyższe licencjackie	33	16,5%
3	wyższe magisterskie	81	40,5%
4	brak odpowiedzi	5	2,5%
5	razem	200	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

Respondenci w przeważającej części (ponad 56%) legitymowali się wykształceniem wyższym, w tym 40,5% magisterskim, a 16,5% licencjackim. Niewiele mniej osób (ponad 40%) deklaroowało posiadanie wykształcenia średniego. Analogicznie do poprzedniego pytania 5 osób nie udzieliło żadnej odpowiedzi. Warto nadmienić, że zgodnie z ustawą o Służbie Więziennej minimalne wykształcenie dla kandydatów do służby to co najmniej wykształcenie średnie¹⁹. W kolejnym pytaniu respondenci wskazali, w jakim dziale aktualnie pełnią służbę.

18 Przykładem takich czynności jest realizowanie kontroli osobistej (art. 223h KKW) przez funkcjonariuszy Służby Więziennej tej samej płci co osoba kontrolowana podczas nieobecności osób postronnych i osób o odmiennej płci.

19 Zob. szerzej: Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej, art. 38.

Tabela 4. Działy służbowe respondentów

Lp.	Działy organizacyjne	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	ochrony	102	51%
2	penitencjarny	47	23,5%
3	kwatermistrzowski	12	6%
4	służby zdrowia	6	3%
5	ewidencji	10	5%
6	inny dział	6	3%
7	finansowy	9	4,5%
7	brak odpowiedzi	8	4%
8	razem	200	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

Najwięcej respondentów pełni służbę w dziale ochrony – 51% wszystkich biorących udział w badaniu, na kolejnym miejscu znalazł się dział penitencjarny – 23,5% respondentów. Najmniej wskazań otrzymały dział służby zdrowia oraz odpowiedź inne – po 3% wskazań. Wśród innych działów znalazły się kadry, dział organizacyjno-prawny oraz samodzielne stanowisko. Warto nadmienić, że dział ochrony jest najliczniejszy w każdym z zakładów karnych z uwagi na prowadzenie działań ochronnych mających na celu zapewnienie bezpieczeństwa²⁰. W kolejnym pytaniu respondenci wskazali korpus zaszeregowania, w którym się znajdują.

Tabela 5. Korpus zaszeregowania respondentów

Lp.	Korpusy służbowe	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	szeregowych	55	27,5%
2	podoficerów	86	43%
3	chorążych	25	12,5%
4	oficerów	25	12,5%
5	brak odpowiedzi	9	4,5%
6	razem	200	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

Najwięcej wskazań otrzymała odpowiedź podoficerów – 43%, na kolejnym miejscu znalazło się wskazanie korpus szeregowych – 27,5%. Warto odnotować, że 9 osób nie udzieliło żadnej odpowiedzi. Tak duża liczba szeregowych wskazuje na znaczną rotację funkcjonariuszy oraz dużą liczbę przyjęć do służby. W ostatnim pytaniu poproszono respondentów o wskazanie przedziału czasu służby.

20 Zob. szerzej: R. Poklek, *Metody symulacyjne w kształceniu funkcjonariuszy Służby Więziennej na przykładzie kursu oddziałowych działu ochrony*, [w:] R. Stawicki (red.), *Dydaktyka zawodowa. Dylematy i wyzwania*, Wyższa Szkoła Policji, Legionowo 2015, s. 92.

Tabela 6. Staż służby respondentów

Lp.	Staż służby	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	służba przygotowawcza	43	21,5%
2	od 2 do 5 lat	32	16%
3	od 6 do 10 lat	40	20%
4	od 11 do 15 lat	49	24,5%
5	od 16 do 20 lat	22	11%
6	od 21 do 25 lat	3	1,5%
7	powyżej 26 lat	1	0,5%
8	brak odpowiedzi	10	5%
9	razem	200	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

Największa liczba wskazań dotyczyła przedziału pomiędzy 11 a 15 lat – 24,5% odpowiedzi. Na kolejnych miejscach znalazły się służba przygotowawcza (do dwóch lat) – 21,5% oraz przedział od 6 do 10 lat – 20%. Warto odnotować, że zaledwie 1 osoba wskazała staż służby większy niż 26 lat, a 3 osoby przedział pomiędzy 21 a 25 lat. Natomiast 10 osób nie udzieliło żadnej odpowiedzi.

Powyższe dane wskazują na to, że w ciągu dwóch lat przybyło dużo nowych funkcjonariuszy, znaczna część w przedziale pomiędzy 11 a 15 lat w niedługim czasie nabierze uprawnień emerytalnych. Odsetek osób, które nadal pełnią służbę mimo osiągnięcia uprawnień emerytalnych, jest niski i wynosi łącznie 13% osób biorących udział w badaniu.

4. Omówienie wyników badań własnych

W kolejnej części pracy przedstawione zostaną wyniki badań własnych. Respondenci odpowiadali na 10 zróżnicowanych pytań odnoszących się do kwestii obrotu lekami w zakładach karnych. Respondenci mieli możliwość udzielenia dowolnej liczby odpowiedzi lub też mogli dopisać własną.

Tabela 7. Jak w Pani/Pana ocenie powinien być traktowany niekontrolowany obrót lekami przez osoby pozbawione wolności?

Lp.	Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	powinien każdorazowo być zdarzeniem o charakterze nadzwyczajnym	24	11,2%
2	powinien być uznany za naruszenie porządku wewnętrznego	91	41,9%
3	powinien być traktowany jako przestępstwo	60	27,6%
4	powinien być traktowany jako wykroczenie	33	15,2%
5	inne	2	0,9%
6	nie mam zdania	7	3,2%
7	razem	217*	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

* Respondenci mieli możliwość wskazania więcej niż jednej odpowiedzi.

Respondenci wskazali, że nielegalny obrót lekami powinien być traktowany jako naruszenie porządku wewnętrznego – 41,9% wskazań. Jednocześnie zdaniem 27,6% respondentów powinien być uznany za przestępstwo. Dwie osoby wskazały, że nie jest to żadna z odpowiedzi przedstawionych w kafeterii, a jedna z nich wskazała własną odpowiedź, że sposób traktowania legalnego obrotu lekami przez osoby pozbawione wolności powinien być „uzależniony od rodzaju leków”. Zaledwie 3,2% zaznaczyło odpowiedź „nie mam zdania”. W kolejnym pytaniu respondenci odnieśli się do szeroko rozumianych konsekwencji niekontrolowanego i nielegalnego obrotu lekami przez osoby pozbawione wolności.

Tabela 8. Jakie konsekwencje w Pani/Pana ocenie niesie ze sobą niekontrolowany obrót lekami przez osoby pozbawione wolności?

Lp.	Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	wpływa negatywnie na ogólny poziom bezpieczeństwa	125	25,4%
2	wpływa na prawidłowe funkcjonowanie jednostki penitencjarnej	47	9,6%
3	wpływa na życie i zdrowie funkcjonariuszy działu ochrony	34	6,9%
4	wpływa na życie i zdrowie wszystkich funkcjonariuszy SW	52	10,6%
5	zagraża życiu i zdrowiu osadzonych	107	21,8%
6	naraża na straty finansowe jednostkę penitencjarną	48	9,8%
7	działa negatywnie na procesy resocjalizacyjne	75	15,3%
7	inne	1	0,2%
8	nie mam zdania	2	0,4%
9	razem	491*	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

* Respondenci mieli możliwość wskazania więcej niż jednej odpowiedzi.

Respondenci uznali, że niekontrolowany obrót lekami wpływa niekorzystnie na wiele aspektów odbywania kary pozbawienia wolności. Zdaniem większości respondentów wpływa negatywnie na ogólny poziom bezpieczeństwa – 25,4% wskazań. Ponadto zagraża życiu i zdrowiu osadzonych – 21,8% wskazań, jak również działa negatywnie na procesy resocjalizacyjne. Najmniej wskazań otrzymały odpowiedzi, że wpływa na życie i zdrowie funkcjonariuszy ochrony – 6,9% oraz wpływa na prawidłowe funkcjonowanie jednostki – 9,6%. Jedna osoba wskazała również odpowiedź „inne”, lecz nie wskazała własnej propozycji odpowiedzi, jak również 2 osoby wskazały na odpowiedź „nie mam zdania”.

W kolejnym pytaniu poproszono o wskazanie, jak w ocenie respondentów należy postępować w sytuacji wystąpienia ujawnionego nielegalnego obrotu lekami w jednostce organizacyjnej.

Tabela 9. Jak Służba Więzienna w Pani/Pana ocenie powinna reagować na takie zdarzenia?

Lp.	Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	każdorazowo funkcjonariusz powinien powiadomić lekarza lub dział służby zdrowia o zdarzeniu dotyczącym nielegalnego obrotu leków w jednostce	107	31,8%
2	przemieszcza się osadzonego do innej celi mieszkalnej	35	10,4%
3	powinno umieścić się osadzonego w celi monitorowanej celem obserwacji	16	4,8%
4	powinna zostać wszczęta procedura wyjaśniająca	86	25,6%
5	powinna być wszczęta procedura dotycząca wstrzymania leków	71	21,1%
6	inne	12	3,6%
7	nie mam zdania	9	2,7%
8	razem	336*	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

* Respondenci mieli możliwość wskazania więcej niż jednej odpowiedzi.

Najwięcej wskazań otrzymała odpowiedź „każdorazowo funkcjonariusz powinien powiadomić lekarza lub dział służby zdrowia o zdarzeniu dotyczącym nielegalnego obrotu leków w jednostce” – 31,8%, jak również „powinna zostać wszczęta procedura mająca na celu wyjaśnienie sytuacji” – 25,6%. Najmniej wskazań otrzymała odpowiedź, że należałoby umieścić osadzonego w celi monitorowanej celem dalszej obserwacji – 4,8%. Jednocześnie 12 osób wskazało odpowiedź „inne”, udzielając następujących własnych propozycji odpowiedzi: „powinno wystawić się osadzonemu wniosek o karę dyscyplinarną” – wskazania, „powinno kontrolować się i nadzorować wydawanie leków” – 2 wskazania, „powinien nastąpić »monitoring zachowania«” oraz powinno się „wydawać minimalną ilość leków”. Pośród wszystkich wskazań 9 osób udzieliło odpowiedzi „nie mam zdania”.

W kolejnym pytaniu poproszono o wskazanie katalogu osób, które w ocenie respondentów najczęściej dokonują nielegalnego obrotu lekami.

Tabela 10. Kto w Pani/Pana ocenie najczęściej dokonuje nielegalnego obrotu lekami na terenie zakładów karnych?

Lp.	Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	potencjalnie każdy osadzony	129	39,7%
2	osadzeni uzależnieni od substancji narkotycznych	95	29,2%
3	osadzeni pracujący na terenie jednostki penitencjarnej	33	10,2%
4	osadzeni pracujący poza terenem jednostki penitencjarnej	26	8%
5	członkowie podkultury przestępczej	18	5,6%
6	członkowie zorganizowanych grup przestępczych	16	4,9%
7	inna osoba	4	1,2%
8	nie mam zdania	4	1,2%
9	razem	325*	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

* Respondenci mieli możliwość wskazania więcej niż jednej odpowiedzi.

Dwie spośród propozycji odpowiedzi uzyskały najwięcej wskazań: potencjalnie każdy osadzony – 39,7% oraz osadzeni uzależnieni od substancji narkotycznych – 29,2%. Pozostałe odpowiedzi otrzymały znacznie mniejszą liczbę wskazań. Wśród odpowiedzi „inne” znalazła się sugestia, że mogą być to „skazani symulujący choroby”. Należy nadmienić, że 4 osoby udzieliły odpowiedzi „nie mam zdania”.

W kolejnym pytaniu respondenci odnieśli się do kwestii bezpieczeństwa jednostki penitencjarnej w kontekście nielegalnego obrotu lekami. W tym przypadku respondenci mogli udzielić tylko jednej odpowiedzi.

Tabela 11. Czy w Pani/Pana ocenie nielegalny obrót lekami ma wpływ na poziom bezpieczeństwa jednostki penitencjarnej?

Lp.	Odpowiedzi respondentów	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	tak	163	81,5%
2	nie	9	4,5%
3	tak, ale tylko w zależności do ilości i rodzaju leków	25	12,5%
4	nie mam zdania	3	1,5%
5	razem	200	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

Zdaniem zdecydowanej większości respondentów nielegalny obrót lekami wpływa na poziom bezpieczeństwa jednostki penitencjarnej – 81%. Jednocześnie 12,5% uznało, że zależne jest to od rodzaju oraz ilości leków w obrocie. Zdanie przeciwne wyraziło zaledwie 4,5% respondentów, jak również 3 osoby nie miały zdania na powyższy temat. Odpowiedzi respondentów w przypadku tego pytania są zbieżne z odpowiedziami zawartymi w tabeli 8, gdzie uznano, że nielegalny obrót lekami jest jedną z negatywnych przesłanek, godzącą w bezpieczeństwo jednostki.

W kolejnym pytaniu poproszono o wskazanie katalogu leków, które w ocenie respondentów znajdują się w nielegalnym obrocie.

Tabela 12. Jakiego typu leki w Pani/Pana ocenie najczęściej znajdują się w nielegalnym obrocie w jednostkach penitencjarnych?

Lp.	Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	leki przeciwbólowe	66	15,4%
2	leki zawierające opioidy	67	15,6%
3	leki wydawane na receptę	21	4,9%
4	potencjalnie wszystkie leki	57	13,3%
5	leki nasenne	47	11%
6	leki psychotropowe	113	26,3%
7	leki sterydowe	51	11,9%
8	inne	–	–
9	nie mam zdania	7	1,6%
9	razem	429*	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

* Respondenci mieli możliwość wskazania więcej niż jednej odpowiedzi.

Najwięcej odpowiedzi uzyskało stwierdzenie, że są to leki psychotropowe, na które wskazało 26,3% respondentów. Jednocześnie na leki zawierające opioidy oraz leki przeciwbólowe wskazało odpowiednio 15,6% oraz 15,4% respondentów. Najmniej osób wskazało, że w obrocie znajdują się leki wydawane na receptę – 4,9% odpowiedzi. Nikt z respondentów nie wskazał odpowiedzi „inne”, a 7 osób udzieliło odpowiedzi „nie mam zdania”. Odpowiedzi respondentów mogą wskazywać, że w nielegalnym obrocie mogą znajdować się różne leki i środki lecznicze, a ich ilość jest podyktowana składem.

Kolejne pytanie miało charakter mieszany. W pierwszej części respondenci wskazywali odpowiedź twierdzącą lub przeczącą. Po jej udzieleniu przedstawiali argumenty świadczące o tym, czy procedury przeciwdziałające nielegalnemu obrotowi leków działają czy też nie. W tym pytaniu respondenci podawali tylko jedną odpowiedź. Następnie część z nich przedstawiła własne argumenty świadczące o tym, że procedury więzienne dotyczące przeciwdziałania nielegalnemu obrotowi leków są skuteczne i wystarczające lub też nie.

Tabela 13. Czy w Pani/Pana ocenie procedury przeciwdziałające nielegalnemu obrotowi leków w zakładach karnych są wystarczające?

Lp.	Odpowiedzi respondentów	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	tak	58	29%
2	nie	110	55%
3	nie mam zdania	32	16%
4	razem	200	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

Zdecydowana większość respondentów wskazała, że procedury mające na celu przeciwdziałanie nielegalnemu obrotowi leków w zakładach karnych są nieskuteczne – 55% odpowiedzi. Odmiennego zdania było 29%, a 16% udzieliło odpowiedzi „nie mam zdania”. Spośród 55 wskazań pozytywnych dotyczących procedur przeciwdziałania nielegalnemu obrotowi leków część respondentów udzieliła własnej odpowiedzi. Odnoszą się one do 13 zróżnicowanych typów wskazań, w szczególności do realizacji działań i zadań ochronnych funkcjonariuszy działu ochrony: „przeprowadza się kontrole osobiste” – 4 wskazania; „wszystko jest dokładnie sprawdzane”; „prowadzi się obserwację”; „leki wydawane są pod nadzorem funkcjonariusza” – 2 wskazania; „rolą oddziałowego jest kontrolowanie, by osadzeni nie gromadzili leków”. Pozostałe argumenty wskazywały na ogólne stwierdzenia, takie jak: „*mało jest takich przypadków i są słabo wykrywalne*” – 3 wskazania; „procedury uniemożliwiają dalszy obrót lekami”; „procedury ograniczyły zjawisko handlu lekami” – 2 wskazania; „jest duża wykrywalność takich sytuacji”; „procedury przynoszą efekty” oraz „założenia procedur są dobre”.

Analogicznie w przypadku udzielenia odpowiedzi „nie” respondenci mieli możliwość przedstawienia własnych argumentów. Zdecydowanie najwięcej z nich dotyczyło negowania skuteczności procedur w zakładach karnych. Odnoszą się one do działań (bądź braku działań) służby zdrowia: „służba zdrowia (więzienna) powinna lepiej nadzorować wydawanie leków” – 5 wskazań; „służba zdrowia wykazuje słabe zainteresowanie tematyką leków lub też nie reaguje na zgłoszenia” – 2 wskazania; „brak weryfikacji wydawania leków przez Służbę Zdrowia, jest zbyt dużo leków lub też leki wydawane są w dużej ilości na cały weekend” – 7 wskazań; „nie da się kontrolować obrotu lekami czy leki, które osadzony otrzymał od służby zdrowia, są przyjmowane”; leki powinny być spożywane (zażywane) przy funkcjonariuszu; w przypadku znalezienia leków w celi lekarz powinien cofnąć przepisywanie ich osadzonemu; jest zbyt duży dostęp do leków, ponieważ lekarze przepisują, co chcą, lub też lekarze nie kontrolują leków” – 6 wskazań; „służba zdrowia bagatelizuje zgłoszenia; brak jest współpracy pomiędzy lekarzem a służbą zdrowia; nikt poza służbą zdrowia nie jest w stanie poddać weryfikacji” – 2 wskazania; „służba zdrowia nie weryfikuje słuszności przyznawania leków; leki powinny być spożywane pod nadzorem funkcjonariusza służby zdrowia lub innego funkcjonariusza” – 3 wskazania.

Kolejna grupa argumentów odnoszących się negatywnie do procedur w jednostkach penitencjarnych wskazuje na błędy systemowe i proceduralne: „jest zbyt mała liczba funkcjonariuszy lub brak jest dostatecznie wyszkolonej kadry” – 4 wskazania; „nikt nie nadzoruje wydawania leków; brak doraźnego nadzoru” – 3 wskazania; „zbyt wiele obowiązków nakładanych jest na funkcjonariuszy; leki znajdują się w rzeczach osadzonych; jest zbyt duża liczba leków” – 3 wskazania; „wydawanie leków nie jest prowadzone w sposób rzetelny; nie ma odpowiednich środków prawnych i technicznych; osadzeni nie są karani za obrót lekami lub też zbyt mały jest system kar” – 2 wskazania; „nie wyciąga się żadnych konsekwencji wobec osadzonych handlujących lekami; nie wszystkie nielegalne obroty lekami są wykazywane; osadzeni skarżą się do sądu w przypadku wstrzymania leków, a sądy przyznają im rację; zawodzi realizacja założeń, które mają na celu przeciwdziałanie obrotowi leków; leki powinny być wydawane w dniu przyjęcia; osadzeni powinni płacić za leki; osadzeni symulują choroby, by otrzymać leki” – 2 wskazania; „obróć lekami nie jest do udowodnienia” – 2 wskazania; „wydawanie minimum leków osadzonemu, brak dostatecznej kontroli po wydaniu leków; leki wydawane są do celi mieszkalnej, a nie dla konkretnego osadzonego”.

Ostatnia grupa argumentów odnosi się do ogólnych stwierdzeń dotyczących funkcjonowania obrotu lekami w jednostkach penitencjarnych: „proceder handlu (obrotu) lekami trwa” – 11 wskazania, „to nic nie da; osadzeni zawsze znajdą sposób, by się odurzyć, lub też znajdą sposoby, by otrzymać leki” – 3 wskazania; „przestrzeganie procedur w 100% nie spowoduje nielegalnego obrotu lekami; procedury są cały czas i nie są skuteczne” – 2 wskazania; „leki są łatwe do przenoszenia; leki zawsze są poza kontrolą lub też nie da się kontrolować obrotu lekami.

W kolejnym pytaniu poproszono respondentów o wskazanie, w jaki sposób w ich ocenie osadzeni pozyskują leki.

Tabela 14. W jaki sposób osadzeni nielegalnie pozyskują leki?

Lp.	Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	dostają je od funkcjonariuszy służby zdrowia	59	13,9%
2	kupują w więziennej kantynie	16	3,8%
3	nielegalnie pozyskują je od osób spoza zakładu karnego	42	9,9%
4	dostają od rodziny w paczkach lub podczas odwiedzin	29	6,9%
5	pozyskują je w postaci wprowadzania w błąd funkcjonariuszy	42	9,9%
6	kupują je od innych osadzonych	91	21,6%
7	próbują wymusić ich przyznanie od lekarza	122	28,8%
8	próbują pozyskać je w wyniku korupcji	13	3%
9	inne	2	0,5%
10	nie mam zdania	7	1,7%
11	razem	423*	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

* Respondenci mieli możliwość wskazania więcej niż jednej odpowiedzi.

Dwie spośród odpowiedzi uzyskały najwięcej wskazań: „osadzeni próbują »wymusić« ich przyznanie leków od lekarza” – 28,8% oraz „kupują je od innych osadzonych” – 21,6%. Najmniej wskazań otrzymała odpowiedź, że kupują je w więziennej kantynie²¹ oraz pozyskują je w wyniku korupcji – 3%. Zaledwie 2 osoby wskazały odpowiedź „inne”, jednocześnie 7 osób udzieliło odpowiedzi „nie mam zdania”.

21 W kantynie więziennej w badanych jednostkach można kupić 14 leków lub środków leczniczych.

W przedostatnim pytaniu poproszono respondentów o wskazanie, ile ich zdaniem takich zdarzeń ma miejsce w jednostkach penitencjarnych. Pozwoli to potencjalnie określić powszechność zjawiska.

Tabela 15. Jak powszechnym zjawiskiem w Pani/Pana ocenie jest nielegalny obrót lekami przez osoby pozbawione wolności?

Lp.	Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	są to pojedyncze zdarzenia w skali roku (do 5 zdarzeń)	18	9%
2	jest to mała liczba zdarzeń w skali roku (do 10 zdarzeń w roku)	46	23%
3	jest to średnia liczba zdarzeń w roku (do 50 zdarzeń)	65	32,5%
4	jest to duża liczba zdarzeń w roku (do 100 zdarzeń)	32	16%
5	jest to bardzo duża liczba zdarzeń (powyżej 100 w roku)	9	4,5%
6	inna	6	3%
7	nie mam zdania	24	12%
8	razem	200	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

Zdaniem największej liczby respondentów liczba zdarzeń dotyczących nielegalnego obrotu lekami w danej jednostce penitencjarnej obejmuje do 50 zdarzeń w roku – 32,5% wskazań. Jednocześnie zaledwie 4,5% wskazuje, że takich zdarzeń może być więcej niż 100 w roku. Ponadto 6 osób wskazało odpowiedź „inne”, lecz nie przedstawiło własnej propozycji odpowiedzi, a 12% nie miało zdania na ten temat.

Ostatnie pytanie w niniejszych badaniach odnosiło się do proponowanych zmian w zakresie przeciwdziałania nielegalnemu obrotowi leków w jednostkach penitencjarnych. Pytanie miało charakter otwarty, w związku z powyższym 80 osób udzieliło odpowiedzi dotyczącej postulowanych zmian. Analogicznie, jak to miało miejsce przy poprzednim pytaniu, odpowiedzi zostały przydzielone do określonej kategorii.

Badani wskazywali następujące przykłady rozwiązań przewidziane dla działu służby zdrowia:

- „powinna być większa weryfikacja osadzonych” – 3 wskazania;
- „powinna być większa kontrola leków” – 4 wskazania;
- „służba zdrowia powinna „mieć nadzór nad wydawaniem leków (nie wydawać ich na zapas kilku dni)” – 19 wskazań;
- „zażywanie leków powinno odbywać się przy personelu medycznym” – 7 wskazań;
- „leki powinno wydawać się tylko chorym skazanym/osadzonym” – 2 wskazania;
- „powinno nastąpić ograniczenie wydawania leków przeciwbólowych oraz psychotropowych (takich jak pregabalina)”;
- „dawkowanie leków powinno odbywać się w innej formie, np. zastrzyków (o ile jest to możliwe);
- kontrola potrzeb osadzonych oraz ich weryfikacja; należy zatrudnić lekarza, który zna więzienne procedury, zmniejszanie dawek leków osadzonym i stawianie poprawnej diagnozy; lekarz powinien przepisywać leki tylko w uzasadnionych przypadkach; lekarze powinni być wyczuleni na wymuszanie leków przez osadzonych”.

Rozwiązania proponowane dla funkcjonariuszy ochrony to najczęściej:

- „częstsze kontrole cel i osadzonych” – 9 wskazań;
- „zażywanie leków powinno odbywać się przy funkcjonariuszach ochrony” – 6 wskazań;
- „prowadzić czynności profilaktyczne” – 2 wskazania;
- „doprowadzać osadzonych do ambulatorium po leki;
- „powinno karać się dyscyplinarnie za handel lekami” – 2 wskazania;

- „należy usprawnić techniki przeszukiwania; powinna być większa kontrola spożycia leków przez osadzonych” – 2 wskazania;
- „współpraca ze służbą zdrowia; widzenia powinny odbywać się przez »pleksę«, powinno dokonywać się kontroli «prześwietlania» osadzonych wracających z pracy; paczki powinno się sprawdzać z wykorzystaniem psa specjalnego; w przypadku »złapania« osadzonego na gromadzeniu leków powinno się je bezwzględnie odstawić lub też w przypadku gromadzenia leków powinno się usunąć z zaleceń lekarskich” – 2 wskazania;
- „kontrola osadzonych po odbytych widzeniu” – 2 wskazania.

Jeśli chodzi o rozwiązania systemowe, to pojawiły się następujące wypowiedzi: „osadzeni powinni płacić za leki” – 7 wskazań; powinna być „dodatkowa liczba funkcjonariuszy do tego typu zadań/szersza kadra” – 3 wskazania; „zmniejszyć ogólną liczbę leków” – 6 wskazań; „ograniczyć leki bez recepty; należałoby zmienić prawo; osadzeni powinni leczyć się na zasadach wolnościowych; zakaz kupowania leków w kantynie oraz paczek z zewnątrz zakładu; zakup leków powinien być dokonywany ze środków własnych osadzonych lub też leki przeciwbólowe powinny być kupowane w kantynie” – 3 wskazania.

Na koniec warto zwrócić uwagę również na inne, interesujące z punktu widzenia analizowanej problematyki wypowiedzi badanych, takie jak: „nie mam uwag do regulacji prawnych; osadzeni zawsze wymyślą sposoby na handel lekami; obecne rozwiązania są wystarczające; nie potrzeba zmian; od tego są przełożeń; nie jest to tak duże zjawisko, by wymagało jakiś dodatkowych zmian”.

Przedstawione wskazania respondentów odnosiły się w głównej mierze do działań służby zdrowia oraz funkcjonariuszy ochrony, rzadziej były to rozwiązania systemowe odnoszące się do ogółu funkcjonowania szeroko pojętego lecznictwa w jednostkach penitencjarnych. Na uwagę zasługuje to, że nikt z respondentów nie uznał, że problematyka obrotu leków odnosi się do zadań działu penitencjarnego, którego rolą jest wdrażanie procesów wychowawczych i resocjalizacyjnych. W związku z powyższym należy uznać, że z perspektywy respondentów zadania dotyczące przeciwdziałania nielegalnemu obrotowi leków leżą w gestii zarówno więziennej służby zdrowia, jak i funkcjonariuszy działu ochrony. Wykonywanie tych zadań powinno być oparte na wzajemnej szerokiej współpracy w tym zakresie.

4. Podsumowanie

Zarówno z przeprowadzonych badań własnych, jak i analizy literatury wynika, że nielegalny obrót lekami przez osoby pozbawione wolności jest obecnie poważnym problemem, z którym zmagają się Służba Więzienna. Mimo niewielkiej liczby rejestrowanych zdarzeń tego typu stanowi on poważne zagrożenie bezpieczeństwa jednostki oraz naruszenie jej prawidłowego funkcjonowania. Podejmowane próby przeciwdziałania nielegalnemu obrotowi leków w zakładach karnych generują dodatkowe zadania angażujące zarówno funkcjonariuszy działu ochrony, jak i pracowników działu służby zdrowia.

Przedstawiony obraz problemu nielegalnego obrotu lekami na przykładzie dwóch jednostek penitencjarnych wskazuje, że faktycznie ma on miejsce w więziennej rzeczywistości. Wynika przede wszystkim ze znacznej liczby leków oraz ich dostępności w warunkach izolacji penitencjarnej. Należy przy tym podkreślić, że znaczna część leków znajduje się w legalnym obrocie, tj. przepisują je lekarze, osadzeni dostają je w paczkach od rodziny (po uzyskaniu wcześniejszej zgody dyrektora jednostki) czy też mają możliwość zakupu podstawowych leków w więziennej kantynie. Jest to jak najbardziej słuszne i uzasadnione rozwiązanie, wymuszone stanem zdrowia konkretnych osadzonych i potrzebami z tym związanymi. Problem zaczyna się w momencie, gdy Służba Więzienna traci kontrolę nad ilością lub przeznaczeniem środków znajdujących się na terenie jednostek, czyli wtedy, kiedy funkcjonariusze nie monitorują, w jaki sposób trafiają one do cel mieszkalnych i kto z nich korzysta. Kolejny problem stanowi to, że leki mogą stanowić swoistą walutę służącą do handlu, podobnie jak ma to miejsce w przypadku tytoniu, kawy czy też słodczy. Należy pamiętać, że towary te mają znacznie inną wartość w zakładzie karnym niż poza nim. W niniejszych badaniach respondenci wielokrotnie podnosili to, że leków jest zbyt dużo, oraz wskazywali nieprawidłowości w ich

przekazywaniu osadzonym. W tym wypadku nie zawsze można dokonać skutecznej kontroli spożywania przepisanych leków przez osadzonego, w szczególności gdy leki wydawane są na cały dzień lub na okres kilku dni w przypadku weekendów i świąt, gdzie nie pracuje więzienne ambulatorium. To, że leki mogą stanowić swoisty towar, który można próbować wymienić na inne dobra, wskazuje, że potencjalnie każdy osadzony mający do nich dostęp może próbować uczestniczyć w ich obrocie.

Problematiczne wydaje się również to, że ciężko przeciwdziałać obrotowi leków, jak zresztą słusznie podnosi funkcjonariusze. Przyczyna takiego stanu rzeczy często leży w braku współpracy pomiędzy lekarzem a działem służby zdrowia oraz funkcjonariuszami ochrony. W służbie nie jest przewidziany również dodatkowy funkcjonariusz do realizowania tego typu czynności, którego zdaniem byłyby kontrola i nadzór nad wydawaniem leków oraz ich zażywaniem przez osadzonych, choć byłoby to rozwiązanie w znacznej części ograniczające analizowany problem. Warto również podkreślić, że respondenci wskazali wiele – ich zdaniem skutecznych – procedur, które mogłyby wpłynąć na zmniejszenie się zjawiska obrotu lekami w przestrzeni więziennej. Podzielone zostały one na zadania ochronne, służby zdrowia oraz rozwiązania systemowe. Ich wprowadzenie w życie mogłoby doprowadzić do ograniczenia liczby leków w zakładzie – czy to poprzez zakup leków przeciwbólowych wyłącznie w kantynie przy jednoczesnym braku możliwości otrzymania ich z więziennego ambulatorium, czy też wprowadzenie odpłatności za otrzymane leki. Wówczas Służba Więzienna miałaby możliwość weryfikacji znalezionych leków, ponieważ oczywiste stałoby się ich pochodzenie. W aktualnie panujących warunkach osadzony może kupić leki przeciwbólowe w więziennej kantynie, jak również otrzymać je z więziennego ambulatorium, co zdecydowanie utrudnia weryfikację posiadanej liczby leków przez jednego osadzonego.

Bibliografia

Literatura:

- Głowik T., *Problematyka narkomanii w izolacji więziennej*, „Serwis Informacyjny Narkomania” 2008, 3(42), s.7–12.
- Januszkiewicz M., *Wypadki nadzwyczajne zagrażające bezpieczeństwu jednostek penitencjarnych*, [w:] E. Guziuk-Makaruk (red.), E. Pływaczewski (red.), *Współczesne oblicza bezpieczeństwa*, Temida2, Białystok 2015, s. 159–167.
- Kolind T., Duff H., Frank C., *Three enactments of drugs in Danish prison drug treatment: Illegal drugs, medicine and contrainers*, „Drugs” 2016, 23(2), s. 135–143.
- Kotowska M., *Przemyt przedmiotów niebezpiecznych i niedozwolonych na teren jednostek penitencjarnych*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2014, nr 83, s. 121–135.
- Malec N., Hryszkiewicz D., *Zdarzenia zagrażające bezpieczeństwu w zakładach karnych*, „Przegląd Policyjny” 2021, 4(144), s. 55–70.
- Moulin-Stożek M., *Narkotyki w więzieniach. Polityka wykonywania kary pozbawienia wolności wobec osób będących użytkownikami środków odurzających, substancji psychoaktywnych lub środków zastępczych na tle rozważań o celach kary*, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza, Częstochowa 2021.
- Pływaczewski E.W., Szczygieł G.B., *Zachowania korupcyjne osadzonych*, „Archiwum Kryminologii” 2006, t. 26, s. 299–311.
- Poklek R., *Instytucjonalne i psychospołeczne aspekty więzienia*, COSW, Kalisz 2010.
- Poklek R., *Metody symulacyjne w kształceniu funkcjonariuszy Służby Więziennej na przykładzie kursu oddziałowych działu ochrony*, [w:] R. Stawicki (red.), *Dydaktyka zawodowa. Dylematy i wyzwania*, Wyższa Szkoła Policji, Legionowo 2015.
- Strzelec M., Nowacki R., *Oddział mieszkalny jako fundamentalny element w bezpieczeństwie penitencjarnym – rola oddziałowego*, „The Prison Systems Review” 2023, nr 117, s. 259–284.

Akty prawne:

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy, Dz.U. 1997 Nr 90, poz. 557.

Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu narkomanii, Dz.U. 2005 Nr 179, poz. 1485.

Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej, Dz.U. 2010 Nr 79, poz. 523.

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 14 czerwca 2012 r. w sprawie udzielania świadczeń zdrowotnych przez podmioty lecznicze dla osób pozbawionych wolności, Dz.U. 2012, poz. 738.

Rozporządzenie Ministra Zdrowia z 1 marca 2013 r. w sprawie leczenia substytucyjnego, Dz.U. 2013, poz. 368.

Instrukcja nr 2/16 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z 29 sierpnia 2016 r. w sprawie zapobiegania samobójstwom osób pozbawionych wolności.

Instrukcja nr 6/2021 Dyrektora Zakładu Karnego w sprawie ustalania procedury i przechowywania i wydawania leków oraz ustalenia odrębnego sposobu wydawania leków z grupy opioidowych leków przeciwbólowych i leków psychiatrycznych osadzonym w ZK.

Procedura przechowywania i wydawania Metadonu w Ambulatorium Zakładu Karnego w ramach leczenia substytucyjnego.

Zarządzenie nr 69/23 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z 31 października 2023 r. w sprawie sposobów ochrony, konwojowania oraz zadań ochronnych funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej.

WPŁYW EFEKTU AUREOLI NA OCENY CZYNÓW PRZESTĘPCZYCH ORAZ ZWIĄZANYCH Z NIMI OSÓB*

Martyna Gembal

Uniwersytet Warszawski

ORCID: 0009-0005-2138-0182

e-mail: m.gembal@student.uw.edu.pl

Streszczenie:

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie wpływu efektu aureoli na oceny czynów przestępczych, a także osób podejrzanych o ich popełnienie, oskarżonych, skazanych i ofiar, wydawane przez społeczeństwo oraz przedstawicieli instytucji odpowiedzialnych za reakcję na nie. Omówienie powyższej problematyki rozpoczęto od przybliżenia genezy, sposobu działania i właściwości prowadzących do wystąpienia omawianego błędu poznawczego w świetle aktualnej wiedzy psychologicznej. Następnie dokonano analizy badań dotyczących potencjalnych zniekształceń poznawczych w ocenie czynów przestępczych oraz karaniu. Część teoretyczna została zakończona opisem sugerowanych wytłumaczeń dla korzystania z czynników pozaprawnych w tym zakresie. Artykuł został ponadto wzbogacony o przeprowadzone studia przypadków trzech wybranych spraw kryminalnych, w stosunku do których można podejrzewać o wystąpieniu efektu aureoli. Stanowią je sprawy Camerona Coyle'a Herrina, Debry Jean Lafave oraz Magdaleny Renaty Kralki.

Słowa kluczowe:

przestępstwo, efekt aureoli, reakcja na przestępczość, opinia publiczna, studium przypadku

The impact of the halo effect on the assessment of criminal acts and individuals involved in them

Summary:

The purpose of this article is to present the impact of the halo effect on the assessment of criminal acts, as well as suspects, defendants, convicts and victims, made by society and representatives of institutions

* Tekst niniejszego artykułu stanowi skróconą oraz zmodyfikowaną wersję pracy licencjackiej o takim samym tytule, obronionej w 2023 r. w Instytucie Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji Uniwersytetu Warszawskiego

responsible for responding to them. The discussion of the aforementioned issue began with outlining the origin, mechanisms of action and features leading to the emergence of the discussed cognitive error in the light of recent psychological knowledge. Thereafter, an analysis of research on potential cognitive misconceptions in the assessment of criminal acts and sentencing was carried out. The theoretical part was concluded with a description of proposed explanations of the use of non-legal factors in submitted scope. The article was also enriched by the case studies conducted on three selected criminal cases regarding to which it may be suspected that the halo effect occurred. These are the cases of Cameron Coyle Herrin, Debra Jean Lafave and Magdalena Renata Kralka.

Keywords:

crime, halo effect, response to crime, public opinion, case study

1. Wprowadzenie

Każdy z nas przychodzi na świat z pewnym zestawem bardziej lub mniej stałych cech i właściwości. Każdy z nas jest również istotą społeczną, a więc potrzebującą żyć w pewnej zbiorowości, umożliwiającej wypełnianie potrzeb różnego rzędu. Z funkcjonowaniem w grupie nieodzownie związane są jednak także pewne narzucone przez jej członków ograniczenia pozwalające utrzymać porządek, a których przestrzeganie dla jednych może być czymś nieomal naturalnym, podczas gdy dla innych stanowić źródło dylematów lub wręcz sprawiać trudność. Niektóre z nich istnieją jako reguły niepisane, inne zaś zyskały formę skodyfikowaną, jak chociażby prawo karne, od którego przestrzegania odchylenia co do zasady potępia się jako przejawy zaburzenia wypracowanego ładu oraz karze. Jakkolwiek wolelibyśmy tego uniknąć, okazuje się jednak, że nawet to, co obiektywnie silnie naganne, może utracić taką konotację w oczach zarówno społeczeństwa, jak i służb odpowiedzialnych za reakcję na przestępczość, kiedy oprócz samego zachowania w zasięgu obserwacji znajdują się także elementy wspomniane na początku, jak cechy czy właściwości dopuszczających się go bądź pokrzywdzonych nim osób. Jest to temat o tyle ciekawy, że z istnienia tego rodzaju zniekształceń poznawczych możemy nie zdawać sobie sprawy, nawet sami je wykazując. Źródeł owego zjawiska należy upatrywać w ewolucji człowieka, a nazywamy je efektem aureoli. Niniejszy artykuł ma na celu przedstawienie oraz analizę problematyki jego wpływu na oceny czynów przestępczych, a także podejrzanych o ich popełnienie osób, oskarżonych, skazanych i ofiar, wydawane przez społeczeństwo oraz przedstawicieli instytucji odpowiedzialnych za reakcję na nie przy pomocy dotychczasowej wiedzy naukowej uzupełnionej badaniem własnym, przeprowadzonym przy użyciu metody studium przypadku.

2. Efekt aureoli jako jeden z błędów poznawczych

Termin „efekt aureoli” został wprowadzony do nauki w 1920 r. za sprawą Edwarda Thorndike’a¹. Stosuje się go zamiennie z określeniami „efekt halo” czy „efekt poświaty” dla określenia błędu poznawczego polegającego na podświadomym przypisywaniu pewnych cech osobom, obiektom czy instytucjom na podstawie tych, które zostały dostrzeżone wcześniej, mimo że nie implikują one ich występowania. Wynika on z tendencji ludzkiego umysłu do szybkiego, automatycznego przetwarzania informacji, która została wykształcona w toku ewolucji i pozwala na łatwiejszy, choć nie zawsze prawidłowy odbiór otaczającego, złożonego świata². Największy i najsilniejszy wpływ na ogólną ocenę mają więc oczywiście te z cech, które zostaną zaobserwowane jako pierwsze³.

1 E.L. Thorndike, *A constant error in psychological ratings*, „Journal of Applied Psychology” 1920, 4(1), s. 25–29, <http://doi.org/10.1037/h0071663>.

2 E. Aronson, J. Aronson, *Człowiek istota społeczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2020, s. 25–27.

3 C. Rowley, N. Ramasamy, *Halo effect*, [w:] S. Johnstone, A. Wilkinson (red.), *Encyclopedia of Human Resource Management*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2016, s. 552.

Choć nazwa tego zjawiska psychologicznego pochodzi od świetlistej otoczki, z którą przedstawia się święte postaci⁴, to poza anielskim efektem halo, który prowadzi od pozytywnego pierwszego wrażenia do przypisywania kolejnych cech o tożsamym charakterze, wyróżnia się również szatański efekt halo. Jest on słabszy w działaniu⁵ i stanowi jego przeciwieństwo, a więc ma związek z aspektami negatywnymi i takim również ogólnym postrzeganiem⁶. Wskazuje się jednak, że efekt poświaty może działać także w sposób odwrócony. Wówczas np. dostrzeżone pozytywne cechy mogą spowodować negatywne oceny. Jako jedno z potencjalnych wytłumaczeń takiego stanu rzeczy podaje się uczucie zazdrości⁷.

Wystąpienie efektu aureoli może spowodować wiele właściwości. Zawężając rozważania do sytuacji jego działania w odniesieniu do innych osób, należy wśród nich wymienić te fizyczne (atrakcyjność, ekspresja, ubiór), behawioralne (zaobserwowane zachowania), społeczne (klasa społeczna) oraz osobowe (imię, głos). Najczęściej badane i kojarzone z tym błędem są pierwsze, gdyż stanowią one jedno z niemalże od razu odczytywanych informacji. Generalny związek atrakcyjności fizycznej można by przyrównać do starogreckiej kalokagatii, czyli przekonania, że w człowieku pięknym zewnątrz tkwi także piękno wewnętrzne – dobro⁸. Badania wskazują bowiem na przypisywanie osobom odbieranym jako atrakcyjne bardziej pożądanych cech charakteru⁹ oraz spodziewania się po nich lepszego zdrowia, większych umiejętności¹⁰ czy korzystniejszej sytuacji życiowej¹¹. To prowadzi często do traktowania cechujących się nią osób łagodniej oraz wykazywania względem nich pozytywnego nastawienia¹². Poza tym pozytywny efekt generować może również fizyczne podobieństwo do znanych podświadomie oceniającemu osób¹³ oraz młody wygląd¹⁴. Jednak piękno może powodować także odczucia wprost przeciwne, ponieważ czasem cechujące się nią osoby są postrzegane jako mniej moralne¹⁵, przede wszystkim dlatego, że spodziewa się po nich próżności. Ma to związek ze skłonnością do zakładania, że osoby postrzegane jako atrakcyjne same wierzą w to, że takimi są¹⁶.

Do drugiej z zaproponowanych grup należą zaobserwowane zachowania. W najprostszym przypadku te negatywne będą powodować przypisywanie możliwości wystąpienia także innych o takim zabarwieniu oraz odwrotnie. Należy jednak wspomnieć tu także o tym, że istnieje pewien wyjątek od reguły, którą jest

- 4 G. Gabrieli, A. Lee, P. Setoh, G. Esposito, *An analysis of the generalizability and stability of the halo effect during the COVID-19 pandemic outbreak*, „Frontiers in Psychology” 2021, t. 12, s. 2, <http://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.631871>.
- 5 M. Gräf, C. Unkelbach, *Halo effects in trait assessment depend on information valence: Why being honest makes you industrious, but lying does not make you lazy*, „Personality and Social Psychology Bulletin” 2016, 42(3), s. 290–310, <http://doi.org/10.1177/0146167215627137>.
- 6 W. Wen, J. Li, G.K. Georgioui, Ch. Huang, L. Wang, *Reducing the halo effect by stimulating analytic thinking*, „Social Psychology” 2020, 51(5), s. 334, <http://doi.org/10.1027/1864-9335/a000418>.
- 7 M. Dermer, D.L. Thiel, *When beauty may fail*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1975, 31(6), s. 1168–1176, <http://doi.org/10.1037/h0077085>.
- 8 M. Bal-Nowak, *„Piękny i dobry” – normatywny wzorzec kultury?*, „Estetyka i Krytyka”, 7–8(2/2004-1/2005), s. 37, https://pjaesthetics.uj.edu.pl/documents/138618288/139072853/eik_7-8_3.pdf/34efe5e0-8002-48c7-b02c-a33287cd6247 [dostęp: 26.11.2022].
- 9 G.L. Lorenzo, J.C. Biesanz, L.J. Human, *What is beautiful is good and more accurately understood: Physical attractiveness and accuracy in first impressions of personality*, „Psychological Science” 2010, 21(12), s. 1777, <http://doi.org/10.1177/0956797610388048>.
- 10 S.M. Hughes, N.E. Miller, *What sounds beautiful looks beautiful stereotype: The matching of attractiveness of voices and faces*, „Journal of Social and Personal Relationships” 2016, 33(7), s. 985, <http://doi.org/10.1177/0265407515612445>.
- 11 D.E. Han, S.M. Laurent, *Beautiful seems good but perhaps not in every way: Linking attractiveness to moral evaluation through perceived vanity*, „Journal of Personality and Social Psychology” 2022, 124(2), s. 1, <http://doi.org/10.1037/pspa0000317>.
- 12 S.M. Hughes, N.E. Miller, *What sounds...*, s. 985.
- 13 C. Sofer, R. Dotsh, D.H.J. Wigboldus, A. Todorov, *What is typical is good: The influence of face typicality on perceived trustworthiness*, „Psychological Science” 2014, 26(1), s. 39–47, <http://doi.org/10.1177/0956797614554955>.
- 14 Efekt ten nazwano z kolei efektem dziecięcej twarzy (*babyface effect*) i wydaje się on być kolejnym z węższych podtypów efektu aureoli; L.A. Zebrowitz, R.G. Franklin Jr., *The attractiveness halo effect and the babyface stereotype in older and younger adults: Similarities, own-age accentuation, and older adult positivity effect*, „Experimental Aging Research” 2014, t. 40, s. 383, <http://doi.org/10.1080/0361073X.2014.897151>.
- 15 D.E. Han, S.M. Laurent, *Beautiful...*, s. 1.
- 16 Ibidem, s. 19.

silniejsze działanie informacji pozytywnych (a więc anielskiego efektu halo). Jest to sytuacja poruszania się pomiędzy wymiarami jednej cechy (np. uczciwość – nieuczciwość)¹⁷.

W trzeciej grupie znalazła się klasa społeczna, której wpływ na postrzeganie innych może się różnić w zależności od poziomu nierówności oraz możliwości awansu społecznego w danym miejscu na świecie. Z badań przeprowadzonych w Stanach Zjednoczonych, gdzie różnice dochodowe są stosunkowo duże, a zmiana statusu wcale nie tak realna, wynika, że osoby bogate są oceniane jako mniej moralne od biednych¹⁸, a także chciwe i mniej szczerze¹⁹. Wyniki innych analiz wskazują jednak także na ich faworyzowanie²⁰ oraz postrzeganie jako bardziej kompetentnych²¹ i ciężiej pracujących²². Z kolei osobom ubogim częściej przypisywano lenistwo, niższy poziom inteligencji, społeczną nieodpowiedzialność²³ czy winę w kontekście ich sytuacji materialnej²⁴. W odniesieniu do Polski mówi się o umiarkowanych do wysokich nierównościach ekonomicznych²⁵ oraz trochę niższym niż w Stanach Zjednoczonych współczynniku mobilności społecznej²⁶. Może to sugerować, że gdyby przeprowadzić w niej takie same badania dotyczące ocen przedstawicieli różnych klas, ich wyniki mogłyby być podobne, jednak ze względu na inne, mogące wpływać na nie aspekty, nie jest to pewne.

Ostatnimi z wyżej wymienionych właściwości są osobowe, które również często odkrywa się podczas pierwszego kontaktu z drugim człowiekiem. Imiona mogą wpływać na ocenę przewidywanej pewności siebie czy nawet wyników w nauce noszących je jednostek²⁷. Z kolei gdy głos jest postrzegany jako atrakcyjny, istnieje tendencja do odbierania jego posiadacza jako bardziej kompetentnego, ciepłego i sympatycznego, a nawet dojrzałego oraz efektywnego, kiedy pozostaje w roli lidera²⁸. Jednak oprócz tego ogólnego aspektu na oceny osobowości może wpływać także jego wysokość, spodziewana płeć mówiącego, akcent czy nawet temat wypowiedzi. Badani poproszeni o wybranie na ich podstawie osób, które chcieliby poznać, preferowali posiadaczy damskich oraz wysokich, można więc wnioskować o łączeniu ich z bardziej pożądanymi charakterystykami²⁹.

Ważną cechą efektu poświaty jest również jego ponadkulturowość. Występuje on więc zarówno we wszystkich zakątkach świata, jak i w przypadku interakcji międzykulturowych³⁰.

17 M. Gräf, C. Unkelbach, *Halo...*, s. 303–304.

18 D.S. Weiner, S.M. Laurent, *The (income-adjusted) price of good behavior: Documenting the counter-intuitive, wealth-based moral judgement gap*, „Journal of Experimental Psychology” 2021, 150(3), s. 500–502, <http://doi.org/10.1037/xge0000952>.

19 K. Parker, *Yes, the Rich Are Different*, „Pew Research Center” 2012, s. 1, <https://www.pewresearch.org/social-trends/2012/08/27/yes-the-rich-are-different/> [dostęp: 2.12.2022].

20 S. Horowitz, J. Dovidio, *The rich – love them or hate them? Divergent implicit and explicit attitudes toward the wealthy*, „Group Processes & Intergroup Relations” 2017, 20(1), s. 25, <http://doi.org/10.1177/1368430215596075>.

21 S.T. Fiske, A.J.C. Cuddy, P. Glick, J. Xu, *Model of (often mixed) stereotype content: Competence and warmth respectively follow from perceived status and competition*, „Journal of Personality and Social Psychology” 2002, 82(6), s. 891, <http://doi.org/10.1037/0022-3514.82.6.878>.

22 K. Parker, *Yes...*, s. 1.

23 C. Cozzarelli, A.V. Wilkinson, M.J. Tagler, *Attitudes toward the poor and attributions for poverty*, „Journal of Social Issues” 2001, 57(2), s. 214, <http://doi.org/10.1111/0022-4537>.

24 B. Weiner, *Judgements of Responsibility: a Foundation for a Theory of Social Conduct*, Guilford Press, New York 1995; za: D.S. Weiner, S.M. Laurent, *The (income-adjusted)...*, s. 485.

25 M. Brzezinski, K. Sałach, *Nierówności dochodowe i majątkowe w Polsce: nowe wyniki wykorzystujące dane pozaankietowe*, Wydział Nauk Ekonomicznych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2021, s. 8, <http://doi.org/10.31235/osf.io/s43yr>.

26 World Economic Forum, *The Global Social Mobility Report 2020. Equality, Opportunity and a New Economic Imperative*, Cologny, Geneva 2020, s. 7, https://www3.weforum.org/docs/Global_Social_Mobility_Report.pdf [dostęp: 18.12.2022].

27 P.G. Erwin, *First names and perceptions of physical attractiveness*, „The Journal of Psychology” 1993, 127(6), s. 625–631, <http://doi.org/10.1080/00223980.1993.9914901>.

28 S.M. Hughes, N.E. Miller, *What sounds...*, s. 985.

29 M. Imhof, *Listening to voices and judging people*, „Journal of Listening” 2010, 24(1), s. 24–28, <http://doi.org/10.1080/10904010903466295>.

30 L.A. Zebrowitz, R. Wang, P.M. Bronstad, D. Eisenberg, E. Undurraga, V. Reyes-Garcia, R. Godoy, *First impressions from faces among U.S. and culturally isolated tsimane' people in Bolivian rainforest*, „Journal of Cross-Cultural Psychology” 2012, 43(1), s. 120, 128–129, <http://doi.org/10.1177/0022022111411386>; L. Albright, T.E. Malloy, Q. Dong, D.A. Kenny, X. Fang, L. Winquist, D. Yu, *Cross-cultural consensus in personality judgments*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1997, 72(5), s. 558–569,

3. Instytucjonalna reakcja na przestępczość a efekt aureoli

Efekt aureoli stanowi błąd towarzyszący każdemu człowiekowi i w wielu dziedzinach życia, w tym także przedstawicielom instytucji odpowiedzialnych za reakcję na przestępczość. Nie jest bowiem możliwe pełne wyeliminowanie wpływu czynników pozaprawnych także w tym obszarze, nawet mimo prób uczynienia tego poprzez wprowadzanie odpowiednich regulacji prawnych. Część badań ław przysięgłych oraz badań archiwalnych, które przeprowadzono w Stanach Zjednoczonych³¹, wykazała, że atrakcyjni oskarżeni byli uniewinniani częściej³², co zdaniem badaczy może wynikać z oceny ich wyjaśnień jako bardziej wiarygodnych³³. Należy jednak zaznaczyć, że po włączeniu do analizy ich płci okazało się, że efekt ten był istotny tylko w przypadku kobiet³⁴. Z kolei inne badania nie wykazały występowania istotnego związku między tymi zmiennymi w żadnym z przypadków³⁵. Analizy danych sądowych wykazały, że bardziej atrakcyjne jednostki miały większą szansę na uzyskanie łagodniejszego wyroku³⁶; ważną rolę odgrywała tu jednak również ocena powagi popełnionego czynu³⁷. Nie odnotowano takiego związku między atrakcyjnością a prawdopodobieństwem otrzymania wyroku w zawieszeniu, ponadto korzyści z niej płynące są zdaniem badaczy znów ograniczone wyłącznie do kobiet. Badania funkcjonariuszy policji wykazały, że wraz z atrakcyjnością osób naruszających prawo maleje prawdopodobieństwo ich zatrzymania³⁸, choć istotnie tylko w przypadku gdy są to kobiety³⁹. Według głosów pojawiających się w literaturze naukowej może być to potencjalnie związane z dość dużą swobodą wyborów⁴⁰, które mogą być podejmowane chociażby w oparciu o wrażenia dotyczące szczerości czy godności zaufania, które również z tej atrakcyjności mogą wynikać⁴¹. Śledczy z kolei wydają się posiadać tendencję do większego sceptycyzmu względem dowodów, które pozostają w sprzeczności co do ich pierwszych hipotez dotyczących prowadzonej sprawy aniżeli tych, które je potwierdzają⁴². Natomiast prokuratorom, tak samo jak sędziom, niedokładne i niejednoznaczne informacje otwierają drogę do korzystania z czynników pozaprawnych mogących wpływać na postrzeganie winy⁴³, a co za tym idzie – także formułowanie oskarżeń⁴⁴, z wyjątkiem sytuacji recydywy oraz cięższych przestępstw⁴⁵.

<http://doi.org/10.1037/0022-3514.72.3.558>; N.O. Rule, N. Ambady, R.B. Adams Jr, H. Ozono, S. Nakashima, S. Yoshikawa, M. Watabe, *Polling the face: Prediction and consensus across cultures*, „Journal of Personality and Social Psychology” 2010, 98(1), s. 1–15, <http://doi.org/10.1037/a0017673>.

- 31 Warto zaznaczyć, że większość z niżej omówionych badań została przeprowadzona w Stanach Zjednoczonych. W kraju tym funkcjonuje instytucja ugody obrończej, polegająca na zaproponowaniu oskarżonemu układu polegającego na przyznaniu się do popełnienia zarzucanego czynu przed sędzią w zamian za uniknięcie rozprawy oraz ewentualne uzyskanie niższego wymiaru kary. Korzysta z niej ponad 9 na 10 osób, co jednocześnie oznacza, że tyle samo spraw nigdy nie trafia na wokandę. Tym samym przeprowadzane badania swoim zasięgiem obejmują tylko tę pozostałą, niewielką część z nich, co, zdaniem niektórych badaczy, może wpływać na wyniki i możliwość ich uogólniania; J.E. Stewart II, *Defendant's attractiveness as a factor in the outcome of criminal trials: An observational study*, „Journal of Applied Social Psychology” 1980, 10(4), s. 359–360, <http://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1980.tb00715.x>.
- 32 K.M. Beaver, C. Boccio, S. Smith, Ch.J. Ferguson, *Physical attractiveness and criminal justice processing: Results from a longitudinal sample of youth and young adults*, „Psychiatry, Psychology and Law” 2019, 26(4), s. 676, <http://doi.org/10.1080/13218719.2019.1618750>.
- 33 Ibidem, s. 671.
- 34 Ibidem, s. 676–677.
- 35 J.E. Stewart II, *Appearance and punishment: The attraction-leniency effect in the courtroom*, „The Journal of Social Psychology” 1985, 125(3), s. 373–378, <http://doi.org/10.1080/00224545.1985.9922900>; J.E. Stewart II, *Defendant's...*, s. 348–361.
- 36 J.E. Stewart II, *Appearance...*, s. 376–377.
- 37 Im poważniejszy czyn, tym bardziej wpływ czynników pozaprawnych zdaje się maleć; J.E. Stewart II, *Defendant's...*, s. 353–354.
- 38 K.M. Beaver, C. Boccio, S. Smith, Ch.J. Ferguson, *Physical...*, s. 669.
- 39 Ibidem, s. 674–676.
- 40 M.S. Pike, *The Principles of Policing*, Macmillan, London 1985, s. 63–91.
- 41 K.M. Beaver, C. Boccio, S. Smith, Ch.J. Ferguson, *Physical...*, s. 671.
- 42 K. Ask, P.A. Granhag, *Motivational bias in criminal investigators' judgments of witness reliability*, „Journal of Applied Social Psychology” 2007, 37(3), s. 579, <http://doi.org/10.1111/j.1559-1816.2007.00175.x>.
- 43 A. Fraga, *Pretty Probationers: The Relationship Between Physical Attractiveness and Sentencing Outcomes*, praca magisterska, Uniwersytet Stanu Ohio 2015, s. 9–10, http://rave.ohiolink.edu/etdc/view?acc_num=osu1428519530 [dostęp: 7.11.2022].
- 44 K.M. Beaver, C. Boccio, S. Smith, Ch.J. Ferguson, *Physical...*, s. 671.
- 45 A. Fraga, *Pretty...*, s. 24–25.

Niektórzy badacze wskazują, że to w szczególności pierwsze etapy kontaktu jednostki z instytucjami zwalczającymi przestępczość sprzyjają korzystaniu z czynników pozaprawnych przez ich przedstawicieli⁴⁶. Inni z kolei wyrażają przekonanie, że są to te końcowe⁴⁷. Pewne jest jednak, że są oni narażeni na działanie efektu halo tak samo jak inni ludzie.

4. Efekt aureoli w ocenach społecznych

Zdecydowanie szerszą popularnością od wyżej omówionych badań cieszą się te przeprowadzane z pozorowaną ławą przysięgłych i większość wyników dotyczących wpływu efektu aureoli na ocenę czynów przestępczych pochodzi właśnie z nich. Sposób ich organizacji oraz przeprowadzania kieruje jednak ku postrzeganiu ich raczej jako źródła wiedzy na temat ocen społecznych aniżeli wydawanych przez tę instytucję.

Dowodzono w nich chociażby, że w przypadku przestępstw, których okoliczności wskazywały na wykorzystanie przez atrakcyjnych sprawców swojej aparycji w celu ich popełnienia, byli oni traktowani z większą surowością⁴⁸. Należą do nich m.in. wybrane przypadki oszustw⁴⁹. Wskazuje to na występowanie odwróconego efektu halo spowodowanego dysonansem między związanym z podsuwaniem przez umysł wrażeniem a faktycznym zachowaniem danej osoby. Co ciekawe, zaobserwowano to zwłaszcza gdy oceniający oraz sprawca byli przeciwnej płci⁵⁰, co może wynikać z postrzegania takiej sytuacji jako potencjalnie niebezpieczniejszej. Inne badania wykazały z kolei, że z tym typem przestępstw wiąże się całkowity zanik omawianego błędu poznawczego⁵¹. Bardzo podobne wyniki, z wyjątkiem ostatniej zależności, uzyskano dla najpoważniejszych czy brutalnych przestępstw⁵². Zaobserwowano również łagodniejszy dobór kar w stosunku do atrakcyjnych osób winnych nieumyślnego spowodowania śmierci⁵³ czy włamania⁵⁴. Czyny te były wówczas również oceniane jako mniej naganne niż w sytuacji, gdy sprawcą była osoba niewykazująca tej cechy. Pozwala to zauważyć pewną zbieżność między badaniami dotyczącymi efektu poświaty a generalnym stosunkiem do przestępstw – im niższy wskaźnik potępienia danego czynu, tym większe prawdopodobieństwo jego wystąpienia⁵⁵. Ponadto odkryto, że krótsze kary orzekano, gdy omawiana cecha współwystępowała z dokonaniem atrybucji sytuacyjnej w odniesieniu do podjętego zachowania, czyli przypisaniem mu przyczyny leżącej w czynnikach zewnętrznych względem sprawcy⁵⁶. Warto jednak

46 Ibidem, s. 14–15.

47 A.C. Downs, P.M. Lyons, *Natural observations of the links between attractiveness and initial legal judgments*, „Personality and Social Psychology Bulletin” 1991, 17(5), s. 546, <http://doi.org/10.1177/0146167291175009>.

48 H. Sigall, N. Ostrove, *Beautiful but dangerous: Effect of offender attractiveness and nature of the crime on juridic judgment*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1975, 31(3), s. 413, <http://doi.org/10.1037/h0076472>; Q. Yang, B. Zhu, Q. Zhang, Y. Wang, R. Hu, S. Liu, *Effects of male defendants' attractiveness and trustworthiness on simulated judicial decisions in two different swindles*, „Frontiers in Psychology” 2019, t. 10, s. 9, <http://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02160>.

49 H. Sigall, N. Ostrove, *Beautiful...*, s. 413.

50 R. Mazzella, A. Feingold, *The effects of physical attractiveness, race, socioeconomic status and gender of defendants and victims on judgments of mock jurors: A meta-analysis*, „Journal of Applied Social Psychology” 1994, 24(15), s. 1315–1344, <http://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1994.tb01552.x>; za: D.A. Abwender, K. Hough, *Interactive effects of characteristics of defendant and mock juror on U.S. participants' judgment and sentencing recommendations*, „The Journal of Social Psychology” 2001, 141(5), s. 605, <http://doi.org/10.1080/00224540109600574>.

51 A.C. Austin, K.M. Plumm, Ch.A. Terrance, H.K. Terrell, *No halo effect for sex offenders: An examination of the effects of appearance and gender on the public's perception of sex offenders*, „Applied Psychology in Criminal Justice” 2013, 9(2), s. 132, http://dev.cjcenter.org/_files/apcj/apcjspring%202013austin.pdf_1383836846.pdf [dostęp: 8.10.2022].

52 R. Mazzella, A. Feingold, *The effects...*, s. 1315–1344; za: A. Fraga, *Pretty...*, s. 12.

53 D. Landy, E. Aronson, *The influence of the character of the criminal and his victim on the decisions of simulated jurors*, „Journal of Experimental Social Psychology” 1969, 5(2), s. 141–152, [http://doi.org/10.1016/0022-1031\(69\)90043-2](http://doi.org/10.1016/0022-1031(69)90043-2); za: A. Fraga, *Pretty...*, s. 11.

54 H. Sigall, N. Ostrove, *Beautiful...*, s. 413.

55 A. Szymanowska, *Polacy wobec przestępstw i karania*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008, s. 66–72.

56 R. Izzett, L. Fishman, *Defendant sentences as a function of attractiveness and justification for actions*, „Journal of Social Psychology” 1976, 100(2), s. 287–288, <http://doi.org/10.1080/00224545.1976.9711940>.

wspomnieć, że sama atrakcyjność powoduje, że ma to miejsce częściej⁵⁷, gdyż takie osoby postrzega się jako mniej odpowiedzialne ze swoje czyny⁵⁸. Wykazano także, że wysoki poziom tej cechy u ofiar może wpływać na decyzje co do winy⁵⁹ – w przypadku przestępstwa zgwałcenia badani postrzegali atrakcyjniejsze kobiety jako bardziej narażone na stanie się nimi, natomiast pozostałe jako w większym stopniu odpowiedzialne za zdarzenie, więc sprawcy częściej przypisywano winę oraz surowszą karę w pierwszej sytuacji⁶⁰. Z kolei w przypadku stalkerów właściwość ta wpływała na wrażenie co do winy na ich korzyść⁶¹, a przestępstw w ogólności – co do ewentualnej recydywy. Badania wykazały również częstsze określanie nieatrakcyjnych sprawców mianem „typowych kryminalistów”⁶², które może prowadzić do rozważań w kwestii posiadania przez ludzi pewnego wyobrażenia na temat wyglądu osób dopuszczających się poszczególnych czynów. Wykazano bowiem, że oskarżenie jednostki o popełnienie przestępstwa, z którym jest ona kojarzona, zwiększa prawdopodobieństwo wydania wyroku skazującego, nawet gdy dowody jej winy nie są silne⁶³, ale zdaje się nie oddziaływać istotnie na surowość kar⁶⁴.

5. Potencjalne wytłumaczenia dla korzystania z czynników pozaprawnych podczas oceny czynów przestępczych

Wiemy, że czynniki pozaprawne mogą wpływać zarówno na społeczne, jak i instytucjonalne oceny czynów przestępczych. Istnieją jednak różne teorie mające stanowić potencjalne wyjaśnienie tego fenomenu. Jedną z nich jest teoria niebezpiecznych decyzji (*dangerous decisions theory*) Stephena Portera i Leanne ten Brinke, która mówi o tym, że decydenci popełniają błędy przez przecenianie pewnych wskazówek heurystycznych przy jednoczesnym pomijaniu pozostałych informacji podczas wydawania ocen⁶⁵. Występowanie efektu halo zdaje się potwierdzać także teoria punktów skupienia dopasowana przez Darrela Steffensmeiera, Jeffery’ego Ulmera i Johna Kramera do sytuacji instytucjonalnej reakcji na przestępczość. Mówią oni o trzech elementach, które jej aktorzy biorą pod uwagę przy podejmowaniu decyzji. Stanowią je wina i stopień szkody wyrządzonej ofierze, ochrona społeczeństwa oraz praktyczne implikacje potencjalnego wyboru. Jednak zdaniem autorów rzadko posiadają oni komplet informacji na temat sprawy i związanych z nią osób, pozwalający na posiadanie całkowitej pewności co do słuszności swoich osądów. Ma to prowadzić do możliwości ulegnięcia przez nich pewnym błędom poznawczym, wywołanym właściwościami jednostek, tym samym otwierając drogę wpływowi czynników pozaprawnych⁶⁶.

57 R.M. McFatter, *Sentencing strategies and justice: Effects of punishment philosophy on sentencing decisions*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1987, 36(12), s. 1499, <http://doi.org/10.1037/0022-3514.36.12.1490>.

58 B.W. Darby, D. Jeffers, *The effects of defendant and juror attractiveness on simulated courtroom trial decisions*, „Social Behavior and Personality” 1988, 16(1), s. 48, <http://doi.org/10.2224/sbp.1988.16.1.39>.

59 A.D. Yarmey, *Older and younger adults' attributions of responsibility toward rape victims and rapist*, „Canadian Journal of Behavioural Science” 1985, 17(4), s. 327–338, <http://doi.org/10.1037/h0080045>; za: D.M. Burke, M.A. Ames, R. Etherington, J. Pietsch, *Effect of victim's and defendant's physical attractiveness on the perception of responsibility in an ambiguous domestic violence case*, „Journal of Family Violence” 1990, 5(3), s. 200, <http://doi.org/10.1007/BF00980815>.

60 C. Seligman, J. Brickman, D. Koulack, *Rape and physical attractiveness: Assigning responsibility to victims*, „Journal of Personality” 1977, 45(4), s. 554–563, <http://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1977.tb00171.x>; za: D.M. Burke, M.A. Ames, R. Etherington, J. Pietsch, *Effect...*, s. 200–201.

61 A. Cannon, *Examining the role of defendant attractiveness on juror decisions for crimes relating to stalking, burglary and murder*, „MMU Psychology Journal (Dissertations) UK” 2012, s. 14, <https://e-space.mmu.ac.uk/576595/1/Amy%20Cannon%20Edited%20Final.pdf> [dostęp: 15.02.2023].

62 E. Hoffman, *Social class correlates of perceived offender typicality*, „Psychological Reports” 1981, 49(2), s. 347–350, <http://doi.org/10.2466/pr0.1981.49.2.347>; za: B.W. Darby, D. Jeffers, *The effects...*, s. 40.

63 R. Dumas, B. Testé, *The influence of criminal facial stereotypes on juridic judgments*, „Swiss Journal of Psychology” 2006, 65(4), s. 242, <http://doi.org/10.1024/1421-0185.65.4.237>.

64 Q. Yang i in., *Effects...*, s. 5.

65 Ibidem, s. 478.

66 D. Steffensmeier, J. Ulmer, J. Kramer, *The interaction of race, gender, and age in criminal sentencing: The punishment cost of being young, black, and male*, „Criminology” 1998, 36(4), s. 766–768, <http://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1998.tb01265.x>.

Niektórzy badacze mówią jednak o tym, że pewne cechy, takie jak niższa atrakcyjność, faktycznie wiążą się z wyższym ryzykiem podjęcia zachowań przestępczych⁶⁷. Miałoby to stanowić efekt potencjalnego związku przyczynowo-skutkowego występującego między tymi dwoma elementami – efekt halo działa bowiem od momentu narodzin, poprzez wszystkie etapy życia, a także na różnych jego płaszczyznach, w tym politycznej, edukacyjnej czy społecznej. Taka podświadoma faworyzacja atrakcyjnych, potwierdzona wieloma badaniami, może ułatwiać im uzyskanie wyższego statusu socjoekonomicznego od ich mniej atrakcyjnych rówieśników. Na skutek mniejszych sukcesów, niższej zamożności czy problemów w osiąganiu własnych zamierzeń u tych drugich może pojawić się frustracja, która zgodnie z teorią frustracji-agresji ostatecznie powoduje agresję nakierowaną na jej przyczyny. Jednak w związku z tym, że w opisywanym przypadku stanowiłoby ją całe społeczeństwo, badacze mówią o możliwości jej przekierowania na dowolny obiekt lub osobę, co może doprowadzić do popełnienia czynu zabronionego. Dodatkowo relatywnie gorsza sytuacja życiowa może ich zdaniem spowodować wzrost prawdopodobieństwa znalezienia się w położeniu skłaniającym do jego podjęcia⁶⁸. Pewnego rodzaju poparcie dla tej teorii stanowią wyniki analiz, które wykazały, że atrakcyjność jest ważniejszym wyznacznikiem satysfakcji z życia niż rasa, płeć i status społeczny łącznie⁶⁹, czy badań wskazujących na istnienie negatywnej korelacji między atrakcyjnością a wagą popełnionego przestępstwa⁷⁰. Z kolei ocenianie brutalniejszych przestępców seksualnych znacznie gorzej pod względem atrakcyjności przez osoby niewiedzące o ich konflikcie z prawem wyklucza wpływ tego faktu na postrzeganie jednostki⁷¹.

6. Studia przypadków

Dotychczasowe badania przeprowadzone w zakresie analizowanej w niniejszym artykule problematyki pozwalają stwierdzić, że efekt aureoli niewątpliwie ma pewien, choć zróżnicowany, wpływ na instytucjonalną reakcję na przestępczość, a także jej społeczną ocenę. W większości były one jednak realizowane w warunkach eksperymentalnych – jedynie niewielki odsetek to badania terenowe czy niereaktywne. Mankamentem jest także skupianie się w nich głównie na atrakcyjności przy jednoczesnym pomijaniu innych, ważnych czynników pozaprawnych o udokumentowanym wpływie na postrzeganie innych ludzi czy ich zachowań. Duża część analiz pochodzi ponadto z dość odległych już lat. Zainteresowania zajmujących się kwestią działania efektu aureoli w kontekście kryminologicznym nie zdają się również wzbudzać przekazy medialne czy dyskurs internetowy, które także stanowią świadectwo opinii publicznej. A przecież za sprawą rosnącej popularności i dostępności środków masowego przekazu oraz mediów społecznościowych stanowią one ogromny i jawny materiał badawczy. To wszystko doprowadziło do wzbogacenia niniejszego artykułu o studia przypadków wybranych spraw kryminalnych, w których istnieją podstawy do wysnucia podejrzeń o wystąpieniu efektu halo zniekształcającego instytucjonalne lub społeczne oceny.

7. Metodologia, organizacja i przebieg badań

Przedmiot badań stanowią celowo dobrane sprawy kryminalne, w przypadku których można podejrzewać o wystąpieniu efektu aureoli. Jest to związane z atypowymi ocenami oraz wypowiedziami wprost ujawniającymi opieranie ich na nierelevantnych cechach osób w nie zaangażowanych, które zostały omówione wcześniej. W miarę możliwości są one zróżnicowane pod względem płci oraz wieku sprawcy i ofiary, a przede wszystkim popełnionego przestępstwa, w celu dokonania analizy występowania omawianego błędu po-

67 N. Mocan, E. Tekin, *Ugly criminals*, „The Review of Economics and Statistics” 2010, 92(1), s. 19, <http://doi.org/10.3386/w12019>.

68 R. Rayburn, J.D. Wright, *Never pick a fight with an ugly person, they've got nothing to lose*, „Society” 2009, t. 46, s. 349, <http://doi.org/10.1007/s12115-009-9219-4>.

69 R.F. Hamilton, J.D. Wright, *State of the Masses: Sources of Discontent, Change and Stability*, Routledge, New York 2008, s. 216.

70 Stewart II, *Appearance...*, s. 377.

71 R. Rayburn, J.D. Wright, *Never...*, s. 348.

znawczego w różnych przypadkach. Pierwszą stanowi sprawa 17-letniego, w momencie popełnienia czynu, Camerona Coyle'a Herrina skazanego w Stanach Zjednoczonych za zabójstwo samochodowe 22-letniej Jessiki i 22-miesięcznej Lillii Raubenolt, a także udział w wyścigu ulicznym. Drugą jest przypadek 24-letniej Debry Jean Lafave skazanej w tym samym kraju za kilkukrotne wykorzystanie seksualne 14-letniego chłopca, a także oskarżonej o obnażanie się w obecności małoletniego, z kolei trzecią – 30-letniej Magdaleny Kralki oskarżonej w Polsce o wiele czynów, w tym kierowanie zorganizowaną grupą przestępczą, przemyt i handel narkotykami, poplecznictwo, składanie fałszywych zeznań i nakłanianie do tego innych osób, której sprawa pozostaje w toku. Cel badawczy stanowiła eksploracja zagadnienia występowania wpływu efektu halo na oceny społeczne oraz instytucjonalne w niekontrolowanych badawczo warunkach; próba ustalenia, czy to on może potencjalnie być źródłem wyżej wspomnianych atypowych ocen i opinii w wybranych sprawach, a także wskazania konkretnych tego przejawów. Dodatkowym zamiarem było również sprawdzenie, czy wyniki poczynionych obserwacji będą pokrywać się z pochodzącymi z omówionych wcześniej badań, co stanowiłoby dodatkowy dowód za tym przemawiający. Należy jednak zaznaczyć, że w obliczu charakteru niniejszego badania nie można o wystąpieniu tego błędu przesądzać jednoznacznie.

Badanie zostało przeprowadzone jedną z jakościowych metod badawczych – studium przypadku – polegającą na szczegółowej analizie konkretnego przykładu zjawiska społecznego z wykorzystaniem różnych źródeł i technik⁷². Materiał analizy stanowiły dostępne za pośrednictwem Internetu, celowo dobrane doniesienia medialne, materiały tekstowe, zdjęciowe i filmowe publikowane na wybranych platformach społecznościowych, a także znajdujące się pod nimi komentarze oraz dotyczące spraw przepisy i regulacje prawne. Wszystkie, poza ostatnimi, pochodziły z okresu od rozpoczęcia społecznego oraz medialnego zainteresowania sprawą do, w zależności od przypadku, momentu jego utraty bądź zakończenia przeprowadzania badania. Epizodycznie korzystano również z innych stron internetowych, celem uzupełnienia znalezionych informacji. Doniesienia medialne stanowiły główne źródło wiedzy na temat przebiegu sprawy i były szeroko porównywane pod względem prezentowanych w nich informacji, celem sporządzenia jak najbliższych stanowi faktycznemu opisów. Były one gromadzone za pośrednictwem wyszukiwarki internetowej, poprzez wprowadzanie słów kluczowych związanych z daną sprawą, które stanowiły imię oraz nazwisko skazanych lub oskarżonej, a także zakresu czasowego, z którego chciano je uzyskać, w odpowiednim narzędziu. Daty graniczne stanowiły np. dzień ujawnienia lub faktycznego popełnienia pierwszego czynu oraz następujący pół roku po nim i były dostosowywane w zależności od liczby wydarzeń w danym okresie. Kryterium doboru doniesień stanowiła kolejność ich pojawienia się wśród wyników w wyszukiwarce oraz nowość informacji – analizę rozpoczynano od pierwszego wyniku, a kończono w momencie, gdy treść kolejnych artykułów wielokrotnie powielała się względem poprzednich. Z kolei platformy społecznościowe stanowiły podstawowe źródło materiałów do analizy reakcji i stosunku społecznego względem skazanych lub oskarżonej oraz ich czynów. Gromadzono je podobnie jak w przypadku doniesień medialnych, jednak przy użyciu pola wyszukiwania zaawansowanego znajdującego się na wybranych z nich. Każde ze studiów przypadku składa się więc z możliwie dokładnego odtworzenia przebiegu danej sprawy – zarówno w przestrzeni publicznej, jak i instytucjonalnej – oraz próby analizy czy wyjaśnienia zaobserwowanych, atypowych reakcji. Są one podparte przykładowymi wypowiedziami lub ich parafrazami, gdyż uwzględnienie wszystkich w niniejszej analizie byłoby, ze względu na ich wielość, niemożliwe.

Spośród platform społecznościowych do celu pozyskania materiałów wybrano Facebook oraz Twitter, co jest związane z ich charakterem oraz popularnością. Pierwsza, według obejmującego dane z całego świata raportu na 2023 r., stanowi najczęściej używaną spośród wszystkich i jest bardziej lubiana w kręgu starszych osób, co może pośrednio wskazywać na to, że to one będą również w większym stopniu z niej korzystać. Druga z kolei pod względem liczby aktywnych użytkowników plasuje się na również wysokim 14. miejscu, a jako ulubioną wybierają ją z reguły osoby młodsze⁷³. Co więcej, użytkownicy Twittera częściej niż Facebooka decydują się na względną anonimowość poprzez nieujawnianie swojej tożsamości. Może to

72 E. Babbie, *Podstawy badań społecznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 334.

73 S. Kemp, *Digital 2023: Global Overview Report*, „Data Reportal” 2023, <https://datareportal.com/reports/digital-2023-global-overview-report> [dostęp: 11.04.2023].

sprawiać, że ich komentarze będą lepiej odzwierciedlać poglądy na dane sprawy. Ponadto obie platformy są przeznaczone do publikowania treści różnego typu – zarówno tekstowych, fotograficznych, jak i filmowych. To wszystko pozwoliło sądzić, że będą one wystarczające do pozyskania szerokiego, wyczerpującego oraz odzwierciedlającego ogólne trendy występujące w ocenach społecznych materiału do analiz. Trzeba jednak zaznaczyć, że Facebook został uruchomiony 4 lutego 2004 r., natomiast Twitter 21 marca 2006 r., co sprawiło, że niemożliwe było pozyskanie bieżących komentarzy na każdym etapie drugiej z omawianych spraw ze względu na czas jej rozpoczęcia. Od tamtego czasu została również usunięta lub zawieszona część kont, których właściciele mogli potencjalnie wypowiadać się na jej temat, co w pewien sposób ograniczyło materiał badawczy. Należy także zdawać sobie sprawę z tego, że mimo wszystko użytkownicy Internetu to w większości osoby młode, co widać chociażby na przykładzie polskich analiz CBOS⁷⁴. W związku z tym istnieje ryzyko, że wyselekcjonowane treści mogą stanowić w dużym stopniu ich punkt widzenia.

Podczas kompletowania materiału badawczego zaimplementowano również kilka zasad, które pozwoliły przynajmniej w pewnym stopniu wyjść naprzeciw zarzutom etycznym kierowanym wobec badań internetowych, związanych z określaniem korzystania z publicznie udostępnionych treści jako nadużycie⁷⁵ oraz z wiekiem ich twórców. Zadbano o to, by do studiów przypadku nie zostały włączone treści niewidoczne dla wszystkich użytkowników wybranych platform – stanowią je np. te udostępniane za pośrednictwem kont czy grup niepublicznych, wymagających zgody na dostęp do nich, a także o pewną anonimizację wypowiedzi poprzez, w miarę posiadanych możliwości, niepodawanie odnośników bezpośrednio do nich, a wpisów, pod którymi się pojawiły, co miało na celu poszanowanie prywatności ich autorów. Ponadto dobrane platformy posiadają zasady wskazujące na konieczność osiągnięcia wymaganego wieku w celu rozpoczęcia ich użytkowania – jest to 13. rok życia, co przynajmniej częściowo pozwoliło na ograniczenie włączania do analiz materiałów autorstwa młodszych użytkowników.

8. Cameron Coyle Herrin

23 maja 2018 r. 17-letni Cameron Coyle Herrin i John Alexander Barrineau ścigali się samochodami, w wyniku czego pierwszy z nich potrafił 24-letnią Jessicę Raubenolt, przechodzącą przez ulicę wraz ze swoją 21-miesięczną córką Lillią w wózku. Obydwie zmarły w szpitalu, w odstępie jednej doby. Uczestnicy zdarzenia zostali aresztowani na jego miejscu⁷⁶. Otrzymali zarzuty dwóch zabójstw drogowych⁷⁷ (*vehicular homicide* – FS 782.071⁷⁸) oraz udziału w wyścigu ulicznym⁷⁹ (*racing on highways* – FS 316.191⁸⁰).

Z początku sprawa nie zyskała zainteresowania poza mediami lokalnymi, nie była też szeroko komentowana. Mimo to wśród pojawiających się wypowiedzi można było już znaleźć wskazujące na pewnego rodzaju faworyzację oraz usprawiedliwianie Herrina. Zaznaczano np., że każdy popełnia błędy, ponieważ umniejszając wagi popełnionego czynu. Interesujące były także próby choć częściowego zrzucenia winy na ofiarę poprzez zaznaczanie, że powinna usłyszeć nadjeżdżające auto. Wskazywano też, że niedokładnie się rozejrzała czy weszła na ulicę w nieprzeznaczonym do tego miejscu, mimo odmiennych ustaleń służb⁸¹.

74 M. Feliksiak, *Komunikat z badań. Korzystanie z internetu w 2022 roku*, CBOS, Warszawa 2022, s. 2, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2022/K_077_22.PDF [dostęp: 11.04.2023].

75 S. Flicker, D. Haans, H. Skinner, *Ethical dilemmas in research on internet communities*, „Qualitative Health Research” 2004, 14(1), s. 124–134, <http://doi.org/10.1177/1049732303259842>.

76 T. Fanning, C. McNeill, T. Marrero, A. Dawson, *Parents of teens in fatal Bayshore crash described as loving, attentive and devastated*, „Tampa Bay Times” 2018, https://www.tampabay.com/news/publicsafety/crime/Parents-of-teens-in-fatal-Bayshore-crash-described-as-loving-attentive-and-devastated_168742691/ [dostęp: 18.04.2023].

77 *Alleged driver in deadly Bayshore crash bonds out of jail after second arrest*, „FOX 13 Tampa Bay” 2018, <https://www.fox13news.com/news/alleged-driver-in-deadly-bayshore-crash-bonds-out-of-jail-after-second-arrest> [dostęp: 18.04.2023].

78 2018 Florida Statutes, s. 782.071, <https://www.flsenate.gov/Laws/Statutes/2018/782.071> [dostęp: 18.04.2023].

79 *Alleged...*, op. cit.

80 2018 Florida..., s. 316.191.

81 Post Reverend Haywood Jey w portalu Twitter z 25.05.2018 r., <https://twitter.com/wickedrev/status/999829549591552001> [dostęp: 30.04.2023].

Inni pisali, że ze względu na swój wiek sprawcy nie powinni trafić do więzienia⁸². Nie zabrakło jednak i negatywnych komentarzy – niektórzy nazywali ich *głupimi dzieciakami*, które powinny spędzić w nim długi czas, oraz obwiniali rodziców za ich zachowanie⁸³. Komentujący określali ich ponadto jako rozpieszczonych, wskazując na fakt pochodzenia z bogatych rodzin⁸⁴. Część żądało kary śmierci⁸⁵. Niewątpliwie uwaga poświęcana była w największym stopniu właśnie im, choć mimo to ofiary nie zostały zapomniane – tworzono zbiórki na rzecz ich rodziny, wspierano ją słownie⁸⁶ czy organizowano spotkania upamiętniające⁸⁷.

24 maja 2018 r. Herrin został zwolniony z aresztu za kaucją, której wartość (10 tys. dol.)⁸⁸ została skrytykowana przez część społeczeństwa jako zbyt niska, mimo jej zgodności z prawem⁸⁹. 25 maja został aresztowany ponownie, w związku ze śmiercią drugiej z ofiar, a wieczorem następnego dnia ponownie opuścił areszt, tym razem za kaucją w wysokości 50 tys. dol. oraz pod wieloma warunkami⁹⁰. Jego adwokat wnosił o pozostawienie mu możliwości poruszania się autem⁹¹, co spotkało się z dezaprobatą społeczną⁹² oraz odmową sędziego⁹³. Zaczęto określać go mianem uprzywilejowanego, bogatego, białego chłopca⁹⁴, który powinien pozostać w areszcie aż do rozprawy⁹⁵ i życiono mu śmierci. Negatywne komentarze skierowano także w stronę jego ojca, który go stamtąd odebrał. Wciąż pojawiały się jednak i wypowiedzi zrzucające winę na ofiarę, zawierające nowe domysły, w tym że Raubenolt mogła być pod wpływem alkoholu lub narkotyków czy korzystać z telefonu podczas próby przejścia przez ulicę. Na tym etapie sprawy już w mniejszym stopniu okazywano współczucie rodzinom ofiar⁹⁶.

Początkowo oskarżeni nie przyznali się do winy, jednak ostatecznie zmienili oświadczenia. Barrineau przyjął ofertę państwa⁹⁷, a przyznanie się do winy Herrina nie obejmowało żadnych warunków (*open plea*)⁹⁸. Groziło mu od 18 lat i 6 miesięcy do 30 lat pozbawienia wolności⁹⁹. Komentujący sprawę zaczęli wypowiadać

82 Post ABC Action News – WFTS – Tampa Bay w portalu Facebook z 24.05.2018 r., <https://www.facebook.com/tampabaynews/posts/pfbid02STE6qLFvsocATCdpBQeEMXSBdoGaSKYurjMhPu9sj7UFgTd1JftqVpD6roPh1fN8l> [dostęp: 30.04.2023].

83 T. Fanning, C. McNeill, T. Marrero, A. Dawson, *Parents...*, op. cit.

84 Post KeithCate w portalu Twitter z 31.05.2018 r., <https://twitter.com/WFLAKeith/status/1002242442920423424> [dostęp: 30.04.2023].

85 Post 10 Tampa Bay w portalu Facebook z 24.05.2018 r., <https://www.facebook.com/10TampaBay/posts/pfbid0pPCRq2ZB2FcX2xp5Bhb6gs6dhaPswCh4btrr4k3qh8JoGrDhWhhSEgtLyXx1YQil> [dostęp: 30.04.2023].

86 Post ABC Action News – WFTS – Tampa Bay w portalu Facebook z 24.05.2018 r., <https://www.facebook.com/tampabaynews/posts/pfbid02STE6qLFvsocATCdpBQeEMXSBdoGaSKYurjMhPu9sj7UFgTd1JftqVpD6roPh1fN8l> [dostęp: 30.04.2023].

87 P. Guzzo, *Tampa holds a birthday vigil for Lillia Raubenolt, the young girl killed on Bayside*, „Tampa Bay Times” 2018, <https://www.tampabay.com/news/publicsafety/Tampa-holds-a-birthday-vigil-for-Lillia-Raubenolt-the-young-girl-killed-on-Bayside-171030115/> [dostęp: 30.04.2023].

88 *Tampa's Bayside Boulevard gets new safety features months after deadly crash*, „YouTube”, <https://www.youtube.com/watch?v=vSXj9STIrI4> [dostęp: 30.04.2023].

89 Post ABC Action News – WFTS – Tampa Bay w portalu Facebook z 24.05.2018 r., <https://www.facebook.com/tampabaynews/posts/pfbid02STE6qLFvsocATCdpBQeEMXSBdoGaSKYurjMhPu9sj7UFgTd1JftqVpD6roPh1fN8l> [dostęp: 30.04.2023].

90 *Alleged...*, op. cit.

91 J. Capriel, *Judge rejects request to let driver in fatal race stay on roads*, „Tampa Bay Times” 2018, <https://www.tampabay.com/live-coverage/2018/05/26/judge-rejects-request-to-let-driver-in-fatal-race-stay-on-road/> [dostęp: 1.05.2023].

92 Post Tampa Bay Times w portalu Twitter z 26.05.2018 r., https://twitter.com/TB_Times/status/1000436404143513600 [dostęp: 30.04.2023].

93 J. Capriel, *Judge...*, op. cit.

94 Post Seascope Network w portalu Twitter z 24.05.2018 r., <https://twitter.com/LaurenRozya/status/999625851909103616> [dostęp: 30.04.2023].

95 Post 10 Tampa Bay w portalu Facebook z 24.05.2018 r., <https://www.facebook.com/10TampaBay/posts/pfbid0igBV7WKBJV7afbBbCY2ZqUcugndgu86PUHkXRVqRVNnx9HSMnq3afK2aKbrFapJPl> [dostęp: 1.05.2023].

96 Post ABC Action News – WFTS – Tampa w portalu Facebook z 27.05.2018 r., <https://www.facebook.com/tampabaynews/videos/10156549785705409> [dostęp: 1.05.2023].

97 S. Hollenbeck, D. Trujillo, *Young men plead guilty in 2018 deadly Bayside Blvd. crash*, „ABC Action News” 2020, <https://www.abcactionnews.com/news/region-hillsborough/teens-charged-in-2018-deadly-bayside-blvd-crash-to-change-pleas> [dostęp: 19.04.2023].

98 G. Gomez, *Teens plead guilty in Bayside fatal crash that killed mother, baby*, „FOX 13 Tampa Bay” 2020, <https://www.fox13news.com/news/teens-plead-guilty-in-bayside-fatal-crash-that-killed-mother-baby> [dostęp: 19.04.2023].

99 ABC Action News, *Judge delivers sentencing for Cameron Herrin*, „YouTube” 2021, https://www.youtube.com/watch?v=GQG_BFGxWQ [dostęp: 19.04.2023].

się o nich z już mniejszą nienawiścią, choć niektórzy nadal żądali wysokich kar, a nawet podejrzewali ich o planowanie zbrodni. Zaczęto także zwracać uwagę na atrakcyjność Herrina¹⁰⁰.

8 kwietnia 2021 r. Herrin został skazany na 24 lata pozbawienia wolności¹⁰¹, jednak sprawa ta szczyt popularności osiągnęła dopiero w lipcu, kiedy trafiła do mediów zagranicznych. Niektórzy wyrażali opinię, że wyrok jest odpowiedni; inni – że powinien być wyższy. Najbardziej interesujące jest jednak pojawienie się także wielu komentarzy zarzucających niesłuszne skazanie czy zbyt wysoką karę. Samego Herrina zaczęto nawet określać mianem kozła ofiarnego¹⁰². Sympatyzujący z nim tworzyli na platformach społecznościowych grupy, profile, a także hashtagi mające na celu wsparcie zarówno jego, jak i rodziny. Doszukiwali się uchybień, które miano popełnić podczas badania sprawy, oraz określali wykorzystane w niej dowody jako fałszywe. Wskazywano m.in., że nie poruszał się on samochodem z nadmierną prędkością, a ofiary zostały tak naprawdę potrącone przez Barribeau¹⁰³. Pisano także, że Raubenolt weszła na ulicę z intencją popełnienia samobójstwa, a za jej śmierć odpowiada personel szpitala¹⁰⁴. Zarzucano jej nawet alkoholizm¹⁰⁵. Ponadto konsekwencje wyroku Herrina zrównywano ze śmiercią¹⁰⁶, a ojca i męża ofiar oskarżano o udział w ukrywaniu informacji mogących go uniewinnić¹⁰⁷. Wiele osób zachwycało się także jego urodą, co wskazywano jako przyczynę posiadania przez niego tak szerokiego grona wielbicieli¹⁰⁸. Wykorzystywali oni jego fotografie celem przygotowywania grafik przedstawiających go m.in. jako anioła, którym także go nazywano. Miały one służyć wyrażeniu sprzeciwu co do skazania.

Fot. 1. Przykładowe grafiki tworzone przez osoby sympatyzujące z Cameronem Coyle'em Herrinem

Źródło: Post Justice For Cameron Herrin w portalu Facebook z 1.12.2021 r., https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0gWNY-zW91Vn1KBAhoEuNkwFYRatkvQx6Qc1M61HWXsstknkoyUnHma2upiEMMiZtUl&id=111355284539584 [dostęp: 2.05.2023]; Post Justice For Cameron Herrin w portalu Facebook z 4.07.2021 r., https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid02FwchTGy4ZC-wtX3A1TZuTMSc5nxvAELPbL8ri8ZzqdJxiCgsTCKfCoSvvy9yhTxbol&id=111355284539584 [dostęp: 2.05.2023].

100 Post WFLA News Channel 8 w portalu Facebook z 31.12.2020 r., <https://www.facebook.com/WFLANewsChannel8/videos/973780946485095> [dostęp: 2.05.2023].

101 E. McCain, H. Leigh, *Driver in 2018 Bayside Boulevard crash that killed mom, baby sentenced to 24 years in prison*, „ABC Action News” 2021, <https://www.abcactionnews.com/news/region-hillsborough/driver-in-2018-bayshore-boulevard-crash-that-killed-mom-baby-sentenced-to-24-years-in-prison> [dostęp: 19.04.2023].

102 Post HeatherLeighWFTS w portalu Twitter z 8.04.2021 r., <https://twitter.com/HLeighWFTS/status/1380158165396959234> [dostęp: 2.05.2023].

103 Post Tampa Bay Times portalu Twitter z 9.04.2021 r., https://twitter.com/TB_Times/status/1380310824007430151 [dostęp: 2.05.2023].

104 Post FARA H w portalu Twitter z 27.04.2023 r., <https://twitter.com/faryalk1991/status/1651620145062637568> [dostęp: 2.05.2023].

105 Post Sara Mark w portalu Twitter z 1.05.2023 r., https://twitter.com/gfhh_jjj/status/1652855653860274178 [dostęp: 2.05.2023].

106 Post Elena State w portalu Facebook z 17.07.2021 r., <https://www.facebook.com/groups/488266178935754/posts/495833954845643/> [dostęp: 2.05.2023].

107 Post Cameron Herrin w portalu Facebook z 8.07.2021 r., <https://www.facebook.com/thecameronherrin/posts/pfbid0e4w-kpp7mRRBdHu4gdjBuNjTsXqK7Cs6bktfD6epMBM53nyDAjiEeX1VT7J4wACJl> [dostęp: 2.05.2023].

108 Post Ms. Violet w portalu Facebook z 5.12.2021 r., <https://twitter.com/RedLovesViolet/status/1467558780183678976> [dostęp: 2.05.2023].

Poza aktywnością w mediach społecznościowych wspierający Herrina tworzyli także internetowe petycje, które miały na celu doprowadzenie do modyfikacji orzeczonej kary. Przykładowy apel zebrał ponad 32 tys. podpisów, ale nie przyniósł żadnych efektów. Ponadto jego rodzina zaczęła otrzymywać listy, e-maile i telefony od wspierających go osób z różnych części świata. Część z nich zakrawała na niezdrową obsesję – wyrażano w nich m.in. opinię, że jest on zbyt przystojny, by trafić do więzienia. Byli oni także nękanymi i atakowanymi za pośrednictwem Internetu. Starali się unikać wielbicieli skazanego¹⁰⁹.

Opinię, że decyzja sądu w sprawie Herrina jest bardzo surowa, wyrazili także przedstawiciele wymiaru sprawiedliwości¹¹⁰, ale odwołania obrońcy nie doprowadziły do jej modyfikacji¹¹¹. Mimo to część sympatyzujących z nim osób nie zaprzestała publikowania wpisów i komentarzy mających ich zdaniem pokazać prawdę na temat sprawy oraz walczyć o jego uwolnienie. Najnowsze pochodzą z roku przeprowadzania niniejszego badania.

W przypadku tej sprawy niewątpliwie można by wysunąć twierdzenie o wystąpieniu efektu aureoli. W jej początkowej fazie uwaga mediów oraz odbiorców poświęcona była zarówno ofiarom, jak i sprawcom. Z pierwszymi głównie sympatyzowano i wyrażano swoje współczucie. W przypadku drugich zaobserwować można było z kolei podział na osoby wyrażające silne potępienie względem popełnionego przez nich czynu oraz umniejszające jego wagę poprzez pierwsze próby redukcji ciężaru winy spoczywającego na Herrinie. Co więcej, wielu komentujących zwracało uwagę na jego zamożność (klasa społeczna), co miało doprowadzić do uniknięcia odpowiedzialności karnej. Zdawało się to dodatkowo potęgować krytyczny stosunek do jego osoby oraz powodować przypisywanie negatywnych cech, jak bycie rozpieszczonym, ale również jego ojca, co pokrywa się z omawianą wcześniej zależnością między byciem bogatym a postrzeganiem takich osób jako zimne, mniej moralne oraz tendencją do tłumaczenia ich czynów przestępczych poprzez atrybucje osobowe. Nawiązywano także do młodego wieku sprawcy, jednocześnie sugerując, że w związku z nim nie należy go surowo karać, co naturalnie może wiązać się z młodzieńczym wyglądem, którego pozytywny wpływ dla posiadacza również został udowodniony w badaniach. Najważniejszym z punktu widzenia niniejszej analizy był jednak 2021 r., kiedy sprawa osiągnęła szczyt popularności. W wypowiedziach zaczęto wówczas również zwracać uwagę na atrakcyjność sprawcy. Stały się one także w mniejszym stopniu nacechowane negatywnie. Po skazaniu Herrina zaczęły pojawiać się komentarze krytykujące wysokość kary, a nawet negujące wiarygodność wykorzystanych dowodów. Część osób wprost wyrażała zdanie, że sprawca jest zbyt przystojny, by trafić do więzienia, co stanowiło niekiedy jedyny argument za jego uwolnieniem. Autorzy takich uwag jednocześnie nie wyrażali potępienia względem popełnionego przez niego czynu, a wręcz widzieli go jako ofiarę. Zrzucali także często winę na Jessicę Raubenolt (*victim blaming*), a wraz z zyskiwaniem przez sprawę popularności zarzuty stawały się coraz bardziej poważne, jednocześnie mogąc potęgować cierpienie odczuwane przez jej rodzinę. To, co wytworzyło się wokół postaci skazanego, było czasem określane mianem kultu. W tym przypadku można więc podejrzewać, że atrakcyjność spowodowała przypisywanie mu pozytywnych cech oraz doprowadziła do negowania winy w związku z niezgodnością wyglądu z obrazem przestępcy wytworzonym przez społeczeństwo. To z kolei sprawiłoby, że w oczach osób, które uległy temu błędowi, dowody świadczące na jego niekorzyść utraciły wiarygodność, i doprowadziło do wzmocnienia zjawiska obwiniania ofiary w związku z postrzeganiem cechujących się wysoką atrakcyjnością sprawców przestępstw jako mniej odpowiedzialnych za swoje czyny. Samo nieumyślne spowodowanie śmierci nie było przez sympatyzujące z nim osoby potępiane. Ponadto podczas analizy zaobserwowano, że

109 P. Haasch, *The cult following for Cameron Herrin, who was sentenced to 24 years in prison, sends letters to his mom*, „Business Insider” 2021, <https://www.insider.com/cameron-herrin-mother-says-she-receives-calls-from-obsessed-fans-2021-8> [dostęp: 18.04.2023].

110 Andrew Warren described Cameron Herrin's 24-year sentence as 'excessively harsh', documents say, „FOX 13 Tampa Bay” 2022, <https://www.fox13news.com/news/andrew-warren-cameron-herrin> [dostęp: 18.04.2023]; G. Gomez, *Driver in deadly Baysboro crash plans to appeal 24-year prison sentence*, „FOX 13 Tampa Bay” 2021, <https://www.fox13news.com/news/driver-in-deadly-bayshore-crash-plans-to-appeal-24-year-prison-sentence> [dostęp: 18.04.2023].

111 Case 18-CF-7525-A, 11 August 2022, *State of Florida v. Cameron Herrin*, <https://static.fox13news.com/www.fox13news.com/content/uploads/2022/11/Final-Order-Denying-Motion-to-Reduce-or-Modify-Sentence-81ef7df5-f76e-4970-a563-7e2165152e65.pdf> [dostęp: 19.04.2023].

dużą część wspierających Herrina to kobiety, co pokrywa się z wyżej przedstawionymi wynikami badań mówiącymi o tym, iż są one bardziej podatne na wpływ tej cechy, ale może także wynikać z płci sprawcy.

9. Debra Jean Lafave

23-letnia nauczycielka Debra Jean Lafave od 3 czerwca 2004 r. utrzymywała stosunki seksualne ze swoim 14-letnim uczniem¹¹². W tym samym miesiącu opowiedział on matce o ich relacji, co doprowadziło do aresztowania kobiety pod zarzutem dwukrotnego gwałtu na małoletnim¹¹³ (*lewd or lascivious battery* – FS 800.04(4)¹¹⁴) w hrabstwie Hillsborough. 22 czerwca zwolniono ją z aresztu za kaucją w wysokości 5 tys. dol. 25 czerwca wydano jednak nowy nakaz aresztowania, w związku z podejrzeniem o kolejne dwa przypadki gwałtu oraz jeden obnażania się w obecności małoletniego¹¹⁵ (*lewd or lascivious exhibition* – FS 800.04(7)¹¹⁶) w hrabstwie Marion. 28 czerwca została ponownie zwolniona, za wpłatą kaucji w wysokości 25 tys. dol.¹¹⁷

Lafave początkowo nie przyznała się do zarzucanych czynów. Jej obrońca sugerował, że wejście w relację seksualną z dużo młodszym od siebie uczniem przez społecznie atrakcyjną kobietę można wytłumaczyć jedynie chorobą psychiczną¹¹⁸. Odrzucał proponowane ugody, w tym oferującą trzy lata pozbawienia wolności w zamian za przyznanie się do winy¹¹⁹, mimo że oskarżonej groziła kara w wysokości do 15 lat za jeden czyn¹²⁰, a średni wyrok za popełnienie przestępstwa zgwałcenia małoletniego w stanie Floryda wynosi 5 lat¹²¹. Argumentował to brakiem zainteresowania umieszczeniem jej w więzieniu¹²². Rodzice ofiary chcieli, by spędziła w nim przynajmniej krótki czas, z troski o syna woleli jednak, by nie doszło do rozprawy¹²³. W związku z tym uzyskano ich zgodę na zawarcie ugody obejmującej 3 lata aresztu domowego oraz 7 lat kary pozbawienia wolności w zawieszeniu, a także zarejestrowanie kobiety jako przestępczynię seksualną. Sędzia w hrabstwie Marion odrzucał propozycje takiej ugody, prokuratorzy wycofali więc zarzuty¹²⁴, wskazując na wyższość dobra dziecka nad prowadzeniem procesu¹²⁵. Lafave była zadowolona z wyniku, wzbudził on jednak duże emocje wśród społeczeństwa.

Wiele osób wyrażało zdanie, że kara jest zbyt niska. Wskazywano, że mężczyzna w takiej samej sprawie zostałby pozbawiony wolności oraz że zainteresowanie mediów mogło wpłynąć na decyzję rodziny¹²⁶. W sprawie tej najbardziej znamienne stało się jednak zdanie wypowiedziane przez obrońcę kobiety, które wskazuje na pewne podwójne standardy, mogące pojawiać się przy ocenie przestępstw: „Umieścić Debbie

112 Fla. Teacher held on charge of sex with student, 14, „NBC News” 2004, <https://www.nbcnews.com/id/wbna5326549> [dostęp: 21.04.2023].

113 T.W. Krause, *Lafave Signs Plea*, „TBO News” 2005, <https://web.archive.org/web/20051125021418/http://news.tbo.com/news/MGBL1FT6DGE.html> [dostęp: 24.04.2023].

114 2004 Florida Statutes, s. 800.04(4), <https://www.flsenate.gov/Laws/Statutes/2004/800.04> [dostęp: 18.04.2023].

115 S. Colavecchio-Van Sickler, *Greco Middle teacher facing new sex charges*, „Tampa Bay Times” 2005, <https://www.tampabay.com/archive/2004/06/26/greco-middle-teacher-facing-new-sex-charges/> [dostęp: 24.04.2023].

116 2004, Florida..., s. 800.04(7).

117 Fla..., op. cit.

118 Denise Sundberg, *Child Rapist, Debra LaFave – White Girl Privilege in America (Full Interview)*, „YouTube” 2014, <https://www.youtube.com/watch?v=aP6T3sAHAFs&t=4s> [dostęp: 6.05.2023].

119 T.W. Krause, *Lafave...*, op. cit.

120 *Guilty of sex with student, teacher avoids prison*, „CNN International” 2005, <http://edition.cnn.com/2005/LAW/11/22/teacher.sex/index.html> [dostęp: 21.04.2023].

121 A.C. Austin, K.M. Plumm, Ch.A. Terrance, H.K. Terrell, *No halo...*, s. 124.

122 T.W. Krause, *Lafave...*, op. cit.

123 *Guilty...*, op. cit.

124 C. Wos, *The Lafave case: a timeline*, „Tampa Bay Times” 2006, <https://www.tampabay.com/archive/2006/03/22/the-lafave-case-a-timeline/> [dostęp: 21.04.2023].

125 *Prosecutors drop sex case against teacher*, „CNN International” 2006, <http://edition.cnn.com/2006/LAW/03/21/charges.dropped/> [dostęp: 24.04.2023].

126 T.W. Krause, *Lafave...*, op. cit.

w zakładzie karnym dla kobiet we Florydzie, umieścić atrakcyjną, młodą kobietę w tego rodzaju piekle to jak umieścić kawałek surowego mięsa między lwami”¹²⁷.

Fot. 2. Jedno ze zdjęć Deby Jean Lafave wykorzystywanych w doniesieniach medialnych

Źródło: J. Molinet, *Fla. teacher's probation ends early, decade after affair with teen*, „Daily News” 2014, <http://www.nydailynews.com/news/crime/debra-lafave-probation-ends-early-decade-fla-teacher-affair-14-year-old-article-1.1977580> [dostęp: 4.05.2023].

1 września 2006 r. opublikowana została pierwsza książka inspirowana tą sprawą – *Georgious Disaster: The Tragic Story of Debra Lafave* autorstwa Billa Simona oraz Owena Lafave’a. Interesujący jest już sam tytuł, który wskazuje na atrakcyjność przestępczyni i sprawia wrażenie, jakby to ona była ofiarą. Część recenzujących faktycznie wskazywała na to, że jest ona napisana w sposób mający przedstawić czyny Lafave jako coś niezależnego od niej, jednocześnie stawiając 14-latkę w negatywnym świetle. Inni jednak sami wyrażali opinię, że to, do czego doszło, nie może zostać określone mianem przestępstwa seksualnego, i rozumieją ją, zaznaczając, że to zachowanie ucznia było niewłaściwe. W tym samym miesiącu Lafave udzieliła również wywiadu w stacji NBC News¹²⁸.

4 grudnia 2007 r. kobieta została aresztowana w związku z naruszeniem zakazu kontaktu z osobami poniżej 18. roku życia¹²⁹, jednak nie nałożono na nią żadnej sankcji, uznając je za nieumyślne¹³⁰. W czerwcu 2008 r. zwróciła się do sądu z prośbą o skrócenie okresu trwania aresztu domowego, o co mogła starać się po pomyślnym ukończeniu 2 lat jego trwania. Przychyłono się do jej wniosku mimo obiekcji zgłaszanych przez prokuratorów. Dopiero na tym etapie sprawy, a w związku ze wspomnianymi wcześniej datami uruchomienia platform społecznościowych, możliwe było śledzenie bieżącej reakcji społecznej na kolejne wydarzenia. Ich użytkownicy często wskazywali na atrakcyjność kobiety, nazywając ją m.in. „blond piękną”¹³¹ oraz wyrażali chęć znalezienia się na miejscu ofiary¹³². Inni byli zaskoczeni niskim wyrokiem¹³³, wypowiedzi nie były jednak nienawistne czy pogardliwe.

W październiku 2009 r. Lafave odzyskała możliwość kontaktu z dziećmi bez nadzoru¹³⁴. Pierwotnie miała być nim objęta przez cały okres trwania kary. Spotkało się to ze zdziwieniem ze strony śledzących jej

127 S. Goldenberg, *Too pretty for prison*, „The Guardian” 2006, <https://www.theguardian.com/world/2006/mar/24/usa.gender> [dostęp: 21.04.2023].

128 *Child...*, op. cit.

129 *Former teacher who had sex with student back in trouble*, „CNN” 2007, <http://edition.cnn.com/2007/US/law/12/04/teacher.sex/index.html> [dostęp: 25.04.2023].

130 T. Brennan, *LaFave cleared to have contact with children*, „TBO” 2009, <https://web.archive.org/web/20170201233826/http://www.tbo.com/news/lafave-cleared-to-have-contact-with-children-58304> [dostęp: 25.04.2023].

131 Post Kaylee w portalu Twitter z 28.10.2009 r., <https://twitter.com/LaZyJeStYr/status/5214068432> [dostęp: 6.05.2023].

132 Post Scott w portalu Twitter z 25.02.2009 r., <https://twitter.com/Scottthomas/status/1250841378> [dostęp: 6.05.2023].

133 Post carlette w portalu Twitter z 26.09.2009 r., <https://twitter.com/carlettaisgreat/status/4392360071> [dostęp: 6.05.2023].

134 J. Politlove, *Debra Lafave no longer on probation*, „TBO” 2011, <https://web.archive.org/web/20110924014903/http://www2.tbo.com/news/breaking-news/2011/sep/22/7/debra-lafave-no-longer-on-probation-ar-259770/> [dostęp: 24.04.2023].

sprawę¹³⁵. Liczba komentarzy komplementujących jej wygląd oraz wyrażających zazdrość względem ofiary wzrastała¹³⁶. Niektórzy pisali, że jest ich idolką¹³⁷ i ją uwielbiają¹³⁸, przebierali się za nią¹³⁹ oraz ustawiali jej zdjęcia jako tapety¹⁴⁰. Co ciekawe, inni wskazywali, że jest ona przykładem na to, że piękne i pozornie niegroźne osoby również mogą popełniać takie czyny¹⁴¹. Sporadycznie nazywano ją obrzydlivą¹⁴². Z twierdzącą odpowiedzią spotkała się także kolejna z próśb kobiety – o wcześniejsze zakończenie okresu warunkowego zawieszenia wykonania kary pozbawienia wolności, mimo ponownego sprzeciwu prokuratorów, rodziny ofiary¹⁴³ oraz części społeczeństwa. Pojawiły się prześmiewcze komentarze mówiące o tym, że Lafave okazała się zbyt atrakcyjna także na probację oraz że zamożność jej rodziny mogła mieć wpływ na wynik sprawy. Żądano zwolnienia sędziego, który w niej orzekał¹⁴⁴. Apelacja prokuratorów doprowadziła do cofnięcia decyzji sądu¹⁴⁵. W międzyczasie opublikowana została kolejna książka inspirowana historią Lafave – *Tampa* autorstwa Alissy Nutting¹⁴⁶.

Kobieta złożyła odwołanie do Sądu Najwyższego, który 16 października 2014 r. ponownie zakończył okres warunkowego zawieszenia wykonania kary przed upływem pierwotnego terminu¹⁴⁷. Społeczeństwo wciąż dzieliło się na dwie grupy – część uważała, że Lafave powinna trafić do więzienia, zarzucała innym jej gloryfikację¹⁴⁸ i wskazywała na różnice w nazywaniu przez media przestępstw seksualnych popełnionych przez nauczycieli na szkodę ich małoletnich uczniów – gdy sprawcą był mężczyzna, używano słowa „gwałt”, a gdy kobieta – określenia „skandal”¹⁴⁹. Pozostali z kolei wstawiali się za nią, pisząc, że chłopiec nie może być ofiarą wykorzystania seksualnego, a kobieta jego sprawcą¹⁵⁰. Niektórzy wskazywali nawet, że to Lafave została wykorzystana przez swojego ucznia, który następnie doprowadził do jej skazania¹⁵¹, i wyrażali opinię, że byliby jej w stanie wybaczyć wszystko ze względu na wygląd¹⁵². 12 września 2016 r. opublikowano kolejną książkę opisującą jej historię, której autorem jest Joe Zuniga – *Debra Lafave – A Crown of Beauty for Ashes: A Biography of the Life of Debra Jean Beasley*. Jej sprawa jest nieustannie podnoszona przez opinię publiczną, choć obecnie ma to miejsce częściej w kontekście porównawczym z innymi przypadkami czy informacyjnym oraz w celu wskazania na posłużenie się nieadekwatnym argumentem obrońcy kobiety,

135 Post Diamond Dd w portalu Twitter z 30.10.2009 r., <https://twitter.com/ntnslykrazy/status/5278734229> [dostęp: 6.05.2023].

136 Post Glen Springer Jr w portalu Twitter z 4.05.2010 r., <https://twitter.com/Springertime76/status/13386423759> [dostęp: 6.05.2023].

137 Post Dr. Big Bags w portalu Twitter z 18.10.2010 r., <https://twitter.com/AliciaLachelle/status/27755702632> [dostęp: 6.05.2023].

138 Post Staci G. w portalu Twitter z 29.08.2010 r., https://twitter.com/iTweetyfe_x/status/22420454725 [dostęp: 6.05.2023].

139 Post Chesley Duncan w portalu Twitter z 1.11.2011 r., <https://twitter.com/chesleyd/status/13115922309240832> [dostęp: 6.05.2023].

140 Post Steve Malinowski w portalu Twitter z 16.02.2012 r., <https://twitter.com/AnarchistDigest/status/170042927115014144> [dostęp: 6.05.2023].

141 Post Lejla Huskic w portalu Twitter z 21.01.2011 r., <https://twitter.com/lejlahuskic/status/28553100625190912> [dostęp: 6.05.2023].

142 Post Shelby w portalu Twitter z 22.09.2011 r., <https://twitter.com/SHELLZyasmine/status/116641569729298432> [dostęp: 6.05.2023].

143 J. Poltilove, *Debra...*, op. cit.

144 Post Spectrum Bay News 9 w portalu Facebook z 22.09.2011 r., <https://www.facebook.com/likebn9/posts/pfbid037NPSAbiS1d4Vhiu9mrbyXaAC16V6faRmMekE8H9X1EnPSyHaW23ih6hJDzFaXCtYSl> [dostęp: 13.05.2023].

145 M.S. James, *Debra Lafave, Ex-Teacher in Sex Case, Ordered Back on Probation*, „abc News” 2013, <https://abcnews.go.com/blogs/headlines/2013/01/debra-lafave-teacher-in-sex-case-ordered-back-on-probation> [dostęp: 25.04.2023].

146 Post Regina Muratova w portalu Facebook z 23.03.2022 r., <https://www.facebook.com/groups/thebookhangoutspot/posts/1958324474350527/> [dostęp: 13.05.2023].

147 Supreme Court of Florida, 16 October 2014, SC12-2232, *Debra Lafave v. State of Florida*, <https://law.justia.com/cases/florida/supreme-court/2014/sc12-2232.html> [dostęp: 25.04.2023].

148 Post People w portalu Facebook z 20.10.2017 r., <https://www.facebook.com/peoplemag/videos/10156323197693132> [dostęp: 13.05.2023].

149 Post JAdleman w portalu Twitter z 26.05.2014 r., <https://twitter.com/V8beetle/status/470728529617776640> [dostęp: 13.05.2023].

150 Post ABC News w portalu Facebook z 25.01.2013 r., <https://www.facebook.com/ABCNews/posts/324498467655751> [dostęp: 13.05.2023].

151 Post ERiKA w portalu Twitter z 8.03.2012 r., <https://twitter.com/ejzmin10/status/17783118878425088> [dostęp: 6.05.2023].

152 Post FaLoose w portalu Twitter z 20.06.2014 r., https://twitter.com/YahWeb_Tweets/status/480050967539621888 [dostęp: 13.05.2023].

aby uniknęła ona kary pozbawienia wolności. Komentarze umniejszające powagę popełnionego czynu pojawiają się coraz rzadziej.

W tym przypadku niemożliwe było dokonanie przeglądu reakcji społecznych na wszystkich etapach sprawy. Na podstawie uzyskanych źródeł można jednak podejrzewać o wystąpieniu efektu aureoli w kontekście oceny przestępstw popełnionych przez Debrę Lafave oraz samej jej osoby, a także ofiary w przedziale czasowym, z którego pochodzą. Wśród wyrażanych opinii można zaobserwować pewien wzór – początkowo zdecydowana większość komentujących zdawała się nie zauważać przestępczego charakteru czynów nauczycielki. W wypowiedziach często wskazywano na atrakcyjność kobiety, która widocznie wpływała na postrzeganie wydarzeń w określony sposób, co pokrywa się z wynikami badań dowodzącymi łagodniejszego traktowania cechujących się nią jednostek. W przypadku Lafave prowadziło to m.in. do braku zauważenia negatywnych konsekwencji, które poniosła ofiara. O atrakcyjności wspominał również sam obrońca, wówczas jeszcze oskarżonej, stosując ją jako argument przeciwko umieszczeniu klientki w zakładzie penitencjarnym, a także mający wskazać, że w związku z nią działanie kobiety musiało być wynikiem choroby psychicznej. Zwracał on również uwagę na wiek Lafave, z którym związany młodzieńczy wygląd może prowadzić do łagodniejszej oceny popełnionych czynów. Należy jednak zauważyć, że nie można stwierdzić wpływu tych zależności na sądowy wynik analizowanej sprawy, ponieważ na ostateczny wymiar kary złożyło się wiele różnych czynników, w tym także podejmowanie decyzji w oparciu o dobro dziecka. Dodatkowo, nawet gdyby doszło do rozprawy, wyrok Lafave mógłby okazać się niski, ponieważ w związku ze zdiagnozowaną u niej chorobą afektywną dwubiegunową istniała możliwość stwierdzenia jej niepoczytalności. Niewątpliwie można jednak wskazać, że orzeczona kara była niska w porównaniu z danymi dotyczącymi tego przestępstwa dla stanu Floryda. Należy też zaznaczyć, że podobnie jak miało to miejsce w poprzednim przypadku, zdecydowana część osób negujących winę sprawczyni to osoby płci przeciwnej. Warto również zwrócić uwagę na to, że jedynie w nagłówku jednego z wykorzystanych przekazów medialnych użyto słowa „gwałt”, a w pozostałych pisano po prostu o „stosunku seksualnym”, co także może wskazywać na pewnego rodzaju łagodniejsze traktowanie Lafave poprzez używanie mniej negatywnie nacechowanych nazw względem jej czynów.

10. Magdalena Renata Kralka

Od 2015 r. w Krakowie działała zorganizowana grupa pseudokibiców klubu sportowego Cracovia. W okresie swojej aktywności przewiozła ona ok. 5,5 tony marihuany z Hiszpanii oraz ok. 120 kg kokainy z Holandii o łącznej wartości ok. 100 mln zł. Jej członkowie produkowali także amfetaminę i zajmowali się rozprowadzaniem tych substancji. Zgromadzone w ten sposób pieniądze były następnie prane. Grupa dopuszczała się także pobić, m.in. kibiców odmiennych drużyn, oraz porwań dla okupu. Jej rozpad rozpoczął się 15 grudnia 2017 r. Wówczas próbowano aresztować przywódcę – Adriana Z. W toku działań doszło do zastrzelenia mężczyzny. Zatrzymano również drugiego z nich – Mariusza Z., a także czterech innych członków¹⁵³. Wówczas na czele miała stanąć Magdalena Kralka¹⁵⁴, która dotychczas odpowiadała jedynie za kwestie związane z rozliczeniami finansowymi, a grupa zajęła się głównie handlem narkotykami, wprowadzając na rynek co najmniej 65 kg marihuany i kokainy¹⁵⁵. W kolejnych miesiącach policjanci namierzali pozostałych członków, jednak nie udało się im dotrzeć do kobiety¹⁵⁶.

153 P. Czernich, D. Serafin, *Kibole. Gangsterzy. Deweloperzy*, „Onet” 2020, <https://wiadomosci.onet.pl/tylko-w-onecie/gang-cracovii-miliony-zlotych-z-narkotykow-byly-prane-w-krakowskich-nieruchomosciach/h2v03rq> [dostęp: 26.04.2023].

154 Snow, *Nowe fakty o szefowej gangu kiboli. Nie uwierzysz, gdzie wcześniej pracowała*, „Fakt” 2019, <https://www.fakt.pl/wydarzenia/polska/krakow/gdzie-jest-magdalena-kralka-nowe-fakty-o-szefowej-gangu-kiboli/dmy0nym> [dostęp: 5.05.2023].

155 M. Makowski, *Makowski: Kobieta na czele mafii. Kralka wykorzystała moment po rozbiću gangu Cracovii. I tak już zostało [opinia]*, „WP Opinie” 2019, <https://opinie.wp.pl/makowski-kobieta-na-czele-mafii-kralka-wykorzystala-moment-po-rozbiću-gangu-cracovii-i-tak-juz-zostalo-opinia-6416635359500417a> [dostęp: 27.04.2023].

156 Snow, *Ta 30-latką z Krakowa to członkini gangu. Szuka jej Interpol*, „Fakt” 2019, <https://www.fakt.pl/wydarzenia/polska/krakow/magdalena-kralka-poszukiwana-przez-malopolska-policje-wydano-za-nia-czerwona-note/cmk6wgf> [dostęp: 27.04.2023].

24 listopada 2018 r. prokuratura w Krakowie wydała za Kralką list gończy w związku z podejrzeniem kierowania przez nią zorganizowaną grupą przestępczą mającą na celu popełnianie przestępstw (art. 258 § 1 i 3 k.k.)¹⁵⁷. Zaczęła być także poszukiwana europejskim nakazem aresztowania oraz czerwoną notą Interpolu, w związku z podejrzeniem przebywania przez nią poza granicami kraju. Wówczas kobietą zainteresowały się media oraz społeczeństwo. Wydaje się, że duży wpływ na to miały jej zdjęcia opublikowane przez służby, ponieważ zdecydowaną większość komentarzy stanowiły dyskusje czy opinie na temat wyglądu poszukiwanej. Użytkownicy mediów społecznościowych pisali m.in., że chętnie pomogą jej się ukryć, o ile fotografia oraz opis Kralki są zgodne z rzeczywistością, lub życzyli jej powodzenia w ucieczce. Część zwracała także uwagę na to, że ich zdaniem wygląda niewinnie, a nawet pisała, że chciałaby ją poznać mimo tego, że nie lubi kiboli. Określano ją także jako osobę zaradną, odważną, przedsiębiorczą i „wymarzoną szefową” oraz wyrażano opinię, że ilość narkotyków, o których sprowadzenie, a następnie sprzedaż była podejrzana, jest niewielka, więc „szkoda, żeby się zmarnowała”, odbywając wyrok w więzieniu¹⁵⁸. Niektórzy pisali nawet o chęci zostania zakładnikiem kobiety. Zaczęto ją nazywać również „miss listów gończych”¹⁵⁹, „miss polskiego więzienia”¹⁶⁰ czy „matką chręstną polskiej mafii”¹⁶¹. Część osób nie wierzyła wręcz, że doniesienia o jej poszukiwaniach są prawdziwe, a informacje o prowadzeniu przez nią zorganizowanej grupy przestępczej określała jako „plotki i pomówienia”. Kilka osób wyraziło opinię, że Kralka „nie wygląda na ganguskę, ale pozory mogą mylić”¹⁶², co znów może wskazywać na istnienie pewnych społecznych wyobrażeń na temat osób popełniających określone rodzaje przestępstw. Pisano również, o tym, że „tak jej dobrze z oczu pa-trzy”¹⁶³. Negatywnych komentarzy na temat kobiety oraz czynów, w związku z podejrzeniem popełnienia których ją ścigano, nie było wiele, a ich twórcom zarzucano zawiść¹⁶⁴.

Próby uzyskania listu żelaznego przez Kralkę oraz jej obrońcę spotkały się z negatywnymi odpowiedziami sądu¹⁶⁵. Użytkownicy platform społecznościowych deklarowali, że udzieliliby kobiecie tego środka ze względu na sam wygląd¹⁶⁶, pojedyncze głosy opowiadały się jednak także po stronie decyzji wymiaru sprawiedliwości¹⁶⁷. Na tym etapie sprawy w mediach społecznościowych zaczęły pojawiać się również wypowiedzi, które sugerowały zastosowanie wobec kobiety ciężkich kar nieuwzględnionych w polskim systemie karnym, wciąż zdecydowaną większość stanowiły jednak te pozytywne. Jedna z osób wprost wyraziła zdanie, że „jakoś tak łatwiej zrozumieć ładnych ludzi”. Niektórzy zauważali, że z poszukiwanej zaczyna się ona stawać celebrytką. Jej sprawa nie zawsze była traktowana w sposób poważny, co zauważyć

157 *Darmowy bilet od Policji dla Magdaleny Kralki*, „Informacyjny Serwis Policyjny” 2020, <https://isp.policja.pl/isp/aktualnosci/14952,Darmowy-bilet-od-Policji-dla-Magdaleny-Kralki.html> [dostęp: 28.04.2023].

158 Post Sfotografuj policjanta & Beyond w portalu Facebook z 21.08.2019 r., <https://www.facebook.com/SfotografujPolicjanta/posts/pfbid0BrChyNE6faQHqHNXx3jhZD3DiMD6mn1KFN3fNijKEKgaPWYvQFYx2KZ6vqtTiBu4l> [dostęp: 17.05.2023].

159 Post Sądcezanin w portalu Facebook z 21.08.2019 r., <https://www.facebook.com/sadeczanin/posts/pfbid0kcEykKfTo8WM-SoJm1gLm26g8EYaZ4dhMAeuvKJXgHaPwLxPoCFV2MoQv6BFRXBnQl> [dostęp: 20.05.2023].

160 Post MonikaG_87 w portalu Twitter, https://twitter.com/MonikaG_87/status/1164258279108816898?s=20 [dostęp: 20.05.2023].

161 Post Wolny Ijuż w portalu Twitter z 4.09.2019 r., <https://twitter.com/WolnyIjuż/status/1169278523644755970?s=20> [dostęp: 20.05.2023].

162 Post M jak Mafia w portalu Facebook z 21.08.2019 r., <https://www.facebook.com/mjakmafia/posts/pfbid0BXkL24Eb8R-DBMfMabtXBVWL8Z5wpw55Jpx7aoBYQ6bp8m4SMn3dZtwHwsmFjg5BFl> [dostęp: 20.05.2023].

163 Ibidem.

164 Post Sfotografuj policjanta & Beyond w portalu Facebook z 21.08.2019 r., <https://www.facebook.com/SfotografujPolicjanta/posts/pfbid0BrChyNE6faQHqHNXx3jhZD3DiMD6mn1KFN3fNijKEKgaPWYvQFYx2KZ6vqtTiBu4l> [dostęp: 17.05.2023].

165 Wini/c, *Chciała gwarancji, że nie trafi do aresztu. Magdalena Kralka nie dostała listu żelaznego*, „TVN24” 2019, <https://tvn24.pl/krakow/magdalena-kralka-krakow-sad-nie-przyznal-jej-listu-zelaznego-ra981376-2305064> [dostęp: 28.04.2023].

166 Post nietabeata w portalu Twitter z 4.09.2019 r., <https://twitter.com/nietabeata/status/1169164492330151936> [dostęp: 20.05.2023].

167 Post Stary_Zrzeda w portalu Twitter z 4.09.2019 r., https://twitter.com/stary_zrzeda/status/1169234778161328128?s=20 [dostęp: 20.05.2023].

można w samym sposobie jej komentowania – w internetowych wypowiedziach pojawiały się chociażby takie hasła, jak „Madzia, wracaj, nie wygłupiaj się”¹⁶⁸.

Fot. 3. Jedno ze zdjęć Magdaleny Renaty Kralki wykorzystanych przez policję

Źródło: <https://bi.im-gp.pl/im/f6/f1/17/z25106678AMP,Magdalena-Kralka.jpg>

22 stycznia 2020 r. polska policja opublikowała darmowy bilet lotniczy dla Kralki, mający zachęcić ją do powrotu do kraju, jednocześnie przypominając o trwających poszukiwaniach¹⁶⁹. Pod informacją na temat bezpłatnego transportu znów pojawiały się komentarze dotyczące wyglądu podejrzaney, niektórzy wypominali również nieudzielenie jej listu żelaznego przez polski wymiar sprawiedliwości¹⁷⁰ czy dawali rady, co powinna zrobić, by uniknąć aresztowania¹⁷¹.

W czasie poszukiwań kobiety trwały prace nad filmem *Bad Boy*, poruszającym kwestię przestępczości stadionowej. Reżyserowi Patrykowi Vedze zarzucano wzorowanie głównej bohaterki na Kralce, co spotkało się z jego zaprzeczeniem. W swoim oświadczeniu zaznaczył on jednak, że chętnie zaprosi poszukiwaną na premierę filmu, po którym z bankietu będą mogły ją odebrać stosowne służby¹⁷². Policja odpowiedziała na to, dołączając się do zaproszenia i ze swojej strony oferując Kralce „powrót do kraju w pięknym wojskowym samolocie z przystojnymi chłopakami” oraz „piękne bransoletki”, mówiąc, że czeka na nią z „otwartymi ramionami, aby już tu, w Polsce, przywitać”. Ponadto na nagraniu dodano, że Służba Więzienna ze swojej strony gwarantuje dla niej „piękny pokój z widokiem na morze, w luksusowych warunkach z 24-godzinną ochroną, każdy dzień w roku”¹⁷³. Kobieta pozostawała jednak poszukiwana aż do 28 marca 2020 r., kiedy zatrzymano ją w Słowacji¹⁷⁴. Co ciekawe, wzbudziła ona duże zainteresowanie wśród tureckich mediów oraz osób tej narodowości w ogólności – pojawiło się wiele komentarzy w tym języku komplementujących jej

168 Post Zagranico w portalu Facebook z 4.09.2019 r., <https://www.facebook.com/zagranico/posts/pfbid02sFXrWQYt8pAga5c-KEtJPoEAYjV2LYvzaKjuWjMJ5ocE9ksg29N9venDzezKXderpl> [dostęp: 18.05.2023].

169 *Darmowy...*, op. cit.

170 Post Polska Policja w portalu Facebook z 22.01.2020 r., <https://www.facebook.com/PolicjaPL/posts/pfbid02Zn-PhyCS51QWsRQn9wM4AbyBtWPAUx7QRvDzYbpySAuFgkdj7PNcCnETMd11NAqQkl> [dostęp: 20.05.2023].

171 Post Wiadomości w portalu Facebook z 24.01.2020 r., <https://www.facebook.com/www.wiadomosci.com/posts/pfbid0oM-H7uQR9zJsVZraUPfWDaw96epdoE8jdAfdtTtWJwL4TWoc6CbuHc2u6UJ8xKDel> [dostęp: 20.05.2023].

172 IM, „*Bad Boy*” Patryka Vegi w kinach. Na premierze pojawi się Magdalena Kralka? Reżyser zaprasza kobietę mafii kiboli, „Dziennik Zachodni” 2020, <https://dziennikzachodni.pl/bad-boy-patryka-vegi-w-kinach-na-premierze-pojawi-sie-magdalena-kralka-rezyser-zaprasza-kobiete-mafii-kiboli/ar/c13-14742640> [dostęp: 13.05.2023].

173 CA, *Przystojni policjanci i piękne bransoletki. Policja ma prezent dla Magdaleny Kralki!*, „Kraków” 2020, <https://www.se.pl/krakow/przystojni-policjanci-i-piekne-bransoletki-policja-ma-prezent-dla-magdaleny-kralki-aa-NXfV-Kp7m-cLMW.html> [dostęp: 16.05.2023].

174 S. Jadczyk, *Magdalena K. zatrzymana na Słowacji*, „TVN24” 2020, <https://tvn24.pl/polska/magdalena-k-zatrzymana-na-slowacji-byla-poszukiwana-listem-gonczym-i-czerwona-notainterpolu-4293210> [dostęp: 7.05.2023].

urodę czy porównujących ją do tamtejszych członków zorganizowanych grup przestępczych, jednocześnie wyrażając zazdrość, że jest ona ich zdaniem zdecydowanie bardziej atrakcyjna¹⁷⁵.

Wniosek o udzielenie Kralce azylu politycznego, a także późniejsze odwołanie spotkały się z decyzjami odmownymi¹⁷⁶. W związku z tym 20 listopada 2020 r. sprowadzono ją do Polski, przesłuchano oraz postawiono zarzuty w postaci kierowania zorganizowaną grupą przestępczą (art. 258 § 1 i 3 k.k.), przemytu (art. 55 ust. 1 i 3 NarkU) i handlu narkotykami (art. 56 ust. 1 i 3 NarkU), poplecznictwa (art. 239 § 1 k.k.), a także składania fałszywych zeznań oraz nakłaniania do tego innych osób (art. 233 § 1 k.k.) w ramach innego postępowania karnego. Nie przyznała się do zarzucanych jej czynów i odmówiła złożenia wyjaśnień. Łącznie grozi jej kara w wysokości do 15 lat pozbawienia wolności¹⁷⁷. Akt oskarżenia przeciwko kobiecie trafił do Sądu Okręgowego w Krakowie w sierpniu 2021 r.¹⁷⁸. Sędzia zdecydował o wyłączeniu jawności procesu pseudokibiców Cracovii¹⁷⁹. Należy tu zaznaczyć, że od momentu aresztowania kobiety medialne zainteresowanie jej osobą zdecydowanie się zmniejszyło, zwłaszcza w obrębie platform społecznościowych. Nie odnaleziono na nich żadnych komentarzy na jej temat w następujących po nim latach, mimo że sprawa pozostaje w toku. Można jednak podejrzewać, że po wydaniu wyroku dojdzie do ponownego wzrostu ich liczby.

W przypadku tej sprawy również można by wysunąć twierdzenie o wystąpieniu efektu aureoli. Z początku nie wzbudzała ona zbyt dużego zainteresowania mediów ani opinii społecznej, co zmieniło się w momencie wydania europejskiego nakazu aresztowania oraz czerwonej noty Interpolu. Wówczas nie tylko uzyskała ona wyższą popularność w Polsce, lecz także pisano o niej w zagranicznych doniesieniach, zwłaszcza tureckich. Szeroko pojawiały się m.in. komentarze wyrażające chęć udzielenia kobiecie pomocy w ukrywaniu się przed wymiarem sprawiedliwości. Jedną z właściwości mogących mieć wpływ na postrzeganie przypisywanych czynów oraz jej osoby w ogólności jest z pewnością szeroko komentowana atrakcyjność, której efekt w zakresie łagodniejszego traktowania jednostek został potwierdzony również w toku wcześniej opisywanych badań. W stosunku do kobiety pisano w większości o tym, by nie karać jej w ogóle, sporadycznie pojawiały się także głosy rekomendujące zastosowanie sankcji spoza katalogu znajdującego się w obowiązującym Kodeksie karnym. Ponadto sprawa Kralki nie była traktowana do końca poważnie, o czym można wnioskować na podstawie wypowiedzi na jej temat. Również samo nagranie policji opublikowane w trakcie prowadzonych poszukiwań kobiety wydaje się wskazywać na nietypowy stosunek do osoby podejrzanej o popełnienie wielu przestępstw czy pewnego rodzaju obracanie całej sprawy w żart. Można by tu wysunąć hipotezę, że gdyby była ona osobą wykazującą inne cechy, najprawdopodobniej nie doszłoby w ogóle do jego stworzenia, a przynajmniej miałby on inną treść i formę. Wypowiadający się na temat sprawy pośrednio podnosili także kwestię jej młodego wieku, który wpływał na publikowanie wypowiedzi wskazujących na to, że zmarnuje się ona w ośrodku penitencjarnym w przypadku skazania jej na karę pozbawienia wolności, co pokrywa się z wynikami badań wskazującymi na lepsze traktowanie osób o młodzieńczym wyglądem. Należy tu także zaznaczyć, że zdecydowana większość negujących konieczność ukarania Kralki, deklarująca chęć pomocy kobiecie czy życząca jej powodzenia w ucieczce przed służbami, to mężczyźni, a więc we wszystkich z analizowanych spraw łagodniejszy stosunek względem opisywanej osoby wykazywały przede wszystkim jednostki płci przeciwnej.

175 Post T24 w portalu Twitter z 21.11.2020 r., <https://twitter.com/t24comtr/status/1330222949878599685?s=20> [dostęp: 20.05.2023].

176 M. Pałahicki, *Magdalena K. zostanie wydana Polsce. Słowacki sąd podjął decyzję*, „RMF24” 2020, https://www.rmf24.pl/fakty/polska/news-magdalena-k-zostanie-wydana-polsce-slowacki-sad-podjal-decyznId,4848686#crp_state=1 [dostęp: 16.05.2023].

177 Wini, *Domniemana szefowa gangu kiboli usłyszała zarzuty. Nie przyznaje się do winy*, „TVN24” 2020, <https://tvn24.pl/krakow/krakow-magdalena-k-uslyszała-zarzuty-kierowanie-gangiem-handel-narkotykami-i-skladanie-falszywych-zeznan-4760094> [dostęp: 7.05.2023].

178 J. Popławski, *Kraków Gang kiboli Cracovii. Akt oskarżenia przeciwko Magdalenie K.*, „WP Wiadomości” 2021, <https://wiadomosci.wp.pl/krakow-gang-kiboli-cracovii-akt-oskarzenia-przeciwko-magdalenie-k-6667804627819392a> [dostęp: 16.05.2023].

179 MAK//trzw, *Kraków. Magdalena K., oskarżona o kierowanie gangiem pseudokibiców, stanęła przed sądem*, „TVN24” 2021, <https://tvn24.pl/krakow/krakow-magdalena-k-oskarzona-o-kierowanie-gangiem-pseudokibicow-stanela-przed-sadem-5525624> [dostęp: 16.05.2023].

11. Zakończenie

Aktualnie coraz większą uwagę zwraca się na propagowanie równości i niedyskryminacji. Są one zagwarantowane także prawnie – nie tylko w zakresie miejscowym, lecz także międzynarodowym. Nie zawsze jednak zdajemy sobie sprawę z tego, jak powszechnie i niezależnie od nas, na poziomie pozostającym poza świadomością, nierелеwantne cechy mogą mieć wpływ na postrzeganie ludzi oraz ich zachowań. Stąd też celem niniejszego artykułu było przedstawienie zagadnienia wpływu efektu aureoli na ocenę czynów przestępczych oraz podejrzanych, oskarżonych, skazanych w związku z nimi osób oraz ich ofiar przez społeczeństwo, a także instytucje odpowiedzialne za reakcję na nie, czego dokonano poprzez analizę wyników dotychczasowych badań, a następnie przeprowadzenie własnego, otwierającego drogę do dalszych analiz w tym zakresie.

Wśród mocnych stron przeprowadzonego badania należy wymienić przede wszystkim dobór metody, który pozwolił na przedstawienie reakcji na rzeczywiste czyny, niepozyskanych w warunkach badawczych mogących wpływać na ich treść. Ponadto analiza spraw kryminalnych i wypowiedzi na ich temat została dokonana w oparciu o materiał zebrany z wielu doniesień medialnych oraz kilku platform społecznościowych, co pozwoliło na uzyskanie możliwie szerokiego obrazu wydarzeń i ocen społecznych. Było to także związane z dążeniem do zminimalizowania ryzyka pominięcia szczegółów mogących doprowadzić do błędnej interpretacji czy wniosków. Równoczesne porównywanie informacji z wytycznymi prawnymi, wynikami badań dotyczących społecznej oceny czynów oraz punitowności, a także średnimi wyrokami pozwoliło na jak najwyższą obiektywizację własnych obserwacji. Oczywiście każde badanie posiada także pewne ograniczenia. W tym przypadku należy zaznaczyć, że nigdy z całą pewnością nie można określić intencji osoby wypowiadającej się za pośrednictwem mediów społecznościowych, stąd też istnieje np. ryzyko braku wychwycenia ironicznych komentarzy. Ponadto, mimo prób jak największego zróżnicowania dobranych spraw, należy zaznaczyć, że wszyscy sprawcy oraz oskarżona byli dość młodzi w momencie ich trwania – przedział wiekowy wynosi od 17 do 35 lat – a ponadto dwie z nich miały miejsce w Stanach Zjednoczonych, dokładnie w stanie Floryda, i odbywały się z udziałem tego samego obrońcy. Co więcej, badanie to w dużej mierze wiązało się z pozytywnym efektem omawianego błędu poznawczego. Można podejrzewać, że wiąże się to z jego silniejszym działaniem, co jednocześnie może czynić go częstszym w występowaniu. Kolejnym ze słabych punktów był dobór drugiej ze spraw, której czas trwania nie pozwolił na równoległą obserwację ocen przy użyciu mediów społecznościowych w związku z datami ich uruchomienia oraz różnicami w zakresie czasu i sposobów korzystania z nich, zachodzących w miarę upływu lat.

W 1981 r. Marsha B. Jacobson napisała: „Zamiast mówić, że piękne jest dobre, bardziej trafne może być powiedzenie, że piękne staje się lepsze, w miarę jak klarowność i pewność bardziej relewantnych informacji staje się gorsza”¹⁸⁰. W kontekście niniejszego artykułu można by dodać, że dotyczy to także innych cech. Należałoby również wspomnieć o istnieniu takich, które wykazują odmienne działanie, wówczas dostosowując te słowa przy użyciu ich antonimów. Choć, jak już wielokrotnie zaznaczano, przewidzenie kierunku zniekształcenia ocen pod wpływem działania efektu halo nie musi być wcale rzeczą prostą – może on zależeć od wielu innych, działających bądź po prostu stojących na drodze do wydania obiektywnie poprawnej opinii, nierелеwantnych czynników.

180 M.B. Jacobson, *Effects of victim's and defendant's physical attractiveness on subjects' judgments in rape case*, „Sex Roles” 1981, 7(3), s 254, <http://doi.org/10.1007/BF00287539>.

Bibliografia

Literatura:

- Abwender D.A., Hough K., *Interactive effects of characteristics of defendant and mock juror on U.S. participants' judgment and sentencing recommendations*, „The Journal of Social Psychology” 2001, 141(5), s. 603–615, <http://doi.org/10.1080/00224540109600574>.
- Albright L., Malloy T.E., Dong Q., Kenny D.A., Fang X., Winquist L., Yu D., *Cross-cultural consensus in personality judgments*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1997, 72(5), s. 558–569, <http://doi.org/10.1037/0022-3514.72.3.558>.
- Austin A.C., Plumm K.M., Terrance Ch.A., Terrell H.K., *No halo effect for sex offenders: An examination of the effects of appearance and gender on the public's perception of sex offenders*, „Applied Psychology in Criminal Justice” 2013, 9(2), s. 124–136, http://dev.cjcenter.org/_files/apcj/apcspring%202013austin.pdf_1383836846.pdf [dostęp: 8.10.2022].
- Aronson E., Aronson J., *Człowiek istota społeczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2020.
- Ask K., Granhag P.A., *Motivational bias in criminal investigators' judgments of witness reliability*, „Journal of Applied Social Psychology” 2007, 37(3), s. 561–591, <http://doi.org/10.1111/j.1559-1816.2007.00175.x>.
- Babbie E., *Podstawy badań społecznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Bal-Nowak M., „Piękny i dobry” – normatywny wzorzec kultury?, „Estetyka i Krytyka” 2005, 7–8(2/2004-1/2005), s. 37–46, <https://pjaesthetics.uj.edu.pl/documents/138618288/139072853/eik783.pdf/34efe5e0-8002-48c7-b02c-a33287cd6247> [dostęp: 26.11.2022].
- Beaver K.M., Boccio C., Smith, S. Ferguson Ch.J., *Physical attractiveness and criminal justice processing: Results from a longitudinal sample of youth and young adults*, „Psychiatry, Psychology and Law” 2019, 26(4), s. 669–681, <http://doi.org/10.1080/13218719.2019.1618750>.
- Burke D.M., Ames M.A., Etherington R., Pietsch J., *Effect of victim's and defendant's physical attractiveness on the perception of responsibility in an ambiguous domestic violence case*, „Journal of Family Violence” 1990, 5(3), s. 199–207, <http://doi.org/10.1007/BF00980815>.
- Brzezinski M., Sałach K., *Nierówności dochodowe i majątkowe w Polsce: nowe wyniki wykorzystujące dane pozaankietowe*, Wydział Nauk Ekonomicznych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2021, s. 1–9, <http://doi.org/10.31235/osf.io/s43yr>.
- Cannon A., *Examining the role of defendant attractiveness on juror decisions for crimes relating to stalking, burglary and murder*, „MMU Psychology Journal (Dissertations) UK” 2012, s. 1–20, <https://e-space.mmu.ac.uk/576595/1/Amy%20Cannon%20Edited%20Final.pdf> [dostęp: 15.02.2023].
- Cozzarelli C., Wilkinson A.V., Tagler M.J., *Attitudes toward the poor and attributions for poverty*, „Journal of Social Issues” 2001, 57(2), s. 207–227, <http://doi.org/10.1111/0022-4537>.
- Darby B.W., Jeffers D., *The effects of defendant and juror attractiveness on simulated courtroom trial decisions*, „Social Behavior and Personality” 1988, 16(1), s. 39–50, <http://doi.org/10.2224/sbp.1988.16.1.39>.
- Dermer M., Thiel D.L., *When beauty may fail*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1975, 31(6), s. 1168–1176, <http://doi.org/10.1037/h0077085>.
- Downs A.C., Lyons P.M., *Natural observations of the links between attractiveness and initial legal judgments*, „Personality and Social Psychology Bulletin” 1991, 17(5), s. 541–547, <http://doi.org/10.1177/0146167291175009>.
- Dumas R., Testé B., *The influence of criminal facial stereotypes on juridic judgments*, „Swiss Journal of Psychology” 2006, 65(4), s. 237–244, <http://doi.org/10.1024/1421-0185.65.4.237>.
- Erwin P.G., *First names and perceptions of physical attractiveness*, „The Journal of Psychology” 1993, 127(6), s. 625–631, <http://doi.org/10.1080/00223980.1993.9914901>.
- Feliksiak M., *Komunikat z badań. Korzystanie z internetu w 2022 roku*, CBOS, Warszawa 2022, s. 1–17, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2022/K_077_22.PDF [dostęp: 11.04.2023].

- Fiske S.T., Cuddy A.J.C., P. Glick, Xu J., *Model of (often mixed) stereotype content: Competence and warmth respectively follow from perceived status and competition*, „Journal of Personality and Social Psychology” 2002, 82(6), s. 878–902, <http://doi.org/10.1037/0022-3514.82.6.878>.
- Flicker S., Haans D., Skinner H., *Ethical dilemmas in research on internet communities*, „Qualitative Health Research” 2004, 14(1) s. 124–134, <http://doi.org/10.1177/1049732303259842>.
- Fraga A., *Pretty Probationers: The Relationship Between Physical Attractiveness and Sentencing Outcomes*, praca magisterska, Uniwersytet Stanu Ohio 2015, http://rave.ohiolink.edu/etdc/view?acc_num=osu1428519530 [dostęp: 7.11.2022].
- Gabrieli G., Lee A., Setoh P., Esposito G., *An analysis of the generalizability and stability of the halo effect during the COVID-19 pandemic outbreak*, „Frontiers in Psychology” 2021, t. 12, s. 1–9, <http://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.631871>.
- Gräf M., Unkelbach C., *Halo effects in trait assessment depend on information valence: Why being honest makes you industrious, but lying does not make you lazy*, „Personality and Social Psychology Bulletin” 2016, 42(3), s. 290–310, <http://doi.org/10.1177/0146167215627137>.
- Hamilton R.F., Wright J.D., *State of the Masses: Sources of Discontent, Change and Stability*, Routledge, New York 2008.
- Han D.E., Laurent S.M., *Beautiful seems good but perhaps not in every way: Linking attractiveness to moral evaluation through perceived vanity*, „Journal of Personality and Social Psychology” 2022, 124(2), s. 264–286, <http://doi.org/10.1037/pspa0000317>.
- Hoffman E., *Social class correlates of perceived offender typicality*, „Psychological Reports” 1981, 49(2), s. 347–350, <http://doi.org/10.2466/pr0.1981.49.2.347>.
- Horowitz S., Dovidio J., *The rich – love them or hate them? Divergent implicit and explicit attitudes toward the wealthy*, „Group Processes & Intergroup Relations” 2017, 20(1), s. 3–31, <http://doi.org/10.1177/1368430215596075>.
- Hughes S.M., Miller N.E., *What sounds beautiful looks beautiful stereotype: The matching of attractiveness of voices and faces*, „Journal of Social and Personal Relationships” 2016, 33(7), s. 984–996, <http://doi.org/10.1177/0265407515612445>.
- Imhof M., *Listening to voices and judging people*, „Journal of Listening” 2010, 24(1), s. 19–33, <http://doi.org/10.1080/10904010903466295>.
- Izzett R., Fishman L., *Defendant sentences as a function of attractiveness and justification for actions*, „Journal of Social Psychology” 1976, 100(2), s. 285–290, <http://doi.org/10.1080/00224545.1976.9711940>.
- Jacobson M.B., *Effects of victim's and defendant's physical attractiveness on subjects' judgments in rape case*, „Sex Roles” 1981, 7(3), s. 247–255, <http://doi.org/10.1007/BF00287539>.
- Landy D., Aronson E., *The influence of the character of the criminal and his victim on the decisions of simulated jurors*, „Journal of Experimental Social Psychology” 1969, 5(2), s. 141–152, [http://doi.org/10.1016/0022-1031\(69\)90043-2](http://doi.org/10.1016/0022-1031(69)90043-2).
- Lorenzo G.L., Biesanz J.C., Human L.J., *What is beautiful is good and more accurately understood: Physical attractiveness and accuracy in first impressions of personality*, „Psychological Science” 2010, 21(12), s. 1777–1782, <http://doi.org/10.1177/0956797610388048>.
- Mazzella R., Feingold A., *The effects of physical attractiveness, race, socioeconomic status and gender of defendants and victims on judgments of mock jurors: A meta-analysis*, „Journal of Applied Social Psychology” 1994, 24(15), s. 1315–1344, <http://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1994.tb01552.x>.
- McFatter R.M., *Sentencing strategies and justice: Effects of punishment philosophy on sentencing decisions*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1987, 36(12), s. 1490–1500, <http://doi.org/10.1037/0022-3514.36.12.1490>.
- Mocan N., Tekin E., *Ugly criminals*, „The Review of Economics and Statistics” 2010, 92(1), s. 15–30, <http://doi.org/10.3386/w12019>.
- Pike M.S., *The Principles of Policing*, Macmillan, London 1985.

- Rayburn R., Wright J.D., *Never pick a fight with an ugly person, they've got nothing to lose*, „Society” 2009, t. 46, s. 347–349, <http://doi.org/10.1007/s12115-009-9219-4>.
- Rowley C., Ramasamy N., *Halo effect*, [w:] Johnstone S., Wilkinson A. (red.), *Encyclopedia of Human Resource Management*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2016, s. 552.
- Rule N.O., Ambady N., Adams Jr R.B., Ozono H., Nakashima S., Yoshikawa S., Watabe M., *Polling the face: Prediction and consensus across cultures*, „Journal of Personality and Social Psychology” 2010, 98(1), s. 1–15, <http://doi.org/10.1037/a0017673>.
- Seligman C., Brickman J., Koulack D., *Rape and physical attractiveness: Assigning responsibility to victims*, „Journal of Personality” 1977, 45(4), s. 554–563, <http://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1977.tb00171.x>.
- Sigall H., Ostrove N., *Beautiful but dangerous: Effect of offender attractiveness and nature of the crime on juridic judgment*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1975, 31(3), s. 410–414, <http://doi.org/10.1037/h0076472>.
- Sofer C., Dotsh R., Wigboldus D.H.J., Todorov A., *What is typical is good: The influence of face typicality on perceived trustworthiness*, „Psychological Science” 2014, 26(1), s. 39–47, <http://doi.org/10.1177/0956797614554955>.
- Steffensmeier D., Ulmer J., Kramer J., *The interaction of race, gender, and age in criminal sentencing: The punishment cost of being young, black, and male*, „Criminology” 1998, 36(4), s. 763–798, <http://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1998.tb01265.x>.
- Stewart J.E. II, *Defendant's attractiveness as a factor in the outcome of criminal trials: An observational study*, „Journal of Applied Social Psychology” 1980, 10(4), s. 348–361, <http://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1980.tb00715.x>.
- Stewart J.E. II, *Appearance and punishment: The attraction-leniency effect in the courtroom*, „The Journal of Social Psychology” 1985, 125(3), s. 373–378, <http://doi.org/10.1080/00224545.1985.9922900>.
- Szymanowska A., *Polacy wobec przestępstw i karan*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008.
- Thorndike E.L., *A constant error in psychological ratings*, „Journal of Applied Psychology” 1920, 4(1), s. 25–29, <http://doi.org/10.1037/h0071663>.
- Weiner B., *Judgements of Responsibility: a Foundation for a Theory of Social Conduct*, Guilford Press, New York 1995.
- Weiner D.S., Laurent S.M., *The (income-adjusted) price of good behavior: Documenting the counter-intuitive, wealth-based moral judgement gap*, „Journal of Experimental Psychology” 2021, 150(3), s. 484–506, <http://doi.org/10.1037/xge0000952>.
- Wen W., Li J., Georgiou G., *Reducing the halo effect by stimulating analytic thinking*, „Social Psychology” 2020, 51(5), s. 334–340, <http://doi.org/10.1027/1864-9335/a000418>.
- World Economic Forum, *The Global Social Mobility Report 2020. Equality, Opportunity and a New Economic Imperative*, Cologny, Geneva 2020, https://www3.weforum.org/docs/Global_Social_Mobility_Report.pdf [dostęp: 18.12.2022].
- Yang Q., Zhu B., Zhang Q., Wang Y., Hu R., Liu S., *Effects of male defendants' attractiveness and trustworthiness on simulated judicial decisions in two different swindles*, „Frontiers in Psychology” 2019, t. 10, s. 1–11, <http://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02160>.
- Yarmey A.D., *Older and younger adults' attributions of responsibility toward rape victims and rapist*, „Canadian Journal of Behavioural Science” 1985, 17(4), s. 327–338, <http://doi.org/10.1037/h0080045>.
- Zebrowitz L.A., Wang R., Bronstad P.M., Eisenberg D., Undurraga E., Reyes-Garcia V., Godoy R., *First impressions from faces among U.S. and culturally isolated tsimane' people in Bolivian rainforest*, „Journal of Cross-Cultural Psychology” 2012, 43(1), s. 119–134, <http://doi.org/10.1177/0022022111411386>.
- Zebrowitz L.A., Franklin Jr. R.G., *The attractiveness halo effect and the babyface stereotype in older and younger adults: Similarities, own-age accentuation, and older adult positivity effect*, „Experimental Aging Research” 2014, t. 40, s. 375–393, <http://doi.org/10.1080/0361073X.2014.897151>.

Akty prawne:

- 2004 Florida Statutes, s. 800.04(4), 800.04(7), <https://www.flsenate.gov/Laws/Statutes/2004/800.04> [dostęp: 18.04.2023].
- Supreme Court of Florida, 16 October 2014, SC12-2232, *Debra Lafave v. State of Florida*, <https://law.justia.com/cases/florida/supreme-court/2014/sc12-2232.html> [dostęp: 25.04.2023].
- 2018 Florida Statutes, s. 316.191, 782.071, <https://www.flsenate.gov/Laws/Statutes/2018/782.071> [dostęp: 18.04.2023].
- Case 18-CF-7525-A, 11 August 2022, *State of Florida v. Cameron Herrin*, <https://static.fox13news.com/www.fox13news.com/content/uploads/2022/11/Final-Order-Denying-Motion-to-Reduce-or-Modify-Sentence-81ef7df5-f76e-4970-a563-7e2165152e65.pdf> [dostęp: 19.04.2023].

Netografia:

- ABC Action News, *Judge delivers sentencing for Cameron Herrin*, YouTube” 2021, https://www.youtube.com/watch?v=GQG_BFGxWQ [dostęp: 19.04.2023].
- Alleged driver in deadly Bayshore crash bonds out of jail after second arrest*, „FOX 13 Tampa Bay” 2018, <https://www.fox13news.com/news/alleged-driver-in-deadly-bayshore-crash-bonds-out-of-jail-after-second-arrest> [dostęp: 18.04.2023].
- Andrew Warren described Cameron Herrin’s 24-year sentence as ‘excessively harsh’, documents say*, „FOX 13 Tampa Bay” 2022, <https://www.fox13news.com/news/andrew-warren-cameron-herrin> [dostęp: 18.04.2023].
- Brennan T., *LaFave cleared to have contact with children*, „TBO” 2009, <https://web.archive.org/web/2017021233826/http://www.tbo.com/news/laface-cleared-to-have-contact-with-children-58304> [dostęp: 25.04.2023].
- CA, *Przystojni policjanci i piękne bransoletki. Policja ma prezent dla Magdaleny Kralki!*, „Kraków” 2020, <https://www.se.pl/krakow/przystojni-policjanci-i-piekne-bransoletki-policja-ma-prezent-dla-magdaleny-kralki-aa-NXfV-Kp7m-cLMW.html> [dostęp: 16.05.2023].
- Capriel J., *Judge rejects request to let driver in fatal race stay on roads*, „Tampa Bay Times” 2018, <https://www.tampabay.com/live-coverage/2018/05/26/judge-rejects-request-to-let-driver-in-fatal-race-stay-on-road/> [dostęp: 1.05.2023].
- Colavecchio-Van Sickler S., *Greco Middle teacher facing new sex charges*, „Tampa Bay Times” 2005, <https://www.tampabay.com/archive/2004/06/26/greco-middle-teacher-facing-new-sex-charges/> [dostęp: 24.04.2023].
- Czernich P., Serafin D., *Kibole. Gangsterzy. Deweloperzy*, „Onet” 2020, <https://wiadomosci.onet.pl/tylko-w-onecie/gang-cracovii-miliony-zlotych-z-narkotykow-byly-prane-w-krakowskich-nieruchomosciach/h2v03rq> [dostęp: 26.04.2023].
- Darmowy bilet od Policji dla Magdaleny Kralki*, „Informacyjny Serwis Policyjny” 2020, <https://isp.policja.pl/isp/aktualnosci/14952,Darmowy-bilet-od-Policji-dla-Magdaleny-Kralki.html> [dostęp: 28.04.2023].
- Denise Sundberg, *Child Rapist, Debra LaFave – White Girl Privilege in America (Full Interview)*, „YouTube” 2014, <https://www.youtube.com/watch?v=aP6T3sAHAFs&t=4s> [dostęp: 6.05.2023].
- Fanning T., McNeill C., Marrero T., Dawson A., *Parents of teens in fatal Bayshore crash described as loving, attentive and devastated*, „Tampa Bay Times” 2018, https://www.tampabay.com/news/publicsafety/crime/Parents-of-teens-in-fatal-Bayshore-crash-described-as-loving-attentive-and-devastated_168742691/ [dostęp: 18.04.2023].
- Fla. Teacher held on charge of sex with student*, 14, „NBC News” 2004, <https://www.nbcnews.com/id/wbna5326549> [dostęp: 21.04.2023].
- Former teacher who had sex with student back in trouble*, „CNN” 2007, <http://edition.cnn.com/2007/US/law/12/04/teacher.sex/index.html> [dostęp: 25.04.2023].

- Goldenberg S., *Too pretty for prison*, „The Guardian” 2006, <https://www.theguardian.com/world/2006/mar/24/usa.gender> [dostęp: 21.04.2023].
- Gomez G., *Driver in deadly Baysshore crash plans to appeal 24-year prison sentence*, „FOX 13 Tampa Bay” 2021, <https://www.fox13news.com/news/driver-in-deadly-bayshore-crash-plans-to-appeal-24-year-prison-sentence> [dostęp: 18.04.2023].
- Gomez G., *Teens plead guilty in Baysshore fatal crash that killed mother, baby*, „FOX 13 Tampa Bay” 2020, <https://www.fox13news.com/news/teens-plead-guilty-in-bayshore-fatal-crash-that-killed-mother-baby> [dostęp: 19.04.2023].
- Guilty of sex with student, teacher avoids prison*, „CNN International” 2005, <http://edition.cnn.com/2005/LAW/11/22/teacher.sex/index.html> [dostęp: 21.04.2023].
- Guzzo P., *Tampa holds a birthday vigil for Lillia Raubenolt, the young girl killed on Baysshore*, „Tampa Bay Times” 2018, https://www.tampabay.com/news/publicsafety/Tampa-holds-a-birthday-vigil-for-Lillia-Raubenolt-the-young-girl-killed-on-Bayshore_171030115/ [dostęp: 30.04.2023].
- Haasch P., *The cult following for Cameron Herrin, who was sentenced to 24 years in prison, sends letters to his mom*, „Business Insider” 2021, <https://www.insider.com/cameron-herrin-mother-says-she-receives-calls-from-obsessed-fans-2021-8> [dostęp: 18.04.2023].
- Hollenbeck S., Trujillo D., *Young men plead guilty in 2018 deadly Baysshore Blvd. crash*, „ABC Action News” 2020, <https://www.abcactionnews.com/news/region-hillsborough/teens-charged-in-2018-deadly-bayshore-blvd-crash-to-change-pleas> [dostęp: 19.04.2023].
- IM, *„Bad Boy” Patryka Vegi w kinach. Na premierze pojawi się Magdalena Kralka? Reżyser zaprasza kobietę mafii kiboli*, „Dziennik Zachodni” 2020, <https://dziennikzachodni.pl/bad-boy-patryka-vegi-w-kinach-na-premierze-pojawi-sie-magdalena-kralka-rezyser-zaprasza-kobietę-mafii-kiboli/ar/c13-14742640> [dostęp: 13.05.2023].
- Jadczak S., *Magdalena K. zatrzymana na Słowacji*, „TVN24” 2020, <https://tvn24.pl/polska/magdalena-k-zatrzymana-na-slowacji-była-poszukiwana-listem-gonczym-i-czerwona-notainterpolu-4293210> [dostęp: 7.05.2023].
- James M.S., *Debra Lafave, Ex-Teacher in Sex Case, Ordered Back on Probation*, „abc News” 2013, <https://abcnews.go.com/blogs/headlines/2013/01/debra-lafave-teacher-in-sex-case-ordered-back-on-probation> [dostęp: 25.04.2023].
- Kemp S., *Digital 2023: Global Overview Report*, „Data Reportal” 2023, <https://datareportal.com/reports/digital-2023-global-overview-report> [dostęp: 11.04.2023].
- Krause T.W., *Lafave Signs Plea*, „TBO News” 2005, <https://web.archive.org/web/20051125021418/http://news.tbo.com/news/MGBL1FT6DGE.html> [dostęp: 24.04.2023].
- MAK/rzw, *Kraków. Magdalena K., oskarżona o kierowanie gangiem pseudokibiców, stanęła przed sądem*, „TVN24” 2021, <https://tvn24.pl/krakow/krakow-magdalena-k-oskarzona-o-kierowanie-gangiem-pseudokibiców-stanęła-przed-sądem-5525624> [dostęp: 16.05.2023].
- Makowski M., *Makowski: Kobieta na czele mafii. Kralka wykorzystała moment po rozbiciu gangu Cracovii. I tak już zostało [OPINIA]*, „WP Opinie” 2019, <https://opinie.wp.pl/makowski-kobieta-na-czele-mafii-kralka-wykorzystała-moment-po-rozbiciu-gangu-cracovii-i-tak-juz-zostalo-opinia-6416635359500417a> [dostęp: 27.04.2023].
- McCain E., Leigh H., *Driver in 2018 Baysshore Boulevard crash that killed mom, baby sentenced to 24 years in prison*, „ABC Action News” 2021, <https://www.abcactionnews.com/news/region-hillsborough/driver-in-2018-bayshore-boulevard-crash-that-killed-mom-baby-sentenced-to-24-years-in-prison> [dostęp: 19.04.2023].
- Molinet J., *Fla. teacher's probation ends early, decade after affair with teen*, „Daily News” 2014, <http://www.nydailynews.com/news/crime/debra-lafave-probation-ends-early-decade-fla-teacher-affair-14-year-old-article-1.1977580> [dostęp: 4.05.2023].

- Pałahicki M., *Magdalena K. zostanie wydana Polsce. Słowacki sąd podjął decyzję*, „RMF24” 2020, <https://www.rmf24.pl/fakty/polska/news-magdalena-k-zostanie-wydana-polsce-slowacki-sad-podjal-decyz,-nId,4848686> [dostęp: 16.05.2023].
- Parker K., *Yes, the Rich Are Different*, 2012, „Pew Research Center” 2012, s. 1–15, <https://www.pewresearch.org/social-trends/2012/08/27/yes-the-rich-are-different/> [dostęp: 2.12.2022].
- Poltilove J., *Debra Lafave no longer on probation*, „TBO” 2011, <https://web.archive.org/web/20110924014903/http://www2.tbo.com/news/breaking-news/2011/sep/22/7/debra-lafave-no-longer-on-probation-ar-259770/> [dostęp: 24.04.2023].
- Popławski J., *Kraków. Gang kiboli Cracovii. Akt oskarżenia przeciwko Magdalenie K.*, „WP Wiadomości” 2021, <https://wiadomosci.wp.pl/krakow-gang-kiboli-cracovii-akt-oskarzenia-przeciwko-magdalenie-k-6667804627819392a> [dostęp: 16.05.2023].
- Post 10 Tampa Bay w portalu Facebook z 24.05.2018 r., <https://www.facebook.com/10TampaBay/posts/pfbid0igBV7WKBjV7afbBbCY2ZqUcugndgu86PUHkXRVqRVNnx9HSMnq3afK2aKbrFapJPl> [dostęp: 1.05.2023].
- Post 10 Tampa Bay w portalu Facebook z 24.05.2018 r., <https://www.facebook.com/10TampaBay/posts/pfbid0pPCRq2ZB2fCx2xp5Bhb6gs6dhaPswCh4btrr4k3qh8JoGrDhWhhSEgtgLyXx1YQil> [dostęp: 30.04.2023].
- Post ABC Action News – WFTS – Tampa w portalu Facebook z 27.05.2018 r., <https://www.facebook.com/tampabaynews/videos/10156549785705409> [dostęp: 1.05.2023].
- Post ABC News w portalu Facebook z 25.01.2013 r., <https://www.facebook.com/ABCNews/posts/324498467655751> [dostęp: 13.05.2023].
- Post Cameron Herrin w portalu Facebook z 8.07.2021 r., <https://www.facebook.com/thecameronherrin/posts/pfbid0e4wkpp7mRRBdHu4gdjBuNjjsTxqK7Cs6bktfD6epMBM53nyDAjiEeX1VT7J4wACJl> [dostęp: 2.05.2023].
- Post carlatte w portalu Twitter z 26.09.2009 r., <https://twitter.com/carlettaisgreat/status/4392360071> [dostęp: 6.05.2023].
- Post Chesley Duncan w portalu Twitter z 1.11.2011 r., <https://twitter.com/chesleyd/status/131159222309240832> [dostęp: 6.05.2023].
- Post Diamond Dd w portalu Twitter z 30.10.2009 r., <https://twitter.com/ntnslykrazy/status/5278734229> [dostęp: 6.05.2023].
- Post Dr. Big Bags w portalu Twitter z 18.10.2010 r., <https://twitter.com/AliciaLachelle/status/27755702632> [dostęp: 6.05.2023].
- Post Elena State w portalu Facebook z 17.07.2021 r., <https://www.facebook.com/groups/488266178935754/posts/495833954845643/> [dostęp: 2.05.2023].
- Post ERiKA w portalu Twitter z 8.03.2012 r., <https://twitter.com/ejazmin10/status/177831118878425088> [dostęp: 6.05.2023].
- Post FaLoose w portalu Twitter z 20.06.2014 r., https://twitter.com/YahWeh_Tweets/status/480050967539621888 [dostęp: 13.05.2023].
- Post FARAH w portalu Twitter z 27.04.2023 r., <https://twitter.com/faryalk1991/status/1651620145062637568> [dostęp: 2.05.2023].
- Post Glen Springer Jr. w portalu Twitter z 4.05.2010 r., <https://twitter.com/Springertime76/status/13386423759> [dostęp: 6.05.2023].
- Post HeatherLeighWFTS w portalu Twitter z 8.04.2021 r., <https://twitter.com/HLeighWFTS/status/1380158165396959234> [dostęp: 2.05.2023].
- Post JAdleman w portalu Twitter z 26.05.2014 r., <https://twitter.com/V8beetle/status/470728529617776640> [dostęp: 13.05.2023].
- Post Justice For Cameron Herrin w portalu Facebook z 1.12.2021 r., https://www.facebook.com/perm-link.php?story_fbid=pfbid0gWNYzW91Vn1KBAHoEuNkwFYRatkvQx6Qc1M61HWWXsstknkoYunHma2upiEMMiZtUl&id=111355284539584 [dostęp: 2.05.2023].

- Post Justice For Cameron Herrin w portalu Facebook z 4.07.2021 r., https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid02FwchTGy4ZCwtX3A1TZuTMSc5nxvAELPbL8ri8ZzqdJxiCgsTCKfCoSyyv9yhTxbol&id=111355284539584 [dostęp: 2.05.2023].
- Post Kaylee w portalu Twitter z 28.10.2009 r., <https://twitter.com/LaZyJeStYr/status/5214068432> [dostęp: 6.05.2023].
- Post KeithCate w portalu Twitter z 31.05.2018 r., <https://twitter.com/WFLAKeith/status/1002242442920423424> [dostęp: 30.04.2023].
- Post Lejla Huskic w portalu Twitter z 21.01.2011 r., <https://twitter.com/lejlahuskic/status/28553100625190912> [dostęp: 6.05.2023].
- Post M jak Mafia w portalu Facebook z 21.08. 2019 r., <https://www.facebook.com/mjakmafia/posts/pfbid0BXkL24Eb8RDBMFmabtXBVWL8Z5wpw55Jpx7aoBYQ6bp8m4SMn3dZtWwsmFjg5BFI> [dostęp: 20.05.2023].
- Post MonikaG_87 w portalu Twitter, https://twitter.com/MonikaG_87/status/1164258279108816898?s=20 [dostęp: 20.05.2023].
- Post Ms. Violet w portalu Facebook z 5.12.2021 r., <https://twitter.com/RedLovesViolet/status/1467558780183678976> [dostęp: 2.05.2023].
- Post nietabeata w portalu Twitter z 4.09.2019 r., <https://twitter.com/nietabeata/status/1169164492330151936> [dostęp: 20.05.2023].
- Post People w portalu Facebook z 20.10.2017 r., <https://www.facebook.com/peplemag/videos/10156323197693132> [dostęp: 13.05.2023].
- Post Polska Policja w portalu Facebook z 22.01.2020 r., <https://www.facebook.com/PolicjaPL/posts/pfbid02ZnPhyCS51QWsrQn9wM4AbyBtWPAUx7QRvDzYbpySAuFgkdj7PNcCnETMd11NAqQkl> [dostęp: 20.05.2023].
- Post Regina Muratova w portalu Facebook z 23.03.2022 r., <https://www.facebook.com/groups/thebookhangoutspot/posts/1958324474350527/> [dostęp: 13.05.2023].
- Post Reverend Haywood Jey w portalu Twitter z 25.05.2018 r., <https://twitter.com/wickedrev/status/999829549591552001> [dostęp: 30.04.2023].
- Post Sara Mark w portalu Twitter z 1.05.2023 r., https://twitter.com/gfhh_jjj/status/1652855653860274178 [dostęp: 2.05.2023].
- Post Sądeczanin w portalu Facebook z 21.08.2019 r., <https://www.facebook.com/sadeczanin/posts/pfbid0kcEykKfTo8WMSoJM1gLm26g8EYaZ4dhMAeuvKJXgHaPwLxPoCFV2MoQv6BFRXB-nQl> [dostęp: 20.05.2023].
- Post Scot w portalu Twitter z 25.02.2009 r., <https://twitter.com/Scotthomas/status/1250841378> [dostęp: 6.05.2023].
- Post Seascape Network w portalu Twitter z 24.05.2018 r., <https://twitter.com/LaurenRozyla/status/999625851909103616> [dostęp: 30.04.2023].
- Post Sfotografuj policjanta & Beyond w portalu Facebook z 21.08.2019 r., <https://www.facebook.com/SfotografujPolicjanta/posts/pfbid0BrChyNE6faQHqHNXx3jhZD3DiMD6mn1KFN3fNijkEKgaPWYvQFYx2KZ6vqtTiBu4l> [dostęp: 17.05.2023].
- Post Shelby w portalu Twitter z 22.09.2011 r., <https://twitter.com/SHELLLZyasmine/status/116641569729298432> [dostęp: 6.05.2023].
- Post Spectrum Bay News 9 w portalu Facebook z 22.09.2011 r., <https://www.facebook.com/likebn9/posts/pfbid037NPSAAbiS1d4Vhiu9mrbYxA6C1V6faRmMekE8H9X1EnPSyHaW23ih6hJDzFaXCtYSl> [dostęp: 13.05.2023].
- Post Staci G. w portalu Twitter z 29.08.2010 r., https://twitter.com/iTweetyfe_x/status/22420454725 [dostęp: 6.05.2023].
- Post Stary_Zrzeda w portalu Twitter z 4.09.2019 r., https://twitter.com/stary_zrzeda/status/1169234778161328128?s=20 [dostęp: 20.05.2023].

- Post Steve Malinowski w portalu Twitter z 16.02.2012 r., <https://twitter.com/AnarchistDigest/status/170042927115014144> [dostęp: 6.05.2023].
- Post Tampa Bay Times portalu Twitter z 9.04.2021 r., https://twitter.com/TB_Times/status/1380310824007430151 [dostęp: 2.05.2023].
- Post Tampa Bay Times w portalu Twitter z 26.05.2018 r., https://twitter.com/TB_Times/status/1000436404143513600 [dostęp: 30.04.2023].
- Post T24 w portalu Twitter z 21.11.2020 r., <https://twitter.com/t24comtr/status/1330222949878599685?s=20> [dostęp: 20.05.2023].
- Post WFLA News Channel 8 w portalu Facebook z 31.12.2020 r., <https://www.facebook.com/WFLA-NewsChannel8/videos/973780946485095> [dostęp: 2.05.2023].
- Post Wiadomości w portalu Facebook z 24.01.2020 r., <https://www.facebook.com/www.wiadomoscicom/posts/pfbid0oMH7uQR9zJsVZraUPfWDaw96epdoE8jdAfdtTtWJwL4TWoc6CbuHc2u6UJ8xKDeI> [dostęp: 20.05.2023].
- Post Wolny Józ w portalu Twitter z 4.09.2019 r., <https://twitter.com/WolnyJuz/status/1169278523644755970?s=20> [dostęp: 20.05.2023].
- Post ZAGRANICO w portalu Facebook z 4.09.2019 r., <https://www.facebook.com/zagranico/posts/pfbid02sFXrWQYt8pAga5cKEtJPoEAYjV2LYvzaKjuWjMJ5oeE9ksg29N9venDzezKXderpl> [dostęp: 18.05.2023].
- Prosecutors drop sex case against teacher*, „CNN International” 2006, <http://edition.cnn.com/2006/LAW/03/21/charges.dropped/> [dostęp: 24.04.2023].
- Snow, *Nowe fakty o szefowej gangu kiboli. Nie uwierzysz, gdzie wcześniej pracowała*, „Fakt” 2019, <https://www.fakt.pl/wydarzenia/polska/krakow/gdzie-jest-magdalena-kralka-nowe-fakty-o-szefowej-gangu-kiboli/dmy0nym> [dostęp: 5.05.2023].
- Snow, *Ta 30-latką z Krakowa to członkini gangu. Szuka jej Interpol*, „Fakt” 2019, <https://www.fakt.pl/wydarzenia/polska/krakow/magdalena-kralka-poszukiwana-przez-malopolska-policje-wydano-za-nia-czerwona-note/cmk6wgf> [dostęp: 27.04.2023].
- Tampa's Bayside Boulevard gets new safety features months after deadly crash*, „YouTube”, <https://www.youtube.com/watch?v=vSXj9STIrl4> [dostęp: 30.04.2023].
- Wini, *Domniemana szefowa gangu kiboli usłyszała zarzuty. Nie przyznaje się do winy*, „TVN24” 2020, <https://tvn24.pl/krakow/krakow-magdalena-k-uslyszala-zarzuty-kierowanie-gangiem-handel-narkotykami-i-skladanie-falszywych-zeznan-4760094> [dostęp: 7.05.2023].
- Wini/ec, *Chciała gwarancji, że nie trafi do aresztu. Magdalena Kralka nie dostała listu żelaznego*, „TVN24” 2019, <https://tvn24.pl/krakow/magdalena-kralka-krakow-sad-nie-przyznal-jej-listu-zelaznego-ra981376-2305064> [dostęp: 28.04.2023].
- Wos C., *The Lafave case: a timeline*, „Tampa Bay Times” 2006, <https://www.tampabay.com/archive/2006/03/22/the-lafave-case-a-timeline/> [dostęp: 21.04.2023].

**“THERE WERE FEWER CALLS,
EVEN THOUGH THERE
WAS MORE VIOLENCE”:
DOMESTIC VIOLENCE
IN POLAND DURING
THE COVID-19 PANDEMIC****Joanna Klimczak**

Instytut Wymiaru Sprawiedliwości

ORCID: 0000-0002-1534-6317

e-mail: joanna.klimczak@iws.gov.pl

Paweł Ostaszewski

Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji

Uniwersytetu Warszawskiego,

Instytut Wymiaru Sprawiedliwości

ORCID: 0000-0001-8067-8978

e-mail: pawel.ostaszewski@uw.edu.pl

Justyna Włodarczyk-Madejska

Zakład Kryminologii Instytut Nauk Prawnych PAN

ORCID: 0000-0003-0734-6293

e-mail: wlodarczyk_justyna@wp.pl

Summary:

Since the outbreak of the COVID-19 pandemic in March 2020, both NGOs and media around the world had reported an increase in domestic violence rates. Moreover, the nature of this violence has changed during the pandemic; monitoring organizations' reports highlight both a rise in aggression and the emergence of violence in those families that were free from it before the pandemic. However, official statistics from Poland do not confirm these observations.

The paper analyzes the relationship between the COVID-19 pandemic and domestic violence in Poland. Both quantitative and qualitative analyses were carried out based on Google Community Mobility Reports, Blue Card statistics, reported crime statistics, the Police Command Support System, NGO statistics, and 27 in-depth interviews conducted in 2020 with experts affiliated to law enforcement agencies and non-governmental organizations. A full picture of domestic violence during the COVID-19 pandemic cannot be made other than through analysis of a comprehensive body data, with cross-checks of various data sources.

Keywords:

COVID-19, domestic violence, in-depth semi-structured interviews, official statistics, Polish legal system

„Było mniej telefonów, mimo że przemoc było więcej”. Przemoc domowa w Polsce w czasie pandemii COVID-19

Streszczenie:

Od marca 2020 r. zarówno organizacje pozarządowe, media, jak i rządy na całym świecie wskazywały na zwiększenie się liczby przestępstw przemocy domowej. Co więcej okazało się, że przemoc w trakcie pandemii zmieniła swój charakter – obserwowaliśmy więcej agresji oraz pojawienie się przemocy w rodzinach, w których przed pandemią nie miała ona miejsca. Dane statystyczne w Polsce nie potwierdzają tego trendu.

W artykule przeanalizowaliśmy związek między pandemią COVID-19 a przemocą domową w Polsce. Zebrałiśmy dane statystyczne policji za lata 2019–2020 i porównaliśmy liczby zgłoszonych przestępstw w tych latach, a także liczby założonych tzw. „niebieskich kart”, czyli nadzorów nad rodzinami w których policja stwierdziła przemoc domową. Porównaliśmy uzyskane dane z raportami przemieszczania się realizowanymi przez Google. Ponadto przeprowadziliśmy 27 wywiadów z ekspertami pracującymi w organizacjach pozarządowych oraz instytucjach wymiaru sprawiedliwości. Pełnego obrazu przemocy domowej podczas pandemii COVID-19 nie da się uzyskać inaczej niż poprzez kompleksową analizę danych pochodzących z różnych źródeł i ich porównanie.

Słowa kluczowe:

COVID-19, przemoc domowa, półustrukturyzowane wywiady pogłębione, dane statystyczne, polski system prawny

1. Introduction

This paper sets out to analyse the impact that the COVID-19 pandemic had on the scale of domestic violence and violence against women in Poland, and on the state's system of response to this violence. Domestic violence, also referred to as family violence, is an offence to which the Polish legal system responds in two ways. Certain forms of the offence are penalised under the Criminal Code and are managed through criminal courts and criminal sanctions, though they can instead be resolved under the Act on Counteracting Family Violence, which uses administrative and civil protection measures. Domestic violence is defined as “acts or omissions within the structure of a family, by one of its members against the others, wilful actions, relying on an actual or apparent advantage of strength or power in the circumstances, violating the personal rights of family members or causing them a general sense of harm”¹.

There are significant differences in the scale of domestic violence, as demonstrated in surveys conducted in Poland; this reflects the differences in their research methodologies. In the latest survey of this type (CAWI, among a sample of 2,000 people), more than half of the respondents indicated that they were aware of psychological, physical, economic or sexual violence among their acquaintances or had heard about such families. A very similar percentage of Poles (57%) admitted that they themselves had experienced at least one of these four forms of domestic abuse in their life.² A study by the European Union Agency for Fundamental Rights (FRA) published in 2014 demonstrated that 19% of women in Poland

1 P. Wiktorska, *Dziecko w sytuacji przemocy w rodzinie w ujęciu kryminologicznym*, [in:] M. Łączkowska-Porawska (ed.), *Dziecko – rodzice – państwo w kontekście świadczeń zdrowotnych, edukacyjnych i przemocy domowej*, Instytut Nauk Prawnych PAN, Warszawa 2020, p. 100, <https://doi.org/10.5281/zenodo.4311581>.

2 *Ogólnopolska diagnoza zjawiska przemocy w rodzinie*, Raport Kantar Polska dla Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej 2019.

had been victims of (physical or sexual) violence.³ These discrepancies in the available survey studies, and other factors, make it impossible to capture any changes in domestic violence in Poland resulting from the COVID-19 pandemic. To fill this gap, in this paper, we examine data sourced from official statistics and in-depth semi-structured interviews.

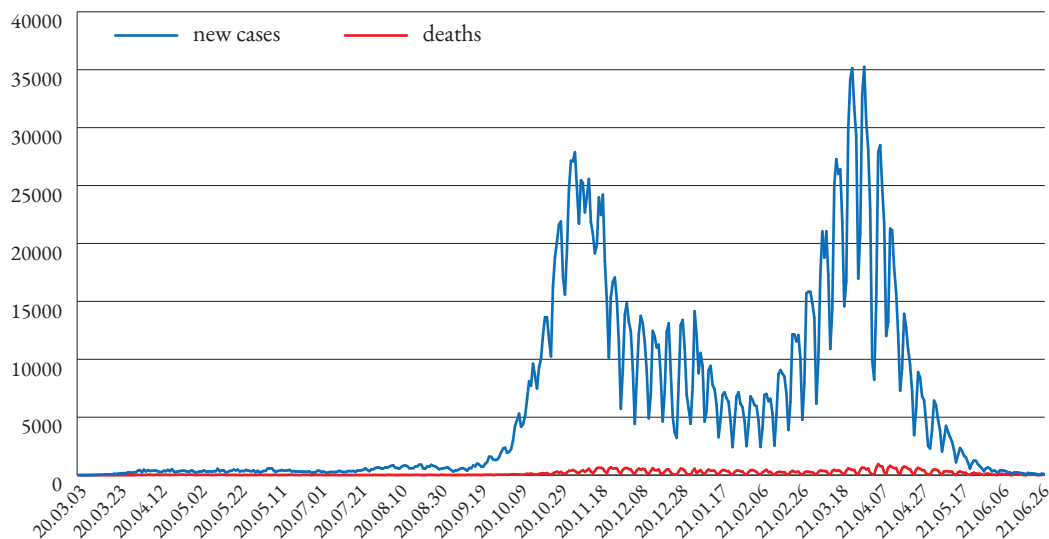
2. Changes in Poland due to the COVID-19 pandemic

In Poland, the first case of COVID-19 was confirmed on 4 March 2020. As in other countries, a decision was taken quite soon afterwards to introduce certain restrictions: on 12 March schools and universities were closed, and the first lockdown in Poland – restrictions on movement and a ban on gatherings of more than two people – was in effect from 25 March to 11 April. From 1 April, children under the age of 18 were forbidden to be in public spaces without adult supervision. Parks, boulevards and beaches were closed, and the cultural, service (hairdressing, beauty treatments, etc.) and food industries were put on hold. From 20 April to 30 May, the restrictions were gradually lifted. They were reinstated on 8 August 2020, though not nationwide, but in individual districts depending on the number of confirmed new cases. Districts (314 in total) were categorised into three zones: green, yellow and red. The most stringent restrictions applied in the red zones. This division was discontinued on 24 October when, due to the sharp increase of COVID-19 cases, the entire country was categorised as a red zone (i.e. underwent the “second wave”). From 28 December 2020 to 17 January 2021, the country was in a nationwide quarantine. In late January 2021, the previous restrictions were relaxed. In the weeks to follow, restrictions were put in place in provinces with the highest growth rates of COVID-19 cases, and from 27 March to 18 April 2021 a partial lockdown was in effect throughout Poland. Starting from 15 May 2021, the restrictions were gradually lifted. From 13 to 26 June 2021, other previous restrictions were also lifted.

The rationale for introducing and then lifting restrictions was driven by the scale of COVID-19 infections and, initially, by the need to prepare the health care system and the state agencies to cope with the epidemic. In the first days of the pandemic, the number of cases was low, remaining under 10 until 10 March. From 11 March, dozens of cases were reported daily. The country went into the first lockdown when daily cases exceeded 100. A significant increase in infection rates was visible after 20 September, reaching approx. 1,000, while that figure had doubled by the beginning of October. In late October, it was 10,000–20,000 cases per day, with the 2020 peak for infections coming in early November, at approx. 30,000 cases daily. That period also saw soaring numbers of deaths from COVID-19. This sad statistic hit the 2020 record on 25 November, at 674 deaths. The third wave of the pandemic, from early March to early April 2021, was even more severe. On 1 April 2021 the number of new infections exceeded 35,000, and on 8 April 2021 the highest number of daily deaths from COVID-19 thus far was recorded, at nearly 1,000; see Figure 1. Following the third wave, both the infection and death rates fell to the levels from the beginning of the pandemic.

3 European Union Agency for Fundamental Rights, *Przemoc wobec kobiet. Badanie na poziomie Unii Europejskiej*, Urząd Publikacji Unii Europejskiej, Luxembourg 2014, p. 20, https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2014-vaw-survey-at-a-glance-oct14_pl.pdf [accessed: 29.01.2024].

Figure 1. Scale of infections and deaths from COVID-19 in Poland from 3 March 2020 to 30 June 2021

Source: based on M. Rogalski, "COVID-19 in Poland"; <https://koronawirusunas.pl/>

Figure 1 shows only the reported data. Many factors, such as initial scepticism about the pandemic and testing, asymptomatic infections going unreported (e.g. to avoid quarantine) or temporarily limited capacity of the health care system, suggest that much of the data was not officially recorded. Nonetheless, we do not know how large the "dark figure" of infections was.

People's lives during the pandemic, especially during lockdowns, were confined to their homes. Many people switched to work-from-home arrangements (in Poland, approx. one in ten employees).⁴ Social activity, especially during the first lockdown, was virtually frozen. This is well illustrated in Figure 2, based on Google data on changing trends in mobility. These data show how the number and duration of visits to specific places changed compared to the baseline median value for a given day of the week in the 5 weeks before the pandemic (3 January to 6 February 2020). Google's computations use the data from Google Maps to track these changes. The data show the activity of only those people who have location history enabled on their mobile devices. The analysis of mobility data for Poles demonstrates that on the fifth day of the first lockdown, there were 78% fewer people in places related to commerce and entertainment, 59% fewer in pharmacies, grocery stores and parks, 71% fewer at train stations and bus stops and 36% fewer at places of work, compared to the baseline. The share of people staying at home rose by 13%.⁵ The numbers of those staying at home increased the most (by 34%) shortly after the end of the first lockdown (13 April 2020; see Figure 2). Changes in crime correspond to changes in people's mobility, and should thus be taken into account when analysing crime,⁶ especially that committed at home – not only domestic violence, but

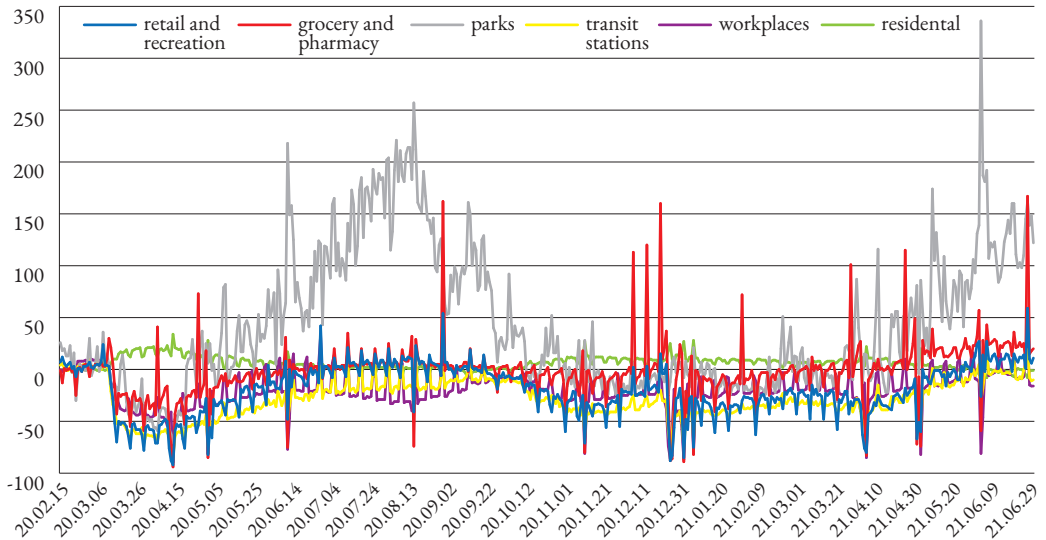
4 *Wpływ epidemii COVID-19 na wybrane elementy rynku pracy w Polsce w II kwartale 2020 r.*, „Główny Urząd Statystyczny. Informacje Sygnalne” 2020, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/popyt-na-prace/wpływ-epidemii-covid-19-na-wybrane-elementy-ryнку-pracy-w-polsce-w-drugim-kwartale-2020-roku,4,2.html> [accessed: 29.01.2024].

5 *COVID-19 a zmiany w trendach dotyczących przemieszczania się*, „Google” 2020, <https://www.google.com/covid19/mobility/?hl=pl> [accessed: 29.01.2024].

6 E. Halford, A. Dixon, G. Farrell, N. Malleson, N. Tilley, *Crime and coronavirus: Social distancing, lockdown, and the mobility elasticity of crime*, „Crime Science” 2020, 9(11), p. 10, <https://doi.org/10.1186/s40163-020-00121-w>.

also cybercrime. As most people stayed at home and worked online, our online activity was one of the circumstances used by cyber-criminals.⁷

Figure 2. Changes in mobility (types of places visited) in Poland from 15 February 2020 to 30 June 2021

Source: based on Google data

3. Methods

Various methodologies have been employed to study domestic violence during the pandemic, including the analysis of police data⁸ and desk research for trend analysis of searches related to domestic violence in Google Trends. The latter demonstrates that in the fifth week after the introduction of restrictions, the intensity of such searches rose by 30% compared to the week preceding the survey.⁹

We also have reported such findings for Poland. On 26 April 2020, exactly in the fifth week after the introduction of the lockdown, the intensity of domestic violence-related searches was the highest (it reached the value of 100, which means the highest popularity of the phrase). However, these searches could have been carried out by welfare institutions or even researchers venturing into studies of crime, including domestic violence, during the COVID-19 pandemic, as well as by those who experienced violence and sought help.

We also used police data, from the Police Command Support System, in which reports on incidents and police interventions are recorded on an ongoing basis.¹⁰ We analysed monthly data from March to December 2019 in comparison with data for the same period in 2020 regarding the number of home in-

7 H.S. Lallie, L.A. Shepherd, J.R.C. Nurse, A. Erola, G. Epiphaniou, C. Maple, X. Bellekense, *Cyber security in the age of COVID-19: A timeline and analysis of cyber-crime and cyber-attacks during the pandemic*, „Computers & Security” 2021, vol. 105, p. 2, <https://doi.org/10.1016/j.cose.2021.102248>.

8 L.R. Bullinger, J.B. Carr, A. Packham, *COVID-19 and Crime: Effects of Stay-at-Home Orders on Domestic Violence*, National Bureau of Economic Research, Cambridge 2020, <https://doi.org/10.3386/w27667>; A. Murdoch, C. Byczyński, *The impact of the coronavirus (Sars-Cov-2) lockdown on crime in New York and London, march–june 2020: A comparative study*, „International Journal of Business and Management Research” 2021, 9(2), p. 124–155, <http://dx.doi.org/10.37391/IJBMR.090204>.

9 I. Berniell, G. Facchini, *COVID-19 lockdown and domestic violence: Evidence from internet-search behavior in 11 countries*, „European Economic Review” 2021, vol. 136, p. 2, <https://doi.org/10.1016/j.eurocorev.2021.103775>.

10 Zarządzenie Nr 12 KGP z 19 maja 2020 r. w sprawie Systemu Wspomagania Dowodzenia Policji, Dz. Urz. KGP z 2020 r., poz. 23 z późn. zm.

interventions and new Blue Cards,¹¹ that is, procedures to support families in which domestic violence was suspected (more information below).

We also conducted expert interviews. We used two criteria for selecting respondents: the place where the experts work and the institution they are affiliated with. We selected experts from two large cities in Poland which are similar in terms of population, but different in terms of the scale of the COVID-19 risk at the time our study was planned (April 2020). We also wanted to have representatives of the judiciary and NGOs on the expert panel. In view of this, the respondents included judges, prosecutors, police officers, prison officers, city guards, probation officers, social workers and representatives of NGOs and local government institutions. In total, from June to November 2020, we conducted 27 interviews. Most of them were completed before the second wave of the pandemic, which was much more serious in terms of the number of cases and deaths. However, most solutions e.g. about home intervention during a pandemic were prepared by welfare institutions during the first wave. Only a few of the interviews were conducted in person at the expert's workplace, and most were held online. This choice was due to restrictions on individual institutions' operations, the restrictions on movement and similar circumstances. As apparent from the literature on the subject, this form of qualitative research is more and more commonly used, primarily to study groups that are difficult or impossible to reach in person. This was precisely the situation we faced when conducting our study.¹² We used an interview script for the interviews, all of which were recorded and transcribed before being analysed using the qualitative analysis software programme QDA Miner.

The respondents included 13 women and 14 men at an average age of 43 years; the youngest respondent was 29, while the oldest was 55. The average length of service in the respondents' current institutions was 10 years, ranging from 1 to 30 years. The total duration of employment of the respondents was longer: 16 years on average. We do not provide data on specific workplaces because we guaranteed anonymity to the respondents and specifying their workplaces could enable the identification of at least a few of our experts.

4. Research findings

Poland, as many other countries, uses a multi-agency partnership approach to domestic violence; it dates back to the 1980s in the UK and the USA and is based on the Duluth model,¹³ in which the response is provided in parallel and in cooperation by the police, prosecutor's offices, health care and social welfare centres and municipality committees for solving problems related to alcohol.¹⁴ The basic measure for responding to domestic violence is the Blue Card procedure (Article 9d of the Act on Counteracting Family Violence of 29 July 2005). This procedure was first introduced in 1998 (printed on a blue card). The purpose of this procedure is to regulate police intervention and the response to families experiencing domestic violence. An interdisciplinary council at the municipality level (composed of representatives of social welfare institutions, the municipality committee for solving alcohol problems, the police, education institutions, health care institutions and non-governmental organisations) is responsible for conducting the procedure.¹⁵

11 *Rozporządzenie w sprawie procedury „Niebieskie Karty” – komentarz*, „Niebieska Linia”, <https://www.niebieskalinia.info/index.php/zadania-sluzb/59-rozporzadzenie-w-sprawie-procedury-niebieskie-karty-komentarz> [accessed: 29.01.2024].

12 W. Klaus, J. Włodarczyk-Madejska, D. Wzorek, *Abruptly interrupted lives*, [in:] J.A. Brandariz, W. Klaus, A. Martynowicz (ed.), *Forced Mobility of EU Citizens*, Routledge, London 2023, p. 141–166, <https://doi.org/10.4324/9781003254585-8>; D. Pszczółkowska, *Facebook recruitment and online interviewing: Suitable for qualitative research in migration?*, „CMR Working Papers” 2020, 119(177), p. 5–6, <https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/18961/WP119177.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [accessed: 27.07.2021].

13 P. Davies, *Tackling domestic abuse locally: Paradigms, ideologies and the political tensions of multi-agency working*, „Journal of Gender-Based Violence” 2018, 2(3), p. 429–446, <https://doi.org/10.1332/239868018X15392672654573>.

14 B. Kociolowicz-Wisniewska, *Przemoc w rodzinie. Polski i amerykański wymiar sprawiedliwości w czasie i po pandemii COVID-19*, Fundacja Courtch Watch Polska, Toruń 2021, p. 13, https://courtwatch.pl/wp-content/uploads/2021/05/FCWP_raport_przemoc_w_rodzinie-1.pdf [accessed: 10.12.2023].

15 M. Grzyb, *„We condemn abusing violence against women”: The criminalization of domestic violence in Poland*, „Archiwum Kryminologii” 2020, 42(1), p. 169, <https://doi.org/10.7420/AK2020I>.

The Blue Card procedure, as the basic measure for recording domestic abuse cases, is performed primarily by the police. In 2019, out of the total of 94,716 new cases, almost 80% (74,313) were recorded by police officers; another 12,083 were initiated by social welfare workers, 4,849 by education staff, 2,813 by members of municipality committees for the prevention of alcohol-related problems and 658 by health care professionals.¹⁶ At the time of drafting this paper, unfortunately, the only data available for 2020 were on Blue Cards initiated by the police: in 2020 they recorded 72,601 cases, corresponding to a slight decrease in new cases (approx. 2%). Other organisations limited their activities in the study period to a much greater extent than the police, so their new Blue Card case numbers should be expected to have dropped even more.

The Blue Card recording system changed significantly in 2012. The first two years of operation of the new system showed a significant increase in the number of recorded cases, followed by a slight decrease after 2014 and then a relative stabilisation of the number. Statistical data compiled by the National Police Headquarters (Komenda Główna Policji) based on the Blue Card forms that had been filled in indicate that in 2020 a total of 85,575 victims of domestic abuse were identified (a 3% decrease v. 2019), of whom 73.4% were women, 12.8% were men and 13.8% were minors (no breakdown by sex was available). Out of the total number of suspected offenders (73,228), men accounted for 77.4%, women for 7.8% and minors for 0.4%.¹⁷

Based on the forms mentioned above, the police also determined the total number of acts of domestic violence detected. In 2020, there were 164,065 such acts (a decrease of only 1% v. 2019), of which 50% were psychological violence, 35% physical violence, less than 1% sexual violence, 1% economic violence and 13% other unclassified forms of violence.¹⁸

The basic form of criminal response to domestic violence in Poland is laid down in Article 207 of the Criminal Code, which penalises physical or psychological abuse of an immediate family member or another person permanently or temporarily in a relation of dependence to the offender. Thus, it criminalises a different catalogue of acts than those specified in the Act on Counteracting Family Violence of 2005.¹⁹ In 2020, the police initiated 28,912 criminal proceedings under Article 207 of the Criminal Code (a 5% decrease v. 2019), as a result of which it detected 16,516 offences (a 2% decrease v. 2019).

The key instruments in the Polish system of counteracting domestic violence are as follows: (1) a barring order issued by the court for the domestic violence offender to leave the home shared with a family member affected by abuse (civil court procedure under Article 11a of the Act on Counteracting Family Violence of 2005), (2) a restraining order to prohibit the offender from approaching the victim (criminal procedure – a conviction by court judgement), (3) an eviction order for the suspect to vacate the premises shared with the victim (criminal procedure – a preventive measure applied by the prosecutor in the preparatory proceedings) and (4) two new measures introduced in late 2020, i.e. an interim barring order for the domestic violence offender to immediately leave the shared home and its immediate surroundings and an interim restraining order prohibiting the offender from approaching the home and its immediate surroundings, both issued for a maximum of 14 days by an intervening police officer.

The data on these last two measures do not allow for an impact analysis during the COVID-19 pandemic; we can only indicate that in the first months of their use, the police issued approx. 250 such orders per month.²⁰ The number of barring orders for the offender to leave the home shared with another family member affected by abuse decreased in 2020 to 1,385 (an 11% drop v. 2019).²¹ The number of

16 *Sprawozdanie z realizacji krajowego programu przeciwdziałania przemocy w rodzinie na lata 2014–2020 za okres od 1 stycznia do 31 grudnia 2019 r.*, Ministerstwo Rodziny Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2017, p. 44.

17 *Przemoc w rodzinie – dane za lata 2012–2020*, „Portal polskiej Policji”, p. 1, <https://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przemoc-w-rodzinie/201373,Przemoc-w-rodzinie-dane-od-2012-roku.html> [accessed: 29.01.2024].

18 M. Świnecka, *Informacja dotycząca realizacji przez Policję procedury „Niebieskie Karty” w 2020 r.*, Biuro Prewencji KGP, Warszawa 2021.

19 M. Grzyb, „*We condemn abusing*”..., op. cit.

20 *Project Provisions of the Act of 30 April 2020 amending the Act – Code of Civil Procedure and certain other acts (Journal of Laws, item 956)*, „EUCPN”, https://eucpn.org/sites/default/files/document/files/Template%20good%20practices_newsletter.pdf [accessed: 29.07.2021].

21 Ministerstwo Sprawiedliwości, *Sprawozdanie MS-S1r w sprawach cywilnych za rok 2020*.

restraining orders to prohibit the offender from approaching the victim increased to 1,953 (a 22% rise v. 2019). Similarly, in 2020, there was a slight increase in the number of eviction orders for the suspect to vacate the premises shared with the victim, to 5,122 (a 9% increase v. 2019).²² These data suggest that the COVID-19 pandemic only selectively limited the functioning of the Polish domestic violence response system, and that the criminal response system was not brought to a halt.

One should also take note of the changes in the available data on the number of reports filed by victims of domestic violence to specialised NGOs, as exemplified by the largest such organisation, i.e. the Nationwide Emergency Service for Victims of Domestic Violence "Blue Line", which operates the Nationwide Hotline and E-mail Service for Victims of Domestic Violence. In 2020, the service counsellors conducted a total of 23,857 calls with victims of violence and replied to 3,203 e-mails,²³ while in 2019 these figures stood at 22,347 phone calls (7% increase) and only 1,609 e-mails (99% increase).²⁴

5. Reports of domestic violence in Poland during the COVID-19 pandemic

The difficulties people faced in the COVID-19 pandemic, such as job loss and high levels of stress, were conducive to incidents of domestic violence.²⁵ The "stay at home" restrictions alone can generate a several-fold increase in domestic violence. This is because the victim and the offender remain in constant, direct contact, stressful situations are increasing, the victim cannot escape and their contact with people outside the household are minimal. This was especially true of the lockdown period in Poland from 25 March to 11 April 2020. Such situations facilitate domestic violence because the offender has a sense of impunity and is beyond social and state control. That lack of control could be associated with offenders undergoing treatment for mental disorders stopping their medication, followed by a deterioration of their symptoms, thus leading to dangerous behaviour.²⁶ Stressful situations could, in turn, be related to the fear of losing one's job or of contracting the coronavirus.

The results of a survey from late 2020 among a sample of 1,000 people show that during the pandemic the financial situation of women more often worsened, while that of men more often remained unchanged or even improved.²⁷ Also, women were twice as likely to lose their jobs as men.²⁸ A stable source of income can protect against violence; a financially independent woman is not dependent on the offender and can more easily decide to leave.²⁹ One can assume that the loss of a job during the pandemic – especially among women – with the resulting deterioration of their financial situation, may have impacted the scale

22 *Sprawozdanie PK-P1K z działalności powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury w sprawach karnych za rok 2020, Sprawozdanie statystyczne za 2020 r.*, „Prokuratura Krajowa” 2021, <https://www.gov.pl/web/prokuratura-krajowa/sprawozdania-statystyczne-za-2020-r> [accessed: 29.01.2024].

23 *Raport podsumowujący działalność Ogólnopolskiego Pogotowia dla Ofiar Przemocy w Rodzinie „Niebieska Linia” w roku 2020*, „Niebieska Linia”, https://www.niebieskalinia.info/images/raport_2020.pdf [accessed: 29.01.2024].

24 *Raport podsumowujący działalność Ogólnopolskiego Pogotowia dla Ofiar Przemocy w Rodzinie „Niebieska Linia” w 2019 roku*, „Niebieska Linia”, <https://www.niebieskalinia.info/images/rok2019.pdf> [accessed: 29.01.2024].

25 I. Berniell, G. Facchini, *COVID-19 lockdown and domestic violence...*, p. 10; D. Ertan, W. El-Hagel, S. Thierree, H. Javelot, C. Hingray, *COVID-19: Urgency for distancing from domestic violence*, „European Journal of Psychotraumatology” 2020, 11(1), p. 3, <https://doi.org/10.1080%2F20008198.2020.1800245>; E. Roesch, A. Amin, J. Gupta, C. García-Moreno, *Violence against women during COVID-19 pandemic restrictions*, „BMJ” 2020, p. 1, <https://doi.org/10.1136/bmj.m1712>.

26 M.A. Sacco, F. Caputo, P. Ricci, F. Sicilia, L. De Aloe, C.F. Bonetta, F. Cordasco, C. Scalise, G. Cacciatore, A. Zibetti, S. Gratteri, I. Aquila, *The impact of the COVID-19 pandemic on domestic violence: The dark side of home isolation during quarantine*, „Medico-Legal Journal” 2020, 88(2), p. 72, <https://doi.org/10.1177/0025817220930553>.

27 *Raport Federacji Konsumentów, Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, SYNO Poland i ABR SESTA, Nastroje i plany polskich konsumentów w dobie koronawirusa*, „Gazeta SGH” 2020, https://gazeta.sgh.waw.pl/sites/gazeta.sgh.waw.pl/files/Galerie/raport_nastroje_i_plany_w_dobie_koronawirusa_2020-12-15_1_z_poprawkami.pdf [accessed: 29.01.2024].

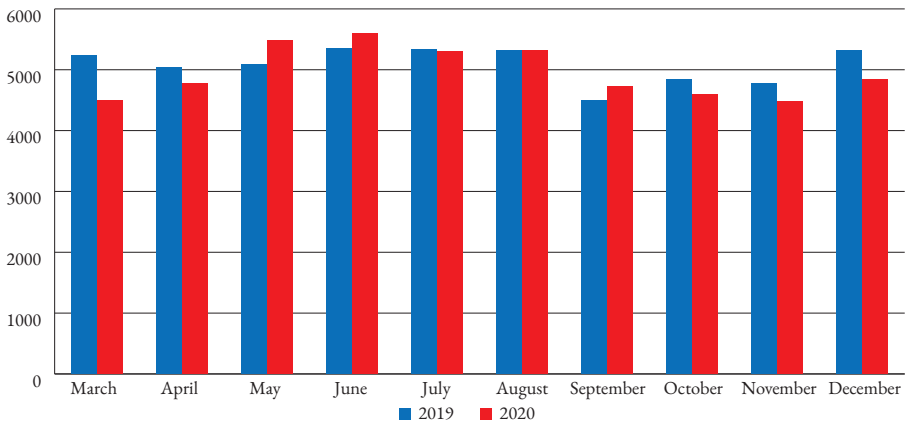
28 M. Grudniewska, *Kobiety kontra koronawirus. Jak pandemia zmieniła ich życie i pracę? Raport z badania*, „Wyborcza” 2021, <https://static.im-g.pl/im/6/26955/m26955216,NIEUSTRASZONA-W-PRACY-V2.pdf> [accessed: 10.12.2023].

29 *Ogólnopolska diagnoza zjawiska...*, p. 57.

of domestic violence.³⁰ Studies demonstrate that over 70% of the respondents who declared being a victim of domestic violence in 2019 were in a poor financial situation.³¹

Based on police statistics, we compared the trends of selected parameters of domestic violence between 2020 and 2019. The number of Blue Cards initiated in the lockdown periods (both March–April and October–December), that is, at the times of the most stringent restrictions on free movement, was lower than in the corresponding months in the previous year (see Figure 3).

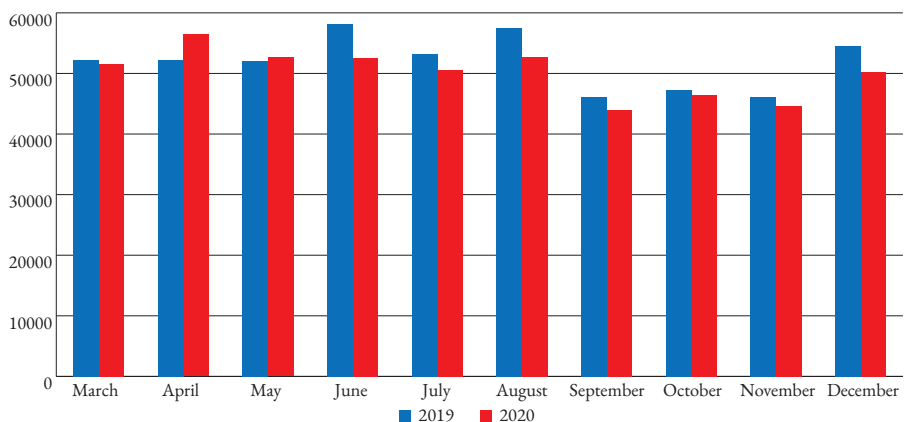
Figure 3. Number of Blue Cards recorded from March to December in both 2019 and 2020

Source: based on data from the Police Command Support System

The number of police interventions due to domestic violence in 2020 was only higher than in the previous year in April and May, that is, directly after the first lockdown in Poland (25 March to 11 April 2020). This is in line with the findings of a study completed in India in July 2020.³²

Figure 4. Number of home intervention reports from March to December in both 2019 and 2020

Source: based on data from the Police Command Support System

30 M. Vora, B.C. Malathesh, S. Das, S.S. Chatterjee, *COVID-19 and domestic violence against women*, „Asian Journal of Psychiatry” 2020, vol. 53, p. 1, <https://doi.org/10.1016/j.ajp.2020.102227>.

31 *Ogólnopolska diagnoza zjawiska...*, p. 55.

32 R. Poblete-Cazenave, *The impact of lockdowns on crime and violence against women: Evidence from India*, „SSRN” 2020, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3623331>.

The changes in the statistics reflect difficulties for victims of domestic violence in successfully filing reports to the relevant authorities during the pandemic, due to both the offender and the victims being isolated together at home and to the changes in the operation of the institutions. Fear of infection and limitation of direct contact were observed on both sides: the institutions were shut as a result, and victims were often afraid to report to them.

Early in the pandemic, the police were the only institution that "penetrated the environment". Police officers were assigned various extra tasks, for example, checking on people under quarantine and supporting other institutions whose personnel were barred from field work due to the pandemic. In view of this, the pandemic heavily strained the police force:

The police also had to follow their restrictions and in fact many tasks were dropped on the police due to COVID. And I think the number of Blue Cards recorded was lower because of that. (Social worker_E7)

Despite changes in the operating procedures, the experts from the police claimed that there were no cases where officers refused to receive a report of an offence or to intervene due to the pandemic. Experts from welfare institutions for victims of domestic violence voiced a different opinion, saying that there were such cases, especially at the beginning of the pandemic:

Women ... often reported that the police, for example, when called to some domestic row, would say it wasn't a good time to report such things. Just let them let off some steam and try to get on, as the police were busy with something else. ... In the first few weeks we received quite a lot of such calls, in which women complained to us that policemen were sending them away empty-handed. It only changed later on. (NGO_E3)

As the experts we interviewed emphasised, victims of domestic violence often believed that no-one would help them during the lockdown. Therefore, at the beginning of the pandemic, even though it could be supposed that incidents of domestic violence increased, many of victims did not seek help, which certainly created a feeling of impunity among offenders. Some experts even said that the domestic violence support system was brought to a halt in March 2020:

It had nothing to do with the epidemic, in my opinion, not directly; it was only due to this indirect communication in the society that now everything was shut down, that there was nowhere to go, that the centres weren't working, that the police wouldn't come because they were busy dealing with quarantines. So, on the one hand, victims of abuse had that feeling that no-one would help them, and on the other hand, those abusers were sure they would get away unpunished, without anything like those Blue Cards, at ease, no-one calls, no-one comes It turned out that the police were going round after all, that they could detain abusers, that the district officer was able to visit homes, but in the first weeks there was that belief that nothing could be done, and it really barred victims from seeking help. When I asked if she had called the police, then she said "Well, no, because they won't come anyway." (NGO_E12)

The close presence of offenders also made it more difficult to report violence. As the experts from NGOs pointed out, the drop in the number of phone calls reporting domestic violence in the first stage of the pandemic was linked to the novel situation, that is, constantly staying in the same place with the offender:

I mean, there were really fewer calls, even though there was more violence, because those women had no way of calling, because all the time ... their partners listened to what they were doing and watched them. (NGO_E14)

The NGO experts emphasised that after the initial shock, they quickly adapted their way of working to the prevailing conditions, and the victims found ways to contact them, which resulted in a much greater number of reports of domestic violence than before the outbreak of the pandemic. This confirms the observation from various countries around the world of higher levels of reported domestic violence during the pandemic.³³

Those calls were many, plenty. I have a feeling that this was the most we could do, that we wouldn't be able to pick up any more. As for e-mails we received, the count quadrupled. And this has continued, there are still three times more e-mails we are getting now than before the epidemic, so I have a feeling that people have somehow got used to this form of contact and are still using it, even if some of the restrictions have been lifted. (NGO_E12)

Victims used various occasions and opportunities to secretly seek help from the offenders, for example, calling when out shopping for groceries. Nevertheless, contact by phone was hindered,³⁴ so contacting the institutions by e-mail became more frequent. "Broken" e-mails were also characteristic, sometimes written one sentence at a time throughout the day, whenever an occasion arose. In such cases, remote assistance often ended in a fiasco, as the victims – even when they made contact – hung up abruptly. The respondents described the use of different means of communication so that contact could be made and assistance could be provided effectively:

We would make various arrangements, as sometimes they would say, "You know what, I'd rather call you back myself when he's in the bathroom or so, somewhere", and sometimes we made the call. It depends on [their] preferences. I understand that there are different situations, and sometimes the client would prefer not to call the police at that point, but to wait a bit longer for a more convenient moment or ask some relatives to help them move to another place. ... We do our best to adapt our solutions to what clients expect, because in such situations we also have to consider what is safer for them. But if they wanted to, we always notified the police, or did whatever we agreed with them. ... So, I also understand that big number of e-mails: people started to write more, because it was easier to e-mail us. Some were jagged messages, first one sentence, then two sentences in another e-mail and it all came together in the end. Or they said, for example, that they wrote that e-mail all day long, in quick sessions, no idea how, when she was in the bathroom or something. ... It was difficult to call and easier to write. The abuser nearby was one thing, and children next to her was another reason. They didn't want the children to listen to it, to listen to the conversation. (NGO_E12)

Reports filed during the pandemic were of a different nature, which was associated with the fear caused by the restrictions and the lockdown:

Those were completely different calls. Those people were in very bad shape mentally, they also often reported very severe beatings and were convinced that they couldn't go out, that when they were beaten with those children they simply had to stay, because if they went out to the staircase, they would be punished. So, we did a lot of education, also explaining that that wasn't how things should be, that their safety was more important. Over March, April, there

33 C. Bradbury-Jones, L. Isham, *The pandemic paradox: The consequences of COVID-19 on domestic violence*, „Journal of Clinical Nursing” 2020, 29(13–14), p. 2047–2049, <https://doi.org/10.1111%2Fjocn.15296>.

34 A. Graduszyńska, A. Augustynowicz, J. Borowicz, N. Pihowicz, *How Poland and Europe are fighting domestic violence towards women during the pandemic*, „Medycyna Ogólna i Nauki o Zdrowiu” 2022, 28(1), p. 82–85, <https://doi.org/10.26444/monz/147242>.

was such a lot of fear that you can't leave the home, you can't leave the home at all, no matter what. Especially those in quarantine, they were so convinced they were not allowed to escape, even out to the staircase. (NGO_E12)

In response to the obstacles that victims of domestic violence had in contacting the relevant institutions, numerous community initiatives appeared around the world to assist victims in seeking support. For example, in Spain and France, opportunities were provided in pharmacies to safely report crime. Visiting a pharmacy was allowed, even during the lockdown, and did not raise the suspicions of offenders. A special code could be used for reports: if a customer ordered a mask no. 19 from a pharmacy with home delivery, the pharmacist would send the police to the address provided.³⁵ In Poland, a similar initiative was started by high school student Krystyna Paszko, who set up an online store called "Chamomiles & Pansies" as a disguise for a communication channel to enable victims of domestic violence to contact support centres and seek help.³⁶

6. Experience of domestic violence during the COVID-19 pandemic

According to published studies, domestic violence escalated due to the domestic isolation forced by the pandemic³⁷ – that isolation triggered and intensified the experience of violence, as opportunities for short breaks from stressful situations at home, such as going to work, were missing:

A situation of domestic violence is such that staying at home with each other 24/7, with those people, I don't know, working, taking care of the children, cleaning, cooking and so on, then even in normal times it would cause conflicts and tensions, and then sadly such situations multiplied, as we got reports from people who said they couldn't stand it anymore. You know, from the point of view of victims, it's especially painful, because when they had the option to go to work, do the shopping, etc., then someone always went to work for 8 hours, spent some time commuting and so on, then there was always a moment of relief. And when they stayed together all the time, their options really dried up. (Social worker_E4)

Even if reports of violence during the pandemic came from families that had not previously reported such incidents, experts claimed that those families must have experienced other signs of violence before physical violence. In principle, violence was not initiated during the pandemic, but primarily escalated in homes where it already existed:

When someone calls and says that "he got violent for the first time" and I start talking to this person, it turns out that the violence has been around for a long time, but it was more subtle, more psychological, somehow unidentified. So, I understand that the phrase "there's never been any violence, and it's only happened now" more as people did not react to the previous, more subtle signs of violence or less severe forms of violence, and during this pandemic, for example, they experienced it more painfully and they started calling us. When we started talking to them, it turned out that there had always been something before, some humiliation, or some kind of repression, or blaming. (NGO_E12)

35 I. Kottasová, V. Di Donato, *Women are using code words at pharmacies to escape domestic violence*, „SSRN” 2020, <https://www.cnn.com/2020/04/02/europe/domestic-violence-coronavirus-lockdown-intl/index.html> [accessed: 27.07.2021].

36 K. Czarnecka, *18-latka wymyśliła szyfr dla ofiar przemocy domowej*, „Polityka” 2020, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/spoleczenstwo/1953158,1,18-latka-wymyslila-szyfr-dla-ofiar-przemocy-domowej.read> [accessed: 27.07.2021].

37 M.A. Sacco, F. Caputo, P. Ricci, F. Sicilia, L. De Aloe, C.F. Bonetta, F. Cordasco, C. Scalise, G. Cacciatore, A. Zibetti, S. Gratteri, I. Aquila, *The impact of the COVID-19...*, p. 72; A. Sharma, S.B. Borah, *COVID-19 and domestic violence: An indirect path to social and economic crisis*, „Journal of Family Violence” 2020, vol. 37, p. 759–765, <https://doi.org/10.1007/s10896-020-00188-8>.

During the pandemic, there were more reports of impulsive violence (e.g. violent, severe beatings):

During the lockdown, we had a lot of phone calls just after the beating, and in general a lot of calls. I've been working here for many years, and I don't remember a time I had so many reports on a single shift after a beating so severe I considered calling an ambulance for the person, wondering if she needed immediate medical assistance. Or a person who got beaten the day before but reported it only the next day, since it was so severe. (NGO_E12)

As domestic violence intensified (or was fully revealed), some victims took the decision during the pandemic to leave their partner/abuser. Nevertheless, the pandemic made it even more difficult to decide to leave a home with domestic violence – a decision which is not easy in any case. For these reasons, according to the respondents, some victims did not take this step, especially early in the pandemic:

It's not that we had fewer of those reports than usual – there were simply fewer people who were willing to leave their homes and move to the welfare centre. And we were analysing why this was so and thought that if it is complicated to escape an abuser normally, then if you are locked down in a single room 24/7, or simply for a long time each day, with an abuser, your difficulties in organising an escape mount even more. (NGO_E3)

As the pandemic dragged on, the experts first of all pointed to the likely intensification of domestic violence and the issues of the past experiences of the institutions in supporting victims of abuse:

Any restriction of people's mobility so that they cannot go out and they have to spend days and weeks together will certainly lead to increased levels of violence. (NGO_E14)

As regards domestic violence and possible further "stay at home" restrictions, the experts stated that there is a need for closer contact between welfare institutions and families, and in particular with offenders:

Especially then, I think, the contact with those people would have to be more frequent. Also, all the services that can penetrate those circles, as district police officers could, should do it. But I also feel that the phone contact with those who use violence is greatly underestimated, and I believe that, for example, if they had a phone call once or twice a week just to check on their conduct in such times, on how they behave, but also on how they cope, to refer them to therapeutic programmes, which, after all, are run online even at our centre, then that would be some way forward. So, keeping in contact with the family, making them aware that the services have not forgotten them and giving those abusers options to vent, with these programmes for them available at all times. (NGO_E12)

The research has shown how important it is to combine different methods of examining such sensitive phenomena as domestic violence during the pandemic. Statistical data only showed the numerical picture; qualitative research, in turn, made us realise what problem the victims faced, especially during the lockdown: they could not leave home and had to stay at home with their abusers. The interviews with experts show that, despite the difficult situation in the country and the need to change the form of work, aid institutions should not be closed to people who need help – on the contrary, they should become more and more flexible, e.g. in terms of the form of contact.

7. Conclusion

Based on the police data, it can be concluded that the period of the pandemic in Poland, in particular the first and second lockdowns, resulted in underreported incidents of domestic violence. Nonetheless, the interviews with experts indicate that during this time the risk of domestic violence increased.

The reasons for the decline in domestic violence cases in police statistics were the victims' fear of seeking help due to restrictions (fear of leaving the home) and the difficulty in calling for help because of constant contact with the offender.³⁸ The way the institutions themselves operated during this time is also significant; being closed to face-to-face meetings, they could only provide assistance in a limited form, and sometimes, due to the burden of new tasks, they could not respond properly.

Unfortunately, with the available data it was impossible to confirm whether the increase in recorded acts of domestic violence – which was interestingly observed after the first lockdown was lifted (likely the effect of delayed filings) – also took place after the end of the second and third lockdowns. Furthermore, our analysis is somehow limited by the unavailability of data on recorded domestic violence incidents under the Blue Card procedure from institutions other than the police.

At the same time, the experts we interviewed and the statistics on emergency phone calls and e-mails from the largest Polish NGO providing assistance to victims of domestic violence indicate an increase in the scale of domestic violence and the number of requests for support during the pandemic. Thus, our study confirms the international observations of an increase in domestic violence during the pandemic.³⁹

It is difficult to clearly indicate which factor was the key in both reducing the reporting to the police and increasing the actual scale of domestic violence. However, the message is that lessons must be learnt so that the institutions can be improved and adjusted to the new forms of communication (new channels used more often, such as e-mail) in future. Every effort should be made to step up the preparedness, prevention and response capabilities to domestic violence in fast-changing conditions. Further comparative analyses of data on violence itself, the experiences of individual countries and the solutions used there, followed by the implementation of those that have proved effective, such as increasing community vigilance (social control),⁴⁰ will certainly be helpful in this regard.

References

Scientific publications:

- Agüero J.M., *COVID-19 and the rise of intimate partner violence*, „World Development” 2021, vol. 137, p. 1–7, <https://doi.org/10.1016%2Fj.worlddev.2020.105217>.
- Berniell I., Facchin G., *COVID-19 lockdown and domestic violence: Evidence from internet-search behavior in 11 countries*, „European Economic Review” 2021, vol. 136, p. 1–13, <https://doi.org/10.1016/j.euroecorev.2021.103775>.
- Bradbury-Jones C., Isham L., *The pandemic paradox: The consequences of COVID-19 on domestic violence*, „Journal of Clinical Nursing” 2020, 29(13–14), p. 2047–2049, <https://doi.org/10.1111%2Fjocn.15296>.

38 J. Neil, *Domestic violence and COVID-19: Our hidden epidemic*, „Australian Journal of General Practice” 2020, vol. 49, p. 1–2, <https://www1.racgp.org.au/getattachment/6f14564c-e1ef-447d-b920-303ba93d0cac/Domestic-violence-and-COVID-19.aspx> [accessed: 27.07.2021].

39 J.M. Agüero, *COVID-19 and the rise of intimate partner violence*, „World Development” 2021, vol. 137, p. 1–7, <https://doi.org/10.1016%2Fj.worlddev.2020.105217>; D. Ertan, W. El-Hagel, S. Thierree, H. Javelot, C. Hingray, *COVID-19...*, op. cit.; A.R. Piquero, W.G. Jennings, E. Jemison, C. Kaukinen, F.M. Knaul, *Domestic violence during the COVID-19 pandemic: Evidence from a systematic review and meta-analysis*, „Journal of Criminal Justice” 2021, vol. 74, p. 1–10, <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2021.101806>.

40 A. Sharma, S.B. Borah, *COVID-19 and domestic violence...*, op. cit.

- Bullinger L.R., Carr J.B., Packham A., *COVID-19 and Crime: Effects of Stay-at-Home Orders on Domestic Violence*, National Bureau of Economic Research, Cambridge 2020, <https://doi.org/10.3386/w27667>.
- Davies P., *Tackling domestic abuse locally: Paradigms, ideologies and the political tensions of multi-agency working*, „Journal of Gender-Based Violence” 2018, 2(3), p. 429–446, <https://doi.org/10.1332/239868018X15392672654573>.
- Ertan D., El-Hagel W., Thierree S., Javelot H., Hingray C., *COVID-19: Urgency for distancing from domestic violence*, „European Journal of Psychotraumatology” 2020, 11(1), p. 1–6, <https://doi.org/10.1080/2F20008198.2020.1800245>.
- European Union Agency for Fundamental Rights, *Przemoc wobec kobiet. Badanie na poziomie Unii Europejskiej*, Urząd Publikacji Unii Europejskiej, Luxembourg 2014, https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2014-vaw-survey-at-a-glance-oct14_pl.pdf [accessed: 29.01.2024].
- Graduszyńska A., Augustynowicz A., Borowicz J., Pihowicz N., *How Poland and Europe are fighting domestic violence towards women during the pandemic*, „Medycyna Ogólna i Nauki o Zdrowiu” 2022, 28(1), p. 82–85, <https://doi.org/10.26444/monz/147242>.
- Grzyb M., „*We condemn abusing violence against women*”: *The criminalization of domestic violence in Poland*, „Archiwum Kryminologii” 2020, 42(1), p. 163–183, <https://doi.org/10.7420/AK2020I>.
- Halford E., Dixon A., Farrell G., Malleson N., Tilley N., *Crime and coronavirus: Social distancing, lockdown, and the mobility elasticity of crime*, „Crime Science” 2020, 9(11), p. 1–12, <https://doi.org/10.1186/s40163-020-00121-w>.
- Klaus W., Włodarczyk-Madejska J., Wzorek D., *Abruptly interrupted lives*, [in:] J.A. Brandariz, W. Klaus, A. Martynowicz (ed.), *Forced Mobility of EU Citizens*, Routledge, London 2023, p. 141–166, <https://doi.org/10.4324/9781003254585-8>.
- Kociołowicz-Wisniewska B., *Przemoc w rodzinie. Polski i amerykański wymiar sprawiedliwości w czasie i po pandemii COVID-19*, Fundacja Court Watch Polska, Toruń 2021, https://courtwatch.pl/wp-content/uploads/2021/05/FCWP_raport_przemoc_w_rodzinie-1.pdf [accessed: 10.12.2023].
- Lallie H.S., Shepherd L.A., Nurse J.R.C., Erola A., Epiphaniou G., Maple C., Bellekense X., *Cyber security in the age of COVID-19: A timeline and analysis of cyber-crime and cyber-attacks during the pandemic*, „Computers & Security” 2021, vol. 105, p. 1–20, <https://doi.org/10.1016/2Fj.cose.2021.102248>.
- Murdoch A., Byczyński C., *The impact of the coronavirus (Sars-Cov-2) lockdown on crime in New York and London, march–june 2020: A comparative study*, „International Journal of Business and Management Research” 2021, 9(2), p. 124–155, <http://dx.doi.org/10.37391/IJBMR.090204>.
- Neil J., *Domestic violence and COVID-19: Our hidden epidemic*, „Australian Journal of General Practice” 2020, vol. 49, p. 1–2, <https://www1.racgp.org.au/getattachment/6f14564c-e1ef-447d-b920-303ba93d0cac/Domestic-violence-and-COVID-19.aspx> [accessed: 27.07.2021].
- Ogólnopolska diagnoza zjawiska przemocy w rodzinie*, Raport Kantar Polska dla Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej 2019.
- Piquero A.R., Jennings W.G., Jemison E., Kaukinen C., Knaul F.M., *Domestic violence during the COVID-19 pandemic: Evidence from a systematic review and meta-analysis*, „Journal of Criminal Justice” 2021, vol. 74, p. 1–10, <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2021.101806>.
- Pszczołkowska D., *Facebook recruitment and online interviewing: Suitable for qualitative research in migration?*, „CMR Working Papers”, 2020, 119(177), p. 1–117, <https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/18961/WP119177.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [accessed: 27.07.2021].
- Raport Federacji Konsumentów, Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, SYNO Poland i ABR SESTA, *Nastroje i plany polskich konsumentów w dobie koronawirusa*, „Gazeta SGH” 2020, https://gazeta.sgh.waw.pl/sites/gazeta.sgh.waw.pl/files/Galerie/raport_nastroje_i_plany_w_dobie_koronawirusa_2020-12-15_1_z_poprawkami.pdf [accessed: 29.01.2024].
- Roesch E., Amin A., Gupta J., García-Moreno C., *Violence against women during COVID-19 pandemic restrictions*, „BMJ” 2020, p. 1–2, <https://doi.org/10.1136/bmj.m1712>.

- Sacco M.A., Caputo F., Ricci P., Sicilia F., De Aloe L., Bonetta C.F., Cordasco F., Scalise C., Cacciatore G., Zibetti A., Gratteri S., Aquila I., *The impact of the COVID-19 pandemic on domestic violence: The dark side of home isolation during quarantine*, „Medico-Legal Journal” 2020, 88(2), p. 71–73, <https://doi.org/10.1177/0025817220930553>.
- Sharma A., Borah S.B., *COVID-19 and domestic violence: An indirect path to social and economic crisis*, „Journal of Family Violence” 2020, vol. 37, p. 759–765, <https://doi.org/10.1007/s10896-020-00188-8>.
- Sprawozdanie PK-PIK z działalności powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury w sprawach karnych za rok 2020, Sprawozdanie statystyczne za 2020 r.*, „Prokuratura Krajowa” 2021, <https://www.gov.pl/web/prokuratura-krajowa/sprawozdania-statystyczne-za-2020-r> [accessed: 29.01.2024].
- Sprawozdanie z realizacji krajowego programu przeciwdziałania przemocy w rodzinie na lata 2014–2020 za okres od 1 stycznia do 31 grudnia 2019 r.*, Ministerstwo Rodziny Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2017.
- Świnecka M., *Informacja dotycząca realizacji przez Policję procedury „Niebieskie Karty” w 2020 r.*, Biuro Prewencji KGP, Warszawa 2021.
- Vora M., Malathesh B.C., Das S., Chatterjee S.S., *COVID-19 and domestic violence against women*, „Asian Journal of Psychiatry” 2020, vol. 53, p. 1–2, <https://doi.org/10.51332/bjp.2020.v25.i1.82>.
- Wiktorska P., *Dziecko w sytuacji przemocy w rodzinie w ujęciu kryminologicznym*, [in:] M. Łączkowska-Porawska (ed.), *Dziecko – rodzice – państwo w kontekście świadczeń zdrowotnych, edukacyjnych i przemocy domowej*, Instytut Nauk Prawnych PAN, Warsaw 2020, p. 99–126, <https://doi.org/10.5281/zenodo.4311581>.

Online sources:

- COVID-19 a zmiany w trendach dotyczących przemieszczania się*, „Google” 2020, <https://www.google.com/covid19/mobility/?hl=pl> [accessed: 29.01.2024].
- Czarnecka K., *18-latka wymyśliła szyfr dla ofiar przemocy domowej*, „Polityka” 2020, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/spoleczenstwo/1953158,1,18-latka-wymyslila-szyfr-dla-ofiar-przemocy-domowej.read> [accessed: 27.07.2021].
- Grudniewska M., *Kobiety kontra koronawirus. Jak pandemia zmieniła ich życie i pracę? Raport z badania*, „Wyborcza” 2021, <https://static.im-g.pl/im/6/26955/m26955216,NIEUSTRASZONA-W-PRACY-V2.pdf> [accessed: 10.12.2023].
- Kottasová I., Di Donato V., *Women are using code words at pharmacies to escape domestic violence*, „SSRN” 2020, <https://www.cnn.com/2020/04/02/europe/domestic-violence-coronavirus-lockdown-intl/index.html> [accessed: 27.07.2021].
- Sprawozdanie MS-S1r w sprawach cywilnych za rok 2020*, Ministerstwo Sprawiedliwości, <https://choszczno.sr.gov.pl/container/sprawozdania%202011/MS-S1r%20sprawozdanie%20w%20sprawach%20cywilnych%20za%20rok%202020.pdf> [accessed: 27.07.2021].
- Poblete-Cazenave R., *The Impact of Lockdowns on Crime and Violence Against Women – Evidence From India*, „SSRN” 2020, <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3623331>.
- Project Provisions of the Act of 30 April 2020 amending the Act – Code of Civil Procedure and certain other acts (Journal of Laws, item 956)*, „EUCPN”, https://eucpn.org/sites/default/files/document/files/Template%20good%20practices_newsletter.pdf [accessed: 29.07.2021].
- Przemoc w rodzinie – dane za lata 2012–2020*, „Portal polskiej Policji”, p. 1, <https://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przemoc-w-rodzinie/201373,Przemoc-w-rodzinie-dane-od-2012-roku.html> [accessed: 29.01.2024].
- Raport podsumowujący działalność Ogólnopolskiego Pogotowia dla Ofiar Przemocy w Rodzinie „Niebieska Linia” w 2019 roku*, „Niebieska Linia”, <https://www.niebieskalinia.info/images/rok2019.pdf> [accessed: 29.01.2024].
- Raport podsumowujący działalność Ogólnopolskiego Pogotowia dla Ofiar Przemocy w Rodzinie „Niebieska Linia” w roku 2020*, „Niebieska Linia”, https://www.niebieskalinia.info/images/raport_2020.pdf [accessed: 29.01.2024].

Rozporządzenie w sprawie procedury „Niebieskie Karty” – komentarz, „Niebieska Linia”, <https://www.niebieskalinia.info/index.php/zadania-sluzb/59-rozporzadzenie-w-sprawie-procedury-niebieskie-karty-komentarz> [accessed: 29.01.2024].

Wpływ epidemii COVID-19 na wybrane elementy rynku pracy w Polsce w II kwartale 2020 r., „Główny Urząd Statystyczny. Informacje Sygnałne” 2020, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/popyt-na-prace/wpływ-epidemii-covid-19-na-wybrane-elementy-ryнку-pracy-w-polsce-w-drugim-kwartale-2020-roku,4,2.html> [accessed: 29.01.2024].

Official documents:

Zarządzenie Nr 12 KGP z 19 maja 2020 r. w sprawie Systemu Wspomagania Dowodzenia Policji, Dz. Urz. KGP z 2020 r., poz. 23.

**SPRAWOZDANIE Z 35TH
BALTIC CRIMINOLOGY
SEMINAR – CHALLENGES
FOR CRIMINOLOGY
IN TURBULENT TIMES,
TALLINN, ESTONIA
19–20 CZERWCA 2023 R.****Paulina Sidor-Borek**

e-mail: p.sidor-borek@uw.edu.pl

ORCID: 0000-0001-6613-7294

Wydział Stosowanych Nauk Społecznych
i Resocjalizacji, Uniwersytet Warszawski**Dominik Wzorek**

e-mail: d.wzorek@inp.pan.pl

ORCID: 0000-0001-5274-2784

Instytut Nauk Prawnych, Polska Akademia Nauk

W dniach 19–20 czerwca 2023 r. w Tallinnie (Estonia) odbyło się 35. Seminarium Kryminologiczne Państw Bałtyckich. W tym roku tematem przewodnim były wyzwania dla kryminologii w burzliwych czasach. Seminarium Kryminologiczne Państw Bałtyckich wpisało się już w tradycję spotkań kryminologicznych regionu, integruje osoby badające przestępczość z państw regionu: Estonii, Litwy, Łotwy, Polski, a także – do niedawna – Federacji Rosyjskiej. Ze względu na sankcje nałożone na obywateli Federacji Rosyjskiej, w związku z trwającą wojną w Ukrainie, w seminarium nie mógł uczestniczyć jego wieloletni organizator i uczestnik – prof. Yakov Gilinsky z Petersburga. Wiadomość Profesora skierowaną do uczestników seminarium odczytała Anna Markina z Katedry Prawa Karnego, Wydział Prawa Uniwersytetu w Tartu (Department of Criminal Law, School of Law, University of Tartu, Estonia), organizatorka tegorocznego seminarium.

Seminarium zostało otwarte przez dr Anneli Soo, kierowniczkę Katedry Prawa Karnego, Wydział Prawa Uniwersytetu w Tartu. W pierwszym panelu swoje referaty wygłosili: dr Maciej Duda, dr Joanna Narodowska oraz prof. Wiesław Pływaczewski z Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, a ich prezentacja poświęcona historii polskiej myśli kryminologicznej była wynikiem realizowanego w latach 2020–2021 grantu *Interdyscyplinarne Forum Doskonałości Naukowej. Konkurencyjność–Mierzalność–Innowacja. Umieędzynarodowienie dziedzictwa polskiej myśli kryminologicznej i zwiększenie rozpoznawalności jej osiągnięć* (Numer projektu: Dialog 0071/2019). W tym panelu również referat wygłosił prof. Jüri Saar z Estońskiej Akademii Nauk o Bezpieczeństwie (Estonian Academy of Security Sciences), który odniósł się do kwestii związków koncepcji *locus minoris resistentia* z bezpieczeństwem międzynarodowym (*A concept of Locus Minoris Resistentia and International Security*), oraz prof. Chris Eskridge z Uniwersytetu w Nebrasce (University of Nebraska – Lincoln, USA).

W drugim panelu poświęconym kwestiom sprawiedliwości naprawczej wystąpili: prof. dr Frieder Dünnkel z Uniwersytetu w Greifswaldzie w Niemczech (Universität Greifswald, Deutschland), który poruszył problematykę funkcjonowania sprawiedliwości naprawczej w państwach europejskich w referacie *Restorative Justice in Europe – A stock-taking of recent developments and perspectives for the future*, oraz dr Ilona Michailovič z Uniwersytetu w Wilnie, Litwa (Vilniaus Universitetas, Lietuva) z referatem dotyczącym mediacji w przypadku przemocy domowej *Is mediation appropriate in cases involving domestic violence?*.

Trzeci panel poświęcony był tzw. przestępczości osób nieletnich. W panelu swój pierwszy referat na konferencji międzynarodowej wygłosiła Carolyn Soosaar, studentka na Uniwersytecie w Tartu. Jej prezentacja nosiła tytuł *Teachers as Victims of School Violence: Possible Solutions in the Example of Tartu Hansa School* i dotyczyła zagadnienia nauczycieli jako ofiar przemocy szkolnej. W panelu głos zabrały również dr Aušra Pocienė z Uniwersytetu w Wilnie oraz Anna Markina. Ich referaty poświęcone były International Self-Report Delinquency Study (ISRd), czyli międzynarodowym badaniom sondażowym dotyczącym zachowań przestępnych młodzieży. W swoim referacie *Youth delinquency in Lithuania – is it an issue?* dr Aušra Pocienė pokazywała, jakich przemian doświadczyły młode pokolenia mieszkańców Litwy biorące udział w trzech falach badania ISRd. Anna Markina w swoim wystąpieniu prezentującym wstępne wyniki tych badań przeprowadzonych w Estonii *First results of ISRd4 Study in Estonia* zwróciła uwagę na problemy metodologiczne związane z realizacją tak dużego badania sondażowego wśród młodzieży.

W ostatnim tego dnia, można powiedzieć polskiemu panelu wystąpił dr hab. Piotr Chlebowicz, prof. UWM z Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, z referatem dotyczącym działań przeciwykrywczych podejmowanych przez zorganizowane grupy przestępcze w Polsce *Counter-detection activities of criminal groups in Poland* oraz zespół: dr Joanna Narodowska, dr Maciej Duda i prof. Wiesław Pływaczewski z referatem odnoszącym się do kwestii wyzwań dla zielonej kryminologii w czasie konfliktów zbrojnych *Challenges for green criminology during armed conflicts*. W tym panelu wyniki swoich badań nad zmianami w obrębie przestępczości w związku z pandemią COVID-19 w Polsce wygłosił dr Konrad Buczkowski reprezentujący Instytut Wymiaru Sprawiedliwości w Warszawie *The impact of the COVID-19 on crime in Poland based on statistical data*.

Ten niezwykle pracowity i wyczerpujący dzień obrad zwieńczony został wizytą w nowo wybudowanej siedzibie Estońskiej Akademii Nauk o Bezpieczeństwie (Sisekaitseakadeemia, Tallinn). Dzięki niezwykle gościnności władz tej uczelni osoby uczestniczące w Seminarium miały możliwość zwiedzić kampus uczelni oraz przyrzeć się, w jakich warunkach odbywa się kształcenie kadr bezpieczeństwa w Estonii – strażników więziennych, policjantów, strażników granicznych, ratowników medycznych czy przedstawicieli organów podatkowych. Akademia ma niezwykle rozbudowane centrum kształcenia obejmujące m.in. ćwiczeniowe więzienie (z odzwierciedleniem zabezpieczeń ze wszystkich estońskich więzień), stanowiska do ćwiczeń w wirtualnej rzeczywistości VR czy szkoleniową salę call center do odbierania połączeń alarmowych, która jednocześnie pełni funkcję awaryjnego centrum kryzysowego.

Drugi dzień obrad rozpoczął się panelem poświęconym wymiarowi sprawiedliwości wobec nieletnich. Pierwszy z referatów wygłosiła dr Judit Strömpl z Uniwersytetu Tartuskiego, która odniosła się do konieczności uwzględniania doświadczenia traumy w wymiarze sprawiedliwości dla nieletnich (*The need for a Trauma-Informed Juvenile Justice*), drugi zaś dr Ilona Kronberga z Uniwersytetu Łotewskiego (Latvijas Iniversitāte) poświęciła kwestii metod sprawiedliwości naprawczej w pracy z dziećmi wystawionymi na ryzyko podejmowania zachowań antyspołecznych (*Restorative justice methods for working with children at risk of antisocial behaviour*).

Drugi z paneli w tym dniu dotyczył kwestii polityki karnej w Polsce. Paulina Sidor-Borek z Uniwersytetu Warszawskiego nakreśliła ogólne tendencje polityki karnej w Polsce i wskazała na niewykorzystane możliwości systemu dozoru elektronicznego (referat *In search for an alternative to imprisonment – could electronic monitoring be a remedy for the high rate of imprisonment?*). W ramach tego panelu swój referat wygłosił również Dominik Wzorek z Instytutu Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk, który w referacie *Senencing to imprisonment. The judicial justification of punishment* zaprezentował wyniki swoich badań poświęconych uzasadnianiu wymiaru kary pozbawienia wolności. Referat przygotowany został na podstawie badań prowadzonych w ramach grantu *Analiza sędziowskich decyzji i poglądów na temat stosowania kary pozbawienia wolności*, finansowanego ze środków NCN (2021/41/N/HS5/02149).

Na koniec odbył się panel dyskusyjny, który poświęcony został przyszłości więzień oraz wyzwaniom związanym z prowadzeniem badań kryminologicznych i ich publikowaniem. W dyskusji udział wzięli Laura Kikas z Estońskiej Akademii Nauk o Bezpieczeństwie, Jako Salla, kierownik estońskiej probacji,

Fot. 1. Uczestnicy Seminarium w Tallinnie

Źródło: archiwum organizatora.

oraz Paulina Sidor-Borek i Dominik Wzorek. Dyskusja pokazała, jak trudno jest prowadzić i publikować wyniki badań nad przestępczością, zwłaszcza w dobie anglosaskiej dominacji kryminologii. Osoby biorące udział w panelu zwróciły szczególną uwagę na problem praktycznego wykorzystania wyników badań kryminologicznych przez osoby podejmujące decyzje co do kształtu polityk społecznych. Istotne w debacie były również poglądy społeczeństwa na problematykę polityki karnej, karania i więzień. Wydaje się, że kwestia prizonizacji, szczególnie w regionie Europy Wschodniej, jest niezwykle ważnym i nadal aktualnym tematem.

Drugi dzień zwieńczony został wizytą w nowym zakładzie karnym w Tallinnie (Tallinna Vangla), oddanym do użytku w 2018 r. Było to niezwykle cenne doświadczenie, szczególnie w kontekście wcześniejszej dyskusji o obecnym kształcie więziennictwa i jego przyszłości.

Program 35. Seminarium Kryminologicznego Państw Bałtyckich pokazał różnorodność podejmowanych tematów badawczych, a także zbieżność doświadczeń i problemów związanych z funkcjonowaniem wymiaru sprawiedliwości. Warto również zauważyć liczny udział w seminarium osób z Polski, co zaowocowało tym, że 36. Seminarium odbędzie się w 2024 r. na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.

SPRAWOZDANIE Z XXIII KONFERENCJI EUROPEJSKIEGO TOWARZYSTWA KRYMINOLOGICZNEGO 6–9 WRZEŚNIA 2023 R. – FLORENCJA (WŁOCHY)

Konrad Buczkowski

Zakład Kryminologii INP PAN

ORCID: 0000-0002-3083-0393

e-mail: k.buczkowski@inp.pan.pl

Konferencja Europejskiego Towarzystwa Kryminologicznego odbyła się w dniach 6–9 września 2023 r. we Florencji (Włochy). Wydarzenie to było współorganizowane przez Università Degli Studi Firenze.

Tematem wiodącym XXIII Konferencji Europejskiego Towarzystwa Kryminologicznego był *Renesans europejskiej kryminologii*, co nawiązywało zarówno do rzeczywistego odrodzenia tej nauki na kontynencie europejskim, jak i miejsca samej konferencji.

Konferencja, prowadzona od jej początków w podobnej formule, jest miejscem spotkań kryminologów reprezentujących przede wszystkim państwa europejskie, ale z istotnym udziałem naukowców z innych części globu (głównie ze Stanów Zjednoczonych, a także państw azjatyckich: Japonia, Korea Południowa, Chiny oraz z Australia). W tym roku była to największa z dotychczasowych konferencji Towarzystwa, ponieważ – według informacji podanych przez organizatorów – zgromadziła ona 2150 uczestników (na konferencji w Maladze w 2022 r. było ich 1850), w tym kilkudziesięciosobową grupę reprezentującą polskie środowisko kryminologiczne wywodzące się z większości krajowych ośrodków naukowych.

W trakcie obrad miały miejsce cztery sesje plenarne i 17 równoległych sesji warsztatowych, odbywających się jednocześnie w 29 salach. W trakcie każdej z sesji prezentowano od trzech do pięciu wystąpień zakończonych dyskusją jej uczestników. Łącznie odbyły się 473 sesje naukowe, na których przedstawiono 1882 prezentacje¹.

Nie sposób wymienić wszystkich zagadnień poruszanych w trakcie sesji panelowych, jednak warto wskazać, że dotyczyły one wszystkich problemów, którymi zajmuje się współczesna kryminologia, m.in. były to: zagadnienie migracji, handlu ludźmi, problematyka wykorzystywania seksualnego, przestępczość nieletnich i systemy odpowiedzialności nieletnich za czyny karalne, sprawiedliwość naprawcza, mediacja, problematyka zapobiegania przestępczości, zagadnienia dotyczące przestępczości ekonomicznej i przestępczości zorganizowanej, ze szczególnym uwzględnieniem cyberprzestępczości oraz terroryzmu (w tym grup przestępczych działających na terenie Włoch), wpływu pandemii COVID-19 na przestępczość, statystyki przestępczości oraz zagadnienia teorii kryminologicznych. Warto odnotować, że część sesji panelowych

1 R. Faria, *Conference report: EUROCRIM2023, Florence*, „Newsletter of the European Society of Criminology. Criminology in Europe” 2023, t. 21, s. 6–8; J.M. Tamarit-Sumalla, *Presidential Address*, „Criminology in Europe” 2023, t. 21, s. 4–5, <https://escnewsletter.org/storage/summaries/856a7e53-d341-4a27-8420-a68fb3e69774.pdf>.

poświęcono tematyce przestępczości osób starszych oraz więźniom w podeszłym wieku odbywającym karę pozbawienia wolności. Wydaje się, że – w związku ze starzeniem się społeczeństw państw europejskich – jest to jeden z tematów, który będzie zajmował coraz więcej miejsca w pracach badawczych kryminologów.

W ramach sesji plenarnych swoje wystąpienia przedstawili naukowcy zaproszeni bezpośrednio przez organizatorów. W otwierającym konferencję wystąpieniu przedstawicielka organizatorów Barbara Gualco omówiła aktualny stan rozwoju kryminologii we Włoszech (*Criminology in Italy: An Update*), natomiast Prezes Europejskiego Towarzystwa Kryminologicznego – prof. Klaus Boers (Uniwersytet w Muenster) – w wystąpieniu pt. *Criminological Life-Course Research* podsumował dotychczasowy stan wiedzy wynikający z tego rodzaju badań oraz znaczenie „drogi życiowej” w analizach przestępczości młodzieży.

Kolejna sesja plenarna pt. *Głosy z południowej Europy* obejmowała dwa wystąpienia: Georgii Zara *I see it feelingly! Understanding and assessing the risk of recidivism in sex offending. From Misconception to scientific evidence* (w tłumaczeniu: *Widzę to z uczuciem! Zrozumienie i ocena ryzyka recydywy w przestępstwach seksualnych. Od błędnego przekonania do dowodów naukowych*) oraz Fernanda Miró-Llinaresa (University Miguel Hernandez of Elche) *During the earthquake. Reasons for doing criminological research on what is changing while is changing*, w którym przedstawił potrzebę i celowość prowadzenia badań kryminologicznych nad zjawiskami społecznymi w procesie transformacji, w trakcie ich trwania, popierając swoje twierdzenia przykładami najnowszych badań koncentrujących się na wpływie rewolucji cyfrowej na klasyczne zagadnienia kryminologii.

Trzecia sesja plenarna dotyczyła problemów Azji i Ameryki (*Voices from Asia and America*), w trakcie której Jianhong Liu z Uniwersytetu w Macao w swoim wystąpieniu *Asian Criminology – the Concept and Paradigm* wskazał na różnice między podejściem do teorii kryminologicznych i badań naukowych powstałych i prowadzonych w krajach zachodnich a wzorcami przestępczości, prawem oraz polityką i praktyką wymiaru sprawiedliwości w krajach azjatyckich. Według prelegenta kluczowym wyzwaniem dla kryminologii jest rozwiązanie konfliktu między uniwersalnością teorii a różnicami kulturowymi, które są powszechnie obserwowane w różnych krajach i kontekstach. Jedną z odpowiedzi na to wyzwanie jest kryminologia azjatycka, która w ciągu ostatnich 14 lat stała się wpływową subdyscypliną kryminologii. Drugie wystąpienie dotyczyło Cesare’a Lombroso i jego niekwestionowanego wkładu w rozwój kryminologii. Dokonania Lombroso zostały przedstawione na tle czasów, w których żył, jego roli w zjednoczeniu Włoch oraz w okresie rządów faszystowskich. Była to również próba przypomnienia, zapomnianych już dzisiaj, niektórych osiągnięć Lombroso, jak też próba obalenia części mitów narosłych wokół osoby tego wybitnego naukowca (Paul Knepper *Cesare Lombroso and the Origin Story for Criminology*).

W ostatniej, zamykającej Konferencję, sesji plenarnej pt. *Voices from Central and Southern Europe* udział wziął Witold Klaus (Instytut Nauk Prawnych PAN), który zajął się zagadnieniem zinstytucjonalizowanej przemocy na europejskich granicach, w tym w szczególności granicach zewnętrznych Unii Europejskiej (Polska, Węgry i kraje bałtyckie). Przemoc ta skierowana jest przede wszystkim przeciwko migrantom o innym kolorze skóry, a także aktywistom próbującym pomóc ludziom próbującym dostać się na teren Unii i stanowi realizację koncepcji „twierdzy Europa” mającej ograniczyć liczbę migrantów przedostających się na terytoria państw należących do Unii Europejskiej (*State violence at European borders. Eastern perspective*). Drugą prelegentką była Giovanna Laura De Fazio (Università di Modena e Reggio Emilia), która w wystąpieniu *Understanding Gender – Based Violence and Sexual Harassment in Academia* przedstawiła zjawisko przemocy ze względu na płeć i molestowania seksualnego w środowisku akademickim.

Europejskie Towarzystwo Kryminologiczne w trakcie swojej dorocznej konferencji wręcza przyznaną przez siebie nagrodę za szczególnie wkład w rozwój myśli kryminologicznej. Tegorocznym laureatem nagrody został 82-letni prof. Uberto Gatti z Università degli Studi di Genova (Włochy) za jego ponad 40-letni wkład w rozwój kryminologii.

Nagroda Towarzystwa dla młodego kryminologa (Young Criminologist Award) przyznana została Jakubowi Drápalowi (Institute of State and Law of Czech Academy of Sciences) za jego oryginalny i krytyczny artykuł na temat „wielokrotnych przestępców” (*Sentencing Multiple Conviction Offenders*)

opublikowany w „European Journal of Criminology” w roku 2023². Natomiast nagrodę ESC Early Career Award przyznawaną za wybitne osiągnięcia naukowe europejskich kryminologów na wczesnym etapie kariery otrzymała Anna Sergi (University of Essex).

Nagroda European Journal of Criminology Best Article of the Year Award została przyznana ex aequo: Alberto P. Chrysoulakisowi (Malmö University) za artykuł *Morality, delinquent peer association, and criminogenic exposure: (How) does change predict change?*³ oraz Leonidasowi Cheliotisowi (The London School of Economics and Political Science) za artykuł *Depression and repression: Global capitalism, economic crisis and penal politics in interwar Greece*⁴.

Nagrodę ESC Book Award otrzymała książka *Assessing the Harms of Crime: A New Framework for Criminal Policy* (Oxford University Press 2022), autorstwa Victorii A. Greenfield (George Mason University) i Letizii Paoli (KU Leuven Faculty of Law and Criminology)⁵. W ocenie jury praca ta stanowi przełomowy wkład w rozwój badań kryminologicznych w dziedzinie, której poświęcono dotychczas niewiele uwagi zarówno na poziomie teoretycznym, jak i empirycznym.

Ponadto Walne Zgromadzenie Członków Europejskiego Towarzystwa Kryminologicznego dokonało wyboru kolejnej przewodniczącej Towarzystwa w osobie prof. Michele Burman z Uniwersytetu w Glasgow.

Kolejna – XXIV – Konferencja Europejskiego Towarzystwa Kryminologicznego odbędzie się w dniach 11–14 września 2024 r. w Bukareszcie (Rumunia).

Bibliografia

Literatura:

- Chrysoulakis A.P., *Morality, delinquent peer association, and criminogenic exposure: (How) does change predict change?*, „European Journal of Criminology” 2022, 19(2), s. 282–303, <https://doi.org/10.1177/1477370819896216>.
- Cheliotis L.K., *Depression and repression: Global capitalism, economic crisis and penal politics in interwar Greece*, „European Journal of Criminology” 2022, 19(3), s. 419–441, <https://doi.org/10.1177/14773708211053129>.
- Drápal J., *Sentencing multiple conviction offenders*, „European Journal of Criminology” 2023, 20(1), s. 142–160, <https://doi.org/10.1177/1477370821996903>.
- Faria R., *Conference report: EUROCRIM2023, Florence*, „Newsletter of the European Society of Criminology. Criminology in Europe” 2023, t. 21, s. 6–8.
- Greenfield V.A., Paoli L., *Assessing the Harms of Crime: A New Framework for Criminal Policy*, Oxford University Press, Oxford 2022.
- Tamarit-Sumalla J.M., *Presidential Address*, „Criminology in Europe” 2023, t. 21, s. 4–5, <https://escnewsletter.org/storage/summaries/856a7e53-d341-4a27-8420-a68fb3e69774.pdf>.

2 J. Drápal, *Sentencing multiple conviction offenders*, „European Journal of Criminology” 2023, 20(1), s. 142–160, <https://doi.org/10.1177/1477370821996903>.

3 A.P. Chrysoulakis, *Morality, delinquent peer association, and criminogenic exposure: (How) does change predict change?*, „European Journal of Criminology” 2022, 19(2), s. 282–303, <https://doi.org/10.1177/1477370819896216>.

4 L.K. Cheliotis, *Depression and repression: Global capitalism, economic crisis and penal politics in interwar Greece*, „European Journal of Criminology” 2022, 19(3), s. 419–441, <https://doi.org/10.1177/14773708211053129>.

5 V.A. Greenfield, L. Paoli, *Assessing the Harms of Crime: A New Framework for Criminal Policy*, Oxford University Press, Oxford 2022.

I i II EDYCJA CYKLU KONFERENCYJNEGO „CRIMINOLOGY AND PUBLIC SAFETY”

Piotr Chomczyński

Uniwersytet Łódzki
Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny
Katedra Socjologii Sztuki
ORCID: 0000-0002-7767-2740
piotr.chomczynski@uni.lodz.pl

Przemysław Frąckowiak

Akademia Nauk Stosowanych im. Stanisława Staszica
w Pile
Katedra Kryminalistyki
ORCID: 0000-0002-9522-2030
pfrackowiak@ans.pila.pl

Michał Szykut

Akademia Nauk Stosowanych im. Stanisława Staszica
w Pile
Katedra Kryminalistyki
ORCID: 0000-0001-6504-2680
mszykut@ans.pila.pl

I and II editions of the conference series „Criminology and Public Safety”

O potencjale kryminologii od czasu jej powstania przesądzał eklektyzm perspektyw teoretycznych i praktycznych. Nauki, na których kryminologia budowała fundamenty współczesnej wiedzy na temat etiologii przestępczości, mechanizmów jej powstawania, ujawniały coraz to nowe i bardziej doskonałe metody badawcze i coraz bardziej wysublimowane teorie. Takie dyscypliny naukowe jak socjologia, psychologia, pedagogika, antropologia, biologia i prawo rozwijały poszczególne paradygmaty kryminologiczne rzutujące na sposób badania samej przestępczości i zjawisk z nią powiązanych. Wzajemna krytyka przedstawicieli poszczególnych nauk pozwoliła na dynamiczny rozwój kryminologii jako nauki, a także przesądziła o jej praktyczności. To kryminologia dostarczyła opartych na empirii wyjaśnień dla zjawiska wchodzenia człowieka w konflikt z prawem, wskazała na mikro- i makrospołeczne ryzyka zachowań przestępczych, a także czynniki pozwalające ograniczyć przestępczość i recydywizm¹. Jest to problematyka, która na przestrzeni całych dziesięcioleci nie traci na aktualności. Pojawiające się w jej ramach wątki stanowią temat licznych poważnych debat ukierunkowanych w szczególności na

1 P. Chomczyński, P. Frąckowiak, M. Szykut, *Nota informacyjna cyklu konferencyjnego Criminology and Public Safety*, „ANS” 2023, <https://cps.ans.pila.pl/> [dostęp: 30.01.2024].

wpracowanie zarówno rozwiązań służących podnoszeniu i gwarantowaniu zarówno poczucia, jak i stanu bezpieczeństwa publicznego na całym świecie.

Od dwóch lat ważną przestrzeń tej debaty stanowi cykl konferencyjny pod nazwą *Criminology and Public Safety*, organizowany przez Katedrę Kryminalistyki Akademii Nauk Stosowanych im. Stanisława Staszica w Pile. Językami tego cyklu są polski i angielski. Realizacja tego przedsięwzięcia stała się możliwa dzięki pozyskaniu finansowania w ramach programu *Doskonała Nauka – Wsparcie Konferencji Naukowych*.

Pierwsza z konferencji organizowanych w ramach wspomnianego cyklu odbyła się w dniach 7–9 grudnia 2022 r. Jej miejscem był kampus ANS w Pile. Konferencja nosiła nazwę *Interdisciplinary Perspectives on Crime, Criminal Justice and Public Safety*. Organizatorzy nosili się z zamiarem zainicjowania debaty pomiędzy przedstawicielami różnych dyscyplin naukowych (m.in. prawa, socjologii, pedagogiki, psychologii, penitencjarystyki, pracy socjalnej, nauk o bezpieczeństwie), jak również praktykami (profilaktyka społeczna, resocjalizacja, readaptacja społeczna). Debata miała ogniskować się na problematyce interdyscyplinarności kryminologii, metodach badawczych, na których ona się opiera, oraz możliwościach aplikacji wyników badań kryminologicznych do praktyki społecznej.

Druga edycja cyklu konferencyjnego *Criminology and Public Safety* przeprowadzona została w dniach 29–30 listopada 2023 r. pod nazwą *Criminology and Social Problems in Times of Change. Theory, Method and Practise*. Głównym miejscem obrad ponownie był kampus ANS w Pile. Konferencja stanowiła kontynuację i pogłębienie debaty zainicjowanej rok wcześniej. Ważnym zamierzeniem organizatorów cyklu konferencyjnego było zaproszenie do uczestnictwa w niej szerokiego środowiska ekspertów, których zainteresowania badawcze i codzienna aktywność zawodowa skoncentrowane są wokół zagadnień z obszaru kryminologii, kryminalistyki i bezpieczeństwa publicznego. W zamierzeniu miało to umożliwić odślanianie nowych horyzontów problemowych, badawczych i aplikacyjnych z wymienionych obszarów.

Dlatego spośród kluczowych celów cyklu konferencyjnego znalazły się takie, jak:

- 1) integracja środowiska ekspertów, praktyków i badaczy z zakresu kryminologii, kryminalistyki i bezpieczeństwa publicznego na poziomie lokalnym, krajowym i międzynarodowym;
- 2) propagowanie najnowszych wyników badań z zakresu kryminalistyki, kryminologii i bezpieczeństwa publicznego;
- 3) nawiązanie i rozwijanie współpracy pomiędzy ośrodkami akademickimi, które prowadzą badania z zakresu kryminologii, kryminalistyki i bezpieczeństwa publicznego;
- 4) nawiązanie i rozwijanie współpracy z podmiotami praktyki społecznej, zorientowanymi na gwarantowanie bezpieczeństwa publicznego.

Nakreślone cele determinowały wiodące wątki tematyczne konferencji, spośród których znalazły się:

- 1) wyniki najnowszych badań z zakresu kryminologii;
- 2) praca policyjna w aspekcie wyników najnowszych badań w obszarze kryminalistyki (przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu, przestępstwa gospodarcze, cyberprzestępczość, problemy wykrywalności etc.);
- 3) współczesne nurty w teorii i praktyce resocjalizacyjnej;
- 4) globalne, lokalne i glokalne konteksty bezpieczeństwa publicznego.

Zaproponowana problematyka cyklu konferencyjnego wraz z jego organizacyjną formułą znalazły akceptację zarówno przedstawicieli licznych środowisk akademickich, jak i ekspertów związanych z praktyką społeczną. W prowadzonych debatach uczestniczyli badacze i praktycy reprezentujący ośrodki akademickie i instytucje odpowiedzialne za bezpieczeństwo publiczne z terenu całej Polski, a także z Czech, Niemiec, Ukrainy, Stanów Zjednoczonych Ameryki, Wielkiej Brytanii oraz Norwegii. W trakcie obrad referaty wygłaszali m.in.: prof. Sveinung Sandberg (University of Oslo); prof. Ross Coomber (University of Liverpool); judge Mark Atkinson (Chief Executive Officer of the Texas Center for the Judiciary); prof. Katarzyna Celińska (The City University of New York); prof. Arthur Hartmann – Uniwersytet Administracji Publicznej w Bremie; dr Ondřej Kolář (The Police Academy of the Czech Republic in Prague (POLAC)); Alena Lochmannová (University of West Bohemia, Czech Republic);

dr hab. Dagmara Woźniakowska, prof. UW (Uniwersytet Warszawski); dr hab. Piotr Chomczyński, prof. UE (Uniwersytet Łódzki); dr hab. Marcin Kadej, prof. UW (Uniwersytet Wrocławski); dr hab. Mariusz Sztuka, prof. UJ (Uniwersytet Jagielloński); dr hab. Wojciech Zalewski, prof. UG (Uniwersytet Gdański); dr hab. Przemysław Frąckowiak, prof. ANS (ANS w Pile); dr hab. Anna Weissbrot-Koziarska, prof. UO (Uniwersytet Opolski); dr hab. Małgorzata H. Kowalczyk, prof. UMK (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu), dr Michał Szykut (ANS w Pile); dr Paweł Leśniewski (ANS w Pile); dr Emilia Jurgielewicz-Delegacz (Uniwersytet w Białymstoku); dr Dorota Kanarek-Lizik (Akademia Wymiaru Sprawiedliwości). Za zgodą prelegentów przygotowane przez nich, wybrane materiały zostały udostępnione na stronie internetowej Katedry Kryminalistyki ANS w Pile².

Środowisko praktyków reprezentowane było m.in. przez przedstawicieli Ministerstwa Sprawiedliwości, zakładów poprawczych, schronisk dla nieletnich, okręgowych ośrodków wychowawczych, zespołów kuratorskiej służby sądowej, policji, sądów okręgowych, Wojsk Obrony Terytorialnej oraz więziennictwa.

Prezentowane w pierwszym dniu konferencji, w ramach obrad plenarnych, wyniki badań skonfrontowane zostały z doświadczeniami środowisk praktyków w drugim jej dniu. W agendzie przewidziano bowiem trzy panele tematyczne:

- panel kryminologiczny;
- panel kryminalistyczny;
- panel resocjalizacji i pracy socjalnej.

Taki podział pozwolił na uwzględnienie indywidualnych zainteresowań uczestników konferencji. Dał też możliwość dyskusowania w mniejszych grupach zagadnień, które wzbudzały szczególne zainteresowanie zarówno w trakcie obrad plenarnych, jak i wystąpień panelowych. Do tych zagadnień zaliczały się z pewnością:

- malejące różnice w przestępczości dziewcząt i chłopców;
- przejawy ekstremizmu wśród osób osadzonych w zakładach karnych;
- problem uchodźców w Polsce;
- rola czynników ryzyka w „karierach kryminalnych” młodzieży;
- powrotność młodzieży do przestępcstwa;
- deinstytucjonalizacja systemu opieki senioralnej;
- niekonwencjonalne metody wykrywcze w kryminalistyce;
- system szkolenia reprezentantów wymiaru sprawiedliwości.

Ważnym aspektem konferencji było włączenie młodzieży studenckiej w obrady oraz toczące się dyskusje. Płaszczyzną do tego stało się zaprojektowane przez dr. Michała Szykuta Międzyuczelniane Forum Kół Studenckich. Wzięli w nim udział studenci reprezentujący:

- 1) SKN Vis Probandi – ANS im. Stanisława Staszica w Pile;
- 2) KN Bezpieczeństwa i Resocjalizacji AWS w Kaliszu;
- 3) Kryminologiczne Koło Naukowe UW – Uniwersytet Warszawski;
- 4) KN Studentów i Absolwentów WASE ANS w Środzie Wielkopolskiej;
- 5) SKN Necrodes – ANS im. Stanisława Staszica w Pile;
- 6) SKN Argentorat – ANS im. Stanisława Staszica w Pile.

W ramach pierwszego Forum, które odbyło się w 2022 r., studenci omawiali swoje zainteresowania badawcze oraz dyskutowali nad możliwościami nawiązania i rozwijania współpracy. Jednym z efektów tej dyskusji był ich udział w Letniej Szkole Kryminalistyki i Kryminologii³.

Forum zorganizowane w 2023 r. przyjęło formę debaty oksfordzkiej, którą koordynowali mgr Aneta Kaczmarek (KNSiA WASE ANS w Środzie Wielkopolskiej) oraz Michał Zieliński, student III roku kierunku kryminalistyka z kryminologią (SKN Vis Probandi – ANS w Pile). Podjęto w niej temat możliwości prze-

2 *Materiały pokonferencyjne*, „ANS” 2023, <https://kryminalistyka.ans.pila.pl/inne/materiały> [dostęp: 30.01.2024]

3 Zob. K. Witkowska-Rozpara, *I edycja Letniej Szkoły Kryminalistyki i Kryminologii*, „Biuletyn Kryminologiczny” 2022, nr 29, s. 215–218.

kraczenia ustanowionych norm w procesie penalizacji osób, które stanowią zagrożenie dla społeczeństwa. Uzasadnienie dla tak sformułowanego tematu stanowiła teza, że bezpieczeństwo jednostki i społeczeństwa jest jednym z fundamentalnych aspektów funkcjonowania państwa. W sytuacjach, gdy osoby lub organizacje zagrażają bezpieczeństwu publicznemu, konieczne jest zastosowanie radykalnych środków zapobiegawczych w celu jego zachowania. Przykładami zastosowania radykalnych środków w Polsce są tzw. ustawa o bestiach i wynikający z niej KOZZD w Gostyninie, który według niektórych ekspertów narusza prawo do wolności umieszczonych tam osób. Na arenie międzynarodowej przykładem radykalnych działań jest ingerencja militarna (i nie tylko) USA w wojnę z kartelami narkotykowymi w Meksyku⁴.

Realizując aspekt aplikacyjny konferencji, przewidziano w programie możliwość udziału uczestników w warsztatach z zakresu kryminalistyki, a także wizyty uczestników w Zakładzie Poprawczym w Poznaniu. Warsztaty odbywały się w oparciu o zaplecze techniczne trzech specjalistycznych pracowni, które stanowią część bazy dydaktycznej Katedry Kryminalistyki.

Warsztat entomologiczny prowadzony był przez dr. Pawła Leśniewskiego, eksperta techniki kryminalistycznej specjalizującego się w entomologii. Jego problematyka obejmowała m.in. zagadnienia związane z pojęciem śladu entomologicznego i podziału takich śladów. Uczestnicy zostali także zapoznani z wybranymi technikami ujawniania i zabezpieczania śladów entomologicznych podczas kryminalistycznego badania miejsca zdarzenia. Warsztat obejmował też pokaz zabezpieczania larw muchówek oraz omówienie wykorzystania śladów entomologicznych w postępowaniu karnym oparte na studium przypadków.

Kolejny z warsztatów prowadziła mgr Bożena Andrzejewska, ekspert kryminalistyki w dziedzinie wizualizacji i identyfikacji śladów dermatoskopijnych.

Uczestnikom przybliżono problematykę ujawniania i możliwości identyfikacyjnych śladów dermatoskopijnych. Zapoznano ich także z różnicami pomiędzy cheiloskopią a cheiroskopią oraz sposobami wykorzystania śladów linii papilarnych w biometrii. Poznali także odpowiedź na pytanie, czy można ukraść ślady linii papilarnych. W części praktycznej uczestnicy poznali podstawowe pędzle, proszki, folie daktyloskopijne. Mieli możliwość samodzielnego ujawnienia śladów metodami adhezyjnymi.

Warsztat trzeci prowadził mgr Artur Godlewski, ekspert w obszarze informatyki i techniki audiowizualnej. W trakcie warsztatów zaprezentowane zostały argumenty przemawiające za wagą technik wizualizacyjnych zarówno w aspekcie teorii informacji, jak i kryminalistyki, a także kryminologii. Ich uczestnicy poznali możliwości wykorzystywania obrazu zawartego w cyfrowym pliku zarówno dla celów dowodowych, jak i w aspekcie obiektu badań kryminalistycznych. Przedstawiono jedną z najnowszych platform technicznych, która służy do rejestracji obrazu, którą są systemy BSP (RPAS), popularnie zwane dronami. Na praktycznych przykładach zaprezentowano możliwości techniczne BSP, omówiono też perspektywy ich rozwoju i zastosowania w pracy organów ścigania.

Z kolei wizyty studyjne w Zakładzie Poprawczym w Poznaniu przybliżyły osobom biorącym w nim udział specyfikę funkcjonowania izolacyjnej instytucji resocjalizacyjnej dla nieletnich. Zaprezentowane zostały zarówno rozwiązania o charakterze techniczno-organizacyjnym, jak i najistotniejsze elementy stanowiące o ofercie resocjalizacyjnej i mikrosystemie wychowawczym tej instytucji.

Omawiany cykl konferencyjny okazał się ważnym forum wymiany doświadczeń i dyskusji dla osób zaangażowanych w prace nad mającym się ukazać w lutym bieżącego roku, nakładem PWN, podręcznikiem *Kryminologia. Teoria i praktyka*. Znacząca część autorów poszczególnych rozdziałów podręcznika to jednocześnie uczestnicy i kluczowi prelegenci konferencji. Dlatego jako jeden z najważniejszych punktów pierwszego dnia konferencji organizowanej w 2023 r. zaplanowano prezentację tego podręcznika. Prowadziła ją pani redaktor Aleksandra Małek, która koordynuje całość prac nad jego powstawaniem. Natomiast redaktorka i redaktorzy naukowci podręcznika zaprezentowali podstawowe założenia koncepcyjne, kulisy pracy nad treścią poszczególnych rozdziałów oraz motywy, które skłoniły ich do zainicjowania tego przedsięwzięcia naukowego.

4 P. Chomczyński, P. Frąckowiak, M. Szykut, *Nota informacyjna...*, op. cit.

Reasumując, zakładano, że celem cyklu konferencyjnego będzie szeroko rozumiana wymiana doświadczeń z zakresu kryminalistyki i kryminologii (na poziomie lokalnym, krajowym i międzynarodowym), w tym wskazanie nowych obszarów badawczych, integracja środowiska naukowego (eksper-tów, praktyków, naukowców i studentów), jak również dyskusja nad aktualnymi problemami rozwoju teorii i praktyki w ramach obszarów tematycznych diskutowanych w ramach sesji plenarnych, paneli tematycznych oraz prezentowanych podczas sesji warsztatowych. Ten cel udało się w pełni zrealizować. Między innymi prezentowane wyniki badań konfrontowano z aktualnymi możliwościami technicznymi z zakresu entomologii sądowej i entomoskopii, techniki audiowizualnej oraz dermatoskopii w oparciu o bazę naukowo-dydaktyczną Katedry Kryminalistyki ANS. Przedstawiono także najbardziej aktualne rozwiązania z zakresu praktyki resocjalizacyjnej nieletnich w oparciu o bazę Zakładu Poprawczego w Poznaniu. W prowadzonej debacie uczestniczyli zarówno reprezentanci środowisk akademickich i praktyki społecznej z terenu całej Polski, jak i przedstawiciele takich środowisk z USA, Wielkiej Brytanii, Norwegii, Czech, Niemiec i Ukrainy. Konferencja dała możliwość włączenia się młodzieży studenckiej w dyskurs naukowy prowadzony w ramach kryminologii, kryminalistyki i nauk o bezpieczeństwie. Uczestnicy konferencji – dr hab. Piotr Chomczyński, prof. UŁ; dr hab. Przemysław Frąckowiak, prof. ANS; dr Michał Szykut – zostali włączeni w nowatorski międzynarodowy projekt badawczy *Policing of Vulnerability in County Lines Drug Markets* koordynowany przez prof. Rossa Coombera. Zainicjowane podczas konferencji kontakty umożliwiły podjęcie działań ukierunkowanych na podpisanie umowy o współpracy pomiędzy Akademią Nauk Stosowanych im. Stanisława Staszica w Pile a University of West Bohemia w Republice Czeskiej w ramach programu ERASMUS+.

Cykl konferencyjny *Criminology and Public Safety* jest znakomitym przykładem wartości i znaczenia kapitału ludzkiego. To właśnie ten kapitał pozwolił na organizację znaczącego wydarzenia naukowego w warunkach ośrodka, który powstał niedawno. Znajduje się w związku z tym w początkowej fazie budowania swojego dorobku i definiowania miejsca na mapie ośrodków skoncentrowanych badawczo i aplikacyjnie na problematyce kryminologii, kryminalistyki i bezpieczeństwa publicznego.

Bibliografia

Literatura:

Witkowska-Rozpara K., *I edycja Letniej Szkoły Kryminalistyki i Kryminologii*, „Biuletyn Kryminologiczny” 2022, nr 29, s. 215–218.

Netografia:

Chomczyński P., Frąckowiak P., Szykut M., *Nota informacyjna cyklu konferencyjnego Criminology and Public Safety*, „ANS” 2023, <https://cps.ans.pila.pl/> [dostęp: 30.01.2024].

Materiały pokonferencyjne, „ANS” 2023, <https://kryminalistyka.ans.pila.pl/inne/materialy> [dostęp: 30.01.2024].

SPRAWOZDANIE Z JUBILEUSZOWEJ KONFERENCJI Z OKAZJI 25-LECIA KRYMINOLOGICZNEGO KOŁA NAUKOWEGO UNIwersYTETU WARSZAWSKIEGO

Szymon Nawrocki

Kryminologiczne Koło Naukowe UW
Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji
Uniwersytet Warszawski
ORCID: 0000-0002-7578-6947
e-mail: st.nawrocki@student.uw.edu.pl

Kryminologiczne Koło Naukowe Uniwersytetu Warszawskiego (KKN UW) powstało w 1998 r. w Instytucie Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji Uniwersytetu Warszawskiego (IPSiR UW). W 2023 r. obchodziliśmy jubileusz powstania Koła, które jest nieodłącznym elementem rozwoju naukowego młodych kryminologów na UW. W trakcie 25 lat funkcjonowania tej organizacji aktywnie działały w niej setki studentek i studentów. Opiekunami koła byli znamienici przedstawiciele kryminologii, tacy jak: prof. dr hab. Andrzej Rzepliński czy prof. dr hab. Zbigniew Lasocik. Obecnie opiekunem Koła jest dr Kamil Miszewski, który kontynuuje misję swoich poprzedników i poprzedniczek związaną ze sprawowaniem nadzoru merytorycznego nad funkcjonowaniem KKN UW. W skład obecnego zarządu wchodzi: Szymon Nawrocki – prezes, Kamila Niewolska – wiceprezeska, Maria Danel – sekretarzynie i Aleksandra Kułakowska – skarbniczka. W trakcie swojej działalności Koło zajmowało się poszerzaniem horyzontów studentek i studentów m.in. poprzez organizowanie spotkań z ludźmi ze świata nauki, pisanie artykułów, a także organizowanie wyjazdów naukowo-badawczych do jednostek penitencjarnych oraz innych instytucji zajmujących się szeroko pojętą kontrolą przestępczości. Koło było i jest miejscem, w którym nauka łączy się z aktywną formą spędzania czasu. Powstają tu przyjaźnie, które trwają potem latami, co jest także bardzo istotną częścią życia akademickiego i budowania więzi z Alma Mater¹.

7 grudnia 2023 r. w Instytucie Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji Uniwersytetu Warszawskiego przy ul. Podchorążych 20, w sali im. prof. Czesława Czapówa, odbyła się Jubileuszowa Konferencja z okazji 25-lecia Kryminologicznego Koła Naukowego Uniwersytetu Warszawskiego. Wydarzenie to było także transmitowane on-line za pomocą platformy Zoom. Organizatorem Konferencji było Kryminologiczne Koło Naukowe UW. W skład komitetu organizacyjnego wchodził: dr Kamil Miszewski i Szymon Nawrocki. Wydarzenie zostało objęte patronatem honorowym dziekan Wydziału Stosowanych Nauk Społecznych i Resocjalizacji UW (WSNSiR UW) dr hab. Anety Gawkowskiej oraz prodziekan WSNSiR UW dr hab. Ewy Stachowskiej.

1 Kryminologiczne Koło Naukowe IPSiR UW, „IPSiR”, <https://ipsir.uw.edu.pl/kryminologiczne-koło-naukowe-ipsir-uw/> [dostęp: 12.12.2023].

O godz. 10.00 nastąpiło otwarcie konferencji przez Panią dziekan WSNiR UW dr hab. Anetę Gawkowską, która w trakcie swojego wystąpienia podkreśliła rolę, którą pełni Koło w ramach Wydziału, a także życzyła dalszych sukcesów i kolejnych lat funkcjonowania organizacji. Po Pani dziekan głos zabrał dyrektor IPSiR UW dr hab. Tomasz Kaźmierczak, który w swoim wystąpieniu wyraził zadowolenie z dużej aktywności Koła, a także zadeklarował dalszą pomoc na rzecz działalności organizacji. Następną prelegentką była kierowniczka Katedry Kryminologii i Polityki Kryminalnej, a także prezeska Polskiego Towarzystwa Kryminologicznego im. prof. Stanisława Batawii – dr hab. Dagmara Woźniakowska, prof. UW. Pani Profesor wyraziła się pozytywnie na temat działalności Koła, a także dobrej organizacji pracy przez zarząd organizacji.

Po części oficjalnej nastąpił pierwszy panel merytoryczny, którego tematyka była związana z historią Koła. Pierwszy z referatów przedstawił dr Maciej Tygielski, który w swoim wystąpieniu pt. *Kryminologiczne Koło Naukowe w pierwszej dekadzie XXI wieku – garść wspomnień i refleksji* zaprezentował to, jak wyglądały początki działalności Koła, a także podzielił się zdjęciami z pierwszych wyjazdów do zakładów karnych. Następną prelegentką była dr Maria Niełacna, która w swoim referacie pt. *Kim byli i są ludzie Koła* skupiła się na studentkach i studentach, którzy tworzyli Koło, oraz na tym, w jaki sposób angażowali się na jego rzecz. Na zakończenie tego panelu głos zabrał Szymon Nawrocki, który w wystąpieniu pt. *Kryminologiczne Koło Naukowe dziś, czyli kilka słów na temat bieżącej działalności* przybliżył to, czym obecnie zajmuje się KKN UW, a są to: wyjazdy naukowo-badawcze, spotkania z ludźmi ze świata nauki, akcje pomocowe, ciekawe projekty, w tym zaktualizowanie i rozszerzenie artykułu o kryminologii na Wikipedii (co zostało zrealizowane przy współpracy z Dominikiem Wzorkiem), czy też seria Kryminologiczne Wtorki prowadzona na Facebooku Koła. Było to ostatnie wystąpienie w tym panelu, po czym nastąpiła przerwa kawowa, która była okazją do prowadzenia ciekawych rozmów i wspomniania dawnych dziejów Koła.

O godz. 11.35 rozpoczął się panel ekspercki, który otworzyło wystąpienie dr hab. Witolda Klaus, prof. INP PAN pt. *„Przyjadą i będą popełniać tu przestępstwa”, czyli fakty i mity o przestępczości cudzoziemców*. Następnym prelegentem był dr hab. Paweł Ostaszewski wraz z wystąpieniem zatytułowanym *Plec a przestępczość – zarys statystyczny*. Panel zakończyła swoim wystąpieniem dr Justyna Włodarczyk-Madejska wystąpieniem pt. *Czy z przestępczości się wyrasta? Analiza przestępczości osób starszych i reakcja na nią*. Zaprezentowane w tym panelu wystąpienia poruszały niezwykle ważne i aktualne kwestie, z którymi współczesna kryminologia musi się zmierzyć. Zaprezentowanie stereotypów, które często przedstawiane są w mediach, w porównaniu z rzeczywistym obrazem przestępczości pozwoliło na pokazanie tego, że potrzebne jest ciągle prowadzenie badań i zadbanie o należyte informowanie społeczeństwa, tak by nie stwarzać uprzedzeń względem określonych grup społecznych czy narodowościowych.

Ostatnim elementem merytorycznym jubileuszu Koła był panel doktorancki, który rozpoczął się o godz. 13.10 od wystąpienia Dominika Wzorka, pt. *Co sędziowie piszą, jak skazują na więzienie, czyli o uzasadnieniach sądowych*. Następną panelistką była Maria Kopeć wraz ze swoim referatem *Kontakty seksualne w zakładach karnych w Polsce – o potrzebie badań*. Zaraz potem Joanna Klimczak przedstawiła swoją prezentację pt. *Czy Polacy chcą surowego karania? Punitivność Polskiego społeczeństwa*. Następną w kolejności była Paulina Sidor-Borek wraz z referatem *Czy wirtualne więzienie działa? Statystyczna analiza zmian przepisów w zakresie stosowania Systemu Dozoru Elektronicznego*. Ostatnim prelegentem panelu merytorycznego był Łukasz Kuliński, który we współautorstwie z dr. hab. Pawłem Waszkiewiczem, prof. UW, zaprezentował referat pt. *Kamery nasobne w pracy organów ścigania*. Przedstawione w tej części konferencji wystąpienia poruszały kwestie bardzo istotne z punktu widzenia dalszego rozwoju kryminologii. Zadawane przez młodych naukowców i naukowczynie pytania skupiały się na polepszeniu systemu związanego z kontrolowaniem przestępczości, istotny był także aspekt wykorzystania nowych technologii i tego, w jaki sposób może on się przyczynić do polepszenia obecnego stanu rzeczy. Po wystąpieniach nastąpiła bardzo żywa dyskusja, w trakcie której poruszono m.in. kwestię związaną z sensownością pytania Polaków o przywrócenie kary chłosty. Niektórzy z uczestników argumentowali, że badani mogą różnie rozumieć znaczenie chłosty i może się to przekładać na wyniki badań. Prowadzony dyskurs akademicki poruszał także

kwestie związane z kontaktami seksualnymi w polskich jednostkach penitencjarnych i kamerami nasobnymi wykorzystywanymi przez polską policję.

Zakończenia konferencji o godz. 14.45 dokonali dr Kamil Miszewski wraz z Szymonem Nawrockim. Podsumowano dotychczasowe osiągnięcia Koła i przedstawiono plany na przyszłość. Tematyka zaprezentowanych wystąpień odnosiła się do szeroko pojętej kryminologii, a konferencja była okazją do wymiany spostrzeżeń na temat zmian, które dokonują się w obszarze tej nauki, oraz do zapoznania się przez uczestników z wynikami prowadzonych w jej zakresie badań. Postawione w trakcie konferencji pytania mogą posłużyć do lepszego zrozumienia przestępczości i możliwości reagowania na nią. Konferencja cieszyła się dużym zainteresowaniem – zarówno na żywo w sali im. Czesława Czapówa w IPSiR UW, jak i online na platformie Zoom. Należy także zaznaczyć, że studenci IPSiR UW mieli możliwość słuchania obrad w innych salach, gdzie konferencja była transmitowana. Zwieńczeniem jubileuszu był uroczysty obiad, w trakcie którego uczestnicy mieli okazję na wymienienie swoich poglądów przy posiłku.

Kryminologiczne Koło Naukowe Uniwersytetu Warszawskiego przez 25 lat swojej działalności stało się ważnym elementem w zakresie kształcenia młodych kryminologów. Jego rolą jest także promowanie wiedzy z zakresu kryminologii wśród osób na co dzień niezwiązanych z tą tematyką. Pozostaje mieć nadzieję, że dalsze zastępy studentów i opiekunów, którzy zwiążą się z Kołem, będą nadal wypełniać to zadanie, a KKN UW doczeka się kolejnych jubileuszy i sukcesów.

Bibliografia

Netografia:

Kryminologiczne Koło Naukowe IPSR UW, „IPSR”, <https://ipsir.uw.edu.pl/kryminologiczne-kolo-naukowe-ipsir-uw/> [dostęp: 12.12.2023].

SPRAWOZDANIE Z MIĘDZYNARODOWEJ KONFERENCJI NAUKOWEJ W 75. ROCZNICĘ UCHWALENIA KONWENCJI W SPRAWIE ZAPOBIEGANIA I KARANIA ZBRODNI LUDOBÓJSTWA „PRAWNE I SPOŁECZNE SKUTKI ZBRODNI PRAWA MIĘDZYNARODOWEGO W UKRAINIE”, WARSZAWA 14 GRUDNIA 2023 R.

Andriy Kosyło

Katedra Kryminologii i Polityki Kryminalnej
Centrum Badań Zbrodni Międzynarodowych
IPSIR Uniwersytet Warszawski
ORCID: 0000-0002-7064-0842
e-mail: a.kosylo@uw.edu.pl

Międzynarodowa konferencja naukowa w 75. rocznicę uchwalenia Konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa pt. *Prawne i społeczne skutki zbrodni prawa międzynarodowego w Ukrainie* odbyła się w dniu 14 grudnia 2023 r. w Sali Senatu Pałacu Kazimierzowskiego Uniwersytetu Warszawskiego.

Zbrodnie prawa międzynarodowego, obejmujące w szczególności zbrodnie ludobójstwa, zbrodnie przeciwko ludzkości, zbrodnie wojenne i zbrodnie agresji, stanowią najpoważniejsze przestępstwa zagrażające całej ludzkości. Rosyjska agresja przeciwko Ukrainie ujawniła słabość wielu instytucji międzynarodowych powołanych do zapewnienia pokoju i bezpieczeństwa w Europie i na świecie. W obliczu ostatnich wydarzeń kwestia pociągnięcia do odpowiedzialności sprawców zbrodni międzynarodowych wcale nie pozostaje jednoznaczna. Wymaga ona dodatkowego zaangażowania na różnych płaszczyznach, również naukowo-badawczej. Działania agresora, nakierowane na zniszczenie państwa ukraińskiego, obejmują ataki na ludność cywilną i infrastrukturę niezbędną do funkcjonowania społeczeństwa. Skala i charakter działań wojennych spowodowały, że miliony Ukraińców szukają schronienia i otrzymują je w krajach europejskich, w tym w Polsce: istotną rolę w pomocy uchodźcom odgrywają organizacje społeczeństwa obywatelskiego. Celem konferencji było przedstawienie wyników badań z zakresu międzynarodowego prawa karnego, kryminologii i innych nauk społecznych nad prawnymi oraz społecznymi skutkami zbrodni międzynarodowych popełnionych przez rosyjskiego agresora w Ukrainie.

Konferencja została zorganizowana przez Centrum Badań Zbrodni Międzynarodowych, Centrum Analiz Kryminologicznych, Katedrę Kryminologii i Polityki Kryminalnej oraz Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji Wydziału Stosowanych Nauk Społecznych i Resocjalizacji Uniwersytetu Warszawskiego.

Partnerami wydarzenia byli Polska Sekcja Międzynarodowego Stowarzyszenia Prawa Karnego (AIDP), Fundacja Sunflowers, Kharkiv Human Rights Protection Group oraz Projekt Unii Europejskiej Pravo-Justice.

Konferencję otworzyła dr hab. Aneta Gawkowska, profesor UW, dziekanka Wydziału Stosowanych Nauk Społecznych. Następnie uczestników konferencji przywitani dr hab. Tomasz Kaźmierczak, prof. UW, dyrektor Instytutu Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji, oraz dr hab. Beata Gruszczyńska, profesor UW, przewodnicząca Rady Programowej Centrum Analiz Kryminologicznych UW. Swoje pozdrowienia dla uczestników konferencji przekazał prof. Andrzej Rzepliński, przewodniczący Rady Programowej Centrum Badań Zbrodni Międzynarodowych UW, który nie mógł wziąć bezpośredniego udziału w konferencji.

Obrady podczas konferencji były prowadzone w czterech panelach, z których trzy zostały poświęcone zagadnieniom międzynarodowego prawa karnego, a jeden – wyzwaniom w obszarze polityki społecznej. I i II panel były prowadzone w języku angielskim. III i IV – w języku polskim. Wszystkie wystąpienia były symultanicznie tłumaczone z języka angielskiego na język polski i odwrotnie – z języka polskiego na język angielski. Ponadto uczestnikom, którzy brali udział w konferencji on-line, zapewniono symultaniczne tłumaczenie na język ukraiński.

Moderatorką I panelu była dr hab. Hanna Kuczyńska, profesor Instytutu Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk. Podczas tego panelu swoje wystąpienia wygłosili:

- prof. David Donat Cattin, profesor w Center for Global Affairs, New York University, członek Rady Nadzorczej Global Institute for the Prevention of Aggression – tytuł wystąpienia: *The ICC investigations and prosecutions on international crimes perpetrated in the framework of the war of aggression in and against Ukraine, and the urgent need to reform its limited jurisdiction on the crime of aggression*;
- dr Yuriy Bielousov, dyrektor Departamentu Zbrodni Wojennych Prokuratury Generalnej Ukrainy – tytuł wystąpienia: *Peculiarities of the national system of Ukraine for prosecution of international crimes*;
- Yevgen Zakharov, prezes Kharkiv Human Rights Protection Group – tytuł wystąpienia: *Approach of the Kharkiv Human Rights Protection Group to documenting and analysing international crimes and assisting victims*.

Prof. David Donat Cattin w swoim wystąpieniu zwrócił uwagę na aktualne międzynarodowe procesy dotyczące zbrodni popełnionych w ramach wojny przeciwko Ukrainie, w tym mechanizm stosowania artykułu przewidującego odpowiedzialność za zbrodnie agresji zgodnie ze Statutem Rzymskim. Jego wystąpienie skupiło się na konieczności dostosowania mechanizmów prawnego reagowania na współczesne konflikty, w tym w Afganistanie, w Ukrainie czy na Bliskim Wschodzie, aby skutecznie przeciwdziałać agresji i zapewnić sprawiedliwość w świetle obecnych wyzwań geopolitycznych.

Dr Yuriy Bielousov zaprezentował temat poświęcony funkcjonowaniu narodowego systemu Ukrainy w zakresie ścigania zbrodni międzynarodowych, gdzie omówił aspekty i wyzwania, z którymi Ukraina styka się w kontekście ścigania sprawców zbrodni o charakterze międzynarodowym. W swoim wystąpieniu dr Bielousov przedstawił dane o tym, że w ciągu 10 lat wojny w Ukrainie odnotowano ponad 13 tys. przypadków popełnionych zbrodni wojennych oraz obecnie jest 466 oficjalnych podejrzanych, 300 spraw toczących się w sądach i 72 wydane wyroki. Dr Bielousov zauważył również, że ukraińskie organy ścigania i organy sądowe będą odgrywać główną rolę w ściganiu i skazywaniu winnych zbrodni międzynarodowych popełnionych na jej obszarze.

Pan Yevgen Zakharov, w swoim wystąpieniu poświęconym podejściu Charkowskiej Grupy Ochrony Praw Człowieka do dokumentowania i analizowania zbrodni międzynarodowych oraz pomocy ofiarom, opowiedział o ogromie pracy wykonanej przez organizację w kontekście wojny w Ukrainie, a mianowicie: utworzeniu bazy danych zawierającej dowody popełnionych zbrodni (obecnie zawiera informacje o ok. 16 tys. przypadków), prowadzeniu wizyt monitorujących na terenach zwolnionych, asyście w czynnościach śledczych, sporządzaniu oświadczeń o popełnionych zbrodniach dla ukraińskich organów ścigania.

W II panelu prelegenci wzięli udział za pośrednictwem platformy Zoom. Moderatorką tego panelu była Pani dr Anna Adamska-Galant, koordynatorka projektu UE Pravo-Justice. Podczas tego panelu swoje wystąpienia wygłosili:

- dr Matthew Gillett, profesor University of Essex; Specjalny Mandat ONZ – wiceprzewodniczący Grupy Roboczej ds. Arbitralnych Zatrzymań – tytuł wystąpienia: *Attacks Against the Existence of a State as an Indicia of Genocidal Intent*;
- dr Deborah Ruiz Verduzco, dyrektor Funduszu na rzecz Ofiar, Międzynarodowy Trybunał Karny w Hadze – tytuł wystąpienia: *How the future of Reparations may look like for Ukraine*;
- dr Anton Korynevych, Ambassador-at-Large w Ministerstwie Spraw Zagranicznych Ukrainy – tytuł wystąpienia: *Ensuring accountability for the crime of aggression against Ukraine*.

Dr Matthew Gillett, w swoim wystąpieniu poświęconym przypadkom ataków przeciwko istnieniu państwa jako oznace zamiaru popełnienia ludobójstwa, skoncentrował się na analizie, w jaki sposób wypowiedzi przywódców państw, w tym Federacji Rosyjskiej, zaprzeczających istnieniu państwa, mogą stanowić wskaźnik intencji ludobójczych oraz jakie dowody mogą służyć jako potwierdzenie zamiaru ludobójczego, np. język dehumanizujący. W swojej prezentacji dr Gillett przedstawił również tematykę ustalania zamiaru ludobójstwa na przykładach orzeczeń sądowych Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii (ICTY) oraz Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy (ICTR). W trakcie wystąpienia dr Gillett przedstawił argumenty potwierdzające, że działania wymierzone w destabilizację lub zaprzeczenie istniejącego państwa mogą być interpretowane jako element szerszego zamiaru ludobójczego.

Dr Deborah Ruiz Verduzco przeanalizowała możliwe scenariusze dotyczące reparacji dla Ukrainy w kontekście działań Międzynarodowego Trybunału Karnego (ICC). Wspomniała także o instytucjach i mechanizmach udzielania reparacji, o zasadach dochodzenia roszczeń w międzynarodowym prawie praw człowieka, ze szczególnym uwzględnieniem kwestii reparacji. Opowiedziała również o różnicy pomiędzy roszczeniami o odszkodowanie i zadośćuczynienie w prawie międzynarodowym.

Dr Anton Korynevych zaprezentował prawne mechanizmy stosowane przez Ukrainę w odpowiedzi na zbrodnię agresji Federacji Rosyjskiej. Spośród tych mechanizmów wyróżnił takie jak: odszkodowanie dla ofiar, działania Międzynarodowego Trybunału Karnego oraz wymóg utworzenia specjalnego trybunału do ścigania zbrodni agresji przeciwko Ukrainie. Dr Korynevych skupił się właśnie na znaczeniu utworzenia takiego trybunału i postawienia przed nim winnych zbrodni agresji nie tylko dla Ukrainy, ale i dla całej społeczności międzynarodowej.

Panel III także był poświęcony zagadnieniom międzynarodowego prawa karnego. Moderatorką tego panelu również była Pani dr Anna Adamska-Galant, koordynatorka projektu UE Pravo-Justice. Podczas III panelu swoje wystąpienia wygłosili:

- dr hab. Karolina Wierczyńska, profesor Instytutu Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk, Zakład Prawa Międzynarodowego Publicznego – tytuł wystąpienia: *Od idei Lemkina do konwencji o ludobójstwie*;
- dr hab. Hanna Kuczyńska, profesor Instytutu Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk, Zakład Prawa Karnego – tytuł wystąpienia: *Jak idee Lemkina stały się rzeczywistością: praktyka ścigania ludobójstwa i problemy z nią związane*;
- dr Barbara Błońska oraz dr Andriy Kosyło, Uniwersytet Warszawski, Centrum Badań Zbrodni Międzynarodowych – tytuł wystąpienia: *Przymusowe przekazywanie dzieci ukraińskich do rodzin rosyjskich: problem kwalifikacji prawnokarnej*.

Dr hab. Hanna Kuczyńska w swoim wystąpieniu omówiła definicję zbrodni ludobójstwa według Konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa. Skupiła się na analizie różnych problemów związanych z procesem stosowania elementów definicji tej zbrodni, czyli wyznaczeniu grupy chronionej, kwestii liczby ofiar do celów zakwalifikowania czynu jako ludobójstwa, koncepcji wykazania zamiaru ludobójczego.

Dr hab. Karolina Wierczyńska przedstawiła ewolucję koncepcji dotyczących ludobójstwa, szczególnie w kontekście prac prawnika Rafała Lemkina. Podczas prezentacji Pani Profesor opowiedziała, jakie były pierwotne zamierzenia Lemkina, jak ewoluowały jego pomysły w kontekście przeciwdziałania i karania zbrodni ludobójstwa oraz jak ostatecznie te idee zostały sformalizowane w prawie międzynarodowym, zwłaszcza poprzez przyjęcie Konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa.

Dr Barbara Błońska we współautorstwie z dr. Andriy Kosyło przedstawili problem przymusowego przekazywania dzieci ukraińskich do rodzin rosyjskich. Prelegenci w szczególności omówili przypadki takich działań, zmiany w prawie rosyjskim mające na celu ułatwienie adopcji dzieci posiadających obywatelstwo ukraińskie przez rosyjskie rodziny. Szczególną uwagę poświęcono problemowi prawnokarnej kwalifikacji czynów polegających na przymusowym przekazywaniu dzieci od jednej grupy narodowej (Ukraińców) do innej grupy (Rosjan) w świetle regulacji Konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa oraz Statutu Rzymskiego Międzynarodowego Trybunału Karnego. Prelegenci zwrócili uwagę na to, że w takich przypadkach wykazując zamiar zniszczenia grupy narodowej, chociażby w części, czyny te należy kwalifikować jako ludobójstwo.

Panel konferencyjny IV poświęcony był zidentyfikowaniu i omówieniu najnowszych wyzwań w obszarze polityki społecznej w kontekście toczących się na terytorium Ukrainy działań wojennych. Moderatorką tego panelu była dr hab. Dagmara Woźniakowska, kierowniczka Katedry Kryminologii i Polityki Kryminalnej IPSIR UW. Podczas panelu swoje wystąpienia wygłosili:

- a. prof. Katarzyna Celińska, John Jay College of Criminal Justice The City University of New York we współautorstwie z dr Katarzyną Witkowską-Rozparą, Uniwersytet Warszawski, Centrum Analiz Kryminologicznych – tytuł wystąpienia: Reakcja organizacji pozarządowych na kryzysową sytuację związaną z napływem uchodźców ukraińskich w Polsce – wstępne doniesienia z badań;
- b. dr Maria Baran, Uniwersytet SWPS w Warszawie – tytuł wystąpienia: Wrażliwe kulturowo rekomendacje dla podmiotów wspierających Ukraińców w Polsce – wyniki badania jakościowego;
- c. dr hab. Mikołaj Pawlak, profesor UW, Agnieszka Kozakoszczak, Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji, Uniwersytet Warszawski – tytuł wystąpienia: Asystentura międzykulturowa w systemie edukacji formalnej w Polsce;
- d. dr Liudmyła Dubchak, współpracowniczka Centrum Analiz Kryminologicznych UW – tytuł wystąpienia: *Dzieci z ukraińskich domów dziecka w czasie wojny. Wyzwania dla Polski i innych krajów Europy.*

Prof. Katarzyna Celińska oraz dr Katarzyna Witkowska-Rozpara w swoim wystąpieniu przedstawiły wyniki badań własnych realizowanych przez John Jay College of Criminal Justice (Grant PSC CUNY 54, Traditional) we współpracy z Centrum Analiz Kryminologicznych UW. Badania polegały na przeprowadzeniu wywiadów z osobami pracującymi (lub działającymi w ramach wolontariatu) w organizacjach pozarządowych, które zaangażowały się w pomoc świadczoną uchodźczyniom i uchodźcom z Ukrainy. Zrealizowane badania pozwoliły na zidentyfikowanie zmieniających się potrzeb zgłaszanych przez ukraińskie uciekinierki i uciekinierów wojennych, zróżnicowanych form działań pomocowych stanowiących odpowiedzi na te potrzeby, jak również umożliwiły wskazanie najbardziej istotnych trudności i przeszkód w obszarze działań pomocowych. Jak wskazywały referentki, zarówno osoby pracujące w organizacjach pozarządowych, jak i te działające w ramach wolontariatu w istotnym stopniu podkreślały m.in. konieczność ustabilizowania modelu finansowania organizacji pozarządowych, wprowadzenia opieki psychologicznej, która objęłaby osoby świadczące pomoc, czy też zaangażowania w działania organizacji pozarządowych asystentek i asystentów międzykulturowych.

Dr Maria Baran w swojej prezentacji przedstawiła wyniki badań dotyczących sposobów, skutecznego wsparcia społeczności ukraińskiej w Polsce, w szczególności kobiet, biorąc pod uwagę aspekty kulturowe. Podczas badania zostały poruszone kwestie wyzwań i trudności, z którymi spotykają się uchodźczynie w Pol-

sce, oraz sposoby radzenia sobie z tymi problemami. Na podstawie wyników badań zostały sporządzone rekomendacje dla NGO, takie jak konsultacja z beneficjentami i badanie potrzeb, edukacja międzykulturowa, psychoedukacja na temat pomocy psychologicznej.

Prof. Agnieszka Kozakoszczak i dr hab. Mikołaj Pawlak w swoim wystąpieniu zaprezentowali rezultaty swoich badań dotyczących dzieci migranckich w polskich szkołach. Znaczna część tych dzieci to uchodźcy wojenni z Ukrainy. Jednym z rozwiązań stosowanych w polskim szkolnictwie jest praca asystentek międzykulturowych, które wspierają w adaptacji dzieci cudzoziemskie. Wiele asystentek to również migrantki i uchodźczynie z Ukrainy, a także osoby z innych krajów. W Instytucie Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji nie tylko prowadzone są badania na temat wsparcia dzieci migranckich i ich integracji, lecz także zorganizowane zostały studia podyplomowe zwiększające kompetencje zawodowe asystentek i asystentów międzykulturowych. Aktywność ta łączy w IPSiR UW trzy misje uniwersytetu: badania, dydaktykę i wpływ na otoczenie społeczne, gdyż pracownicy IPSiR włączają się w promowanie asystentury międzykulturowej i rozwój tej grupy zawodowej.

Dr Liudmyła Dubchak w swoim wystąpieniu przedstawiła problemy, z którymi zetknęły się dzieci i ich opiekunowie w związku z ewakuacją ukraińskich domów dziecka z Ukrainy do innych krajów po inwazji wojsk rosyjskich w 2022 r. Prelegentka zwróciła uwagę na zasady organizacyjne funkcjonowania domów dziecka w Ukrainie oraz aspekty prawne ustanowienia opieki nad dziećmi. Właśnie specyfika funkcjonowania ukraińskich domów dziecka stała się wyzwaniem podczas ewakuacji dla krajów przyjmujących. Ponadto dr Dubchak skupiła się na problemach prawnych związanych z uznaniem opieki nad dziećmi ustanowionej zgodnie z prawem ukraińskim i ustanowienia opieki w krajach przyjmujących, problemach związanych ochroną dzieci z ukraińskich domów dziecka przed nielegalną adopcją, pracą przymusową i handlem dziećmi.

Oprócz udziału stacjonarnego w konferencji można było uczestniczyć online za pośrednictwem platformy Zoom. Ponadto była prowadzona transmisja na żywo na platformie YouTube. Nagranie z konferencji można zobaczyć w dwóch wersjach językowych – polskiej i angielskiej – na kanale YouTube Centrum Badań Zbrodni Międzynarodowych UW¹.

Bibliografia

Netografia:

Centrum Badań Zbrodni Międzynarodowych UW, *Legal and Social Consequences of Crimes of International Law in Ukraine (English version)*, „YouTube” 2024, <https://youtu.be/eZWZvGd-u2A?si=C6LRgJngAADTvm8T&t=1> [dostęp: 30.12.2023 r.].

Centrum Badań Zbrodni Międzynarodowych UW, *Prawne i społeczne skutki zbrodni prawa międzynarodowego w Ukrainie (wersja polska)*, „YouTube” 2024, <https://youtu.be/1bGi1XHbO7A?si=BQwthGaI4pvaBPIF&t=1> [dostęp: 30.12.2023 r.].

1 Centrum Badań Zbrodni Międzynarodowych UW, *Legal and Social Consequences of Crimes of International Law in Ukraine (English version)*, „YouTube” 2024, <https://youtu.be/eZWZvGd-u2A?si=C6LRgJngAADTvm8T&t=1> [dostęp:]; Centrum Badań Zbrodni Międzynarodowych UW, *Prawne i społeczne skutki zbrodni prawa międzynarodowego w Ukrainie (wersja polska)*, „YouTube” 2024, <https://youtu.be/1bGi1XHbO7A?si=BQwthGaI4pvaBPIF&t=1> [dostęp: 30.12.2023 r.].

PUBLIKACJE Z ZAKRESU KRYMINOLOGII W 2023 R.

Piotr Chomczyński, Przemysław Frąckowiak, Dagmara Woźniakowska (red.)

Kryminologia. Teoria i praktyka

Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2023, 1000 s.

Czyny skierowane przeciwko mieniu, zdrowiu i życiu innych, a także przyrodzie są stare jak cywilizacja i rozpowszechnione jak ona. Stały się przyczyną powstania norm prawnych, których przekraczanie określamy dziś jako przestępczość. Kryminologia jest nauką, w ramach której opisuje się działania o charakterze przestępczym, poszukuje teorii umożliwiających jej wyjaśnianie i przewidywanie, a co za tym idzie – także przeciwdziałanie przestępczości. Kryminologia jest przy tym dziedziną interdyscyplinarną, która korzysta z dorobku takich nauk, jak prawo, socjologia, pedagogika, psychologia, historia, statystyka, ekonomia, psychiatria czy medycyna.

Zespół specjalistów pod kierunkiem Piotra Chomczyńskiego, Przemysława Frąckowiaka i Dagmary Woźniakowskiej opracował kompleksowy podręcznik przedstawiający rozwój tej dyscypliny, kluczowe teorie wypracowane w jej ramach oraz obecny stan wiedzy na temat przestępczości i przeciwdziałania jej.

W pięciu częściach podręcznika czytelnicy znajdą informacje na temat:

- teorii kryminologicznych – autorzy i autorki zdefiniowali tu status kryminologii jako nauki, przedstawili rozwój tej dyscypliny oraz wiodące teorie kryminologiczne;
- fenomenologii kryminalnej – wybitni specjaliści i specjalistki w swoich dziedzinach przybliżają wiedzę na temat przestępczości w Polsce, przestępczości kobiet, nieletnich, przeciwko mieniu, zdrowiu, życiu, drogowej, gospodarczej, cyberprzestępczości i wielu innych;
- wiktymologii – można tu znaleźć kompleksową wiedzę na temat koncepcji wiktymologicznych, wiktymizacji i jej konsekwencji, potrzeb osób pokrzywdzonych przestępstwem i ich udziału w postępowaniu karnym;
- zapobiegania przestępczości – autorki i autorzy opisują tu zagadnienia związane z postawami społecznymi wobec przestępczości, profilowaniem, polityką karną i resocjalizacją;
- badań kryminologicznych – w tej części została przybliżona metodologia i etyka prowadzenia badań kryminologicznych.

Źródło: <https://ksiegarnia.pwn.pl/Kryminologia,1036093670,p.html>

Anna Więcek-Durańska

Opiniowanie sądowo-psychologiczne

Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2023, 329 s.

Artykuł 45 Konstytucji RP gwarantuje każdemu obywatelowi „prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd”. Rzetelna, obiektywna, oparta na specjalistycznej wiedzy opinia biegłego jest jednym z podstawowych gwarantów dochowania tej normy.

W procesie stosowania prawa opiniowanie sądowo-psychologiczne odgrywa szczególną rolę, a od przedstawionej opinii niejednokrotnie zależą dalsze działania organów wymiaru sprawiedliwości. Psychologia bowiem, pośród innych nauk, w najszerszym wymiarze dotyka zagadnień funkcjonowania człowieka, odpowiadając na pytania kluczowe dla prowadzonego procesu, bez których wyjaśnienia nie da się mówić o sprawiedliwości. To psycholog w zależności od charakteru sprawy wskazuje czynniki ograniczające świadomość, uzasadnia motywy działania, naprowadza organy ścigania na właściwy trop, ale także bada relacje czy pomaga w ustaleniu faktów poprzez udział w przesłuchaniach, których z uwagi na wiek czy stan psychiczny przesłuchiwanym osób bez udziału biegłego nie można by uznać za wiarygodne.

Prezentowana publikacja dotyczy teoretycznych i praktycznych aspektów opiniowania sądowego. Skupia się na obszarze opiniowania z perspektywy psychologicznej, lecz część zagadnień jest natury uniwersalnej i dotyczy szeroko pojętego opiniowania na potrzeby wymiaru sprawiedliwości. Dlatego też wnikliwie omówione zostały procedury prawne związane z poszczególnymi rodzajami opiniowania, tak aby stanowiły niezbędną wiedzę z zakresu prawa, którą powinien posiadać każdy biegły sądowy sporządzający opinię w sprawach karnych czy cywilnych z zakresu psychologii.

Niniejsza publikacja stanowi zarówno użyteczne narzędzie dla studenta czy absolwenta psychologii pragnącego rozwijać swoje umiejętności w obszarze opiniowania, jak i narzędzie wspierające w kształceniu przyszłej kadry opiniującej czy też osób zajmujących się omawianymi zagadnieniami od strony teoretycznej lub badawczej. W tym celu całość materiału została oparta na aktualnych wytycznych i standardach dotyczących opiniowania sądowo-psychologicznego. Dodatkowo książka została wzbogacona własnymi uwagami z dotychczasowej pracy naukowo-badawczej, w tym analizami ponad tysiąca opinii biegłych psychologów sądowych.

Publikacja składa się z dwóch części. W pierwszej, wprowadzającej do opiniowania sądowo-psychologicznego, szczegółowo przedstawiono zagadnienia związane z funkcją biegłego, jego rolą w wymiarze sprawiedliwości oraz umocowaniem prawnym. Ponadto czytelnik dowie się, jakie są procedury ubiegania się o wpis na listę biegłych sądowych, jakie kryteria trzeba spełniać, aby zostać biegłym sądowym, oraz jak wygląda niezbędna dokumentacja potrzebna do dokonania formalności. Ponadto w pierwszej części zgromadzone zostały i zaprezentowane wraz z omówieniem materiały dotyczące samego procesu opiniowania, sposobu opracowania opinii, wymagań sądu wobec biegłych, sposobów rozliczania się oraz obowiązujących w tym zakresie regulacji prawnych. Przedstawione zostały również propozycje struktury sądowo-psychologicznej w różnych sprawach (karnych, cywilnych, nieletnich) oparte na wytycznych i rekomendacjach.

Drużga część monografii zawiera materiały dotyczące specyfiki opiniowania sądowo-psychologicznego w wybranych sprawach, zarówno z zakresu prawa karnego, jak i cywilnego. Wybrane zostały najważniejsze obszary, z którymi może zetknąć się biegły sądowy podczas procesu opiniowania. Szeroko omówiono zagadnienia związane z opiniowaniem w sprawach rodzinnych i opiekuńczych, w tym obejmujące proces przysposobienia, sprawy rozwodowe, ze szczególnym naciskiem na dotyczące opieki nad dziećmi. W odrębnych rozdziałach przedstawiono czynności z udziałem małoletniego, w których uczestniczy biegły psycholog (przesłuchanie i wysłuchanie małoletniego). Omówione zostały procedury przesłuchania dziecka

w przyjaznym pokoju przesłuchań, standardy prowadzenia takich przesłuchań oraz sposób, w jaki należy przygotować dziecko do omawianych czynności, a także sposoby ich prowadzenia.

Ponadto szczegółowo omówiono działania biegłego psychologa w odniesieniu do oceny wiarygodności zeznań świadków – zarówno małoletnich, jak i dorosłych. Przedstawiono opiniowanie w sprawach o zmianę płci, znęcanie się nad członkiem rodziny, w sprawach osób stwarzających zagrożenie, osób z zaburzeniami preferencji seksualnych, a także specyfikę opiniowania w jednostkach penitencjarnych oraz zagadnienia związane z profilowaniem nieznanymi sprawców przestępstw. Wszystkie te obszary zawierają nie tylko opis samego udziału biegłego psychologa, lecz także niezbędny kontekst prawny i teoretyczny, pozwalający swobodnie poruszać się po danej tematyce. Drugą część kończy omówienie jakże istotnego zagadnienia odpowiedzialności biegłych sądowych za składaną opinię.

Źródło: <https://ksiegarnia.pwn.pl/Opiniowanie-sadowo-psychologiczne,1011549205,p.html>

Janusz Czesław Bojarski, Natalia Daśko, Jerzy Lachowski, Tomasz Oczkowski, Agata Ziółkowska (red.)

Współczesne oblicza prawa karnego, prawa wykroczeń, kryminologii i polityki kryminalnej. Księga jubileuszowa dedykowana profesor Violetcie Konarskiej-Wrżosek

Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2023, 1024 s.

Opracowanie zatytułowane *Współczesne oblicze prawa karnego, prawa wykroczeń, kryminologii i polityki kryminalnej*, dedykowane Pani Profesor Violetcie Konarskiej-Wrżosek, zostało przygotowane z inicjatywy najbliższych Jej współpracowników, zatrudnionych w Katedrze Prawa Karnego na Wydziale Prawa i Administracji na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Stanowi ono wyraz uznania środowiska polskich karnistów oraz kryminologów dla wielkiego dorobku Jubilatki i zasług dla rozwoju nauk penalnych.

Księga zawiera liczne artykuły podejmujące aktualne problemy teoretyczne i praktyczne przede wszystkim ze wskazanych w tytule obszarów. Może być przydatna zarówno teoretykom – którzy bliżej zajmują się prawem karnym, prawem wykroczeń, kryminologią i polityką kryminalną – jak i praktykom – którzy na co dzień mierzą się z problemami stosowania wykładni zwłaszcza w obszarze prawa karnego i prawa wykroczeń.

Źródło: <https://www.profinfo.pl/sklep/wspolczesne-oblicza-prawa-karnego-prawa-wykroczen-kryminologii-i-polityki-kryminalnej-ksiega-jubileuszowa-dedykowana-profesor-violetcie-konarskiej-wrzosek,475246.html>

Marek Mozgawa (red.)

Kradzież szczególnie zuchwała

Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2023, 472 s.

W książce szczegółowo omówione zostały m.in.:

- ustawowe znamiona kradzieży szczególnie zuchwałej (z uwzględnieniem wątpliwości dotyczących definicji legalnej zawartej w art. 115 § 9a k.k. oraz z próbą określenia przedmiotu czynności wykonawczej analizowanego przestępstwa);
- zbieg przepisów;
- rozumienie kradzieży szczególnie zuchwałej w orzecznictwie SN;
- problematyka wymiaru kary.

Poruszono także kwestie historyczne, prawnoporównawcze, kryminalistyczne, psychologiczne i statystyczne.

Opracowanie jest przeznaczone dla adwokatów, radców prawnych, sędziów i prokuratorów. Będzie przydatne pracownikom naukowym oraz studentom wydziałów prawa, psychologii, socjologii jako literatura uzupełniająca.

Źródło: <https://www.profinfo.pl/sklep/kradziez-szczegolnie-zuchwala,447457.html>

Krzysztof Eichstaedt

Metodyka pracy sędziego w sprawach nieletnich w postępowaniu rozpoznawczym

Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2023, 188 s.

Publikacja stanowi praktyczne opracowanie na temat pracy sędziego w sprawach nieletnich w postępowaniu rozpoznawczym i odwoławczym w kontekście ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich. Omówiono w niej kwestie dotyczące środków przeciwdziałania demoralizacji nieletnich i dopuszczenia się przez nich czynów karalnych, postępowania rozpoznawczego, w tym m.in. środki tymczasowe, postępowanie przed sądem pierwszej instancji oraz postępowanie odwoławcze.

Książka prezentuje m.in. zmiany dotyczące:

- zakresu podmiotowego oraz przedmiotowego stosowania wobec nieletnich środków wychowawczych, środka leczniczego oraz środka poprawczego;
- stosowania środków tymczasowych i zatrzymania;
- postępowania w sprawach nieletnich przed sądem pierwszej instancji oraz w postępowaniu odwoławczym.

Książka jest przeznaczona dla sędziów, prokuratorów, adwokatów i radców prawnych. Zainteresuje również przedstawicieli nauki.

Źródło: <https://www.profinfo.pl/sklep/metodyka-pracy-sedziego-w-sprawach-nieletnich-w-postepowaniu-rozpoznawczym,403111.html>

Monika Horna-Cieślak, Paulina Masłowska, Olga Trocha

Metodyka reprezentacji małoletniego pokrzywdzonego w sprawach przestępstw seksualnych

Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2023, 320 s.

W publikacji przedstawiono kwestie związane z prowadzeniem spraw dotyczących przestępczości seksualnej na szkodę małoletnich:

- zjawisko oraz typy czynów zabronionych składające się na przestępczość o charakterze seksualnym;
- zasady reprezentowania małoletnich pokrzywdzonych czynami seksualnymi w postępowaniu karnym, z uwzględnieniem różnych ról, które mogą odgrywać radca prawny i adwokat (pełnomocnik, reprezentant dziecka, dawniej: kurator reprezentujący dziecko);
- zagadnienia dotyczące postępowania przygotowawczego, uczestnictwa w czynnościach dowodowych, w tym w przesłuchaniu dziecka;
- prawne możliwości działania w postępowaniu sądowym, tak by zapewnić maksymalną ochronę małoletniemu pokrzywdzonemu.

Reprezentacja pokrzywdzonych czynami tego typu jest poważnym wyzwaniem dla profesjonalnych pełnomocników. Wymaga wiedzy prawniczej, dotyczącej funkcjonowania dzieci pokrzywdzonych przestępstwem, a także umiejętności nawiązania kontaktu z dzieckiem i jego rodzicem. Opracowanie uwzględnia aktywność radcy prawnego i adwokata zarówno w postępowaniu przygotowawczym, jak i sądowym. Prawnicy znajdą tu odpowiedzi na najczęściej występujące w tego typu sprawach pytania praktyczne. Książka bazuje na doświadczeniach procesowych i badawczych autorek.

Źródło: <https://www.profinfo.pl/sklep/metodyka-reprezentacji-maloletniego-pokrzywdzonego-w-sprawach-przestepstw-seksualnych,492726.html>

Violetta Konarska-Wrzonek, Piotr Górecki, Paweł Kobes (red.)

Wspieranie i resocjalizacja nieletnich. Komentarz

Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2023, 560 s.

W komentarzu szczegółowo i przystępnie omówiono przepisy nowej ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich, która zastąpiła dotychczasową ustawę o postępowaniu w sprawach nieletnich.

Nowe przepisy wprowadzają m.in. następujące zmiany:

- nieletni, którzy popełnili najpoważniejsze przestępstwa, np. gwałt czy zabójstwo, są obligatoryjnie umieszczani w zakładach poprawczych;
- sąd będzie mógł objąć nadzorem kuratorskim każdego, kto opuszcza zakład poprawczy, w przypadku wątpliwości co do stopnia jego resocjalizacji;
- podniesiono górną granicę wieku przebywania w zakładzie poprawczym do 24. roku życia (w przypadku najcięższych przestępstw);
- wprowadzono minimalny wiek odpowiedzialności nieletnich, w przypadku gdy wykazują przejawy demoralizacji (10 lat);
- ułatwiono dostęp nieletniego do obrońcy.

Publikacja jest przeznaczona głównie dla sędziów, prokuratorów, adwokatów, radców prawnych, a także kuratorów sądowych.

Źródło: <https://www.profinfo.pl/sklep/wspieranie-i-resocjalizacja-nieletnich-komentarz,423385.html#opis>

Ewa Gruza, Paweł Krajewski, Ireneusz Sołtyszewski (red.)

Medycyna sądowa dla prawników

Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2023, 344 s.

Książka jest jedyną na rynku wydawniczym publikacją obejmującą aktualny stan wiedzy i możliwości badawczych z zakresu medycyny sądowej dla prawników. Stanowi interdyscyplinarne kompendium wiedzy z obszaru problematyki medyczno-sądowej i nauk pokrewnych. Zagadnienia zostały wybrane przez grupę wybitnych naukowców-praktyków i omówione zgodnie z potrzebami prawników praktyków. Szczegółowo i przystępnie zaprezentowano zagadnienia m.in. z zakresu toksykologii, genetyki, suicydologii, psychiatrii sądowej i kryminalistyki. Powyższa problematyka została przedstawiona w sposób przystępny, ograniczony do wiadomości mających praktyczne znaczenie. Omawiane przypadki zostały opatrzone kolorowymi ilustracjami, wskazano również szeroką bibliografię.

Publikacja jest przeznaczona przede wszystkim dla prokuratorów, adwokatów i sędziów. Będzie także przydatnym źródłem wiedzy dla studentów prawa i medycyny.

Źródło: <https://www.profinfo.pl/sklep/medycyna-sadowa-dla-prawnikow,417001.html>

Ewa Guzik-Makaruk, Ireneusz Sołtyszewski (red.)

Suicydologia dla prawników i śledczych

Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2023, 320 s.

Publikacja stanowi kompleksową analizę problematyki zachowań samobójczych, która została przedstawiona z punktu widzenia szeroko rozumianych nauk penalnych – suicydologii, prawa karnego, prawa karnego procesowego, kryminalistyki oraz medycyny sądowej.

Zachowania samobójcze towarzyszą ludzkości od zawsze i stanowią poważny problem społeczny. Motywy i formy popełniania samobójstw są złożone. Dominują zaburzenia psychiczne, nieporozumienia rodzinne, problemy ekonomiczne, a w ostatnim czasie można zaobserwować ich gwałtowny wzrost wśród najmłodszych Polaków.

W opracowaniu przybliżono m.in.:

- podłoże zachowań suicydalnych oraz taktyczne i techniczne aspekty zachowań suicydalnych;
- prawnokarne aspekty samobójstw;
- obdukcję sądowo-lekarską osób po próbach samobójczych;
- kryminalistyczne oględziny zwłok i miejsca samobójstwa;
- prawnokarne aspekty ratowania osób podejmujących zachowania suicydalne;
- identyfikację niezidentyfikowanych zwłok i szczątków ludzkich.

Książka jest przeznaczona zarówno dla adwokatów, radców prawnych, sędziów, prokuratorów, funkcjonariuszy policji i innych służb, jak i aplikantów adwokackich oraz studentów kierunków prawo i administracja.

Źródło: <https://www.profinfo.pl/sklep/suicydologia-dla-prawnikow-i-sledczych,401065.html>

Grzegorz Skowronek

Hazard w ujęciu prawnym i psychologiczno-kryminologicznym

Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2023, 368 s.

Hazard jest rodzajem rozrywki, jednocześnie branżą działalności gospodarczej oraz z powodu swoich uwarunkowań i konsekwencji – także sferą patologii społecznej. Racjonalna reakcja ustawodawcy na to zjawisko oraz stosowanie stanowionego przezeń prawa wymaga rzetelnej wiedzy na temat psychologicznych, społecznych i gospodarczych jego aspektów.

Przedmiotowa publikacja stanowi kompleksowe opracowanie w tym zakresie w obszarach, na które wskazuje tytuł recenzowanej pracy, tj. prawo, psychologia, kryminologia. W monografii dokonano analizy i oceny sposobu ustawowej reakcji na patologie występujące w obrębie hazardu. Jednocześnie książka wskazuje na rozwiązania w obrębie ustawodawstwa dotyczącego organizacji gier hazardowych, które wychodzą naprzeciw potrzebom określonym przez badania psychologiczne i kryminologiczne.

Monografia realizuje funkcję naukową, ale z uwagi na sposób prezentacji badań może być też przydatna praktykom.

Źródło: <https://www.księgarnia.beck.pl/21880-hazard-w-ujeciu-prawnym-i-psychologiczno-kryminologicznym-grzegorz-skowronek-prof-ujk#opis>

Krzysztof Fila

Domniemanie w polskim prawie karnym

Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2023, 364 s.

Publikacja dotyczy teoretycznoprawnych oraz dogmatycznych zagadnień związanych z posługiwaniem się domniemaniami w prawie karnym. W pracy poruszana jest w szczególności problematyka dotycząca badania faktów relewantnych na gruncie subsumpcji prawnej, budowania normy domniemania, poszukiwania domniemań w obrębie dogmatycznej struktury przestępstwa oraz – na zasadzie kontrapunktu – określenia charakteru procesowego domniemania niewinności. Rozważania prowadzone są z użyciem powtarzającego się przykładu, który ułatwia zaznajomienie się z prezentowanymi tezami. Zwieńczeniem prowadzonych analiz zostało uczynione wskazanie konkretnych obszarów, w których obrębie możliwe jest konstruowanie domniemań bez uchybienia podstawowym funkcjom prawa karnego, przy sygnalizacji również tych miejsc, gdzie domniemanie zwyczajowo przywoływane są w sposób sprzeczny z istotą instytucji prawnych.

Monografia skierowana jest zarówno do osób zajmujących się dogmatyką prawa karnego, jak i do praktyków wymiaru sprawiedliwości; dostarcza argumentów, które mogą stać się użyteczne w dyskursie sądowym.

Źródło: <https://www.ksiegarnia.beck.pl/prawo/prawo-i-postepowanie-karne/21875-domniemanie-w-polskim-prawie-karnym-krzysztof-fila>

Jan Widacki

Narkoanaliza. Jej wykorzystanie w śledztwie i pracy służb specjalnych

Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2023, 156 s.

Publikacja jest pierwszym opracowaniem monograficznym poświęconym narkoanalizie i jej pozamedycznym zastosowaniom.

Problematykę hipnozy i badań poligraficznych ujęto dość obszernie, ale tylko w zakresie niezbędnym do pokazania, co dla tych technik jest wspólne, a w czym się one różnią i jakie to ewentualnie może mieć konsekwencje prawne.

W rozdziale I opisano początek nauk sądowych i ich istotę. Na tym tle przedstawiono początki anestezji i jej potencjalne możliwości do wykorzystania w śledztwie. Wykorzystanie narkoanalizy w takich celach przedstawiono w rozdziale II. W rozdziale III przytoczono ujawnione niedawno polskie doświadczenia z zastosowaniem narkoanalizy do celów kontrwywiadowczych w okresie międzywojennym przez Oddział II Sztabu Głównego Wojska Polskiego. W kolejnym rozdziale przedstawiono doświadczenia z narkoanalizą wykonywane w okresie drugiej wojny światowej, zarówno przez nazistowskie Niemcy, jak i służby Stanów Zjednoczonych Ameryki. W rozdziale V opisano przebieg polskiej dyskusji, toczonej przed wejściem w życie obecnie obowiązującego Kodeksu postępowania karnego, na temat dopuszczalności bądź niewłaściwości narkoanalizy, a także hipnozy i badań poligraficznych. Z kolei rozważania nad sytuacją prawną narkoanalizy pod rządami obecnie obowiązującego Kodeksu postępowania karnego – zarówno w okresie do jego nowelizacji w 2003 r., jak i pod rządami znowelizowanego kodeksu – zawarto w rozdziale VI. W rozdziale VII natomiast opisano podobieństwa i różnice między hipnozą, narkoanalizą a badaniem poligraficznym, a także odmienność traktowania tych poszczególnych metod przez przepisy KPK oraz orzecznictwo sądowe. Podsumowanie wiedzy na temat narkoanalizy, jej możliwości faktycznych i zakazów jej stosowania wynikających z obowiązujących unormowań prawnych stanowi rozdział VIII. Ostatni, IX, rozdział zawiera dostępne informacje dotyczące współczesnych prób stosowania narkoanalizy poza procesem karnym, np. w działalności służb specjalnych.

Źródło: <https://www.ksiegarnia.beck.pl/prawo/prawo-i-postepowanie-karne/21867-narkoanaliza-jej-wykorzystanie-w-sledztwie-i-pracy-sluzb-specjalnych-jan-widacki>

Marcin Niedbała

Odpowiedzialność prawna z tytułu rozpowszechniania fake newsów w polskim porządku prawnym

Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2023, 382 s.

Problem rozpowszechniania fałszywych informacji istniał wprawdzie od stuleci, lecz dopiero niedawne wydarzenia geopolityczne i towarzyszące im działania dezinformacyjne uwidoczniły związane z nim zagrożenia.

Wprowadzanie opinii publicznej w błąd przy wykorzystaniu tzw. fake newsów nierzadko stanowi element wojny informacyjnej i umożliwia m.in. zakłócanie demokratycznych procesów wyborczych, prowokowanie niepokojów społecznych, odpowiednie ukierunkowywanie polityki państwa, a także jego destabilizowanie. Tymczasem podkreślenia wymaga to, że prawo nie może pozostawać obojętne wobec nowych zjawisk społecznych stanowiących istotne zagrożenia dla bezpieczeństwa i porządku publicznego oraz dóbr poszczególnych jednostek. W konsekwencji należało poddać analizie obowiązujące regulacje prawne i zbadać, czy w ogóle odnoszą się one do zagrożeń wynikających z rozpowszechniania fake newsów oraz czy skutecznie tym zagrożeniom przeciwdziałają. Zweryfikowano możliwość subsumpcji czynu polegającego na rozpowszechnianiu fake newsów pod wybrane przepisy prawa karnego, cywilnego, konkurencji oraz prasowego.

W rezultacie poczynionych rozważań zwrócono uwagę na konieczność wypracowania nowych rozwiązań prawnych dostosowanych do nowego problemu rozpowszechniania fake newsów.

Źródło: <https://www.ksiegarnia.beck.pl/prawo/prawo-i-postepowanie-karne/21710-odpowiedzialnosc-prawna-z-tytułu-rozpowszechniania-fake-newsow-w-polskim-porzadku-prawnym-marcin-niedbala>

Adrian Wrocławski

Przedmiot niebezpieczny w polskim prawie karnym

Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2023, 537 s.

Monografia stanowi rozszerzoną wersję rozprawy doktorskiej przygotowanej pod kierunkiem prof. UG dr. hab. Wojciecha Zalewskiego.

Autor prześledził ewolucję pojęcia przedmiotu niebezpiecznego w prawie karnym obowiązującym na terenach Rzeczypospolitej od czasów Kazimierza Wielkiego aż do czasów obecnych. Następnie dokonał szczegółowej analizy przepisów prawa materialnego, znamion typów czynów zabronionych, będących nierozdzielnie związanymi z istotą przestępstw z wykorzystaniem przedmiotów niebezpiecznych, a także kwestii związanych z aspektami kryminologicznymi, kryminalistycznymi i karnoprosesowymi.

Omówione zagadnienia zostały zestawione z najnowszymi medyczno-sądowymi badaniami dr. Adriana Wrocławskiego i dr. hab. med. Zbigniewa Jankowskiego, pozwalającymi na wyciągnięcie merytorycznych wniosków, będących efektem połączenia teorii ze spostrzeżeniami płynącymi z przeprowadzonych empirycznych doświadczeń. To natomiast przyczyniło się do nowego spojrzenia na utrwalone przez lata poglądy na przedmiot niebezpieczny, prowadząc do słusznej i uzasadnionej konieczności dokonania gruntownej weryfikacji zapatrywań doktryny i judykatury, które na skutek nowych ustaleń na drodze nauki nie pozwalają na utrzymywanie dotychczasowych poglądów w stanie niezmiennym.

Źródło: <https://www.ksiegarnia.beck.pl/prawo/prawo-i-postepowanie-karne/21485-przedmiot-niebezpieczny-w-polskim-prawie-karnym-adrian-wroclawski#opis>

Sebastian Kowalski, Hanna Paluszkiewicz (red.)

Współczesne problemy karania i zaniechania karania za przestępstwa skarbowe

Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2023, 192 s.

Monografia poświęcona została szeroko rozumianej problematyce karania oraz zaniechania karania za przestępstwa skarbowe.

Czytelnicy znajdą w niej pogłębione rozważania dotyczące orzekania i wykonywania kar oraz środków karnych za przestępstwa skarbowe, praktyczne omówienie zagadnień związanych z zaniechaniem ukarania sprawcy przestępstwa skarbowego, a także odpowiedzi na pytania o stosowanie aktualnie obowiązujących przepisów zastrzegających lub łagodzących odpowiedzialność karną za przestępstwa skarbowe.

Autorzy poszczególnych rozdziałów omawiają zagadnienia:

- systemu kar i środków karnych w Kodeksie karnym skarbowym;
- orzekania kary łącznej w postępowaniu w sprawach o przestępstwa skarbowe obejmujące uwagi de lege lata i postulaty de lege ferenda;
- wykonania kar, środków karnych i środków zabezpieczających orzeczonych za przestępstwo skarbowe i przestępstwo będące w zbiegu idealnym na tle regulacji art. 8 § 2–3 KKS;
- warunkowego umorzenia postępowania w sprawach o przestępstwa skarbowe ze szczególnym uwzględnieniem kwestii nałożenia obowiązku uiszczenia należności publicznoprawnej na osobę niebędącą podatnikiem;
- realizacji egzekucyjnego celu procesu karnego skarbowego w kontekście instytucji zaniechania ukarania sprawcy przestępstwa skarbowego;
- czynnego żalu w formie elektronicznej;
- korekty deklaracji podatkowej w kontekście oszustwa podatkowego;
- postępowania przed sądem pierwszej instancji w przedmiocie wniosku o udzielenie zezwolenia na dobrowolne poddanie się odpowiedzialności w sprawach karnych skarbowych;
- dopuszczalności, zakresu oraz konsekwencji związanych ze współdziałaniem finansowego organu dochodzenia z podejrzanym w zakresie stosowania instytucji zaniechania ukarania sprawcy;
- regulacji prawnych zaniechania ukarania sprawcy przestępstwa skarbowego w perspektywie dokonywanych zmian legislacyjnych na gruncie Kodeksu karnego skarbowego.

Książka jest adresowana przede wszystkim do radców prawnych i adwokatów, sędziów, prokuratorów, doradców podatkowych, studentów, aplikantów, urzędników, pracowników naukowych oraz osób zainteresowanych prawem karnym skarbowym.

Źródło: <https://www.księgarnia.beck.pl/prawo/prawo-i-postepowanie-karne/21437-wspolczesne-problemy-karania-i-zaniechania-karania-za-przestepstwa-skarbowe-hanna-paluszkiewicz>

Paweł Drembkowski, Grzegorz Kowalski (red.)

Ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich. Komentarz

Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2023, 1132 s.

Szczegółowy komentarz do nowej ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich.

Publikacja stanowi komentarz do ustawy z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (Dz.U. z 2022 r., poz. 1700), która zastąpiła dotychczasową ustawę o postępowaniu w sprawach nieletnich.

Ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich przewiduje nowy katalog uprawnień dla dyrektora szkoły. Będzie on mógł podejmować wobec nieletnich oddziaływanie wychowawcze bez zawiadamiania organów o demoralizacji lub popełnieniu czynu karalnego.

Komentarz zawiera omówienie m.in. zagadnień takich jak:

- społeczny obowiązek przeciwdziałania demoralizacji nieletniego;
- wprowadzenie możliwości pozasądowego reagowania na niewłaściwe zachowanie nieletnich;
- utworzenie okręgowych ośrodków wychowawczych;
- katalog środków służących przeciwdziałaniu demoralizacji nieletnich;
- definicja środków wychowawczych;
- zobowiązanie nieletniego do naprawienia szkody;
- cele wykonywania środków wychowawczych, środka poprawczego lub leczniczego;
- zakres działania kuratora sądowego;
- pobyt nieletniego w młodzieżowym ośrodku wychowawczym;
- kontrola wykonywania zobowiązania rodziców albo opiekuna nieletniego;
- zobowiązanie nieletniego do określonego postępowania;
- prawo do obrony i inne prawa przysługujące nieletniemu.

Celem publikacji jest zaprezentowanie komentarza do nowej regulacji prawnej. Komentarz jest adresowany do adwokatów, radców prawnych, aplikantów, sędziów i prokuratorów i tych wszystkich, którzy zainteresowani są powyższą tematyką.

Źródło: <https://www.księgarnia.beck.pl/prawo/prawo-rodzinne-i-opiekuncze/21411-ustawa-o-wspieraniu-i-resocjalizacji-nieletnich-komentarz-pawel-drembkowski>

Andrzej Kacprzak

Skazani na przestępczość? Wykluczenie społeczne i reintegracja społeczna w doświadczeniu biograficznym byłych więźniów

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2023, 348 s.

Książka jest efektem wieloletnich badań. Analiza została sporządzona na podstawie wywiadów biograficznych przeprowadzonych z byłymi i aktualnymi więźniami, którzy na różnych etapach życia doświadczyli wykluczenia ze społeczeństwa. Ekskluzja społeczna to proces rozciągający się u wielu osób na całą biografię – poczynając od dzieciństwa, przez okres dorastania, a skończywszy na późnej dorosłości. Ścieżki prowadzące do wejścia w konflikt z prawem i pozbawienia wolności są bardzo różne. Zróżnicowane są też doświadczenia badanych związane z pobytem w więzieniu i funkcjonowaniem na wolności po jego opuszczeniu. Autor

identyfikuje czynniki wspierające i utrudniające reintegrację społeczną byłych więźniów, odwołując się do biografii swoich rozmówców.

Z recenzji dr. hab. Krzysztofa Czekaja, profesora UP:

„Praca powinna być lekturą obowiązkową dla badaczy zagadnienia oraz studentów nauk społecznych i prawnych, w szczególności takich kierunków jak: socjologia, kryminologia, polityka społeczna i pedagogika, resocjalizacja, praca socjalna. Dobrze, by publikacja trafiła do szeroko rozumianej instytucjonalnej sieci wsparcia dla byłych więźniów, a także do ich rodzin i społeczności lokalnych, do których wracają po odbyciu kary”.

Z recenzji dr. hab. Witolda Klausa, profesora INP PAN:

„Książka jest świetnie napisana, z wykorzystaniem właściwej metodologii. Autor płynnie porusza się w tej tematyce. Całość jest spójna, logicznie prowadząca czytelników i czytelniczki przez kolejne etapy biografii badanych, a także okresy początkowo wykluczenia, a potem możliwej reintegracji społecznej byłych więźniów. Wnioski wyciągane przez autora są cenne i potrzebne”.

Źródło: <https://wydawnictwo.uni.lodz.pl/produkt/skazani-na-przestepczosc/>

Maria Niełacna

Administracja więzienna. Służba czy władza?

Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2023, 300 s.

Książka stanowi kompendium wiedzy o administracji więziennej z perspektywy prawa karnego wykonawczego i administracyjnego, prawa europejskiego oraz kryminologii, penologii i socjologii. Autorka próbuje odpowiedzieć na pytanie, czy spełnia ona standard „dobrej administracji”, prowadząc badania poświęcone kwestiom pogłębiania zaufania skazanych, stosowania władzy dyskrecyjnej oraz jej legitymizacji poprzez zapewnienie sprawiedliwości proceduralnej. Sięgając do wyników badań naukowych, opisuje ukryte życie więzienia i jego społeczności – funkcjonariuszy i skazanych. Podejmuje próbę analizy czynników decydujących o cywilizowaniu więzienia i jej administracji oraz ustalenia, czy i jak przyczyniają się one do realizacji celu wykonania kary pozbawienia wolności.

Źródło: <https://www.wuw.pl/product-pol-18187-Administracja-wiezienna-Sluzba-czy-wladza.html>

Piotr Krajewski

Uchodźcy środowiskowi – otwarty problem niewydolności środowiska, polityki i prawa

Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2023, 182 s.

Migracje środowiskowe nie są zjawiskiem nowym. Katastrofy naturalne od zawsze zmuszały do zmiany miejsca bytowania. Skutki zmian w klimacie i otoczeniu przyczyniają się do tego, że rośnie liczba osób szukających innego miejsca we własnym kraju albo poza jego granicami.

W pierwszej części opracowania wskazano na wiele implikacji wynikających z konieczności łączenia spraw polityki, gospodarki i człowieka z różnie przejawiającymi się aktualnymi i przyszłymi problemami środowiskowymi rzutującymi na jakość i organizację życia zbiorowego. Druga część jest poświęcona toczącej się debacie nad statusem uchodźców środowiskowych w świetle prawa międzynarodowego i spojrzeniu na możliwe sposoby udzielania im stosownej ochrony. Dyskusję nad tym zagadnieniem znacznie komplikuje wielkie zróżnicowanie katastrof – od naturalnych, bezpośrednio powodowanych działalnością człowieka lub czynnikami całkowicie od niego niezależnymi, przez powolną, stałą i nieodwracalną destrukcję powodowaną ważnymi gospodarczo inwestycjami, aż do otwartych konfliktów zbrojnych prowadzonych z myślą o przejęciu i utrzymaniu kontroli nad zasobami naturalnymi. W trzeciej części skoncentrowano się na analizie światowych trendów w celu uchwycenia dynamiki i tempa narastania zjawiska oraz oceny, jak duży udział w tym procesie mają społeczności najbardziej zagrożone. Czwarta część to krótki przegląd realizowanych polityk traktowanych jako odpowiedzi na migracje środowiskowe. Omówiono najpierw działania nastawione na łagodzenie zmian i ochronę środowiska, mające redukować bezpośrednie przyczyny podejmowanych migracji, a następnie wprowadzane w życie polityki przystosowawcze i rozwojowe, mające powstrzymywać skutki migracji. Jednym z celów tej pracy jest rozbudzenie refleksji nad sposobem rozwiązania przynajmniej niektórych z licznie tu przywoływanych problemów, na czele z prawnomiędzynarodowym ustaleniem statusu migrantów środowiskowych, który pozwoliłby m.in. skonkretyzować zakres obowiązku udzielania im pomocy.

Źródło: <http://wydawnictwo.uwm.edu.pl/sklep/produkt-info/shop/79/2000/uchodzy-srodowiskowi-otwarty-problem-niewydolnosci-srodowiska-polityki-i-prawa.html>

Marcin Gołaszewski

Metody interpretacji danych w badaniach poligraficznych. Problem subiektywizmu ekspertów przy opiniowaniu

Oficina Wydawnicza AFM, Kraków 2023

Z recenzji prof. dr. hab. Tadeusza Tomaszewskiego:

„Książka poświęcona została jednemu z najważniejszych aspektów badań poligraficznych, związanemu ze sposobem ich prowadzenia, a zwłaszcza z oceną uzyskiwanych wyników [...]”.

Niebagatelne znaczenie miały doświadczenie zawodowe i własna praktyka ekspercka autora, który potrafił te atuty w pełni wykorzystać. W widoczny sposób wpłynęło to na treść opracowania oraz wartość podanych w nim ustaleń i wniosków, jak również podniosło jego walor naukowy i praktyczny [...].

Książka powinna być obowiązkowym źródłem informacji dla biegłych i innych specjalistów zajmujących się badaniami poligraficznymi, ale będzie też ciekawą lekturą dla biegłych innych specjalności i osób zainteresowanych od strony naukowej i praktycznej kryminalistyki, jak również dla studentów różnych kierunków studiów (np. prawniczych, bezpieczeństwa wewnętrznego, nauk policyjnych)”.

Źródło: <https://www.oficina-afm.pl/>

Łukasz Szklarski

Zastosowanie biometrii w zautomatyzowanej kontroli granicznej jako podstawowe narzędzie bezpieczeństwa granic Unii Europejskiej

Wydawnictwo Difin 2024, Warszawa, 224 s.

W książce podjęty został temat biometrii i jej kluczowego zastosowania w obszarze bezpieczeństwa narodowego, a przede wszystkim w ramach kontroli granicznej. W dobie dynamicznego rozwoju technologii biometrycznych, które pełnią nieocenioną rolę we współczesnej ochronie granic, autor prezentuje dogłębną analizę i ocenę tej dziedziny, dając jednocześnie impuls do dalszych badań i dyskusji.

W publikacji autor skupia się na analizie technologii biometrycznych, a zwłaszcza na jej dwóch głównych gałęziach: biometrii behawioralnej i fizjologicznej, które są kluczowe dla zautomatyzowanych systemów weryfikacji biometrycznej. Autor nie tylko bada obecny stan rozwoju technologii i praktyk, lecz także wskazuje nowe wyzwania i tendencje, które mogą wymagać zmiany wzorców biometrycznych.

Źródło: <https://ksiegarnia.difin.pl/ksiazki-naukowe/nauki-spoeczne/bezpieczenstwo/zastosowanie-biometrii-w-zautomatyzowanej-kontroli-granicznej-jako-podstawowe-narzedzie-bezpieczenstwa-granic-unii-europejskiej>

Jarosław Stelmach

Zamachy terrorystyczne. Istota i koncepcja reagowania

Wydawnictwo Difin 2024, Warszawa, 458 s.

Przedmiotem badań, których wyniki zaprezentowano w niniejszej publikacji, jest organizacja reagowania na zamachy terrorystyczne w Polsce rozpatrywana w wymiarze diagnostycznym i projektowym. Ze względu na złożony charakter pola eksploracji naukowej proces poznawczy rozpoczęto od identyfikacji zakresu i charakteru zjawiska terroryzmu oraz zamachów terrorystycznych. Dokonano szczegółowej charakterystyki zidentyfikowanych metod, form i narzędzi ataków. Efekty tych dociekań stały się fundamentem kontynuowania procesu poznania w zasadniczej części rozważań naukowych zogniskowanych wokół zaprojektowania koncepcji organizacji przedmiotowego reagowania w ujęciu czynnościowym i atrybutowym.

Źródło: <https://ksiegarnia.difin.pl/ksiazki-naukowe/nauki-spoeczne/bezpieczenstwo/zamachy-terrorystyczne-istota-i-koncepcja-reagowania>

Tomasz Safjański

Tak zwany Interpol. Studium uwarunkowań skuteczności zwalczania przestępczości transgranicznej i terroryzmu w ramach globalnej współpracy policyjnej

Wydawnictwo Difin 2024, Warszawa, 504 s.

Prezentowana książka jest pierwszym na świecie opracowaniem poświęconym uwarunkowaniom skuteczności zwalczania zagrożeń transgranicznych w ramach globalnej współpracy policyjnej. Wkładem do nauk o bezpieczeństwie oraz kryminalistyki są przede wszystkim:

- interdyscyplinarne przedstawienie uwarunkowań skuteczności globalnej współpracy policyjnej w przeciwdziałaniu przestępczości transgranicznej i terroryzmowi łączące wiedzę z obszarów nauk o bezpieczeństwie, prawa międzynarodowego, kryminalistyki, ekonomii oraz politologii;
- dokonanie kompleksowej i wieloaspektowej oceny skuteczności zwalczania przestępczości transgranicznej i terroryzmu w układzie multilateralnym z zastosowaniem kombinacji jakościowych oraz ilościowych metod badań;
- opracowanie koncepcji reformy działalności operacyjnej Interpolu, także w kontekście rozwiązań przyjętych i wypracowywanych w Polsce.

Źródło: <https://ksiegarnia.difin.pl/ksiazki-naukowe/nauki-spoeczne/bezpieczenstwo/tak-zwany-interpol-studium-uwarunkowan-skuteczności-zwalczania-przestępczości-transgranicznej-i-terroryzmu-w-ramach-globalnej-współpracy-policyjnej>

Brunon Hołyst (red.)

Zapobieganie samobójstwom. Tom 3. Zachowania suicydalne dzieci i młodzieży

Wydawnictwo Difin 2024, Warszawa, 534 s.

Tom 3 serii wydawniczej „Biblioteka Suicydologiczna” ma na celu uaktualnić i uzupełnić informacje w literaturze dotyczące zapobiegania samobójstwom dzieci i młodzieży. Jego zadaniem jest analiza procesów motywacyjnych oraz promocja nowych metod zapobiegania przypadkom śmierci nieletnich, a szczególnie dzieci. Dzięki tej publikacji czytelnicy będą mogli dowiedzieć się o samobójstwie jako zjawisku indywidualnym i społecznym. Polskie Towarzystwo Suicydologiczne jest przekonane, że ta seria odegra znaczącą rolę informacyjną i naukową. Zachęcam czytelników do dzielenia się komentarzami, które pozwolą redaktorom rozwinąć temat aktualnych problemów suicydologicznych.

Autorzy tomu 3 są specjalistami z różnych dziedzin nauki, pracującymi na rzecz rozwiązywania problemów suicydalnych. Reprezentują prawo, kryminologię, kryminalistykę, wiktymologię, socjologię, neuropsychologię, psychiatrię, zdrowie publiczne i pedagogikę.

Źródło: <https://ksiegarnia.difin.pl/ksiazki-naukowe/nauki-spoeczne/prawo-w-praktyce/zapobieganie-samobójstwom-tom-3-zachowania-suicydalne-dzieci-i-mlodziezy>

Magdalena Cetera, Magdalena Tabernacka (red.)

Leksykon mediacji

Wydawnictwo Difin 2024, Warszawa, 492 s.

Leksykon stanowi usystematyzowane kompendium wiedzy na temat mediacji, w którym ujęto w formie haseł istotne pojęcia dotyczące prawnych, psychologicznych, organizacyjnych i komunikacyjnych aspektów prowadzenia mediacji. Jest narzędziem przydatnym zarówno dla praktyków – mediatorów, sędziów, prokuratorów, radców prawnych i adwokatów, urzędników – wszystkich pracowników sfery publicznej decydujących o niekonfrontacyjnym rozwiązaniu konfliktu, jak i dla osób studiujących problematykę mediacji i zajmujących się dydaktyką mediacji. Może okazać się także wsparciem dla uczestników mediacji – osób, które chciałyby rozwiązać konflikt w sposób polubowny.

Źródło: <https://ksiegarnia.difin.pl/ksiazki-naukowe/nauki-spoeczne/prawo-w-praktyce/leksykon-mediacji>

Remigiusz Rosicki

Polityka kryminalna w zakresie zwalczania działalności szpiegowskiej w Polsce

Wydawnictwo FNCE, Warszawa 2023, 424 s.

Remigiusz Rosicki podjął się w swojej książce przeprowadzenia analizy regulacji prawnych w zakresie kryminalizacji działalności szpiegowskiej. Dokonał także opisu procederu szpiegostwa w Polsce i przybliżył kryminalny charakter aktywności szpiegowskiej w Polsce, formułując prognozę kryminalną. Książka Remigiusza Rosickiego posiada także zauważalny walor publicystyczny – powinna zainteresować zarówno prawników, jak i politologów.

Ze wstępu:

„Samą kategorię szpiegostwa, która wybrzmiewa zresztą w tytule pracy, należy rozumieć dwojako w zależności od kontekstu – gdyż w dokonywanej analizie będzie ona stosowana zarówno w stosunku do czynów penalizowanych oraz niepenalizowanych na gruncie polskiego prawa karnego, jak i w stosunku do czynów zabronionych, które doktrynalnie nie zostały określone mianem szpiegostwa, jednak intuicyjnie w powszechnym odbiorze są tak traktowane. Stąd też do zakresu przedmiotowego analizy szpiegostwa zostały włączone takie czyny zabronione jak dezinformacja i zdrada dyplomatyczna. Należy przy tym zwrócić uwagę, że zakres kryminalizacji szpiegostwa na przestrzeni minionych dekad ulegał zmianom – oczywiście jest zatem, że musiał zmieniać się również zakres tego, co doktrynalnie określano mianem szpiegostwa. W niniejszej pracy za właściwą mianowniczo kategorię zbiorczą, wspólną dla wszystkich włączonych do analizy przypadków, uznano kategorię działalności szpiegowskiej”.

Źródło: <https://ksiegarnia.pwn.pl/Polityka-kryminalna-w-zakresie-zwalczania-dzialalnosci-szpiegowskiej-w-Polsce,1035614582,p.html>

ZAPROSZENIE DO SKŁADANIA TEKSTÓW

Szanowni Państwo,

w imieniu Komitetu Redakcyjnego „Biuletynu Kryminologicznego” serdecznie zapraszam do nadsyłania artykułów do publikacji w naszym czasopiśmie.

„Biuletyn Kryminologiczny” (poprzednia nazwa: „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Kryminologicznego im. prof. Stanisława Batawii”) wydawany jest od 1991 r. Do 2008 r. wydawany był w formie papierowej (ISSN 2084-5375). Od 2009 r. wydawany jest wyłącznie w formie elektronicznej.

„Biuletyn Kryminologiczny” znajduje się w Wykazie czasopism naukowych i recenzowanych materiałów z konferencji międzynarodowych MEiN (aktualizacja z 5 stycznia 2024 r.) z przyznaną liczbą 40 pkt za publikację (za rok 2023 – 70 pkt).

„Biuletyn Kryminologiczny” jest umieszczony w bazach: ERIH Plus, The Central European Journal of Social Sciences and Humanities, Central and Eastern European Online Library, Ebsco – Legal Source, Directory of Open Access Journals oraz ePBP – Polska Bibliografia Prawnicza.

Zgodnie z profilem czasopisma zaproszenie kierowane jest szczególnie do młodych naukowców, doktorantów, absolwentów, a także studentów, którzy na jego łamach pragnęliby opublikować wyniki prowadzonych przez siebie badań lub analiz teoretycznych.

Chciałabym również zwrócić się do wszystkich promotorów i recenzentów prac dyplomowych oraz opiekunów naukowych, którzy znają prace warte szerszego upublicznienia, z prośbą o przekazanie informacji o możliwości publikacji w „Biuletynie” autorom tych prac.

„Biuletyn Kryminologiczny” składa się z dwóch podstawowych działów:

artykuły – publikowane są w nim artykuły z zakresu empirycznej i teoretycznej kryminologii, prezentacje koncepcji badań i literatury przedmiotu objętego tematem opracowania, a także wyniki badań lub analiz teoretycznych z pokrewnych względem kryminologii dziedzin nauki, m.in.: prawa karnego, kryminalistyki, medycyny sądowej, psychologii i socjologii;

informacja naukowa – umieszczane są w nim sprawozdania z kryminologicznych konferencji naukowych, których byli Państwo uczestnikami lub organizatorami, informacje o aktualnie prowadzonych przez Państwa badaniach kryminologicznych oraz informacje o najnowszych publikacjach z zakresu kryminologii, a także recenzje książek o tematyce kryminologicznej.

Propozycje tekstów do publikacji przyjmowane są w trybie ciągłym. Artykuły publikowane są w trybie „online first”, czyli pojawiają się na stronie internetowej czasopisma po zakończeniu procesu recenzyjnego i akceptacji tekstu do publikacji. Artykuły z danego roku zbierane są w jednym numerze „Biuletynu Kryminologicznego”, przypisanym do danego roku, publikowanym raz w roku.

Wszelkie niezbędne informacje dotyczące objętości oraz formatu tekstów wraz z wytycznymi dla autorów znajdują się pod adresem:

<https://czasopisma.inp.pan.pl/index.php/bk>.

Na powyższej stronie możliwe jest również zgłoszenie swojego tekstu do publikacji w czasopiśmie.

Z wyrazami szacunku
dr hab. Beata Gruszczyńska, prof. em. UW
Redaktor naczelna
„Biuletynu Kryminologicznego”

WYDAWNICTWO INP PAN

